

სერგი შაკალაია

სამეგრელოს

ისტორია

და

ეთნოგრაფია

საქართველოს მხარეთმცოდნეობის საზოგადოების შრომები

ქართული
მეცნიერება

სერგი შავადათია

სამეგრელოს ისტორია
და
ეთნოგრაფია

საქართველოს მხარეთმცოდნეობის საზოგადოება

თბილისი

1941

Труды Грузинского Краеведческого О-ва.

საქართველოს
საქართველოს

С. МАКАЛАТИЯ

ИСТОРИЯ И ЭТНОГРАФИЯ
МЕГРЕЛИИ

ГРУЗИНСКОЕ КРАЕВЕДЧЕСКОЕ О-ВО.
ТБИЛИСИ
1941

ნიანსიზუვაოზე

სამეგრელო თავისი ისტორიული წარსულით და ყოფა-ცხოვრებით წარმოადგენს ფრიად საინტერესო კუთხეს. მაგრამ ის დღემდის არ ყოფილა სათანადოდ შესწავლილი და გამოკვლეული. მართალია, სამეგრელოს ისტორიითა და ყოფა-ცხოვრებით დაინტერესება წარსულში დიდი იყო და არა ერთ მოგზაურს აუწერია მისი ბუნება, ისტორია და ზნე-ჩვეულებანი, მათ შორის ყველაზე ვრცელი და საყურადღებო აღწერილობა დაგვიტოვეს: არქანჯელო ლამბერტი (1633—1653 წ.), რომელმაც სამეგრელოში დიდხანს იცხოვრა, ფრანგმა მოგზაურმა შარდენმა (1672—73 წ.), ჟ. მურიემ (1880 წ.) და სხვა. მაგრამ ამ უცხოელ მისიონერებს და მოგზაურებს, რასაკვირველია, არ შეეძლოთ მოეცათ ძველი სამეგრელოს ნამდვილი სურათი და მისი ობიექტური ისტორიულ-ეთნოგრაფიული აღწერილობა. მათ ხშირად არ იცოდნენ ადგილობრივი ენა, ადათ-ჩვევები, ვერ ერკვეოდნენ სამეგრელოს პოლიტიკურ-ეკონომიურ პირობებში და ამის გამო იძლეოდნენ ყალბსა და ცალმხრივ დახასიათებას.

ამასთანვე უცხოელ მოგზაურებს სამეგრელოში ჰქონდათ გარკვეული პოლიტიკური და სარწმუნოებრივი მიზნები. რომის პაპის მისიონერები, როგორც იყვნენ: არქ. ლამბერტი, ი. ძამბი, კასტელი და სხვა ცდილობდნენ მეგრელების ვაკათოლიკებას და ეკლესიურად სამეგრელოს რომთან დაკავშირებას. ამიტომ მათი აღწერილობაც გაჟღერთილია კლერიკალიზმით, სამეგრელოს წარსული და ყოფა-ცხოვრება გაშუქებულია კათოლიციზმის თვალსაზრისით და ობიექტურობასაც მოკლებულია.

რაც შეეხება მეორე ტიპის მოგზაურებს, როგორც იყო სხვათაშორის ჟ. შარდენიც, მათ აინტერესებდათ კომერცია და სავაჭრო გზებისა და ბაზრების დაზვერვა. ამ ჯგუფის წარმომადგენლები ვაჭრული თვალსაზრისით აშუქებდნენ სამეგრელოს ყოფა-ცხოვრებას და ამიტომ ძნელია მათ აღწერილობაზე დამყარებით სამეგრელოს წარსულის სწორი სოციალ-პოლიტიკური სურათის დადგენა.

რაც შეეხება რუსულ ლიტერატურას, არც იქ მოიპოვება სამეგრელოს შესახებ მთლიანი ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ხასიათის ნარკვევი.

საქპ-2000
შეგროვება

საქართველოს
პარლამენტის
მრჩვეული
ბიბლიოთეკა

გარდა კ. ბოროზდინის ნარკვევისა, რომელშიაც გაშუქებულია სამეგრელოს სამთავროს არსებობის უკანასკნელი პერიოდი. თვითმპყრობელოური რუსეთი სამეგრელოში ატარებდა რუსიფიკატორულ პოლიტიკას და იმდროინდელ რუსულ ლიტერატურაში გზავლებულია სამეგრელოს ისტორიული წარსული იმ მიზნით, რომ დაემტკიცებინათ მეგრელების არა ქართველობა. ხ. გროზდოვი, ტეპცოვი, ა. გრენი, მაშუკო, პეტროვი, სტეფანოვი და სხვები აგროვებდნენ და ბეჭდავდნენ რუსულ პერიოდულ გამოცემებში მეგრული ფოლკლორის და ყოფა-ცხოვრების დამახასიათებელ მასალებს, რომელიც მოკლებული იყო მეცნიერულ ღირებულებას. მათ არ იცოდნენ არც მეგრული და არც ქართული ენა, აგროვებდნენ სხვების დახმარებით, შეუმოწმებელ მასალებს სთარგმნიდნენ დამახინჯებულად და ამგვარ მასალაზე დამყარებით ცდილობდნენ მეგრელების ყოფა-ცხოვრების გაშუქებას. ამის შედეგი იყო რუსიფიკატორების მტკიცება, რომ „ჩამორჩენილ“ მეგრელების გაკულტუროსნება შესაძლებელია მხოლოდ მათი გარუსებით.

სამეგრელოს შესწავლით დაინტერესებას წინათ არც ჩვენში მჭონია აღვილი. მართალია, ქართულ პერიოდულ გამოცემებში იბეჭდებოდა სამეგრელოს ყოფა-ცხოვრებაზე ზოგიერთი კორესპონდენციის ხასიათის წერილები, მაგრამ ეს წერილები მოკლებულია მეცნიერულ ღირებულებას. გამონაკლისს წარმოადგენს თ. სახოკიას საყურადღებო ეთნოგრაფიული წერილი მეგრულ „კალანდობაზე“ და მისივე რუსულად დაწერილი მეგრული ქორწილისა და ტირილის შესახებ. აგრეთვე რ. ერისთავის რუსულ ენაზე დაბეჭდილი წერილები „ბატონ-ყმობა სამეგრელოში“.

მეგრული სალოცავები კი პირველად აღწერა ი. ქობალიამ რუსულ ენაზე. მაგრამ ეს აღწერა არ არის სრული და ისიც დამახინჯებულია.

ერთი სიტყვით ჩვენ დღემდის არ მოგვეპოვებოდა ქართულ ენაზე სამეგრელოს შესახებ ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ხასიათის ნარკვევი. ძველი ყოფის ახალზე გარდაქმნა პირველყოვლისა მოითხოვს ძველის კარგად შესწავლას და კულტურული მემკვიდრეობის საფუძვლიან ათვისებას. ამიტომ დღეს სოციალისტური მშენებლობის პერიოდში გვმართებს კარგად და საფუძვლიანად ვიცოდეთ ჩვენი სამშობლოს ისტორიული წარსული და ყოფა-ცხოვრება.

სამეგრელოს ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ შესწავლას ჩვენ ვაწარმოებდით 1923 წლიდან, როდესაც საქართველოს მუზეუმის მივლინებით პირველად საშუალება მომეცა მასალები შემეკრიბა დღევან-

დელ აბაშის რაიონში, ძველ „საქყონდილოში“. 1935 წლიდან საქართველოს სამხარეთმცოდნეო საზოგადოების გეგმითა და ხელისშეწყობით ჩვენ მოვაწყვეთ სამეგრელოს რაიონებში ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ხასიათის ექსპედიციები; 1935 წელს მუშაობის ვაჭარმოვდით მარტვილისა და ჩხოროწყუს რაიონში; 1936 წელს წალენჯიხისა, ზუგდიდისა და ხობის რაიონებში; 1938 წელს ცხაკაიას (სენაკის) რაიონში და 1939 წ. კი გალისა და ოჩემჩირის რაიონში.

აღნიშნულ რაიონებში შეგვიძინეთ საკმაო მდიდარი ეთნოგრაფიული და ფოლკლორული მასალა, რომლის ნაწილი დამუშავდა აქ წარმოდგენილი „ეთნოგრაფიული ნარკვევის“ სახით. ჩვენი მიზანი იყო ამ ნარკვევში მოგვეცა მეტი ახალი მასალა, რომ ამით შევისოს სამეგრელოს შესახებ არსებული ეთნოგრაფიული ცნობები.

ის ჩვენები და წესები, რომლებიც ჩვენს ნარკვევშია მოთავსებული, დღეს უკვე არ სრულდება თვისი ძველი სახით, მაგრამ პირადი ნაწიხისა და დაკვირვების საშუალებით და აგრეთვე მოხუცების გამოკითხვით შევძელით ძველი ყოფის დამახასიათებელი ადათ-ჩვევების დადგენა.

რასაკვირველია, ჩვენი ეს შრომა არ არის სრულქმნილი და ამით არ ამოიწურება სამეგრელოს ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მდიდარი წარსული. ეს მხოლოდ დასაწყისია იმ დიდი და ფართო მეცნიერულ კვლევისა, რომლის მთავარ ობიექტად ახლო მომავალში სამეგრელო უნდა გადაიქცეს.

დასასრულ ამ მუშაობის დროს ადგილზე ხელის შეწყობისა და მასალების მოწოდებისათვის მადლობას მოვახსენებ: ეფემია სოსოს-ასულ კვარაცხელიას (წალენჯიხა), ზაქარია ტოტიას-ძე კვარაცხელიას (სოფ. ნაკიფუ), ვასილი გულუას (სენაკი), ლაუ კანკიას (ხეთა), ვიცი ჯათუს-ძე ფიფიას (ჩქვალერი), ბეგი გამსახურდიას (სოფ. დიხაზურგა), ბეგი თირქიას (ყულისკარი), ალექსი ოჩიგავას და დედაჩემს მინადორა მაკალათიას (სოფ. სეფიეთი). ექსპედიციის წევრებს სტ. მირიან ეზუგბაიას, გ. გობეჩიას და ალესანდრე ფაჩულიას გულწრფელი დახმარებისათვის მადლობას მოვახსენებ.

წიგნში მოთავსებული ფოტო-სურათები გადაღებულია ჩემ მიერ. ნახატები და ნახაზები შეასრულეს მხატვრებმა: ლ. წილოსანმა და ლ. ხუციშვილმა.

15/XI-1940 წ.

ს. მაკალათია

ისტორიული მიმოხივვა

1. ძველი კოლხეთი

სამეგრელოს ისტორიული წარსული დაკავშირებულია ძველ კოლხეთთან, რომელშიაც ტერიტორიალურად მთლიანად შედიოდა დღევანდელი სამეგრელო. მართალია, თანამედროვე მეგრელებისა და ძველი კოლხების ერთტომობის საკითხი ჯერ კიდევ დასაბუთებას მოითხოვს, მაგრამ უეჭველია, რომ მათ შორის ტომობრივ-ეთნიური ნათესაობა უნდა არსებუდიყო. ტერიტორიალურად კი მეგრელები კოლხების უშუალო მემკვიდრენი არიან.

ამასთანავე ისტორიულ-პოლიტიკური მოვლენებთან დაკავშირებით ეს მხარე იცვლიდა თავის გეოგრაფიულ-პოლიტიკურ სახელწოდებას. უძველეს დროს მას ეწოდებოდა „კოლხიდა“ ან კოლხეთი, საშუალო საუკუნეების ადრინდელ პერიოდში „ლაზიკა“ ან ეგრისი, შემდეგ ოდიში და ეხლა კი იგი ცნობილია სამეგრელოს სახელწოდებით. ამიტომ სამეგრელოს ისტორიაც იყოფა სამ მთავარ პერიოდად: კოლხეთისა, ლაზიკისა და ოდიშ-სამეგრელოსი.

საქართველოს ძველი ისტორია ფაქტიურად კოლხეთის ისტორიით იწყება და ისტორიის ვერც ერთი მკვლევარი მას გვერდს ვერ აუხვევს. მაგრამ ამისდა მიუხედავად კოლხეთის ისტორია ჯერ კიდევ შეუსწავლელია. ანტიკურ მწერლობაში იგი ცნობილია „კოლხიდი“-ს სახელწოდებით და უძველესი ცნობები მის შესახებ შემონახულია ძველ ბერძნულ თქმულებებში და მითოლოგიაში¹; აგრეთვე

¹ ძველ საბერძნეთში ცნობილი არგონავტების სახელგანთქმული მოგზაურობა დაკავშირებული იყო კოლხეთის სამეფოსთან, სადაც ხალხურ თქმულებით ინახებოდა ოქროს საწმისი (ვერძის ტყავი) და ამ საწმისის გატაცება საბერძნეთის გმირებმა შესძლეს თურმე კოლხეთის მეფის აეტის ასულის მედეას დახმარებით. მედეას შეუყვარდება არგონავტების მეთაური იაზონი, რომელსაც იგი ჯადოქრობის საშუალებით ხელში ჩაუვდებს ოქროს საწმისს და იაზონთან ერთად გაიქცევა საბერძნეთში. (ამის შესახებ იხ. Штолль, Герои Греции в войне и мира; L. Schiller, „Medea im Drama alter u neuer Zeit“; Vater, Argonautenzug I; Аполлон Родосский, Argonautica III, Lat., I, 2, 412—424; ალ. ჭყონიძე, „არგონავტების მოგზაურობა კოლხიდაში“, ისტორიული ნარკვევი ანუ ქრისტომატია, ტფ., 1890 წ., გვ. 28—36).

ეს თქმულება შეტანილია აგრეთვე ჰომეროსისა და ჰეზიოდის „ილია და ოდისეაში“, რომელიც დათარიღებულია XI—X საუკ. ჩვენი წელთაღრიცხვამდის.

საბერძნეთისა და რომის საისტორიო მწერლობაში¹. მაგრამ კრიტიკულად ეს წყაროები განხილული და შესწავლილი ჯერ კიდევ არ არის. ქართულ საისტორიო წყაროებში ძველი კოლხეთის შესახებ ცნობები არ მოიპოვება და სახელწოდება კოლხეთი არც კი იხსენება. თვით კოლხებს თავიანთ ისტორიული წარსულის შესახებ არავითარი წერილობითი ცნობები არ დაუტოვებიათ და ისტორიაში ისინი უმწერლობო ერად არიან ცნობილი. ამასთანავე ძველი კოლხეთის შესახებ ჩვენ არ მოგვეპოვება ისეთი მთლიანი მონოგრაფიული გამოკვლევა, რომ მასზე ვიჭონით ზოგადი წარმოდგენა²; ამის გამო, რასაკვირველია, ერთგვარ სიძნელეს შეიცავს კოლხეთის ისტორიული წარსულის სრული სურათის მოცემა.

1. კლასიკური მწერლების თხზულებებში კოლხეთის მთლიანი აღწერილობა არ მოიპოვება, მაგრამ ისინაწყვეტი ცნობები, რომლებიც მათ თხზულებებში შემონახულა, წარმოადგენს მეტად ძვირფას და ერთადერთ წერილობითი წყაროს კოლხეთის ისტორიის შესასწავლად; ყველაზე ვრცელი ცნობები კოლხეთის შესახებ დაგვიტოვეს: ჰეროდოტემ (V საუკ. ძველი წელთაღრიცხვ.), ქსენოფონტემ (V—IV ს. წ.), სტრაბონმა (I ს. ძ. წ.), დიოდორე სიცილიელმა (I ს. ძ. წ.) და არიანემ (II ს. ახალი წელთაღრიცხვ.). მათი ცნობები ამოკრეფილია და რუსულ თარგმანით მოთავსებულია ვ. ლატიშევის კრებულში, В. Латышев, Известия греческих и римских писателей о Скифии и Кавказе, т. I и II; К. Гап, Изв. древних греч. и римс. писателей о Кавказе, т. I и II; ქართული თარგმანი იხ. ალ. ჭყონია, ისტორიული ნარკვევი, ტფ., 1890 წ.

² კლასიკური მწერლების ცნობების ვრცელი კრიტიკული განხილვა კოლხეთის შესახებ მოეპოვება: П. К. Услар, Древнейшие сказания о Кавказе, Записки Кав. отд. Рус. географ. О-ва, кн. XII, Тбилиси, 1881 г., стр. 445—552; მისივე Записки о Колхах, იქვე т. XIV, 2; დ. ი. ჩუბინაშვილი, ეთნოგრაფიული განხილვა ძველთა და ახლთა კაბადოკიის ანუ ჭანეთის მკვიდრთა მოსახლეთა; კოლხეთის განათლება და კულტურის შესახებ, Carl Ritter, Erdkunden II; კოლხების ენობის საკითხს ეხება Vivien de St. Martin, Mémoire historique sur la géographie ancienne du Caucase depuis les argonautes; ბერძნების ახალშენებზე კოლხიდაში, Dubois de Montpéreux, Voyage autour du Caucase, 1839 г., T. I; კოლხიდელების და თუბალ—მოსონების აღებ-მოცემებზე, Er. Lenormant, Histoire ancienne d'Orient, t. I, et IV; Montesquieu — De l'esprit des lois; А. С. Хаханов, Древнейшие пределы расселения грузин по Малой Азии, 1890 г. მისივე, ЗИРГО XXII, 6. ვრცელი გამოკვლევა კოლხების შესახებ მოეპოვება პროფ. ი. ვ. ჯავახიშვილს, ქართველი ერის ისტორია, წ. I, თბილისი, 1913 წ., გვ. 20—91.

საკითხი კოლხების ვინაობისა და მათი წარმოშობის სადასტო-
ბაზე საისტორიო მწერლობაში ჯერ არ არის საბოლოოდ დადგენი-
ლი და გარკვეული. ამის შესახებ რამდენიმე ჰიპოტეზა არსებობს.
ჰეროდოტეს აზრით კოლხები ეგვიპტელებს ჩამომავალნი არიან,
იგი ამბობს:

კოლხიდის მცხოვრებნი, მგონია, ეგვიპტელები არიან. აქ საკუ-
თარ ჩემს აზრს ვამბობ და არა სხვისაგან მოგონილს. რადგან ეს
აზრი ფიქრად მომივიდა, ცნობები შევკრიბე ამის თაობაზე როგორც
ეგვიპტელებისა, ისე კოლხიდელებისაგან. კოლხიდელებს უფრო მეტი
ახსოვთ ეგვიპტელების შესახებ, ვიდრე ეგვიპტელებს — კოლხიდელე-
ბისა. ეგვიპტელები იმას კი ამბობენ, რომ კოლხიდელები ჩვენის აზ-
რით სეზოსტრისის ჯარის ნარჩენიაო. ჩემი აზრი დავამყარე იმაზე,
რომ კოლხიდელები შავკვანთები და თმა ხუჭუჭიანები არიან. კოლ-
ხიდელებს, ეგვიპტელებს და ეთიოპელებს ჩვეულებად აქვთ წინ-
დაცვეთა. მხოლოდ ეგვიპტელები და კოლხები აკეთებენ ერთნაირად
სელს. ყოფა-ცხოვრება და ენაც ერთმანეთისას უგავთ“-ო (Histoires
d'Herodote, trad. par Giguet; B. Mat., I, გვ. 8-9; ალ. ჭყონია, გვ. 109).
ამავე მოსაზრებას იმეორებენ დიონისი, სტრაბონი და სხვები. ჰერო-
დოტეს ეს ჰიპოტეზა კოლხებისა და ეგვიპტელების ერთ ჩამომავლო-
ბაზე უარყოფილია საისტორიო მწერლობაში.

ბერძენი მწერლები კოლხებს და მოსსინიკებს ბიბლიური ნოეს
შვილის იაფეტის შთამომავლად სთვლიდენ. მაგალითად, ევსები
კესარიელის აზრით კოლხები და მოსსინიკები იაფეტის მოდგმი-
სანი არიანო (Mat., I, 66 7). ეპიფანეც კი კოლხებსა და მოსსინიკებს
იაფეტეიანებად ასახელებს (Mat., I, 708).

თანამედროვე მეცნიერებაში წამოყენებულია ჰიპოტეზა კოლხების
შუამდინარეიდან გადმოსახლების შესახებ ამიერ-კავკასიაში და ამ კო-
ლხებს უკავშირებენ ასურულ-ლურსმულ წარწერებში მოხსენებულ
„კასკაა“-ს. ამ ჰიპოტეზის მიხედვით პროფ. ივ. ჯავახიშვილი
თავისი გამოკვლევებში ამტკიცებს, რომ კოლხები შთამომავალნი არიან
იმ ძველ „კასკაა“-ს, რომლებიც ცხოვრობდენ XII-XI ს. ძ. წ. შუა-
მდინარეზე, ძველ ქალდეაში და მოხსენებული არიან ასურულ ლურს-
მულ წარწერებშიო. აქ ასურელებთან ბრძოლაში კასკები დამარ-
ცხებულიან და ისინი VIII-VII ს. ძ. წ. ქართველთა დანარჩენ ტომებ-
თან მუსკებთან და თუბალებთან ერთად კაბადოკია-პონტოთი გად-
მოსახლებულან ამიერკავკასიაში და კასკები დაბინავებულან შავი
ზღვის სამხრეთ-დასავლეთის მხარეს (ივ. ჯავახიშვილი, ქარ-
თველი ერის ისოტრია, წ. I, გვ. 36—73).

ეს ჰიპოტეზა უფრო დაფუძნებულია ტერიტორიების „კოლხოე“ და „კასკადა“-ს ლინგვისტიკურ ანალიზზე და იგი არ არის შეჯერებული ისტორიულ ხასიათის ფაქტებით და არქეოლოგიურ აღმოჩენებით. ამასთანავე მიგრაციის ეს თეორია ერთგვარ წინააღმდეგობაშია ძველი კოლხეთის ტერიტორიაზე უკვე აღმოჩენილ მეტერიულ კულტურის ძეგლებთან და იმ უძველეს თქმულებებთან, რომლებიც დაცულია ბერძნულ მითოლოგიაში, როგორც იყო სხვათაშორის არგონავტების მოგზაურობა კოლხიდაში. ჩვენ უკვე აღვნიშნეთ, რომ ეს სახელგანთქმული გალაშქრება მომხდარა ჰომეროსის წინათ და თვით ჰომეროსი „ოდისეაში“ თავის გმირს ოდისეის მგზავრობას აღარებს არგონავტების მოგზაურობას. ჰომეროსის პოემა „ოდისეა“ დათარიღებულია XI—X საუკ. ძ. წ. და ამის მიხედვით ირკვევა, რომ კოლხეთი ამ დროს დასახლებული ყოფილა კოლხებით, რომლებსაც საკმაოდ ძლიერი და სახელ-მოხვეჭილი სამეფო შეუქმნიათ, რაც აშკარად ეწინააღმდეგება კოლხების გადმოსახლების თეორიას შუამდინარიდან შავი ზღვის სანაპიროზე VII-VI საუკ. ძველ წელთაღრიცხვით. ამასთანავე არქეოლოგიური აღმოჩენებიც აშკარად მოწმობენ, რომ ძველი კოლხეთის ტერიტორია უძველეს დროიდან დასახლებული ყოფილა. აქ აღმოჩენილი ქვისა და ბრინჯაოს ხანის მდიდარი კულტურა¹ აშკარად მიგვითითებენ, რომ კოლხეთის ტერიტორიაზე იყო უწყვეტი მოსახლეობა, რომელსაც გაუვლია ქვისა და ბრინჯაოს ხანა და ისტორიულ პერიოდში კი აქაურ მოსახლეო-

¹ ძველ კოლხეთის, ან დღევანდელ დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილია პალეოლითის ან ძველი ქვის ხანის გამოქვაბულები დამახასიათებელი ქვისა, კაჟისა და ძვლის იარაღებით, რომელიც დათარიღებულია დაახლოვებით 30.000 წ. ძ. წ. ასეთი გამოქვაბულები აღმოჩენილია 1914 წ. წყალწითელასთან სოფ. გოდოგანში, 1916 წ. კიათურაში გვარჯილას კლდეში (კოლექცია ინახება საქართველოს მუზეუმის არქეოლოგიურ განყ.), 1932 წ. ხარაგოულში ე. წ. დევის ხვრელში (იხ. ვ. ნიორაძე, პალეოლითის ადამიანი დევის ხვრელში, თბ. 1933 წ.), 1934 წ. აფხაზეთში (იხ. С. Н. Замятин, Палеолит Абхазии, Сухуми, 1937.)

რაც შეეხება ბრინჯაოს კულტურას, იგი არქეოლოგიური აღმოჩენების მიხედვით მდიდრად არის წარმოდგენილი. მაღალ ხელოვნებით გაკეთებული ბრინჯაოს სამკაულები და იარაღები განძის სახით აღმოჩენილია: აჭარის წყალზე, ბათუმში, ცინის ძირში, ნოსირში, წალენჯიხაში, ჯვარში, საბერიოში, თავილონში, ხეკარში, ცაგერში და სხვა. ბრინჯაოს ეს განძეული დაცულია საქართველოს მუზეუმებში და ჯერ არ არის სათანადოდ შესწავლილი და გამოქვეყნებული; ხოლო დი დახასიათება ამ ბრინჯაოს კულტურისა მოგვთეება ა. იესენს; А. А. Иессен, „К вопросу о древнейшей металлургии меди на Кавказе“. (см. А. А. Иессен и В. Е. Детен—Ковалевский, Из истории древней металлургии Кавказа, Москва-Ленинград, 1935 г., стр. 7—200).

გადოებრივი განვითარების ქვისა და ბრინჯაოს ხანა და ისტორიულ პერიოდში მათ შეუქმნიათ საკმაოდ მაღალი კულტურა.

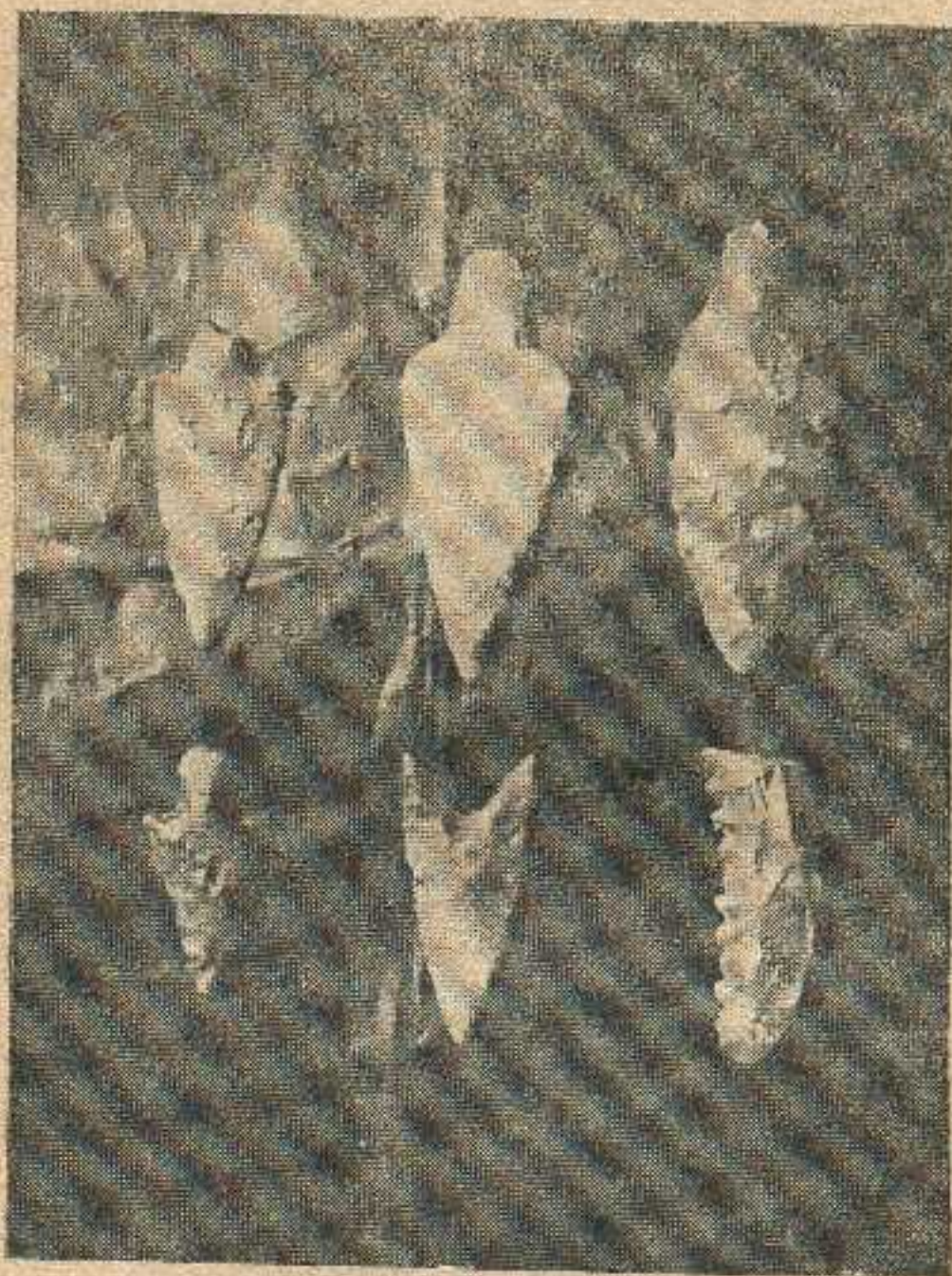
ძველი კოლხეთი გეოგრაფიულად მდებარეობდა შავი ზღვის ნაპირას, დღევანდელ დასავლეთ საქართველოში. მისი საზღვრები პოლიტიკურ-საზოგადოებრივ მოვლენებთან დაკავშირებით ცვლებოდა. საკუთრივ კოლხეთი მისი ვიწრო ეთნიურ მნიშვნელობით ეწოდებოდა რიონის ხეობას (ბასეინს) და უმთავრესად შეიცავდა დღევანდელ სამეგრელოს ტერიტორიას. მაგრამ თავისი ფართე მნიშვნელობით პოლიტიკურ ძლიერების პერიოდში კოლხეთი შეიცავდა მდინარე კოროხის ხეობას, ე. ი. ლაზისტანს, აჭარას და გურიას, აგრეთვე ენგურის ხეობას, ე. ი. აფხაზეთის ტერიტორიას. კოლხეთის პოლიტიკურ ძლიერების ხანაში V-I საუკ. ძვ. წ. მოელ ამ მხარეს ბერძნები უწოდებდნენ „კოლხიდა“-ს. მისი საზღვრები იყო: აღმოსავლეთით—ლიხის მთა, დასავლეთით—შავი ზღვა ბიჭვინტიდან ტრაპიზონამდის. სტრაბონის მოწმობით, დიოსკურიიდან მიდის კოლხეთის ზღვის პირი ტრაპიზონამდე (Plat., I, გვ. 169). ჩრდილოეთით—კავკასიის მთები და სამხრეთით მას საზღვრავდა—მესხეთი. სტრაბონის ცნობით, კოლხეთი მდებარეობდა მესხეთის და კავკასიის მთებს შორის (Plat., I, გვ. 169).

კოლხეთის საზღვრები აღწერილი აქვს პტოლემესს (II ს. ახ. წ.) შავის გეოგრაფიის სახელმძღვანელოში. ის ამბობს, რომ ჩრდილოეთით კოლხეთს საზღვრავს ნაწილი სარმატიისა (ძველი სკვითია), დასავლეთით—პონტ ექვსინის ის ნაწილი, რომელიც მდებარეობს მდინარე კორაქსისა და მდინარე ფაზისის ზღვის შესართავის კუთხეში, აღმოსავლეთით—იბერია, სამხრეთით—კაპადოკიის პონტოს ნაწილი და მისი მომდევნო დიდი სომხეთის ის ნაწილი, რომელიც მდებარეობს $74^{\circ}-44^{\circ}-40^{\circ}$ (Plat., I, გვ. 240).

კოლხეთის მთავარი მდინარე იყო ფაზისი (რიონი). ძველი მწერლები ფაზისის სათავეებს სხვადასხვა ადგილას უჩვენებდნენ და მას

მატერიალური კულტურის ქვისა და ბრინჯაოს ნაშთებს. ისინი ნაკლებად არიან გამოყენებული ეთნოგენეზის პრობლემების გასაშუქებლად. უნდა აღინიშნოს, რომ ამ მხრივ ჩვენში არქეოლოგიური აღმოჩენებისა და ეთნოგრაფიული მოვლენების პარალელურ შესწავლას დიდი სამსახურის გაწევა შეუძლია. საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილი ბრინჯაოს კულტურის ნივთების გააზრიანებულ ახსნას უმეტეს შემთხვევაში იძლევიან ქართული ეთნოგრაფიული მოვლენები (S. Makalathia, „Einige ethnographisch-archäologische Parallelen aus Georgien“, Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien, Bd. LX, Wien, 1930, გვ. 361—365).

ხშირად ურევდენ სხვათაშორის მდ. ფასისა (არეზს) და კოროხს. დიონისი ზოგვითხრობს, რომ მდ. ფაზისი, რომელიც თავისი სწრაფი და აქაფებულ ტალღებს ზღვაში ისვრის, სათაფრები აქვს სომხეთის მთებში (Mat., I, გვ. 240). შედარებით ყველაზე უფრო სწორი ფაზისის (რიონის) აღწერა სტრაბონს მოეპოვება მდ. ცნობით, ფაზის მდინარის პირად მდებარეობს ქალაქი იმავე სახელსავე (ფაზისის ქალაქი), რომელსაც საზღვრავს, ერთის მხრით მდინარე, მეორე მხრით—ტბა და მესამე მხრით—ზღვა. კოლხეთის ნიადაგი, ამბობს

სურ. 2. კაფის იარაღები. აღმოჩენილია სამეგრელოში.
ზუგდიდის მუზეუმის კოლექცია.

ღგი, ფაზის მდინარის შესართავთან ქვიშიანია, დაბლობი და ნოტიო (Mat., I, 137). სტრაბონის ეს აღწერილობა იძლევა დღევანდელ ფოთისა და მისი მიდამოს სურათს. მდ. ფაზისს ერთოდა ბოასი (ყვირილა, ჰიპპოსი (ცხენის წყალი), და გლავკოსი (ტეხური). გარდა ფაზისისა

კოლხეთში მიმდინარეობდნენ ჭოროხი და ენგური თავიანთ შენაკადე-
ბით.

კოლხეთში არსებობდა შემდეგი ქალაქები: ქალ. ეა, შემდეგში
არქეოპოლისად წოდებული (დღევანდელი ნოქალაქევი). ეს კოლ-
ხეთის სატახტო ქალაქი ყოფილა, რომელსაც პირველად ეწვივნენ არ-

სურ. 3. ბრინჯაოს იარაღები. ზუგდიდის მუზეუმის კოლექცია.

გონავტები. ქალ. ეს ცნობილი იყო ელადის პოეზიაში, მაგრამ მის
აღვილ-მდებარეობას ძველი მწერლები განსხვავებით უჩვენებდნენ. მათ
შორის ვას შესახებ შედარებით უფრო სწორი აღწერილობა მოებო-
ვება სტეფანე ბიზანტიელს, რომელიც ამბობს: „ეს კოლხი-
დელების ქალაქია, გაშენებული აეტის მიერ, რომელიც 300 სტადიით
დაშორებულია ზღვას. მას უვლის ორი მდინარე—ჰიპპოს და კიანოს
(Hart., I, 253). ეს აღწერილობა უდგება მიახლოებით ნოქალაქევის
მდებარეობას, რომელსაც ჩამოუდის ორი მდინარე: აბაშა და ტე-

ხურო. ამისთანავე ბერძნული 300 სტადიონი დაახლოებით უდრის 50 კილომეტრს და ვას (ხოქალაქევის) ზღვიდან დაშორების ეს მანძილიც უდგება სინამდვილეს.

ეპიფანესი

ქ. ფაზისი (ფოთი) მდებარეობდა რიონისა (ფაზისის) და შავი ზღვის შესართავში. სკილაქის აღწერით (IV ს. ძ. წ.) მდ. ფაზისის ზღვაში შესართავთან გაშენებულია ელინთა ქალაქი ფაზისიო (Plat., I, 86).

უფრო ზუსტი აღწერილობა ქ. ფაზისისა მოგვცემა სტრაბონს, რომლის მიხედვით ქ. ფაზისს ერთის მხრით საზღვრავს—შავი ზღვა, მეორეს მხრით—რიონი და მესამე მხრით—პალიასტომის ტბა. ამ ცნობაში მოცემულია ქალ. ფოთის მდებარეობის სრული სურათი.

ქალ. დიოსკურია. ამ ქალაქის დაარსებას ბერძნული მითოლოგია მიაწერს მეზღვაურთა ღმერთებს—დიოსკურებს. დიოსკურიას მეორე სახელიც რქმევია „სებასტოპოლისი“. სტეფანე ბიზანტიელის მოწმობით შავი ზღვის პირას მდებარე ქალაქ დიოსკურიას უწინ სებასტოპოლისი ეწოდებოდაო (Plat., I, 259). სტრაბონი მოგვითხრობს „რომ დიოსკურია მდებარეობს შავი ზღვის აღმოსავლეთის კიდევზე, ზღვის ყურეში და ამიტომ უწოდებენ მას შავი ზღვის კუთხედ. ამ ქალაქიდან იწყება ყელი, რომელიც მიიმართება შავ ზღვიდან კასპის ზღვამდე. თვით ქალაქი წარმოადგენს სავაჭრო ადგილს გარშემო მცხოვრებთათვის“-ო (Plat., I, 136).

როგორც ამ ცნობებიდან ირკვევა შესაძლებელია ვიფიქროთ, რომ ძველი დიოსკურია უოფილიყო დღევანდელი სოხუმი (ცხუმი) ანუ მასთან ახლო მდებარე რომელიმე ქალაქი. ამას მოწმობს არიანეს (II საუკ. ახ. წ.) ცნობა, რომელიც ამბობს, რომ პირველი ნავსადგური დიოსკურიიდან არის ბიჭვინთა, რომელიც ვშორავს მას 350 სტადიითო (Plat., I, 223). ასეთივე მანძილი მათ შორის დაახლოებით არის დღესაც.

ქალ. პიცუნდა, დღევანდელი ბიჭვინტა, იყო კოლხეთის სავაჭრო ციხე-ქალაქი: სტრაბონი მას დიდ ქალაქს უწოდებს, პლინი კი უმდიდრეს ქალაქს. ზოსიმეს ცნობით 294 წ. იმპერატორი დეცის მეფობის დროს სკვითები შეესივნენ ბიჭვინტას და მათ დიდი ხნის ბრძოლის შემდეგ ქალაქი აიღეს და გაცარცვეს.

ციხე-ქალაქი კიტეა მოხსენებულია არგონავტების მოგზაურობაში. ის არის აპოლონ როდოსელის მიერ (III ს. ძ. წ.) მოხსენებული კოტიაიონ, რიონზე მდებარე, დღევანდელი ქუთაისი. პროკოპი კესარიელს მოყვანილი აქვს არიანეს თხუზულებიდან ცნობა, რომ რიონ-

ზე მდებარე ციხეს ბერძნები უწოდებენ კოტიაიონს, ლაზები კი კუთათისსო¹.

ციხე-ქალაქი სარაპანი ცნობილია კოლხეთის ისტორიაში, როგორც დიდი ნავთსადგური, რომელიც მდებარეობდა მდ. კვირილაზე. იგი წარმოადგენდა სავაჭრო საქონელის საწყობს, აქვე იყრიებოდნენ ვაჭრები, რომლებიც ალემ-მიცემობას აწარმოებდნენ აღმოსავლეთისა და დასავლეთის ქვეყნებს შორის. სტრაბონის მოწმობით ფაზის მდინარეში დადიოდნენ გემები სარაპნის ციხემდე, რომელსაც თავის სიდიდით შეეძლო მთელი ქალაქის მცხოვრებთა დატევება (Plat., I, 136; გეორგიკა, 304—307).

აქ დასახელებულ მსხვილ ციხე-ქალაქებთან ერთად კოლხეთში არსებობდა აგრეთვე უფრო მცირე ქალაქებიც, მაგალითად, ციხე სკანდა, ვარდციხე (როდოპოლისი), ციხე უქიმერიონი და სხვა.

კოლხეთის შავისა და ბუნების აღწერა მოეპოვება ჰიპოკრატეს (V—IV საუკ. ძ. წ.). ჩვენ აქ მოვიყვანთ მის ცნობებს უცვლელად:

„ქვეყანა, რომელსაც ჩაუდის ფაზის მდინარე, არის ჭაობიანი, ცხელი, ნოტიო და შემოსილი ტყით. იქაური მკვიდრი ცხოვრობენ ჭაობებში; წყალში იშენებენ სახლებს ხისას ანუ წკნელისას. გარედ გამოდიან მხოლოდ მაშინ, როცა ქალაქში ანუ ბაზარში უნდა წავიდნენ. ამ ქვეყანაში ბევრი არხია; შიგ უდგიათ მთლიან ხისაგან გაკეთებული ნავეები და ამ ნავეებით შემოუვლიან გარშემო თავიანთ მამულს. ხმარობენ წვიმის წყალს, რომელიც არის თბილი, მდორე და აყროლებული სიცხისაგან. ფაზისს ყველა მდინარეებზე უფრო ნელი და მდორე მიმდინარეობა აქვს. ამ ქვეყნის ხილი ცუდი თვისებისაა, უგემური და წყლის სიუხვის გამო არაოდეს არ მწიფდება. წყლისაგან ნისლი ადის, რომელც მუდამ გარს არტყია ამ ქვეყანას. ამ მიწეზეებს უნდა მიეწეროს, რომ აქაური მცხოვრები ეგრე განირჩევიან ყველა სხვა ერთაგან: ისინი ტანით მაღალნი არიან, მაგრამ იმდენად მსუქნები, რომ არ უჩანთ არც სახსრები და არც ძარღვები. ფერი აქვთ ყვითელ-მწვანე, თითქო სიყვითლით არიანო ავად. ყველაფერს ერიდებიან რაც კი დადლის. ამ ქვეყანაში ზამთარს და ზაფხულს შორის დიდი გარჩევა არ არის სითბო-სიცივის მხრით. აქ უფრო ხშირია სამხრეთის ქარი. ამის გარდა იცის კიდევ ადგილობრივი

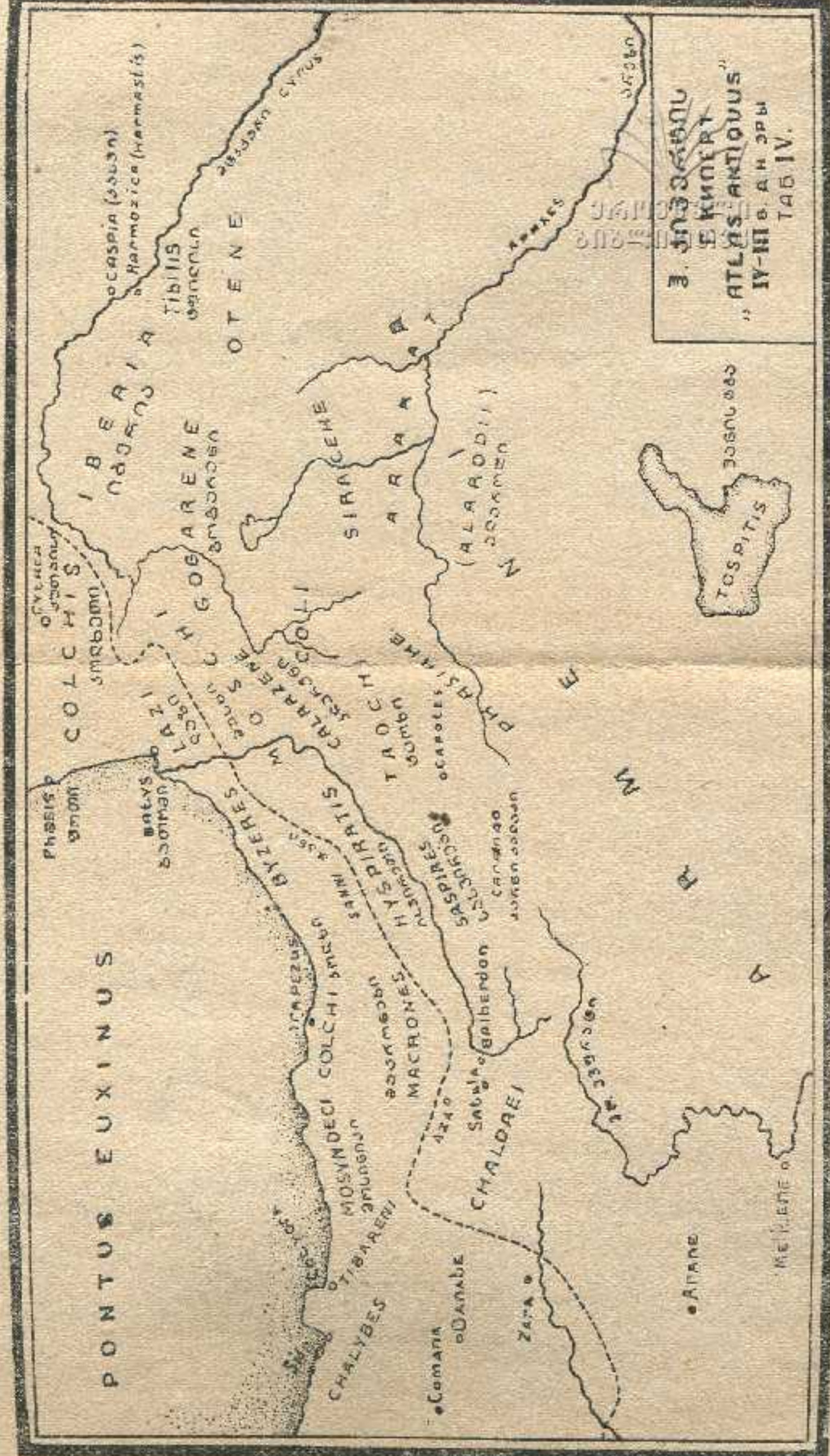
¹ ს. ყაუხჩიშვილი, „გეორგიკა“ ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, ტ. II, თბილისი, 1934 წ., გვ. 164.

ქარი, რომელიც არის ფრიად ძლიერი, ცხელი და უსიამოვნო. ამ ქარს ეძახიან „კენზრონს“. ჩრდილოეთის ქარი აჭ იშვიათია და არ აქვს არც ძალა და არც მნიშვნელობა“ (Пат., I, 58; ა. ჯყონია, 110).

კოლხეთის მოსახლეობის შესახებ ჩვენ არა ჰქონდა უტყუარი ცნობები, მაგრამ იმ მცირეოდენ მასალების მიხედვით, რომელიც მოიპოვება ძველ ბერძნულ მწერლობაში, შესაძლებელია დადგენა, რომ მოსახლეობა ეკუთვნოდა ქართველთა ტომის სამ შტოს: კოლხებს, რომელშიაც შედიოდნენ მაკრონები (მეგრელები) და ჭან-ლაზები, აფშილ-აფხაზებს და სვანებს. კოლხეთის მოსახლეობაში შედიოდნენ მათივე მონათესავე უფრო მცირე ტომები: მოსინიკები, ჰენიოხები და ზიდრიტები. ამ ტომებს შორის თავდაპირველად გაბატონებული იყვნენ კოლხები, რომელთა ხელში იყო პოლიტიკური ძალა-უფლება და მთელ ამ მხარეს მათ მიანიჭეს თავიანთი ტომობრივი სახელწოდება—კოლხეთი. კოლხების მოსახლეობას დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე ძველი მწერლები სხვადასხვა ადგილას უჩვენებენ და ეს გარემოება საბაბს აძლევდა უსლარს ეთქვა, რომ კოლხები მოკლებული უნდა ყოფილიყვნენ მკვიდრ მოსახლეობას და ვაჭრობასთან დაკავშირებით უფრო ეწეოდნენ მოძრავ ცხოვრებას, როგორც დღეს ებრაელები ქრისტიანებს შორის (Успар, გვ. 412). მისივე აზრით დროთა განმავლობაში ის მოვაჭრე კოლხები სრულიად მოისპვნენ და თანამედროვე შავი ზღვის ნაპირას მოსახლე ტომთა შორის ძველი კოლხების შთამომავალი არ არსებობსო (იქვე, გვ. 413). ა. ხახანაშვილის აზრით: „კოლხებს, შესაძლებელია არ ჰქონოდათ განსაკუთრებული ტომობრივი სახელწოდება; კოლხები მეტად მცირერიცხოვანი იყვნენ, ცხოვრობდნენ ლაზებსა და მანრალებს შორის. ყოველ შემთხვევაში არ შეიძლება ისინი ცნობილი იქნეს მრავალრიცხოვან ერად“ (А. Хаканов, Рассел. груз. по Малой Азии, გვ. 17).

ამგვარ დასკვნის გაზიარება რასაკვირველია ძნელია, მით უმეტეს რომ კოლხებს თავიანთ შესახებ წერილობითი ცნობები არ დაუტოვებიათ, ბერძნები კი მათ უწოდებენ კოლხებს. მაგრამ ადგილობრივ თავიანთ ენაზე, თუ რა ტომობრივ სახელწოდებას ატარებდნენ ისინი, ჩვენ არ ვიცით.

ყოველ შემთხვევაში ბერძნული მწერლობის მიხედვით კოლხები, რასაკვირველია, არსებობდნენ, ეწეოდნენ ბინადარ ცხოვრებას და საკმაოდ ძლიერ და გავლენიან ტომად იყვნენ ცნობილი. მათ შესახებ ჰეროდოტე გარკვევით ამბობს, რომ „სპარსელებს საზღვრად

ეფთვიანული რუკა ქართველურ ტომების მოსახლეობის IV-III სსსს. ძვ. წ.

ში, როდესაც გვაროვნული წყობილება უკვე დაშლილი იყო და კლასობრივი საზოგადოების წარმოშობასთან ერთად ჩაყრბოდა აღრინდელი ფეოდალიზმის პერიოდი. კოლხეთის პოლიტიკური ცხოვრების სათავეში იდგა მეფე — „ბაზილევსი“, რეჟიმის ხელისუფლება გადადიოდა გაბატონებულ საგვარეულოს უფროს ხელისუფლებას.

კოლხეთის პირველ მეფედ საბერძნეთის მითოლოგიაში მოხსენებულია აეტის, რომელიც წარმოდგენილია ძლიერ და მდიდარ მეფედ. აეტის სიმდიდრეზე ბერძნებმა შექმნეს მშვენიერი მითი ოქროს საწმისის მოტაცებაზე კოლხეთიდან და ეს გარემოება ჩვენ ერთგვარ საბაბს გვაძლევს ვითიქროთ, რომ კოლხეთი ძველად მართლაც წარმოადგენდა საქმოდ დაწინაურებულ სამეფოს. ამას ხელს უწყობდა კოლხეთის გეოგრაფიული მდებარეობაც. მას ეჭირა შავი ზღვის სანაპიროები, საიდანაც გადიოდა ე. წ. ინდოეთის სავაჭრო გზა. ამის გამო უძველეს დროიდან კოლხეთი იზიდავდა ახალშენების მაძიებელი საბერძნეთის მეზღვაურებსა და ვაჭრებს დასავლეთიდან, აღმოსავლეთიდან კი ძველი ირანის ბრძანებლებს, რომლებიც მოისწრაფოდნენ შავი ზღვის სანაპიროებისაკენ. ამის გამო ორივე ეს მხარე ცდილობდა კოლხეთის სანაპიროების ხელში ჩაგდებას და იქ თავიანთი პოლიტიკურ-ეკონომიური ბატონობის განმტკიცებას. უკვე V საუკუნეში პეროდოტეს მოწმობით კოლხეთი მოქცეული ყოფილა ირანის გავლენაში და იგი შედიოდა მე-19 საგამგეო სატრაპიაში: „მოსხები, ტიბარენები, მაკრონები, მოსინიკები და მარები შეადგენდენ მეცხრამეტე სატრაპიას და იხდიდნენ სამას ტალანტს. კოლხიდელები და მათი მესობლები, რომელნიც ცხოვრობენ კავკასიის ქედის გადმოღმა (კავკასიის ქედის იქითა მხარე — კი არ ემორჩილება სპარსეთს), თავის ნებით დღესაც უგზავნიან სპარსეთის ხელმწიფეს ძღვნად ას-ას ყმაწვილ ვაჟს და ქალს ყოველ ხუთ წელიწადში ერთხელ“ — (ა. ჯ. კონია, 107; Παρ., I, 9).

ამასთანავე კოლხეთში მოსახლე ტომები მოვილენი ყოფილან ირანის მბრძანებლებს მიშველებოდნენ ლაშქრით და იარაღით¹. სარდლებსაც ირანის მეფეები ნიშნავდნენ და უმეტეს შემთხვევაში სარდლებად ირანელები ყოფილან: „მაკრონების და მოსინიკების სარდალი, ამბობს პეროდოტე, იყო არტაიკტესი, შვილი ხერასმისა, მარების და კოლხიდელების სარდალი იყო ფარანდატესი, შვილი ტეასპისა“ (ა. ჯ. კონია, 108).

ამგვარად გაძლიერებული ირანის ძლევამოსილი ახემენელთა დი-

¹ ივ. ჯავახიშვილი, ქაო. ერის ისტორია, წ. I, გვ. 166.

ნასტიის შეფუცებს თავიანთი პოლიტიკური ბატონობა გაუქრცელდებოდათ კოლხეთზე, რომელიც მას ხარკს აძლევდა.

პირველ საუკუნეში ძვ. წ. პონტოში გაძლიერდა მეფე მითრიდატი VI ევპატორად წოდებული. მან დაიბურო მცირე აზიის ქვეყნები და შექმნა საკმაოდ ძლიერი ბოსფორის სამეფო.

მითრიდატმა თავისი გავლენა ჩქარა შავი ზღვის სანაპიროებზე მოსახლე ხალხებზედაც გაავრცელა. კოლხეთის მეფეები კარგად გრძნობდნენ მითრიდატის ძლევამოსილობას და ცდილობდნენ სხვადასხვა დიპლომატიური ხერხებით მისი ბატონობის თავიდან აცდენას, მაგრამ ბოლოს მაინც იძულებულნი გამხდარან მიეღოთ მითრიდატის პოლიტიკური ბატონობა. რომელიც მწერლის აპპიანეს (I საუკ. ძვ. წ.) მოწმობით: „მითრიდატმა დაიმორჩილა მრავალი მეზობლად მყოფი ტომები, მათ რიცხვში გულადი ტომი კოლხებისა, რომლებიც ცხოვრობენ შავი ზღვის პირასაო“ (Lat., I, 2. გვ. 526). სტრაბონის ცნობით, მითრიდატი მას შემდეგ, რაც კოლხეთი მისი ხელში გადავიდა, ამ ქვეყნის გამგეობა ან მოურავად ნიშნავდა ვისმე თავის შეგობართაგან, მათ შორის იყო, ამბობს სტრაბონი, აგრეთვე დედი ჩემის ბიძა (პაპი ჩემის ძმა) მოაფერნიო. (Lat., I, 137).

მაგრამ მითრიდატის ბატონობა დიდხანს არ გაგრძელებულა კოლხეთში. მითრიდატის გაძლიერება აღმოსავლეთში და მცირე აზიაში საფრთხეს უმზადებდა რომის ბატონობას და ამიტომ რომის სენატმა გადაწყვიტა მითრიდატის დამარცხება და ეს საქმე მიანდო ცნობილ მხედართ-მთავარს პომპეიუსს. რამდენიმე შეტაკების შემდეგ პომპეიუსმა გაიმარჯვა და დამარცხებული მითრიდატი გაიქცა კოლხეთში. ამის შემდეგ, როგორც ბერძნულ-რომაული წყაროები გადმოგვცემენ, პომპეიუსმა დროებით შეაჩერა მითრიდატზე შეტევა, რადგანაც მას პირველყოფლისა ესაჭიროებოდა სომხეთის მხრით ზურგის გამაგრება. ეს გარემოება მოითხოვდა სომხეთის მეფის ტიგრან დიდის დამორჩილებას, რომელთანაც მითრიდატი ნათესაურ კავშირში იყო. რნ წ. ძვ. წ. პომპეიუსმა გაილაჩქრა სომხეთში და მან იგი ადვილად დაიმორჩილა. რნ წ. ძვ. წ. პომპეიუსმა ახლა აქედან განაზრახა გალაჩქრება კოლხეთში, სადაც იმყოფებოდა მითრიდატი. მაგრამ ეს სამხედრო ოპერაცია ზურგის უზრუნველსაყოფად მოითხოვდა იბერიისა და ალბანიის დამორჩილებასაც. ამ მიზნით რომის ლაშქარი არეზისა და მტკვრის ხეობით შეიჭრა ალბანიაში

¹ Я. А. М а н а н д я н, Круговой путь Помпея в Закавказье, Востник Древней Истории кн. 4, Москва 1939 г., стр. 77 — 80.

და იბერიაში. იბერიის მეფე არტაგი იძულებული იყო დამორჩილებოდა პომპეუსს.

იბერიიდან პომპეუსმა გაილაშქრა კოლხეთზე, სადაც მას ეგულებოდა მითრიდატი. რომის ჯარი მდ. რიონით შევიდა ქალ. ფაზისში (ფოთში), სადაც პომპეუსს უცდიდა რომის კლავდიუს ცერვილის შეთაურობით. მაგრამ პომპეუსმა აქ ხელში ვერ ჩაიგდო მითრიდატი, რომელიც პომპეუსის მიახლოებისას კოლხეთიდან გაიქცა თავის ბოსფორის სამეფოში.

პომპეუსმა კოლხეთი დაიმორჩილა და რომაელებმა აქ მეფედ დააყენეს არისტარხი, რომელიც ფულსაც სჭრიდა ასეთი წარწერით: „კოლხეთის მეფის არისტარხისა“¹.

ამგვარად კოლხეთი პომპეუსმა დაუმორჩილა რომის ბატონობას და აქ მოსახლე ტომები ახლა მოექცნენ გაძლიერებული რომის პოლიტიკურ-ეკონომიურ გავლენაში.

სურ. 4. არისტარხის ფული.

სტრაბონის ცნობით, როდესაც რომაელებმა მითრიდატი ტახტიდან ჩამოაგდეს, მთელი მისი სახელმწიფო დაიშალა და განაწილებული იქნა სხვადასხვა მთავართა შორის. უკანასკნელ მეფეთ კოლხილისა იყო პოლემონი, რომლის სიკვდილის შემდეგ მისი ცოლი პითოლორა, ქალი ქკვიანი და საქმის მცოდნე, გახდა მეფედ კოლხიდელებისა, ტრაპიზონისა, ფარნაკიისა და მათ ზემოდ მცხოვრებელი ბარბაროსებისა. დღეს მთელ ამ მხარეს, რომელიც ფაზისის და ეფრატის აქეთ არის, განაგებენ რომაელები ან მათგან დანიშნული მთავრებიო (Plat., I, 137—138).

მაგრამ კოლხეთი რომის ბატონობას ურჩობდა და როდესაც რომს ძლიერი მეტოქე ძალა გამოუჩნდებოდა, იგი მზად იყო განდგომისათვის. იულიუს კეისრის (48 წ. ძ. წ.) დროს კოლხეთი გამდგარა და რომაელებს იგი ხელმეორედ დაუპყრიათ² (Plat., II, 618—620).

¹ О. Ф. Ретовский, Драхма Аристарха Колхидского. Труды Москов. Нумизм. О-ва, т. III, стр. 1.

² ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, წ. I, გვ. 171.

ერთი სიტყვით, კოლხეთში თანდათანობით განმტკიცდა რომის კეისრის ბატონობა. ეს ის დრო იყო, როდესაც რომის რესპუბლიკანური წყობილება გადაგვარდა და რომის სახელმწიფოში დაბრუნდა თვითმპყრობელობის მკაცრი რეჟიმი.

რომაელები თავიანთ ბატონობის პირველ პერიოდში კოლხეთის შინაურ საქმეებში არ ერეოდნენ. მხოლოდ ახლად ირჩეულ მეფეს ამტკიცებდა რომის კეისარი, მისგან იღებდა სამეფო ნიშნებს, აგრეთვე ერთგულების ნიშნად კოლხეთის მეფეს მიძევლები უნდა მიეცა და რომის მოთხოვნისამებრ ჯარით და იარაღით მიშველებოდა მას.

იბერიისა და კოლხეთის დაშორჩილების შემდეგ რომის იმპერატორები შეუდგნენ ამიერკავკასიაში თავიანთი ბატონობის განმტკიცებას, ციხე-სიმაგრეების განახლებას და ყველა შემოსასვლელ კარუბის გამაგრებას. მით უმეტეს რომის იმპერიას ამიერ-კავკასიაში ჩქარა გამოუჩნდა ძლიერი მეტოქე. ეს იყო ძველი ირანი. რომისა და ირანის პოლიტიკურ-ეკონომიური ინტერესები პირველად ერთმანეთს დაეჯახნენ მცირე აზიისა და სომხეთის საკითხში. რომაელებმა ორივე ეს ქვეყანა დაიპყრეს და ამგვარად რომის იმპერიაში ხელში ჩაიგდო ირანის ეს ორი ბეტად მნიშვნელოვანი ქვეყანა. გაძლიერებული რომი ახლა უახლოვდებოდა ირანის საზღვრებს და ამით საფრთხეს უმზადებდა ირანის ბატონობას.

რომის იმპერია ამასთანავე მიისწრაფოდა აღმოსავლეთის ქვეყნების დასაპყრობად, ამიტომ რომისათვის პოლიტიკურ აუცილებლობას შეადგენდა არა მარტო ამიერ-კავკასიის და მცირე აზიის დაპყრობა, არამედ თვით ძლიერი ირანის შეზღუდვა და თავისი გავლენის სფეროში მოქცევა.

ირანის ბატონები ამას კარგად გრძნობდნენ, თუ რა საფრთხეს უმზადებდა მათ გაძლიერებული რომის იმპერია იბერიისა და კოლხეთის ხელში ჩაგდებათ. ამას ჩქარა მოჰყვა რომისა და ირანს შორის პოლიტიკური ურთიერთობის გართულება.

მოსალოდნელ საფრთხის თავიდან ასაცილებლად საჭირო იყო კოლხეთის მეფეებთან მეგობრული კავშირის განმტკიცება, ადგილობრივი ციხე-სიმაგრეების განახლება და გამაგრება.

ამ მიზნით ქალ. ფაზისში და დიოსკურიისში (სებასტოპოლისი), რომლებიც სავაჭრო ქალაქებს წარმოადგენდნენ, რომის კეისარს თავისი მეციხოვნე ჯარები ჩაუყენებია. ფაზისის ხის კოშკი და გალავანი რომაელებს დაუშლიათ და აუგიათ აგურის ზღუდე და კოშკები, ციხეზე იარაღები დაუდგამთ და ციხის ზღუდის გარშემო ორმაგი ვანიერი თბრილი შემოუვლიათ.

ამასთანავე ბოლო რომ მოელოთ კოლხების მხრივ მოსალოდნელ განდგომისათვის, რომაელებს აქაც მიუმართავეთ თავიანთ ნაცად ხერხისათვის „divide et impera“ — დაყავი და იბატონე. არიანეს აღწერის მიხედვით 134 წელს ადრიანე კეისრის *„ისტორია“* კოლხეთში ოთხი პატარა სამეფო ყოფილა: ლაზთა სამეფო, შაჭუჭის ალმოსავლეთის სანაპიროზე, მის ჩრდილოეთით აფშილების სამეფო იყო, ამაზე უფრო ჩრდილოეთით კი აფხაზთა სამეფო და ამაზე უფრო ზევით სანიგების ან სანების სამეფო მდებარეობდა (Plat., I, 222).

ამგვარად თუ პომპეუსის შემოსვლამდის კოლხეთი წარმოადგენდა ერთ სამეფოს, სადაც მეფობდა არისტარხი, უკვე 134 წ. ახ. წ. ამავე კოლხეთში აღმოცენებულა ოთხი სამეფო, რომელსაც ოთხი მეფე თურმე განაგებდა.

არიანეს მოხსენებიდან ისიც ირკვევა, რომ ოთხივე მეფეს ხელისუფლება მიღებული და დამტკიცებული ჰქონდა რომის კეისრისაგან და მათ შორის წინანდელ კოლხეთის მეფის მსგავსად უპირატესობა არც ერთს არ ჰქონია. მართალია, აქ მოსახლე ტომებს შორის რომის ბატონობის პერიოდში დაწინაურდნენ ლაზები, მაგრამ აფშილების, აფხაზების და სანიგების მეფეებს თავიანთი ხელისუფლება ლაზთა მეფისაგან კი არ ჰქონიათ მიღებული, არამედ რომის კეისრისაგან, რომლისაგანაც თვით ლაზთა მეფეც ყოფილა დამტკიცებული. ანტონინე კეისარს ლაზებისათვის მეფედ თურმე ბაკური დაუნიშნავს (ი. ჯაფახიშვილი, I, 179). ამასთანავე საყურადღებოა, რომ არიანეს აღწერილობაში კოლხები არც კი არიან მოხსენებული.

ეს გარემოება იმით უნდა აიხსნებოდეს, რომ კოლხებში რომაელების შემოსევის შემდეგ დაჰკარგეს პოლიტიკური ჰეგემონია და სამეფოს ხელისუფლება გადავიდა კოლხების მონათესავე ტომზე — ლაზებზე, რომლებიც წინათ ემორჩილებოდნენ კოლხების მეფეებს.

კოლხების ხელიდან პოლიტიკურ მესვეურობის ლაზების ხელში გადასვლის მოჰყვა თვით ამ სახელმწიფოებრივი ერთეულის სახელწოდების შეცვლაც და ამიერიდან რომაელებმა მას კოლხეთის ნაცვლად უწოდეს — ლ ა ზ ი კ ა ა ნ ლ ა ზ ი კ ე .

ლაზიკას წარმოქმნიდან იწყება სამეგრელოს ისტორიის ახალი პერიოდი, ე. წ. ადრინდელ ფეოდალური, რომელსაც ჩვენ შემდეგში განვიხილავთ. ახლა აქ მოკლედ შევხებით კოლხეთის კულტურულ ვითარებას განვლილ პერიოდში.

ძველი კოლხეთში საკმაოდ დაწინაურებული ყოფილა საზოგადოებრივ-კულტურული ცხოვრება. კლასიკური მწერლები აქებენ კოლხების სტუმართ-მოყვარეობას და მათი ცნობით კოლხი დიდები დიდ დახმარებას უწყევდენ თურმე ზღვის ღელვისაგან გადარჩენილებს ფულით, სურსათის მიწოდებით, თუ სხვა საშუალებებით. მწერლო და მასკელის მოწმობით 64 წ. ძ. წ. მოსინიკეტი მოხატა ბურს თანასწორად უყოფდენ მათ ქვეყანაში შემოსულ უცხოელებს (Plat., I, 2, 456). ძველი მწერლების აღწერილობით კოლხეთის მოსახლეობა ხის სახლებში ცხოვრობდა. სახლები მაღალ ბოძებიანი ყოფილა, კოშკების მზგავსად ნაგები. კოლხები იძულებულნი იყვნენო ასეთ შენობებში ეცხოვრათ, რადგანაც ხშირი წვიმების გამო დედამიწა იყო მუდამ სველი და ნესტიანიო. მოსახლეობა უმთავრესად იკვებებოდა: პურით, ღომით (ღომის-ღომი), მოხარშული წაბლით, ხილით და ხორციით¹. ხმარობდენ დამარილებულ ზღვის ღორის ქონს. ღვინოსაც სვამდენო, მაგრამ წყალ-ნარევს. ქსენოფონტეს ცნობით აქაური ღვინო უწყლოდ ყოფილა მწლაკე, წყლით კი გემოიანი და სურნელოვანი. (აღ. ქყონია, 116; Plat., I, 82).

ქსენოფონტეს მოწმობით, როდესაც ბერძნებმა მოსინიკების ქალაქი აიღეს, მათ სახლებში ბევრი პური იპოვეს. ეს პური სარდაფებში ყოფილა შენახული. ამას გარდა უნახავთ ახალი პურის ძნეებიც და თიხის ქვევრებში დამარილებული ზღვის ღორის ქონი. ბუდეებში ეწყო მრავალი წაბლი, რომელსაც მოსინიკები ხარშავდნენ და პურის მაგივრად ხმარობდენ.

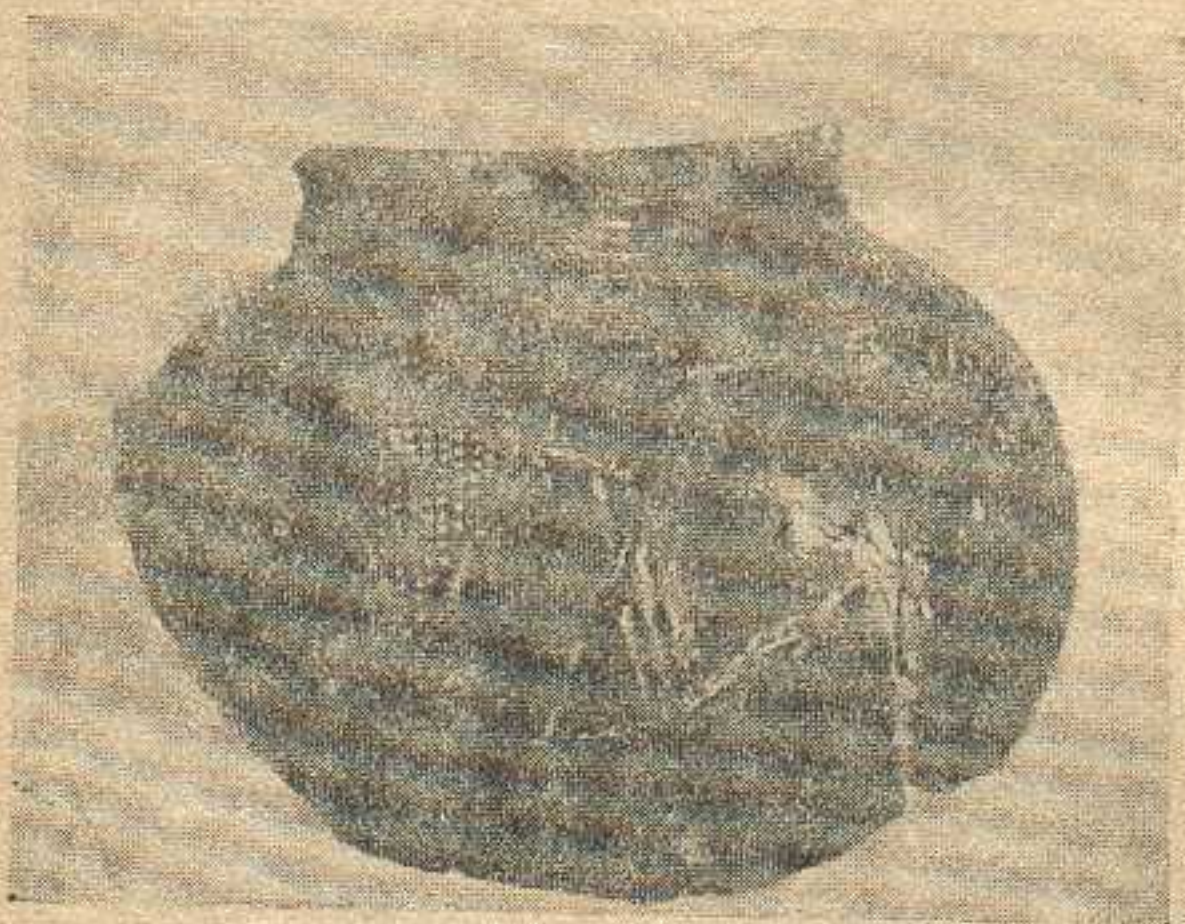
ყველაფერი ეს კოლხეთის მეურნეობის დაწინაურებას მოწმობს. კოლხეთში ამისთანავე ბევრი თავლიც მოდიოდა. ქსენოფონტეს კოლხეთის თავლი მიაჩნია მაწყინარად და აი რას მოგვითხრობს ის ამის შესახებ თავისი „ანაბაზისში“²: „როდესაც კოლხეთით მიმავალ-

¹ კლასიკური მწერლების ამ ცნობებს ადასტუობენ არქეოლოგიური აღმოჩენები ძველი კოლხეთის ტერიტორიაზე. 1933 წელს სოფ. რუკაში, სადგური ქვალის მახლობლად (ცხაკაიას რაიონი) აღმოჩნდა დიდი ყურღანი „ნაოხყაშუ“, რომლის გათხრის დროს ოთხი მეტრის სიღრმეში ნაპოვნი იყო ხის ნაგებობა ბოძებიანი სახლის ტიპისა და ამ ნაგებობის ორმოები სავსე აღმოჩნდა წაბლისა და თხილის ნაჭუჭებით, აგრეთვე ფეტვის ქერქით, ტანის ძვლებით და სხვა პროდუქტების ხარჩენებით. აქვე აღმოჩნდა თიხისა და ხის ქურქვული, ხელსაფქვეები და სხვა. აღმოჩენილი ინვენტარის შედარებითი შესწავლიდან ირკვევა, რომ რუკას ყურღანი უნდა მიეკუთვნოს IV-III საუკ. ძ. წ. ნაპოვნი კოლექცია დღეს დაცულია ფოთის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში.

² ირანადან გამობრუნებულმა ბერძნებმა 10.000 ჯარმა ქსენოფონტეს მეთაურობით გაიარა კოლხეთის ტერიტორიაზე და ქსენოფონტეს თავის „ანაბაზისში“

მა მისმა ჯარისკაცებმა იქ იპოვეს ბლომად სკები და დააწყვეს თავის
 კამია, მაშინვე აუტყდათ პირიდან ლებინება და ბოდვაც. ზოგი მათ-
 განი ვახელდებულს დაეშვავსა, ზოგი კი მკვდარს. მეორე დღეს იმა-
 ვე საათზე, რა დროსაც ავად დახდნენ, ისევე უანტიკურად. (Lat.,
 I, 76).

განსაკუთრებული

სურ. 5. თიხის ქოთანის აღმოჩენილია სოფ. რეკაში.
 ფოთის მუზეუმის კოლექცია.

დაახლოებით ასეთივე ცნობა მოეპოვება კოლხეთის თავლის
 შესახებ სტრაბონსაც: „ექტაკომიტებმა (მოსინიკებმა) მოგვითხრობს
 იგი, მოსპეს პომპეიუსის ლაშქრის სამი რაზმი, რომლებიც მათ ქვეყანა-
 ში გადიოდნენ. ექტაკომიტებმა გზაში დააწყვეს ჯამები მათობელა
 თავლით, რომელიც შზადდება განსაკუთრებულ მცენარისაგან. რომ-

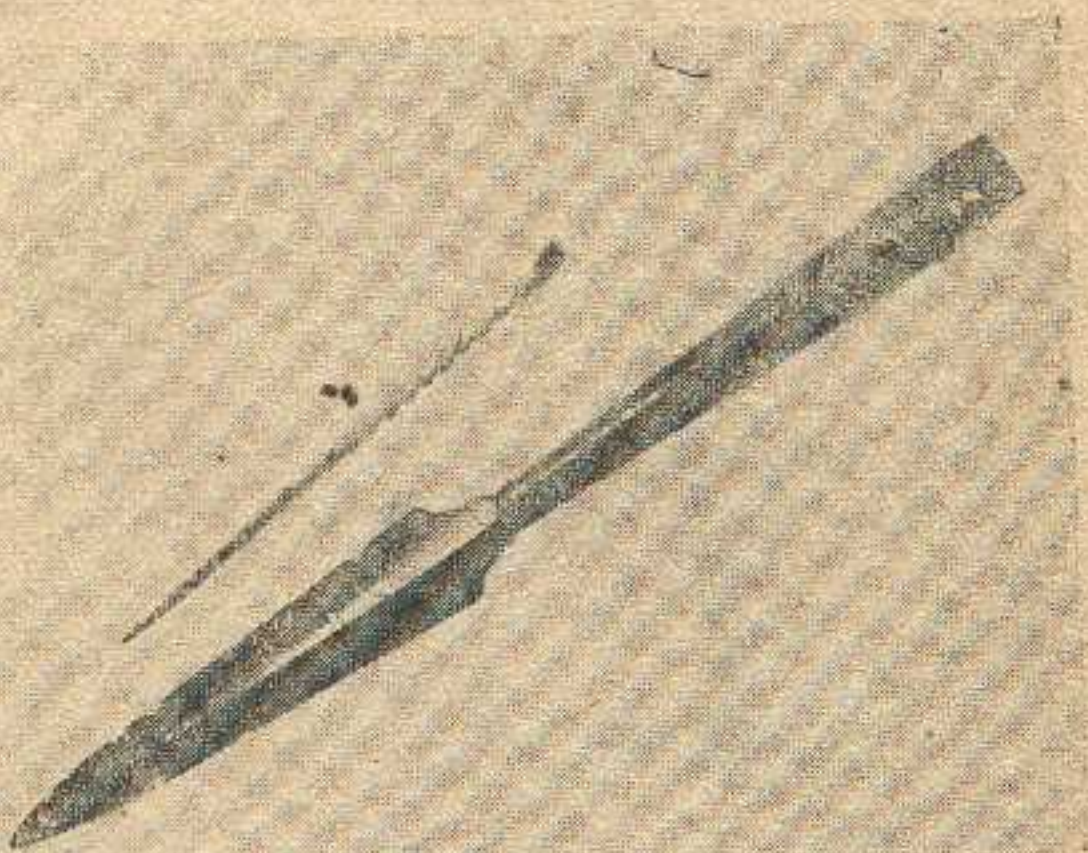
აღწერილი აქვს გზადაგზა კოლხეთში მოსახლე ტომებთან შეხვედრა და მათი
 ეოფა-ცხოვრება.

ალ. კვონია, ქსენოფონტეს ცნობარი საქართველოს უძველესი მკვიდრთა შე-
 სახებ (431—354 წ. ძ. წ.), ისტორიული ხარკვევი, გვ. 111 — 117; Arthur Bou-
 cher, Anabase de Xenophon (La Retraite des Dix mille), Paris-Nancy, 1913 г.

В. Н. Худяков, Отступление десяти тысяч греков от Ефрата до Трапезунда через Закавказье (Исторические Записки, Акад. Наук СССР., Москва, 1937 г., т. I, стр. 103—128).

დესაც ჯარისკაცები დათვრნენ ამ თაფლით¹ და გონება დაკარგეს, მაშინ ისინი ადვილად დაამარცხესო" (Лат., I, стр. 158).

ჰეროდოტეს ცნობით კოლხებს ჩვეულებად ჰქონდათ წინდაცვეთა. ნიკოლოზ დამასკელის მოწმობით კოლხები თავიანთ მიცვალებულებს მიწაში არ ასათლავენდენ თურმე, არამედ დასაფლავებულნი შეახვედნენ და ხეებზე ჩამოკიდებდნენ. ამის შესახებ აპოლონი როდოსელი (III საუკ. ძ. წ.) მოგვითხრობს: „რომ კოლხიდელები მამაკაცის გვამს არც ცეცხლში სწვამენ და არც მიწაში ასათლავენდენ, არამედ ხარის ტყავში სდებენ და ქალაქ გარედ ხეებზე ჩამოკიდებენო" (Лат., т. I, вып. 2, стр. 410).

სურ. 6. ბრინჯაოს შუბისწვერი. აღმოჩენილია სოფ. რეკაში. ფოთის უნივერსიტეტის კოლექცია.

კოლხების მეფეები მთის წვერზე აგებულ კოშკებში ცხოვრობდნენ თურმე, საზოგადო ხარჯით იკვებებოდნენ და მათ იცავდა საგანგებო მცველები. კოლხები ამასთანავე გულადი და მეომარი ხალხი ყოფილა. სალაშქროდ გამოდიოდნენ თავიანთ სარდლების მეოთხრობით და ჰეროდოტეს მოწმობით იარაღად ხმარობდნენ: პატარა

¹ მათრთბელა თაფლი მთიან სამეგრელოში დღესაც მოიპოვება. ამ თაფლს ქ უწოდებენ „შქერის თაფლს“. რომელიც თხელია და ნაკლები სიტკბოს მქონე.

ფარებს, მოკლე შუბებს და საომარ დანებს (Plat., I, 57). ქსენოფონტეს ცნობით: „მოსინიკებს მარჯვენა ხელში ეჭირათ ძველის ფარი, მარცხენა ხელში შუბი, ტანზე ეცვათ სქელი ნაქსოვი პერანგი, რომელიც მუხლამდე წვდებოდათ. თავზე ეხურათ ტყეფის-მუწარადი და აგრეთვე ატარებდენ ოკინის ცულებს“ (Plat., II, 39).

კოლხების რელიგიური რწმენის შესახებ ბერძნულ-რომაულ მწერლობაში შედარებით მცირე ცნობები მოიპოვება, რომელთა მიხედვით ირკვევა, რომ კოლხეთს სარწმუნოებრივი ურთიერთობა ჰქონია ძველ საბერძნეთსა და ირანთან.

არრიანეს მოწმობით (II საუკ. ახ. წ.) მდინარე ფაზისის შესავლთან, მარცხნივ მხარეს, აღმართულია ფაზიანების ღმერთი ქალი, რომელიც გარეგნულ გამოსახულებით ღმერთ-ქალი რეა არისო (Plat., I, 220).

ასეთივე ცნობა მოეპოვება პავზანიუსს. თავის „ელადის აღწერაში“ 173 წ. ახ. წ. იგი ამბობს: „სპარტაში ყველაზე უძველესი სიწმინდე არის საკურთხეველი არეიასი, რომლის ქანდაკება, როგორც ამბობენ, დიოსკურებს გადმოუტანიათ კოლხეთიდან“ (Plat., I, 2, 572).

ამასთანავე პავზანიუსი გადმოგვცემს, რომ კოლხეთში დიდ პატივცემადში ყოფილა აგრეთვე ათინა ასინისელისა, რომელსაც იქ საკურთხეველიც ჰქონია.

ამ გარედან შემოსულ ბერძნულ-რომაულ კულტებთან კოლხეთში გავრცელებული ყოფილა ხეთა თაყვანისცემა. პროკოპი კესარიელის მოწმობით ტყეების თაყვანისცემა ძლიერ¹ გავრცელებული ყოფილა

¹ საზოგადოებ უნდა აღინიშნოს, რომ ძველი მწერლები კოლხეთის აღწერის დროს იქაურ ღმერთებს ადგილობრივ სახელით კი არ იხსენიებენ, არამედ თითოეულ მათგანს კულტის მსგავსების მიხედვით აძლევენ შესატყვისი ბერძნული ღმერთის სახელს, მაგალითად, მზისას — აპოლონს უწოდებენ, ტყისა და ნადირისას — არტემიდას, ბრძოლისას — არესს და სხვა, ამიტომ ჩვენ არ ვიცით, ძველ კოლხეთში თუ რა ადგილობრივ სახელს ატარებდენ ის ღმერთები, რომლებიც მოხსენიებული არიან ბერძნულ წყაროებში. რომ კოლხეთში არტემის (მთვარე) და მისი ძმის აპოლონის (მზე) კულტი და ტაძარი არსებულა, ამას ადასტურებს 1899 წ. ყუბანის ოლქში აღმოჩენილი ერთი გერცხლის ფილა, რომელზედაც დაცულია აეთი შესანიშნავი ბერძნული წარწერა: „მე ვარ (გეგუთენი) აპოლონ წინამძღოლს, რომელიც ფაზისშია (ან ფაზისელს — ფოთელს)“. ეს ფილა დათარიღებულია V საუკ. ძ. წ. (იხ. Изв. Археол. Комиссии, вып. I, 1901 г., стр. 99-100, 18; М. И. Ростовцев, Скифия и Боспор, Лгр. 1925 г., стр. 371).

განსაკუთრებით აფხაზეთში, სადაც უმთავრესად თავიანთი სცემდნენ მუხას¹.

ირანის პოლტიკურ-კულტურული გავლენასთან დაკავშირებით ძველ კოლხეთში გავრცელებული ყოფილა მაზდეანური რწმენაც, რაც გამოიხატებოდა ცეცხლის თავიანთისცემაში, რასაც სხვათა შორის ისიც მოწმობს, რომ მაზდეანური ჩვეულების მიხედვით კოლხეთშიაც სასტიკად ყოფილა აკრძალული მიცვალებულის დასაფლავება მიწაში, რომელიც წმიდა სტიქიონად ითვლებოდა.

ქრისტიანობაც პირველ საუკუნიდან გავრცელდა კოლხეთში, ამ ახალი რწმენის შემომტანი და გამავრცელებელი იყვნენ როშიდან კოლხეთში გადასახლებული ქრისტიანობის პირველი მქადაგებლები.

თეოდორი ტეკვირელის მოწმობით, ქალ. ბიქვინტა რომაელებმა აქციეს იმდროინდელ დასასჯელ ადგილად, სადაც სხვათა შორის გადაასახლეს იოანე ღვთისმეტყველი.

კოლხეთში ქრისტიანობის გავრცელებას ის გარემოებაც მოწმობს, რომ პირველ მსოფლიო ომებს 325 წ. დასწრებია ქალ. ფაზისის (ფოთის) ეპისკოპოსი.

ძველი მწერლების ცნობების მიხედვით ძველი კოლხეთი კულტურულ-ეკონომიურად საკმაოდ დაწინაურებული ქვეყანა ყოფილა. ამას ხელს უწყობდა სხვათა შორის თვით კოლხეთის გეოგრაფიული მდებარეობა, რომელსაც ეჭირა შავი ზღვის სანაპიროები. აქედან გადიოდა ინდოეთისაკენ მიმავალი დიდი სავაჭრო გზა. თვით კოლხებიც დაწინაურებული ყოფილან ვაჭრობაში და ხელოსანობაში. განსაკუთრებით ლითონის დამუშავებაში. ამ დარგში თავი გამოუჩინათ მოსინიკებს, რომლებიც ამზადებდნენ განსაკუთრებული ელვარების მქონე თითბრის ჭურჭელს „მოსსინად“ წოდებულს.

სტრაბონის მოწმობით, მის დროსაც კოლხიძეებს ბლომად გამოჰქონდათ მადნებიდან ოქრო, ვერცხლი და რკინა. სუანეთის ოქ-

¹ მუხის თავიანთისცემა დაკავშირებული იყო მუხის ღვთაების კულტთან და ძვლაც მუხის ღვთაების სადგომად ითვლებოდა. ჩვენში ამ რწმენის გადახაშობის დღეულის მოიპოვება: ქართლში ვანთქმულია რკინი, სადაც დგას დიდი ცაიბების რე და მას თავიანთსაცემენ. აფხაზეთი მუხას უმართავენ დღესასწაულს „ამშაპ“ და მუხას თავიანთსა სცემენ. სამეგრელოში ცნობილი იყო მარტვილის დიდი მუხა „კჟონ-დიდი“. ამასთან არის აგრეთვე დაკავშირებული სატის ტყეების არსებობაც. ამ ტყეებს ხატის შიშით ხელს ვერ ახლებდნენ და იცავდნენ მას, როგორც სიწმინდეს (ი. ვ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, წ. 1, 1927 წ., გვ. 86 - 89, ს. მ ა ქ ა ლ ა თ ი ა, ახალწელიწადი საქართველოში, თბილისი, 1927 წ.).

როს ქვიშიან ნაკადულების შესახებ ძველმა მწერლებმა მრავალი თქმულება დაგვიტოვეს¹.

ლითონისაგან კოლხიდელები სახმარ ქურჭელთან ერთად ამზადებდნენ აგრეთვე სამკაულებსაც. თავიანთი ნაწარმით მათ გასასყიდათ გამოჰქონდათ შინაურ და უცხოეთის ბაზარზე.

ამის გარდა უცხოეთის ბაზარზე გასასყიდათ გაჰქონდათ: ხომალდების ასაშენებელი ხე-ტყე, სვლი, კანაფი, ცვილი, კუპრი და სხვა. სელისაგან კოლხები ქსოვდნენ საუკეთესო ტილოს, რომელიც ერთგვარ მეტოქეობას უწევდა თურმე ეგვიპტურ ტილოს. „ეს ქვეყანი (კოლხიდა) მდიდარია სხვადასხვა ნაყოფით და გემთსაშენ მასალითო: მზადდება დიდძალი ხე-ტყე, რომელიც ვადააქვთ მდინარეების საშუალებით. ჭარბად ამზადებენ ტილოს, ცვილს, კუპრს და სხვა. ტილოს დამზადებაში მათ სახელიც მოიხვეჭეს და აქაური ტილო ვააქვთ უცხოეთის ქვეყნებშიო“ (Plat., I, 137).

ჰეროდოტეს მოწმობით: „მარტო კოლხები აკეთებენ ტილოს იმ რიგადვე, როგორც ეგვიპტელები. ბერძნები სარდონის სელს ეძახიან იმ სელს, რომელიც კოლხეთიდან მოაქვთ, ეგვიპტიდან შემოტანილი სელს კი ეგვიპტურს უწოდებენო“ (Plat., I, 9).

კოლხეთში მიწათმოქმედებაც საკმაოდ განვითარებული იყო. მოჰყავდათ საკმაოდ დიდი რაოდენობის ხორბლეული, რომლის შესახებ დიდ სარდაფებსაც კი აგებდნენ. მისდევდნენ აგრეთვე მესაქონლეობას. ქსენოფონტეს ცნობით, კოლხები ტრიპეზონით ავზაფნიდენ მსხვილფეხა საქონელს გასასყიდათ სხვადასხვა ქვეყნებში.

კოლხეთში კარგი სავაჭრო ქალაქებიც არსებობდა, მათ შორის ცნობილი იყო დიოსკურია (სებასტოპოლისი). დიოსკურიას ფართო სავაჭრო ურთიერთობა ჰქონია მეზობელ ქვეყნებთან. უმთავრესი სავაჭრო საგანი მისი ალებშიცემობისა მარტილი იყო. სტრაბონის მოწმობით, ქალაქი დიოსკურია წარმოადგენდა საერთო სავაჭრო ადგილს ვარშემო მცხოვრებთათვის. აქ იკრიბებოდა 70 სხვადასხვა ენიზე მოსაუბრე ერიო (Plat., I, 136). მეორე მნიშვნელოვანი სავა-

¹ მათ შორის ყველაზე საყურადღებო ცნობა სტრაბონს აქვს თავისი გეოგრაფიულ აღწერაში. როდესაც ის ეხება სვანეთს, ამბობს, რომ „ამ ქვეყნის ნაკადულებს თან მოაქვთ ოქროს ქვიშა, რომელსაც მკვიდრი მცხოვრებლები დახვედრულ გობებისა და გრძელ-ბეწვიან ტყავის შემწეობით აგროვებენო. ამ გამოყოფბამ დაბადაო, საბოლოოდ ხოვითრები, ოქროს მატყლოვან ევრიის მითი“ — (აღლ. გეონია, გვ. 206; Plat., I, გვ. 138). ეს ცნობა ჩვენმა დოქტორმა სინაშვილმა აქცია. დღეს უკვე სვანეთში ენჯურისა და მის შემოკლებში სწარმოებს ოქროს ძიებადგაროთ მასშტაბით და ოქროსაც საკმაოდ რაოდენობით პოულობენ.

ქრო ქალაქი კოლხეთისა, განსაკუთრებით საგარეო ვაჭრობაში იყო ქალ. ფაზისი (ფოთი), რომელიც მდებარეობდა ინდოეთის სავაჭრო გზაზე და წარმოადგენდა სავაჭრო საქონლის ბაზრის დიდ ნავთსადგურს.

ინდოეთის ამ სავაჭრო გზაზე საქონლის გადაზიდვა სწარმოებდა ამგვარად: ქალ. ფაზისიდან მდინარე ფაზისით (რიონით) სავაჭრო საქონელი გადაჰქონდათ ნავეებით ციხე-ქალაქ სარაბანამდე. აქედან საქონელი უნდა გადაეზიდათ ხურგით ან სახედრებით მდ. ყვირილას დაკლიკნილ ხეობებში, სადაც ასოცჯერ უნდა გადასულყვნენ ხიდებზე. შემდეგ ოთხი დღის საურმე გზით საქონელი გადაჰქონდათ მტკვრის ხეობაში (ბორჯომის ხეობა). აქ საქონელს ისევ ნავეებზე გადატვირთავდნენ და იგი მტკვრით კასპიის ზღვამდის ჩაჰქონდათ, საიდანაც გზა ინდოეთისაკენ მიდიოდა.

ერთი სიტყვით, ძველად ცნობილი იყო ინდოეთის სავაჭრო გზა, რომელიც ირკანის (კასპიის) ზღვით შემოდიოდა მტკვრის ხეობით ალბანია-იბერიაში და შემდეგ ყვირილა-რიონით კოლხეთში. მას ბოლო ჰქონდა ქალ. ფაზისში. ამ სავაჭრო გზით უცხოელებთან ერთად, რასაკვირველია, კოლხებიც სარგებლობდნენ და ისინიც გაცხოველებულ მონაწილეობას იღებდნენ იმ დიდ ვაჭრობაში, რომელიც ამ გზის მეშვეობით სწარმოებდა აღმოსავლეთისა და დასავლეთის ქვეყნებს შორის. კოლხებს მჭიდრო სავაჭრო ურთიერთობა ჰქონდათ შავი ზღვის პირას მდებარე საბერძნეთის ახალშენებთან და ეს გარემოება ხელს უწყობდა კოლხეთის საბერძნეთთან კულტურულ-ეკონომიურ დაახლოვებას. ვაჭრობის განვითარება-დაწინაურებას ჩქარა მოჰყვა ფულის ნიშნების ტრიალი და ბერძნული ფულების წაბაძულობით უკვე მე-V საუკუნიდან ძვ. წ. კოლხეთშიც ჩნდება საკუთარი ფული, რომელიც ცნობილია „კოლხურად“. ვერცხლის ეს ფულები იჭრებოდა დიდრაქმიანი და ნახევარ დრაქმიანი (წვრილი) და მრავალია აღმოჩენილი დღევანდელი სამეგრელოს ტერიტორიის ფარგლებში. საყურადღებოა ის გარემოებაც, რომ ასეთი ფულები სხვაგან არ არის აღმოჩენილი და ეტყობა იგი უმთვარესად ტრიალებდა კოლხეთის ფარგლებში. კოლხური ფულის ერთ მხარეზე ამოკვეთილია გრძელ თმიანი ქალის თავის პროფილი, რომელიც რკალშია ჩასმული, მეორე მხარეზე კი ხარის თავი, რომელიც ქვეყნის მეურნეობის მოვარდარვის, შესაქონლეობის შაჩვენებელია და თვით ფულის პირვანდელი სახელწოდებაც ამ სავაჭრო (სავალუტო) საქონლის ექვივალენტი იყო. ამას ისიც მოწმობს, რომ ფულის აღმნიშვნელი ძველი ლათინური ტერმინი „პეკუნია“ პირუტყვს ნიშნავდა. ასეთივე მნიშვნე-

ლობით იხმარებოდა ძველი ქართული „ხვასტაგი“, რაც ერთი და იმავე დროს ნიშნავდა ფულსა და ოთხფეხა საქონელს. ფულის მოჭრა ამასთანავე დამოკიდებულია ძვირფას ლითონის მარაგზე და კოლხური ვერცხლის ფულებსა¹ აშკარად ამოწმებს ძველი მწერლების ცნობებს კოლხეთის ამ მხრივ სიმდიდრის შესახებ¹.

სურ. 7. კოლხური ფულები

განვითარებული ვაჭრობა მოითხოვდა სითანადო ხელშემწყობ პირობებს: ადვილ მიმოსვლას, კარგ გზებს, დასასვენებელ სადგურებს, გზის დაცვა-უშიშროებას, პირადი და ქონებრივ ხელშეუხლებლობას და სხვა. კოლხებს მართლაც უზრუნველათ ამ სავაჭრო გზის მოწესრიგებისათვის. გზების ნაპირას აღმართული ყოფილა ქვის ფიქალები (ტაბლიცები), რომლებზედაც ნაჩვენებია იყო გზების მიმართულებანი და მგზავრობის დასასვენებელი ადგილები. გზების მიმართულების ცოდნაში კოლხები დახელოვნებული ყოფილან, რასაც ფიცარზე ხატავდენ, რუკის მზავსად და მგზავრობის დროს თან ატარებდენ თურმე (Carl Ritter; აღ. ქყონია, გვ. 124).

აპოლონ როდოსელის (Argonaut. VI; Plat., I, 2, 422) და მისი სხოლიასტის სიტყვით, კოლხიდელებს ჯერ კიდევ ძველადგანვე მჭონდათ წინაპართაგან დასწავლილი ზღვისა და ხმელეთის გზების ფირფიტებზე გამოხატვა თავიანთ სამგზავროდ. ეს ფირფიტები ჯერ

მჭონდათ წინაპართაგან დასწავლილი ზღვისა და ხმელეთის გზების ფირფიტებზე გამოხატვა თავიანთ სამგზავროდ. ეს ფირფიტები ჯერ

¹ კოლხური ფულები ჩნდება მხოლოდ დასავლეთ საქართველოში, ძველი კოლხეთის ისტორიულ ფარგლებში, აღმოსავლეთ საქართველოში კი ის იშვიათია. რაც შეეხება მეხობელ ქვეყნებს, რომლებთანაც კოლხეთს კულტურულ-ეკონომიურა კავშირი ჰქონდა, კოლხური ფულები აქაც ათ აღმოჩენილა. კოლხური ფულები ტრიალებდა VI—I ს. ძვ. წ., (ს. შაკალათია, კოლხური დიდრატვა, საქ. მუხეუბის მოაზრე, ტ. VII, 1933 წლ. გვ. 193 — 202).

ქვისა იყო და შემდეგ ხისა. მათ ეწოდებოდა კურბეისი. უეჭველია, რომ ეს ფირფიტები ნასახია ლანდქირტებისა და ადგილი საფიქრებელია, რომ ჰეროდოტეს თვალწინ ჰქონდა ამისთანა ფირფიტები, როცა ჩამოსთვალა ჩრდილოეთის ერთა სავაჭრო გზები ზორისთენისა და პონტოს მიდამოებში (ალ. ჭყონია, გვ. 125).

სტრაბონისა და პლინის მოწმობით, მდინარე ყვირილასზე სავაჭრო ხასიათის დიდი შენობები ყოფილა გაშენებული. რომ არ შეფერხებულიყო ნაოსნობა, ადგილობრივი ხელისუფლება ზრუნავდა რიონისა, ყვირილასი და შტკვრის ხეობების ამოწმენდაზე და სურამის ქედზე გადასასვლელ გზის დაცვა-შეკეთებაზე. მდინარეებზე გადასასვლელად ხიდები ყოფილა გამართული. სტრაბონის ცნობით თაზის მდინარეზე ას ოცი ხიდი ყოფილა გადებული. სტრაბონი ამბობს: „თაზის მდინარე ჯერ ნელ-ნელა და ფრიად მიხვეულ-მოხვეულად მიდის, რასაც ამტკიცებს ის ასოცი ხიდი, რომელიც გადებულია იქ და რომლის შემწეობით კაცმა უნდა გადაიაროს და გადმოიაროს ეს მდინარე“¹ (ალ. ჭყონია, გვ. 210; *Lat.*, I, გვ. 139).

პ. უსლარის აზრით, ინდოეთიდან წამოღებული საქონელი კასპიის ზღვიდან შავ ზღვამდე მრავალჯერ უნდა ამოეხიდანათ მდინარეებიდან და ხან ხმელეთით და ხან ისევ მდინარეებით უნდა ეტარებინათ. ყოველივე ეს ნიშნები სატრანზიტო ვაჭრობისა ამტკიცებს, რომ კავკასიაში მიმოსვლა კეთილმოწყობილი ყოფილა და უშიშარი. ეჭვს გარეშეა, რომ უძველესს დროში თაზისზე (რიონზე) დაჰყავდათ სავაჭრო გემები. შორაპნის ზევით საქონელი დაჰქონდათ მდინარის ზემო ნაწილის დაყოლება, დაკლავნილ ხევში, სადაც ასოციჯერ უნდა გადასულიყვნენ ხიდებზე (*П. К. Услар*, გვ. 425 — 426). კულტურულ-ეკონომიურად დაწინაურებულ კოლხეთს უნდა ჰქონოდა თავისი მწერლობაც, მაგრამ ამის შესახებ ჩვენ ცნობები არ მოგვეპოვება. არსებული წყაროების მიხედვით ირკვევა, რომ კოლხები სარგებლობდნენ ბერძნული დამწერლობით, რასაც მოწმობს სხვათაშორის კოლხურ ფულებზე გამოსახული ბერძნული ასოები და აგრეთვე კოლხეთის მეფის არისტარხის ფულზე ბერძნული წარწერა².

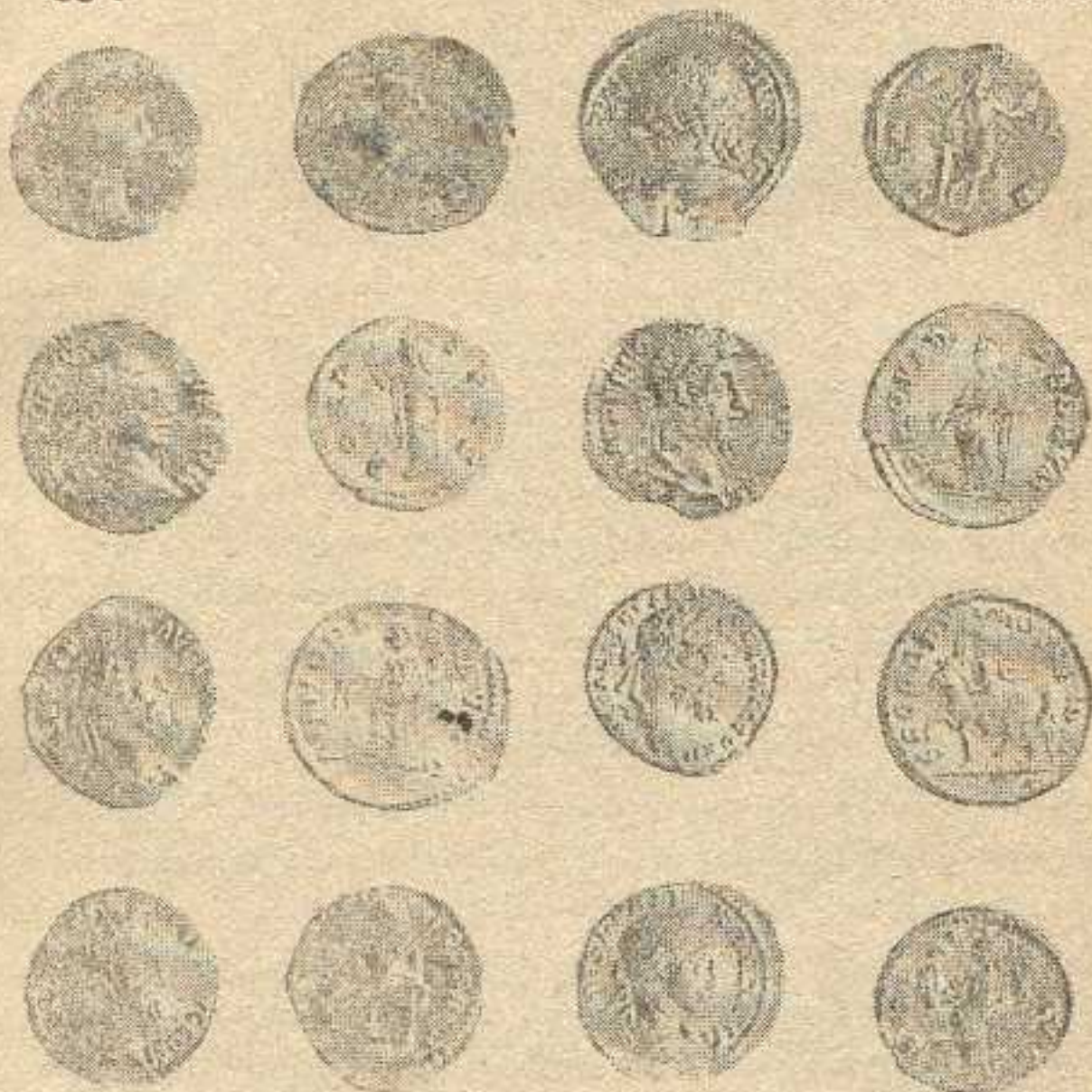
¹ კლასიკური მწერლები თაზისის საბელწოდებას უშარად ურთვენ და ამ სახელით გარდა რიონისა ზოგჯერ იხსენიებენ ხან ჭოროხს და ხან ყვირილას. ამ შემთხვევაში კი თაზისად სტრაბონი გულისხმობს ყვირილას, რომელიც შორაპნის ქვემოთ ერთვის რიონს.

² *О. Ф. Петовский*, *Драхма Аристарха Колхидского*, *ТМН. О-ва*, III, გვ. 1; *Е. А. Пахомов*, *Монеты Грузии*, გვ. 6 — 7.

პერობად. მის სამხრეთით იყო ციხე-სიმაგრე ნესოსი დღევანდელი ისულეთი, ჩრდილოეთით კი არქეოპოლისი, ახლა ნოქალაქევი ¹.

საყურადღებოა, რომ ასეთივე აღმოჩენას ადგილი ჰქონდა არქეოპოლისის (ნოქალაქევის) მიხლობლად, მდინარე აბაშის პირის, სოფ. ბანძაში 1923 წელს. აქ აღმოჩნდა რომის ბატონობის პერიოდის სამკაულები, ვერცხლის ფიალა და იმპერატორი ენტონინუს-ვერცხლის ფული ².

შეზღოვით

სურ. 9. რომაული ფულები. აღმოჩენილია სოფ. სეფიეთში.

როგორც ცნობილია ანტონინე კეისარი განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევდა ლაზიკის (კოლხეთის) სამეფოს, რომელიც მისივე მფარველობის ქვეშ იმყოფებოდა. ლაზიკის მეფედ მას ბაკური (Pacorum) დაუნიშნავს ³.

¹ იხ. გეორგიკა, შენიშენა, გვ. 189.

² ს. მაკალათია, 1920—1924 წლ. საქარ. აღმოჩენილი ზოგიერთი მეგრობ. დათარიღებისათვის. საქარ. მუზ. მოამბე, ტ. IV, თბილ., 1928 წ., გვ. 182—186.

³ იხ. Platshaev, т. II, вып. 2, გვ. 194; ივ. ჯავახიშვილი, ქართ. ერის ისტორია, წ. 1, გვ. 161.

ბანძის მახლობლად სოფ. სეფიეთში, რომელიც 7 კილომეტრით არის დაშორებული ნოქალაქევს (ძველ არქეოპოლისს), 1931 წელს აღმოჩნდა რომაული ფულების დიდი განძი, რომელიც შეიცავდა 500 ც. ვერცხლის ფულს. ეს ფულები მოჭრილია სხვადასხვა დროს იმპერატორ ტრაიანედან (98—117 წ.) დასწყისში — თავდება ალექსანდრე სევერით (222—235 წ.). სულ 14 იმპერატორის მიერ მოჭრილი ვერცხლის ფულებია¹. სოფ. სეფიეთი აბაშის პირას მდებარეობს და ეს ადგილი წარმოადგენდა ირან-ბიზანტიის ბრძოლების ერთ-ერთ ასპარეზს.

რომაულ ფულების ასეთი დიდი განძის აღმოჩენა კოლხეთის ტერიტორიაზე მეორე შემთხვევად უნდა ჩაითვალოს. პირველ ასეთ აღმოჩენას ადგილი ჰქონდა სოფ. გერზეულში, სოხუმის რაიონში (ძველი კოლხეთის ტერიტორია), სადაც აღმოჩნდა 467 ცალი რომაული ვერცხლის ფულები კაბადოკიის კესარიისათვის მოჭრილი. ფულების ეს განძი ეკუთვნის I—II საუკ. ახ. წ. და იგი იჭრებოდა იმპერატორ ნერონიდან (54—68) ლუცი ვერონამდის (161—169 წ.)².

ყველა ეს აღმოჩენები ადასტურებენ კლასიკური მწერლების ცნობებს ძველი კოლხეთის მოსახლეობის კულტურულ-ეკონომიურ განვითარების საკმაო მაღალ დონეს.

2. ლაზიკა—ეპრისი

რომაელების შემოსევის შემდეგ, როგორც ჩვენ უკვე აღვნიშნეთ, ძველი კოლხების პოლიტიკური მესვეურობა გადადის ლაზების ან ეგრისელების ხელში და მთელ ამ მხარესაც რომაელებმა უწოდეს „ლაზიკა“. მაგრამ ამის შემდეგაც ამ მხარეს დიდხანს შერჩა პარალელურად თავისი პირვანდელი სახელწოდება კოლხეთიც და რომაულ-ბერძნულ მწერლობაში ლაზიკა გაიგივებულია კოლხეთთან. პროკოპი კესარიელი, რომელიც ცხოვრობდა VI საუკ. პირველ ნახევარში, თავის თხზულებაში „De bello Gothico“ IV, ამბობს: „რომ კოლხიდა, რომელსაც ეხლა ლაზიკე ეწოდება, ძველით-განვე სპარსელთა ქვეშევრდომი იყო“³. ამასვე იმეორებს იოანე

¹ ეს განძი ნემ მიერ შესწავლილია და გამოსაცემად არის დაშვებული.

² М. М. Иващенко, Герзеульский клад монет Кесарии Кападокийской (Изв. ГАИМК. т VII, вып. X, Ленинград, 1931 г.)

³ „გეორგია“, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, ტ. II, საქარ. საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების გამაცემა, თბილისი, 1934 წ., გვ. 21.

ლიდე (VI საუკ.): „ევროპაშია კოლხიკე, რომელსაც ახლა ლაზიკეს ეძახიან“-ო (იქვე, გვ. 205). არიანეს უსახელო რეტაქტორი (V საუკ. ახალი წ.) ამტკიცებს: „დიოსკურიიდან ან სეზასტოპოლიდან მდ. აფრასამდე უწინ ცხოვრობდა ხალხი, რომელიც იწოდებოდა კოლხებად და რომელსაც ახლა შეერქვათ კოლხები“-ო (Plat. I, 275).

ამასთანავე აღსანიშნავია, რომ V-VI საუკუნის ცნობილი ბიზანტიის მწერლები, განსაკუთრებით პროკოპი კესარიელი და აგათია სქოლასტიკოსი, რომლებსაც მოეპოვებათ ყველაზე ვრცელი ცნობები ლაზიკის შესახებ, ხშირად მას იხსენიებენ კოლხეთის სახელწოდებით.

ლაზურ-მეგრული ტომობრივი სახელწოდება — ლაზი სვანური წარმოშობისაა „ზან“ ან „ჰან“, რასაც მოწმობს ის ფაქტი, რომ სვანები მეგრელებს დღესაც ეძახიან „ზანარ“-ს, სამეგრელოს კი „ზან“-ს.

აკად. ნ. მარის თქმით: „ტერმინი „ლაზ“ არის ელინიზირებული ფორმა „ზანები“-ს ან იგივე „ჰანები“-ს. ჰეცენის სახელწოდებისა. ის წარმოშობილია პრეფიქსი „la(-zen-i)-ის“ დახმარებით. მაგრამ იგი წარმოშობით არც ჰანურია და არც მეგრული. ის შეიძლება იყოს ნაშთი იაფეტური შტოს სვანური ჯგუფის რომელიმე ენისა. სახელწოდება „ჰანი“ გადაქონდათ მეგრელებზედაც; ლაზიკის ქვეშ ხშირად იგულისხმებოდა სამეგრელო, როგორც მაგალითად, იპერატორ ჰერაკლეს დროს მეგრელების სახელწოდება ვრცელდებოდა ჰანებზედაც. სამეგრელოს ქვეშ ესმოდათ ლაზიკა, ამიტომ ხშირად ტრაპიზონის შესახებ ვკითხულობთ, რომ ეს ქალაქი იმყოფება სამეგრელოშიო“¹.

ლაზურ-მეგრულ სამეფოს ეს რომაულ-ბიზანტიური სახელწოდება — ლაზიკა ქართულ საისტორიო მწერლობაში არ იხსენიება. ქართულ მატრიანეში იგი ცნობილია „ეგრისი“-ს² სამეფოს სახელწოდებით.

აქედან არის ნაწარმოები მეგრელების სატომო სახელი ძველ სომხურში „ეგერ“-ქ და აფხაზური აგრ-უა. ამ ფუძიდან „ეგერ“

¹ Н. Марр, Крещение армян, грузин, абхазов и аланов (Зап. Вост. От. Имп. Рус. Археол. общ., т. XVI, стр. 165—166); его же, Из поездки в Турецкий Лазистан, СПб. 1900 г., стр. 571).

² ლეონტი მროველი, ცხოვრება მეფეთა (იხ. მარიამ დედოფლისწული ქართლის ცხოვრება, ე. თაყაიშვილის გამოცემა, თბ. 1916 წ., კვ. 2—3, 10, 19—21), ვახუშტი, აღწერა ეგრისის ქვეყნისა, საქარ. გეოგრაფია, თბ., 1904 წ. გვ. 255.

ს. ჯანაშია, ეგრისის სამეფოს წარმოშობა, თბილ., სახუნტის შრომები, ტ. I, თბილ., 1936 წ. გვ. 266—276.

ნაწარმოებია ქართული მ-ეგრ-ელი და ადგილობრივი (მეგრული) „მ-არგ-ალი“¹. ეს ფორმა მოცემულია აგრეთვე პტოლემეს „მანრალეებში“. თავის გეოგრაფიული აღწერაში ის ამბობს: „რომ კოლხეთის ზღვისპირა ნაწილში მოსახლეობენ ლაზები, რომლებსაც მანრალეები (მეგრელები) და ხალხი, რომლებიც ცხრურს მკურეკტიკის ქვეყანაში“-ო (Lat., I, 241). იხ. რუკა II.

ერთი სიტყვით, აქედან ირკვევა, რომ სამეგრელოს ძველი ქართული სახელწოდება — ეგროსი და შემდეგში აქედან ნაწარმოები სა—მ—ეგრ ელო აღნიშნავდა რომაულ-ბიზანტიურ—ლაზიკას.

ქართველმემატიანეს ლეონტი მროველს სახელწოდება ეგროსი გამოჰყავს მეგრელების მითიური წინაპარი—ეგროსისაგან და იგი იძლევა ამის წარმოშობის ასეთ სქემას: „პირველად ვახსენოთ ესე, რამეთუ სომეხთა და ქართულთა, რანთა და მოვაკენლთა, ჰერთა და ლეკთა და მეგრელთა ამა ნათესავთა ერთი იყო მამა სახელით თარგამოს. ესე თარგამოს იყო ძე თარშისი ძის წული იაფეთისი ნოეს ძისა“-ო. (იხ. ქარ. ცხოვრება, გვ. 1). ლეონტის თეორიით ამ თარგამოსს უოლია რვა გმირი შვილი: ჰაოსი, ქართლოსი, ბარდოსი, მოვაკან, ლეკ, ჰეროს, კავკას და ეგროსი, რომლისაგან მეგრელები წარმოშობილან².

ეგროსისათვის თარგამოსს მიუცია დღევანდელი დასავლეთი საქართველო: „ეგროსსა მისცა ქვეყანა ზღვის ყურისა და უჩინა საზღუარნი აღმოსავლით მთა ლიხი, დასავლით ზღუა. ხოლო ამან ეგროს ილაშენა ქალაქი და უწოდა სახელი თვისი ეგროსი, აწ მას ადგილსა ჰქვან ბედია“ (ქარ. ცხოვ., გვ. 3).

ამგვარად ლეონტი მროველის ზღაპრული თეორიით მეგრელები წარმოშობილან ეგროსისაგან, დასახლებულან დასავლეთ საქართველოში და მათ ქვეყანასაც ეგროსი დარქმევია. ლეონტი მროველის

1. И. В. Мегрелидзе, Лазский и мегрельский слой в гурийском (Труды инст. языка и мышления им. Н. Я. Марра, Ленинград, 1938, стр. 67).

ს. კ ა ვ ა ბ ა ძ ე, სახელწოდება „მარგ-ალი“-ს წარმოშობას უკავშირებს კოლხეთში მოსახლე ტომს „მარ“-ს, რომელსაც ჰყვარებ მოსინიკიების მეზობლად ასახელებს (იხ. ს. კ ა ვ ა ბ ა ძ ე, ქართული სახელმწიფოებრიობის გენეზისის საკითხები, საისტორიო მოაზრებ., წ. I, თბილისი, 1934 წ., გვ. 66).

² საყურადღებოა, რომ ბერძენ მწერალს ებიფანეს (IV საუკ.) ლაზები ნოეს შვილის სემის შთამომავლად მიაჩნდა (Lat., I, 707).

ამ ეპიზოდური და საექვო ხასიათის თხრობის გარდა სხვა ცნობები III-IV საუკუნის ეგრისის შესახებ ქართული საისტორიო მწერლობაში ჩვენ არ მოგვეპოვება. აღნიშნული პერიოდის ეგრის-ლაზიკის ისტორიის შესწავლისა და გაცნობის საშუალებას იძლევა ბიზანტიური საისტორიო წყაროები, რომელშიც უკვე აღვნიშნავთ მხოლოდ ლაზიკის სახელწოდებით. ამიტომ ეგრისის შესახებ ჩვენ აქ ვხმარობთ სახელწოდება—ლაზიკას, როგორც ეს სახელწოდება მიღებული და გამტკიცებულია საისტორიო მწერლობაში.

ლაზიკის სამეფო მოქცეული იყო ძველი კოლხეთის საზღვრებში, რომელიც შეიცავდა მთელი დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიას. მისი დასავლეთ-სამხრეთით ცხოვრობდნენ მათივე მონათესავე ტომი ხანები ან ჭანები, რომელთა საზღვარი აღწევდა ტრაპეზუნტამდე. აგათია სქოლასტიკოსის ცნობით: „ჭანები ცხოვრობენ ექსინის პონტოს სამხრეთით ქალაქ ტრაპეზუნტის ქვემოთ“-ო¹.

ლაზიკის სამეფოში მოსახლეობდნენ შემდეგი ტომები: თვით ლაზ-მეგრელები, წინათ კოლხებად წოდებული. პროკოპი კესარიელი ამბობს: „კოლხები შეუძლებელია არ იყვნენ იგივე ლაზები, ვინაიდან ფაზის მდინარეზე მოსახლეობენ. ხოლო სახელი „კოლხები“, როგორც სხვა მრავალი ტომისა, ამჟამად „ლაზთა“ სახელად შეიცვალა“-ო (გეორგიკა, გვ. 91).

ამასვე იმეორებს აგათია სქოლასტიკოსი, რომელიც ამბობს: „ლაზებს რომ ძველად კოლხები ეწოდებოდათ და სწორედ ისინი არიან ამაში ეჭვი არ შეეპარება არავის, თუ კი ის გაცნობა ფაზისის, კავკასიისა და მათ გარშემო მდებარე ქვეყნების მოსახლეობის“-ო. (ბიზ. მწერ. ცნობები, ტ. III, გვ. 27).

ამ ლაზ-მეგრულ ტომს ეჭირა ლაზიკის ცენტრალური ტერიტორია—რიონ-ჭოროხის ხეობა მათი შეხაკადებით. პტოლემეს ცნობის მიხედვით ზღვისპირი და ჭოროხის ხეობა ეჭირა ლაზურ მოსახლეობას, ზეგანი და რიონის (ფაზისის) ხეობა კი მეგრელებს.

ლაზიკის სამეფოში შედიოდნენ აბაზგები (აფხაზები), რომლებიც ემორჩილებოდნენ ლაზთა მეფეებს: „ზღვის პირას, ამბობს პროკოპი კესარიელი, აბაზგები მოსახლეობენ, რომელთა საბინადრო ადგილი კავკასიონის მთებამდე გრძელდება. აბაზგები ძველითგანვე ლაზების ქვეშევრდომი იყვნენ, ხოლო მუდამ ჰყავდათ ორი თვისტომი მთავარი (გეორგიკა, გვ. 103).

¹ ს. ყაუხჩიშვილი, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ ტ. III, სახელწოდების გამოცემა, თბ., 1936 წ., გვ. 181.

ლაზიკის ჩრდილოეთის საზღვარზე მდებარეობდა სკვიშია (ლენ-სუმი) და სვანია (სვანეთი), რომელნიც ემორჩილებოდნენ ლაზთა მეფეებს. პროკოპი კესარიელის ცნობით: „ამათ შემდეგ (ლაზიკეში) შიდა ხმელეთში მოდის სკვიშია და სვანია, ეს ტომები ლაზთა ქვეშევრდომები არიან. იქაურ მცხოვრებლებს მთავერებად მქაუდნან მჭიხა ტომთაგანნი, ხოლო როდესაც მთაყარს აღსასრულის დღე მიადგება, მათ ჩვეულებრივ მეორე მთაყარი ენიშნება ლაზთა მეფის მიერ“ (გეორგოკა, გვ. 96—97).

ერთი სიტყვით ლაზიკა-ეგრისის სამეფოს ეჭირა საკმაო ფართე ტერიტორია, რომელიც შეიცავდა დღევანდელ გურიას, ქვემო იმერეთს, რაჭა-ლეჩხუმს, სამეგრელოს, სვანეთს და აფხაზეთს.

ლაზიკის სამეფოს პოლიტიკური ცენტრი და სატახტო ქალაქი იყო არქეოპოლისი¹ (ნოქალაქევი). ეს ქალაქი მდებარეობდა მდ. ტეხურის პირას და შემოზღუდული იყო მაღალი გალავანით და ციხე-კოშკებით. პროკოპი კესარიელი მოგვითხრობს: „არქეოპოლისი არის მთაყარი და უდიდესი ქალაქი ლაზების ქვეყანაში“-ო (გეორგოკა, გვ. 152).

ლაზიკის პოლიტიკურ-საზოგადოებრივი ცხოვრების სათავეში იდგა მეფე, რომელსაც ირჩევდნენ მემკვიდრეობით. ლაზიკის მეფეს ამტკიცებდა ბიზანტიის კეისარი, რომლისაგან იგი იღებდა სამეფო ნიშნებსა და საჩუქრებს. ლაზიკა ბიზანტიას არც ხარკსა და არც ჯარს უგზავნიდა, მხოლოდ ვალდებული იყო ჩრდილოეთის საზღვრები გაემაგრებინა და იქიდან ჰუნები და სხვა ტომები არ გადმოეშვა და ბიზანტიის სამფლობელო მათი შემოსევისაგან დაეცვა.

ლაზიკა-ბიზანტიის ამ პოლიტიკურ-ეკონომიურ ურთიერთობის შესახებ ვრცელ ცნობებს იძლევა პროკოპი კესარიელი, რომელიც მოგვითხრობს:

¹ არქეოპოლისი დადგენილია დღევანდელ ნოქალაქევიდან, რომელიც მდებარეობს ცხაკაიას (ახალ-სენაკის) რაიონში და სად. ცხაკაიიდან 17 კილომეტრით არის დაშორებული ჩრდ-აღმოსავლეთით. აქ დღემდის არის დაცული მისი ძველი კედელი, ციხე-კოშკები, V საუკ. ეკლესია და სხვა. (იხ. არქეოპოლისი, ბიზანტიის მწერლების ცნობები საქარ. შესახებ, ტ. III, გვ. 318—320); Г. Чубинашвили „К вопросу Нокалакеви“, ტფ., უნივერ. მოამბე, ტ. XI, გვ. 118—135. ვახუშტს ნოქალაქევის ეს ციხე მიაჩნია ციხე-კოჯად, რომელიც ქართლის ცხოვრების ცნობით აუშენებია ეგრისის ერისთავს ქუჯს (ქარ. ცხოვ. გვ. 20). ამის შესახებ ვახუშტი ამბობს: „აწ სენაკის ზეით, უნაგირას ძირში, არს ნოქალაქევი, ციხე-კოჯად წოდებული“-ო (იხ. მისი საქარ. გეორგ., გვ. 298); თედო ქორდანიანი, ციხე ქუჯისა ანუ ციხე გოჯი, ვახ. „ივერია“, 1900 წ., №№ 192, 193.

„ლაზები თავდაპირველად კოლხიდის ქვეყანაში მოსახლეობდნენ და რომაელთა ქვეშევრდომნი იყვნენ, ხოლო არც ხარკს იხდიდნენ. არც სხვა რამეში ემორჩილებოდნენ მათ გარდა იმისა, რომ როდესაც მათ ძეფე მოუკვდებოდა, რომაელთა მეფე უგზავნიდა ტახტის შემკვიდრეს ძალაუფლების სიმბოლოს. ის ზედმიწევნით იცავდა თავის ქვეშევრდომებთან ერთად ამ ქვეყნის საზღვრებს, რათა მტროვლად განწყობილი ჰქონებინათ (ლაზების) მოსახლეს კავკასიის მთიდან ლაზიკეზე გამოვლით რომაელთა მიწაწყალში არ შემოჭრილიყვნენ. ისინი მტკიცედ იცავდნენ იმათ, ისე რომ არც ფულს ღებულობდნენ რომაელებისაგან, არც ჯარს და არც ლაშქრობდნენ რომაელებთან ერთად. — რა სახითაც არ უნდა ყოფილიყო ეს — და მუდამ აწარმოებდნენ პონტიკში მცხოვრებ რომაელებთან საზღვარ ვაჭრობას. თვით მათ არც მარლი ჰქონდათ, არც ხორბალი, არც სხვა რამე სიკეთე; ისინი მხოლოდ აწვდიდნენ ტყავსაფარებს, ტყავეებს და მონებს და თავისთავის საჭირო საგნებს იძენდნენ“ — (გეორგიკა, 45—46).

პოლიტიკური ურთიერთობის განმტკიცების მიზნით ლაზთა მეფეები ენათესავებოდნენ ბიზანტიის კეისრებს და ცოლად ირთავდნენ მათ ქალებს:

„ლაზთა მეფეები. ამბობს პროკოპი კესარიელი, ბიზანტიონში გზავნიდნენ ელჩებს და მეფის თანხმობით უნათესავდებოდნენ დარბაზისაგანთ და მოპყავდათ იქიდან ქალები ცოლებად“ — (გეორგიკა, 126).

ამასთანავე ლაზებსა და მათ მესვეურებს არ აკლდათ პოლიტიკური გამჭოლიაზობა და გულადობა. რასაც აღნიშნავენ თვით ბიზანტიის მწერლებიც. აგათია სქოლასტიკოსი ლაზებს ასე ახასიათებს:

„ძლიერსა და მამაც ტომს წარმოადგენენ ლაზები და სხვა ძლიერ ტომებზე ბრძანებლობენ; ამაცობენ კოლხთა ძველი სახელით და ზომასე მეტად ქედმაღლობენ. შესაძლებელია არც თუ ისე უსაფუძვლოდ. იმ ტომებს შორის, რომელიც სხვა სახელმწიფოს ვქვემდებარებიან, მე არ მეგულება არც ერთი სხვა ესოდნ სახელგანთქმული და მორქმული როგორც თავისი სიმდიდრის სიუხვით ისე ქვეშევრდომთა სიმრავლით, როგორც მიწაწყლის სიჭარბით და მოსავლიანობით. ისე ხასიათის სილამაზითა და სიციქვით. იმ დროს, როდესაც წინანდელ მცხოვრებლებს ამ მხარისას სრულიად არ სცოდნოდა ზღვის დადებითი თვისებები, წარმოიდგინეთ არც კი გაეგონათ ხომალდის სახელი მანამდე, სანამდე მათთან არგოს ნავი

მოვიდოდა,¹ ესლანდელი მცხოვრებლები დასცურავენ კიდეც, რამდენადაც შესაძლებელია, და ვაჭრობაშიაც ნახულობენ დიდი სარგებლობას. ისინი უკვე არც ბარბაროსები არიან, არც ბარბაროსულ ცხოვრებას ეწევიან, არამედ რომაელებთან კავშირის წყალობით თავიანთი ცხოვრებისათვის სახელმწიფოებრივი და პარტიული სახე მიუციათ“-ო (ბიზ. მწერ. ცნ., ტ. III, გვ. 50—51).

ლაზიკის სამეფოს ჰქონდა მდიდარი და ნოყიერი ადგილებიც, როგორც იყო მაგალითად მოხირისი, რომლის შესახებ პროკოპი კესარიელი მოგვითხრობს:

„მოხირისი² ერთი დღის სავალ გზაზეა არქეოპოლისს დაშორებული და შეიცავს მრავალს მჭიდროდ დასახლებულ სოფელს. კოლხიდის მიწაწყალზე ის საუკეთესო მხარეს წარმოადგენს: ღვინოც კარგი მოდის და სხვა ნაყოფიც იქ კარგად ხარობენ, თუმცა ლაზიკის სხვა ადგილებზე არ შეიძლება ეს ითქვას. ამ მხარეს ჩამოუდის ერთი მდინარე, სახელად რეონი (რიონი); მის სანაპიროებთან ძველადვე კოლხებს აუგიათ ციხე, რომელსაც კოტიათონს უწოდებდენ ელინური ენით. ამჟამად კი მას ლაზები ქუთათისს ეძახიან“-ო (გეორგიკა, გვ. 163—164).

ლაზიკას თავისი გეოგრაფიული მდებარეობით ეჭირა სტრატეგიული მნიშვნელობის შავი ზღის სანაპირო. ლაზიკიდან დასავლეთიდან აღმოსავლეთისაკენ გადიოდა იბერია-ალბანიით სავაჭრო გზა, ირან-ინდოეთში მიმავალი. ლაზიკის ჩრდილოეთის საზღვრებიდან ბიზანტიას საფრთხე მოელოდა ჰუნებისა და სხვა ჩრდილოეთში მობინადრე ტომების შემოსევებით. მაგრამ ყველაზე დიდი საფრთხე მოსალოდნელი იყო ირანის მხრივ, რომელიც ვერ ურიგდებოდა ბიზანტიის ბატონობას ამიერ-კავკასიაში და მცირე-აზიის ქვეყნებში. ამიტომ ლაზიკის შემოსტკიცებას და ციხე-სიმაგრეებით შემოზღუდვას ბიზანტია განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევდა. ლაზიკის ციხე-სიმაგრეებ-

¹ აქ იგულისხმება მათი არგონავტების მოგზაურობის შესახებ კოლხეთში არგონი ნიშნავს ხომალდს, რომლითაც აგონავტები პირველად ესტუმრენ კოლხეთის მეფეს აეტს.

² ეს მხარე მდებარეობდა მდინარე ცხენისწყალსა და რიონს შუა. მას რიონი საზღვრავდა სამხრეთ-აღმოსავლეთით. იგი შეიცავდა დაახლოებით დღევანდელ სამტრედიის, წულუკიძისა და ქუთათისის რაიონებს. სახელწოდება მოხირისი (მუხირისი, მუხურისი) დღესაც ცოცხალია სამეგრელოში: სოფ. მუხური (სენაკ. რ.), სოფ. მუხური ჩხოროწყლს რაიონში, მუხურია და სხვა. იბ. გეორგიკა, შენიშვნა მოხირისზე, გვ. 177—178).

ში ცნობილია: სკანდე, შორაპანი, როდოპოლისი, ტელფისი, ნესოსი, უქიმერიონი, არქეოპოლისის ციხე, პეტრა და სხვ.¹

მათ შორის პირველ-ხარისხოვან ციხე-სიმაგრეთ ითვლებოდა პეტრას ციხე, რომელიც აიგეს ბიზანტიელებმა იუსტინიანე კეისრის დროს.

ამ ციხე—სიმაგრეებს პირობები კესარიელებს აგვიწერს: „ლაზთა სოფლები ხომ აქ ყველა მდებარეობს მდინარის აქეთანაპირას და ქალაქებიც მათ ძველთაგანვე აქ აუშენებიათ, მათ შორის არის არქეოპოლისი, ძალიან გამაგრებული. სეფასტოპოლიც არის აქ და პიტოუნტის სიმაგრეც, ხოლო სკანდა და სარაპანი იბერიის საზღვრებისაკენაა. ყველაზე შესანიშნავი ქალაქები კი მაინც არის აქ როდოპოლისი და მოხირისი. ლაზიკის მიწა-წყალზე, იმ ადგილას, სადაც აღამიანებს არას დროს არ უცხოვრობიათ, იუსტინიანე მეფემ ჩემს დროს ქალაქი პეტრა გააშენა“-ო (გეორგიკა, გვ. 72—73). შემდეგ პროკოპი კესარიელი თვით ქალაქ პეტრას ასე აგვიწერს:

„პეტრა ზღვის პირა ქალაქია კოლხეთში ვერე წოდებული ექვსინის პონტოსთან. ქალაქი პეტრა მიუვალაა ჯერ ერთი ზღვის მხრით, მერე ციცაბო კლდეებით, რომელიც აქ ყოველი მხრით არის აღმართული: აქედან არის, რომამას ეს სახელწოდება ხვდა წილად. მხოლოდ ერთი შესაყალი აქვს მას დაბლობში. ისიც არც თუ ისე ფართე, ვინაიდან მის ორივე მხარეს არაჩვეულებრივი კლდეებია დაკიდებული“-ო. (გეორგიკა, გვ. 54—57).

პეტრას ციხის ასეთი გამაგრება გამოწვეული იყო ირანის შემოტევის შიშით. ირანი ვერ ითმენდა ბიზანტიის ბატონობას იბერიაში და ლაზიკაში და იგი ემზადებოდა ამ ორავე ქვეყნის ხელში ჩასაგდებად.

¹ ბიზანტიური ეპოქის ციხე-სიმაგრეები ლაზიკაში (იხ. ბიზ. მწერო, ცნობები, ტ. III, დამატება, გვ. 304—320); სკანდის ციხე მდებარეობს ჩხარის რაიონში იმავე სახელწოდების სოფელში; შორაპანის ციხის ნანგრევი დღესაც დაცულია შორაპანში; როდოპოლისი, იგივე ვარდციხე მდებარეობს ბაღდადის რაიონში. ტელფისი მდებარეობდა სოფ. ტოლებში, გურიაში; ნესოსი იყო აგებული სოფ. ისულაში, ცხაკაიას რაიონი; უქიმერიონი მდებარეობდა ქუთაისის მაზლაობლად.

² პეტრას ადგილ-მდებარეობას საისტორიო მწერლობაში სწავდასწავა ადკალას უჩვენებენ. ბიზანტიის მწერლების აღწერით იგი მდებარეობდა შავი ზღვის პირას, დღევანდელ ბათუმის მაზლაობლად და ამ ძველ პეტრად დღეს მინიჭებული ციხისძირი (იხ. გეორგიკა, შენიშვნა, გვ. 58—60, 77; Акад. Успенский, Старинная крепость на устье Чороха, Изв. Акад. Наук., 1917 г., № 2, 163—169; ს. ჯანაშია, „ციხე-ქალაქი პეტრას აზნებდა, პეტრას ადგილმდებარეობა“, ევოლუციური რეგულაცია საქართველოში, ტფილ., 1935 წ., გვ. 27—34).

ირანსა და რომს შორის პოლიტიკური ურთიერთობა უფრო გამწვავდა, როდესაც ირანის სამეფოს სათავეში მოექცნენ სასანიანთა საგვარეულოს მეფეები. ამ დინასტიის პირველი ძლიერი შაჰი იყო არტაშირი, რომელმაც დაამარცხა წინანდელი დინასტიის (არშაკუნიანების) მეფე და 224 წელს ხელში ჩაივდო მთელს მესopotამიას არტაშირი და სასანელთა ახალი სამეფო გვარი სპარსეთის ქრისტიანულ-სარწმუნოებრივი მიმართულების განმთავსებელი და სულის ჩამდგმელი იყვნენ. შან უარყო ბერძნული კულტურის გავლენა, რწმენა და ადათჩვევანი. სამაგიეროდ განაახლეს ძველი ირანული ადათები, აღადგინეს და გააძლიერეს პართული ეროვნული რელიგია — მაზდეანიზმი (ცეცხლთაყვანისცემა).

არტაშირმა ამასთავავე თავის სახელმწიფოში ჩაატარა მთელი რიგი რეფორმები, შემოიერთა მრავალი პროვინციები, შექმნა ძლიერი მხედრობა, განავითარა აღებ-მცემობა და სხვა. გაძლიერებულმა ირანმა ახლა დაიწყო რომის იმპერიის წინააღმდეგ აქტიური პოლიტიკის წარმოება მცირე აზიისა და ამიერ-კავკასიის დასაპყრობად. სასანიანთ მეფეების მიზანი იყო რომის ბატონობის განდევნა იბერია-ლაზიკიდან და შავი ზღვის სანაპიროების შემომტკიცება, რათა აქედან გადასულიყვნენ თავით რომაელთა შეტევაზე.

ამიტომ სასანიელებმა დაიწყეს პირველ რიგში იბერიაზე შეტევა, როგორც მოსაზღვრე ქვეყანაზე და ცდილობდნენ იბერიის სამეფოს რომის ბატონობიდან გამოგლეჯას. ირანისა და რომაელ-იბერიელთა ჯარებს შორის ამის გამო რამდენიმე შეტაკებებს ჰქონდა ადგილი. ბოლოს ირანის მეფე ნარსე (293—302 წ.) დაამარცხა რომის იმპერატორმა დიოკლიტიანემ და მათ შორის 298 წელს ქალ. ნაზიბინში დაიდო ხელშეკრულება, რომლის თანახმად იბერია ისევ რომის მთავრელობაში დარჩა (ბიზანტ. მწერ. ცნ., ტ. III, გვ. 192—194).

ამ პოლიტიკურ ბრძოლას დაერთო რელიგიური ანტაგონიზმი, რაც გამოიხატებოდა მაზდეანობისა და ქრისტიანულ მოძღვრების პირველობისათვის ბრძოლაში იბერიისა და ლაზიკის სამეფოში.

ირანის შაჰები თავიდანვე ცდილობდნენ, რომ იბერია-ლაზიკათავიანთი პოლიტიკურ-რელიგიურ გავლენის ქვეშ მოექციათ და ამიტომ მუდგრად ავრცელებდნენ მათში მაზდეანურ რწმენას.

ცეცხლის თაყვანისცემის ცენტრად იბერიაში ითვლებოდა მცხეთა, სადაც ერთი ცეცხლის გაუქრობელი კოცონი და მაზდეანთა მოყვები საღმრთო ცერემონიალს ასრულებდნენ. ამ რწმენის მიღებით თუ თანაგრძნობით განისაზღვრებოდა იბერია-ლაზიკაში პოლიტიკური ორიენტაციის საკითხიც.

ამის საწინააღმდეგოდ რომი-ბიზანტია იბერია-ლაზიკაში ავრცელებდა თავისი ქრისტიანულ მოძღვრებას. ქრისტიანული მოძღვრება დასავლეთის რწმენითა და იდეოლოგიით იყო გაქვეითებული და ამიტომ ქრისტიანობის გავრცელება ირანულ მაზდეანობას იბერია-ლაზიკეში საფრთხეს უმზადებდა.

ე. რ. რ. რ. რ. რ. რ.

ნიზიბინის (298 წ.) ხელშეკრულების შემდეგ მკაცრად შევიდა რომისათვის საჭირო გახდა იბერია-ლაზიკის გავლენიან წოდების პოლიტიკურ-იდეოლოგიური შემომტკიცების მიზნით მაზდეანური რწმენიდან მათი განთავისუფლება, ქრისტეს მოძღვრებაზე მოქცევა და ამგვარად სარწმუნოებრივ-იდეოლოგიურადაც ამ ორივე ქვეყნის რომთან დაკავშირება. ქრისტიანობა ამ დროს (313 წ.) აღიარებული იყო რომის ოფიციალურ რელიგიად და 337 წელს შესაძლებელი გახდა იბერია-ლაზიკაში ქრისტიანობის ოფიციალური რელიგიად აღიარება. ¹ ქრისტიანობის განმტკიცებანიშნავდა რომის პოლიტიკური ძალა-უფლებების გამარჯვებას იბერია-ლაზიკაში.

ირანის მეფეები ამას კარგად ხედავდნენ და ისინი ყოველგვარ ხერხებს იყენებდნენ, რომ თავიანთი გავლენა როგორმე შეენარჩუნებინათ იბერია-ლაზიკაში და რამდენჯერმე შეეცადნენ რომის მიერ დანიშნული და დამტკიცებული იბერია-ლაზიკის მეფე ტახტიდან გადაყვანათ და თავიანთი კანდიდატი დაესვათ, მაგრამ სასურველ შედეგს ვერ აღწევდნენ.

ირანის პოლიტიკურ გავლენასა და გაბატონებას იბერია-ლაზიკაში ხელს უშლიდა ქრისტიანობა, რომელიც ორივე ქვეყანას იდეოლოგიურად და კულტურულ-სარწმუნოებრივად აკავშირებდა აღმოსავლეთ რომ-ბიზანტიასთან ².

ამიტომ ირანის საზრუნავი ახლა ის იყო, რომ იბერია-ლაზიკაში ქრისტიანობა ამოეფხვრა და შეეცვალა იგი მაზდეანურ რწმენით. ამ ამოცანის განხორციელებას შეუდგა ირანის შაჰი იზდიგერდ II (438-

¹ ივ. ჯავახიშვილი, ქართულ ერის ისტორია, წ. 1, თბ. 1927 წ., გვ. 163—208.

² ამ პერიოდში საისტორიო წყაროებში აღმოსავლეთი რომი და ბიზანტია იხსენიება ერთი და იგივე მანიშნელობით. ჩვენც მას ასეთივე მნიშვნელობით ეხმარებით.

ბიზანტია შეადგენდა რომის იმპერიის აღმოსავლეთ ნაწილს. როდესაც რომის იმპერატორმა კონსტანტინე დიდმა (312—337) ქრისტიანობა 313 წ. აღიარა რომის იმპერიის ოფიციალურ რელიგიად, მან წარმართულ რომიდან თავისი საბრძანებელი გადაიტანა 330 წელს ახლანდელი ბიზანტიაში, რომელიც მდებარეობდა ბლს-

457 წ.), რომელმაც შესძლო სომხეთის დაპყრობის შემდეგ იბერიის მეფის ვახტანგ გორგასლანის (446—499 წ.) დამარცხება და იბერიის სამეფოს ხელში ჩაგდება¹.

ამის შემდეგ ირანის მეფეები შეუდგნენ ფარსი უკუაღმობრებას თავიანთ მხარეზე და საიდუმლო მოლაპარაკებებს წამოიწყებდნენ ლაზთა მეფეებთან, ურჩევდნენ მათ მიეღოთ მახლუანობა და ამით თავი დაეღწიათ ბიზანტიის ბატონობისაგან.

ამ მიმართულებით უფრო აქტიურ პოლიტიკის აწარმოებდა მეფე კოადი (488—531 წ.), რომელიც ბიზანტიას ედავებოდა ლაზიკაზე თავის უფლებებს. ამ საკითხის მოსაგვარებლად ბიზანტიასა და ირანს შორის ჩქარა დაიწყო მოლაპარაკება. ბიზანტიელ ისტორიკოსის პროკოპი კესარიელის სიტყვით: „ირანის წარმომადგენელმა სეოსმა თქვა, რომ კოლხიდა, რომელსაც ეხლა ლაზიკე ეწოდება, ძველთგანვე სპარსელთა ქვეშევრდომი იყო, რომაელებს ძალით უჭირავთ, უსამართლოდ. რომაელები აღშფოთებით ისმენდნენ ამას, სპარსელები რომ ლაზიკესაც ეკიდებოდნენ“-ო (გეორგიკა, გვ. 21).

ლაზთა მეფე წათე ამ შემთხვევაში შერყობდა და ორმაგ პოლიტიკას აწარმოებდა ბიზანტიასა და ირანს შორის. წათეს მიზანი იყო თავი გაენთავისუფლებინა ორივე მოდავე მხარის მფარველობისაგან. სარგებლობდა მოხერხებულ მომენტებით და გადადიოდა ხან ერთისა და ხან მეორეს მხარეზე. ლაზიკის მეფე კარგად გრძნობდა, რომ ირანს და ბიზანტიას სურდათ ლაზიკის დაპყრობა, მისი დამოუკიდებლობის მოსპობა და უბრალო კოლონიად გადაქცევა.

ბოლოს ლაზიკა იძულებული გამხდარა ერთ-ერთი მხარის პოლიტიკურა ორიენტაცია მიეღო და 515 წელს ლაზთა მეფე წათე მიდის ბიზანტიაში და კეისარ იუსტინეს წარუდგება თხოვნით, რომ იგი მიიღოს თავის მფარველობაში, დაამტკიცოს ლაზთა მეფედ და აღუთქვა ქრისტიანული რწმენის აღიარება. კეისარმა ყველაფერი ეს

ფორის სრულესთან. ამ ქალაქს ეწოდა კონსტანტინეპოლი და იგი ჩქარა გადაიქცა რომის იმპერიის აღმოსავლეთის ნაწილის პოლიტიკურ-ადმინისტრაციულ ცენტრად. თეოდოსი დიდის სიკვდილის შემდეგ (395 წ.), რომის იმპერია ადმინისტრაციულად იყოფა ორ ნაწილად: აღმოსავლეთში გამოედა არკადი, დასავლეთის ნაწილში კი—ჰონორი. ამის შემდეგ აღმოსავლეთის ნაწილის ცენტრად თავდათანობით იქცა ძველი ბიზანტია. დასავლეთისა კი—რომი. VII საუკუნეში აღმოსავლეთის ნაწილი ატარებდა რომისა და აგრეთვე ბიზანტიის სახელწოდებას, შემდეგში კი, როდესაც აღმოსავლეთის ნაწილში ლათინური ენა შესცვალა ბერძნულმა და გაბატონდა ბერძნულ-აღმოსავლური კულტურა, მას ეწოდა ბიზანტია.

¹ ივ. ჯავახიშვილი, ქართ. ერის ისტორია, წ. I, გვ. 216.

სიამოვნებით შეუსრულა წათეს, მონათლა იგი და მისი შვილიც-
სამეფო გვირგვინითა და ძვირფას საჩუქრებით წათე დაბრუნდა ლა-
ზიკაში. ამის შესახებ იოანე მალალა ასე მოგვითხრობს:

„იუსტინეს მეფობის დროს ლაზთა მეფე წათი გაჯავრდა და ჩა-
მოშორდა სპარსეთს (ირანს). სპარსელთა მეფე ^{სპარსელთა მეფე} რომე-
ლიც ოდესღაც თვით წათის ლაზთა მეფეს მეგობრობდნენ და
და ამ კოადის სამეფოს ქვეშევრდომი იყო; ამიტომაც იყო, რომ
როდესაც ლაზთა მეფე გარდაიცვლებოდა, სპარსელთა მეფე ნიშნავ-
და და აგვირგვინებდა ახალ მეფეს, მაგრამ უთუოდ ლაზთა ტომი-
დან. ლაზთა ეს მეფე (წათი) გადავიდა წარმართთა სარწმუნოებაზე.
რადგანაც ეწინოდა—ვაი თუ სპარსელთა მეფემ კოადმა მეფედ არ დაი-
ნიშნოსო, მსხვერპლებსაც სწირავდა და ყოველგვარ სპარსულ წესს
ასრულებდა. ხოლო როდესაც გარდაიცვალა მისი მამა დაინაზე, ის მა-
შინვე მივიდა იუსტინე მეფესთან ბიზანტიაში, გამოაცხადა თავი მის
მორჩილად და სთხოვა, ლაზთა მეფედ მაკურთხეო. მეფემ მიიღო ის
და აკურთხა: გაქრისტიანებულმა წათიმ ზეერთო რომაელი ქალი-
პატრიციოს ნომეს ქალიშვილი, სახელად ვალერიანე. მან თან წაი-
ყვანა ის და წავიდა საკუთარ ქვეყანაში, დაგვირგვინებული რომაელ-
თა მეფის იუსტინეს მიერ; მას ემოსა რომაული სამეფო გვირგვინი
და, თუთრი წმინდა აბრეშუმის ქლამიდი, რომელსაც ძოწეული ზო-
ლის ნაცვლად ჰქონდა ოქროს სამეფო ზოლი, სადაც შუამისუ-
რათი იყო თვით იუსტინე მეფის გამოხატულებით; აგრეთვე თუთრი
სტიქარიპარავადი, ამასაც ჰქონდა სამეფო ოქრომკედები, იმნაი-
რადვე თვით მეფის გამოხატულებით; წაღები, რომელთაც ატარებ-
და თავისი საკუთარი ქვეყნიდან ჩამოეტანა და მარგალიტებით იყო
შემკული სპარსულ ყაიდაზე. ამგვარადვე მისი სარტყელიც მარგალი-
ტებით იყო შემკული“. (ბიზანტ. მწერ. ცნ. ტ. III, გვ. 263-265).

კოადმა ეს რომ შეიტყო, საშინლად განრისხდა და ბიზანტიის
კეისარს უსაყვედურა, რომ ჩემს ქვეშევრდომს ლაზიკის მეფეს სხვა-
დასხვა საჩუქრებით მართმევო. ამის შესახებ იოანე მალალა ასე მო-
გვითხრობს: „ეს რომ ვაიგო სპარსელთა მეფემ კოადმა, ელჩის პი-
რით შეუთვალა იუსტინე მეფეს შემდეგი: მიუხედავად იმისა, რომ
ჩვენ ზორის მეგობრობაა დადებული და ხავია შეკრული, შენ მაინც
მტრულად იქცევი. აი, მაგალითად, ჩემი ქვეშევრდომი მეფე ლაზე-
ბისა შენ აკურთხე, თუმცა ის რომაელთა ხელქვეითი კი არ ყოფილა,
არამედ იმთავითვე სპარსელთა ძალაუფლების ქვეშ იყო.

ამაზე რომაელთა მეფემ იუსტინემ შემდეგი შეუთვალა ელჩის
პირით:

„ჩვენ შენი სახელმწიფოს ქვეშევრდომი არც არავინ მიგვიღია და არც გადმოგვიბირებია: ჩვენთან, ჩვენს სამეფოში, მოქალაქე ერთი კაცი, სახელად წათი, და მუდარით მოგვმართა ჩვენ გვეხსნა იგი წარმართული სარწმუნოებისაგან, უწმინდურ მსხვერპლებსაგან და ეშმაკთა ცდუნებისაგან და გაგვექრისტიანებინა, რათა ეს ქართველთა საუკუნო ღმერთისა და ყოველთა დამბადებლის წყალობას. ჩვენ იგი გავაქრისტიანეთ და მის საკუთარ ქვეყანაში გავისტუმრეთ“-ო (იქვე, გვ. 266—267).

ამის გამო ირანსა და ბიზანტიას შორის დაიწყო დიპლომატიური მოლაპარაკება და დესპანების მიმოსვლა. ირანის მეფის დესპანები უმტკივნეულად ბიზანტიელებს, რომ თქვენ ლაზიკა ძალმომრეობით გიქირავთო, იგი ეკუთვნის ირანის მეფესო. ბიზანტიელები კი თავისას გაიძახოდნენ, რომ ლაზიკა მუდამ ჩვენს მფლობელობაში შედიოდაო.

მშვიდობიანი გზით რომ ვერას გახდა ირანის მეფე, მაშინ მან 520 წელს ლაზთა მეფის წათეს წინააღმდეგ გაილაშქრა, რომ იგი ორგულობისათვის სასტიკად დაესაჯა. წათეს მიეშველა ბიზანტიის კეისარი და ლაზ-ბიზანტიელთა შეერთებულმა მხედრობამ ირანის ლაშქარი დაამარცხა და უკუაქცია.

ამას მოჰყვა კოადის წინააღმდეგ ამბოხება იბერიაში და იბერიის მეფემ გურგენმა ბიზანტიის კეისარს იუსტინეს (518—527 წ.) გაუგზავნა მოციქულები და სთხოვა დახმარება ირანის წინააღმდეგ. კეისარმა გურგენის სამეფოს დასაცავად ბრძანება გასცა ჯარი გაეგზავნათ, მაგრამ სანამ ბიზანტიის ჯარი იბერიაში შემოვიდოდა ეს ყველაფერი კოადმა გაიგო და იბერიაში გაილაშქრა. დამარცხებული გურგენ მეფე იბერიიდან გაიქცა ლაზიკაში, საიდანაც იგი თავისი ამალით 523 წელს ბიზანტიაში გაიხიზნა.

531 წელს გარდაიცვალა ირანის მეფე კოადი, რომელიც აქტიურ პოლიტიკას აწარმოებდა იბერია-ლაზიკის დასაპყრობად და ამის გამო ხანგრძლივ ებრძოდა ბიზანტიას. ეს გარემოება მეტად ართულებდა პოლიტიკურ ურთიერთობას ბიზანტია-ირანს შორის და კოადის მემკვიდრემ ხოსრო I (531—579 წ.) და ბიზანტიის კეისარმა იუსტინიანემ მშვიდობიანობაზე დაიწყეს მოლაპარაკება და 532 წელს დაიდვა მათ შორის „საუკუნო ხავეს“ (ე. წ. „უვადო“) ხელშეკრულება.

ეს ხავე შეიცავდა შემდეგ პირობებს: ორივე მხარე ვალდებული იყო ერთმანეთისათვის დაებრუნებინათ დაპყრობილი ადგილები. იბერია-ლაზიკის საზღვარზე ბიზანტიელებს საგანგებო მხედართმთა-

ვარი არ ეყოლებოდათ. იბერიიდან გამოქცეულ ქართველებს სურვილისამებრ შეეძლოთ სამშობლოში დაბრუნება. ამ ხელშეკრულების თანახმად ირანელებმა ბიზანტიას ლაზიკის ორი ციხეც დაუბრუნეს (პრ. კესარიელი, გეორგიკა, გვ. 31—33).

ამ 532 წლის ზაფით იბერია (ქართლი) ისევ ირანელებს ჰქარჩათ, ლაზიკა კი ბიზანტიას. ირანელებმა იბერიაში შეუერთა მოსპეხა და ახლა შეუდგნენ მისი ტერიტორიის დაპყრობის საქმეს: ამავრებენ იბერიაში შემოსასვლელ ყველა კარებს, განსაკუთრებით ჩრდილოეთის ე. წ. დარიალანის (დარიალი) კარს, საიდანაც ქართველებს შეეძლოთ ხაზარებისა და ჰუნების გადმოყვანა და ირანზე შესევა.

საუკუნო ზავის შემდეგ ბიზანტიელებმაც ხელი მოაჭიდეს ლაზიკის საზღვრების გამაგრებას, რომ იგი დაეცვათ ირანის მხრივ მოსალოდნელ შემოტევებისაგან. ამ მიზნით ბიზანტიელებმა ლაზიკის ციხეებში თავიანთი ჯარები ჩააყენეს. ლაზთა მეფეს ბიზანტიელების ასეთი მოქცევა არ მოსწონდა. მას ეშინოდა, რომ ჯარის შემოყვანისა და ციხეების გამაგრების შემდეგ ბიზანტიას აღვილად შეეძლო ლაზიკის მთლად დაპყრობა და აქაც მეფობის მოსპობა. ამასთანავე ბიზანტიის ამ ჯარების უფროსები მეტად უდიერად იქცეოდნენ, მოსახლეობას სხვადასხვა მოთხოვნილებით ძლიერ აწუხებდნენ, აყენებდნენ შეურაცხუოფას და სხვა. მათში ყველაზე უდიერი იყო სარდალი იოანე ციხე. მისი თანამედროვე ისტორიკოსი პროკოპი კესარიელი მას ასე ახასიათებს: „ხოლო შემდეგ იუსტინიანემ სხვა მთავრები გაგზავნა ლაზიკეში, მათ შორის იოანეც, რომელსაც ციხეს უწოდებდნენ, კაცი არაწარჩინებულთა და არასახელოვანთა შთამომავალი, რომელმაც სტრატეგოსობამდე მიაღწია სხვა არაფრით. გარდა იმისა რომ ყველაზე უფრო საზიზღარი იყო და ყველაზე უფრო მოხერხებული ფულის საშოვნელად უსამართლო საშუალებათა გამოგონებაში. ის იყო, რომ რომაელთა და ლაზთა ყველა საქმეები გააპრუდა და არივდარია. მანვე დააჯერა მეფე იუსტინიანე—ლაზების ქვეყანაში ზღვისპირა ქალაქი აფშენებინა, სახელიდ პეტრა. იქ დაჯდა ის, ვითარცა აკროპოლისში და სძარცავდა ლაზთა ქონებას. ვაჭრებს ხომ უკვე ნება აღარ ჰქონდათ კოლხიდაში შეეტანათ მარილი და სხვა საქონელი, რაც ლაზებისათვის აუცილებლად საჭიროა, არც აქედან შეეძლოთ რაიმე ეყიდინებინათ, არამედ მან (ე. ი. იოანემ) შემოიღო ეგრეთ წოდებული მონოპოლი და თვისა გარდაიქცა მეწვრიძალედ და მთელი ამ საგნებით ვაჭრობის ზედამდგომად: ყველაფერს ჰყიდულობდა და აწვდიდა კოლხებს არა ისე, როგორც ეს მის მიერ ნებადართული იყო. გარდა ამისა ბარბაროსები (ე. ი.

ლაზები) იმითაც იყვნენ უკმაყოფილონი, რომ მათ რომაელთა ჯარით
ჩაუყენეს, რასაც წინადად ადგილი არ ჰქონია“ (პრ. კესარიელი,
გეორგიკა, 47—48).

ეს ბიზანტიელი მხედართმთავარი იმდენად გათამამდა თურმე,
რომ ლაზიკის შინაურ საქმეებშიაც ერეოდა და მსჯელობაში თავი-
სი უფლებებში ისე შეუხლუდია, რომ მას მარტო მეფის სამელი შერ-
ჩენია, ყველა სივარეო და საშინაო საქმეებს ფაქტიურად იოანე გა-
ნაგებდა. სამეფო ძალაუფლების მითვისებასთან იოანე, როგორც
პროკოპი კესარიელი გადმოგვცემს, პირადი გამდიდრების მიზნით
კდილობდა სავაჭრო ადგილების ხელში ჩაგდებას (ფაზისი, პიცუნ-
და, სებასტოპოლისი და სხვა) და ვაჭრებს იგი ნებას არ აძლევდა
საქონელი შეესყიდათ, მხოლოდ ჯერ თითონ ყიდულობდა და შენ-
დევ კი მაღალ ფასებში მათზე ჰყიდდა. ასეთი სპეკულიაციით იოანე
ციბე უფრო გაძლიერდა და ახლა იგი ქონებრივ-ეკონომიურადაც დაე-
პატრონა ლაზთა სამეფოს.

პროკოპი კესარიელის სიტყვით იოანეს ასეთმა უხეშმა პოლიტი-
კამ და ხალხის ყვლეფამ მეტად შეაწუხა ლაზიკის მოსახლეობა და
ამან ლაზთა მეფე გუბაზი და მისი ქვეშევრდომნი მოთმინებიდან გა-
მოიყვანა. მეფე გუბაზმა ამის შესახებ არა ერთხელ მიმართა საჩივ-
რით ბიზანტიის კეისარს, მაგრამ ასეთი დასმენა უფრო აბოროტებ-
და იოანე ციბეს და ლაზიკის მართველ წრეებს იგი უფრო მკაცრად
ეკიდებოდა.

მაშინ გუბაზმა გარდასწყვიტა დახმარებისათვის მიემართა სპარსე-
თის მეფე ხოსროსათვის და მას საიდუმლოდ კაცები გაუგზავნა.
პროკოპი კესარიელის ცნობით ხოსროს ლაზების მოციქულები მიუ-
ღია და მათგან მოუსმენია შემდეგი სიტყვა: „კოლხები ხომ ძველი-
თგანვე სპარსელების მოკავშირეები იყვნენ და ბევრი სიკეთე უყვეს
მათ და თვითონაც განიცადეს მათგან; ამის წერილობითი საბუთე-
ბი მრავალი გვაქვს ჩვენ და შენს სამეფო საგანძურებში ეხლაც არის
დაცული. ხოლო შემდეგ ხანებში ჩვენს წინაპრებს მოუხდათ რომაე-
ლებთან კავშირის შეკრა—მოხდა კი ეს ან თქვენი უზრუნველობით
იმათზე, ან სხვა მიზეზის გამო (ჩვენ ამის შესახებ დანამდვილებით
არაფერი ვიცით). ეხლა კი ჩვენ და ლაზიკეს მეფე გაძლევთ სპარსე-
ლებს უფლებას გამოგვიყენოთ ჩვენ და ჩვენი ქვეყანა ისე, როგორც
თქვენ განსაჯოთ ჩვენ შესახებ. საჭიროა ითქვას ზოგიერთი რამ,
რაც ჩაიღინეს ჩვენს წინააღმდეგ წყეულმა რომაელებმა. ჩვენს მეფეს
ხომ მეფობის მხოლოდ გარეგნული ნიშნები დაუტოვეს, ხოლო ძალა-
უფლება საქმეებში თვითონ მიითვისეს; მეფეც მოსამსახურის ბედში

იმყოფება და განმკარგულბელი სტრატეგოსის ეშინია. უამრავი ჯარიც ჩაგვიყენეს, მაგრამ არა იმიტომ რომ დაიცივან ქვეყანა შემწუხებელთაგან (მოსაზღვრეებიდან სხვა ხომ არავინ გვაწუხებდა ჩვენგარდა რომაელებისა), არამედ რათა დავემწყდით ჩვენ როგორც სადილეგოში და ჩვენს ქონებას დაჰპატრონებოდნენ. იმ პერიოდით, რომ უფრო სწრაფად მოეხდინათ ჩვენი ქონების მითვისება, აი, მეფევე, რანაირ დასკვნამდე მივიდნენ: რაც კი საჭირო საგნებიდან მათთვის ზედმეტი აღმოჩნდება, მის ყიდვას აიძულებენ ლაზებს, მათი ნების წინააღმდეგ; ხოლო რაც მათთვის საჭირო საგნებიდან ლაზიკეს შეუძლია მისცეს, ისინი ფიქრობენ, რასაკვირველია, მათ შესყიდვას ჩვენგან მხოლოდ სიტყვით, რადგან ფასი თვითთულ შემთხვევაში წესდება მმართველთა აზრისდა მიხედვით. ამნაირად, საჭირო საგნებთან ერთად ისინი გვართმევენ მთელს ოქროსაც და უწოდებენ ამას ვაჭრობის კეთილშობილ სახეს. საქმით კი ისინი გემძლავრობენ, რაც შეიძლება უფრო მეტად. ჩვენ გვიყენია მთავარი მეწვრიძალე (იოანე), რომელიც ჩვენს სიღარიბეს, ძალაუფლების წყალობით, მოგების საშუალებად ხდის. აი, ასეთია მიზეზი ჩვენი განდგომისა და მისი გამართლება მასწივეა. იმ სარგებლობის შესახებ, რომელიც გეგნებათ თქვენ ლაზთაგან, თუ მათ თხოვნას შეიწყნარებთ, ეხლავე მოგახსენებთ. სპარსელთა ძალას თქვენ შეჰმატებთ უძველეს სამეფოს და მისი საშუალებით თქვენი ჰეგემონიის ღირსება გადიდებული იქნება, ხოლო ჩვენი ქვეყნის გზით რომაელთა ზღვას დაუკავშირდებათ. აქ თუ ხომალდებს ააგებთ, მეფევე, არავითარ სიძნელეს არ წარმოადგენს, რომ ბიზანტიონის პალატს მიაღწიო. გზაზე ხომ არავითარი წინააღმდეგობა არ შეგხვდება. უნდა დაუმატოთ ისიც, რომ თქვენზე იქნება დამოკიდებული, რომ მოსაზღვრე ბარბაროსებმა ყოველ წელიწადს არზიონ რომაელთა მიწაწყალი. ყოველ შემთხვევაში თქვენ აღბათ იცით, რომ ლაზთა ქვეყანა დღემდე კავკასიის მთების წინააღმდეგ საფარს წარმოადგენდა“-ო (იხ. გეოგოგია, გვ. 49—53).

როგორც ჩვენ ვხედავთ ლაზთა მეფის უღჩების ამ სიტყვაში გარკვევით არის გადმოცემული ლაზიკის დუხჭირი მდგომარეობა და აგრეთვე მთელი ის პოლიტიკა, რომელსაც აწარმოებდა ლაზიკაში ბიზანტიის ხელისუფლება. საყურადღებოა აგრეთვე ელჩების ის მითითება, თუ რა დიდი სტრატეგიულ-პოლიტიკური მნიშვნელობა ექნებოდა ლაზიკის შემოერთებას ირანისათვის, რომელსაც აქედან შეეძლო მთელი შავი ზღვის სანაპიროების ხელში ჩაგდება და შემდეგ კი თვით ბიზანტიის სატახტო ქალაქის დაპყრობაც.

სპარსეთის მეფეს ლაზიკის მოციქულების წინადადება ძალიან მოეწონა თურმე და მათ დახმარებას შეპირდა. დესპანობა ალუოქვეს შავს, რომ გზებისა ნუ გეშინიანთ, ჩვენ თვითონ გაუძღვებით თქვენს ჯარს და კარგი გზით ვატარებთო. ხოსრომ ამასთანავე ქალები გაათრთხილა, რომ ეს მათი შეთანხმება ჯერ საიდუმლოდ შეენახათ და არავისათვის არ გაემჟღავნებინათ. ამივე დროს ხოსრო ლაშქრის შეგროვების თადარიგს შეუდგა და იგი განგებ ხმებს ავრცელებდა, რომ იბერიაში მივდივარ ვითომც იქაური საქმეების მოსაგვარებლადო.

542 წელს ხოსრო მეფე გახალაშქრებლად შხად იყო და დიდი ჯარით ის იბერიაში შევიდა, აქედან კი ლაზიკისაკენ დაიპრა. ირანის ლაშქარს ლაზების მეთაურები მიუძღოდნენ. სპარსეთის ჯარს უხდებოდა ძნელი გასასვლელი გზების გადალახვა, როდესაც ლაზიკის შუაგულს ხოსრო მიუახლოვდა, მას მიეგება ლაზთა მეფე გუბაზი, რომელიც მიესალმა ირანის მეფე ხოსროს, როგორც თავის მფარველს და სამეფო ძალა-უფლება და მთელი ლაზიკა მას თურმე გადასცა (იხ. გეორგიძე, 54).

ირანის ლაშქარმა ციხე-ქალაქ პეტრას ალყა შემოარტყა. ბიზანტიის ჯარი მას დიდ წინააღმდეგობას უწევდა, მაგრამ ხოსრომ დიდი ხარალის შემდეგ ქალაქი მაინც აიღო და ახლა იგი გადავიდა პეტრას ციხე-სიმაგრეების გარემოცვაზე. მეციხოვნე ლაშქრის სარდალი იოანე ციხე კრილობისაგან ჩქარა გარდაიცვალა, ამით ისარგებლეს სპარსელებმა და დაიწყეს პეტრას ციხის ზღუდის ქვეშ თბრილის გაყვანა, რომ ხოსროს ლაშქარი ამ გზით შესულიყო ციხეში. მაშინ ბიზანტიის მეციხოვნე ჯარი დაფრთხა და სახოცა ხოსროს შერიგება. ხოსრო შეპირდა, რომ მეციხოვნეებს და მათ ქონებას იგი ხელს არ ახლებდა და ყველას სიცოცხლეს შეუნარჩუნებდა. მაშინ ციხის კარები გაუღეს ხოსროს და მან პეტრას ციხე და ქალაქი დაიჭირა. ხოსრომ ხელში ჩაიგდო იოანე ციხეს დიდძალი ქონება და ამით დაკმაყოფილდა.

ხოსრო ამ გამარჯვებით ნასიამოვნნი დარჩა და იგი დარწმუნებული იყო, რომ ლაზიკის შემომტკიცების შემდეგ მას საფრთხე არ მოელოდა დასავლეთის მხრიდან. წინააღმდეგ, ახლა მას შეეძლო აქედან გადასულიყო თვით ბიზანტიის შეტევაზე, ხელში ჩაეგდო შავი ზღვის სანაპირო ვაჭრობა, გაეძლიერებინა ნაოსნობა და ამგვარად იგი გაბატონებულიყო შავ ზღვაზე. ამასთანავე ხოსროს კარგად ესმოდა, რომ ლაზიკის ბიზანტიისაგან მოწყვეტის შემდეგ ამბოხების საშუალება ესპობოდა თვით იბერიასაც, რომელსაც მუდამ ზურგს

უმაგრებდა დასავლეთით ლაზიკა და ბიზანტია, სადაც მუამბოხე იბერიელები ყოველთვის თავშესაფარს პოულობდნენ.

ირანის ეს დაპყრობითი პოლიტიკა დიდ საფრთხეს უშნაძებდა ლაზიკის დამოუკიდებელ არსებობას, განსაკუთრებით — მას შემდეგ რაც ირანელებმა ხელთ იგდეს შავი ზღვის სანაპირო ქალაქები და ინდოეთის სატრანზიტო გზა. ამან ლაზიკა მოწყვეტა დასავლეთის ვაჭრობას და მას საშუალება არ ჰქონდა თავისი აღებ-მიცემობა ეწარმოებინა. ეს იწვევდა ქვეყნის ეკონომიურად დაქვეითებას და ლაზიკის სამეფოს მოსპობის გზაზე აყენებდა. ამასთანავე სპარსეთის პოლიტიკა ლაზიკაში ბიზანტიასთან შედარებით უფრო დესპოტიური აღმოჩნდა. ირანი ერეოდა გუბაზ მეფის შინაურ საქმეებში, მათი მოხელეები მოსახლეობას აწუხებდნენ სხვადასხვა გადასახადებით. მეციხოვნე ჯარი მცხოვრებლებს ეპყრობოდა უდიერად და ხშირად სარჩოსაც სტაცებდა და სხვა. განსაკუთრებით მძიმე მდგომარეობა შეიქნა ქრისტიანებისათვის. ირანელები სდევნიდნენ და ავიწროვებდნენ გაქრისტიანებულ ლაზიკის მოსახლეობას, რომელთა შორის ძალდატანებით ავრცელებდნენ მაზდეანობას.

ამიტომ ლაზიკის ხელისუფლება და მოსახლეობა ირანის პოლიტიკით უკვე უკმაყოფილო იყო. ლაზიკას ბიზანტიის წინააღმდეგ ირანის გამოყენების იმედი გაუცრუვდა და გუბაზი გრძნობდა თავის პოლიტიკურ შეცდომას და იგი ახლა იმაზე ფიქრობდა, თუ როგორ დაეღწია თავი ირანის ბატონობისაგან.

ხოსრომ ყველაფერი ეს კარგად იცოდა, იგი უნდობლად ეპყრობოდა ლაზიკის მეფეს. მან გადაწყვიტა ლაზიკის საბოლოოდ დაპყრობა, რომ ამით მოესპო ლაზიკაში აჯანყების ყოველგვარი ცდა. ამიტომ ხოსრომ განიზრახა ლაზთა მეფის გუბაზის მოკვლა, ლაზიკის მოსახლეობის აყრა და ირანში გადასახლება, მათი ნაცვლად კი ლაზიკაში სპართა ტომების გადმოსახლება. ამის შესახებ პროკოპი კესარიელი მოგვითხრობს: „მას (ხოსროს) ხომ ღირსშესანიშნავ მოპოვებად მიაჩნდა კოლხიდის ქვეყანა, ჰქონდა მტკიცე საკუთრებად მითვისებული, რადგან, მისი აზრით, სპარსეთის ძალაუფლებას ეს დიდს სარგებლობას მოუტანდა. ყველაზე უფრო კი, მას იმედი ჰქონდა — ლაზიკეს მზრით გაძლიერება სპარსელებისათვის იმით იქნებოდა სასარგებლო, რომ იქიდან შეტევით ისინი ადვილად შესძლებდნენ თავს დასხმოდნენ და მოულოდნელად დაეპყროთ ბიზანტიელები. ამიტომ უნდოდა ხოსროს ლაზიკეს შემოერთება, ხოლო ლაზებისადმი ნდობა მას ძალიან ნაკლებად ჰქონდა. ლაზთა უმეტესობა სპარსელების ხელისუფლების ქვეშ საგრძნობლად შეწუხდა.

სპარსელები ცხოვრებაში ზომაზე მეტად მკაცრი არიან და მათი კანონებიც მიუწოდებელია ყველასათვის და მათი დარღვენილებანი სრულებით მიუღებელი. ლაზების მიმართ მაინც განსაკუთრებით ძლიერ იჩენს თავს განსხვავება მსოფლმხედველთა შორის ცხოვრებისა, რადგან ლაზები ქრისტიანენი არიან, ყველაზე მეტად სპარსელებში კი—პირიქით, ღმერთის კულტი—ყველაფერია. ამის გარდა ლაზიკეში არსად არ არის მარილი და არც ხორბლეული მოდის. ყველაფერი შემოაქვთ მათთან ნავეებით რომაელთა სანაპიროებიდან და ამაში ისინი ფულს-კი არ აძლევენ მიმწოდებლებს, არამედ ტყავებს, მონებს და თუ სხვა რამ სიჭარბით აღმოაჩნდებათ, ცხადია, ეს რომ დაჰკარგეს, განწარებული იყვნენ. რადგან ხოსრომ ეს იცოდა, ის იმის ცდაში იყო, რომ, ვიდრე ისინი მის წინააღმდეგ აჯანყდებოდნენ, წინასწარ უზრუნველყო თავისი მდგომარეობა. და მას, ამის განმზრახველს, ყველაზე უფრო მიზანშეწონილად მიაჩნდა, რომ თავიდან მოეცილებინა ლაზთა მეფე გუბაზი და ლაზები იქიდან სრულიად გადაესახლებინა და ამრიგად იმ ქვეყანაში ჩაესახლებინა სპარსელები და ზოგიერთი სხვა ტომებიც“-ო (გეორგიკა, 64—68).

თავისი ეს განზრახვა ხოსრომ გაანდო ერთ დაახლოვებულ პირს ფაბრიზს და მას თან გაატანა ლაზიკაში 300 მეომარი. ფაბრიზმა ლაზიკაში დაიწყო გუბაზის უკმაყოფილო პირების დარაზმა, რომ მათი დახმარებით შეესრულებინა გუბაზის მოკვლის აქტი. მაგრამ გუბაზმა ფაბრიზის ეს განზრახვა დროზე შეიტყო და ამან აღაშფოთა ისედაც განმდგარი გუბაზი და ლაზიკის წარჩინებულები. ახლა გუბაზმა მოციქულები გაუგზავნა ბიზანტიის კეისარს იუსტინიანეს, აცნობა მდგომარეობა და სთხოვა—„ეპიტეებინა ლაზებისათვის ის, რაც მათ წინათ ჩაიდინეს, და ყოველი ღონით ხელი შეეწყო მათთვის, რომ განთავისუფლებულიყვნენ მიდთა (სპარსელების) ძალაუფლებისაგანო“ (გეორგიკა, 70—71).

ერთი სიტყვით, ლაზთა მეფე გუბაზი ემუდარებოდა იუსტინიანე კეისარს-ოდონდ სპარსეთის განსაცდელისაგან გამოეყვანა და ისევე თქვენი მორჩილი და მომხრე ვიქნებოდა.

იუსტინიანე კეისარმა გუბაზის თხოვნა შეიწყნარა და ლაზიკიდან ირანის განსადევნად მან გაგზავნა 7.000 ჯარისკაცი და 1.000 ჭანი დაგისტეს მეთაურობით.

ხოსრომ ლაზიკის განდგომის ამბავი გაიგო თუ არა, მაშინვე გამოგზავნა მაშველი ჯარი სარდალი მერმერეოს მეთაურობით. დაიწყო ბრძოლები პეტრას ციხის გარშემო, სადაც გამაგრებული იყვნენ

ირანის მეციხოვნენი. ბოლოს ეს ბრძოლა დამთავრდა ბიზანტია-ლა-
ზიკის გამარჯვებით და 549 წელს მათ შესძლეს ლაზიკიდან ირანის
ჯარის განდევნა. მაგრამ ირანის შაჰი იარაღს მანძილზე ყრიდა და
550 წ. გამოგზავნა სარდალი ხურციანი დიდი უკმაყოფილომელიც
ლაზიკაში შემოვიდა მუხურის ხეობით და დაბრუნდა კონსტანტინის
ნაპირას. დიდი შეტაკებების შემდეგ ირანელები აქაც დამარცხდნენ
და გამარჯვებულმა მოკავშირეებმა მათი ბანაკი ხელში ჩაიგდეს.

ამ ბრძოლის შემდეგ ლაზები უკმაყოფილონი იყვნენ დაგისტეს მოქ-
მედებით და იგი დაასმინეს კეისართან, სპარსელების მოსყიდულიათ.
კეისარმა იგი დაიბარა კონსტანტინოპოლში და იქ ციხეში ჩააგდო.
მისი ნაცვლად კეისარმა ლაზიკაში გამოგზავნა სარდალი ბესსა.

ირანის ლაზიკიდან გასადევნად მთავარი იყო პეტრას ციხის აღე-
ბა, სადაც ირანის ჯარი იყო გამაგრებული. ამ ციხეს ეჭირა მნიშ-
ვნელოვანი სტრატეგიული ადგილი და ახლა ბიზანტიის სარდლის
საზრუნავი საქმე ამ ციხის აღება იყო.

ამ მიზნით 551 წელს ბესსა თავისი ჯარით დაიძრა პეტრას ცი-
ხისაკენ, გარს შემოერტყა მას და დაიწყო ბრძოლა. მეციხოვნე ჯარი
ბესსას დიდ წინააღმდეგობას უწევდა, რადგანაც ამ ციხის აღებით
წყდებოდა ირანის ბატონობის საკითხი ლაზიკაში. დიდი ბრძოლის
შემდეგ ბესსამ პეტრა აიღო და ციხის კედლები დაახვრია. ეს რომ
შეიტყო ირანიდან მომავალმა მერმერეომ თავისი დიდი ჯარით გაე-
ძარტა ბიზანტიელების ბანაკისაკენ, მიადგა ლაზიკის სატახტო ქა-
ლაქს არქეოპოლისს (ნოქალაქევი) და მას ალყა შემოარტყა: დაიწყო
ბრძოლა, რომელშიაც დამარცხდა მერმეროე და იგი იძულებული
იყო დაენია არქეოპოლისიდან მუხურისის სანახებში ქუთაისისაკენ.

550 წელს ირანმა მოახერხა ბიზანტიასთან დროებითი ზავი შეეკ-
რა ხუთი წლის ვადით. ამ ხელშეკრულების თანახმად ბიზანტია ვალ-
დებული იყო დიდი ფულადი სუბსიდია ეძლია ირანისათვის. ამან კი
ხელი შეუწყო ირანის ფინანსიურ მოლონიერებას და საშუალება მის-
ცა მას გაეძლიერებინა თავისი საომარი მოქმედებაც. ამას ხელს უწ-
ყობდა ის გარემოებაც, რომ ლაზიკის ზოგიერთი წრეები, განსაკუთ-
რებით სარდლები, უკმაყოფილონი იყვნენ ბიზანტიის ჯარის უხეშო-
ბით. მათი ჯარის მეთაურები ურცხვად სცარცვაუდნენ მოსახლეობას
და ხედმეტ გადასახადებით აწუხებდნენ. ამიტომ ეს ბიზანტიის მო-
წინააღმდეგე ჯგუფი ახლა მოქმედებდა ირანის სასარგებლოდ და
მათ ჩუმად გადასცეს ირანელებს ქუთაისის პირდაპირ მდებარე უქი-
მერიონის ციხე. ამ ციხეს დიდი სტრატეგიული მნიშვნელობა ჰქონ-
და და მისი ხელში ჩაგდება ირანელებმა ლაზებსა და ბიზანტიე-

ლებს მოუჭრეს ის გზა, რომელიც მიდიოდა ლეჩხუმ-სვანეთისა და ქვემო იმერეთისაკენ.

რაც შეეხება მეფე გუბაზს, იგი მტკიცედ იდგა ბიზანტიის პოლიტიკურ ორიენტაციაზე, ამაგრებდა საზღვრებს და საოპოროდ ემზადებოდა.

551 წელს გაზაფხულდა თუ არა, განახლდა ბრძოლა ირანსა და ბიზანტიას შორის. რამდენიმე შეტაკების შემდეგ მუხურისში, ქუთაისში, არქეოპოლისში და სხვა ირანელებში გაიმარჯვეს და მერმეროემ ციხეების გარდა ბიზანტიელების მთელი ბანაკი ხელში ჩაიგდო. აღებულ ციხეებში მან ირანის ჯარი ჩააყენა, რომ დაპყრობილი ადგილები მტრისათვის არ დაენებებინა.

ირანელების ამ გამარჯვებებს გუბაზი ბიზანტიის სარდლების უმოქმედობასა და უნიჭობას მიაწერდა, ისინი ნაკლებად იყვნენ ლაზიკის დაცვით დაინტერესებულნი და გუბაზი მათ ანგარებაში და სალხის ყვლეფაში ბრალსა სდებდა. ამიტომ ბიზანტიის სამივე სარდალს: მარტინეს, ბესსას და რუსტიკეს გუბაზი არ ენდობოდა, უკმაყოფილებას უცხადებდა და ამაზე გუბაზმა არაერთხელ შესჩივლა ბიზანტიის კეისარს, რომ შენი მოხელეები საქმეს მიფუჭებენო. ბოლოს კეისარმა ყურადღება მიაქცია გუბაზის ჩივილს, ბესსა გადააყენეს, დანარჩენებს კი გამოეცხადა კეისრის სასტიკი საყვედური.

იმის შესახებ აგათია სქოლასტიკოსი მოგვითხრობს: „როდესაც რომაელები დამარცხდნენ (ირანელებთან ბრძოლაში), სამარცხვინოდ გაიქცნენ და თავიანთი ბარგის ერთი ნაწილიც მტერს მიუტოვეს, ლაზთა მეფემ გუბაზმა, რომელსაც ასეთი სასირცხო საქმე შეუფერებლად მიაჩნდა და რომელსაც ეშინოდა—ვაი თუ ამის შეტი კიდევ რამე შეუფერებელი მოხდესო, მაშინვე აცნობა იუსტინიანეს ყველაფერი, ბრალს სდებდა სტრატეგოსებს და ყველაფერს რაც მოხდა, მათ უგუნურობას მიაწერდა. განსაკუთრებით ამტყუნებდა ბესსას, მის შემდეგ მარტინესა და რუსტიკესო“-ო (ბიზ. მწ. ცნ., ტ. II. 42—44).

ამაზე გუბაზს ბიზანტიის სარდლები გადაეკიდნენ და იმის ცდაში იყვნენ როგორმე შური ეძიათ გუბაზზე და იგი მოეკლათ. ამ მიზნით სარდლებმა გუბაზი არაერთხელ დააბეზლეს კეისართან, რომ ერთომც გუბაზს ირანელებთან საიდუმლო კავშირი აქვს, კეისარს დალატობსო. ამით რომ ვერას გახდნენ, მაშინ მათ ვერაგულად მოკლეს მეფე გუბაზი. ამან მთელი ლაზიკა ილაშფოთა და მოსალოდნელი იყო დიდი ამბოხება. აგათია სქოლასტიკოსის თქმით, ამაზე „ლაზთა მთელი ლაშქარი აღელდა ამ ამბის გამო და ისეთმა უკმა-

ყოფლებამ შეიპყრო ისინი, რომ გარდაწყვიტეს ამიერიდან აღარ შე-
რეოდნენ რომაელებს და არც მათთან ერთად ელაშქრათ. როდესაც
გუბაზის გვაში, თანახმად მათი წესისა, დაკრძალეს, ბრძოლაში მო-
ნაწილეობა აღარ მიიღეს, როგორც უაღრესად შეურაცხილვებში
და სამშობლოს დიდების დამკარგველებში" -ო (რქვენიანი)

გუბაზის მკვლელობის გარშემო ლაზიკის (ბრძანებლები) გაიყვ-
ნენ ორ ჯგუფად: ერთი იღვა ირანის პოლიტიკურ ორიენტაციაზე,
მეორე კი ბიზანტიის ორიენტაციაზე. ირანოფილური ჯგუფი გუბა-
ზის მკვლელობაში ბრალსა სდებდა იუსტინიანე კეისარს, მოითხოვ-
და ბიზანტიასთან ყოველგვარი კავშირის გაწყვეტას და ირანის მზა-
რეზე გადასვლას. ამ ჯგუფის მეთაური იყო ლაზიკაში განთქმული
კაცი ა ი ე ტ ი. რომელიც ამტკიცებდა, რომ გუბაზის მკვლელობა
იუსტინიანე კეისრის საქმეა, ბერძნები ვერაგი ხალხია, ამიტომ სჯო-
ბია სპარსელებს მივემხროთა და ბიზანტიაზე შური ვიძიოთო. ჩვენ
აქ მოვიყვანთ ზოგიერთ დამახასიათებელ ადგილებს ამ აიეტის მიერ
წარმოთქმულ სიტყვიდან, რომელიც ვრცლად მოყვანილი აქვს ავა-
თია სქოლასტიკოსს: „საკმარისია გაიხსენოთ სახელოვანი გუბაზი,
რომელიც ასე საცოდავად იქმნა მოსპობილი, თითქოს ის ჩვეულებ-
რივი ადამიანი ყოფილიყო. გაქრა კოლხთა ძველი ღირსება და ამი-
ერიდან ველირ ველირსეშით იმას, რომ სხვებს ვბრძანებლობდეთ.
ნუთუ უკიდურეს უგუნურებას არ წარმოადგენს ის, რომ იმათ შესა-
ხებ ვინც ეს ჩაიდინა, ჩვენ ვზივართ და ვმსჯელობთ — მტრებად ჩავ-
თვალათ ისინი თუ მეგობრებად? უნდა ვიცოდეთ, რომ მათი (ბი-
ზანტიელების) თავხედობა ამაზე არ შეჩერდა. მეფეც გაიძვერა ჰყავ-
დათ, რომელსაც ყოველთვის უხარია ცხოვრების პირობების არეუ-
ლობა. და ეს ბოროტმოქმედება რომ ასე ერთბაშად იქმნა სისრუ-
ლეში მოყვანილი, ცხადია იმის წყალობით, რომ მეფე მხურვალედ მოუ-
წოდებდა ამას, ხოლო სხვებმა ეს გაულზოდგინედ შეასრულეს. სპარ-
სელები კი ასეთი ხასიათისანი არ არიან: ისინი შორს არიან ამისა-
გან. თუ ვინმე გაიხადეს თავში მეგობრად, ისინი ცდილობენ უიუოდ
დაიცვან სიყვარული: ხოლო მტრის მიმართ რისხვას განაგრძობენ
შანამ. სანამ ის მტრად რჩება. მე ვფიქრობ უმჯობესია იმათ ხელში
ვიყოთ, ვინც უფრო კეთილის მსურველია, ვინც ურყევად იცავს კე-
თილგანწყობილებას მოკავშირეთა მიმართ. და აი ამას რომ შეიტ-
კობენ ჩვენგან სპარსელები და გაიგებენ, ჯეროვანი სიყვარულით მო-
გვეპყრობიან და ჩვენთვის იბრძოლებენ. გარდა ამისა ჩვენი ნება-
ყოფლობითი მომხრობით ისინი მოკავშირედ იძენენ უაღრესად გა-
მოსადგე ქვეყანას და მნიშვნელოვან ჯარს, რაც მათ თუღლსა და ქო-

ნებას ურჩევნიათო. ასე ილაპარაკა აიექტმა, განაგრძობს აგათია, და მთელი ხალხი აღფრთოვანდა და მაშინვე სიხარულის ყვირილი მოართო; იმ დღესვე აპირებდენ სპარსელების მხარეზე გადასვლას“-ო (იქვე, 64—71).

უკრინესუაჲ

მეორე, ბიზანტიის ორიენტაციის ჯგუფის შემადგენელი ფარტაზე, რომელიც ამტკიცებდა, რომ კიისარი ამ სამარცხვინო მკვლელობის მონაწილე არ შეიძლება იყოსო. საკმარისია იუსტინიანეს აუბსნათ საქმის ნამდვილი ვითარება და მოვსთხოვოთ მას დამნაშავეთა დასჯა და იგი ყველაფერს აგვისრულებსო.

ჩვენ აქ მოვიყვანთ ამ ფარტაზის სიტყვის ზოგიერთ ადგილებს:

„ჩვეულებრივი ამბავი დაგემართათ, კოლხებო, რომ მეტად მოხერხებულად და წარმატებად თქმულმა სიტყვებმა გონება შეგირყიეს.

აიექტი რომ მაცდურსა და შემპარავ სიტყვებს მოგახსენებდათ, ვერც კი შეამჩნიეთ, როგორ მოსტყუვდით. მისი სიტყვებით ისე გამოდის, თითქოს თქვენ ყველანი ამტკიცებთ, რომ მომხდარი ამბავი არ იყოს საშინელება, რომ ამ საზიზღარ მკვლელობას არ ჰკიცხავდეთ. წყევული და შეჩვენებული არიან ისინი, რომელთაც განგმირეს გუბაზი, მაგრამ სპარსელების მხარეზე გადასვლა მაინც არ იქნება სასარგებლო. მაგრამ ეს მრჩეველი (აიექტი), რომელიც დიდი ხანია მიდიელების (სპარსელების) მომხრეობას იჩენს და მოწადინებულთა ჩვენც გადაგვიყვანოს მათ მხარეზე, ცდილობს შეგვაშინოს — თითქოს ბავშვები ვიყუვით და გვიმტკიცებს, რომაელები არ იკმარებენ ამას. რაც გაბედეს, კიდევ მეტი უბედურება მოგველისო. ამბობს იმასაც, რომ მათ დიდი გაიძვერა მეფე ჰყავთ, რომელიც თვითონ არის ამ მკვლელობის სულის ჩამდგმელი. ამას ამბობს ის და აქებს და აღიღებს სპარსელებს; ის ფიქრობს, რომ ამ გზით დაგვარწმუნებს ჩვენ და ჩვენც ეხლავე საკუთარი ფეხით ვეახლებით აშკარა მტრებს და ხვეწნას დავუწყებთ. არც რომაულ რაზმებს, მით უმეტეს არც მათ მეფეს არ მოუწყვიათ შეთქმულება გუბაზის წინააღმდეგ. რუსტიკე და მარტინე, რომელთაც შურდათ მისი (გუბაზის) წარმატება, აჰყვნენ თავიანთ ბოროტ ზრახვებს და დანარჩენი სარდლები არა თუ მათ არ ეხმარებოდნენ, არამედ აშკარადაც სწუხდნენ. უპართებულო იქნებოდა. ჩემის აზრით, და ამასთანავე ერთად მიზანშეუწონელიც ერთი ან ორი კაცის დანაშაულის გამო შევსწყრომოდით საზოგადოებრივ კანონებს, რომელთა დაცვა აგვილია ჩვენს თავზე. ყველაზე უფრო უწმინდური საქმე ის იქნება, რომ ასეთი საქციელით ჩვენ შევბღალავთ მართლმორწმუნოებას. ისინი (სპარსელები) აგვიკრძალავენ ჩვენი საღმრთო წესების (ქრისტიანულის) შესრულებას და თავიანთ

წესებზე (მახდევანობაზე) გადაგვიყვანენ. ამაზე უფრო სამძიმო რა უნდა განვიცადოთ ჩვენ? რას მოვიგებთ იმით, რომ ვთქვათ, მთელი სპარსეთი შევიერთოთ და სულელები კი წავიწყმიდოთ? რამ კიდევაც ნება დაგვრთონ და ჩვენ ნებაზე მიგვიშვან, სულ ერთია, მაინც არ ექნებათ ჩვენ მიმართ კეთილი განწყობილება დედნდობა; მათი მოპყრობა ჩვენდამი ვერაგული და არასაიმედო იქნება და მარტოოდენ სარგებლიანობის თვალსაზრისით გამოანგარიშებული. ჰო და, აბა რის გულისათვის უნდა გადავიდეთ, კოლხებო, სპარსელების მხარეზე, თუ კი ისინი მაინც ჩვენ მტრებად დარჩებიან და ასეთ ვითარებაში მხოლოდ ისღა გვექნება, რომ ისინი უფრო ადვილად მოგვაყენებენ ვნებას, ვინაიდან თარული მტრისაგან უფრო ძნელია დაცვა, ვიდრე აშკარასაგან. მე იმ აზრისა ვარ, რომ საჭიროა რომაელთა მეფეს ვაცნობოთ მომხდარი ამბავი, რათა იგი სათანადოდ მოეპყრას იმათ, ვისაც ამ მკვლელობაში მთავარი დანაშაული მიუძღვის, და თუ ის ამას იზამს, ამიერიდან მოისპობა ჩვენი უთანხმოება რომაელებთან“-ო (იქვე, 72 - 81).

ხანგრძლივი კამათისა და ბრძოლის შემდეგ გაიმარჯვა ფარტახის ჯგუფმა, რომელიც სხვათა შორის ამტკიცებდა, რომ ბიზანტიელები ჩვენი ერთმორწმუნენი არიან, სპარსელები კი ქრისტიანებს სდევნიან და ლაზიკაშიაც ქრისტიანობას მოსპობენ და აგვიძულებენ შივილოთ მახდევანობაო.

ამის შემდეგ ლაზებმა აირჩიეს წარმომადგენლები და გაგზავნეს იგინი კონსტანტინოპოლში, სადაც წარუდგნენ იუსტინიანე კეისარს და ყველაფერი საქმის ვითარება მოახსენეს. კეისარს მოსთხოვეს მათ დაშნაშავეთა სასტიკი დისჯა და ლაზიკის მეფედ გუბაზის ძმის წათე II-ის დამტკიცება.

კეისარმა ლაზების ეს მოთხოვნა მაშინვე შეასრულა. ლაზიკის მეფედ მან დაამტკიცა წათე. უბოძა მას სამეფო ნიშნები და დიდად დასაჩუქრებული ლაზიკაში გაისტუმრა. ლაზიკაში მოსვლისთანავე ათანასე შეუდგა გუბაზის მკვლელობის საქმის გამოძიებას და ორივე ბრალდებული რუსტიკე და იოანე დააპატიმრეს. მათი გასამართლება მოაწყეს ლაზიკის დედაქალაქი არქეოპოლისში, სადაც საქმის გარჩევას დაესწრენ მთელი ლაზიკის დიდებულები. ამ გასამართლების პროცესს ვრცლად აგვიწერს ავათია სქოლასტიკოსი. ჩვენ აქ მოვიყვანთ მის ზოგიერთ ნაწყვეტებს:

„რუსტიკე და იოანე მოიყვანეს სატუსალოდან და დააყენეს მარცხნივ, როგორც ბრალდებულნი. მეორე მხარეზე დადგნენ ბრალმდებელნი, დარბაისელი კოლხები, რომელთაც უკვე კარგა ხანია

შეესწავლათ ელლინთა ენა კოლხთა ქაცუბი, რომელნიც ბრალმდებლად იყვნენ დანიშნული, წამოდგნენ მაშინვე, როდესაც მსაჯულმა გამოაცხადა — თქვენი ბრალდებები წამოაყენეთ თუ გსურთ და, რადგან საბრალდებო ბევრი ჰქონდათ სათქმელი, თქვენს შემდეგ: „ჩვენ რომ კიდევაც არაფერი ვთქვათ, მსაჯულო, თვეთქაღინივე ბოროტმოქმედება საკმარისია იმისათვის, რომ მისი ჩამდენთ უდიდესი სასჯელი მიეზღოს. სუ თუ ამის შემდეგ, ის, რაც მათ გაბედეს, არ უნდა ჩაგვეთვალა ნამდვილ უბედუროებად და უსასიზღრეს მკვლევლობად, როდესაც ეს უსამართლობა ეხება მეგობარსა და კეთილის მსურველს? ვინ იყო რომ სპარსელთაგან დანაპირებ სიმდიდრესა და ყოველნაირ სიკეთეს ამჯობინა თქვენდამი კეთილი განწყობილება? ეს იყო გუბაზი, რომელიც არ უშინდებოდა არაფითარ გაჭირვებას, თუ კი თქვენი გულისათვის იყო ეს აუცილებელი. მას აბრალდებენ შედიხმის (სპარსეთის) მიმხრობას, ტირანობას, რომელთა მოღალატეობას ის მოკლეს რუსტიკემ და იოანემ, ამ საძაგელმა და საზიზღარმა ქაცუბმა მოკლეს შეფე! ის რომ მართლაც დაბნაშავე ყოფილიყო, ამით შიერ კი არ უნდა ყოფილიყო ის მაშინვე მოსპობილი, არამედ მისი საქმე დინჯად უნდა გაერჩია რომელთა და კოლხთა საერთო შეფეს, როგორც უდიდესსა და ყოველთა უძლიერესს, და სათანადო სასჯელი დაენიშნა. მაგრამ ვინაიდან ამით არ ჰქონდათ არაფითარი კანონიერი საბუთი მისი მოკვლისათვის, უფრო კი შურიანობით გამოწვეული უხომო მტრობა აღიზიანებდა მათ ბოროტება ჩაედინათ, ამიტომ, რადგან ყველაფერი ეს ნამდვილად ასეა, უნდა მივუყენოთ ამით ისეთი ღირსეული სასჯელი, რომლის გამოძებნასაც კი შევძლებთ“—ო (იქვე, 129 — 141).

ამის შემდეგ მსაჯული სიტყვას აძლევს გუბაზის მკვლევებს: „სიჩუმე ჩამოვარდა, შუაში წარსდგა რუსტიკე თავის ძმასთან იოანესთან ერთად და თქვა შემდეგი: თუმცა ჩვენთვის ძალიან სასიამოვნოა ეს სამსჯავრო და უდიდესი სიამაყის მომგვრელი: მხოლოდ ჩვენი წყალობით მოხერხდა მოღალატისა და ტირანის მოსპობა. კიდევაც რომ სიკვდილი შეგვხვდეს, სიამოვნებით მივეგებებით მას, ვინაიდან გზაზე წაგყვება ის შეგნება, რომ კოლხების ბატონებად რომელღები დავტოვეთ და სხვებს არ ჩავაგდებინეთ ის ხელში. გუბაზი ჩვენ მოგვკალით. მერე რა მოხდა აქ საშინელი, თუ ჩვენ მოვკალით მოღალატე ადამიანი და ჩვენი მტერი? გუბაზი ხომ წარმოშობით ბარბაროსი იყო და ამ მოდგმისათვის დამახასიათებელი მხაკვრობით იყო დასწეულებული; ვარდა ამისა ჩვენ მიმართ ისეთი ბოროტებით იყო გამსჭვალული, რომ არც კი თვლიდა საჭიროდ ამის დათარვას.

ვინაიდან ყოველმხრივ დამტკიცებულია, რომ გუბაზი შტერი და მო-
ლალატე იყო და ტირანის ზრახვების მატარებელი, სულ/ერთი არ
იყო კოლხებისათვის. ჩვენ მოვკლავდით მას თუ სხვები? თუ/ცო/ჩვენ
მათი აზრით საზიზღარნი და საძაგელნი ვართ, მაგრამ სინამდვილეში მე-
ფისა და რომაელთა ერთგულნი ვართ და თავზე არ მოსუსნამთ მათ.
ვინც ცდილობს მახე დაგვიგოს^ა-ო (იქვე, 141-152).

სენატორმა ათანასემ ორივე სარდალი ბრალდებულად იცნო და
ისინი სიკვდილით დასაჯეს.

ლაზიკის შინაური საქმეების მოწესრიგების შემდეგ მეფე წაიღო
და ბიზანტიის სარდლები შეუდგნენ ირანელების წინააღმდეგ ვალა-
შქრების სამხადისს. დაიწყო ბრძოლები. ირანელებმა თავდაპირვე-
ლი გამარჯვების შემდეგ ორი დიდი დამარცხება განიცადეს: ქალ-
ფაზისთან (ფოთი), სადაც მათ დაჰკარგეს 10.000 ჯარისკაცი და
მეორე არქეოპოლისთან. ამასთანავე ირანი იძულებული იყო ბიზან-
ტიისათვის დაეთმო აგრეთვე ქალ. როდოპოლისი (ვარდციხე). ამი-
ტომ ხოსრო მეფეს ლაზიკის დაპყრობის საქმე წაგებულად მიაჩნდა
და მან ზავის შეკვრა არჩია. მით უმეტეს ირანელების ლაშქრობას
ლაზიკაში მრავალი დაბრკოლებები ელოებოდა: ადგილის სიშორე,
სიძნელე გზებისა, რომელიც იბერიიდან ლაზიკაში გადადიოდა სურა-
მის უღელტეხილის ვიწრო და ძნელ გასავლელ ხეობებში. უღრან
ტყეების გაჩეხვა, ხიდეების აგება და სხვა მეტად აბრკოლებდა ირა-
ნიდან ლაზიკაში ჯარის გადაყვანას.

ამასთანავე ჯარისათვის სურსათის მიწოდების საქმეც მეტად
გაძნელებული იყო იბერია-ლაზიკის ვიწრო ხეობაში.

ამ მხრივ მოწინააღმდეგე მხარე — ბიზანტია უფრო ხელსაყრელ
პირობებში მოქმედობდა. ბიზანტიის ჯარი სარგებლობდა შავი ზღვის
სიახლოვით და ისინი ზღვის საშუალებით დროზე ამარაგებდნენ ჯარს
სურსათით, იარაღით და სამხედრო ოპერაციებსაც უფრო მოხერ-
ხებით აწარმოებდნენ.

ხანგრძლივა მოლაპარაკების შემდეგ 562 წელს ირანსა და ბი-
ზანტიას შორის დროებით შეწყდა საომარი მოქმედება და დაიდვა
ზავი. რომელიც უნდა ყოფილიყო განსაზღვრული 50 წლით. ამ ზა-
ვის თანახმად ირანი ლაზიკაზე ხელს იღებდა და მას უთმობდა ბიზა-
ნტიას. არც ერთ მხარეს ნება არ ჰქონდა ლაზიკა-იბერიის საზ-
ღვარზე ციხე აეგო. ირანს ნება არ ეძლეოდა კასპის ზღვის (დარუ-
ბანდის) კარები გაეხსნა და იქიდან პირიქითელი კავკასიელი ტომები
გადმოეშვა. ორივე ქვეყნის ვაჭრებს თანასწორი უფლება ეძლეოდა
აღებ-მიცემობა ეწარმოებინათ ლაზიკის ტერიტორიაზე. ირანე-

ლებს თავიანთ სამფლობელოში ქრისტიანების შევიწროება და დევნა უნდა შეეწყვიტათ და ქრისტიანებისათვის ნება მიეცათ მრევალეზული მიწაში დაესაფლავებინათ.

ამ ზავის შემდეგ სადაო საკითხად დარჩა სვანეთი, რომელიც ეკუთვნოდა ლაზიკას. მართალია, სვანეთს თავის მთავრებს ქყავდათ, მაგრამ ამ მთავრებს ამტკიცებდა ლაზთა მეფეებს — სუამეზის ლაზთა მეფეებს გადასახადის სახით ყოველწლიურად აძლევდა თათლს, ნადირის ტყავს და სხვა. სამაგიეროდ ლაზთა მეფე სვანეთს სურსათით ამარაგებდა.

ირან-ბიზანტიის დიდი ომიანობის დროს სვანებსა და გუბაზს შორის უკმაყოფილება ჩამოვარდნილა და გუბაზმა სვანეთს სურსათი არ მიაწოდა თურმე. ამით ისარგებლა ირანმა და სვანეთი მან თავის მხარეზე გადმოიბირა. მენანდრე პროტექტორის სიტყვით: „მას შემდეგ, რაც ლაზთა მეფესა და იმ დროს იქ მოსარდლე რომელ მარტინეს შორის რაღაც მტრობა ჩამოვარდა, ამის გამო კოლხმა არ გაუგზავნა სვანებს ჩვეულებრივი სურსათი: ჩვეულებრივ პური მათ კოლხთა მეფისაგან ეგზავნებოდათ. ამიტომ სვანებმა იმაზე გაჯავრებულენ, რომ მათ მოუსპეს დაწესებული დახმარება, შეუთვალეს სპარსელებს, რომ თუ ისინი იქ მოვიდოდნენ, სვანეთს მათ ჩააბარებდენ (იქვე, 214).

როცა 562 წლის ზავი დაიდო ბიზანტიელები ამტკიცებდენ, რომ სვანეთი ლაზიკის ქვეშევრდომი ქვეყანაა და ლაზიკასთან ერთად იგი ჩვენ ვეკუთვნისო. ბიზანტიის კეისრის საზავო ხელშეკრულების წარმომადგენელი პეტრე უმტკიცებდა ირანის მეფეს ხოსროს:

„თუ ჩვენ უკვე ლაზიკეს უფალნი გავხდით, სვანეთიც მოგვემატოს, ვინაიდან, ვინც განმგებელს ჰქულობს, ნუ თუ მისი არ უნდა იყოს იმის ხელქვეითიც. არც ლაზები და არც თვით სვანები არ მიიჩნევენ სადავოდ, თითქოს სვანეთი წინათ ლაზთა ქვეშევრდომი არ ყოფილიყოს, არც იმას რომ სვანეთის მმართველს ლაზთა მეფის გადაწყვეტილებით ენიჭებოდა ძალაუფლება. ეს თქვა პეტრემ და საბუთებით დაუმტკიცა ხოსროს, რომ ლაზთა მეფეები უფრო ძველი იყვნენ და რომ სვანთა განმგებლები ერთმეორეზე ინიშნებოდნენ მათგან.

მეფემ თქვა: „როდესაც მე დავიქირე სვანდა, სარაპანა და ლაზიკე, თქვენ არ გითქვამთ, რომ ჩაშინ სვანეთი თქვენი ქვეშევრდომთა რიცხვში გყავდათ. აქედან ცხადია, რომ ისინი ლაზების ქვეშევრდომნი არ ყოფილან; ვინაიდან ისინიც მათი მფლობელებითურთ ჩვენ შემოგვიერთდებოდნენ.

პეტრემ უპასუხა: „ლაზებში, ბატონო, ძველი წესი იყო, რომ სვანეთის სარდალი ემორჩილებოდა ლაზს და მასთან ის ავორიციხული იყო სახარკო სიაში და ლაზი კიდევაც იღებდა მისგან ფუტკრების ნაყოფს და ტყაფებს და ზოგ სხვა რამესაც, ხოლო ჩრდილის სვანების მთავარი გარდაიცვლებოდა, ლაზების მეთაური ანგლისუფლებდა მას, ვისაც უნდა მიეღო და დაეცვა გარდაცვლილის ძალაუფლება. ამავე დროს ის წერილობით აცნობებდა რომაელთა თვითმპყრობელს მომხდარი ამბების შესახებ და ესეც სამიგურო წერილით უბრძანებდა მას გაეგზავნა სვანთა მთავრობის ნიშნები, ვისთვისაც უნდოდა, მხოლოდ სვანი კი ყოფილიყო. ეს იყო ძალაში ჩვენი მეფის თეოდოსის დროიდან ვიდრე თქვენი პაპის პეროზისა და ჩვენი მეფის ლეონის დრომდე“. შემდეგ პეტრემ ქლამიდიდან გამოიღო წინ ერთი წიგნაკი, სადაც ერთი-მეორეზე ცალ-ცალკე ნაჩვენები იყვნენ ლაზთა მეფეები, რომლებსაც გაუბელისუფლებიათ სვანთა სარდლებიო. (იქვე, 213—227.) მაგრამ არც ერთი მხარე დათმობაზე არ მიდიოდა.

მაშინ დაადგინეს ამ საკითხის გადაწყვეტა თვით სვანებისათვის მიენდოთ და ვისაც ისინი მოისურვებდნენ, სვანეთიც მას დარჩებოდა. ირანელები სვანეთს სამხედრო - სტრატეგიულ მნიშვნელობას აძლევდნენ, რადგანაც სვანეთის ჩრდილოეთის საზღვარზე იყო გზა, საიდანაც ჩრდილო კავკასიის ველებზე მობინადრე ტომები სვეითები და სხვები გადმოდიოდნენ. ასეთივე მნიშვნელობას აძლევდა სვანეთს ბიზანტიის კეისარი იუსტინე, რომელიც თანახმა იყო ირანისაგან სვანეთი ფულითაც ეყიდა.

ამის შესახებ მენანდრე მოგვითხრობს: „იუსტინე მეფემ მიანდო იოანეს, რომ, თუ სპარსელები მოისურვებდნენ სასყიდლით გადაეცათ ეს ქვეყანა, ეთქვა, რომ ის თანახმა არის, ვინაიდან სვანეთი, მართალია, ღირსშესანიშნავი არ იყო, მაგრამ ის მაინც თავისი მოხერხებული მდებარეობით მეტად სასარგებლო იყო რომაელთა ხელისუფლებისათვის, რათა ამ გზით მოზღვაგებულ სპარსელებს კოლხეთის საზღვრები არ აეოხრებინათ.

იმით (ე. ი. სპარსელებმა) უთხრეს, რომ მზად არიან დაუთმონ სვანეთი რომაელებს, ხოლო იმ პირობით, თუ მიიღებენ ფულს და სასყიდელს ამ დათმობასათვის“-ო (იქვე, 228, 229).

ბოლოს ირანი იძულებული შეიქმნა ხელი აეღო თავისი პრეტენზიებზე სვანეთზე და ამრიგად ეს ხანგრძლივი ბრძოლა რომაელების გამარჯვებით დამთავრდა.

მაგრამ 562 წლის ხელშეკრულების შემდეგაც არ შეწყვეტილი ირან-ბიზანტიას შორის ბრძოლა ამიერ-კავკასიისა და მცირე აზიის

ქვეყნების დასაპყრობად. ლაზიკის ხელში ჩაგდებით ბიზანტიელები ცდილობდნენ თავიანთი პოლიტიკური გავლენის ქვეშ იბერიაც მოექციათ, მით უმეტეს იბერია გაქრისტიანებული ქვეყანა იყო და მას სულიერ—სარწმუნოებრივი კავშირი ჰქონდა ბიზანტიასთან, საიდანაც შემოდინდა ქრისტიანული კულტურა და საქალაქური წესობილება.

თვით იბერიის დიდებულები ცდილობდნენ ლაზების შეზღვევებით კულტურული კავშირი გაეხატა ბიზანტიასთან. მართალია, დაღებულ ხელშეკრულებით ირანს ეკრძალებოდა ქრისტიანების დევნა და ძალდატახებით მაზდეანობის გავრცელება, მაგრამ სინამდვილეში ეს არ სრულდებოდა და იბერიის ქრისტიანები განიცდიდნენ ირანის მოხელეებისაგან პოლიტიკურ დევნასა და შევიწროებას.

ამის გამო 571 წელს ირანს აუჯანყდა სომხეთი და იგი ბიზანტიის მხარეზე გადავიდა. ამას მოჰყვა იბერიის აჯანყებაც 572 წელს და იბერიაც ემხრობა ბიზანტიას. შეამბოხებეს ეხმარებოდნენ ლაზები, აბაზგები და ალანები, რომელთა ზურგს უკან მოქმედებდა ბიზანტია, აწვდიდა მათ ფულს, იარაღს და ჯარსაც, რომ მათი ხელით ირანისათვის წაერთმია სომხეთი და იბერია. ეს ბრძოლა გრძელდებოდა რამდენიმე წელიწადს, გამარჯვება იყო ცვალებადი.

576 წელს ირანის შაჰმა ხოსრო II-მ ისარგებლა ბიზანტიის შინაურ შფოთით და მან დაიპყრო სომხეთი, ანტიოქია, კაბადოკია და სხვა მცირე აზიის მნიშვნელოვანი ქალაქები. გაძლიერებული ირანისაგან ასეთივე საშიშროება მოელოდა იბერია-ლაზიკასაც. მაგრამ ხოსრო II-ის ამ გამარჯვებებს ბოლო მოუღო ბიზანტიის კეისარმა პერაკლემ, რომელიც დიდი ჯარით გადავიდა ირანისკენ შეტევაზე.

პერაკლეს მიემხრნენ ლაზები, აფხაზები და იბერიის მოსახლეობის ერთი ნაწილი. კეისარმა მაშველად მოიწვია აგრეთვე ხაზარები, რომლებიც გადმოსულან ხაკანის მეთაურობით. ეს ხაკანი ქართულ მატთანეში ცნობილია „ჯიბლუ“-ს სახელით¹.

პერაკლე კეისარმა თავისი მოკავშირე ხაზართა ჯარით ალყა შემოარტყა თბილისს, სადაც გამაგრებული იყო ირანის ჯარი. დიდი ბრძოლის შემდეგ 626 წელს პერაკლემ თბილისი აიღო და აღმოსავლეთ საქართველოდან ირანელები განდევნა².

¹ „მოქცევა ქართლისაჲ“, (E. Такайшвили, Описание рукописей общ. роспостр. грамот. среди груз. насел., том II, вып. 4., Тиф. 1906—1912 г., стр. 724—725).

² ი. ე. ჯაყახიშვილი, „პერაკლე კეისრის ბრძოლა სპარსეთთან და მისი შედეგი საქართველოში“, ქარ. ერის ისტორია, წ. I თბ., 1928 წ., გვ. 241—248.

ამგვარად ბიზანტიასა და ირანს შორის ხანგრძლივი ბრძოლა ლაზიკა-იბერიის დასაპყრობად ბოლოს ბიზანტიის გამარჯვებით დამთავრდა. ლაზიკამ ბიზანტიის ბატონობის დროს შეინარჩუნა ქრისტიანული რწმენა და შინაური საქმეებში დამოუკიდებლობა. მაგრამ ეს მდგომარეობა დიდხანს არ გაგრძელებულა. და საქუთაღის პირველ ნახევარში არაბთა შემოსევამ ბოლო მოუღო ჩვენში ბიზანტიასა და ირანს შორის კიშპობას.

ეს ბრძოლა იყო ხანგრძლივი, რომელმაც გასტანა I—VII საუკუნემდის და იბერია-ლაზიკის დაპყრობაში ერთმანეთს ეცილებოდნენ ორი დიდი სახელმწიფო — რომი და ირანი. თითოეული მათგანი ცდილობდა ლაზიკის დაპყრობას და მის გამოყენებას თავისი აგრესიული მიზნებისათვის, რომ მოეპოვებინათ პოლიტიკურ-ეკონომიური უპირატესობანი აღმოსავლეთსა და მცირე აზიის ქვეყნებში. ამ ბრძოლის ერთ-ერთ ასპარეზად იბერია-ლაზიკა იყო ქცეული და ლაზიკამ ორივეს მხრით რომისა და ირანის შემოსევით განიცადა არა ერთი აოხრება. მაგრამ ლაზთა მეფეები მედგრად იბრძოდნენ თავიანთი პოლიტიკური დამოუკიდებლობის შენარჩუნებისათვის. ლაზებს ორივე დამპყრობელი გარეშე ძალა ერთნაირად ეჯავრებოდათ, მაგრამ წინააღმდეგობის გასაწევად მათ არ გააჩნდათ საკუთარი ძალა და საშუალებანი, ამიტომ ლაზთა მეფეებს უხდებოდათ ეწაომოებინათ ორჭოფიანი პოლიტიკა და ძალთა განწყობილების მიხედვით ისინი გადადიოდნენ ხან ერთსა და ხან მეორე მოწინააღმდეგის მხარეზე.

რომის კეისრებს და ირანის შაჰებს არ სჯეროდათ, რასაკვირველია, ლაზთა მეფეების გულწრფელობა. ისინი ცდილობენ კულტურულ ზეგავლენისა და ერთი რწმენის გავრცელების გზით ლაზიკის შემოპტკიცებას, ამიტომ ხელშეკრულების დადებასთან სიმტკიცის ნიშნად ისინი ლაზებისაგან მოითხოვდნენ მძევლებს, რომლებიც მათ კარზე იზრდებოდნენ, სწავლობდნენ იქაურ ენას, ითვისებდნენ ზნე-ჩვეულებას და ასეთ პირებისაგან დამპყრობელები იჩენდნენ თავიანთ პოლიტიკურ მეგობრებს.

მეორე საშუალება და ძლიერი იარაღი, რომელსაც დამპყრობელი მხარეები იყენებდნენ — ეს იყო რელიგია. ირანი მოგვების დახმარებით ავრცელებდა ლაზიკაში მაზდეანობას, რომ ლაზებში განემტკიცებინა თავისი პოლიტიკურ-იდეოლოგიური ბატონობა. რომი კი ქრისტიანული მოძღვრების გავრცელებით და საეკლესიო-სამონასტრო მშენებლობით ცდილობდა ირანის გავლენის განდევნას ლაზიკიდან.

კულტურულ-სარწმუნოებრივად ლაზიკას მკიდრო ურთიერთობა ჰქონდა უფრო რომთან, ვიდრე ირანთან. ტერიტორიითაც ლაზიკა რო-

ბის მოსაზღვრე იყო, საიდანაც უფრო აღრე და აღვიდაც შემოდით-
და განათლება და კულტურა, ვიდრე შორეულ ირანიდან ამიტომ
ქრისტიანული რწმენაც ლაზიკაში აღრევე გავრცელებული და გან-
მტკიცებული იყო. ლაზიკის სამღვდელთა განაგებდა მცხოვრებელ ქა-
ნების საეკლესიო საქმეებსაც. პროკოპი კესარიელის ცნობით, „ამჟამად
იქაური (ქანეთის) მცხოვრებლები არც რომაელთა და არც ლაზთა
ქვეშევრდომები არ არიან გარდა იმისა, რომ, რადგან ისინი ქრის-
ტიანები არიან, ლაზთა ეპისკოპოსები უწესებენ მათ მღვდელ-მსახუ-
რებს“-ო (გეორგიკა, 95).

ლაზებს ქრისტიანული მონასტრები უცხოეთშიაც ჰქონიათ. სახელ-
დობრ იერუსალიმის უდაბნოში (იქვე, 192). ამ პერიოდში ლაზებს
საკუთარი დამწერლობა არ ჰქონიათ და ისინი უფრო სარგებლობდნენ
ბერძნული დამწერლობით. აგათია სქოლასტიკოსის სიტყვით, „კოლ-
ხებს უკვე კარგა ხანია შეესწავლათ ელლინთა ენა“-ო (ბიზ. მწერ.
ცნობები, ტ. III, გვ. 127).

ამასვე მოწმობს ბერძენი მწერალი თემისტისტი (317—388 წ.), რომელიც
ამბობს, რომ კოლხეთში გავრცელებული იყო ბერძნული სწავლა-
განათლება და კულტურა. კოლხები მონაწილეობას იღებენ თურმე
ელლინთა დღესასწაულებში, რომელშიაც არა ერთი კოლხიღელს თავი
უსახელია თავისი მკერმეტყველობითა და რიტორიკით (Plat. I, 696).

ამავე ბიზანტიელი რიტორისა და ფილოსოფოსის თემისტისტი სიტ-
ყვიდან სჩანს, რომ IV საუკ. შუაწლებში კოლხეთში (ლაზიკაში),
ფოთის მახლობლად, არსებულა რიტორიკული განათლების ცენტრი,
სადაც განათლებას ღებულობდნენ ბიზანტიიდან მივლინებული ახალ-
გაზრდები და მასაც რიტორიკული განათლება მიჰქონია კოლხეთში:
„მეც, ჩემო კარგებო, ამბობს თემისტისტი, რიტორიკის ნაყოფი მოგწყვი-
ტე ფაზისის მახლობლად, სადაც არგომ, თესალიიდან წამოსულმა,
დაისადგურა, რასაც პოეტები გაკვირვებით მოგვითხრობენ“-ო¹.

ლაზთა მეფეები თავიანთ დიპლომატიურ მიმოწერასა და სხვადა-
სხვა მნიშვნელოვან საბუთებს, როგორც პროკოპი კესარიელი გად-
მოგვცემს, ინახავდნენ თურმე. სხვათა შორის, როდესაც გუბაზ მეფის
დესპანები მივიდნენ სპარსეთში. ხოსრო I-ს მოახსენეს, რომ მათ შენა-
ხული აქვთ ყველა ის ზავის წიგნები და ხელშეკრულებანი, რომლებიც
მათ წინაპრებს ირანის მეფეებთან ჰქონიათ დადებული (გეორგიკა,
49). V-VI საუკუნეში ლაზიკაში სამეფო საქმეებს განაგებდა გა-

¹ ს. ყაუხჩიშვილი, რიტორიკული განათლების ცენტრი ძველ კოლხეთში
(საქარ. მუხეუმის მოამბე, ტ. X, ტფ., 1940 წ., გვ. 337—338).

ბატონებული წოდება, რომლის სათავეში იდგა მეფე. მეფის უფლებები შემკვიდრებით გადადიოდა იმაზე, ვინც გვარში გარდაცვლილ მეფის მომდევნო იყო წლოვანებით. მეფეს ირჩევდნენ სამეფო გვარიდან უფროსობის შინგდვით. მაგალითად, ლაზიკის მეფე წათე I-ის შემდეგ გამეფდა არა მისი შვილი გუბაზი, არამედ წათეს მომდევნო ძმა ოფსითე.

ბიზანტიის პოლიტიკური ბატონობის პერიოდში ლაზთა მეფეები თავიანთ სამეფო საქმეებს თავისუფლად განაგებდნენ, მხოლოდ ფორმალურ დამტკიცებას, სამეფო ნიშნებსა და საჩუქრებს იღებდნენ ბიზანტიის კეისრისაგან.

3. ეპკისის სამეფოს დაპა და ავხაზეთის საეპისთავოს დაპასება

თბილისის აღებისა და იბერია-ეგრისიდან ირანელების განდევნის შემდეგ კეისარი პერაკლე ცდილობდა ორივე ქვეყნის საბოლოოდ დაპყრობას მით უმეტეს, რომ ამ დროს დაიწყო ძლევამოსილი ლაშქრობა არაბებისა, რომლებიც უახლოვდებოდნენ ამიერკავკასიის საზღვრებს. მოსალოდნელი საფრთხის თავიდან ასაცდენად საჭირო იყო იბერიისა და ეგრისის საზღვრების გამაგრებასთან ერთად მოსახლეობის პოლიტიკურ-იდეოლოგიური შემომტკიცებაც.

ამ მიზნით პერაკლე შეუდგა ცეცხლითა და მახვილით აქ ქრისტიანობის გავრცელებას, რომ საბოლოოდ ამოეფხურა წარმართობა. „პერაკლე თბილისს და მცხეთას და უჟარმას განავლინნა ქადაგნი, რაჲთა ყოველნი ქრისტიანენი ქალაქთა შინა შემოკრბენ და ყოველნი მოგუნი და ცეცხლის მსახურნი ანუ შოინათლენ, ანუ მოისრნენ; ხოლო მათ ნათლის ღებაჲ არ ინებეს, ზაკუით თანა აღერინეს ქრისტიანეთა, ვიდრემდის ყოველთა ზედა წარჰმართა მახვილი და ეკლესიათა შინა მდინარენი სისხლისანი დიოდეს; ხოლო პერაკლე განწმიდა შჯული ქრისტეასი და წარვიდა“-ო, მოგვითხრობს „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“ (Опис. II, 725—726).

ამასთანავე ბიზანტიის კეისარის პოლიტიკური ინტერესები მოითხოვდა ეგრისის სამეფოს მთლიანობის დაშლა-დაქუცმაცებას წვრილ საერისთაოებად, რომ ამით უზრუნველყო თავისი ბატონობა მთელი შავი ზღვის სანაპიროზე. მან წარსულის მაგალითებიდან კარგად იცოდა ეგრისის მეფეების მერყეობა და განდგომის მრავალი შემთხვევებიც. ლაზთა მეფეები ასეთ ურჩობას თვით პერაკლესაც უწევდნენ და, როგორც ბიზანტიელი შემატყინებები გადმოგვცემენ, ლაზებმა,

აფხაზებმა და იბერიელებმა პერაკლე კეისარს შორეულ ლაშქრობაზე უარი განუცხადეს თურმე. თეოდანეს სიტყვით: „პერაკლეს ერთი წლის შემდეგ უნდოდა თვით სპარსთა მეფის ლაშქარს ხოსროს შეჰმოდო, მაგრამ ჯარმა, მეტადრე-კი ლაზებმა, აფხაზებმა და იბერიელებმა არ მოინდომესო (თეოდანე, Chronographia, I, გვ. 309);¹ უნდა როდესაც პერაკლეს სპარსთა ლაშქარი მოეწია, ლაზებმა და აფხაზებმა მოკავშირეობაზე კეისარს უარი უთხრეს და შინისაკენ გაემგზავრნენო“ (იქვე, 310).

ამგვარი შემთხვევა საბაბს აძლევდა ბიზანტიის კეისარს ბოლო მოელო ეგრისის სამეფოს დამოუკიდებელ არსებობისათვის და აქაც, როგორც იბერიაში, მოესპო მეფობა და ხელი შეეწყო ცალკე საერისთავოების წარმოქმნისათვის.

ჩვენ, სამწუხაროდ, არ მოგვეპოვება უტყუარი ცნობები იმის შესახებ, თუ როდის და როგორ უნდა მომხდარიყო ერთმეფობის მოსპობა ეგრისში. მხოლოდ შემატიანის თეოდანეს ცნობიდან ირკვევა, რომ 639 წელს ეგრისში მეფობა არ ყოფილა, ქვეყანას მართავდა ლაზიკის პატრიკიოზი, ე. ი. ეგრისის მფლობელი (ერისთავი) სერგი ბარნუკის-ძე, რომელიც ბიზანტიელებს ასჯანყებია და თავისი სამფლობელო გადაუცია არაბებისათვის (Chronographia, I, 370).²

აქედან აშკარაა, რომ ბიზანტიის კეისარს VII საუკუნის მიწურულში განუხორციელებია თავისი აგრესიული ზრახვანი ეგრისის სამეფოს მიმართ, მოუსპია აქ მეფობა და განუწესებია ერისთავები. ერთი მათგანი სერგი ბარნუკის-ძე ატარებდა ბიზანტიის საკარისკაცო წოდებულებას პატრიკისას.

რასაკვირელია, ასეთი ძალდატანებითი აქტი უბრძოლველად არ ჩაივლიდა. მაგრამ ეგრისის პატარა სამეფოს დიდხანს არ შეეძლო გამკლავებოდა ძლიერ ბიზანტიას და იგი იძულებული იყო მის წინაშე ქედი მოეხარა.

მართლაც ამ პერიოდში ეგრისის სამეფო დასუსტებული და დაუძლეურებული იყო იმ ხანგრძლივ ომებით, რომელსაც აქ აწარმოებდნენ ირანი და ბიზანტია თითქმის ორი საუკუნის მანძილზე.

ეგრისის სამეფოს დაშლის ფაქტს ქართველი მემატიანე ჯუანშერიც აღნიშნავს. ჯუანშერის ცნობით ადგილობრივი ლაზურ-მეგრული დინასტია ხელისუფლების სათავეში არა სჩანს, მათ ნაცვლად ეგრისში გაბატონებულან ქართლის ერისთავები, რომლებსაც VIII საუკუნამდეც ეგრისი აფხაზეთის საზღვრამდის დაუქვრიათ: „წარმოვიდა

¹ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, წ. II, გვ. 349.

არჩილ და დაემკვიდრა ეგრისს ვიდრე შორაპნამდე და განამაგრნა ყოველნი ციხენი და ქალაქნი და აღაშენა ციხე საზღოვარსა ზედა გურიისასა“-ო¹.

აქ მოხსენებული არჩილი იყო ქართლის მეფე (667-713 წწ.)² რომელიც არაბების შიშით იძულებული იყო ქართლიდან გაქცეულიყო ეგრისში და როგორც ისტორიკოსი ჯუანშერი გადმოგვცემს, მას და მის შემკვიდრეებს დაუპყრიათ ეგრისის სამეფო აფხაზეთის საზღვრამდის³.

ეგრისის სამეფოს დაშლის პროცესს ხელს უწყობდა აგრეთვე გართულებული საგარეო პოლიტიკური მდგომარეობა, რომელიც გამოწვეული იყო არაბთა შემოსევის საშიშროებით. არაბებმა 643 წლიდან დაიპყრეს აღმოსავლეთი საქართველო და ახლა ისინი ცდილობდნენ ხელში ჩაეგდოთ ეგრისი, რომლის ალების შემდეგ არაბებს შეეძლოთ ბიზანტიის პოლიტიკურ-ეკონომიური გავლენის განდევნა როგორც შავი ზღვის სანაპიროებიდან, აგრეთვე მთელი ამიერკავკასიიდან.

ბიზანტიის კეისარი კარგად გრძნობდა, თუ რა საფრთხეს უმზადებდა მის ბატონობას არაბების გაძლიერება აღმოსავლეთის ქვეყნებში. ამიტომ ბიზანტიის კეისარი შეუდგა საზღვრების გამაგრებას და ჩრდილოეთის ხალხის ამხედრებას არაბების წინააღმდეგ. 685 წელს ბაზარები შეიოქსივნენ იბერიასა და ალბანიას. მათ დიდი ზარალი მიიყენეს არაბებს. ამით ისარგებლა კეისარმა იუსტინიანე II-მ და 688 წელს გამოგზავნა დიდი ჯარი, რომელმაც არაბებმა დაამარცხა. ამან გამოიწვია არაბების ძლიერი ჯარის გამოლაშქრება 730 წელს მურვანის მეთაურობით⁴. ქართველი მემართიანის ჯუანშერის ცნობით, სომხეთიდან მურვანი შემოსულა ქართლში, აუღია დარიალის კარები, გაუმაგრებია იგი, რომ ბიზანტიისათვის მოესპო საშუალება იქიდან გაპოყევანა მაშველი ჯარი ბაზარებისა. ქართლის ალების შემდეგ მურვანი 735 წელს გადავიდა სამცხეში და აქ ოძრახეს ციხესთან მან დაამარცხა იბერიელთა ჯარი. ქართლის ერისთავები შირი და არჩილი გაიხიზნენ ეგრისში. ახლა მურვანმა განიზრახა თვით ეგრისში გაელაშქრა. მურვანის ჯარი დაბანაკდა ჭყონდიდის ან მარტვილის

¹ ქართლის ცხოვრება „მარტიანე ქართლისაჲ“ მარიაშ დედოფლის ვარიანტი, ჟ. თაყაიშვილს გამოცემა, თბილისი, 1906 წ., გვ. 209.

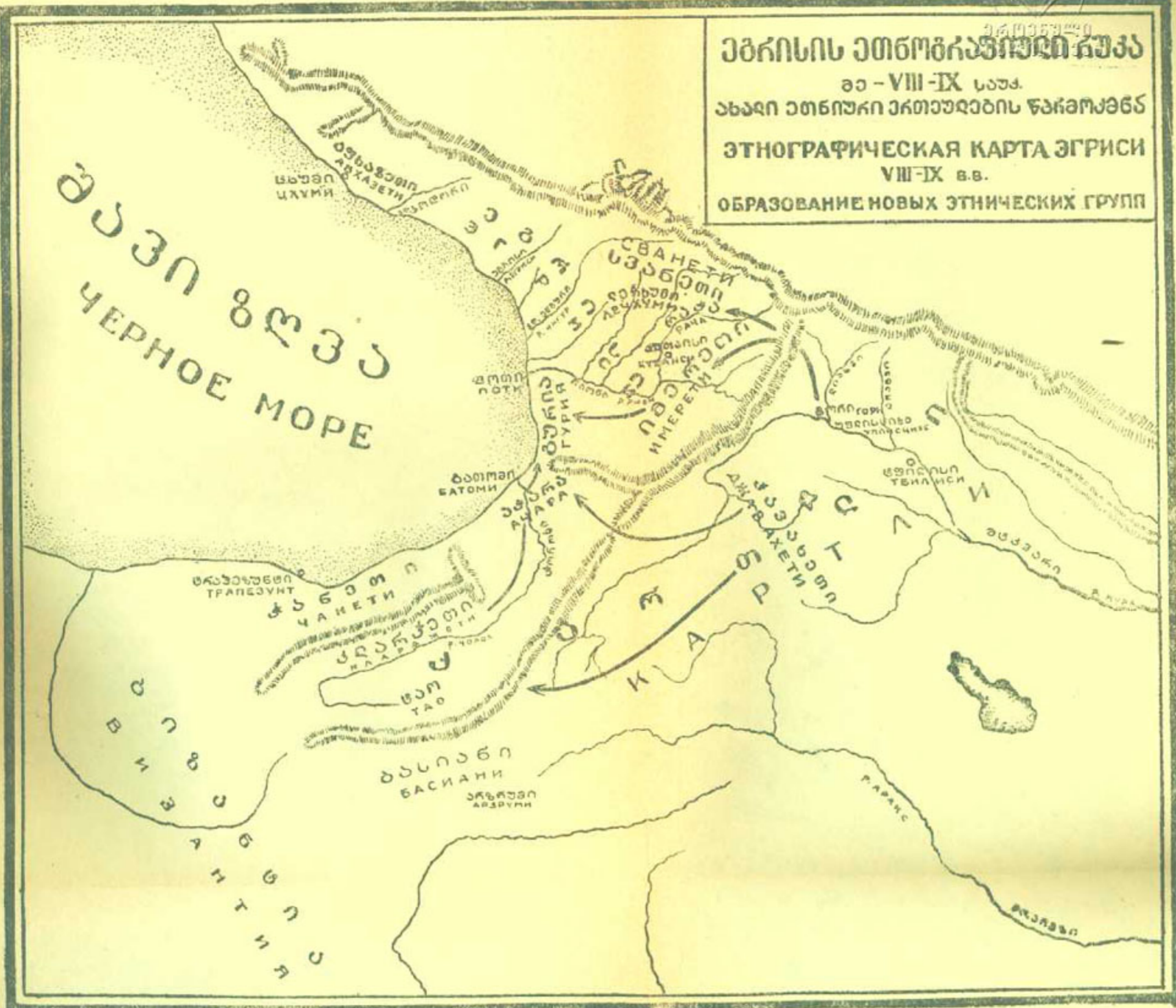
² ვ ა ნ შ ე ტ ი, საქართველოს ისტორია, დ. ბაქრაძის კომენტარებით, თბილისი, 1885 წ., გვ. 116—118.

³ ი ვ. ჯ ა ვ ა ნ ი შ ვ ი ლ ი, ქართველი ერის ისტორია, წ. II, გვ. 350—352;

ს. ჯ ა ნ ა შ ი ა, არაბობა საქართველოში, თბილისი, 1936 წ., გვ. 34—35.

ეთნოგრაფიული ეთნოგრაფიული კარტა
 80 - VIII-IX სსსს.
 ახალი ეთნიკური ეთნიკური ჯგუფების
 ЭТНОГРАФИЧЕСКАЯ КАРТА ЭГРИСИ
 VIII-IX в.в.
 ОБРАЗОВАНИЕ НОВЫХ ЭТНИЧЕСКИХ ГРУПП

მიდამოში და აქედან მურვანმა გაილაშქრა და აილა ციხე-გოჯი (ნოქალაქევი). შემდეგ კლისური ან კელასურის ციხე, ცხიმი ანუ სოხუმი. მან შესძლო თითქმის მთელი შავი ზღვის სანაპიროების დალაშქრვა.

ქართული

მურვანის ლაშქრობა სასტიკ ხასიათს ატარებდა ქართველი მემატიანის ჯუანშერის ცნობით მურვანის შემოსევამ მთლად გაანადგურა და გააოხრა საქართველო. „აღარ იბოებოდა ნაშენები, არცა საქამადი კაცთა და პირუტყვთა ყოვლადვე“-ო (ჯუანშერი, ქართლის ცხოვრება, გვ. 205).

მურვანის მიერ სამცხისა და ეგრისის დალაშქრვა, ეს არაბების მხრივ იყო ბიზანტიაზე აშკარა შეტევაზე გადასულა, რადგანაც ოროვე ქვეყანა იმყოფებოდა ბიზანტიის მფარველობაში. ამიტომ ბიზანტიის შიშით არაბებმა იქ ვერ შესძლეს ფეხის მომაგრება და მათ ეს მხარე ჩქარა დასტოვეს. მაგრამ ბიზანტიის კეისარი მაინც არ იყო გარანტირებული, რომ არაბები ისევე არ განაახლებდნენ შავი ზღვის სანაპიროების დალაშქრვას. ეს გარემოება მოითხოვდა დიდ პოლიტიკურ სიფხიზლეს. ეგრისისა და სამცხის საზღვრების გამაგრებას— თან ერთად აუცილებელ საჭიროებას წარმოადგენდა ბიზანტიის ერთგული პირების ჩაყენება ეგრისის საერისთაოში. ბიზანტიას, რასაკვირველია, არ გამოადგებოდა ისეთი მთავარი, როგორც იყო ლაზიკის პატრიკიოში სერგი ბარნუკის-ძე, რომელსაც კესარის მტრობით თავისა საერისთავო არაბებისათვის გადაეცა. ამიტომაც ბიზანტიის კეისარი აწინაურებს აფხაზეთის ერისთავს, რდემელიც უნდა ყოფილიყო მისი აგრესიული ინტერესების შემსრულებელი.

ასეთი იყო ერისთავი ლეონ I, რომელსაც დამკვიდრებული ჰქონია კეისრისაგან საერისთავოდ აფხაზეთი კლისურიდან დიდის ხაზარეთის მდინარემდე¹. აფხაზეთის ამ ერისთავებს ნიშნავდნენ ბიზანტიის კეისრები და საისტორიო მწერლობაში ჯერ გახორკვეული არ არის მათი ფინაობა და სადაურობა².

აფხაზეთს ტერიტორიალურად ეგრისის სამეფოში ეჭირა ფრიად მნიშვნელოვანი პოლიტიკურ-სტრატეგიული ადგილი, რომელიც იცავდა ეგრისის დასავლეთის სანაპიროებს საკმაოდ კარგად გამაგრებული

¹ ე. ქ. თაყაიშვილი, საისტორიო მასალები „მეფეთა დივანი“, ძველი საქართველო ტ. II, თბილისი, 1913 წ. განყ. III, გვ. 54; მათიანეძე ქართლისა, წ. გვ. 208—209; დ. ბაქრაძე, ისტორია საქართველოსი, თბილისი 1886 წ., გვ. 274.

² ამის შესახებ ვრცელი განმარტება მოეპოვება დ. ბაქრაძეს (იხ. ვახუშტი, საქართველოს ისტორია, გვ. 132—133, შენიშვნა).

ნაგებობით. ბიზანტიასთან ეკონომიურ ურთიერთობაში აფხაზეთის სანაპიროები დიდ როლს თამაშობდნენ, აქ იყო მთელი რიგი სავაჭრო ქალაქები, რომლებიც დასავლეთის ქვეყნებთან აწარმოებდნენ სავაჭრო ოპერაციებს. ბიზანტიის კეისრის მიერ აფხაზეთის მარშალთა და ცალკე საერისთაოდ გამოყოფა აშკარად მიმართული იყო ეგრისის სამეფოს მთლიანობის წინააღმდეგ. ბიზანტია ამ შემთხვევაში აფხაზეთის სამთავროს მფარველობით და გაძლიერებით ცდილობდა ერთის მხრით ეგრისის სახელმწიფოებრივი მთლიანობის დაშლას, მეორე მხრით აფხაზეთი გადაექცია ერთგვარ საფარად და ციხე-სიმაგრედ არაბების შემოტევის წინააღმდეგ.

ასეთივე პოლიტიკას აწარმოებდა ბიზანტია საქართველოს სამხრეთის საზღვარზე, სადაც წარმოიქმნა საკმაოდ ძლიერი საერისთავო ტაო-კლარჯეთისა, რომლის პირველი ერისთავი იყო აშოტ კურაპალატი. არაბებისაგან დევნილი ქართლის ერისთავი აშოტი დაესახლა არტანუჯში და მიიღო ბიზანტიის კეისრის მფარველობა. არტანუჯის ციხე და ტაო-კლარჯეთის საერისთავო ემსახურებოდა ბიზანტიის პოლიტიკურ ინტერესებს და იცავდა არაბების შემოსევისაგან მის სამხრეთის საზღვრებს¹.

ორივე ეს საერისთავო იმყოფებოდა ბიზანტიის მფლობელობაში და ბიზანტიის კეისრები ყოველმხრივ ხელს უწყობდნენ ამ საერისთავოების გაძლიერებას, კერძოდ ჯარის დახმარებით, რათა მათი საშუალებით გაეძლიერებინათ თავიანთი პოლიტიკურ-ეკონომიური გავლენა მთელს საქართველოში.

ამასთანავე ორივე ეს საერისთავო წარმოადგენდა არაბებისაგან შევიწროვებულ და დევნილ ქართველების თავშესაფარს.

მურვანის შემოსევის შემდეგ შეიცვალა არაბების პოლიტიკა და ახლა არაბები უფრო სასტიკად ექცეოდნენ დაპყრობილ ქვეყნების მოსახლეობას და მათ მთავრებს ავიწროვებდნენ ქონებრივად, უფლებრივად და სარწმუნოებრივად.

აბასიანთ გვარის ხალიფების მეფობაში არაბებმა შემოიღეს მკაცრი სარწმუნოებრივი მაჰმადიანური მიმართულება პოლიტიკაში და თავიანთი ბატონობის განსამტკიცებლად ქვეშევრდომებისაგან მოითხოვდნენ გამაჰმადიანებას. დაპყრობილ ქვეყნებს ამასთანავე ხარკი გაუდიდეს და მოსახლეობა დიდი ხარჯისაგან მძიმე პირობებში მოექცა².

¹ ს. შაკალათია, მესხეთ-ჯავახეთი, თბილისი, 1938 წ., გვ. 15.

² Из соч. Баладзори, Книга завоевания стран, текст и перевод. Перевод с арабского проф. П. К. Жузе, Баку, 1927 г., стр. 30—32; из соч.

არაბთა ხალიფები სარგებლობდნენ ქართლის ერისთავების სიმრავლით, მათ შორის არსებული შუღლით, ქიშპომით და ცდილობდნენ ზოგიერთი მათგანის გადმობირებას და გამაჰმადიანებას. ხალიფები ერეოდნენ ქართლის ერისთავების მართვა-გამგეობაში და ემ ერისთავს, რომელიც ურჩობას გაბედავდა, სდევნიდნენ და ატუსაღებდნენ.

პოლიტიკურ დევნას ერთოდა აგრეთვე სარწმუნოებრივი და ეკონომიური შევიწროვებანი. არაბები ქრისტიანებს უნდობლად უცქეროდნენ და ქართლის მოსახლეობა ამის გამო განიცდიდა დიდ გაჭირვებას, განსაკუთრებით მისი მაღალი წოდება, რომელსაც არაბები აიძულებდნენ მიეღოთ მაჰმადიანობა. წინააღმდეგ შემთხვევაში ართმევდნენ მათ ხელისუფლებას და ქონებას.

მაგრამ ვისაც გასაქცევი არ ჰქონდა და არსებობაც უჭირდა იგი იძულებული ხდებოდა მიეღო მაჰმადიანობა და როგორც იოანე საბანის-ძე ამბობს: „შიშითა განილევციან და ირყევიან, ვითარცა ლერწამნი ქართაგან ძლიერთა“-ო¹.

არაბებისაგან დევნილი ქართლის მოსახლეობის ნაწილი იხიზნებოდა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში, სახელდობრ: ტაო-კლარჯეთში, აფხაზეთში და ეგრისში, რომლებიც ამ დროს ბიზანტიის კეისრის მფარველობაში იყვნენ. იქ შედარებით მშვიდობიანობა სუფევდა. აღმოსავლეთ საქართველოდან ეგრისში გაიხიზნას ამ დროს ჰქონდა ფართო ხასიათი. მაგალითად, როდესაც ნერსე ქართლის ერისთავი აფხაზეთში გაიხიზნა მას გაჰყოლია 300 მამაკაცი, დიდებულთა მრავალი ოჯახები, თავიანთი ყმებითა ღმ მსახურებით.

ეგრისში გაიხიზნენ თავიანთი ამალით ქართლის ერისთავები: არჩილ, იოანე, ჯუანშერი და სხვ. (ქარ. ცხოვრება, გვ. 208, 216). ჩვენ ვიცით, რომ ეგრისში რიონის სამხრეთით მდებარე მხარე V-VI საუკ. ირანსა და რომს შორის ხანგრძლივი ბრძოლების გამო თითქმის უკაცრიელი იყო. VI საუკუნიდან დაწყებული VII-VIII საუკ. ჯერ სპარსელებისაგან და შემდეგ არაბებისაგან დევნილი აღმოსავლეთ საქართველოს მოსახლეობა ამ მხარეში იხიზნებოდა, სახლდებოდა თავისუფალ ადგილებზე და იგი აქ პოულობდა მეტ პოლიტიკურ-ეკონომიურ თავისუფლებას. ამგვარად VII-VIII საუკუნეებში ჩნდება ეგრისის გაქართველებული ნაწილები: აჭარა, გურია და იმერეთი. (იხ. რუკა III).

Якубы, „История“, текст и перевод с арабского проф. П. К. Жузе, Баку, 1927 г., стр. 13—14; ივ. ჯავახიშვილი, ქარ. ერის ისტ., II, გვ. 38—43.

¹ იოანე საბანიძე, აბოთბილელი, (იხ. კეკელიძე, ადრინდელი ფეოდალური ქართული ლიტერატურა, ტფ. 1935 წ. გვ. 58).

პროფ. ივ. ჯავახიშვილი ამის შესახებ ამბობს: „პლინიუსისა, პტოლემეაჲოსისა და პროკოპი კესარიელის ცნობები ამტკიცებენ, რომ კოლხეთის სამხრეთისა და აღმოსავლეთს ნაწილში მხოლოდ მეგრულ-ლაზების ტომები ცხოვრობდნენ. მაგრამ ამას ცუტყე არ იყოს ის გარემოება არღვევს, რომ ეხლა იმ ადგილებში, სახელდებით გურიასა და იმერეთში მეგრული კი არა, ქართულია გაბატონებული. გურულები და იმერლები მეგრულ-ლაზების მიწა-წყლის შიგ შუაგულში არიან შეჭრილნი და მეგრელებსა და ლაზებს ერთმანეთისაგან აშორებენ. ამისდა მიუხედავად ჩვენი ზემოაღნიშნული დასკვნა იმის შესახებ, რომ თავდაპირველად კოლხეთის ეს მიწა-წყალი მხოლოდ მეგრულ-ლაზებს ეკუთვნოდა, მაინც შეუტყვევლი რჩება, იმიტომ რომ გურიის საგეოგრაფიო სახელების დაკვირვება გვიმტკიცებს, რომ იმ ადგილას, სადაც ეხლა გურულები ცხოვრობენ, წინად მეგრულად მოსაუბრე ტომი უნდა სახლებულიყო: ბევრი სოფლებისა და მდინარეების სახელების მნიშვნელობის ახსნა მხოლოდ მეგრულის საშუალებით შეიძლება. ან არადა მათ ცხადი მეგრული დამახასიათებელი თვისებები აქვთ. მაგალითად: მთა ჯიხანჯირი (ჯიხა-ციხე), ჯუმათი, თხანაძური (ჩხომი—თევზი), ჭანიეთი, მდ. გუბაზეული და სხვა.

ამგვარი სახელების დარქმევა მთებისა და მდინარეებისათვის, ცხადია, მხოლოდ მეგრულ-ლაზების ტომებს შეეძლოთ. მაშასადამე, ძირითადი და დავდაპირველი მოსახლეობა გურიაში მეგრელებისა უნდა ყოფილიყო. მაგრამ მარტო გურიაში კი არა, ეხლა ცხენისწყალი მეგრულის აღმოსავლეთის საზღვრად ითვლება: საგეოგრაფიო სახელები კი ამტკიცებენ, რომ ამ მდინარის აღმოსავლეთითაც თავდაპირველად მეგრელებს უცხოვრიათ; მაგალითად: სოფ. ჯიხაში (ჯიხა—ციხე), ჩხენიში, კულაში და სხვა. ქუთაისის ჩრდილოეთითაც მდ. რიონის მიდამოებიც ძველად მეგრელებს უნდა სჭეროდათ; აქაც ასეთი საგეოგრაფიო სახელები გვხვდება, როგორც მაგალითად: ჯიშას ფარა (ჯიშა—ძმა), ოფურჩხეთი, ტყვიში, გვერიში, ოკრიბა და სხვა. საგეოგრაფიო სახელების შესწავლა, დაასკვნის პროფ. ივ. ჯავახიშვილი, მაშასადამე უეჭველ ჰყოფს, რომ მთელი ეს მიწა-წყალი, მხოლოდ მეგრულ-ლაზურ შტოს ტომებს ეკუთვნოდა. ასე იყო როგორც სჩანს სტრაბონისა, პლინიუსისა და პტოლემეაჲოსის თხზულებებიდან, პირველს ორს საუკუნეში. შემდეგ, როგორც ეტყობა, ერთ-ერთი ქართველ ტომთაგანი, ან აღმოსავლეთით, ან არადა სამხრეთ-აღმოსავლეთით შიგ შუაგულში შეჭრილა და მეგრელები და ლაზები ერთ-ერთმანეთს დაუშორებია, ხოლო დაპყრობილ ადგილების მცხო-

ვრებლებს ქართული შეუთვისებიათ. ამის გამო ეხლანდელი გურულ-
ლები და იმერლები გაქართველებული მეგრულ-ლაზურად უნდა ჩა-
თვალოთ-“¹.

პროფ. ივ. ჯავახიშვილის ამ მოსაზრებას ამტკიცებს გურულ კი-
ლოში შემონახული ლაზურ-მეგრული ფენის მრავალი ფაქტები. აგ-
რეთვე მატერიალური კულტურის ტერმინები და ამ მხარის ადგილ-
მდებარეობის ტოპონიმიკური სახელწოდებანი აშკარად მიგვითითე-
ბენ მათი ლაზურ-მეგრულ წარმოშობაზე².

ასეთივე მოსაზრებას გამოსთქვამდა პროფ. ი. ყიფშიძე, რომელიც
ამტკიცებდა, რომ მეგრელებს ძველად ეჭირათ უფრო დიდი ტერიტო-
რია, ვიდრე დღესო, რასაც აშკარად მოწმობს მეგრული გეოგრაფი-
ული ნომენკლატურისა და ხალხური ლექსიკის გავრცელება გურია-
იმერეთ-რაჭაში³.

როდის უნდა მომხდარიყო ეს? ამაზე პროფ. ივ. ჯავახიშვილი
იძლევა ასეთ განმარტებას: „პროკოპი კესარიელის სიტყვით რიონის
სამხრეთით მდებარე ქვეყანა იმის დროს (V-VI ს.) მეტად ნაკლებად
ყოფილა დასახლებული, თითქმის სრულებით უკაცური ყოფილა. ეს
სწორედ ის ადგილია, რომელსაც გურია ეწოდება. მაშასადამე, ცხა-
დია, რომ გურიის მერმინდელი მცხოვრებნი ადგილებრივი მკვიდრნი
არა ყოფილან და, როგორც სჩანს, იბერიიდან და ქართლიდან უნდა
იყვნენ გადმოსახლებულნი. სპარსელ-ბიზანტიელთა ომიანობისა და
იქნებ სხვა მიზეზების წყალობით, ადგილებრივი თავდაპირველი მე-
გრულ-ლაზური მოსახლეობა ამოწყვეტილა და VI ს-ში ეს მხარე
ცარიელი ყოფილა. ამგვარად გურიის ახალი მოსახლეობა შეიძლება
გაჩენილიყო VI საუკუნის შემდგომ, განსაკუთრებით VI-VIII ს., მაშინ
როცა აღმოსავლეთ საქართველო—იბერია არაბთა მძლავრ და მკაცრ
ბატონობის ქვეშ იყო და ხალხი აუტანელ მოხარკეობას გაუბოდი-
ახალშენებს რიცხვმრავლობით მცირე რიცხოვანი მკვიდრნი გაუქარ-
თებიათ, მაგრამ თითონაც შეუთვისებიათ მათგან ბევრი რამ და
ნარევ მოსახლეობას შეუქმნია ახალი ენა-კილო“ (იქვე, გვ. 57—58).

¹ პროფ. ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, წ. 1, თბ., 1913 წ.
გვ. 56—57.

² И. В. Мегрелидзе, Лазский и мегрельский слои в Гурийском
(Труды института языка и мышления имени Н. Я. Марра, Ленинград 1938
г., стр. 76—85).

³ И. Кипшидзе, О названии „мингрельский“ или „Иверский“ язык.
Пределы его распространения в древности (Грамматика мингрельского
(иверского) языка с хрестоматиею и словарем, СПб 1914 г., стр. 13—17)

ამ საკითხის შესახებ საყურადღებო მოსაზრებები აქვს გამოთქმული ნ. მარჩს, რომელიც ამბობს, რომ ჩვენ მეგრელებს ვხედავთ მხოლოდ დღევანდელ სამეგრელოს საზღვრებში, მაგრამ წინად, როგორც ისტორიული ცნობებიდან ჩანს, იგი ატარებდა უფრო ფართო სახელწოდებას „ეგრე“. ამ ფუძიდან წარმოიშვა მისი სახელწოდება „ეგრისი“, რომლის ქვეშ იგულისხმებოდა მთელი დასავლეთი საქართველო დღევანდელი გურიით და იმერეთით.

აქედ. ნ. მარჩი თვით სახელწოდება „გურია“-ს წარმოშობას გენეტიკურად უკავშირებს „სამარგალო“-ს (სამეგრელოს): Первый элемент gur, по спирантной огласовке ger, имеем в древнейшем названии мегрелов и их страны. E—ger→E—gr—i—si (←E—ger—i+si), современное sa—mar—galo Мегрелия, m+a—r—gal—i мегре, (-ец), (←m+a+ga) er—al; по свистящей огласовке gar (л.—м. o↔и||гр. a, g→q), имеем в самоназвании грузин—Qa—rca—el (Н. Я. Марр, Язык и Мышление, т. III, стр. 184). გურიის მოსახლეობის შესახებ ნ. მარჩი ასეთ დასკვნას იძლევა: „Гурия, надо предупредить, есть кусок, вырезанный из территории, населенной народами шипящей группы по языкам мегрельскому и чанскому“¹.

ამასთანავე დაკავშირებით ნ. მარჩს სახელწოდება იმერეთი და სამეგრელო მიაჩნია ერთი და იგივე მნიშვნელობის ტერმინად და ამბობს: „Мы знаем, что термины Имеретия и Мингрелия были тождественны“ (იქვე გვ. 169).

ერთი სიტყვით, როგორც აქ მოტანილი საბუთებიდან და მოსაზრებებიდან გამოირკვა, VII—VIII საუკუნეში იწყება აღმოსავლეთ-სამხრეთ საქართველოდან ქართლელი ტომების გადასახლება ეგრისის ტერიტორიაზე, რასაც მოჰყვა მისი პოლიტიკური და ერთნოერი მთლიანობის დარღვევა. ამგვარად ეგრისში თანდათანობით წარმოიქმნა ახალი საერისთავოები. მათ შორის შემდეგში გაძლიერდა აფხაზეთის საერისთავო, რომელსაც მფარველობას უწევდა ბიზანტიის კეისარი.

ეგრისის სამეფოს ამ რღვევითა და ხელსაყრელ პოლიტიკურ შემთხვევებით სარგებლობდნენ აფხაზთა ერისთავები, რომლებმაც შედარებით ადვილად დაიპყრეს ეგრისის მთელი ტერიტორია.

¹ Н. Я. Марр. Рецензия на книгу И. И. Мещанинова, Халдоведение.—ЯС, кн. VI, стр. 204;

И. Мегрелидзе, „Название Грузии“, Лазский и Мегрельский слой в гурийском. стр. 66—67.

როგორც საისტორიო წყაროები გადმოგვცემენ ერისთავმა ლეონ II-მს ისარგებლა ბიზანტიის კეისრის დაუძღურებლად, განუდგო მას და ხაზარების დხმარებით დაიჭირა მთელი ეგრისი ლიხის მთამდე და 786 წელს მან თავის თავი გამოაცხადა აფხაზთა მკურნად (იხ. ძველი საქართველო, II, გვ. 54).

ამის შესახებ ქართველი შემატიანე ჯუანშერი მოგვითხრობს:

„რა ჟამს მოუძღურდეს პერძნები, გადგა მათგან ერისთავი აფხაზთა სახელით ლეონ, ძმისწული ლეონ ერისთავისა, რომელსა მიეცა სამკვდროდ აფხაზეთი. ეს ლეონ მეორე ასულის წული იყო ხაზართა მეფისა და ძლია მათითა აფხაზეთი და ეგრისი ვიდრე ლიხამდე, სახელიდჳა მეფე აფხაზთა, რამეთუ მიცვალებული იყო ერისთავი“ (ქარ. ცხ., 218)

ეგრისის შემოერთების შემდეგ ლეონ II-მ თავისი სატახტო ქალაქად აქცია ქუთაისი, რომელიც შეიქმნა ახლად წარმოქმნილ ფეოდალურ სამეფოს პოლიტიკურ-კულტურულ ცენტრად.

ამგვარად შეიქმნა ახალი პოლიტიკური ერთეული, ფეოდალური ურთიერთობაზე წარმოშობილი აფხაზთა სამეფო, რომელიც მთლიანად შეიცავდა ძველი ეგრისის სამეფოს ტერიტორიას. ამ შხარესაც თანდათანობით ეწოდა აფხაზთა სამეფო. იგი არ წარმოადგენდა ისეთ ტომობრივ სამეფოს, როდესაც სამეფო ხელისუფლება ერთ რომელიმე ტომის ხელში იყო მოქცეული. მისი გაერთიანება მიმდინარეობდა ფეოდალური ურთიერთობაზე დამყარებით.

ამიტომ აფხაზეთის სამეფოს წარმოქმნა და გაძლიერება არ ნიშნავდა ერთი რომელიმე ტომის პოლიტიკურ გაბატონებას, როგორც ამას ადგილი ჰქონდა ძველს კოლხეთში და ლაზიკა—ეგრისში. ამ სამეფოს სახელწოდება აფხაზთა და არა აფხაზეთისა გულისხმობდა მთლიანად გაერთიანებულ დასავლეთ საქართველოს და იგი ტერიტორიალურად შეიცავდა აფხაზეთს, სამეგრელოს, გურია-აქარას და იმერეთს.

აფხაზეთის სამეფოს შესახებ ვახუშტიც ასეთივე განმარტებას იძლევა. თავის გეოგრაფიულ აღწერას ვახუშტი ასე იწყებს: „ეგრისის ქვეყნისა, ანუ აფხაზეთისა, ანუ იმერეთისა“. შემდეგ ამას მიჰყვება: „სახელისათჳს. ქვეყანისა ამის სახელნი არიან საერთოდ სამი: პირველი ეგრისი, მეორე აფხაზეთი, მესამე იმერეთი. რამეთუ ეგრისი ეწოდების ეგრისის გამო, ძისა თარგამოსისა, რომელსა ძმათა შორის თჳსთა ხვდა წილად ქვეყანა ესე, ხოლო აფხაზეთი-ლევიანის გამო, რომელი შემდგომად პირველის ლეონისა მეორე ლევან

ერისთაობდა აფხაზეთს. ეს ლეონ გამეფდა და დაიპყრა სრულიად ვგრისი, და ამან უწოდა აფხაზეთი სამეფოსა თვსსა, და მოიღო სერისთაოსა თვსისა სახელი ეგრისსა ზედა. არამედ იმერეთი — მაგრატიონთა მიერ, რამეთუ, რაჟამს დაიპყრეს სრულიად აფხაზეთი და ყოველი საქართველო, ამათ უწოდეს ქართლს იმერეთი და აფხაზეთს იმერეთი. ხოლო ესე აფხაზეთი ანუ იმერეთი განიყოფების აღგიღებდა და ეს განყოფით აღგიღებთა სახელები დავსწეროთ თვს თვსთა რიგითა ზედა¹.

ასევე ესმის აფხაზეთის სამეფო დ. ბაქრაძეს, რომელიც ამბობს: „აფხაზეთის ერისთავნი თუმცა ისხდენ აფხაზეთში, მაგრამ როდესაც იმათ მიითვისეს მეფის ხარისხი, მაშინ იმათ თავიანთი რეზიდენცია გადაიტანეს ქუთაისს. თვით სახელწოდება აფხაზეთისა მისთვისეს მთელს იმერეთს. ამისთვის, როდესაც ძველ მწერლობაში ვკითხულობთ: „აფხაზეთის სამეფო სახლი, აფხაზეთის კათალიკოსი, აფხაზეთის ერი, აფხაზეთის სამეფო“, ამ სიტყვებით იგულისხმება „იმერეთის სამეფო სახლი, იმერეთის კათალიკოსი, იმერეთის ერი, იმერეთის სამეფო“².

მაგრამ ზოგიერთი მკვლევარი აფხაზეთის სამეფოს სახელწოდებისა და მისი წარმოშობის შესახებ შემცდარ განმარტებას იძლევა. დგულია თავის „აფხაზეთის ისტორიაში“ (Д. Гулия, История Абхазии, т. I, изд. Наркомпроса Абхазии, Тбил., 1925 г., стр. 181—222). ამტკიცებს, რომ აფხაზეთა სამეფო იყო აფხაზური ეროვნული სახელმწიფო და მთელ დასავლეთ საქართველოში აფხაზებზე ბატონობდნენ. იმდროინდელი გაერთიანებული საქართველოს კულტურულ-პოლიტიკური მოღვაწეობაც მიჩნეულია აფხაზების საქმედ. ავტორის გაგებით აფხაზების მეფე და კათალიკოსი საჭეთმპყრობელი ყოფილან მთელი საქართველოსი და სომხეთისაც. აფხაზეთა სამეფოს ასეთი გაგება შემცდარია და ისტორიულად გაუმართლებელი³.

ერთი სიტყვით, ქართულ ისტორიოგრაფიაში პოლიტიკურ-ეთნოურად გაერთიანებულ დასავლეთ საქართველოს V—X ს-ში. ეწოდებოდა შემკრებლობითი მნაშვნელობით აფხაზეთა სამეფო, რომელსაც მისი წარმოქმნის პირველ პერიოდში მესვეურობდნენ აფხაზეთის სერისთავოს დინასტიის მეფეები.

¹ ვახუშტი, საქართველოს გეოგრაფია, თბილისი, 1904 წ., გვ. 255—256.

² დ. ბაქრაძე, ისტორია საქართველოსი, თბილისი, 1889 წ., გვ. 270.

³ იხ. ჩემი რეცენზია დ. გულიას აფხაზეთის ისტორიაზე. ქურ. საქართველოს განათლების მუშაკი, თბილისი, 1925 წ., № 1., გვ. 46—49.

აფხაზთა სამეფოში მნიშვნელოვან როლს თამაშობდა ვერისი ან სამეგრელო, რომლის სახელმწიფოებრივმა განვითარებამ წარმოშვა ფეოდალური წყობილებაზე აღმოცენებული ახალი პოლიტიკური ერთეული, აფხაზთა სამეფოდ წოდებული.

ამით ძველმა ვერისმა შეასრულა თავისი ისტორიული მისია და ამ პერიოდიდან დაიწყო საქართველოს ფეოდალური ერთეულების ერთ სამეფოდ გაერთიანების პროცესები. გაერთიანებისათვის ბრძოლამ, როგორც ვიცით, IX საუკუნიდან დაწყებული XI საუკუნემდის გასტანა. მასში მონაწილეობას იღებდნენ ოთხი ძლიერი და მსხვილი ფეოდალური საერისთავო: აფხაზეთისა, ტაო-კლარჯეთისა, ქართლისა და კახეთის საერისთავო.

ქართლის საერისთავოს ეჭირა შუა ქართლის ტერიტორია. ქართლის ერისთავი გამაგრებული იყო უფლისციხეში, რომელიც ქართლის ერისთავ-მთავრების ციხე-სიმაგრესა და პოლიტიკური მოღვაწეობის ერთგვარ ცენტრს წარმოადგენდა. უფლისციხეს ეჭირა აგრეთვე მნიშვნელოვანი სტრატეგიული ადგილი და როგორც ბუნებრივი სიმაგრე, საიმედო თავშესაფარი იყო ერისთავებისთვის.

ქართლი თავის გეოგრაფიულ-სტრატეგიული მდებარეობით საქართველოსა და საზოგადოდ ამიერკავკასიის მნიშვნელოვანი კუთხე იყო. მას ეჭირა გეოგრაფიულად ცენტრალური ადგილი და ამიტომ რომელ ერისთავის ხელში მოექცეოდა ქართლი, ის იქნებოდა საქართველოს ფაქტიური გამაერთიანებელი.

ამიტომ საქართველოს გაერთიანებისათვის ბრძოლები სწარმოებდა ქართლის გარეშემო და თითოეული მებრძოლი საერისთავო ცდილობდა ამ კუთხის ხელში ჩაგდებას, რომ თავის თავი გამოეცხადებინა გაერთიანებული საქართველოს მეფედ.

ბრძოლა იყო ხანგრძლივი და ამ ბრძოლის პირველ პერიოდში გაიმარჯვეს აფხაზთა მეფეებმა. 904 წელს აფხაზთა მეფემ კონსტანტინემ გაილაშქრა ქართლზე და იგი მან დაიპყრო. კონსტანტინეს გამარჯვებამ დიდი შიში გამოიწვია მეზობელ საერისთავოებში და ახლა მის წინააღმდეგ გამოილაშქრეს სომეხთა მეფემ სუმბატმა და ტაო-კლარჯეთის ერისთავმა ადარნასემ, „ქართველთა მეფედ“ წოდებულმა. მოკავშირეებს აუღიათ უფლისციხე, კონსტანტინე კი მთიულეთში გახიზნულა. მაგრამ როდესაც კონსტანტინემ გაიგო თურმე, რომ მოკავშირეები ქართლს აოხრებენო, განუზრახავს დაზავება და ამ მიზნით მას სუმბატისათვის მოციქულები მიუგზავნია. სომეხ ისტორიკოსის იოანე კათალიკოსის გადმოცემით, როცა ზავის პირობებზე გაიმართა საუბარი, ამ დროს უეცრად ადარნასე ქართველთა

მეფის ბრძანებით მისცვივდნენ კონსტანტინეს და დაატყვევეს იგი. დატყვევებული კონსტანტინე სუმბატს ანისში გაუგზავნა.

ამ ანბანმა იმდენად აღაშფოთა მეგრელები, აზბობს რომანე კათალიკოსი, რომ კონსტანტინეს მაგიერ გადასწყვიტეს სხვა უფრო მხნე და გულადი კაცი დაესუათ მეფედ. ეს რომ სუმბატმა შეიტყო, შეფიქრიანდა, ვაი თუ ახალი მეფე საშიში მეტოქე აღმოჩნდეს და ამიტომ ოთხი თვის შემდგომ ისევ კონსტანტინეს განთავისუფლება არჩია და აასრულა კიდევცო (იოანე კათალიკოზი, 201-202; Brosset, Additions, 164).

ქართლის ხელში ჩაგდების შემდეგ კონსტანტინემ ჩქარა დაიბყრო კახეთის საერისთავოც და ამგვარად პოლიტიკური მესვეურობა საქართველოში ამიერიდან აფხაზთა მეფეების ხელში გადადიოდა¹. მაგრამ ამ გაერთიანებას დიდ წინააღმდეგობას უწყევდენ ქართლის ფეოდალები, რომლებიც იბრძოდნენ თავიანთი ფეოდალური სამფლობელოების დამოუკიდებლობისათვის.

ლეონ აფხაზთა მეფის სიკვდილის შემდეგ აფხაზეთის ტახტზე ავიდა მისი ძმა დემეტრე (967—975 წ.), რომელსაც ჩქარა გამოუჩნდა ტახტის მეტოქედ ძმა თეოდოსი. დემეტრე თავს დაესხა თეოდოსს და უკანასკნელი იძულებული შეიქმნა გაქცეულიყო ქართლში. აქ მას მიემხრნენ ქართლ-კახეთის დიდებულები, რომლებიც იბრძოდნენ აფხაზთა მეფეების წინააღმდეგ. ბოლოს დემეტრემ შეიპყრო თეოდოსი და მას თვალები დასთხარეს.

ამის შემდეგ დემეტრე ჩქარა გარდაიცვალა და რადგანაც ის უშვილო იყო, სამეფო ტახტზე დასვეს უსინაილო თეოდოსი (975—978 წ.). თეოდოსს ქვეყნის მართვა არ შეეძლო, ამით ისარგებლეს დიდგვარიან აზნაურებმა და დაიწყეს განდგომა. მშვიდობიანობა ისევ შეირყა და საქართველოს მთლიანობას დიდი საფრთხე მოელოდა. მაშინ ქართლის აზნაურების ერთმა ჯგუფმა იოანე მართლმადიდებლის რჩევით და მეთაურობით გარდაწყვიტა ქართლი გადაეცათ ტაოს ერისთავის დავით კურაპალატისათვის. ამაზე ქართლის მემკვიდრე მოგვითხრობს: „ამან (იოანე მართლმადიდებელი) წარავლინა მოციქულნი წინაშე დავით კურაპალატისა, აწვია, რათა მოილაშქროს ძალითა მისითა, აღიღოს ქართლი, ანუ დაიჭიროს თვით, ანუ უბოძოს ბაგრატს, ძესა გურგენისსა, ასულის წულსა გიორგი აფხაზთა მეფისასა, რომელსა გუოდო დედეულად აფხაზეთი და ქართლი ესევე“. (ქარ. ცხ. გვ. 236).

¹ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, წ. II, გვ. 385.

ერთი სიტყვით იოანე მარუშიძე ურჩევდა დაეით კურაპალატს გაერთიანებულ საქართველოს მეფედ დაესვა ბაგრატ I, რომელიც მას შვილად ჰყავდა აყვანილი. ეს ბაგრატ იყო აფხაზეთის მეფე გიორგი II-ის ასულის გურანდუხტის შვილი და მესამედიანობით ეკუთვნოდა აფხაზეთს სამეფო. მამის მხრით ბაგრატს უკუთვნებოდა ქართლი და კლარჯეთი, (როგორც გურგენის შვილს და ბაგრატ II ქართველთა მეფის (რეგენის) შვილის შვილს), ტაო კი ბაგრატს ეკუთვნოდა, როგორც დავით კურაპალატის შვილობილს. ამიტომ თუ აფხაზეთის ტახტზე ბაგრატს დასვამდნენ, ის ფეოდალური მემკვიდრეობის ადათის მიხედვით მართლაც გახდებოდა გაერთიანებულ საქართველოს მეფედ. ამ მოსაზრებით ურჩევდა იოანე მარუშიძე დავით კურაპალატს ეს გეგმა განეხორციელებინა.

974 წელს დავით კურაპალატი გადმოვიდა ქართლში დიდი ჯარით, აიღო უფლისციხე და მეფედ დასვა ბაგრატ I. აფხაზეთის სამეფო ამ დროს განიცდიდა შინაურ შფოთსა და ბრძოლებს. გაძლიერებული ფეოდალები არ ემორჩილებოდნენ უსინათლო მეფის ხელისუფლებას. დავით კურაპალატმა ახლა განიზრახა აფხაზეთში გაემეფებინა კანონიერი მემკვიდრე ბაგრატ I, რომელიც 980 წელს აღიარებულ იქმნა აფხაზეთისა და ქართლის მეფედ.

ამგვარად ბაგრატ III-ის (980—1014 წ.) სახით შესაძლებელი გახდა საქართველოს დასავლეთ-სამხრეთ-აღმოსავლეთის ნაწილების ერთ სამეფოდ გაერთიანება, რასაც დიდი პოლიტიკურ-ეროვნულ და კულტურული მნიშვნელობა ჰქონდა¹. ამ დროიდან იწყება ქართული ეროვნული კულტურის განვითარება და ზრდა აფხაზეთის, ე. ი. დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე. ამ ქართულ კულტურის მატარებელი იყო ბაგრატიანთა გვარის მეფეთა ახალი დინასტია—ბაგრატ III და მისი მემკვიდრეები, რომლებმაც შესძლეს ქართლურ-მესხურ-ჯავახურ ენისა და კულტურის ნიადაგზე აფხაზეთს სამეფოში მოსახლე ქართველ ტომების (ქან-ლაზ-მეგრელების, აფხაზების, სვანების) ეროვნულ-კულტურული და პოლიტიკური გაერთიანება².

¹ ს. მ ა კ ა ლ ა თ ი ა, მესხეთ-ჯავახეთი, გვ. 19—25.

² ამის შესახებ დ. ბ ა ქ რ ა ძ ე შენიშნავს: „დიდი კურადღების დირხია ისტორიული სვე მდგრად-ქანურის ენისა. ძველის-ძველად ამ ენის კვალს უჩვენებენ იმ სივრცეზე, რომელიც მდებარეობს პალისის მდინარის მოყოლებით მცირე აზიაში ვიდრე კავკაზის ქედამდე: ამ საზღვრებში იმას ეპყრა შეუწყვეტლად მთელი შავი ზღვის პირი. მაგრამ იქ, სადაც კი მისი ახლო მონათესავე ქართული ენა მეგრულის ენის მოსაზღვრედ ხდება, პირველი სრულებით იერთებს უკანასკნელს. თუ არა ამ გზით, სხვა გზით არ შეგვიძლიან ავსაშათ გავრცელება ქართულის ენისა მთელს შავი ზღვის პირზე რიონის პირიდან კოროზის პირამდე“ (იხ. მისი ისტორია საქარ., გვ. 272).

ამასთანავე აფხაზთა სამეფო თანდათანობით თავისუფლდება შუცხი ბერძნული ენისა და მწერლობის გავლენისაგან. გაერთიანების შემდეგ იწყება ქართული ენისა და დამწერლობის ვაბატონება აფხაზთა სამეფოს პოლიტიკურ-საზოგადოებრივ ცხოვრებაში და საეკლესიო უწყებაში. აფხაზეთის ეკლესია, რომელც წინაუწყებრივად ბიზანტიის ეკლესიას, ახლა თავისუფლდება ასეთი დამოკიდებულებისაგან და იგი უერთდება ქართლის (მცხეთის) საკათალიკოსოს.

ამას მოჰყვა საქუთარი კულტურის ცენტრების შექმნა და ამ მიზნით აფხაზთა მეფემ გიორგი II-მ (912—957 წ.) სამეგრელოს ცენტრში ააშენა მარტვილის მონასტერი, დაარსა ჭყონდიდის საეპისკოპოსო. ამის შესახებ მემათიანე ამბობს რომ გიორგი აფხაზთა მეფემ: „აღაშენა საყდარი ჭყონდიდისა, შექმნა საეპისკოპოსოდ და განაშუენა იგი სიმრავლითა წმინდათა მარტვილთათა“ (ქარ. ცხ. გვ. 229). შემდეგში მარტვილის ეს მონასტერი იქცა ქართული კულტურის ერთ-ერთი მნიშვნელოვან კერად.

4. ქართული ზეორიული მონარქიის გაძლიერება, მისი რაგება და ორიშის სამთავროს წაკომოშენა

საქართველოს პოლიტიკურ-კულტურული გაერთიანების პროცესი, როგორც ვიცით დაიწყო ბაგრატ III-ის გამეფებიდან (980 წ.). მაგრამ ეს გაერთიანება თავდაპირველად ნელინაბიჯით მიდიოდა, რადგანაც საქართველოს ეკონომიურ-პოლიტიკური და სტრატეგიული მნიშვნელობის ცენტრი თბილისი ჯერ კიდევ არაბთა ამირას ხელში იმყოფებოდა. ბაგრატის მომდევნო აფხაზთა მეფეები თბილისის შემოერთების აუცილებლობას კარგად გრძნობდნენ, მაგრამ მხოლოდ დავით აღმაშენებელმა შესძლო ხანგრძლივი ბრძოლის შემდეგ თბილისის აღება 1122 წ., არაბების განდევნა საქართველოდან და თავისი ტახტის ქუთაისიდან თბილისში გადმოტანა. დავით აღმაშენებელმა ამასთანავე შესძლო ქართული ფეოდალური სამთავრო-საერისთაოების გაერთიანება და ფეოდალები იძულებული იყვნენ მისი უბირატესობა ეცნოთ. XI საუკუნიდან ქართული ფეოდალური მონარქია დიდი სისწრაფით ვითარდებოდა და მან გიორგი III-ის და თამარ მეფის დროს მიაღწია საკმაო დიდ ძლიერებას. მაგრამ მისი ეს ძლიერება უმთავრესად დამყარებული იყო სამხედრო ძალაზე და არა რაიმე ეკონომიურ საფუძველზე. ფეოდალური საზოგადოება, როგორც საზოგადოდ ყველგან, ჩვენშიაც კარჩაკეტილ-ნატურალურ მეურნეო-

ბაზე იყო დაფუძნებული. არ იყო განვითარებული ვაჭრობა და წარმოება, რომლის აღმოცენება-ზრდას ფეოდალური წყობილება ძირს უთხრიდა.

ამ ფეოდალური მონარქიის სათავეში იდგა მეფე და იგი ითვლებოდა ყველაზე დიდ და ძლიერ ფეოდალ-მონარქს. რომელიც კვყანას განაგებდა გაბატონებულ ფეოდალურ არისტოკრატის დახმარებით.

ამასთანავე საქართველოს მთელი ტერიტორია დანაწილებული იყო საერისთავოებად, „საპატრონოებად.“ დიდგვარიან ერისთავ-ფეოდალები მეფესთან იყვნენ პატრონ-ყმურ დამოკიდებულებაში. მფარველობისა და პატრონობის მისაღებად ფეოდალურ საქართველოში არსებობდა შეწყალების სხვადასხვა წესები (ბენეფიციუმი), რომელიც გამოიხატებოდა შეწყალებულისადმი რაიმე საჩუქრის გაცემაში, მიწა იქნებოდა ეს თუ რაიმე თანამდებობა.

სახელმწიფოს მართველობის სათავეში იდგნენ დიდგვარიანები და ამ წრიდან ირჩევდნენ დარბაზის (სათათბიროს) წევრებს, ვაზირებს და ერისთავებს. XI—XII საუკუნეში საქართველოს პროვინციების მართვა-გამგეობა ამ ერისთავებს ჰქონდათ ჩაბარებული. ერისთავებს ნიშნავდა მეფე და მათ ეწოდებოდათ „საქვეყნოდ გამრიგე მოხელენი“. თამარის მეფობისას არსებობდა შემდეგი საერისთავონი:

სვანეთის, ცხუმის (აფხაზეთის), ოდიშის (სამეგრელოს), რაჭის, ქართლისა და ჭერეთის. თამარის მიერ ამ საერისთავოებში ერისთავთა არჩევისა და განწესების შესახებ შემართიანე მოგვითხრობს: „ერისთავნი მისი ფამისანი ესენი იყუნეს: ბარამ ვარდანიძე, სვანთა ერისთავი. კახაბერი კახაბერიძე, რაჭის ერისთავი. დოთალოს შარვაშისძე ცხუმის ერისთავად, ამუნელისა ძე, ოდიშის ერისთავად ბედიანი; ლიხთ-ამერით ქართლის ერისთავად, რატი სურამელი. კახეთის ერისთავად, ბაკურ-ყმა, ძაგანისძე და ჭერეთის ერისთავად, გრიგოლისძე ასათ“. (ისტორიანი და აზმანი, გვ. 410—411)¹. შემართიანეს ამ ცნობიდან ირკვევა, რომ XII საუკ. ოდიშის² საერისთავოში თამარს განუწესებია ვინმე ბედიანი. ერისთავი

¹ ქართლის ცხოვრება, ტ. I, ნ. ჭიჭინაძის გამოცემა, ტფილისი, 1897 წ., გვ. 410—411.

² ოდიში პირველად იხსენიება თამარ მეფის დროს (იხ. ისტ.—ნი და აზმანი, გვ. 411). ს. კაკაბაძე სახელწოდება ოდიშის უკავშირებს კალხეთში მოსაწოდებულ ტომს „დიხერს“, რომელსა ჰეკატე (VI საუკ. ძვ. წ.) იხსენიებს. ს. კაკაბაძის სიტყვით: „ტომი დიხერ-ი შემდეგ გაჰქრა, მაგრამ მისგან დარჩა გეოგ-

თავის სახელისუფლოში უფლება მოსილი პირი იყო. ის ეკუთვნოდა მაღალ მოხელეთა წრეს და უფლება ჰქონდა მონაწილეობა მიეღო სახელმწიფო სავაზიროში¹. „ძველი ერისთავთა“² სიტყვით, ერისთავს ჰქონდა თავისი სამოსელი, ბეჭედი, საყურე და სარტყელი, აგრეთვე დროშა და ზუბი. ერისთავს ჰყავდა ხელქვეითი მოხელეები, რომლებიც ასრულებდნენ მის განკარგულებებს და უწევდნენ მას სხვადასხვა სამსახურს. ასეთი იყო ციხისთავი, კევისუფალნი, მამასახლისი, გზირი და სხვ. სამეფო დარბაზობის დროს ერისთავთ-ერისთავებს საჯდომს უკან ედგათ მათივე მოღარეთ-უხუცესები, რომლებსაც ეჭირათ ერისთავის ხმალი და ფარი³.

ერთი სიტყვით, ოდიშის ერისთავი ინიშნებოდა საქართველოს მეფის მიერ და იგი ვალდებული იყო მეფისათვის გაეწია ერთგული სამსახური. მაგრამ ყველა საერისთავო ერთნაირი ღირსებითა და პატივით არ სარგებლობდა. მათ შორის მაღლა იდგა ის ერისთავი, რომელიც იყო „მჯდომი მეფეთა აღგილსა“, ე. ი. ეჭირა ძველ მეფეთა ნაჯდომი საერისთავო. ამგვარ საერისთავოთა შორის იყო ოდიშიც, რომელიც წარმოადგენდა ძველ ეგრისის მეფეთა საჯდომ აღგილს.

ოდიშის სამთავროს დაწინაურება დაიწყო თამარ მეფის დროს, როდესაც თამარის კარზე აღზევებულმა მსახურთ-უხუცესმა ვარდან დადიანმა მიიღო შეწყალებით „საპატრონოდ“ ლიხთ-იმერეთი: „ვარდან დადიანი, მსახურთ-უხუცესი, აქათ პატრონი ორბეთისა და კაენისა, და ლიხთ-იქით ნიკოტსიამდის უცილობელად ქონებისაო“ (ქართლის ცხოვრება, ზ. ქ., გვ. 426, ისტ.-ნი და აზმანი, გვ. 435).

რადიული სახელი მეგრული უკვე თავსართით ოდიში-ი (დიშ || დიხ) (იხ. მისი ქართული სახელმწიფო. გენეზისის საკითხები, საისტორიო მოამბე, ტ. 1, 1934 წ., გვ. 65).

ვახუშტი თავის საქართველოს ისტორიაში და გეოგრაფიაში ყველგან იხსენიებს ოდიშს და ოდიშართ: „ხოლო ესე ოდიში ისაბელა ორითა სახელითა: პირველად მეგრელნი, რამეთუ ეგროს აღაშენა ქალაქი და უწოდა ეგრი. ეგრისისწყალს იქით დასავლეთისა ეპყრათ ბერძენთა, აქ არს აღგილი იგი. ამისათვის უწოდეს მეგრელნი. ხოლო ოდიში:—განდგნენ რა ეგროსის მდინარისის იქითანი და მიერთნენ ბერძენთა, იტყოდინან: „ოდეში ივლომე ქვეყანა იგი ჩვენი“, და ისაბლნენ აქამდე ესრეთ“ (ვახუშტი, საქართ. გეოგრაფია, გვ. 294, ოდიშისათვის). სამეგრელოს ეს სახელწოდება შერბა თითქმის XIX საუკ. დასაწყისამდის. მდ. ენგურის გამოღმა მხარეს მეგრელები დღესაც ოდიშს უწოდებენ. აქ არის სოფელი ოდიშიც (დუდგები) და გვარიც ოდიშარია.

¹ პ. ო. ი. გ. ჯავახიშვილი, ქართული სამართლის ისტორია, წ. 1 ქუთაისი, 1919 წ., გვ. 203—206.

² თ. ქორდანიძე, ქრონიკები II თბილისი, 1893 წ., გვ. 4.

³ გვ. თავაიშვილი, კელმწიფის კარის გარიგება, ტფილისი, 1920 წ.

დადიანის გვარის წარმოშობისა და საღაურობის საკითხი ჯერ კიდევ გამოკვლეული და დადგენილი არ არის. მარი ბროსეს აზრით დადიანის თანამდებობა იხსენიება ივერიაში XI საუკუნის დამდეგიდან. სიტყვა დადიანი სწარმოებს სპარსულ სიტყვიდან „დად“ და სომხურიდან „დატავორ“ — მსაჯული *ճադավոր*.

ამასთანავე მ. ბროსეს შესაძლებლად მიიჩნია, რომ ეს გვარი წარმოშობილ იყოს „დადი“-საგან, ოდესმე სოფელი და ციხე-სიმაგრე სამეგრელოში¹. ვახუშტიც უჩვენებს დადის წყალს, დადის დაბის გამოწოდებულს². დ. ბაქრაძის აზრით, სამეგრელოსა და გურიის მთავრები დადიანები რდა გურიელები წარმოშობილნი არიან სვანთა ერისთავის ვარდანიძისაგან. ამას ის მოწმობს, რომ წარწერებზე ხშირად სამეგრელოს მთავრები თავის თავს იხსენიებენ დადიან-გურიელად, გურიის მთავრები კი გურიელ-დადიანად. ბოლოს ბაქრაძე დაასკვნის, რომ ჩვენ სრულ შესაძლებლად მიგვაჩნია, რომ გურიელისა და დადიანების პირველი დინასტია ორივე წარმოშობით ეკუთვნოდეს ვარდანიძის გვარს, რომელიც ერისთავობდა სვანეთში გიორგი II (1072—1089 წ.) დროსო³.

ქართლის ცხოვრებაში პირველად იხსენიება ბაგრატ IV-ის (1027-1072 წ.) მეფობაში იოანე დადიანი, რომელიც ლიპარიტ ერისთავთ-ერისთავს ბაგრატის მომხრე სხვა ერისთავ-დიდებულებთან ერთად შეუპყრია ანისში (ქართლის ცხოვრება, ზ. ქ. გვ. 326). შემდეგ გიორგი III-ს (1154—1184 წ.) მეფობაში ცნობილია შანშე დადიანი. იგი მეფეს განდგომია, ხელში ჩაუგდია ქალ. ანისი და იბრძოდა ამ ქალაქის დასაკუთრებისათვის. შაგრამ მეფის ჯიარს ანისი აუღია და დამარცხებული შანშე დადიანი გაქცეულა. ამის შესახებ ქართლის ცხოვრება მოგვითხრობს:

„ქვალად ინება შეყრა და გალაშქრება (იგულისხმება გიორგი III) დიდად ქალაქად ანისად, რომელი ძველ ოდესმე ბერძენთა მეფეთა სახლი და საჯდომი იყო. და მორიდებითა ბერძენთათა, და მიმოცვალებითა ესითათა დიდად გვარდანთა ვიეთმე შანშე დადიანთა თანა განდგომილ კმნილიყო, ამას-ხედა მუის მიმკლდომპან ჰყო ომთა სიმრავლე და ძგერა ჰუნეთა. სიტყვით და საქმით ბოლოდ დასტეხნეს მსგავსად მენის-ტეხისა და ელვისა სახედ გარ-

¹ მ. ბროსე, საქართველოს ისტორია, ნაწ. II, ტფილისი, 1895 წ., გვ. 166.

² M. Brosset, l'Histoire de la Géorgie, I, 385.

³ ვახუშტი, საქართველოს გეოგრაფია, ტფილისი, 1904 წ., გვ. 304.

⁴ Д. Бакрадзе, Археологич. путешествие по Гурии и Аджарии стр. 269.

დახვეწასა შინა შანშე დადიანისა, კელთ იგდო ქალაქი ნებისა-ებრ
თვისისა“ (ქართლის ცხოვრება, წ. ჭ., გვ. 388). ერთი სიტყვით, რო-
გორც ამ ცნობებიდან ირკვევა, პირველი დადიანების მოღვაწეობა
ლაკავშირებული უნდა ყოფილიყო ძველი ანისის მფლობელობასთან.
სომხეთის სავაჭრო ქალაქებში ანისს საქართველოსთან ჰქონდა სა-
ვაჭრო ურთიერთობა. ამ ქალაქს ამასთანავე ეძღეოდა დიდი პოლი-
ტიკურ-სტრატეგიული მნიშვნელობა საქართველოს სამხრეთის საზ-
ღვრების დასაცავად. იმიტომ დადიანები ცდილობდნენ ამ ქალაქის
ხელში ჩაგდებათ მოეპოვებინათ პოლიტიკურ-ეკონომიური ძლიერება
და გავლენა საქართველოს სამხრეთ ნაწილში. შეიძლება ამ ნიადაგ-
ზე მომხდარიყოს დადიანების დაახლოვება თამარის სამეფოს კართან
და ერთი მათგანის ვარდან დადიანის დაწინაურება, რომელსაც თა-
მარისაგან ებოძა მსახურთ-უხუცესობა და „პატრონობა“ ლიხთ-იმე-
რეთისა. ამგვარად ვარდან დადიანი ხდება მფლობელი და პატრო-
ნი მთელ დასავლეთი საქართველოსი და მისი მემკვიდრეები შემდეგ-
ში თანდათანობით ამტკიცებენ აქ თავიანთ პოლიტიკურ ძალაუფ-
ლებებს.

თამარის მიერ აღზევებული და განდიდებული ვარდან დადიანი,
როგორც მებატიანის ცნობებიდან სჩანს, გიორგი რუსთან ბრძოლა-
ში განუდგა თამარს და მიემხრო გიორგის მომხრე ჯგუფს. ვარდან-
მა შესძლო თამარის წინააღმდეგ აღმხედრებინა ლიხთ-იმერეთის ერის-
თაგები, რომლებიც შედიოდნენ მის საპატრონოში. მებატიანის სიტყ-
ვით, „მიერთო (ე. ი. მიემხრო გიორგი რუსს) ვარდან დადიანი, მსა-
ხურთ-უხუცესი, აქათ პატრონი ორბეთისა და კაენისა და ლიხთ-
იქით ნიკოფსიამდის უცილობლად ქონებისა. მას შეეყარა ყოველი
სვანეთი, აფხაზეთი, სავგრო, გურიი, სამოქალაქო, რაჭა, თაკვერი
და არგეთი: და მომრთმეველმან სანიგთა და ქაშაგთამან ათცი-
ნეს რუსისა გამეფებისა და მისისა მეფე ყოფისათჳს დიდებულთა
და ლაშქართა მის ქვეყანისათა“ (ქართლ. ცხოვ., წ. ჭ., 426).

თამარმა გიორგი რუსის მომხრე ჯგუფი დაამარცხა და, რო-
გორც ირკვევა, ვარდან დადიანს სხვა მებაზონე დიდებულებთან ერ-
თად მოუხერხებია თამართან შერიგება და ამგვარად მას შეუნარ-
ჩუნებია ლიხთ-იმერეთზე „პატრონობა“.

რუსუდანის მეფობაში (1223—1245 წ.) დაწინაურებული ცოტნე
დადიანი, რომელსაც ჰქონდა საკმაოდ დიდი პოლიტიკურ-საზოგადოებ-
რივი გავლენა იმ დროინდელ ერისთავ-დიდებულთა შორის, რუსუ-
დანის მოწოდებით ცოტნე დადიანი ებრძოდა ჯალალედინს, რომელ-
მაც აიღო თბილისი 1225 წელს და რუსუდანი გაიხიზნა ქუთაისში.

მემატიანის სიტყვით: „ხოლო ესე რა ესმა რუსუდანს, უბრძანა ყოველთა სპათა მისთა იმერთა და ამერთა... დადიანს ცოტნეს, კაცი სა წარჩინებულსა და სათნოებიანსა“ (ქართ. ცხოვ., ზ. ჭ., გვ. 521). ცოტნე დადიანი მონაწილეობას იღებდა რუსუდანის მოლაპარაკებაში მონღოლებთან, რომ მათ საქართველოს შეფუძნებამდე დაავით ნარინი რუსუდანის-ძე. როდესაც ამ მიზნით რუსუდანი გილმოვიდა იმერეთიდან ტფილისში მისს ამაღლაში პირველად მოხსენებულია ცოტნე დადიანი: „ხოლო რუსუდან თან წარიტანნა ყოველნი მთავარნი ღიხთ იმერელნი, დადიანი ცოტნე, კაცი პატიოსანი და სათნოებანი და ბრძოლათა შინა სახელოვანი, ბედიანი, რაჭის ერისთავი, გურიელი და ყოველნი წარჩინებულნი, წარემართნეს და შევიდეს ტფილისს“ (ქართ. ცხოვ., ზ. ჭ., გვ. 531).

რუსუდანის გარდაცვალების შემდეგ, სანამ მონღოლთა ყენი დავით ნარინს მეფედ დაამტკიცებდა, საქართველო ფაქტიურად რჩებოდა უმეფოდ და ამიტომ მონღოლთა ნოინებმა საქართველო დააწაწილეს რამდენიმე სამთავროდ და თითოეულ სამთავროს მართველად დანიშნეს დიდებულ-ერისთავები: „პირველად ეგარსლან, ბაკურციხელი, ამას მიათვალეს ლაშქარი შერეთ-კახეთისა, კამბეჩანსა, ტფილისითგან აღმართ ვიდრე მთამდე შამახისა, და შანშეს კელთ-უდვეს მამული მისი და ავაგისი, ვარამ გაგელსა კელთ-უდვეს ყოველი სომხითი. გრიგოლ სურამელსა—ქართლი და თორელსა გამრეკელსა მსგავსადვე ეგარსლანისასა საქაბუკოთ შინა კელთ-უდვეს ჯავახეთი, სამცხე და აღმართ ვიდრე კარნუქალამდე. ხოლო ცოტნე დადიანს და რაჭის ერისთავსა ყოველი იმერი საშეფო“ (ქართ. ცხოვ., ზ. ჭ., გვ. 541).

ეს ცოტნე დადიანი აქტიურ მონაწილეობას იღებდა ქართველ დიდებულ ერისთავების მიერ მოწყობილ შეთქმულებაში კობტას მთაზე მონღოლების წინააღმდეგ, ამ შეთქმულებაში დადიანმა გამოიჩინა გმირობა და ამხანაგებისადმი თავდადება. მემატიანის ცნობით, მონღოლების მეხარკეობით და ლაშქრობით შეწუხებულმა ერისთავ-დიდებულებმა გარდასწყვიტეს მონღოლებთან შებრძოლება და მათი განდევნა: „და ვერ ძალ-გვიძს წინააღდგომად თათართა და იგინი ბოროტად გვაჭირვებენ ჩვენ და ყოველთა წელთა აღმუთს წაგვასხმენ ყოველთა ჭირთა და ბოროტთა შესამთხვევად. და არა არს ღონე ჩვენი და ჩვენ უმეფონი ვართ. აწ შევკრბეთ ყოველნი დავებრძოლნეთ თათართა“. ამას ზედა განიყარნეს უშორეს მყოფნი აფხაზნი, დადიანი ცოტნე, ბედიანი, კაცი კეთილი და სრული ყოვე-

ლისა საღმთოთა და საკაცობოთა და რაჭის ერისთავი. ესენი ყოველნი წარვიდეს კაზმად“-ო (ქართ. ცხოვ., ზ. ჭ., გვ. 547).

ყველა ამ საქირბოროტო და მნიშვნელოვან პოლიტიკურ საკითხებზე დიდებულებმა ფარული თათბირი მოაწყვეს. რაჭის ერისთავს მთაზე, მაგრამ მონღოლთა ნოინებმა ეს ამბავი დროზე შეიტყვეს, შეიპყრეს შეთქმულების მონაწილე დიდებულ-ერისთავები და ვაგზაუნეს ანისში. აქ ჭარმაღან ნოინის განკარგულებით ქართველ დიდებულებს ხელები შეუკრეს თურმე, ტანზე თაფლი წაუსვეს და მზეზე დაჰყარეს. ბუზებისაგან შეთქმულები საშინლად იტანჯებოდნენ. ცოტნე დადიანი კოხტას თავზე დაგვიანებით მისულა და როდესაც გაუგია საქმის ვითარება, იგი მაშინვე ანისში წასულა:

„ხოლო ვითარ მოეახლა პაემანი, მოვიდა დადიანიცა ცოტნე ლაშქრითა, მას აღვილსა, რომელ არს რკინის-ჯუარი, შორის სამცხისა და ლაღოსა და ვითარ აუწყეს წარსხმა ყოველთა მთავართა საქართველოსათა ანისად და ყოველთავე ყოფა ბოროტთა სატანჯველთა შინა, მწუხარე იქმნა უზომოდ, და თვსად სიკუდილად შეპრაცხა საქმე იგი. წარავლინა ლაშქარი თვისი, და ორითა კაცითა წარვიდა ანისად, დამტყდები თავისა თვისსა შეგობართა თვსთათვს“-ო (ქართ. ცხოვ., ზ. ჭ., გვ. 548). ანისში მისულ ცოტნე-დადიანს უნახავს თავისი შეგობრები საშინელ ტანჯვაში, გაუხდია ტანისამოსი, თავის ხელით წაუსვამს ტანზე თაფლი და მათში ჩამჯდარა. შემატყინის თქმით, მონღოლებს გაკვირვებით დადიანის ასეთი მოქცევა და ჰკითხეს ამის მიზეზიო. დადიანს უბასუხნია: „ჩვენ ყოველნი ამაღ შევკრებით, რათა განვაგოთ ხარაჯა თქვენი და ბრძანება თქვენი აღვასრულოთ, ესე იყო მიზეზი შეკრებისა ჩვენისა“-ო (ქართ. ცხოვ., ზ. ჭ., გვ. 549). ვინაიდან მონღოლთა ნოინებისათვის სხვებსაც ასეთივე ჩვენება მიუციათ, მონღოლებს ყველანი გაუნთავისუფლებიათ.

საქართველოს ფეოდალური მონარქიის ძლიერების ხანაში ოდიშის ერისთავ-მთავრები ბედნიან დადიანები ვერ ბედავდნენ მეფის შრომას და მას უწევდნენ ერთგულ სახელმწიფოებრივ სამსახურს.

ამასთანავე ოდიშის საერისთავოში იმყოფებოდა ჭყონ დიდის საეპისკოპოსო, რომელსაც ჰქონდა დიდი პოლიტიკურ-საზოგადოებრივი მნიშვნელობა საქართველოს ფეოდალური მონარქიის ძლიერების ხანაში, განსაკუთრებით მას შემდეგ, როდესაც დავით აღმაშენებელმა ჭყონდიდლობა და მწიფნობართ-უხუცესობა ერთი ვაზირის ხელში გააერთიანა. ამ თანამდებობაზე ირჩევდნენ მაღალ სამღვდელთა წარ-

მომადგენელს, რომელიც განაგებდა ჭყონდიდის (მარტვილის) საეპის-
კოპოსო კათედრას და მას უწოდებდენ ჭყონდიდელსა და ვაზირთა
შორის უპირველესს¹.

ჭყონდიდელი იყო მეფის მრჩეველი, მართლმსაჯული და ულონო-
თა და ქვრივთა მზრუნველი. მეფის შემდეგ მწიგნობართ-უხუცესი
იყო ქვეყნის უზენაესი წარმომადგენელი და პოლიტიკის მიმართუ-
ლების მიმცემი. მას უწოდებდენ მეფის „მამას“ (კარის გარიგება, გვ.
19) და მეფეც სახელმწიფო საქმეებზე პირველად მასთან თათბირობ-
და. მასვე ეკითხებოდა სასულიერო წოდების საქმეების მოწესრიგე-
ბა. ომისა და ზავის საკითხებში იგი მონაწილეობას იღებდა და ლაშ-
ქრის წვევაზე გაცემული ბრძანებები მას სისრულეში მოჰყავდა. მე-
ფის სალაშქროდ წასვლის დროს სამეფო საქმეებს ის მართავდა
და სხვა.

ერთი სიტყვით, საქართველოს ფეოდალური მონარქიის ძლიერე-
ბის ხანაში ოდიშის საერისთავოს წარმომადგენელი დადიანები და
ჭყონდიდის კათედრის მესვეურნი ჭყონდიდელ-მწიგნობართუხუცესნი
შედიოდენ გაერთიანებულ საქართველოს სამეფოს სავაზიროში და
აქტიურ მონაწილეობას იღებდენ სახელმწიფო საქმეებში. მაგრამ ეს
პატრონჟმური ურთიერთობაზე აღმოცენებული ფეოდალური მონარ-
ქია მატარებელი იყო შინაგან გამთიშველ ძალებისა და ამის გამო
ის განიცდიდა მერყეობას. მეფეები მიისწრაფოდნენ განემტკიცებინათ
თავიანთი უფლება და შეეზღუდათ ფეოდალური არისტოკრატია, რომე-
ლიც იბრძოდა, რათა შეესუსტებინა მეფის უფლება და გაეძლიერებინა
ფეოდალ-ერისთავების პოლიტიკური და უფლებრივი ბატონობა. ასეთი
შინაგანი წინააღმდეგობა ძირს უთხრიდა გაერთიანებულ ფეოდალურ
საქართველოს, რომლის ერისთავ-ფეოდალები მუდამ მზად იყვნენ განდ-
გომისათვის, მხოლოდ ამისათვის ეძებდენ ხელსაყრელ პოლიტიკურ მო-
მენტს, რათა თავისი თავი აღეარებინათ დამოუკიდებელ ერისთავ-
მთავრებად. ასეთი პირობები შეიქმნა მონღოლთა შემოსევიდან. რო-
დესაც მონღოლებმა თბილისი აიღეს 1238 წ., მეფის ხელისუფლება
დასუსტდა და დაეცა. ამას მოჰყვა საქართველოს მთლიანობის დაშ-
ლა და მონღოლების ხელის შეწყობით ერისთავების გაძლიერება.
მონღოლებისაგან ღვენილი დავით ნარინი გადადის იმერეთში, სა-
დაც იგი დიდებულებმა და ერისთავებმა აღიარეს მეფედ: „ხოლო
ვითარ ცნეს აფხაზთა, სვანთა, დადიანთა, ბედიანმან, რაქის ერის-

¹ ივ. ჯავახიშვილი, ქართული სამართლის ისტორია, წ. 1, ტფ. 1919 წ.
(იხ. მწიგნობართ-უხუცესი, გვ. 126); კელმწიფის კარის გარიგება, გვ. 3.

თავმან და სრულიად ლიხთ-იმერთა, შემოკრბეს სიხარულითა დიდეთა და მეფედ ჰყვეს დავით, რუსუდანის-ძე, აფხაზთა, ვიდრე ლიხთამდე“-ო (ქარ. ცხოვ., ზ. ქ., გვ. 559).

ამგვარად საქართველო გაიყო ორ სამეფოდ: ქართლისა და იმერეთის სამეფოდ. ჩქარა ამას მოჰყვა თითოეულ სამეფოს სანებნისათვის ბად დანაწილება, რომლის შესახებ ვახუშტი ასე მოგვითხრობს: „ხოლო დაჯდა ნარინ დავით მეფედ იმერთა (1259—1293). ამიერით იწოდა დავით და მას ქვემოთნი მეფედ იმერთა და არღარა აფხაზთა“-ო¹. ამ დავით IV ნარინის (1243—1259 წ.) მეფობის დროს ოდიშის ერისთავად იხსენიება ბედან დადიანი, რომელსაც განუახლებია და შეუმკვია სხვადასხვა ეკლესიების ხატები. ის მოხსენებულია წალენჯიხის ჯვარცმის ხატის წარწერაში: „მანდატურთ უხუცესი დადიანი ბედანი და ძე მათი, მეორე მამკობი დადიანი გიორგი“¹.

ხოზის ეკლესიის ღვთისმშობლის ხატზე დაცულია ბედან დადიანის ასეთი წარწერა: „ქ. ყოვლად წმიდაო ღმრთის მშობელო, დედოფალო, შემწე და მეოხ და მფარველ ეყავ გულისმოდგინეთ მამკობსა წმიდისა და პატიოსნისა ხატისა შენისა ერისთავთ ერისთავსა, მანდატურთ უხუცესს, ბედანსა დადიანსა და დიოფალთ დიოფალსა ხუვაშაქსა, რომლისა შემოწირვითა მოიქედა ზურგი ესე“ (ე. თაყაიშვილი, იქვე, გვ. 141).

ესევე ბედანი მოხსენებულია მარტვილის ტაძრის ღვთისმშობლის ხატის წარწერაში: „... ახლად მამკობი კნინთა მიერ უღირსი მანდატურთ უხუცესი ბედანი დადიანი და მეუღლე, ვითხოვთ შე, უღირსი ხუაშაქი, ქართლისა ერისთავისა ასული ძითურთ გიორგით და ივანეთ—გვიოხენ, ყოვლად უხრწნელო, რა ყამს დაჯდეს ძე შენი განკითხვად დღესა მას საშინელსა“ (იქვე, გვ. 49).

ვახუშტით: „შემდგომად ნარინ დავით მეფისა დაჯდა მეფედ ძე დავითისა უხუცესი კონსტანტინე (1293—1327 წ.). ამ კონსტანტინეს წინა აღუდგა ძმა თავისი მიქელ და არა უტეგებდა მეფობისა დაპყრობად იმერეთისა და მიქელ დაიპყრა რაჭა, ლეჩხუმი და არგვეთი და აქვნდათ დღეთა მათთა მარადის ბრძოლა, შლილობა და შფოთი და ხდომა ურთიერთთა და იყო ოხრება ქვეყნისა. ამის-თვის შეიკირვებდენ დიდებულნი ამის სამეფოსანი და ვერა რითა ჰყვეს ზავნი მათ

¹ ექვ. თაყაიშვილი, არქეოლოგიური მოგზაურობა სამეგრელოში, ძველი საქართველო, ტ. III, ტფილისი, 1913—1914 წ., გვ. 227; M. Brosset, Voyage archéologique, Rapports, I, 1849 r., Mingrèlie—Odichi, გვ. 42—43.

შორის, იხილა დადიანებან გიორგიმ ესე ვითარება მათ შორის, მაშინ მიიტაცა საერისთაო ცხომისაცა და დაიპყრა თვით სრულად ოდიში ანაკოფიანდჳ, ეგრეთვე შარვაშიძემ აფხაზეთი და გურჯელ-მან გურია და სვანთა ერისთავმან სვანეთი და განიძკვიდრეს ყვესულ-დჳ არღა-რა ეგოდენსა მორჩილებასა შინა იყუნენ მეფეთასა — ამისა შემდგომად მოკუდა დადიანი გიორგი (1323 წ.) და დაჯდა მის წილ ძე მისი შამია და ამან უმეტესად დაიპყრა ოდიში* — (იქვე, გვ. 276).

ამგვარად ერისთავებმა ისარგებლეს იმერეთის სამეფოს შინაური შეუთითა და განხეთქილებით და მოიპოვეს თავიანთი საერისთავოს დამოუკიდებლობა. მათ შორის შედარებით ძლიერი იყო ოდიშის საერისთავო, რომლის პირველ ერისთავ-მთავრად უნდა ჩაითვალოს გიორგი I დადიანი. ეს გიორგი შეიღი იყო ბედან დადიანისა და იგიც ატარებდა ერისთავთ-ერისთავისა და მანდატურთ-უბუცესის სახელწოდებას. მისი ფრესკა ასომთავრულ წარწერით დღემდის დაცულია ბუდიის ტაძარის სამხრეთის კედელზე, სადაც იგი წარმოდგენილია თავისი მეუღლით და შვილით¹.

ამ გიორგი I დადიანისა და მისი შემკვიდრეების საზრუნავი საქმე ახლა იყო დამოუკიდებლობის შენარჩუნება და სამთავროს საზღვრების გაფართოება-გამაგრება. ამ ხანებში ოდიშის ცალკე სამთავროდ გამოყოფა და განცალკევება საფრთხეს უმზადებდა იმერეთის სამეფოს პოლიტიკურ მთლიანობას და მის დამოუკიდებელ არსებობას. იმერეთის მეფე-მთავრები ამ დროს სარგებლობდნ თემურ-ლენგის შემოსევით აღმოსავლეთ საქართველოში და მთელი მათი მოღვაწეობა მიმართული იყო საქართველოს მეფის ბაგრატ V და მისი შვილის გიორგი VII წინააღმდეგ, რომ ცენტრალური ხელისუფლების დასუსტებით ესარგებლათ და იმერეთი აღეარებინათ ცალკე დამოუკიდებელ სამეფოდ. ამ ბრძოლაში დადიანი გარკვეული პოლიტიკური მოსაზრებით ემხრობოდა ბაგრატსა და გიორგის და იცავდა საქართველოს მთლიანობას. დადიანი კარგად ერკვეოდა, რომ იმერეთის მეფეების დამოუკიდებლობა და გაძლიერება საფრთხის ქვეშ აყენებდა ოდიშის სამთავროს დამოუკიდებელ არსებობას. ამასთანავე მისთვის პოლიტიკური მოსაზრებით და კულტურულად უფრო მისაღები იყო მთლიანი საქართველოს მეფის ვასალად ყოფნა, ვიდრე იმერეთის მეფის ქვეშევრდომობა. ამიტომ დადიანები ამ ბრძოლაში აქტიურ მონაწილეობას იღებენ, ებრძვიან იმერეთის მეფე-მთავრების სეპარატიულ მის-

¹ M. Brosset, Voyage Archéologique, Rapports, I. ST. Peter, 1849 r., Samourzakan — Apskhazie, გვ. 91—92.

წრადებებს და აშკარად ემხრობიან საქართველოს მეფეებს. 1386 წელს თემურლენგმა დაიწყო საქართველოზე გამოლაშქრება. ბაგრატ V შეუდგა სამხადისს და ლაშქრის შეყრას თემურის წინააღმდეგ, მაგრამ ათაბაგი ბექა თემურის შიშით ბაგრატს განუდგა, მიემხრო თემურ-ლენგს და სთხოვა ზავი და მორჩილება. მაგრამ საათაბაგოს განდგომით ბაგრატ V არ შეშინდა და იგი განაგრძობდა სამხედრო სამხადისს. იმერეთში მან გაგზავნა თავისი ძე გიორგი, რომ იქაური მთავრები არ განდგომოდნენ მას. ოდიშის მთავრად ამ დროს იყო ბაგრატის მიერ დამტკიცებული გიორგი I-ის ძე ვამეყ I დადიანი (1386—1396 წ.), რომელიც მტკიცედ იდგა ბაგრატის ერთგულებაზე.

1387 წელს მონღოლებმა თბილისი აიღეს, ტყვედ ჩაიგდეს თვით მეფე ბაგრატ და მისი მეუღლე დედოფალი ანა. ამით ისარგებლეს მთავრებმა და დაიწყო მათი განდგომა. პირველად მეფეს განუდგა სამცხის ათაბაგი ბექა. ხოლო როდესაც გიორგი ბაგრატის-ძე იმერეთიდან წამოვიდა ათაბაგის დასამორჩილებლად, იმერეთის მთავარმა ალექსანდრე ბაგრატის-ძემ 1388 წელს თავისი თავი მეფედ გამოაცხადა. მაგრამ მისი მეფობა არ ცნო ვამეყ დადიანმა, რომელიც ერთგულ სამსახურს უწევდა ბაგრატ მეფეს (ვახუშტი, საქარ. ცხოვრება, გვ. 278). მაშინ ალექსანდრეს შემკვიდრემ იმერეთის მეფე გიორგი I-მა (1389—1392 წ.) განიზრახა ურჩობისათვის დადიანის დამორჩილება იარაღით. ის დიდი ჯარით გადავიდა ოდიშში. მაგრამ დიდი ბრძოლის შემდეგ ვამეყ I დადიანმა გიორგი მეფე დაამარცხა და ამ ბრძოლაში თვით გიორგი იქმნა მოკლული. ამის შესახებ ვახუშტი მოგვითხრობს: „და შემდგომად ალექსანდრე მეფისა დაჯდა ძმა მისი გიორგი მეფედ იმერთა. არღა-რა ინებეს მთავართა მათ მორჩილება გიორგი მეფისა. ამისთვის განიზრახა ამან გიორგი ბრძოლა ვამეყ დადიანისა, რამეთუ უკეთუ სძლიოს და დაიმორჩილოს იგი, სხვანიც ყოველნი დაიპყრას. შემოკრბნა სპანი იმერთანი, წარვიდა და შთავიდა ოდიშს. დღესა ერთსა ეწყო ვამეყ დადიანი და ძლიერისა ბრძოლისა შემდგომად იძლია სპანი იმერთა და მოჰკლეს მეგრელთა მეფე გიორგი. ხოლო ლტოლვილნი იმერნი მოვიდნენ თავის თავისად: მაშინ განზრახეთა ვამეყ დადიანისათა ჩამოვიდა გიორგი ძე დიდისა ბაგრატ მეფისა და დაიპყრა კვალად იმერეთი“-ო¹.

აქედან ირკვევა, რომ ვამეყ დადიანის დახმარებით იმერეთში ჯარით გადმოსულა გიორგი VII ბაგრატისძე და მას ისევ დაუპყრია იმერეთის სამეფო.

¹ ვახუშტი, საქართველოს ცხოვრება, თბილისი, 1913 წ., გვ. 279

ასეთი ერთგული სამსახურისათვის გიორგი VII-ს ვამეყის შვილს მამია II-ს უბოძა ცხომის ან ცხუმის საერისთავო¹. ვამეყ დადიანს გაულაშქრია ჯიქეთში, დაუპყრია იქ ციხე-სიმაგრეები და დიდი ნადავლით დაბრუნებულა. სხვათა შორის მას თან წყმყოფდნა მარმარილოს სვეტები და ფიქალები, რომლებიც დღესაც დეცხლანს მარმარის მონასტრის კედლებში.

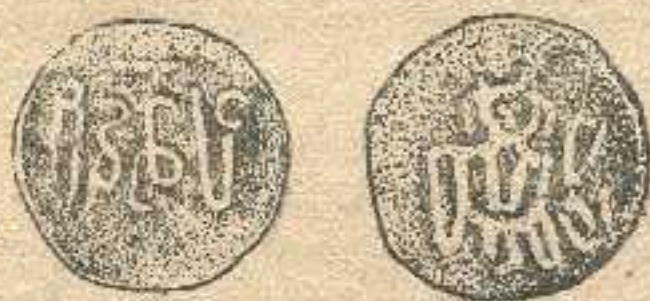
ამის შესახებ ხობის ტაძრის ექვტერის წარწერა მოგვითხრობს:

„ქ. სახელითა ღმრთისათა ერისთავთ ერისთავმან და მანდატურთ უხუცესმან დადიანმან ვამეყ მამისა მათისა პატრონისა ერისთავთ ერისთავისა დადიანისა გიორგის შედეგად მიუკლა ჯიქეთს ურწმუნოებისა და ორგულობისათვის, რათამცა მოემსახურა. და სძლო და შეურაცხ და უკმარ იქმნა მათი სიმაგრენი, გაგარი და უღაღნი, ყოველნივე ძალითა მოირქუნა. მრავალთა ჯიქეთისა პატრონთაგან მიუვალნი მოარბივნა. რაოდენნი მოეწყო, მათი მძევალნი წამოასხნა და სხვანი აოტნა. და მაშინ მოიღო სვეტნი და ფიქალნი ესენი მარმარილოსანი და მამა-დედათა ლარნაკი და მისი და მარებ გააერთა. საუკუნემცა არს ესენება მათი“ (ექ. თაყაიშვილი, არქეოლ. მოგზ. სამეგრელოში, გვ. 133; M. Brosset, Voyage, I, გვ. 38—39). საყურადღებოა, რომ ვამეყ I დადიანი საკუთარ ფულსაც სჭრიდა თურმე. ამას მოწმობს 1927 წელს ქალ. სოხუმში ერთ გორაკზე, რომელზედაც ბაგრატიის კოშკის ნანგრევია, ვერცხლის ფულების განძის აღმოჩენა. ეს განძი შეიცავდა ტრაპიზუნდის მეფის იოანე II (1280—1297 წ.) ასპრების წაბაძულობის ქართულ ფულებს, რომელშიაც ერია ვამეყ დადიანის სახელით მოჭრილი დღემდის უცნობი ვერცხლის ფული². ვამეყის მემკვიდრე, მამია II, რომელმაც გიორგი VII-ის ერთგულ სამსახურისათვის მიიღო ცხომის საერისთავო, ახლა ცდილობდა დაეპყრო აფხაზეთი და ამ მიზნით მას დიდი ჯარით გაულაშქრია აფხაზეთში.

¹ ვახუშტი, საქართველოს ისტორია, დ. ბაქრაძის რედაქციით, გამოცემული თბილისში 1885 წ., გვ. 291.

² E. A. Похомов, Клады Азербайджана и других республик и краев Кавказа, вып. II, Баку, 1238 г. გვ. 46, №483. 1940 წლის მაისში მე პირადად გავსინჯე და ფოტოგრაფიულად გადავიღე აღნიშნული ფული, რომელიც ინახება ალექსანდრე სიმონოვის თჯანში ქალ. სოხუმში. ეს ფული ვერცხლისაა და მას ერთ მხარეზე აქვს მხედრული წარწერა „ვამეყ“. მეორეზე კი გამოსახულია მამაკაცის პორტრეტი (გვირგვინოსანი), საზე დამახინჯებულია და წარმოადგენს ტრაპიზუნდის მეფის იოანე II-ის წაბაძულობას (იხ. სურ. 10.).

ამ ბრძოლაში დადიანის ჯარი დამარცხებულა და თვით მამიაც მოუკლავთ: „არამედ იხილა რა მამია დადიანმა ეს უითარებანი, ინება დამორჩილება აფხაზთა და ამასვე წელსა შეიკრიბნა სპანი ოდიშარნი, მეგრელნი და წარვიდა და მისრულს აფხაზეთსა ეწყო შარვაშიძე აფხაზით. სიმაგრის გამო მოსწყვიდნეს მეგრელნი და მამია დადიანი მამია და ნეშტნი სპანი აოტნეს და ლტოლვილნი მივიდნენ ოდიშს“ (ვახუშტი, საქარ. ისტორია, გვ. 297—298). თავისი ერთგული ერისთავის დამარცხებამ და სიკვდილმა შეაშფოთა საქართველოს მეფე ალექსანდრე (1413—1442 წ.), რომელიც გადმოსულა ოდიშში და დადიანობა უბოძებია მამიას შვილის ლიპარიტისათვის.

სურ. 10. ვამეყ დადიანის ფული.

ლიპარიტ I დადიანი თანამედროვე იყო საქართველოს მეფე გიორგი VIII-სა (1445—1462 წ.), რომლის მეფობაში იწყება გამწვავებული ბრძოლა საქართველოს მეფე-მთავართა შორის. ამას ხელს უწყობდა გართულებული საგარეო პოლიტიკური მდგომარეობა, სახელდობრ ოსმალების გაძლიერება აღმოსავლეთისა და მცირე აზიის ქვეყნებში. 1453 წელს ოსმალებმა კონსტანტინოპოლი აიღეს და ამით ხელში ჩაიგდეს მთელი შავი ზღვის სანაპიროები და ახლა ძლიერი ოსმალების სახით საქართველოს გამოუჩნდა საშიში მტერი, რომელიც საქართველოს უტევდა დასავლეთ-სამხრეთის მიმართულებით.

ამის გამო გიორგი VIII-ს საქართველოს სამეფოს მთლიანობის დასაცავად უხდებოდა ბრძოლა ერთის მხრით გარეშე მტრებთან და მეორეს მხრით მთავრებთან, რომლებიც დამოუკიდებლობისაკენ მიისწრაფოდნენ. პირველად გიორგი მეფეს განუდგა ყვარყვარე ათაბაგი და იმერეთის ერისთავი ბაგრატი. ათაბაგმა ყვარყვარემ და ბაგრატმა კავშირი შეკრეს გიორგის წინააღმდეგ და ათაბაგის დახმარებით ბაგრატმა 1462 წ. გვირგვინი იკურთხა ქუთაისში და იმერეთში გამეფდა. ბაგრატმა მიიმხრო ლიხთ-იმერეთის მთავრებიც: დადიანი, გურიელი, აფხაზეთისა და სვანეთის ერისთავები და ისინი დამოუკიდებელ მართველებად აღიარა. ამგვარად იმერეთის მეფე-მთავრები გიორგი მეფეს განუდგნენ. გიორგი მეფემ სცადა განდგომილებთან შე-

თანხმება, მაგრამ იგი იმერეთში დამარცხდა და უკანვე გამობრუნდა. 1436 წელს გიორგიმ გაილაშქრა ათაბაგი ყვარყვარეს დასამორჩილებლად. ბრძოლა მოხდა ფარავნის ტბასთან, სადაც გიორგი დამარცხდა და ტყვედ ჩაუვარდა ყვარყვარე ათაბაგს, რომელიც მეფემ ბაგრატ II-მ ამით ისარგებლა და 1466 წ. ქარიღის დახმარებით ყვარყვარე ათაბაგი, რომელმაც მეფე შეიბყრო, ჩქარა გარდაიცვალა. მისმა მემკვიდრემ ბაადურმა მეფე გიორგისაგან მიიღო დამოუკიდებლობის სიმტკიცის პირობა და იგი ტყვეობიდან გაანთავისუფლა.

ამგვარად საქართველოს მეფე გიორგი VIII მეფე-მთავართა შორის ატეხილ ბრძოლაში დამარცხდა და იგი ჩქარა გარდაიცვალა, რასაც შედეგად მოჰყვა საქართველოს ფეოდალური მონარქიის მთლიანობის დარღვევა და მისი დანაწილება რამდენიმე სამეფოდ და სამთავროებად.

ამასთანავე საშის ხასიათს იღებდა საგარეო მდგომარეობაც. აღმოსავლეთით საქართველოს დაპყრობით ემუქრებოდა ირანის ძლიერი შაჰი უზუნ-ჰასანი, დასავლეთ-სამხრეთით კი ოსმალეთი, რომელმაც დარდანელის სრუტეები მაგრად ჩაკეტა და მთელი შავი ზღვის სანაპიროები გამოუვალ ჩიხში მოამწყვდია. ოსმალეთის ეს გაძლიერება შის იწვევდა დასავლეთ ევროპის სახელმწიფოებში. ასეთ შის რასაკვირველია საქართველოს მეფე-მთავრებიც კარგად გრძნობდნენ და როდესაც რომის პაპმა პიოს II-მ მოუწოდა ქრისტიანულ სახელმწიფოებს ოსმალებზე გალაშქრებისათვის, ამან დიდი გამოხმაურება გამოიწვია საქართველოს მეფე-მთავრებს შორის. დახმარება და მონაწილეობის მიღება აღუთქვამს სამეგრელოს მთავარს ბედიანს, რომელიც ლიუდოვიკო ბოლონელის მიერ შეგროვილ პირობის ბარათში მოხსენებულა მეფედ. მეფე გიორგი VIII თავის 1459 წლის ეპისტოლეში სხვა მოკავშირეთა შორის ბედიანს იხსენიებს სამეგრელოს მეფედ¹.

„მე გიორგი მეფე პერსთა (sic, სპარსთა ?),

ბედიანი სამეგრელოს მეფე,

ყუარყუარე ქართველთა მთავარი,

რაბია (Sic) ანოკაციის მთავარი“

თვით ყვარყვარე ათაბაგი ამავსე წელს დაწერილს წიგნში ლაშქრობაში მონაწილე პირთა შორის იხსენიებს ბედიან სამეგრელოს მეფეს. შემდეგ 1460 წ. ევროპაში მისულ საქართველოს ელჩებს განუცხა-

¹ მიქელ თამარაშვილი, ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის, ტფილისი, 1902 წ., გვ. 594, 595—597; ქარ. ტექსტი, 57—58, 59).

დებიან, რომ ოსმალთა წინააღმდეგ სამხედრო მოქმედებაში მონაწილეობას მიიღებენ: „ბენდას (ბედიანი) სამეგრელოს და აფხაზეთის მეფე და ბაგრატ იმერთა, რომელნიც აწ გიორგიანებად იწოდებიან და მანია (მამია) გურიის ერისთავი და ფაბიე ანგოსელს მთავარო (მ. თამარა შვილი, ისტ. 598. შეად. ქართ. ტექსტოვ. 92).

ეს ბედიანი უნდა იყოს ლიპარიტ I დადიანი და თანამედროვე აქ მოყვანილ ტექსტში მოხსენებულ ქართველ მეფე-მთავართა, იგი იხსენიება ეპისტოლეში ბედიანად, როგორც სამეგრელოს მთავრები ქართულ წყაროებში არიან ცნობილნი. საყურადღებოა, რომ ეს ბედიანი (ლიპარიტ I) მოხსენებულია, როგორც სამეგრელოსა და აფხაზეთის მეფე. ამის შესახებ პროფ. ივ. ჯაფახიშვილი ისეთ განმარტებას იძლევა: „ბედიანი ცალკე ერთეულის მთავრად ითვლებოდა. იგი სამეგრელოს და აფხაზეთის მფლობელი იყო და იმდენად ფართო უფლებებით ყოფილა მოსილი, რომ მეფედაც კი იწოდება. ჯარიც საკუთარი ჰყოლია და მართვა-გამგეობაც თავისი ექნებოდა“-ო¹.

სამეგრელოს მთავარი ბედიანი XV საუკუნეში ქართულ წყაროების მიხედვით ფლობდა საკმაოდ ფართე ტერიტორიას: „ეპყრა ცხენისწყალს ჩაღმართი, ლეჩხუმს ქვემოთი, სვანეთის მთის გაღმართი, აფხაზეთის ზემოთი“. მასვე ექვემდებარებოდა აფხაზეთი ჯიქეთამდის, მაგრამ იგი „მორჩილებდა არა ყოველსა ბრძანებასა დადიანისასა“.

სადადიანოს საზღვრები დაახლოებით მოცემულია აგრეთვე „მცნება სარჯულოში“, რომელშიაც ნათქვამია: „ლიხთა ამერიისა კოროხსა აქათ, ოვსეთსა აქათ, ზღვა პონტოსა აქათ, სადა დიდსა ბიჭუინტისა სამზღუარი შიაწევს“. თვით ბედიანი ერისთავთ-ერისთავი შაჰადავლე (1470—1474 წ.) ამ ძეგლში მოხსენებულია „დადიან-გურიელად“. აქედან ირკვევა, რომ დადიანს სამეგრელოს და აფხაზეთთან ერთად ექვემდებარებოდა გურიაც.

ამას იდასტურებენ აგრეთვე ვენეტიკელი დესპანები იოსაფა ბარბაროს და ამბროჯიო კონტარინის ცნობები სამეგრელოს შესახებ. საქართველოს დასავლეთ ნაწილს, აზობენ ისინი, ფლობდა სამეგრელოს მთავარი, რომელსაც ბედიანი² ეწოდებოდა.

¹ ივ. ჯაფახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, წ. IV, ნაწ. I (XV საუკ.), თბილისი, 1924 წ., გვ. 59.

² ეს სახელწოდება დაკავშირებულია ადგილ ბედიასთან, რომელიც მდებარეობს სამურზაყანოში, ოქუშის წყალზე. სოფ. ბედია ცნობილია თავისი ძველი ტაძრით, რომელიც აშენებულია მეფე ბაგრატ III მიერ (980—1014 წ.). ეს

ბედიანის სამთავროს დასავლეთით საზღვრავდა შავი ზღვა, სამხრეთით ბათომი, ხოლო ჩრდილოეთით სებასტოპოლიც მას ეკუთვნოდა (ი. ბარბარო, მოამბე, 1894 წ., II, 45 და ამბროზიო კონტარინი, იქვე 49). ჩრდილოეთით კი საბუდიანოს საზღვარი აღწევდა ჩერქეზეთამდისო. აღმოსავლეთით იგი ესაზღვრებოდა საქართველოს მეფის ბაგრატის საბრძანებელს, რომლისაგან მას ყოფიდა ერთი მდინარეო (უნდა ვიგულისხმეთ ცხენისწყალი).

მათივე ცნობით ბედიანის სამთავრო იმ დროს წარმოადგენდა ცალკეულ პოლიტიკურ ერთეულს, რომელსაც ჰქონდა თავისი საზღვრები და ციხე-სიმაგრეები, ყავდა ჯარი და საკუთარი მართვა-გამგეობა (იქვე 56). მაგრამ საქართველოს მეფის უხენაეს უფლებას ბედიანი ნომინალურად მაინც ცნობდა თურმე და მეფეს შეეძლო განსაკუთრებულ შემთხვევაში ჩარეოდა ბედიანის საქმეებში (ივ. ჯავახიშვილი, ქარ. ერის ისტორია, წ. IV, გვ. 111). ოდიშის ამ გაძლიერებულ ბედიან-დადიანებს, რომლებიც მეფის სახელწოდებასაც კი ატარებდნენ ახლა არ სურდათ იმერეთის მეფის ვასალობა და იბრძოდნენ დამოუკიდებლობის შენარჩუნებისათვის. მით უმეტეს ასეთი მაგალითის მაჩვენებელი იყო სამცხის ათაბაგი, რომელმაც შესძლო ასეთი დამოუკიდებლობის მიღება. თვით იმერეთის სამეფო ამ დროს არ წარმოადგენდა მთლიან პოლიტიკურ — სახელმწიფოებრივ ერთეულს, ის დასუსტებული იყო შინაგან ბრძოლებით, კულტურულ-ეკონომიურადაც ძალზე ჩამორჩენილი იყო, რომ მას შესძლებოდა არსებულ სამთავროების პოლიტიკურ-ეკონომიური გაერთიანება.

ტაძარი ქართული ხუროთმოძღვრების ერთერთი საუკეთესო ნიმუშად ითვლება. აქვე დაცულია ბედიელ მთავრებისა და ეფისკოპოსების სადგომი — პალატი (იხ. Д. Баррадзе, Кавказ в древних памятниках христианства, ЗОЛКА, I, АКАК, V, VI, 2; Brosset, Voyage, I, 91—92).

ვახუშტის ცნობით: „ხოლო ამ ეგრიისს მდინარესა ხედა, მთასა შინა არს ეგრი, სადაცა მოვიდა ბირველად ეგროს — ძე თარვამოსისა და აქა აღაშენა ქალაქი და დაიპყრა საზღვარი თვისი. არამედ ამის შემდგომად უწოდეს ბედიო, რომელი დასვა ა მუყეზან ფარნაოზ ქუჯი ერისთავად რითნის დასავლეთისა, ვინაიდან ბოვია ბედი, მერმე აფხაზთა მეფის ლევანისაგან განიყო და ცხოვრის ერისთავი სხვა, ბედიისა სხვა, აფხაზთა სხვა. თამარ მეფემდე ესრეთ. შემდგომად რუსუდანისა, ოდიშისა დაბისა დადიანი და ბედიელი მას აქეთისა, არლარა ცნობისა“ (ვახუშტი, საქარ. გეოგრაფია, ბედიო, თფილისი, 1904 წ., გვ. 305). XII—XV საუკუნეების დიდი პოლიტიკურ-კულტურული მნიშვნელობა ჰქონდა ოდიშის ისტორიაში და სამეგრელოს ერისთავები იწოდებოდნენ ბედიან-დადიანებად. შემდეგში ბედიო იქცა საეპისკოპოსო საჯდომად და აქაური ეპისკოპოსები იწოდებოდნენ ბედიელებად, რომლებსაც საქართველოს საეკლესიო იერარქიაში ეჭირათ მე-26 ადგილი.

ლიპარიტ I დადიანი იმერეთის მეფე ბაგრატ II-ეს მიემხრო დამოუკიდებლობის სანქციის მიღების მიზნით. ასეთივე პოლიტიკას აწარმოებდნენ ლიპარიტის მემკვიდრეებიც. მაგრამ როდესაც ბაგრატ II იმდენად გაძლიერდა, რომ მან შესძლო ქართლის დაპყრობა და ხელში ჩაგდება, ამან შეაშფოთა ვამეყ II დადიანი (1474—1492 წ.), რომელიც კარგად გრძნობდა, თუ რა საფრთხე მოელოდა მის სამთავროს დამოუკიდებლობას ბაგრატის ასეთი გაძლიერებით. ამიტომ ვამეყ II-მ განიზრახა ბაგრატის შესუსტება, განუდგა მას და დაიწყო მის წინააღმდეგ ბრძოლა: „ხოლო ამან ვამიყ დადიანმა აღარა ინება გაძლიერება უმეტესად ბაგრატ მეფისა, შემოიკრიბა აღუხაზნი და კურიელი და უწყო კირთება, ოხრება და დაპყრობა იმერეთისა. ესმა ესე ბაგრატ მეფესა, ქართლს მყოფსა, და წარვიდა მსწრაფლად სპითა დიდითა და მოსრულსა ოდიშს უწყო დადიანი ვამიყ და იქმნა ბრძოლა ძლიერი და მოსწყდნენ მრავალნი. შემდგომად იძლია დადიანი ვამიყ. ნაშინ შევიდა ბაგრატ მეფე ოდიშს, აღიხუნა ციხენი და დაიპყრა ოდიში“-ო (ვახუშტი, საქარ. ცხოვრება, 282).

მაგრამ ვამეყ II დადიანი ამ დაპარცხების შემდეგ უფრო მედგარ ბრძოლას განაგრძობდა იმერეთის მეფის წინააღმდეგ. ბაგრატ II-ის შემდეგ იმერეთში გამეფდა მისი ძე ალექსანდრე II (1478—1510 წ.), რომელმაც გვირგვინის კურთხევის დღეს მიიწვია ვამეყ დადიანი და სხვა მთავრებიც. დადიანი არ მივიდა და მისი განზრახვით არც სხვა ერისთავები დაესწრნენ. ეს იყო დადიანის აშკარა განდგომა და ვამეყიც ახლა ცდილობდა ტახტიდან ალექსანდრეს გადაგდებას. ამ მიზნით მან მოიწვია ქართლის მეფე კონსტანტინე III (1469—1505 წ.), რომელმაც დადიანის დახმარებით დაიპყრო იმერეთი.

ასეთივე პოლიტიკას აწარმოებდა ვამეყის მემკვიდრე ლიპარიტ I (1482—1512 წ.), რომელიც იმერეთის მეფესთან ბრძოლაში უკავშირდებოდა ქართლის მეფეს. ეს ბრძოლა იყო ხანგრძლივი, რაც იწვევდა ერთმანეთის დალაშქრვას, მუდმივ შფოთსა და ძმათა შორეს სისხლის ღვრას. ამივე დროს საქართველოს დიდი საშიშროება მოელოდა ოსმალებისაგან, რომლებიც უახლოვდებოდნენ საქართველოს სამხრეთ საზღვრებს, მათ განზრახვა ჰქონდათ სამცხე-საათაბაგოს ხელში ჩაგდება. ეს გარემოება დიდ საფრთხეს უმზადებდა იმერეთის სამეფოს არსებობას და ბაგრატ III-მ (1510—1548) დახმარება სთხოვა ქართლის მეფეს ლუარსაბს I. ორივენი შეერთებული ძალით გაემართნენ სამცხისაკენ.

აქსოხიისტას 1545 წ. მოხდა სასტიკი ბრძოლა, გაიმარჯვეს ოსმალებმა და მათ დაიპყრეს საათაბაგო¹.

✓ ოდიშის მთავარმა ლევან I-მა (1532 — 1572 წ.) ისარგებლა ბაგრატ მეფის დამარცხებით, განუდგა მას და განიზრახა თავისი სამთავროს დამოუკიდებლობის გამოცხადება. მაგრამ ბაგრატმა შეიპყრო 1546 წ. და დაამწყვდია გელათის სამრეკლოში დაღმარების იმერეთის ფეოდალების დახმარებით მოახერხა გაპარვა და გახდა დამოუკიდებელი მთავარი. ამის შესახებ ქართველი მემკვიდრე მოგვითხრობს: „ხოლო ბაგრატს, მპყრობელსა იმერეთისასა, აქვნდა შური დიდი დადიანისა, რამეთუ მაშინ ოდეს შეეზა, ურუმთა ბაგრატ, ესე დადიანი მაშინ არა თანა მწყე-გყო მას. ამის-თვის განიხარა და მოიწვია დადიანი ლეონ ჭალასა ხონისასა და ლალატად შეიპყრა იგი ბაგრატ მპყრობელმან იმერეთისამან და პატიმარ ჰყო გელათს სამრეკლოსა შინა. მაშინ, ათაბაგმან ქაიხოსრო, ჰსცნო რა შეპყრობა დადიანისა, აღძრა ჩხვიძე ხოფილანდრე და გააპარა დადიანი ოდიშს და კვალად იპყრა დადიანმან ოდიში“-ო (ქარ. ცხოვრება, წ. კ., გვ. 724—725). დადიანის კვალს მიჰყვა გურიელიც და იგიც არცნობდა იმერეთის მეფის ბაგრატ III-ის უფლებას.

ამგვარად სოხოისტის ომში დამარცხების შემდეგ ოდიში და გურია გახდნენ ფაქტიურად იმერეთის მეფის ბაგრატ III-ისაგან დამოუკიდებელი სამთავრონი, მხოლოდ ჯერ კიდევ აღიარებდნენ იმერეთის მეფის უპირატესობას. ირანსა და ოსმალეთს შორის აღმოსავლეთში წარმოებული ბრძოლები 1553 წელს დროებით დასრულდა და მათ შორის დაიდვა ხელშეკრულება, რომელშიაც სხვათა შორის შეტანილი იყო საქართველოს საკითხიც. ქართლი, კახეთი და ქაიხოსრო ათაბაგის სამფლობელო მიეკუთვნენ ირანს, ოსმალეთის მფლობელობაში კი მოექცა: იმერეთის სამეფო საგურიელო და სადადიანოსთან ერთად. ოსმალეთს დარჩა აგრეთვე მის მიერ ძალით დაკავებული საათაბაგოს სამხრეთი ნაწილები.

ამ ხელშეკრულების ძალით ოსმალეთი ახლა გადავიდა ამ სამთავროების შეტევაზე, რათა ორივე სამთავრო მოექცია თავისი პოლიტიკური გავლენის ქვეშ. ოსმალები ჯერ მიადგნენ გურიის სამთავროს და დაიპყრეს ჭანეთი, შავი ზღვის ნაპირი ქოროხამდის და ააშენეს გონიას ციხე. ამით ოსმალებმა შეკრეს შავი ზღვის სანაპირო, რის გამოც დაეცა ვაჭრობა და კავშირი დასავლეთ საქართველოს პროვინციებთან. ამ გარემოებამ მეტად ცუდ მდგომარეობაში ჩააყენა ოდიში-გურია, რადგანაც დასავლეთ საქართველოს მოესპო ზოგიერთი

¹ ს. მაკალათია, „ოსმალების შემოსევა და სამცხე-სათაბაგოს დაპყრობა—გამაჰმადიანება“, მესხეთ-ჯავახეთი, ტფილისი, 1938 წ., გვ. 54—62.

აუცილებელი საქონლის მიღების საშუალება, როგორც მაგალითად მარილის. ამან აიძულა იმერეთის მეფე-მთავრები ქედრ მოეხარათ ოსმალეთის წინაშე და სულთანის ხაზინის სასარგებლოდ დათანხმებულ-იყვნენ ყოველგვარ გადასახადის ვალებაზე, რომელსაც ქედილს შეადგენდა ქალ-ვაჟების გაგზავნა. ოსმალეთის აგრესიამ საჩუქრებს უშაბდებდა დადიანსაც. ფაშები პირდებოდნენ მას იმერეთისაგან დაპოუკიდებლობას, თუ იგი მიიღებდა სულთანის ყმობას. 1557 წ. ლევან I დადიანი გაემგზავრა სტამბოლს, აღუთქვა სულთანს ერთგულება და საჩუქრად შიართვა მას ძვირფასი ლალი.

გაძლიერებული ლევან I, რომელიც თლობდა სამეგრელო-აფხაზეთის ტერიტორიას, ახლა ვერ ითმენდა გურიელის მეტოქეობას. ხელში რომ ჩაეგდო ლიხთ-იმერეთის პოლიტიკური მესვეურობა, დადიანმა ახლა ვანიზრახა გურიის სამთავროს დამორჩილება. მათ შორის ბრძოლამ მწვავე ხასიათი მიიღო იმერეთის მეფის ლევანის დროს (1585—1590 წ.). იმერეთის მართველი წრეები ამ ბრძოლაში მხარს უჭერდნენ გურიელს, რომ შეესუსტებინათ დადიანის ძლიერება და გავლენა.

ამის გამო მამია IV დადიანმა გაილაშქრა იმერეთზე, დაამარცხა მეფე ლევანი და მისი ლაშქარი. დადიანმა ლევანი ტყვედ შეიპყრო და შხეფის ციხეში ჩასვა. ტყვეობაში მყოფი მეფე ჩქარა გარდაიცვალა. იმერეთში დადიანმა გააძევა ლევანის ბიძაშვილი როსტომი კონსტანტინეს ძე (1690—1505 წ.). ამის შესახებ ვახუშტი მოგვითხრობს „არამედ განძლიერდა მეფესა და დადიანსა შორის შტრობა ძლიერად, შეიკრიბა ამისთვის დადიანმან მამია სპანი თვისნი და მოვიდა ქუთათისს. ამას ეკვეთა მეფე ლევან სპათათვისითა იმერთათა და ძლიერისა ბრძოლისა შემდეგ სძლო დადიანმან და შეიპყრა მეფე ლევან, წარიყვანა ოდიშს და პატიმარჰყო ციხესა შინა შხეფსა და მოკუდა შემდგომად მეფე ლევან პატიმრობასა შინა შხეფისა ციხესა შინა“. (ვახუშტი, საქარ. ცხოვრება, 295).

ასეთივე ბრძოლას აწარმოებდა მამიას შემდეგ მისი ძმა მანუჩარ I დადიანი, რომელიც ცდილობდა დაემარცხებინა გურიელი და მისი მოკავშირე იმერეთის მეფე. იმერეთში როსტომის გამეფება ნიშნავდა დადიანის პოლიტიკური გავლენის გაძლიერებას ლიხთ-იმერეთში, რაც მოსვენებას არ აძლევდა გიორგი გურიელს. მაშინ გიორგი გურიელმა დახმარება სთხოვა ოსმალებს, რომელთა შემწეობით გურიელმა აიღო ქუთათისი, გადააყენა დადიანის კანდიდატი მეფე როსტომი და იმერეთის მეფედ დასვა ლევან მეფის მეორე ბიძაშვილი ბავრატ თეიმურაზის ძე (1590 წ.). დადიანისა და გურიელის ეს ბრძოლა იმერეთის

სამეფოში დიდ არცე-დარცვას იწვევდა და იმერეთის/დიდებულებმა დახმარება სთხოვეს ქართლის მეფე სვიმონს დადიანისაჲს დასაცავად. სვიმონ I (1578—1600 წ.) გადავიდა დიდი ჯარით და ზარბაზნებით იმერეთში. იგი ოფიშკვეთში შეებრძოლა მანუჩარს და მის მოკავშირე როსტომ მეფეს. მაგრამ დადიანმა მანუჩარს დახმარება და იმერეთში ისევ როსტომი გაამეფა: „დადიანმა შემოიკრიბნა სპანი და როსტომ მის თანა რაოდენითმე იმერელთა, დაესხა გარიჟრაჟს სვიმონ მეფესა, იძლია მეფე სვიმონი და ივლტოდა ქართლს. ხოლო დადიან-მან აღიღო ალაფი დიდი და ზარბაზნები წაიღო ოდიშს. მოიყვანა როსტომ და აკურობეს ქუთაისს მეფედ“-ო (ეახუ შტი, საქარ. ცხოვრება, 297).

დადიანის ამ გამარჯვების შესახებ მეშატიანე მოგვითხრობს: „ხოლო რაჟამს ესმა მეფესა სვიმონს საქმე, შეიყარა და წარმოვიდა, მივიდა ქუთაისს და აღიღო ციხე და დაიპყრა კვალად იმერეთი და ვერღა-რა დაუდგა როსტომ და წარვიდა ოდიშს დადიანისა-თანა. მაშინ წარვიდა მეფე სვიმონ დადიანსა ზედა, ჩავიდა და დაიბანაკა ოფიშკვეთს დიდებითა და ძალითა მრავლითა და წარიღო თანა ზარბაზნები დიდ-დიდნი, სახელოანნი, რომელი აწცა არის ზუგდიდს და უდიდესი ზარბაზანი ერთი არს რუხს დღესაცა. არამედ მძღლო სამართალმან დადიანისა-მან და მიეცა გამარჯვება ქართველთა ზედა. ილტვოდეს ქართველნი და მრავალნი ამოსწყვიტეს მუნ და დაშთამუნ მრავალი საუნჯე და დიდნი თოფნი და ზარბაზანნი, რომელ არს დღესაც ზუგდიდს“ (ქართ. ცხოვრება, 758—761, ზ. ჯ.). ამგვარად გურიელთან მეტოქეობა დამთავრდა დადიანის გამარჯვებით და დადიანის გავლენის ქვეშ მოექცა იმერეთის მეფე და გურიელიც. ერთი სიტყვით, XVI საუკუნის დასასრულში ოდიშის სამთავროს ლიხთ-იმერეთში ეჭირა პირველი ადგილი, იგი იყო ყველაზე ძლიერი სამთავრო, რომელსაც ემორჩილებოდა აფხაზეთი და გურია. მასვე ძლიერი გავლენა ჰქონდა იმერეთის სამეფოზე და იმერეთის მეფეების პოლიტიკურ-სახოვადოებრივი ცხოვრებაში დადიანების კეთილ-განწყობილებას გადასწყვეტი მნიშვნელობა ეძლეოდა. ამასთანავე სადადიანოს საქმით დიდი ტერიტორია ეჭირა, მისი საზღვარი იღწევდა ჯიქეთამდის.

სადადიანოს ასეთი ტერიტორიალური გაძლიერება შურს იწვევდა როგორც მეზობელ სამთავროებში, აგრეთვე ოსმალებშიაც, რომლებიც მიზნად ისახავდნენ შავი ზღვის სანაპიროების დაპყრობას და დადიანის სამთავროს თავიანთ პოლიტიკურ-ეკონომიური გავლენის ქვეშ მოქცევას. ამ მიზნით XVII საუკ. დასაწყისში ოსმალები შეეცა-

დნენ გამოეყენებინათ აფხაზეთის მმართველი წრეები, რომლებიც შურიტ შესცქეროდნენ დადიანის გაძლიერებას. აფხაზეთში ამ დროს ძლიერი იყო ოსმალეთის გავლენა. ფეოდალური არისტოკრატია თანდათანობით გადადიოდა მაჰმადიანობაზე და ოღეშისაგან დამოუკიდებლობის მიზნით ისინი უკავშირდებოდნენ ოსმალეთის უფროსებს და ბრძოდნენ ოსმალეთის ჯარის დახმარებით დადიანსა და გურიელს. აფხაზეთის დიდგვარიანთა შორის ყველაზე ძლიერი იყვნენ შერვაშიძეები და ამ გვარმა XVII საუკუნის დასაწყისში ოსმალეთის დახმარებით შესძლო აფხაზეთის ცალკე საერისთაოდ გამოყოფა. ამხალ საერისთავოს აღმოსავლეთ საზღვრად დაედო მდ. კოდორი, რომელიც ჰყოფდა მას ოდიშის საერისთავოსაგან.

ამგვარად XVII საუკუნის დასაწყისში დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოცენდა რამდენიმე დამოუკიდებელი პოლიტიკური ერთეული: იმერეთის სამეფო, ოდიშისა, გურიისა და აფხაზეთის სამთავროები მათი მოსახლვრე იყო ახალციხის საფაშო. მათ შორის არსებობდა დაუსრულებელი შფოთი და ბრძოლა თავიანთ დამოუკიდებლობის შესანარჩუნებლად. თითოეული მათგანი ცდილობდა მეორის ხარჯზე ტერიტორიალურ გაფართოებას, პოლიტიკურ გავლენისა და ძლიერების მოპოებას. ბრძოლა იყო დაუნდობელი და მკაცრი, რის გამო მშრომელი მოსახლეობა ნადგურდებოდა, მეურნეობა ეცემოდა, გავრცელებული იყო ტყვეთა ყიდვა და სხვა. საქართველოს მეფე-მთავართა ასეთი ურთიერთობით სარგებლობდნენ გარეშე მტრები და პირველ ყოვლისა ოსმალეთი, რომელიც თავისი პოლიტიკური საქმეს აკეთებდა: იპყრობდა შავი ზღვის სანაპირო ქალაქებს, ყიდულობდა დიდძალ ტყვეებს, ავრცელებდა მაჰმადიანობას, სადაც ეს შესაძლებელი იყო და ამ გზით იგი ცდილობდა ამ მხარეების სარწმუნოებრივადაც შემომტკიცებას.

ფეოდალურ-ბატონყმური ინტერესებით გამსჭვალული საქართველოს მეფე-მთავრები ამ შემთხვევაში იჩენდნენ პოლიტიკურ სიბეცეს და ვერ ერკვეოდნენ ოსმალეთის ძირ-გამომთხრელ მუშაობაში. მათ ვერ შესძლეს წოდებრივი ინტერესების გადალახვა და ხალხის მასების შეკავშირებით საქართველოს მთლიანობის დაცვა გარეშე და შინაურ მტრებისგან. ამის გამო არსებულმა შინაურმა ბრძოლამ XVII საუკ. მიიღო უფრო მწვავე ხასიათი და ოდიშის სამთავროც მასში აქტიურ მონაწილეობას იღებდა.

მანუჩარ დადიანის შემდეგ ოდიშის სამთავრო დაიჭირა მისმა ბემკვიდრემ ლევან II-მ (1611—1657 წ.), რომელიც ითვლებოდა ძლიერ მთავრად და მას უწოდებდნენ ლევან დიდს.

ლევანი თავისი აღზრდით, მორალით და პოლიტიკური შეგნებით
ღვიძლი შვილი იყო იმ ეპოქისა, რომელმაც საქართველოს ისტო-
რიულ სინამდვილეში წარმოშვა მეფე თეიმურაზ I, ლუარსაბ II და
სხვანი. ლევან დადიანიც ეკუთვნოდა ამ მოღვაწეთა კლასს. პირა-
დი მამაცობასთან მასაც ახასიათებდა ორპირობა, ანუ თვალთმაქ-
ცობა საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ ცხოვრებაში. ასეთი იყო იმდრო-
ინდელი მორალი, როდესაც გაბატონებული წოდება ადამიანებს
ჰყიდდა, შეთქმულება და ღალატი საზოგადოებრივი ცხოვრების ჩვეუ-
ლებრივ მოვლენად იყო გადაქცეული. მით უმეტეს ლევანი პატარაო-
ბიდან იზრდებოდა კახეთში თავის ბაბუა ალექსანდრე II-ის (1574—1605
წ.) ოჯახში, სადაც შაჰ-აბაზის მუნაათური პოლიტიკის სისტემას იგი
პატარაობიდან ეცნობოდა. ამასთანავე კახეთის მეფის კარზე პოლი-
ტიკური გავლენის მოსაპოვებლად იბრძოდნენ ოსმალეთისა და მოსკო-
ვის მეფის დიპლომატები, გაბატონებული იყო თვალთმაქცობა, მლიქ-
ვნელობა და ყოველგვარი სიბოროტე.

ასეთ პირობებში აღზრდილი ლევან დადიანსაც, რასაკვირველია,
ახასიათებდა ორპირობა, ცბიერება, სიმკაცრე და სხვა, რაც იმ ეპო-
ქის პოლიტიკური ბრძოლის ერთერთი საშუალებად იყო მიჩნეული.
ამიტომ ვახუშტი ლევანს ასე ახასიათებს: „რამეთუ ესე ლევან იყო
ბოროტი, ხვანჯიანი, ამაყი, მზაკვარი და ძვირის-მომხსენე და იმარ-
ჯვებდა ჟამთა“-ო (იხ. საქარ. ცხოვრება, გვ. 299).

მაგრამ ამასთანავე ლევან დადიანი იყო ნიჭიერი მთავარი, უში-
შარი და მტკიცე ნებისყოფის ადამიანი, რომელიც კარგად ერკვე-
ოდა იმდროინდელ პოლიტიკურ ცხოვრებაში და მოხერხებულად იბ-
რძოდა თავისი სამთავროს გაძლიერებისათვის იმ ხერხებითა და სა-
შუალებებით, რომელიც მაშინ იყო გამოყენებული.

ლევანს, მისი თანამედროვე იტალიელი მისიონერი, არქანჯე-
ლო ლამბერტი ასე ახასიათებს: „ეს მთავარი ჩვენს განათლებულ
ქვეყანაში რომ აღზრდილიყო და ჩვენის საუკეთესო მასწავლებლები-
საგან რომ სწავლა-განათლება მიეღო, ვერც ერთი მთავარი მას ვერ
აჯობებდა. უმოძღვროდ და უოსტატოდ, მხოლოდ ბუნებით შეუთვის-
ებია მას მარადსაქმური ზნე-ჩვეულება. უსაქმურად მისი ნახვა შეუძ-
ლებელია. პირიქით, მუდამ დაუღალავად შრომობს და ყოველთვის
მზად არის ყოველგვარის ვარჯიშობისათვის. ლაშქრობაში ჩქარი,
ჩუმი და მხნე. ამიტომ ყოველ ომში იგი იმარჯვებს. შეხსიერება ისე
ძლიერი აქვს, რომ დავიწყება რა არის, არც იცის. ხომ მრავალი მო-
ლაპარაკება აქვს სხვადასხვა საქმის გამო, მაგრამ ყოველის მო-
ლაპარაკების და ხელშეკრულების უმცირესი სიტყვაც კი გაახსენ-

დებდა ექვსის და შვიდის წლის შემდეგაც“-ო¹. ასევე ანასიათებს ლე-
ვან II-ს ფრანგი მოგზაური ე. შარდენი, რომელიც ამბობს: „რომ
ლევან დადიანი სამეგრელოს ერთი შესანიშნავი მთავარი იყო, გულა-
დი, დიდად გონიერი, მართალი და მტერთან ბრძოლაში გამარჯვე-
ბული. ეს მთავარი იქნებოდა საუკეთესო აღამიანი, რამდენიმე დღე
ბულიყო უკეთეს ქვეყანაში“-ო².

ასეთი ნიჭითა და გამჭრიახობით აღჭურვილი ლევან დადიანი განა-
გრძობდა თავის მამის პოლიტიკას, რათა სადადიანოს დამოუკიდებ-
ლობა განეხორციელებინა. ლევანი მიზნად ისახავდა ესარგებლა იმერეთის
სამეფოს შინაურ არეულობით და ხელში ჩაეგდო მეზობელი სამთავრო-
ები, განედევნა იმერეთის მეფე და თვითონ გამეფებულიყო დასავლეთ
საქართველოში. ამ მიზნის განსახორციელებლად ლევანი ყოველგვარ
პოლიტიკურ ხერხს იყენებდა: სამთავროებს უკავშირდებოდა ნათესაუ-
რად, ოსმალებთან და რუსეთთან აწარმოებდა დიპლომატიურ მო-
ლაპარაკებას, აწყობდა შინაურ ამბოხებებს გავლენიან თავადების
გადმობირებით, ქმნიდა საკმაოდ ძლიერ ჯარს და აწყობდა გამუდ-
მებულ ლაშქრობას იმერეთის წინააღმდეგ.

ამ დროს იმერეთში მეფობდა გიორგი IV (1604—1639 წ.), რომ-
ელსაც დადიანი მოსვენებას არ აძლევდა. დადიანმა კავშირი შეკ-
რა გურია-აფხაზეთთან და მათ სიმტკიცის მიზნით დაემოყვრა. შემ-
დეგ ლევანმა მოახერხა იმერეთის გავლენიანი ფეოდალების მიმბრო-
ბა და 1623 წ. მან გაილაშქრა გიორგი IV-ის წინააღმდეგ ქუთაისზე.
აქ მოხდა სასტიკი ბრძოლა. გაიმარჯვა დადიანმა, რომელმაც შეი-
პყრო მრავალი ტყვე და მთითხოვა მათი გამოსასყიდი: „მოვიდა ლე-
ვან დადიანი სპითა ოდიშარ-აფხაზ-ჯიქთა და იქმნა ბრძოლა ძლიე-
რი და მოსწყდნენ მრავალნი. იძლია მეფე გიორგი და ილტვოდა:
მაშინ დადიანმა შეიპყრა მრავალნი და წარჩინებული და მდაბიურ-
ნი, აღიღო ალაფი და იავარი და წარვიდა ოდიშს“ (ვახუშტი,
საქ. ცხოვრება, 300).

ეს პირველი შემთხვევა იყო დასავლეთ საქართველოში შინაურ
ომში წაყვანილ ტყვეების დასახსნელად ფულის მოთხოვნისა. ამის

¹ არქანჯელო დამბერტი, სამეგრელოს აღწერა, აღ. ჭყონიას თარ-
გმანი, თბილისი, 1938 წ., გვ. 22—23

² Путешествие кавалера Шардена по Закавказью в 1672-1673 г.
перевод Д. П. Носовича, გვ. 125.

უნდა აღინიშნოს, რომ შარდენს თავის ამ შესანიშნავ თხზულებაში ვიცლად
აქვს აღწერილი ლევან II დადიანისა და შემდეგი მთავრების ისტორიული თავ-
გადასავალი, იხ. გვ. 125—137.

შემდეგ ეს წესი განმტკიცდა და ფეოდალებმა იგი კაიბადეს შემოსავლის ერთგვარ წყაროდ და ახლა ამ მიზნითაც დაიწყო გრომანეთის დარბევა.

ლევანმა არ იცოდა შებრალება და იგი სასტიკად უპყრობოდა მოწინააღმდეგეს. ამასთანავე იყო იქვიანი და დაუნდობელი. მან თავის შეუღლებს შერვაშიძის ასულს შესწაშა სიძვა, დასაჯა იგი ცხვირის მოჭრით და უკანვე გაგზავნა აფხაზეთში. მისგან ნაყოლი ორი შვილიც მოაკვლევინა. შემდეგ ცოლი წაართვა თავის ბიძას გიორგი ლიპარტიანს, კილაძის ასული ნესტან-დარეჯანი და დედოფლად დაისვა. ასეთმა საქციელმა გამოიწვია აფხაზეთის სამთავროს დადიანისაგან განდგომა და შინაური აღშფოთება ლევანის წინააღმდეგ. შესდგა შეთქმულება, რომელსაც ხელს უწყობდნენ აფხაზეთის მთავარი და იმერეთის მეფე გიორგი IV.

შეთქმულების მიზანი იყო ლევანის მოკვლა და მისი ძმის იოსების გადადიანება. მაგრამ შემთქმელებმა ვერ მოჰკლეს ლევანი, მას მიაყენეს მხოლოდ მსუბუქი ჭრილობა, რომლისაგან იგი ჩქარა განიკურნა. ლევანმა მათზე შური იძია, მრავალი დახოცა, თავის ძმას იოსებს თვალები დასთხარა და ახლა დაიწყო აფხაზეთის წინააღმდეგ საღამო-ქროდ მზადება. ლევანმა ორჯერ გაილაშქრა აფხაზეთში, სასტიკად დაიპარცხა აფხაზები და ნადავლითა და ტყვეებით დაბრუნდა. ამ გამარჯვების შესახებ ილორის წმ. გიორგის ხატზე დაცული იყო ლევან დადიანის შემდეგი წარწერა: „მას ჟამსა, ოდეს მიუხედით შარვაშიძეს ზუფუს, მუწუს წყალსა აქათ მოვაოხრეთ. კიდევ მეორეთ მიუხედით ზუფუს, კაპოეტის წყალს აქათ სრულობით დავსწვით და ავაოხრეთ, და სადაც სიმაგრე იყო, ავიღეთ და გავაცუდეთ“-ო¹. შერვაშიძე იძულებული იყო დადიანს დამორჩილებოდა და დადიანმა მას ხარკად დაადვა ყოველწლიურად მწევარ-მეძებრების მიცემა. ახლა დადიანი შეუდგა გურიის სამთავროს დამორჩილების თადარიგს. ამისი საბაბიც ჩქარა მიეცა. გურიის მთავრის შვილმა სვიმონმა მოაკვლევინა თავისი მამა გურიელი მამია და თვითონ დაჯდა მთავრად 1625 წელს. ამან გამოიწვია გურიაში აღშფოთება. ლევანმა ისარგებლა შემთხვევით, გაილაშქრა გურიაში და დაამარცხა სვიმონი, რომელსაც თვალები დასთხარეს. ლევანმა გურიელად დასვა მამიას ძმა აფხაზეთის კათალიკოსი მალაქია, რომელიც განაგებდა სამს საეკლესიო კათედრას: ცაიშელისა, ჯუმათელისა და ხონელისას. მალაქია თავისი საეკლესიო მამულების სიმრავლით და ყმებით არ

¹ M. Brosset, Voyage archéologique, I, 1849. გვ. 100.

ჩამოუვარდებოდა წარჩინებულ თავადებს. მის ჰყავდა ლაშქარი და დიდი საზოგადოებრივი გავლენაც ჰქონდა. ლევანმა მას უბოძა გურიელი ბაყ და ამგვარად გურიის სამთავრო მოექცა ლევანის ვაჟლუწაში.

ლევან II
დადიანი

სურ. 11. ლევან II დადიანი. წალენჯიხის ტაძრის კედლის მხატვრობა.

* ამის შემდეგ ლევანმა დაიწყო სამხადისი იმერეთზე გასალაშ-
ქრებლად. ამ მიზნით ლევანი უახლოვდება ირანს, რომლის მოწი-

ჩააღმდეგე ჯგუფს ეკუთვნოდა იმერეთის მეფე გიორგი IV. ირანის შაჰმა ლევანს ჯამაგირიც კი დაუნიშნა, წელიწადში ირანის თუმანი. როდესაც ქართლში როსტომი გამეფდა (1633 წ.) ლევანი ახლა მას უკავშირდება და აძლევს ცოლად მას თავის ქვას ქართლში.

ასეთი კავშირის შეკვრის შემდეგ ლევანმა იმერეთის მეფეზე. შეტაკება მოხდა 1635 წელს. იმერეთის ჯარი დამარცხდა და თვით მეფე გიორგი IV დადიანს ტყვედ ჩაუვარდა. მეფის განსათავისუფლებლად ლევანმა მოითხოვა 50 კომლი ჩხარის სომეხი და ურია ვაჭარნი, რომლებიც მან დაასახლა რუხს და იქ გააშენა პატარა ქალაქი. ამის შესახებ ვახუშტი მოგვითხრობს: „მოეტყვნენ გიორგი მეფესა, შეიპყრეს და მიგვარეს ლევან დადიანსა. წარიყვანა გიორგი მეფე და წარვიდა ოდიშს და პატიმარ-პყომუნ მეფე. ხოლო მან მოითხოვნა ვაჭარნი ჩიხორისა და ჩხარის სომეხნი და ურიანი სახსრად მეფისა გიორგისა. მაშინ ალექსანდრე (გიორგის ძე) ულონოქმნილმან მისცა იგინი სრულიად და დაიხსნა შაჰა თვისი“-ო (საქართ. ცხოვრება, 302).

ამ გამარჯვების აღსანიშნავად ლევან დადიანს 1636 წელს შეუმკვია სონის წმ. გიორგის ხატი ასეთი წარწერით: „ჩვენ კელმწიფე-მან: დადიანმან: პატრონმა: ლევან: მას ჟამსა: ოდეს: შეკვებენით: ბაღდადს: მეფეს: გიორგის: და: კახს: ბატონსა: თეიმურაზს: და: ვაგვემარჯუა: ძლიერებითა: შენითა: თავად: მეფე: კელთ: დაგურჩა: და სრულობით: იმერელნი: და: კახნი: დარბაისელნი: ზოგნი: კელთ დაგურჩა: და ზოგნი: გარდაიხვეწნეს: კახი: მეფე: თეიმურაზ: და: მეფის: შვილები: ალექსანდრე: და მამუკა: ამავე: ჟამსა: აეპყარეთ ქალაქი ჩხარისა: და ჩაეასხით: ზუგდიდსა: აღვაშენეთ: და: გავაწყვეთ: ქალაქი: რუხისა:“ (ეჭ. თაყაიშვილი, ძველი საქართველო, ტ. III, 276; M. Brosset, Voyage, I, გვ. 8)

გაძლიერებული ლევანი თავის თავს ხელმწიფესა და მეფეს უწოდებდა. მისი ოცნება იყო იმერეთის სამეფოს დაპყრობა, დასავლეთ საქართველოს თავისი მფარველობის ქვეშ გაერთიანება და მეფობის მიღება. ამიტომ ლევანი დიდ ყურადღებას აქცევდა სამხედრო ძლიერების შექმნას. მან გაიჩინა არტილგრია, ჩამოასხმევინა ერთს ფრანგს 30 ზარბაზანი, შეიძინა თოფები, წვრთნიდა მოლაშქრეებს და სხვ.

ამასთანავე თავის სამთავროში მან ალაგმა ურჩი თავადები, აღკვეთა ქურდობა, განამტკიცა მართლ-მსაჯულება და ამგვარად დაამყარა მტკიცე მართველობა. ზუგდიდში ლევანმა გამართა ზარათ-ჩანა და აქ იჭრებოდა სპარსული ფული. იგი ხელს უწყობდა სამ-

სურ. 12. ლევან II დადიანი. ნახატი კასტელისა (XVII სოფკ.).

თავროს ეკონომიურ დაწინაურებას და ვაჭრობისა ხელის შეწყობის მიზნით რუხში დაასახლა სომეხი და ებრაელი ვაჭრები.

საგარეო საქმეშიც ლევანი აწარმოებდა ისეთ მოხერხებულ პოლიტიკას, რომ მას ოსმალეთ-ირანისაგან საფრთხე არ მოელოდა.

ქრქუნიანი
გეგმათი

სურ. 13. ლევან II-ის მეფულე შურვაშიძის ასული. ნახატი ვასტელისა.

ლევან დადიანის ოსმალებთან ამ ურთიერთობის შესახებ არქანჯელო ლამბერტი მოგვითხრობს: „დადიანს ფრიად პოლიტიკურად უჭირავს თავი ოსმალეთის მიმართ. ის იცნობს ოსმალეთის მტარვალობას და აგრეთვე იცის, რამდენი მომიჯნავე ქვეყანა დაუბუკრია. ოსმალეთმა რომ მისი სამეფოც არ გასრიხოს, დადიანი ცდილობს მეგობრობა დაიმსახუროს ოსმალეთისა, მაგრამ ისე კი, რომ ამით მთავრის ღირსებას არა მოაკლდეს რა. ასეთი მეგობრობის დასაცველად

დადიანი ყოველ წელიწადს სულთანის ვეზირებს ფეშქაშებს უგზავ-
 ნის და ყოველ ორ წელიწადში ერთხელ სულთანს ხარკს აძლევს.
 ამნაირად დადიანი თავის ნებით გახდა ოსმალეთის მოსაკრე. ხოლო
 მთავრის ღირსებას ისე შეუბღალავად იცავს, რომ არასოდეს არა-
 ვითარს ბრძანებას ოსმალეთიდან მოსულს არ ასრულებს (ა. ლა მ-
 ბერტი, სანეგ. აღწერა, 24). ამასვე ადასტურებენ მოსკოვის მეფის
 ელჩების ცნობა, რომ დადიანი ლევანი ოსმალეთის სულთანს ხარკს არ
 აძლევს¹. ირანთან კი ლევანი მეგობრულ ურთიერთობაში იყო მისი
 სიძის როსტომ მეფის დახმარებით და შაჰისაგან ყოველწლიურ ჯა-
 მაგირსაც იღებდა.

1636 წელს ლევანმა დაიწყო მოსკოვის მეფე მიხეილ თეოდორეს-
 ძესთან დიპლომატიური მოლაპარაკება რუსეთის მფარველობის მიღე-
 ბის შესახებ. ლევანს უნდოდა რუსეთის ნხრევაც ჰქონოდა მას ზურ-
 ვი გამაგრებული და მოსკოვის მეფესთან მფარველობის ძიებაში იგი
 არ ჩამორჩენილიყო საქართველოს შეფე-მთავრებს. ლევანმა ამ მიზ-
 ნით 1636 წელს მოსკოვში ელჩად გაგზავნა გაბრიელი, რომელმაც
 მიხეილ თეოდორეს-ძეს მოახსენა, რომ ლევანს სურვილი აქვს თქვენს
 სამსახურში იყოს ისე, როგორც სხვანი, თქვენის უდიდებულესობის
 მონანი არიანო². ელჩი შეფეს არწმუნებდა, რომ ლევანი საქართველო-
 ში ყველაზე ძლიერია, იგი ხარკს არავის აძლევს და მის სამთავ-
 როში ხუთი ქვეტკირის ქალაქიაო.

¹ Посол говорил: прежние-де дидианские цари давали турскому салтану дан палогнами, а по сколько давали того не упоминает а людами-де николи не давали. А нынешней-де Леонт царь и никакие дани не дает (М. Полиевктов, Материалы по истории грузино-русских взаимоотношений 1615—1640 г., Тбилиси 1937 г., стр. 150).

² Раб твой Дидианский Государь именем Лев в смиренном образе бьет челом и покланяется... И желал де он многого времени, чтоб ему служить его великому царствию, да не изыскал таково о времени, даи ему Государю о том побить челом: а ныне де он послал к его великому царствию крестового своего попа именем Гаврила и покланяетца его царскому величеству. Он раб его... со всюю областью своею и со всем держанством своим, поддаетца служить его великому царствию и бьет челом, чтоб он великий Государь пожаловал его, прислал к нему посла с своими царскими грамотами и принял бы их под своею царскую высокую руку, чтоб им всегда быть под его царского величества высокою рукою и служить бы им царствию его, яко и ныне рабы его Государены, и иметь бы им от него великого Государя себе помощь и заступление, чтоб им стоять о вере Христове“ (Д. Белокуров, Посольство дьяка Федота Елчина и священника Павла Захарьева в Дидианскую землю (1639—1640 г. г.), см. Чтения в общ. истории и древностей Российских при Москов. университете, 1887 г., кн. 2, Москва, 1887 г., стр. 272).

დადიანის ელჩი მეფეს ამასთანავე სთხოვდა, რომ გაზაკები (ყაზახები) არ დაეცნენ სამეგრელოს ზღვის სანაპიროებს, რადგანაც ეს ხელს უშლის ვაჭრობის წარმოებას თათრებთან, რომლებსაც ამის გამო სამეგრელოში ვერ შემოაქვთ მარილი და სხვა საჭირო საქონელიო¹. იმერეთის მეფე ალექსანდრე III-ს (1639—1661 წ.) ასეთივე დიპლომატიური მოლაპარაკება ჰქონდა მოსკოვის მეფესთან ალექსი მიხეილისძესთან, რომელსაც იგი სთხოვდა მფარველობას, ოსმალეთისა და ირანისაგან დაცვას და აგრეთვე დადიანის აღაგმვას. რუსეთის ჩარევამ უფრო გაამწვავა დადიანისა და ალექსანდრე III-ს შორის ურთიერთობა. მოსკოვის მეფის დახმარებით დაიმედებულის და წათამამებულის ალექსანდრეს ძმამ მამუკამ დაუწყო კირთება ლევან დადიანს. ის ხშირად არბევდა ოღიშის საზღვრებს: „ძმა მან ალექსანდრე მეფისა მამუკამ უწყო ბრძოლა ლევან დადიანსა მცირედ მცირედ და მოსწყვეტდა სპითა მისთა ფრიადად. ამისთჳს ლევან დადიანი მცდელობდა სიკუდილსა ანუ შეპყრობასა მისსა ფრიად“-ო (ვახუშტი, საქარ. ცხოვრება, 304). ერთერთი შეტაკების დროს ლევანმა ხელში ჩაიგდო მამუკა და ტყვედ წაიყვანა.

ძმის დატყვევებამ ალექსანდრე III საგონებელში ჩააგდო. ის უგზავნიდა მოციქულებს დადიანსა და სთხოვდა მამუკას განთავისუფლებას, მაგრამ დადიანი უარზე იდგა და მამუკას არ უშვებდა. მაშინ ალექსანდრე იძულებული იყო მიემართა შუამდგომლობით რუსეთისათვის: „ხოლო ალექსანდრე მეფემან, ვერსადა შეწყენისა მპოგნელ-მან და მომლოდემან, იხილა გაძლიერება რუსეთის მეფის ალექსისა, განიჭრახა, რათა მოიცეს მუნიათა ძალა“-ო (ვახუშტი, საქარ. ცხოვრება, 304). ალექსანდრე მოსკოვის მეფეს სთხოვდა თავის ძმის მამუკას განთავისუფლებას და აგრეთვე დადიანის დასასჯელად დონის ყაზახების გამოგზავნას შავი ზღვის სანაპიროების დასარბევად².

ლევანმა მაინც ვერ მიაღწია თავის მიზანს, ვერ შეძლო იმერეთის ხელში ჩაგდება და გამეფება. იმერეთის მეფემ, რომელიც ლევა-

¹ М. Бросса, Переписка на иностранных языках Грузинских царей с Российскими государями от 1639—1770 г., СПб., 1861 г., стр LV—LVI.

² А недруг де ему Александрудидьянской Левонтей князь. И людем моим зло делает на пашнях и на издельях; крадучи и обманом в полон емлет, и бусурманит, и туркам продает многих. Я слышал де Александр царь, что есть у него, великого государя, вольные люди, живут на Дону казаки; а приходят они часто в Дадьяны и села и деревни у него громят и откупы емлют. И только изволит ц-ре в-во тем своим государевым вольным людем казакам итить Черным морем на

ნისაგან განიცდიდა დიდ შვევიწროებას, ახლა დახმარებისათვის მიმართა ოსმალეთს. ლევანის გაძლიერება—განდიდებას ოსმალეთი ეჭვის თვალთ უცქეროდა, განსაკუთრებით მას შემდეგ, რაც ლევანმა დაიწყო რუსეთის მეფესთან მეფარველობის ძიება და ლევანიც უწინდებურად უკვე არ ემორჩილებოდა ოსმალეთს. ამის გამო ოსმალეთმა გამოგზავნა ჯარი, რომელმაც მოარბია ოდიში და ლევანი ახლა იძულებული გახდა ოსმალეებისათვის გამოეცხადებინა მორჩილება და ხელი აეღო იმერეთის დალაშქრებაზე.

1657 წელს გარდაიცვალა ლევან დადიანი და ოდიშის მთავრად დაჯდა ლიპარიტ III, მანუჩარ I-ის შვილისშვილი. ამით ისარგებლა ალექსანდრე III და ოდიშზე შურისძიების მიზნით დიდი ჯარით შეესია სადადიანოს, ააოხრა ქვეყანა, წამოიყვანა ტყვეები, რომელთა გამოსასყიდად მოითხოვდა დიდ ფულს: „მეფემან ალექსანდრემ შემოიკრიბნა სრულიად სპანი იმერთანი და წარვიდა ოდიშს შურისგებად. ამას ვერ წინააღმდეგა ლიპარიტ დადიანი, შევიდა ალექსანდრე ოდიშს, მოსწყვიტნა, მოსტყვევნა, მოაოხრნა, აღიღო ციხენი, გამოიღო საგანძურნი და ქონებანი ლევან დადიანისანი, შეიპყრა წარჩინებულნი სრულიად ოდიშისანი და დაასხნევიანა ვერცხლით ყოველთა თავნი, გამოუხვნა მათვე ძენი მძევლად და დასვა ოდიშს დადიანად ვამიყ, ძე მამია დადიანისა“-ო (ვახუშტი, საქარ. ცხოვრება, 306).

ალექსანდრემ ლიპარიტი გადააყენა და დადიანობა უბოძა მისი მომხრეს ვამეყ III-ს (1658—1661 წ.), რომელიც იყო შვილი გიორგი ლიპარტიანის და შვილისშვილი ლევან I-ისა. მაშინ ლიპარიტმა დახმარება სთხოვა ქართლის მეფეს როსტომს, ახალციხის ფაშას და გურიელს. მოკავშირეებმა გაილაშქრეს ალექსანდრეს წინააღმდეგ. ბრძოლა მოხდა 1658 წელს სოფ. ბანძაში, სადაც გაიმარჯვა ალექსანდრე მეფემ. დამარცხებული ლიპარიტი გარდინეწა სტამბოლში, სადაც გარდაიცვალა. ოდიშის დადიანობა დარჩა ვამეყ III-ს. ჩქა-

дадьянского князя и на его владенье, и те казаки е. ц-ого в-па повеления послушают и на Дадьяны пойдут. А яз бы де Александр, советясь с ними, пошел на Дадьяны с своей стороны, собрав большое войско. И тем бы его дидьянского устранили.

Да он же Александр царь говорил про брата своего Мамуку да про сына своего Баграта, что ныне они у дидьянского, брат де его Александров взят к нему на бою, а сына его взял в оманаты. И только великий государь брата и сына его от дидьянского свободит, и он Александр братом и сыном своим бьет челом ему великому государю" (М. Полиевктов, Посольство стольника Толочанова и дьяка Ивлева в Имеретию 1657—1652 г., Тифлис, 1926 г., стр. 182).

რა გარდაიცვალა მეფე ალექსანდრეც და იმერეთის მეფედ დაჯდა ბაგრატ IV (1660 წ.). ამის დროს შინაურმა ბრძოლამ და შედეგში იმერეთის სამეფოში მიიღო უფრო მწვავე ხასიათი. ბაგრატს ექი-შპებოდა მისი დედინაცვალი დარეჯან დედოფალი, თეიმურაზ I-ის ასული და ამ ნიადაგზე მათ შორის სწარმოებდა ქოცვლად დაუნდობელი ბრძოლა. ბოლოს დარეჯანმა ბაგრატს თვალები დასთხარა და რათა უსინათლო მეფეს არ შესძლებოდა ქვეყნის გამგებლობა და მართვა, იმერეთის გართულებული მდგომარეობით ისარგებლეს ვამეყ დადიანმა და ქართლის მეფემ ვახტანგ V (1658—1678 წ.), დაიპყრეს იმერეთის სამეფო და იგი გაიყვეს ორ ნაწილად: იმერეთის აღმოსავლეთი ნაწილი დარჩა ვახტანგს, დასავლეთი კი ვამეყს. დადიანის გაძლიერება ახლა შურს იწვევდა იმერეთის თეოდალებში, განსაკუთრებით უკმაყოფილო იყო გურიელი, რომელიც თვითონ ცდილობდა იმერეთის ჩაგდებას ხელში. და როდესაც ვახტანგ V-ს და ვამეყს შორის შური და ბტრობა ჩამოვარდი, მაშინ გურიელი მიემხრო ვახტანგს. იმერეთის დიდებულების დახმარებით მათ დაამარცხეს ვამეყ დადიანი, რომელიც გაიხიზნა სვანეთში. ვახტანგის განზრახვით იგი იქ მოკლეს. ვახტანგმა დადიანის დიდძალი ჭონება ხელში ჩაიგდო, ხოლო დადიანის მომხრე ჭყონდიდელი ჩიქვანი, ძმა კაცია ჩიქვანისა¹. შეიპყრო და თან წაიყვანა. ამის შესახებ ვახუშტი მოგვითხრობს:

„ვერ წინააღუდგა დადიანი ვამიყ, არამედ განივლტო სვანეთს. ხოლო ვახტანგ მოსრნა ურჩნი ოდიშს, მოსტყვევნა, აღილო ციხენი და მოადგა ჭაჭითის (ჭაჭვინჯის) ციხესა შინა, აღილო იგიც. გამოიყვანა ცოლშვილი ვამიყ დადიანისა და გამოილო საგანძურნი მისნი, მოვიდა ზუგდიდს და მუნ მიერთო შარვაშიძე ძღვნითა დიდითა და აფხაზითა. მერმე დასვა დადიანად ლევან და მისცა ძმისწული თვისი თამარ ცოლად, რამეთუ შეჩენითა ხოსია ლაშხისშვილისათა მოკლეს სვანეთს დადიანი ვამიყ ბრძანებითავე ვახტანგ მეფისათა. კვალად შეიპყრა ვახტანგ მეფე-მან ჭყონდიდელი ჩიქვანი, ძმა კაციასი და წამოიყვანა პატიმრად“-ო (ვახუშტი, საქარ. ცხოვრება, 308—309).

ვახტანგ მეფემ დადიანობა უბოძა მანუჩარ I-ის შვილისშვილს შამადავლეს, რომელმაც ბიძის პატივსაცემლად დაირქვა სახელად ლე-

¹ ეს გვარი საისტორიო წყაროებში და წარწერებში იხსენიება: ჩიქვანი, ჩიქვანი და ჩიქვანი. სამეგრელოში და ლეჩხუმში ხალხი დღესაც ჩიქვანს ამბობს. რუსები სწერდენ ჩიკოვანი, რომლის მიბაძვით ნაწარმოებია ქართულ მწერლობაში დამკვიდრებული ჩიქვანი.

ვან III (1661—1680 წ.). ამ ლევან III-ს ვახტანგმა ცოლად შერთო თავისი ძმისწული სილაშახით ვანთქმული თამარ, რომელიც შემდეგში შეიქმნა საცილობელი იმერეთის მეფე-პთაყართო შორის. იმერეთის მეფედ ვახტანგმა დასვა თავისი შვილი არჩილი (1661 წელს) ცნობილი პოეტი, არჩილიანის ავტორი. უსინათლო მკვრივი თან წაიყვანა ქართლში.

სურ. 14. ვახტანგ III დადიანი. ნახატი კასტელისა.

ვახტანგ მეფის ჩარევამ და იმერეთის მეფედ არჩილის აღიარებამ იმერეთში გამოიწვია დინასტიური შუღლი და არევ-დარევა. ამას შიამკცია ყურადღება ოსმალეთმა, რომელიც იმერეთს თავისი პოლიტიკური გავლენის ქვეშ სთვლიდა. ამიტომ ოსმალეთის მოთხოვნით არჩილი იძულებული შეიქმნა დაეტოვებინა იმერეთი, სადაც ისევ ბაგრატ IV გამეფდა. ასეთი ცვლილებით უკმაყოფილო დარჩა დადიანი ლევან III, რომელსაც არ უნდოდა გაეშვა მის მიერ დაჭერილი იმერეთის დასავლეთი ნაწილი. ამიტომ დაიწყო მან ბაგრატ IV-ის

წინააღმდეგ ბრძოლა, რომელშიაც ჩარეული იყვნენ: გურიელი, ქართლის მეფე და იმერეთის დიდებულები. ათიწლიანი ჯგუფი ცდილობდა თავისი კანდიდატის დასმას იმერეთის მეფის ტახტზე გარეშე ძალის დახმარებით. მაგალითად, არჩილ მეფე ხუთჯერ გამეფდა იმერეთში. ზოგიერთი დიდგვარიანი თავადები (აბაშეძეები) აწყობდნენ სხვადასხვა ინტრიგებს და იმერეთის ტახტზე მეფეებს თავისი სურვილის მიხედვით სვამდნენ. ამ ბრძოლაში ლევან III-ის მეშუღლე თამარ გახდა შურისძიების საგანი, რაც იწვევდა მათ შორის მკვლელობას, შფოტს და არევ-დარევას¹.

ამ დროს იმერეთის ფეოდალებს შორის ძლიერდება კაცია ჩიქვანი და მისი ძმა ჭყონდიდელი, რომელიც ვახტანგ V-ს გამოექცა ტყვეობიდან და ისევ მიიღო ჭყონდიდლობა. იგი დაუახლოვდა ლევან III-ს და დაიმსახურა მისი დიდი ნდობა და ერთგულება. ჭყონდიდელის რჩევით და დახმარებით იმერეთის მეფის ბაგრატ IV-ის კარზე ჩქარა დაწინაურდა მისი ძმა კაცია, რომელმაც ისარგებლა იმერეთის შინაური ამბოხებებით და გახდა ლეჩხუმის მებატონე და ბაგრატ IV-ის ვეზირი. კაცია და მისი ძმა იყვნენ ლეჩხუმიდან ერთობ ღარიბი გორდელი აზნაურის ოჯახიდან, მაგრამ ორივე ძმები თავიანთი გამჭრიახობით და ნიჭით ჩქარა დაწინაურდნენ. ისინი სარგებლობდნენ იმერეთის სამეფოს შინაურ შუღლითა და აშლილობით, თანდათანობით იხვეჭდნენ პოლიტიკურ უფლებასა და გავლენას.

იმერეთის მეფის ბაგრატ IV-ის დასუსტების მიზნით ჭყონდიდელმა ურჩია ლევან III-ს, რომ მას დაეახლოვებინა მისი ძმა კაცია, რომლის საშუალებით დადიანს შეეძლო მთელი ლეჩხუმის ხელში ჩაგდება. დადიანმა ამ მიზნით გადმოიბირა კაცია ჩიქვანი და მას უწყალობა სალიპარტიანოს ბატონობა და შემდეგ სადადიანოს ვეზირობაც. ამას მოწმობს სხვათა შორის მარტვილის ტაძარში დღემდე დაცული კაცია და მისი ოჯახის წევრების სურათი კედლის შემდეგი წარწერებით:

„შენთა: შანღობილ მან: ლეჩხომის: და: საინასარიძოს: და: სალიპარტიანოს პატრონმან: დიღისა ველმწიფისა: მეფისა: და: დადიანისა: ვაზირმან: იმერეთისა: ოდიშისა: თაუმიან: და სარდალმან: ჩიქვანმან:

¹ ტრადიციული ეპიზოდებით სავსე ამ მღელვარე ხანის ფაქტები აღწერილი აქვს შარდენს. რომელიც თავისი დასკვნაში ამბობს, რომ ამ ველური ტრაგედიებს ადგილი ჰქონდა 1660 წლიდან. ამ დროიდან 1672 წლამდის ამ მხარეში (იგიულისხმება იმერეთი) მოხდა ასამდე ასეთი ტრაგედია, სავსე ხაზიზღრობითა და უაღაშიანობით. მათზე მე ვარჩევ დუმილს, რადგანაც ეს ისტორია მეტად საშიშრელიაო (Шарден, 137).

კაციაჲ: და: თანა: მეცხედრემან: ჩვენმან: დიდისა: ერისთავთ: ერის-
თავის ქალმან თამარ: და: ძემან: ჩვენმან: გიორგიმ: იოსებ: ოტიამ:
დავახატვინეთ:“ (ეჭ. თაყაიშვილი, ძველი საქართველო, ტ. III,
121). ასეთვე წარწერა დაცულია ლეჩხუმში, ნაკურაღეშის ეკლესია-
ში, სადაც გამოსახულია კაციათავისი მეუღლით ~~საღმარტო~~ ლე-
ჩხუმის და სალიპარტიანოს პატრონი: ოდიშის: თავი: იმერეთისა
და: ოდიშის სარდალი ჩიქვანი: ბატონი: კაცია“. ამ კაცია ჩიქვანის
განდიდების შესახებ ვახუშტი მოგვითხრობს: „რამეთუ ვინადგან
განდიდნა ჭყონდიდელი ჩიქვანი, ამან მოიყვანა ძმა თვისი კაცია
და აზრახა ლევანს მიცემად სალიპარტიანოსი¹, რამეთუ ამის-გან
დაიპურას ლეჩხუმიცა ლევან დადიან-მან; ესე კაცია იყო გორ-
დელი მდაბალი აზნაური, რომლისა მამა სვანეთს ტვირთითა თვი-
სითა ზიდვიდა თაფლსა და გამოიზრდებოდა. და ესე კაცია ძმის
ჭყონდიდელის-გამო განდიდნა და იქმნა პატივცემულ მეფეთა-გან
და მის-გამო უსმენდენ ლეჩხუმელნიცა. მერმე ლევან დადიანმან
მისცა სალიპარტიანო და თვისად მისანდობელ-ჭყო ფრიად, რამეთუ
იყო კაცი მხნე და შემძლებელი საქმეთა, არამედ უღთო და მესის-
ხლე, აზრახებდა დადიანსა და მოსვრიდიან წარჩინებულთა ოდიში-
სათა“-ო (ვახუშტი, საქარ. ცხოვრება, 314).

ამგვარად ორივე ძმები ჩიქვანები სადადიანოში გაძლიერდნენ და
იმერეთის სინამდვილეში შექმნილ საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ
მდგომარეობას თავიანთ სასარგებლოდ მოხერხებულად იყენებდნენ.

1680 წელს გარდაიცვალა ლევან III და ოდიშის დიდებულებმა
მოსთხოვეს გიორგი გურიელს დაებრუნებინა ლევანის-ძე მანუჩარი,
რომელიც მას მძევლად ჰყავდა. გურიელმა ამაზე უარი შემოუთვა-
ლა ოდიშელებს და თვითონ განიზრახა გადადიანება. მაგრამ კაცია

¹ სალიპარტიანო ეწოდებოდა ოდიშის ჩოდილო-ადმოსავლეთ ნაწილს
და იგი მდებარეობდა მდინარე ტეხურის ორსავე ნაპირას. ვახუშტის აღწერით:
„და არს ჭყონდიდელამ უნაგირამდე მთის ძირი სალიპარტიანო“, რაც დაახლო-
ებით შეიცავს დღევანდელ გეგეჭკორის რაიონს. სალიპარტიანო ეკუთვნოდა მემ-
კვიდრეობით დადიანის გვარის უნცროს შტოს. დადიანების პოლიტიკური ინტე-
რესი მოითხოვდა, რომ სალიპარტიანო სჭეროდა იმათ მარტობელ ნათესავს. პირ-
ველ ლიპარტიანად ცნობილია დადიანის მანუჩარ I-ის ძმა გიორგი ლიპარტიანი,
ბიძა ლევან II-ისა. ამას მოწმობს ბატის წარწერა: „ლიპარტიანი ბატო-
ნი გიორგი ძმა, კელმწიფისა მანუჩარისა, ბიძა დიდისა კელმწიფისა დადიანისა
ლევანისა და ძე დიდისა კელმწიფისა ბატონისა მამია დადიანისა“ (ე. თაყაი-
შვილი, ძველი საქართველო, III, გვ. 218; მ. ბროსე, Voyage arch. VII, Rapp.,
გვ. 33; ლიპარტიანების შესახებ იხ. ეჭვ. თაყაიშვილი, ნიმუშები სამეგრე-
ლოს სიგელ-გუჯარებისა, გაზ. „ივერია“, 1891 წ., № 213).

ჩიქვანის მეტაფროზით ოდიშელებმა გაამაგრეს სადადიანოს საზღვრები და გურიელი არ შეუშვეს. მაშინ გურიელმა შერი იძია და მანუჩარი მოაკვლევინა, მაგრამ მან გადადიანება მაინც ვერ შესძლო.

ამ უმთავრობის პერიოდში ოდიშის სათავეში მოექცა კაცია ჩიქვანი, რომელიც ახლა გადადიანებაზე ოცნებობდა და ყველა მოწინააღმდეგე პირებს თუ ჯგუფებს შეუბრალებლად სდევნიდა და ხოცავდა. თავის გამარჯვების იმედს კაცია ხმაღზე ამყარებდა, რაც იწვევდა ოდიშში საშინელ შფოთსა და არეგ-დარევას. ამას დაერთო აგრეთვე აფხაზეთის გამოლაშქრება ოდიშზე. აფხაზეტმა ისარგებლეს ოდიშის მძიმე მდგომარეობით და ოსმალების დახმარებით დაიწყეს ოდიშის აკლება მდინარე კოდორიდან დაწყებული ეგრის წყლამდის (დღევანდელი ღალიძგა). მოსახლეობა ააფორიაქეს, მრავალი ტყვედ ჩაიგდეს და ოსმალებზე გაყიდეს. დაცალიერებულ ადგილებზე გადმოსახლეს აფხაზები. აფხაზეთის მთავარი სორენ სუსტარისძე შერვაშიძე ისე გათამამდა, რომ 1683 წ. იგი ლამობდა მთელი ოდიშის დაპყრობას, მაგრამ ეს მან ვერ მოახერხა. მხოლოდ შესძლო დროებით თავისი უფლების განმტკიცება ოდიშის ნაწილზე თითქმის მდ. ენგურამდის.

ამგვარად ოდიში მოიცვა საშინელმა ანარქიამ. ჩქარა გარდაიცვალა კაცია ჩიქვანიც და ახლა ძალა-უფლება ხელში ჩაიგდო მისმა შვილმა სალიპარტიანოს პატრონმა გიორგიმ, რომელიც კაციაზე უფრო სასტიკი და შეუბრალებელი იყო. ამ გიორგი ლიპარტიანს ვახუშტი ასე ახასიათებს: „ხოლო შემდგომად მოკუდა კაცია ჩიქვანი და დაიპყრა ლიპარტიანობა ძემან კაციასამან გიორგიმ უმეტეს მამისა თვისისა და სრვიდა უწყალოდ და ჰყიდდა ტყვედ ოდიშართა“ (იქვე, 317).

გიორგი გურიელი, რომელსაც გადადიანება უნდოდა, ბრძოლას განაგრძობდა. მან შეირთო დედოფალი თამარ, ლევან III ნაცოლარი და ახლა მისი დახმარებით განიზრახა ოდიშის დაჭერა. ამ გარემოებით შეშინებულმა გიორგი ლიპარტიანმა მიმართა ახალციხის ფაშას და მოსთხოვა, რომ მას ახალციხეში მძევლად მყოფი ლევან III-ის დადიანის უკანონო შვილი ლევანი გადმოეგზავნა და გაედადიანებინა. ამაზე შალე მოვიდა სულთანის ბრძანებაც და 1683 წელს ოდიშის მთავრად დასვეს ეს ლევან IV, რომელიც ითვლებოდა მხოლოდ ნომინალურ მთავრად. ფაქტიურად კი ოდიშს განაგებდა გიორგი ლიპარტიანი, რომელიც ჯერ კიდევ ვერ ბედავდა ნილაბის მოხსნას და გადადიანებას: „არამედ სახელით ოდენ იყო დადიანი ლევან. გარნა მოქმედი ყოვლისავე იყო ლიპარტიანი. გარნა იყო ოდიშს

ქირი გიორგი ლიპარტიანისაგან კვლითა და ტყვეთა ყიდვისათა და უმეტეს აფხაზთაგან, რამეთუ მოვიდიან ლაშქრად და ათხრებდიან ქვეყანათა ავაზაკობით-“ო (ვახუშტი, იქვე 32).

სურ. 15. კაცია ჩიქვანი. მარტვილის ტაძრის კედლის მხატვრობა.

სუსტი ნებისყოფის მთავარმა ლევან IV-მ ვერ გაუძლო გიორგი ლიპარტიანის მძლავრობას და იგი ჯერ გაიქცა ქართლში არჩილ მეფესთან, შემდეგ წავიდა სულთანთან საჩივლელოდ სტამბოლს, სადაც 1694 წელს გარდაიცვალა. ამით მოისპო ძველ დადიანთა გვარის დინასტია.

ამის შემდეგ გიორგი ლიპარტიანი გახდა ოდიშის ერთადერთი ბრძანებელი, მაგრამ ლინთ-იმერეთის დიდებულებისა და მმართველ წრეების შიშით იგი ჯერ კიდევ ვერ ბედავდა დადიანის ხარისხის მითვისებას. ამის შესახებ ვახუშტი მოგვითხრობს შემდეგნაირად: „ლიპარტიანი გიორგი კლავითა და ტყვისაჲსაჲსაჲსა არლა-რანება ლევან დადიანი, განაძო იგი და წარვიდა ქართლს არჩილ მეფისთანა. შემდგომად წარვიდა სტამბოლს და მოკუდა მუნ და დაიპყრა ოდიში ლიპარტიანმან და არა იწოდებოდა დადიანად, არამედ ლიპარტიანად და თავობდა ლეჩხუმსაცა და კნინლა დაიპყრობდა“-ო (იქვე, 327).

5. ოდიშის სამთავროს სოციალ-ეკონომიური და კულტურული ვითარება განვიცადო პერიოდში

ქართულმა ფეოდალიზმმა XII საუკუნეში შესძლო შეექმნა საკმაოდ ძლიერი მონარქია, რომელმაც მთელი საქართველო გაიერთიანა ერთ პოლიტიკურ-ეკონომიურ სხეულად. მაგრამ XIII ს-ში მონღოლთა შემოსევით დაიწყო ამ მონარქიის ცალკე სამეფოებად და სამთავროებად დაშლა-დაქუცმაცება. ამას მოჰყვა საქართველოს კუთხეების კულტურულ-ეკონომიური დაქვეითება, რადგანაც მონღოლთა ბატონობას განსაკუთრებით ახასიათებდა დიდი ხარკიანობა, რომლის სიმძიმის ქვეშ სულს დაფავდა საქართველოს მშრომელი მოსახლეობა. მონღოლების ხშირი თარეშების გამო მოიშალა სავაჭრო გზები, დაეცა ვაჭრობა და წარმოება, საქართველოს ეკონომიური მთლიანობა დაიქსაქსა და ფეოდალურმა შუღლმა და მტრობამ თავი ერთბაშად იჩინა.

საქართველოს პოლიტიკურ-ეკონომიური დაცემის ეს პროცესი უფრო გაღრმავდა ოსმალების მიერ 1453 წ. კონსტანტინოპოლის დაპყრობის შემდეგ. ამით ჩვენში ჩაიკეტა შავი ზღვის პირას მდებარე სავაჭრო გზა, რომელიც შავისა და კასპიის ზღვით აღმოსავლეთში გადიოდა. ამ გზით აღმოსავლეთის ქვეყნებთან ვაჭრობას აწარმოებდნენ ვენეციელები და გენუელები, რომლებსაც შავი ზღვის სანაპიროებზე მქონდათ თავიანთი სავაჭროები. მაგრამ როდესაც ოსმალებმა შავი ზღვის სანაპიროები ხელში ჩაიგდეს, მათ ჩაკეტეს დარდანელის სრუტე. გენუელები და ვენეციელები ამით იძულებული შეიქმნენ შეეწყვიტათ ვაჭრობა ოდიშთან და საქართველოს დანარჩენ პროვინციებთან, რადგანაც ამის საშუალებას ოსმალეთი არ იძლეოდა. მართალია, ევროპის ვაჭრობამ ოსმალეთის ამ ძალადობას

თავი ადვილად დაიღწია და აფრიკის საზღვაო გზის აღმოჩენით 1498 წ. აღმოსავლეთისკენ უფრო მოხერხებული სავაჭრო გზა აღმოაჩინა, მაგრამ ოდიშის სამთავრო დარჩა მომწყვდეული კარჩიკეტის ზღვაში და იგი თავის კანში იწვოდა.

აგვარად XV საუკ. შთავარი საერთაშორისო ეკონომიური ძარღვი და დიდი სავაჭრო გზა საქართველოს დაშორდა, რაც შეუძლებელს ხდიდა ჩვენი ქვეყნის აღორძინებას ოსმალეთის ბატონობის ხანაში. ამის გამო შავი ზღვის სავაჭრო ადგილებმა თავიანთი წინანდელი მნიშვნელობა დაკარგეს და ის დიდი სარგებლობა, რომელიც ოდიშის სამთავროს ბაჟებისა და სხვა საშემოსავლო გადასახადების სახით ჰქონდა, მოიხპო და ქვეყანაც სწრაფი უკანდახევის გზას დაადგა.

ამასთანავე ოდიშის სამთავრო კულტურულადაც მოწყდა იმ დროინდელ ევროპის სახელმწიფოების განათლების ცენტრებს და ჩამორჩენილ ოსმალეთის გავლენაში მოექცა. ასეთი იყო ოდიშის სამთავროს საგარეო მდგომარეობა, არა ნაკლებ გართულებული იყო საქართველოს შინაური მდგომარეობა. იგი დანაწილებულია საწეფოებად და სამთავროებად, ყველგან აღმართული იყო საბაჟოები და საზღვრები, რომლებიც აფერხებდნენ სავაჭრო საქონლის ბრუნვას და აძვირებდა მათ ღირებულებას. დაჭუცმაცებული საქართველოს კუთხეების ეკონომიურ დაცემასა და განკალკევებას ხელს უწყობდა აგრეთვე ფეოდალური ბრძოლა და მტრობა, რის გამოც შემოსავალმა საგრძობლად იკლო. ხარჯების დასაფარავად კი უმთავრესად ფული იყო საჭირო და ამისათვის შეფე-მთავრები იძულებული შეიქნენ შემოეღოთ ახალი სახის გადასახადები და ძველიც გაედიდებინათ. ეკონომიურად დაქვეითებულმა მებატონეებმა, შემოსავლის გადიდების მიზნით, ხელი მიჰკვეს თავიანთი ყმებით ვაჭრობას, რამაც უმეტესად გაამწვავა ისედაც გართულებული ბატონ-ყმური ურთიერთობა. ტყვეთა ვაჭრობას პირველყოფლისა ხელს უწყობდა ოსმალეთი, რომლის მოხარკედ ოდიშიც ითვლებოდა. დადიანი ვალდებული იყო ოსმალეთისათვის ხარკში ყოველწლიურად მიეცა ოთხმოცი ათასი არშინი ოდიშური ტილო და სულთანისათვის ძღვნათ გაეგზავნა ახალგაზრდა ქალ-ვაჟები¹.

¹ Шарден, зб. 101; Полиевктов, Материалы, стр. 334 („князь Леван даёт турскому царю подати девками и пушечными запасы, холстами и пенького“).

სავაჭრო ურთიერთობა ოდიშს ამ პერიოდში ჰქონდა ოსმალეთთან, საიდანაც ოდიშში შემოჰქონდათ ქსოვილები, ხალიჩები, ტყავეული, იარაღი, ჭურჭელი, შაქარი, მარილი და სხვა. ლამბერტის ცნობით, სამაგიეროდ ოსმალები მეგრელებსაგან იღებდნენ თაფლს, ცვილს, ადგილობრივ ტილოს, ძაფს, აბრეშუმს, ხარის, კვერნის და წავის ტყავს, სელის თესლს, ბზის ხეებს და სხვა. ბზის ხეებში თურქები ძალიან იგებდნენ, რადგან სიმას თუ ოთხას სკუდის მარილით ყიდულობდნენ იმდენ ხეს, რომელიც ხუთი ათას სკუდზე მეტი ღირსო (ლიმბერტი, 158).

მოსკოვის მეფის ელჩების ცნობით ლევან II-ის დროს ოდიშში ამზადებდნენ აბრეშუმისა და ტილოს ქსოვილებს. წინანდელ მთავრებს ვაჭრობა არავისთან არ ქონიათო, ახლანდელ მთავრის ლევანის დროს ვაჭრობა წარმოებო. ვაჭრობენ ოსმალებთან და ირანელებთან, რომელთა ხალხი ზღვით მოდიან ოდიშში და აქ ყიდულობენ აბრეშუმს, თაფლს, სანთელს, ტილოს და სხვა საქონელს, რაც მათში მოიპოვებო (Полиевктов, Материалы, 149).

ვაჭრობის საგანს ამ პერიოდში შეადგენდა აგრეთვე ტყვეთა გაყიდვა, რაც გაბატონებულ წოდებას საკმაო დიდ შემოსავალს აძლევდა. ტყვეთა ვაჭრობას ხელს უწყობდნენ ოსმალეთი და სპარსეთი, რომლებიც ოდიშიდან ტყვეებს ათასობით ეზიდებოდნენ. XVII საუკ. ოდიშიდან ყოველ წლიურად 10—15-ათასი ტყვე მიჰყავდათ ოსმალეთში, სადაც ახალგაზრდა ვაჟებს რიცხავდნენ იანიჩარის ჯარში, სრულწლოვანი მამაკაცები და ქალები მიყავდათ მონებად, ახალგაზრდა ქალები კი სულთანის ჰარამხანაში.

შარდენის ცნობით სამეგრელოდან ყოველწლიურად გაყავდათ 12.000 ტყვე. ყველა ესენი ხელში უვარდებოდათ ოსმალებსა და ირანელებს. 3.000 კაცი მიყავდათ სტამბოლში, სადაც მათ ცვლიდნენ ქსოვილზე, იარაღზე და სხვა საქონელზე, რომელიც შემდეგ შემოაქვთ სამეგრელოშიო. ყოველწლიურად სამეგრელოს სანაპიროებზე მოდის რანდენიმე ათეული გემი, რომლებიც სამეგრელოში იტვირთებიან ტყვეებით, აბრეშუმით, ტილოს ქსოვილებით, ტყავეულობით, ბეწვეულით, ბზის ხეებით, თაფლით და სანთლით. მეგრული თაფლი საუკეთესოა. თურქები დიდ მოგებას იღებენ სამეგრელოდან შემოტანილ საქონელზეო, იგებენ ერთი ორად, განსაკუთრებით დიდ მოგებას იღებენ ტყვეების გაყიდვაშიო (Шарден 35, 36).

ა. ლამბერტის თქმით, მეგრელები დიდის სიიმოვნებით ჰყიდნიან ტყვეებს, რადგან ერთ ტყვეში აიღებენ ყველა საქონელს,

რაც სახლში ესაჭიროებათ. ქალების სასყიდლად თურქები ფულს არ ზოგავენ, ოღონდ ქალი ლამაზი იყოს. მეგრელის ქალები ხომ უმეტეს ნაწილად იშვიათი სილამაზის არიან. ზოგჯერ თითო ქალში იძლევიან სამას თუ ოთხას ცეკვინსო (იქვე 160—161).

ტყვეების ფასი ცვალებადი იყო, რაც ტყვეთა უმრავლესობაზე იყო დამოკიდებული. თავდაპირველად ტყვეები მაღალ ფასებში იყიდებოდა და მებატონეებსაც ტყვეებით ვაჭრობა კარგს შემოსავალს აძლევდა. შარდენის ცნობით, მამაკაცი 25—40 წლისა იყიდებოდა 15 მანეთად (ოქროთი), მათზე უფრო ხნიანი 8—10 მან., ლამაზი ქალი-შვილი 13—18 წლისა ფასობდა 20 მანეთი, ქალი—12 მან., ბავშვები 3-4 მან. ასეთი მოგების მიზნით მებატონეებმა დაიწყეს ერთმანეთის დალაშქრვა. იტაცებდნენ მოსახლეობას ტყვედ და შემდეგ მათ ჰყიდდნენ ოსმალებზე. ამ საქმეში მებატონეებმა არ იცოდნენ დანდობა და შებრალება, ხშირად ერთი ოჯახის წევრებს ცალ-ცალკე ჰყიდდნენ. ოდიშ-იმერეთში ტყვეთა ყიდვა განსაკუთრებით გაძლიერდა 1660 წლიდან, როდესაც მეფე-მთავართა შორის სწარმოებდა შეუწყნებელი ბრძოლა, ამბოხებები, მკვლელობა და ქვეყანა მოიცვა ანარქიამ. ამით სარგებლობდნენ მებატონეები და დიდძალ ტყვეებს ჰყიდდნენ. ტყვეების ფასიც იმ დროს იძენად დაეცა, რომ ოდიშის სანაპიროზე 1672 წელს 25—46 წლის მამაკაცი ფასობდა 10 მანეთი, ახალგაზრდა ქალი 13—18 წლისა 13-14 მანეთი.

ტყვეთა ვაჭრობამ ოდიშში თანდათანობით მიიღო საშიში ხასიათი და ფულის მოგების მიზნით არ იყო ერთმანეთის დანდობა და შებრალება. ამის შესახებ XVII საუკ. ოდიშში მყოფი კათოლიკეთა მისიონერები: იოსები ძამპი, ე. შარდენი და ა. ლამბერტი მოგვითხრობენ შემადრწუნებელ ფაქტებს. ა. ლამბერტის სიტყვით იყო ერთი უპირველესი დიდებულთაგანი ოდიშში, გვარად ჭილაძე, რომელიც შეჩვეული იყო ტყვეების გაყიდვას. მას ერთ წელიწადს თურქთა გემების მოსვლის დროს დასჭირდა ათი-თორმეტი ტყვე ოსმალებზე გასასყიდად. სამაგიეროდ უნდა ეყიდნა მათგან სხვადასხვა საქონელი, რომელიც სჭირდებოდა. ეს შეიტყვეს მისმა ყმებმა და თავს უშველეს გაქცევით, რათა ხელში არ ჩავარდნოდნენ მას. მაგრამ ჭილაძემ ეს ხერხი იხმარა საქირო კაცების მახეში გასაბმელად. გამოაცხადა, რომ ამ და ამ დღესასწაულს დიდებული წირვა უნდა გადაეხადო და ერთ-ერთ ჩვენი კარის ეკლესიაში უნდა მოვიდნენ მღვდლებიო, რომელთაც წირვის შესრულებისათვის უხვად დავასაჩუქრებ და მდიდრულ ნაღიმს გაუპართავო. ამ ცრუ დაპირებამ შეაცდინა მღვდლები და დანიშნულ დღეს თორმეტი მღვდელი

გამოცხადდა. მათ დიდებულად შეასრულეს წირვა, რომელსაც და-
ესწრო ჭილაძე. წირვა რომ შეასრულეს, ჭილაძემ ეკლესიის კარები-
დააკეტინა, ჯაჭვები მოატანინა, თორმეტივე მღვდელი ჯაჭვებში
ჩასვა, თმები და წვერები მოაპარსვინა და პირდაპირ წაიყვანა თურ-
ქთა გემებზე გასასყიდად. ფასად აიღო ბათესე¹ სხვადასხვა
საქონელი. ამ მხრივ, ამბობს ა. ლამბერტი, მღვდელთა მხარობა
იქამდი მიდის, რომ არც ნათესაობა სწამთ და მზად არიან მეგობ-
რობის ყოველივე კანონი ფეხ-ქვეშ გათელონ. მე ჩემის თვალთ ბევრ-
ჯერ ნინახავს, რომ ქმარს თავისი ცოლი გაუყიდია თურქებზე. ფულს
გაანაწილებენ სამად და ერთი წილი ერგება ბატონს, რომლის ყმად
ითვლებოდა ქალი, მეორე ქმარს და მესამე — ქალის მშობლებსო
(იქვე, 161—162). ქართველი ელჩის ნაკიდორეს ჩვენებით, სამეგრე-
ლოს მთავარს ლევანს მისი სურვილის მიხედვით შეუძლია ვინც უნ-
და გაყიდოს. არამც თუ მთავარი, არამედ მამა შვილებს ყიდის,
ძმა ძმას, ქმარი ცოლს ოსმალების მიერ შემოტანილ საქონელზეო¹.

ეს ტყვეთა გაყიდვა, რომელსაც ხელს უწყობდა ოსმალეთი და
ირანი, დიდ განსაცდელს უშზადებდა ოდიშის მოსახლეობის ფიზიკურ
არსებობას. მოსახლეობის შემცირებასთან იგი იწვევდა ხალხში ნო-
რალურ დაქვეითებასა და ხნეობრივ გაბრწნას. ტყვედ გატაცების შიში
ამცირებდა გამრავლების უნარიანობას, რაგანაც ძნელი იყო მრავალ-
რიცხოვან ოჯახის დაცვა ტყვეთა მტაცებლებისაგან. შით უმეტეს ლამა-
ზი შვილების პატრონი მუდამ შიშის ქვეშ იმყოფებოდა. ამიტომ ტან-
ჯულ მშობლებს უმჯობესად მიაჩნდათ შეემცირებინათ შვილოსნობა
ან ადრევე მოესპოთ ნაყოფი, რომ იგი ტყვედ არ წაეყვანათ ოსმა-
ლეთში. ამით აიხსნება სხვათა შორის ახალ დაბადებულ ბავშვების
მკვლელობის ის შემთხვევებიც, რომელსაც ადგილი ჰქონია ოდიშის
სინამდვილეში. კათოლიკე მისიონერების იოსებ ძამაძისა და ლამბერ-
ტის ცნობით, ვისაც სიღარიბისა და მრავალ-შვილთა გამო, არ შეუ-
ძლიან მათი რჩენა და შვილოსნობას კი ვერ მორჩენილან, როგორც
კი მათ დაებადებათ ბავშვი, მაშინვე ცოცხალად მიწაში ჩაფლავენო
(შარდენი, 47; ლამბერტი, 76).

¹ Дидиянская де земля не велика, а людей де мусково полу въ их
земле с 60000; а на войну никуды не ходят. А чин де у них таков,
что владетель их Леонтей тое земли, ково хочет, в ыные государства
продают и в поминках посылает; да не токмо де, что владетель
продает и отец детей и брат брата и муж жену и жена мужа продают и на
товары приезжим торговым людем меняют (Показание груз. посла
митрополита Никифора о Дидианской земле в 1639 г., см. Белокуров,
Чтения в общ. ист. и древности Росс., 1887 г. Кн. II, стр. 267—68).

ტყვეთა ვაჭრობასთან დაკავშირებით გავრცელებული იყო ქურ-
დობა. განსაკუთრებით ბევრი ყოფილან ადაშიანის ქურდები, რომ-
ლებიც იპარავდნენ ახალგაზრდა ქალ-ვაყებს და თურქებსაც ბყიდდნენ.
ამ ხელობაში, ამბობს ლამბერტი, ისე არიან დახელოვნებული, რომ
ადვილად იპარავენ როგორც მამაკაცს, ისე დედამისს, ძმებსაც და
პატარებსაც. ხოგჯერ ასეთი ავაზაკები ღამე თავს დაესხებიან მეზო-
ბლის სახლს, შესტეხენ ძალით სახლის კარს, შებოჭვენ ვისაც კი შინ
იპოვნიან და პირდაპირ ქობულეთში გააქანებენო (ლამბერტი,
72). ამ ქურდობაში და ტყვეების გაყიდვაში საზოგადოების ყველა
წოდება იყო ჩაბმული და ეს სენი ისე ყოფილა მოდებული, რომ
ღარიბი და მდიდარი, პატარა და დიდი, მაღალი წოდება და დაბა-
ლი ხალხი, ერი და ბერი, ამბობს ლამბერტი, სულ ქურდები არიანო.

რასაკვირველია, ეს ქურდობა არ იყო მეგრელების თანდაყოლი-
ლი თვისება, არამედ იყო იმ დროის საარსებო საშუალება. მის გა-
ძლიერებას ყოველმხრივ ხელს უწყობდნენ ოსმალეთი და ირანი, რაც
მათ კარგ შემოსავალს აძლევდა. ამ საშინელ სოციალურ სენს ებრ-
ძოდა ოდიშის ზოგიერთი მთავარი, განსაკუთრებით ლევან II და-
დიანი, მაგრამ მისი აღმოფხვრა შეუძლებელი იყო, რადგანაც ოსმა-
ლეთის წყალობით მას ღრმად ჰქონდა ფესვები გადგმული მოსახლე-
ობაში. მართალია, ლევანმა დროებით შესძლო ქურდობის შეზღუდვა
და როგორც ლამბერტი გადმოგვცემს, „ამ ჟამად ველარ გაიგონებთ
მის სამთავროში ისეთს ქურდობას და მტაცებლობას, როგორც წი-
ნათ იყო. უწინ უძლიერესი მებატონენი კანონებს არ ემორჩილებო-
დნენ, უძღურებს ყველაფერს ართმევდნენ და უცხოელს, რომელიც
კოლხიდაში მოვიდოდა, სცარცავენდნენ. ამ მთავრის დროს კი ისე
შეშინებულნი არიან, რომ ვერც უცხოელებს აწყენინებენ და ვერც
უძღურებს აწიოკებენო“ (იქვე, 24).

ამასვე ადასტურებს ვახუშტიც. რომელიც ამბობს: „არამედ ლე-
ვან დადიანმან სიმდიდრით აღზავებულმან ჰყო სასახლე იბ (=12)
ოდიშსა შინა ყოვლითა მოწყობილობითა, რამეთუ არა წარიღის
ერთიღამ ნეორესა შინა არა-რაჟმე სახმარნი ანუ ცხენნი და გარემო
წყაროთა უახლოესთა დასდგა ფილანი ოქროსანი და უმორესთა
ვერცხლისა, დაბმული ძეწკვებითა, რათა სმიდნენ მგზავრნი მით, ვი-
ნადგან ვერ-ვიან იკადრებდა ქურდობასა ანუ პარვა-ავაზაკობასა ქვე-
ყანათა შინა მისთა“-ო (საქარ. ცხოვრება, 303).

ლევან II ამასთანავე ხელს უწყობდა ვაჭრობისა და ხელოსნობის
განვითარებას ოდიშში. მას კარგად ესმოდა, რომ ხელოსნობის გა-
რეშე ძნელი იყო შინაური ბაზრის მოთხოვნის დაკმაყოფილება. სამ-

თავროს ეკირვებოდა იარალი. ქსოვილები, ჭურჭელი, სამკაულები და სხვა. მართალია, ნაწილი ამგვარ საქონლისა ოდიშშია უცხოეთიდან, კონსტანტინოპოლიდან შემოჰქონდათ, მაგრამ ადგილობრივ მოთხოვნას ეს ვერ აკმაყოფილებდა. ამ მხრივ საზღაპრონი იყო სამეგრელოს დედოფლის საყვედური შარდენის მიმართ: „როტომ სამეგრელოში არ მოდიან ის ევროპიელი ხელოსნები, რომლებმაც ასე მშვენივრად იციან ლითონის, აბრეშუმისა და მატყლის ხელობა და რათ მოდიან მარტო ბერები. ბერები რად გვინდა, ან რისი მაქნისი არიან“-ო¹ (Шарден, 116).

ვაჭრობისა და ხელოსნობის დაწინაურების მიზნით ლევანმა, როგორც ვიცით, სამეგრელოში გადმოასახლა ჩხარელი სომხები და ებრაელები. დაიარსდა რამდენიმე სავაჭრო ადგილები, სადაც იმართებოდა დიდი ბაზრობა. საგარეო ვაჭრობის განვითარების მიზნით ლევანმა ზუგდიდში დაარსა ზარაფხანა, რომელშიაც იჭრებოდა სპარსული ყაიდის ფული. სომეხ ვაჭრებს ამ ფულით სპარსეთიდან შემოჰქონდათ ირანული შალეული. დადიანი ამასთანავე დიდის ყურადღებით ეკიდებოდა ხელოსნობის დაწინაურებას. სხვადასხვა პრივილეგიებით ლევანი იზიდავდა უცხოელ ხელოსნებს და რომ იგინი არ წასულიყვნენ, აძლევდა მიწა-წყალს და უწყევდა ყოველგვარ დახმარებას. ვაჭრობა-ხელოსნობის განვითარება, უეჭველია, ხელს უწყობდა ლევანის გამდიდრებას. ამას სხვათა შორის მოწმობს ლევანის დის, ქართლის მეფის როსტომის მეუღლის მარიამ დედოფლის მზითვის წიგნი, რომელზედაც ლევანს ხელი უწერია. მზითვის წიგნში აღნუსხულია ძვირფასი თვალ-მარგალიტები და ქსოვილები, რომლებიც უცხოეთიდან შემოჰქონდათ. აგრეთვე ჩამოთვლილია ის მრავა-

¹ სამეგრელოში პირველად შემოვიდნენ თეათინელი პატრები ლევან II დადიანის დროს 1633 წელს. ესენი იყვნენ არქანჯელო ლამბერტი და იოსებ ჯუდიჩი, რომლებმაც სამეგრელოში დაარსეს თეათინელთა მისიონი. შემდეგ მათ მოჰყვა სხვა პატრებიც: ქრისტეფორე კასტელი, იოსებ ძამბი, კარლო ჯუდიანი, იოსებ ტაჩინელი და სხვა. ეს ბერები გამოგზავნილი იყო რომის პაპის მიერ და სამეგრელოში ავრცელებდნენ კათოლიკობას. ამავე დროს პატრები ეწეოდნენ მკურნალობას. ხალხს აძლევდნენ რჩევა-დარიგებას, ავრცელებდნენ წერა-კითხვას და ევროპიულ კულტურას. ხოვმა მათგანმა, როგორც ლამბერტმა და ი. ძამბმა დაგვიტოვეს სამეგრელოზე საუცხოვო ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ცნობები. ქრისტეფორე კასტელმა ჩაბატა იმდროინდელ ოდიშისა და იმერეთის ყოფაცხოვრების დამახასიათებელი სურათები და სხვა. (იხ. მიქელ თამარაშვილი „კათოლიკობა სამეგრელოში“, ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის, ტფილისი 1902 წ. გვ. 169-212).

ლი ოქრო-ვერცხლის სამკაულები და ჭურჭელი, რომელიც დადიანს მზითევში გაუტანებია მარიამ დედოფლისათვის¹.

ლამბერტის სიტყვით, დადიანმა სრულებით განაახლა ქვეყანა იმით, რომ მრავალი უცხო ხალხი მოიწვია, განსაკუთრებით სომხები და ებრაელები, რომლებიც ძლიერ ეტანებოდნენ ვაჭრობას. მათ აძლევდა ცხენებსა და ფულს და გზავნიდა ირანსა და თურქეთში, რათა იმ ქვეყნებიდან მოეტანათ ოდიშში მრავალი სავაჭრო, რომლის სახელიც არ იცოდნენ წინათ მეგრელებმა.

ვაჭრობაში ფულის ხმარება სრულიად არ იცოდნენ მეგრელებმა და თავიანთ ნაწარმოებს ერთსა მეორეზე ცვლიდნენ. ახლა კი მთავარს ზარათხანა აქვს გაკეთებული, სადაც ყოველ წელიწადს სკრიან რამდენსამე ათას მანეთს. დადიანი დიდის წყალობით იზიდავს უცხოელებს, განსაკუთრებით ხელოსნებს. მოსული რომ აღარ წაგიდეს აქედან, მთავარი აძლევს სახლს, მიწა-ადგილს და ყოველსავე, რაც კი შეეფერება მოსულის წოდებას და მდგომარეობას (ლამბერტი, 26).

ამ ხელოსნებს დადიანი ამუშავებდა ეკლესიებისა და სასახლეების აშენება-შეკეთებაზე. ოქრომჭედლები მუშაობდნენ ხატების განახლება-მოჭედვაზე, ვერცხლის ჭურჭლისა და ძვირფას სამკაულების დამზადებაზე. მხატვრები ამკობდნენ ეკლესიებს ფრესკებით და სხვა.

ლამბერტის თქმით, არ არის ოდიშში არც ერთი ეკლესია, რომელსაც არ ჰქონდა დადიანის ყურადღება მიქცეული; რომელიც დანგრეული ეკლესია იყო, ხელახლავ ააშენა; რომელსაც სახურავი არ ჰქონდა, იმას სახურავი გაუკეთა; რომელსაც ორნამენტები შემოსცლოდა, ისევ გაამშვენიერა და შეამკო. უთვალავი ოქრო-ვერცხლის ხატი გააკეთებინა თვალ-მარგალიტებით შემკობილი. ათი წლის განმავლობაში ოცზე მეტი ოქრომჭედელი ჰყავდა, რომლებიც განუწყვეტლივ აკეთებდნენ საეკლესიო ჭურჭელს. მათ შორის უნდა მოვიხსენიოთ: ძვირფასის ქვებით შემკული ფიალი, რომელიც ფასობსო, ანბობენ, თორმეტი ათას სკუდი; ღვთის მშობლის ხატი, ხალასი ოქროსაგან გაკეთებული და ძვირფასი ქვებით შემკული, რომელსაც აფასებენ ხუთი ათას ოქროდ და მრავალი ამისთანაო (ლამბერტი, 26).

ლევან II-ის ამ მოღვაწეობას ადასტურებენ დღემდე დაცული მის მიერ განახლებული და მოჭედილი წარწერიანი ხატები.

¹ მზითევის წიგნი დადიანის ქალის ქართლის დედოფლის მარიამის 1634 წ. (იხ. სარგის კაკაბაძე, ისტორიული საბუთები, საისტორიო მთაბზე, წ. II ტფ., 1925 წ., გვ. 136-138.)

როგორც ვიცით, დიდი მიწისძვრამ ოდიშში დააზიანა მრავალი ეკლესია-მონასტრები და ლევან II-მ და მის მიერ განწყობულმა კათოლიკოსმა მალაქიამ ფართო მუშაობა ჩაატარეს ეკლესიების განახლება-შეკეთების საქმეში. ამის შესახებ მოგვითხრობს სწავთა შორის, 1619 წლის წარწერა ცაიშის ეკლესიის ჯვარცმის ქვეშე, რომელიც განუახლებია კათალიკოს მალაქიას: „.....ესრეთ იქნა ძრვა დიდი და საკვირველი ქვეყანასა ამას ჩვენსა, რომელი არაოდეს ყოფილა. იძროდა ვითარ წელი ერთი და შეიმუსრნეს ეკლესიანი მრავალნი და დაირღვივნეს დაბანი. ხოლო საყდარიცა ესე ცაიშისა დაეცა. შეიმუსრა თავიდგან ვიდრე საფუძვლამდე გალავნით, ყოველით ნაშენებით მითურთ, და დაიღეწნეს ყოველნი ხატნი და იარალნი ეკლესიისანი და არარა დაშთა რა. ხოლო ოდეს მოხედვა ყო ღმერთმან წყალობითა თვისითა და დაეყენა ძრვა იგი, ამისად შემდგომად წელსა მეორესა მყვეს კათალიკოზ აფხაზეთისა და ჩვენ კათალიკოზ პატრიარქმან, ცაიშელ-ჯუმათელმან, ძემან გურიელისა პატრონისა გიორგისამან, პატრონმა მალაქია, მეორედ კელეფავ აღშენებად ტაძრისა ამის და მკობად ხატთა“ (ე. თ. ა. ი. შ. ვ. ი. ლ. ი. არქ. მოგზაურობა სამეგრელოში, ძველი საქართ. ტ. III, 168—169).

მაგრამ ლევანის ამგვარი ცდები ოდიშის ყოველმხრივ დაწინაურების საქმეში უდღეური აღმოჩნდა. რადგანაც ვაჭრობისა და ხელოსნობის განვითარებას ხელს უშლიდა ოდიშის საზოგადოებრივი წყობილება, რომელიც დამყარებული იყო ბატონ-ყმურ ურთიერთობაზე. ამ საზოგადოების სათავეში იდგა ოდიშის მთავარი, რომლის ქვეშევრდომებად ითვლებოდნენ: თავადები და აზნაურები. ეს ჯგუფი წარმოადგენდა გაბატონებულ კლასს. შემდეგ იყვნენ დაბალი წოდების ხალხი: მსახურები, გლეხები და მონები (მოინალეები). მთავრის უფლება გადადიოდა მემკვიდრეობით და სამთავროს იგი განაგებდა ვეზირებისა და მოხელეების დახმარებით, როგორც იყვნენ: ვეზირი, სახლთუხუცესი, ნესტუმრეთ-უხუცესი, მოლარეთ-უხუცესი, და სხვანი.

თავადები ფლობდნენ საკნაო დიდ მამულებს, ექირათ სამთავროში მალალი თანამდებობა, ყაუდათ ჯარი და ჰქონდათ თავიანთი შემოსავალიც. თავადი კეთილგანწყობილების მიზნით ცდილობდა მთავართან დამოყვრებას და ამგვარი ნათესაური კავშირი ხელს უწყობდა მათ შორის ერთგულების განმტკიცებას.

თავადებს ემსახურებოდნენ აზნაურები, რომლებიც თან ახლდათ თავადებს ლაშქრობაში, ნადირობაში და მგზავრობაში.

აზნაურებს ემორჩილებოდნენ გლეხები და მონაღლები, რომლებიც
წარმოადგენენ საზოგადოების დაბალ წოდებას.

16.11.1911

გლეხები

საზოგადოების დაბალ წოდებას

სურ. 16. გლეხი ქალი, ნაბატი ვასტელისა.

ეს წოდება იხდიდა ბეგარას და მის მოვალეობას შეადგენდა ბატონის ოჯახში სამსახური, ლაშქრობისა და მკვლევრობის დროს გლეხი უნდა ხლებოდა თავის ბატონს. მინდვრის მუშაობაში გლეხი ვალდებული იყო თავისი ჯალაბით, იარაღით და მუშა-საქონელით დახმარებოდა ბატონს.

გაბატონებულ კლასს

მოინალებს ამას გარდა კიდევ უფრო მძიმე ვალდებულება ემართა: ბატონისათვის შეშის ზიდვა და ცეცხლის დანთება, ბატონის ბარგისა და სურსათის ზურგით გადაზიდვა, ნება არ ჰქონდა ცხენზე შემჯდარიყო, ფეხით უნდა ყოველგვარი ტვირთი ეზიდა.

ამ პირად სამსახურთან გლეხი ვალდებული იყო ბატონისათვის წელიწადში ორჯერ ან სამჯერ ექმნა კარგი სადილი, რაც გლეხის შეძლებაზე იყო დამოკიდებული. ამისთვის გლეხს ბატონთან მიჰქონდა: ურმით ღომი, პური, ღვინო, მიჰყავდა ძროხა და ქათმები. ამას გარდა, როდესაც ბატონს სტუმარი მოუვიდოდა, ყმა-გლეხს ძღვენი უნდა მიერთმია: პური, ღვინო, ქათმები, ყველი და ხილი. დღესასწაულებში ბატონისათვის ძღვნის მირთმევა გლეხისათვის სავალდებულო იყო. როცა მოესურვებოდა, ბატონს შეეძლო მისულიყო თავის ყმასთან სადილად ან ვახშმად და ყმა მას კარგად უნდა გამასპინძლებოდა.

გაბატონებულ კლასს ეკუთვნოდა აგრეთვე მაღალი სამღვდელოება: კათალიკოსი და ეპისკოპოსები. ეკლესია ფლობდა დიდ მიწულებს და ყავდა მრავალი ყმები. ოდიშის სასულიერო წოდების სათავეში იდგა კათალიკოსი, რომელიც თავისი ძლიერებით და ქონებით არ ჩამოუვარდებოდა ოდიშის მთავარს. კათალიკოსს ემორჩილებოდნენ ეპისკოპოსები და დაბილი სამღვდელოება. აფხაზეთის (ოდიშის) საკათალიკოსო ამასთანავე სარგებლობდა შეუვალობით (იმუნიტეტით) და ამის გამო საეკლესიო ყმების გასამართლება და მათგან ხარჯის აკრეფა კათალიკოსის ხელში იყო. ამას მოწმობს 1526 — 1550 წ.წ. შედგენილი აფხაზეთის საკათალიკოსო დიდი იადგარი, რომელიც არსებითად შეიცავს საკათალიკოსო ყმების სამართლის იმუნიტეტს, მეფის მიერ დამტკიცებულს.

ეს იადგარი განსაზღვრავს საერთოდ საკათალიკოსო ყმების შეუვალობის უფლებას: „არც ბაჟი და არც გამოსაღები (საკათალიკოსო ყმებს) არას შეეკოდებისათვის არა გადახდებოდეს კიდევან კათალიკოსისა“¹.

¹ სარგის კაკაბაძე, აფხაზეთის საკათალიკოსო დიდი იადგარი, საისტორიო მოამბე, წ. II, თბილისი, 1925 წ., გვ. 182.

ლევან II-ის დროს ოდიშში იყო ექვსი საეპისკოპოსო კათედრა: დრანდისა, მოჭვისა, ბედიისა, ცაიშისა, წალენჯიხისა და მარტვილისა.

ამ მაღალ სამღვდელოებას ყმურ სამსახურს უწყევდა დაბალი სამღვდელოება — „პაპები“ და აგრეთვე საეკლესიო ყმები. ეს ყმები დაბეგრილნი იყვნენ სხვადასხვა საბეგარო გადასახადებით და სამსახურით. საცაიშლო გამოსავალის დაეთრის მიხედვით, რომელიც შეუდგენიანთ კათალიკოს მალაქია ცაიშელ-ხონელ-ჯუმათელის ბრძანებით (1616—1621 წ.), საეკლესიო ყმის თითოეულ კომლს წლიურად უნდა გადაეხადა:

„მართებს მარტიშისა გეგებერიას 1 საკლავი, 1 ქათამი მისისმარილითა, 3 ლიჯი ღომი, 3 ფოხალი ღვინო და გოჭკომური მისის ღომითა, ღვინითა, ხორციითა, თევზითა, ყველითა, კვერცხითა, სამარხოთა, რაიცა იმ დღეს მოუნდებოდეს“-ო¹.

ამას გარდა ბეგარა ემართა ცაიშის საეკლესიო მამულზე გაშენებულ სოფელს: „არის ჯგალის სასახლის მიმდგამის კაცების ბეგრის ჯუმალი 45 საკლავი, 6 ქათამი, 6 პური, 140 ლიჯი ღომი, 178 ფოხალი ღვინო, 4 წონა სანთელი და 300 ადლი ტილო“ (იქვე, 45).

ამგვარად საეკლესიო ყმებიდან ბეგარის სახით ეკლესიას შემოუდიოდა დიდძალი სურსათ-საწარავაგე და მეფე-მთავრებისაგანაც სულის საცხონებლად ძვირფასი შემოწირულებანი. ეს სასულიერო წოდებაც ტვირთად აწვა დაბეჩავებულ შშრომელ მოსახლეობას.

მებატონეები განუკითხავად განაგებდნენ თავიანთი ყმების სიკვდილ-სიცოცხლის საკითხს. მათ შეეძლოთ თვითნებურათ ყმა გლეხის გაყიდვა, დასჯა, გაცვლა თუ დაგირავება, რაც ნებადართული იყო ბატონყმური კანონით, რომელიც ამბობდა: „ყმისა ყველა ბატონის არის“-ო.

ოდიშის გლეხობის უფლებრივი მდგომარეობის შესახებ ლევან II-ის დროს ა. ლამბერტი მოგვითხრობს შემდეგს:

„აქაური ბატონის უფლება ბევრად აღემატება ჩვენი იტალიელი თავადების უფლებას, რადგან აქაურ ბატონს შეუძლია გაასამართლოს თავისი ყმა და ყმას ნება არა აქვს მის განაჩენზე იჩივლოს თვით მთავრის წინაშე. ბატონს შეუძლია არამც თუ დაატუსაღოს თავისი ყმა, არამედ აწამოს და სასტიკად დასაჯოს, მაგალითად მოსკრას ხელი, ფეხი, ამოსთხაროს თვალები, წაართვას ყოველივე ქო-

¹ სარგის კაკაბაძე, საცაიშლოს გამოსავლის დაეთარი, ტფილისი, 1913 წ., 83-7.

ნება და მოუსპოს თვით სიცოცხლეს. გარდა ამისა, თუ რომელიმე ყმა უშვილოდ გადავიდა, მისი ყოველივე ქონება რჩება ბატონს. ზოგჯერ როცა ყმას მართო ერთი მცირეწლოვანი შვილი რჩება, ბატონი ამ შვილს ჰყიდის ხოლმე თურქეთში და მისს მენჯვიდრობას თვითონ დაიჩემებს. ამრიგად მეგრელების სიმდიდრე ყმების სიმრავლეზეა დამოკიდებული, რადგან ყოველივე ერთი ამ ყმებისაგან შემოუღლით. ამიტომაც ვისაც მეტი ყმა ჰყავს, იგი უფრო მდიდრად მიაჩნიათ. ვისაც ნაკლები ჰყავს, ის ნაკლებ მდიდარია. ვისაც იმდენი ყმა ჰყავს, რომ ყოველ დღე მოსდის სასმელ-საჭმელი, იგი მეტად მდიდარ კაცად მიაჩნიათ. (ლ ა მ ბ ე რ ტ ი, 28—29).

ასევე ახასიათებს ბატონყმურ ურთიერთობას ოდიშში მოგზაური შარდენიც: „მაღალ კლასს, ამბობს იგი, აქ უფლება აქვს თავის ქვეშევრდომთა სიცოცხლესა და ქონებაზე და ისე მოიხმაროს ისინი, როგორც მოეპრიანება: ქალებსა და ბავშვებს ჰყიდის და ფასს თვითონ ზოიხმარს. თითოეულ გლეხს მიაქვს ბატონთან განსაზღვრული რაოდენობის ქირნახული და ღვინო, მიყავს პირუტყვი და სხვა, ასე რომ მე-ბატონის სიმდიდრე განისაზღვრება ყმების სიმრავლით. თვითეულმა გლეხმა წელიწადში ერთი, ორი ან სამჯერ მაინც უნდა გაუმართოს სადილი მებატონეს. ამის გამო მაღალი წოდება ერთი ადგილიდან გადადის მეორეში მთელი თავისი ამალით და სადილებით ანადგურებს გლეხის ოჯახსო“ (Шарден).

ეს გაბატონებული კლასი, რომელიც ცხოვრობდა საბეგრო გადასახადებით და ტყვეთა ვაჭრობით, მოკლებული იყო მორალურ შეგნებას და ზნეობრივ სიფაქიხეს. ამიტომ საზოგადოებრივ ცხოვრებაში გაბატონებული იყო ძალმომრეობა, მკვლელობა, მრუშობა და სხვა მრავალი ბიწიერება. გაბატონებული კლასის მორალურ დაქვეითებას ხელს უწყობდა აგრეთვე ოსმალეთისა და ირანის გავლენა. განსაკუთრებით ოსმალეთი ცდილობდა ოდიშის სამთავროს შინაგან გახრწნასა და დაცემას, რომ იგი ადვილად ჩაეგდო ხელში.

ოდიშზე უცხოელების ანტიმორალურ გავლენას აღნიშნავს ა. ლ ა მ ბ ე რ ტ ი და ამბობს: „ხოლო მათ ყოველივეს უფუტყებს ზღვა, საიდანაც მრავალი ნაირ-ნაირი ხალხი ადვილად მოდის და ამ ხალხთაგან ითვისებენ მეგრელები ყოველსავე ბიწიერებას. მართლაც, ბერძნებს, სომხებს, თურქებს, რუსებს და აფხაზებს შემოაქვთ აქ უფრო ბევრი ბიწიერება, ვიდრე სავაჭრო საქონელი და მათ იმდენად მოშხამეს ეს ქვეყანა, რომ აქაური ხალხი ადამიანებს როდი ჰგავს, არამედ ჩვენის აზრით ბიწიერების ბოროტ ნაშიერს. მეგრელებმა შეითვისეს ბერძნებისაგან ვერაგობა, სომხებისაგან—სიცრუე, რუსე-

ბისაგან—თავდაუჭერლობა და ლოთობა, აფხაზებისაგან — სისასტიკე და ქურდობა და თვით თურქებისაგან ლალატობა, ისე რომ ამ სხვა და სხვა ბიწიერებამ სულ გააქრო მეგრელების სათნოებაო (ლ ა მ ბ ე რ ტ ი, 163).

სარჯულთა

მართლაც, როგორც ირკვევა „მცნება სარჯულთა“¹ მხმამამისიდან, რომელიც შედგენილია დადიან-გურიელის შამადავლეს დროს (1470—1474 წ.), ოდიშიში გაბატონებულ კლასის მორალურ დაქვეითებას მიუღია საშიში ხასიათი. აქ ჩვეულებრივ მოვლენად ქცეულა: ცოლის დაგდება, სისხლის აღრევა, მკრეხელობა, ქურდობა, მრუშობა და სხვა². მაგრამ ანტიოქიის პატრიარქის მიქეილის ინიციატივით შედგენილი ეს „მცნება სარჯულთა“ მიზანს ვერ აღწევდა, რადგან თვით სასულიერო წოდებაც ეწეოდა უზნეო ცხოვრებას. საეკლესიო უწყებაში ამ დროს გამეფებული იყო „სიმონია“—საეკლესიო თანამდებობა იყიდებოდა ფულზე, გახშირებული იყო მექრთამეობა, მრავალცოლიანობა და სხვა. ლ ა მ ბ ე რ ტ ი ს თქმით ოდიშის პატრიარქი არასოდეს არავის ეპისკოპოსად არ აკურთხებს, თუ გასამრჯელოდ არ მიიღებს ხუთას-ექვსას სკუდისო (იქვე, 119). მაშინ, როცა ერისკაცებს აკრძალული აქვთ იყლონ ერთი ცოლის მეტი, ეპისკოპოსის ღირსებას ის უპირატესობა აქვს, რომ შეუძლიათ აშკარად იყლონ სამი თუ ოთხი ცოლიო (იქვე, 121).

ოდიშის დიდებულებმა თურქების მიბაძვით დაიწყეს ცოლების დაგდება და ცვლა. ერთმანეთს სტაცებდნენ ცოლებს, ირთავდნენ ახლობელ ნათესაებს და ამ ნიადაგზე აღგილი ჰქონდა დაუსრულებელ შფოთსა და შურისძიებას. თვით ოდიშის მთავრებიც ამ მხრივ ცუდი მაგალითის მაჩვენებელი იყვნენ.

ლევან II-მ თავისი მეუღლე აფხაზთა მთავრის ასული დაასახიჩრა, მისგან შეძენილი შვილები დაახოცინა და ცოლად შეირთო ბიძის ცოლი ნესტან-დარეჯანი³. ასევე იქცეოდნენ სხვა მთავრებიც. ამას-

¹ სარჯის გაკაბაძე, მცნება სარჯულთა, ტფილისი, 1913 წ.

² ამის შესახებ ქართველი ელჩი ნიკიფორე უამბობდა მოსკოვის მეფეს ალექსი მიწეილისძეს:

„И как де он митрополит Микифор поехал из своей земли и государь де его Грузинской Теймураз царь с их Даднанским владетелем с Леонтием был не в миру за то, что де тот Леонтей зятя своего ослепил, а сестру свою родную выдал за кизылбашского шаха. Да он же убил дядю своего, отцове родного брата казнил смертью, а жену ево, а свою тетку взял за себя, а свою жену казнил (Белокуров, Чтения, 267).

თანავე შურისძიების სისტემად იყო გადაქცეული: თვალების დათბრა, დასაქურისება, ასოთა მოკვეთა და სხვა.

ამ ეკონომიურ და მორალურ დაკნინებასთან ოდიშიში სამთავროს ამ პერიოდში აშკარად ეტყობოდა კულტურული დაქვეითებაც. ქართული ეროვნული კულტურა და მწერლობა უნდა დაიკარგებინა, იწუებს მძლავრად დასუსტებას. დასავლეთით ოდიში მოწყვეტილი იყო დასავლეთ გეროპის ქრისტიანულ კულტურას. აღმოსავლეთით იმერეთის სამეფოსთან მუდმივი ქიშპობის გამო ოდიში თანდათანობით შორდებოდა ქართული კულტურის—მხარეს ქართლ-კახეთს. სამაგიეროდ ოსმალეთის გავლენა სამხრეთ-დასავლეთიდან სწრაფი ნაბიჯით იჭრებოდა ოდიშიში და საშეგრელოს მაღალ წოდება ოსმალეთის პოლიტიკურ გავლენასთან ითვისებდა ოსმალურ ჩვევებსა და კულტურას. ოდიშის სამთავროს კულტურულ ცენტრებში, როგორც იყო მარტვილი, ბეღია, მოქვი და სხვა სწავლა-განათლების საქმე ჩაფერფლილი ყოფილა. სასულიერო წოდება, რომლის ხელში იყო იმდროინდელი სწავლა-განათლების საქმე, ისე ჩამოქვეითებულა, რომ უმრავლესობას დავიწყებია ქართული ენა და წერა-კითხვა.

ა. ლამბერტის თქმით მეგრელები იმდენად უმეცარნი არიან, რომ მათ შორის თითქმის არავის არ ესმის ის ქართული წიგნები, რომლებიც დაწერილია მათის ნამდვილის ძველებურის და წმინდა ენით. ამ ენისაგან მათი მდაბიური ენა ისე განირჩევა, როგორც ზვენი მდაბიური ლათინურიდან განირჩევა. აქ არ თავდება მათი უმეცრება: ქართული წერა-კითხვა დღეს სულ მოსპობილი იქნებოდა აქ, რომ ქალებს არ შეენახათ იგი, ისე რომ თუ ვინმეს უნდა კითხვა შეისწავლოს, უნდა რომელსამე ქალს მიებაროს სასწავლებლადო (იქვე, 164).

ასეთივე მოსაზრებას გამოსთქვამს შარდენიც, რომელიც ამბობს, რომ ოდიშიში წირვა სრულდებოდა ძველ ქართულ ენაზე, რომელიც საერთოდ განსხვავდება ხალხის ენისაგანო. აქვთ ორგვარი დამწერლობა, ერთს ხმარობენ სამოქალაქო უწყებაში, მეორეს კი საეკლესიო უწყებაში. მღვდლებში მცირე ნაწილს ესმის ეს ენა, ამიტომ ისინი ამას იზებირებენ და ისე ასრულებენ წირვას. არამც თუ მღვდლები, ეპისკოპოსებსაც არ ესმის და ვერ კითხულობენ საღმრთო წერილსო. მამაკაცებში წერა-კითხვა მცირე ნაწილმა იცის, წერა-კითხვის მცოდნე ქალები უფრო მეტიაო (Шарден, 80).

გაბატონებული კლასში წერა-კითხვის უცოდინარობა და კულტურული დაქვეითება საერთოდ მოუღენა იყო იმ დროისათვის. ასეთ უცოდინარობას იჩენდნენ თვით მეფე-მთავრებიც.

იმერეთის მეფემ ალექსანდრე III-მ (1639-1660წ.) წერა არ იცოდა და ხელის მოწერას ვერ ახერხებდა.

მაგრამ მიუხედავად ასეთი საერთო კულტურულ დამყვითებისა, ოდიშის სამთავროს არასოდეს არ გაუწყვეტია კულტურულ-ეკონომიური და პოლიტიკური ურთიერთობა აღმოსავლეთ საქართველოსთან, ოდიშის მთავრებს ქართლ-კახეთთან ამხანაგე პქონდათ ნათესაური კავშირიც.

საქართველოს მეფეებს დედოფლები ოდიშიდან მიჰყავდათ და ოდიშის მთავრებიც ირთავდნენ ქართლ-კახეთის მეფეთა ასულებს. თვით ლევან II დადიანი კახეთის მეფის ალექსანდრე II-ის შვილის-შვილი იყო. ლევანის და ცნობილი მწიგნობარი მარიამ დედოფალი მეუღლე იყო როსტომ მეფისა.

ყველაფერი ეს ხელს უწყობდა ქართული კულტურის ტრადიციების განმტკიცებას ოდიშის სამთავროში, რასაც სხვათა შორის მოწმობენ ლევან II-ის დროს ეკლესიებზე და ხატებზე კარგი ქართული ენით შესრულებული წარწერები და აგრეთვე იმდროს ვადაწერილი წიგნების არსებობა. *4

6. სამეგრელოს სამთავროს აკსაგობის შპანასკნელი პერიოდი და მისი კუსათთან შპეკთება.

სამეგრელოს სამთავროს XVIII საუკუნის ისტორია იწყება ჩიქვანის გვარის გადადიანებით. ამ ახალ დინასტიის მამა-მთავარი, როგორც ჩვენ უკვე აღვნიშნეთ, იყო კაცია I ჩიქვანი ძე გიორგი ლიპარტიანისა. ოდიშში თავისი ძალა-უფლების განმტკიცების მიზნით გიორგი ლიპარტიანი უკავშირდება იმერეთის ძლიერ ფეოდალს გიორგი აბაშიძეს, რომლის დახმარებით ლიპარტიანმა შესძლო ლეჩხუმის ხელახლად დაპყრობა და იქ თავისი ბატონობის დამყარება: „ამ ქანთა არ ერჩინენ რომელიმე ლეჩხუმელი ლიპარტიანსა და ეკირთებოდნენ ოკრიბასაცა. ესე აუწყა ლიპარტიანმან აბაშიძეს და ვინადგახ იყუნენ მეგობარნი მტკიცენი, შეიკრიბა აბაშიძემ იმერნი, შევიდნენ ლეჩხუმს, ურჩნი მოსწვეს, მოსტყვევნეს და დაუშორილა ლიპარტიანსა“-ო (ვახუშტი, 330—331).

გიორგი ლიპარტიანი ახლა აბაშიძეს უკავშირდება ნათესაურადაც. იგი გაეყარა თავის პირველ მეუღლეს—შვიდი მოწიფული შვილების დედას და შეირთო გიორგი აბაშიძის ასული თამარ, რომელიც იწოდებოდა ოდიშისა და იმერეთის დედოფლად. თვით გიორგი აბაშიძეც დაინტერესებული იყო ლიპარტიანთან ასეთი კავშირით,

რადგანაც მას განზრახვა ჰქონდა ლიბარტიანის დახმარებით გამთავრებულიყო იმერეთში. თავის ამ საწადელს გიორგი აბაშიძემ ლიბარტიანის წყალობით მართლაც მიაღწია. ორივე მოკავშირეებმა გაილაშქრეს იმერეთის მეფე შამია III გურიელზე და მისთვის იგი გამთავრდა გიორგი აბაშიძე, რომელიც განაგებდა იმერეთს (1701—1707 წ.). ამის შემდეგ გიორგი ლიბარტიანი უფრო გაძლიერდა, შან შესძლო ოდიშში შემოსული აფხაზების დამარცხება და განდევნა. გიორგიმ მიიღო აგრეთვე მიქელაძისაგან ჩამორთმეული საჭილაო და სამიქელაო.

ამგვარად მოკავშირენი თავიანთ ნებაზე ატრიალებდნენ იმერეთის სამეფო საქმეებს. მაგრამ გიორგი ლიბარტიანს ახლა გამოუჩნდა მეტოქე მისი ძმა იესე, რომელიც გამაგრდა ლეჩხუმში. შეშინებულმა ლიბარტიანმა იესე და მისი მოკავშირეები გამოდევნა ლეჩხუმიდან და რომ ოდიშში თავისი ბატონობა შეენარჩუნებინა, უფროსი შვილი კაცია I მან აღიარა დადიანად (1704—1710 წ.). მეორე შვილს ბეჟანს ჩააბარა ლეჩხუმი, უმცროს შვილს გაბრიელს, რომელიც ბერად იყო შემდგარი, მისცა ჭყონდიდლობა, ხოლო თვითონ კი დარჩა ლიბარტიანად ე. ი. სალიბარტიანოს გამგებლად და სადადიანოს უმაღლეს ზედამხედველად: „შენდგომად განეგლტო ლიბარტიანსა ძმა თვისი იესე, რომელსა ეპყრა ლეჩხუმი. ამისთვის შეშინდა ლიბარტიანი, მივიდა ლეჩხუმს, გამოასბნა სანდონი იესესნი და დაადგინა თვისნი და მისცა ძესა თვისსა ბეჟანს ლეჩხუმი და უზუცესსა კაციას დადიანობა და შედეგსა გაბრიელს მონაზონსა ჭყონდიდლობა და თვით ლიბარტიანობდა კვალად და იყვნენ შორჩილებასა შინა მისსა ძენი მისნი“ (ვახუშტი, საქარ. ცხოვრება, 336).

ლიბარტიანის მიერ კაციას ამ გადადიანებაზე მოგვითხრობს აგრეთვე ცაიშის ეკლესიის გულანის წარწერაც: „აღიწერა და შეიმკო წ~ჯ ესე გულანი გ~ი ლიბარტიანის ძისა სარდლის ბატონის კაციასითა და ამას წელსა აკურთხეს დადიანათ და დაულოცეს კმალი. ღ~ნ დაუმტკიცოს ლიბარტიანობაჲ სიგრძესა შინა დღეთასა“-ო (ე. თაყაიშვილი, ძველი საქარ., ტ. III, 190). ამას მიჰყვება მისი მეუღლის წარწერა, რომელშიაც იგი მოხსენებულია დადიანების განმაახლებლად.

„... ოდიშთაჲ, სუანთაჲ და აფხაზეთთა მფლობელისაჲ, ბატონის დადიანის ძედ მოსათვლელისაჲ და ახლად ოდიშის დადიანის ძედ განმაახლებელისაჲ, დადიანის ასულის ბატონის დედოფლის მარიაშის ბრძანებითა გაკეთდა წ~ჯ ესე გულანი“-ო (იქვე, 191).

ლიპარტიანის გაძლიერებას და გიორგი აბაშიძის ვაჭარებას
 მოჰყვა დიდი შფოთი და არევ-დარევა ლიხთ-იმერეთში. ამის დაერ-
 თო დინასტიური შუღლი და ოსმალების აშხელრება გიორგის

უჩინებელი
 შიშ-შინაობა

სურ. 17 გიორგი ლიპარტიანი, შარტვილის ტაძრის კედლის მხატვრობა.

წინააღმდეგ. მით უმეტეს გიორგიმ უარი შეუთვალა ისაყ-თაშას
 ბარკის გადახდაზე და საჩუქრებსაც არ უგზავნიდა სულთანს. ამის
 გამო სულთანის ბრძანებით გიორგი აბაშიძე გარდააყენეს და იმე-

რეთის მეფედ დანიშნეს ალექსანდრე IV-ის ძე გიორგი VI, რომელიც ახალციხეში იზრდებოდა. იმერეთში გამოგზავნილ იქმნა ჯარი შვიდი წლის ვადით, სანამ ცხოვრება იმერეთში დამწყვეტდებოდა. და ახალდაყენებული მეფის უფლება განმტკიცდებოდა. უსუსულო ვადით შემოვიდა იმერეთსა და ოდიშში და მათ დაიკავეს ყველა სიმაგრეები, ზოგი ციხე დაანგრიეს და გიორგი VI გაამეფეს. მართალია, გიორგი VI-ს ზურგი გამიგრებული ჰქონდა ოსმალების ჯარით, მაგრამ მას უხდებოდა გამუდმებით ბრძოლა დადიანისა, რაჭის ერისთავებისა და აბაშიძის გვარის წინააღმდეგ, რომლებიც სცდილობდნენ თავიანთ საერისთავოს დამოუკიდებლობის შენარჩუნებას.

გიორგი ლიპარტიანიც აქტიურ მონაწილეობას იღებდა ამ ბრძოლაში, მაგრამ გიორგი აბაშიძის დამარცხების შემდეგ მას მოაკლდა ძლიერი მოკავშირე. ამით ისარგებლეს ლიპარტიანის შეილებმა და ახლა მათ განიზრახეს თავიანთი მამის გიორგი ლიპარტიანის ბატონობის თავიდან მოშორება. ამ მიზნით კაცია და ბეჟანი მიემხრნენ გიორგი VI-ს და მას სთხოვეს ოდიშში გალაშქრება და იქიდან გიორგი ლიპარტიანის გაძევება. მეფე გიორგიმ მართლაც გაილაშქრა ლიპარტიანის წინააღმდეგ. ლიპარტიანმა ვერ შეძლო შებრძოლება და გაიქცა აფხაზეთში. ნეტემ ოდიშის დადიანად დასვა კაცია I, რომელიც ჩქარა გარდაიცვალა. მაშინ გიორგი ლიპარტიანმა ისევ დაიპყრო ოდიში, შეუკავშირდა გურიელს და დაიწყო ბრძოლა თავისი ძალა-უფლების აღსადგენად. 1711 წელს გიორგი VI, რომელიც ებრძოდა იმერეთის ფეოდალებს, იძულებული ხდება შეურიგდეს ლიპარტიანს, რომლის დახმარებით მან შესძლო რაჭის დაპყრობა. მაგრამ ლიპარტიანი ისევ განუდგება მეფეს, იგი უკავშირდება რაჭის ერისთავს, გურიელს და ლეჩხუმის მებატონეებს და მათ ჩამოაგდეს გიორგი მეფე. მაგრამ გიორგიმ ოსმალების დახმარებით ისევ მოახერხა იმერეთში გამეფება, რასაც მოჰყვა საშინელი შურისძიებით მოწინააღმდეგეებთან ანგარიშის გასწორება. ამ შინაურ აშლილობით ახლა ისარგებლა გიორგი ლიპარტიანის შვილმა ბეჟანმა და სთხოვა გიორგი VI-ს მისი მამის ლიპარტიანის ოდიშიდან გაძევება და შეაძლია მას ქრთამი, რომ დადიანობა მისთვის ებოძებინა. ანგარების მოყვარული გიორგი მეფე ამაზე დათანხმდა, გაილაშქრა ოდიშში, საიდანაც ლიპარტიანი გაიქცა და დადიანად ახლა დაჯდა ბეჟანი (1715—1728 წ.).

მაგრამ გიორგი ლიპარტიანი იარაღს მაინც არ ჰყრიდა, იგი ახლა ებრძოდა თავის შვილს ბეჟანს, რომ მისთვის წაერთმია დადიანობა. მაშინ ბეჟანმა კათალიკოსის გრიგოლის დახმარებით მოახერ-

ხა თავის შამის ლიპარტიანის მოტყუებით ხელში ჩაგდება, ჩასვა იგი ციხეში, სადაც ლიპარტიანი გარდაიცვალა.

ოდიშის ამ შინაურ განხეთქილებით და აშლილობით განიზრახეს ესარგებლათ აფხაზებმა, რომ ხელში ჩაეგდოთ ოდიშის ტერიტორიის დასავლეთი ნაწილი. აფხაზეთის მთავარმა ზეგნაყ შერვაშიძემ და მისმა შვილებმა შესძლეს ოდიშის საკმაო დიდი ტერიტორიის დაბრუნება, მდინარე კოდორიდან, რომელიც ითვლებოდა ოდიშისა და აფხაზეთის საზღვრად, მდინარე ენგურამდის. ზეგნაყის შვილებმა ეს ტერიტორია დაინაწილეს, მათში ჯიქეშია შერვაშიძე ფლობდა მთელს მხარეს მდ. კოდორსა და ეგრისს (მდ. ლალიძგა) შორის რასაც ეწოდა ეწოდებოდა აბჯუა, ანუ შუა ქვეყანა. მისმა უმცროსმა ძმამ ყვაბუმ დაიპყრო მხარე ეგრისისა და ენგურს შორის, რომელიც შემდეგ მემკვიდრეობით მიიღო მისმა შვილმა მურზაყანმა და ამ მხარესაც ეწოდა სამურზაყანო¹.

ოდიშისა და იმერეთის სამეფოს ამგვარ აშლილობას ბოლო არ ეღებოდა. ამით ისარგებლეს ისევ ოსმალებმა და იმერეთში ჯარით შემოვიდა ისაყ-ფაშა, რომელმაც დროებით მაინც შესძლო წესიერების დამყარება.

ისაყ-ფაშამ იმერეთის მეფედ დასვა ალექსანდრე V (1721—1752 წ.) და მას მზრუნველად დაუნიშნა ბეჟან დადიანი. ალექსანდრემ ცოლად შეირთო ბეჟანის ასული მარიამი, რომელიც თავის მამასთან ბეჟანთან შეთანხმებით ფაქტიურად განაგებდა იმერეთის სამეფოს. დადიანის ასეთი გაძლიერება არ მოსწონდა რაჭის ერისთავს შოშიტას და მან იმერეთის ფეოდალების დახმარებით დაიწყო ბრძოლა მეფესთან. მეფე-ერისთავების შიერ ერთმანეთის დალაშქრვითა და ქვეყნის ასეთ გაჭირვებულ მდგომარეობით სარგებლობდნ ოსმალნი. მათ ჩააყენეს თავიანთი ჯარი სოხუმში, ხოლო 1725 წ. ააშენეს ფოთის ციხე და იქ დააყენეს ფაშა. დაანგრიეს ოდიშის მთავარი სიმაგრე რუხის ციხე და ააშენეს ანაკლიის ციხე, რომელსაც ეწოდა რედუთ-კალე: „გამოვიდნენ ოსმალნი ფოთს, ალაშენეს ციხე და დასვეს ფაშა და კვალად ქმნეს ოდიშს ორნი ციხენი სხვანი. შემუსრეს რუხის ციხე სრულიად და ნარღვევითა მისითა ალაშენეს უმჯობესად ანაკრია და ფაშასა ფოთისასა მიათვალეს სრულიად ზღვის პირნი“-ო (ვახუშტი, საქარ. ცხოვრ., 351).

¹ ს. ქაჯა ბაძე, საქართველოს ისტორია, ახალი საუკუნეების ეპოქა, ტფილისი, 1920 წ., გვ. 65—66.

იმერეთში ოსმალებს ეჭირათ ქუთაისის, შორაპნის, ზალდადის და სხვა ციხეები. ოსმალები ხელს უწყობდნენ ტყვეთა ყიდვ-გაყიდვას, შინაურ შტოთსა და ინტრიგებს. ამის გამო უწყინებლად შედიოდნენ შორის უფრო მწეავე ხასიათს იღებდა. ალექსანდრე მეფე ახლა ოსმალების დახმარებით ცდილობდა ურჩი ფეოდალებისა და მთავრების დამორჩილებას. მეფის ასეთ განზრახვას აუმხედრდნენ დადიანი, რაჭის ერისთავი და აბაშიძეები, რომლებიც ჩვეულებრივი მზაკვრობით წინანდებურათ განაგრძობდნენ ფარულ ბრძოლას მეფესთან. მათ შორის ყველაზე საშიში მეტოქე იყო ბეჟან II დადიანი, რომელიც ისაყ-ფაშის განზრახვით მოკლულ იქმნა, ხოლო მისმა შვილმა ოტიამ მოასწრო გაქცევა. ოსმალები მას გამოუდგენ, დალაშქრეს ოდიში, მაგრამ ოტიამ მაინც შესძლო თავისი სამთავროს დაბრუნება და გადადიანება. ოტიაც (1728—1764 წ.) აქტიურ მონაწილეობას იღებდა იმერეთის შინაურ ბრძოლებში, მით უმეტეს მას საფრთხე მოელოდა იმერეთის მეფე ალექსანდრე V-საგან, რომელიც მოითხოვდა მისგან ლენხუშის დათმობას. როდესაც 1733 წელს ოსმალების ფაშა შემოვიდა ფოთში იმ განზრახვით, რომ დაეპყრო შავი ზღვის ნაპირები აზოვამდის, ალექსანდრე მეფე დადიანის მტრობით ოსმალებს შეუერთდა.

ოსმალებისა და იმერლების ჯარმა სამეგრელო დაარბიეს. ვაძარცვეს ილორის ეკლესია და მთელი ეს მხარე აიკლეს. აქედან მოკავშირენი გადავიდნენ აფხაზეთში და ისიც დაიმორჩილეს.

ამის შემდეგ უფრო გამწვავდა ურთიერთობა დადიანსა და ალექსანდრე მეფეს შორის. დადიანმა გადაწყვიტა ალექსანდრეს მოკვლა და მისი ტახტიდან გადაგდება. ამ მიზნით დადიანი უკავშირდება რაჭის ერისთავსა და ზურაბ აბაშიძეს და მათ მოაწყვეს შეთქმულება მეფის წინააღმდეგ. მაგრამ ალექსანდრემ ყველაფერი ეს დროზე შეიტყო, დაეცა მათ ჩიხორთან 1734 წელს და დაამარცხა. სამაგიეროდ 1741 წელს დადიანი თავისი მოკავშირეებით დაეცა იმერეთს, დასწვა მეფის სამყოფი ვარდციხე და ააოხრა მთელი ეს მხარე. ამას მოჰყვა ისევ ოსმალების ჩარევა იმერეთის საქმეებში. ისაყ-ფაშამ გამოგზავნა ჯარი. დასავლეთი საქართველო ამ ხანებში მეტად უნუგეშო მდგომარეობაში იმყოფებოდა. ყველა მნიშვნელოვანი სტრატეგიული ადგილები ოსმალების ჯარს ეჭირა და ოდიში-იმერეთი თითქმის ოკუპაცია ქმნილიყო ოსმალების მიერ. ასეთი მძიმე პოლიტიკურ პირობებში დადიანი და იმერეთის მეფე ერთმანეთს ებრძოდნენ, ხშირად ოსმალებსაც იშველიებდნენ და ამგვარად თითონვე ხელს უწყობდნენ შუცხო ძალის გაბატონებას დასავლეთ საქართველოში.

ოტიას გარდაცვალების შემდეგ ოდიშში გადადიანდა კაცია II (1754—1788 წ.), რომელიც თანამედროვე იყო იმერეთის მეფის სოლომონ I-ისა (1752-1784 წ.). კაციას დროს იმერეთის მეფეთა ურთიერთობამ უფრო მწვავე ხასიათი მიიღო. სოლომონ I განსუსხვედბოდა იმერეთის წინანდელი მეფეებისაგან თავისი პოლიტიკური კამპანიებით, მომზადებით და საქმიანობით. სოლომონ I მიზნად ჰქონდა დასახული იმერეთის სამეფოს გაერთება და ოსმალების ბატონობისაგან მისი განთავისუფლება. მაგრამ ამისათვის პირველყოფლისა საჭირო იყო ურჩი ფეოდალებისა და მთავრების დამორჩილება. სოლომონი ჩქარა შეუდგა თავისი პოლიტიკური ამოცანის განხორციელებას. თავდაპირველად იგი დაუკავშირდა დადიანს და შეერთო ცოლად კაციას და მარიამი. დადიანთან დაკავშირების შემდეგ სოლომონმა შესძლო ტყვეთა ყიდვის აკრძალვა, რამაც გამოიწვია ოსმალების გამოლაშქრება იმერეთზე. ოსმალებს შეემხრნენ რაჭის ერისთავი და აბაშიძეები. მაგრამ სოლომონმა და კაცია დადიანმა ისინი დაამარცხეს ხრესილის ბრძოლაში 1757 წელს. სოლომონი ჩქარა ისევ მოურიგდა ოსმალებს და ახლა იგი შეუდგა შეამბოხეების დამორჩილების თადარიგს, პირველყოფლისა რაჭის საერისთავოს გაუქმებას. 1769 წელს სოლომონმა დაიპყრო რაჭა. რაჭის ერისთავს როსტომს თვალები დასთხარეს.

ამის შემდეგ სოლომონის ხელში იყო მთელი იმერეთი და იგი თანდათანობით ძლიერდებოდა. რაჭის საერისთავოს გაუქმებამ დააფრთხო დადიანი, რომელსაც ეშინოდა, რომ სოლომონს ახლა არ დაეპყრო ოდიშისა და გურჯისტანის სამთავროები. ამის გამო დადიანსი და მეფე სოლომონს შორის ურთიერთობა შეიცვალა და მან ბოლოს მწვავე ხასიათი მიიღო. ოდიშის მთავარი კაცია დადიანი არ ცნობდა იმერეთის მეფის უპირატესობას. იგი ისევ ძველ გზას ადგა და იბრძოდა ოდიშის სამთავროს დამოუკიდებლობისათვის. ამგვარ შიშის გამო დადიანმა ოდიშის ეკლესიაც გამოჰყო იმერეთისაგან და დაარსა ცალკე ოდიშის საკათალიკოსო, რომელსაც მართავდა კათალიკოსი ბესარიონი. ორივე მოწინააღმდეგენი ცდილობდნენ ამ ბრძოლაში თავიანთ სასარგებლოთ გამოეყენებინათ როგორც ოსმალები, ისე რუსეთიც.

სოლომონი დადიანს თავის ქვეშევრდომად სთვლიდა და კაციას ყოველმხრივ ხელს უშლიდა რუსეთთან დაეჭირა უშუალო ურთიერთობა. რუსეთის მთავრობა ამ დროს ოსმალებთან საომრად ემზადებოდა და იგი დაინტერესებული იყო ამ ბრძოლაში ჩაება სამეგრელოს მთავარი კაცია და იმერეთის მეფე სოლომონი. ამათ გარე-

შე ძნელი იყო შავი ზღვის სანაპიროდან ოსმალების განდევნა და იქ რუსეთის ბატონობის განმტკიცება. ამიტომ რუსეთის იმპერიის ხელისუფლება ცდილობდა დადიანთან ეწარმოებინა ცალკე მოლაპარაკება. დადიანსაც ეს სურდა. მხოლოდ სოლომონ¹ იმერეთის მეფე უკმაყოფილო იყო რუსეთის ასეთი პოლიტიკით, რადგანაც სოლომონი ოდიშის სამთავროს თავის ქვეშევრდომად სთვლიდა და იგი რუსეთისაგან მოითხოვდა ამ ფაქტის ცნობას და ოდიშის მისთვის დამორჩილებას. ამიტომ სოლომონი გზას არ აძლევდა დადიანს რუსეთში თავისი ელჩების და წერილების გასაგზავნად, რის შესახებ დადიანი უჩიოდა სოლომონს რუსეთის ხელმწიფესთან. ამის შესახებ 1769 წლის რესკრიპტში, ასტრახანის გუბერნატორი გენერალ-მაიორი ბეკეტოვისადმი, ნათქვამია: „რომ სამეგრელოსა და თავკერის მთავრისაგან კაცია დადიანისაგან მიღებულია წერილი, რომელშიაც იგი გვპირდება დახმარებას ოსმალებთან ბრძოლაში. იგი გვარწმუნებს, რომ მისი სამთავრო უშუალოდ მდებარეობს შავი ზღვის პირას და მას შეუძლია ფართო დივერსიების წარმოება ოსმალების წინააღმდეგ. ამ საქმის შესახებ მას განზრახული აქვს გამოგზავნოს ჩვენთან თავის ელჩი.

ამავე დროს გენერალ-მაიორმა პოტაპოვმა ყიზლარიდან გაგზავნა შოხსენება, რომელშიაც სწერს, რომ იმერეთის მეფე სოლომონი მოითხოვს დადიანისა და სამეგრელოს სამთავროს მისთვის დამორჩილებას, აგრეთვე დადიანის ელჩები და წერილები არ იყოს მიღებული ხელმწიფის კარზეო. მაგრამ ამასთანავე იმერეთის მეფე სოლომონი ოსმალებთან ბრძოლაში მონაწილეობას არ გვპირდება, სამეგრელოს მთავარი კი თვითონ მოვემართავს გაგვიწიოს დახმარება. ამასთანავე სამეგრელოს სამთავრო თავისი ადგილმდებარეობით შავი ზღვის სანაპიროზეა. მას შეუძლია ჩვენთვის დიდი სარგებლობის მოტანა, რის გამოც სასურველია ამ მთავრის კეთილგანწყობილების მოპოვება და განმტკიცება. ამიტომ მისგან გამოგზავნილი პირები დაუყონებლივ უნდა იყოს ხელმწიფის კარზე დაშვებულიო. გევალებათ მისწეროთ ყიზლარში, რომ თუ სამეგრელოს მთავრის კაცია დადიანის გამოგზავნილი კაცი მოვა და მოითხოვს ხელმწიფის კარზე გაშვების ნებართვას, მაშინვე დაუბრკოლებრივ ვაატარებთო¹.

¹ Грамоты и другие исторические документы XVIII столетия, относящиеся к Грузии, т. I, с 1768 по 1774 год, под редакцией Л. А. Цагарели, СПб. 1891 г., стр. 66—68.

1768 წლის დასასრულს გამოცხადდა ომი რუსეთსა და ოსმალეთს შორის. ახლა რუსეთის მთავრობა უფრო დაინტერესდა საქართველოს მეფე-მთავრების ამ ომში მონაწილეობის საკითხით და დაიწყო აქტიური დიპლომატიური მოლაპარაკებების წარმოება. თვითმპყრობელური რუსეთი ეძებდა გასაგაღს შავ ზღვაზე და ამიტომ მისთვის აუცილებელი იყო შავი ზღვის სანაპიროების დაპყრობა და იქიდან ოსმალების განდევნა.

საქართველოს მეფე-მთავრებიც დაინტერესებული იყვნენ ესარგებლათ ამ შემთხვევით და თავიდან მოეშორებინათ ოსმალეთის ბატონობა. წინასწარ მოლაპარაკებების შემდეგ გარდასწყდა, რომ ოსმალებთან ბრძოლაში მონაწილეობა უნდა მიეღოთ მეფე ერეკლე II-ს, სოლომონ I-ს, კაცია დადიანსა და გურიელს. მათ დასახმარებლად რუსეთი საქართველოში აგზავნიდა ჯარს გრაფ ტოტლებენის მეთაურობით.

1770 წელს ჩვენში შემოდის ტოტლებენი რუსის ჯარით და საქართველოს მეფე-მთავრებიც შეუდგნენ ლაშქრობის თადარიგს. მაგრამ სამხედრო ოპერაციები ოსმალების წინააღმდეგ კარგად ვერ მიდიოდა. რადგანაც მოკავშირეა შორის უთანხმოება არსებობდა. გენერალი ტოტლებენი მოქმედებდა თვითმპყრობელურ რუსეთის ინტერესების მიხედვით და მას სრულებით არ აინტერესებდა საქართველოს გაერთიანებისა და გაძლიერების საქმე. ერეკლე II-ს სურდა ამ მომენტით ესარგებლა და ოსმალებისათვის წაერთმია მესხეთ-ჯავახეთი. სოლომონ I ცდილობდა რუსის ჯარის დახმარებით იმერეთიდან ოსმალების განდევნას და აგრეთვე დადიანისა და გურიელის დამორჩილებას. დადიანი კაცია კი პირიქით რუსის ჯარის შემწეობით ფიქრობდა იმერეთის მეფისაგან თავისი დამოუკიდებულობის შენარჩუნებას.

ყველა ამ მიზეზების გამო შეუძლებელი აღმოჩნდა ერთიანი სამხედრო ოპერაციების წარმოება ოსმალების წინააღმდეგ. მოსახერხებელი იყო მხოლოდ კერძო ხასიათის სამხედრო მოქმედების წარმოება განსაზღვრული მიმართულებით.

ამიტომ რუსეთის ხელისუფლება დაინტერესებული იყო მოერიგებინა სოლომონი და კაცია დადიანი¹, რაც სხვათა შორის დავალებ

¹ კაცია II დადიანი იყო ერეკლე მეფის სიძე. მას ცოლად პყავდა თეიმურაზ II-ის ასული ელისაბედ, რომელიც დასაფლავებული ყოფილა ცაჯურის (ლენხუში) ეკლესიის ეკვტერში. ცაჯურის მუზეუმში დაცულია ამ ელისაბედ დედოფლის ოქრობკვდით ნაკერი ღოდის საბურველი, რომელზედაც შუაში მთელის ტანით ანიჭარგულია დედოფლის სამოსელში. ელისაბედის პორტრეტი გარშემო

ბულიჰონია მეფე ერეკლე II-ს, რომელიც გრაფ ნ. ი. პანინს სწერდა: „უმაღლესის ბრძანებით მე და ტოტლებენს დავაღებული გვაქვს ოსმალეთის წინააღმდეგ აქაური ქრისტიანების ამხედრება და იმერეთის მეფის სოლომონისა და კაცია დადიანის შერიგება. მეორე წელიწადია რაც ჩვენ ვცდილობთ მათ შერიგებას, მაგრამ სოლომონს ეს არ სურს და იგი დადიანისაგან მოითხოვს დაუთმოს მას ზოგიერთი ადგილები და მიიღოს მისი მორჩილება. წარსულ წელს მისი უმაღლესობის ბრძანების თანახმად დადიანს განზრახვა ჰქონდა ჩვენთან გადმოსულიყო და ხელმწიფის კარზე გაეგზავნა თავისი ძმა, მაგრამ სოლომონმა მას ვხა შეუკრა და ამის ნება არ მისცა. ახლა არც ჩვენ კაცებსა და წერილებს უშვებს დადიანთანო“-ო (იქვე, 457, ტ. II, გვ. 43).

1770 წელს ტოტლებენმა ერეკლე მეორე თვითნებურად დასტოვა ასპინძასთან და გადავიდა იმერეთში, სადაც სოლომონს გაცხარებული ბრძოლა ჰქონდა ოსმალებთან. ტოტლებენის დახმარებით სოლომონმა შესძლო იმერეთიდან გაედევნა ოსმალები. რუსის ჯარი დაედევნა ოსმალებს, გადავიდა ოდიშში და ტოტლებენმა ალყა შემოარტყა ფოთის ციხეს, სადაც გამაგრებული იყო ოსმალების ჯარი. კაცია დადიანი, წინად სოლომონის მტრობით ოსმალებს ეხმარებოდა¹ იმერეთთან ბრძოლაში. ახლა მან რომ დაინახა ტოტლე-

ისეთი წარწერით: „ქ. ივუზადივ მორთხმული სიცოცხლის აღმშობის საკმელთა საქართველოს მეფის ცხებულის თეიმურაზის თანამეცხედრე. დედოფალი ანახანუმი: ვიწყებ მსმენელნი მოთხოვრებად თქვენდა, რომელ მცა საწუთომა ურიცხვი ბედ კეთილობა სიმდიდრე და დიდებანი ზეგარდაშატა უფროს ნილოსისა. მასხა მასშენა ვდებმა მაუკვდებრივსა. ველსა მას საწადილოსა. მითრქა ნერგი მულაზრით: ვარჯოვანი. აღმწყაზრებით ნაწვართი. ჩემდა სიცოცხლედ სულად ქონებული. და მჭვრეტთა გახსაკვირვითი, ოდიშ ლეჩხუმთა დედოფალი. თანამეცხედრე კაცია დადიანისა. სახელმზიანი ელისაბედ. დედისა გულთა განმცხობი: მაგრა იჩქითად შემაზი ბრკყალი საწუთრომა. თვისი თვისდადვე უკუნხლვად მიმილო დიდება და სიმდიდრე ჩემი. განმიღამა ვუგათა თვალთა ნათელი. და ესდენტა სიზარულითა და ძვირფასთა უნჯთაგან. ცალიერად მიტევა მწყდარი უსულთ: დედა მტყებარე შვილსა ზედა სასურველსა. რომელი ესე ძნელ ბედმა მშობელმან მისგან მზისა ჩემისა სახისა წილ. აჩრდილი ესე მის უებროსა სახისა ვიძუშავე. მის კიბართისა ტანისა მარდვის სამარისა ლოდისა საბურველად და შეგნიერებად. მხილველნი და მსმენელნი ვაებით და სიწყალულით მოგვიგონებდეთ მშობელსა მშობილითურთ. თვესა აგვისტოსა ქკს უნც ქეს აქეთ ჩლო“. (=1770 წ.).

ეს ტექსტი მოყვანილია სრულიად სარა ბარნაველის წერილშიც „ელისაბედ ბატონიშვილის მზითვის წიგნი“ (იხ. საქარ. მუზეუმის მოამბე, ტ. X, თბილისი, 1940 წ. გვ. 208).

¹ კაციასა და სოლომონის შორის მტრულ განწყობილებას აღნიშნავს აგრეთვე აქად. ი. ა. გულდენშტედტი, რომელიც ამბობს, რომ კაცია რუსეთის ჯა-

ბენის განარჯვება და მის მიერ ფოთის გარემოცვა, შეუერთდა ტოტლებენს და გადავიდა ოსმალების შეტევაზე. რუსის ჯარმა დაიჭირა რუხისა და ანაკლიას ციხეები და ამგვარად სამეგრელოს ზღვის სანაპიროები განთავისუფლდა ოსმალეთის ჯარისაგან.

მაგრამ ოსმალებთან ბრძოლაში ფართო ოპერატიული წახმობა ტოტლებენმა მაინც ვერ შესძლო. მაშინ ტოტლებენის ნაცვლად რუსის ჯარის უფროსად დაინიშნა გენერალი სუხოტინი. იგი 1771 წელს ჩამოვიდა სამეგრელოში და განაახლა ფოთის ციხის გარემოცვა. მაგრამ სასტიკი ციებ-ცხელების გამო, რამაც დიდად დააზარალა ფოთში მდგარი რუსის ჯარი, სუხოტინმა ფოთის ციხე ვერ აიღო, ალყა მოხსნა და 1772 წელს სუხოტინი გაიწვიეს უკანვე რუსეთში.

ოსმალების იმერეთიდან განდევნის შემდეგ სოლომონი ცდილობდა დადიანისა და გურიელის დამორჩილებას. 1771 წელს სოლომონმა გაილაშქრა გურიელის წინააღმდეგ, დაიმორჩილა იგი და ფიცცი მიაღებინა გურიელს თავის ერთგულებაზე. ახლა სოლომონი ემუქრებოდა დადიანს, რუსეთის ხელისუფლება ცდილობდა მათ შერიგებას, მაგრამ სოლომონი უარზე იდგა და რუსეთის ხელმწიფისადმი ვაგზავნილ თავის წერილში იგი ამტკიცებდა, რომ ვილაცკაცია ჩიქვანს უკანონოდ მიუთვსისებია დადიანობა და ჩვენი კუთვნილი ლეჩხუმისა და როგორც ძველად ჩვენი მორჩილი ყოფილა დადიანი, ახლაც ისე უნდა დარჩესო (Грамоты, т. II, вып. 1. 69—70).

დადიანისა და სოლომონის შეურიგებლობაზე კაპიტანი იაზიკოვი თავის 1771 წლის რაპორტში ნ. ი. პანინისადმი სწერდა: „მეფე სოლომონისა და თავად დადიანის შერიგება შეუძლებელია, თუმცა მეფე სოლომონი დადიანის სიძეა, მაგრამ ისინი ერთმანეთის ვერაგი მტრები არიან. მე რომ არ გამეფრთხილებინა, ამბობს იგი, იმპერატორის სახელით. სოლომონი აუცილებლად მთავარ დადიანს გაანადგურებდა, ვინაიდან ახლა სოლომონი გაძლიერდა და მთელი იმერეთი იმის ხელშიაო“ (Грамоты, т. I, 295).

სოლომონის შიშით ახლა კაცია დადიანი ცდილობს მიიღოს რუსეთის მფარველობა და იგი თავის წერილში ეკატერინე II-ს არწმუ-

რის შემოსვლისას მიემსრო რუსეთს. მაგრამ ამავე დროს იგი მხილებულ იქნა ოსმალებთან მიმდებარეობაში (იხ. Географическое и статистическое описание Грузии и Кавказа из путешествия г-на академика И. А. Гильденштедта через Россию и по Кавказским горам, в 1770—73 годах, глава II, о Мингрелии, СПб., 1809 г.

ნებს ერთგულებაში და სამსახურისათვის მზად-ყოფნას. მხოლოდ ამბობს კაცია, მე მყავს ისეთი მტერი, როგორც სოლომონ მეფეა, რომელიც თქვენთან არ მიშვებს და ვზასაც არ მძღვეს. სამსახური და ერთგულება ჩვენზე იყოს. გთხოვთ არ ერწმუნოთ ჩვენი მტრის სიტყვასო. კიდევ მეორეს მოგახსენებთ - გვიწყელობთო უცხოელთა კონიკის ჩინიო“ (Грамоты, т. 1, 300).

ერთი სიტყვით ამ მიმოწერიდან ირკვევა, თუ როგორ ქიშპობდნენ ერთმანეთში რუსეთის ხელმწიფის კარზე სოლომონ მეფე და კაცია დადიანი თავიანთ პრეტენზიების დასაკმაყოფილებლად. მაგრამ თვით-მპყრობელური რუსეთი სრულებით არ იყო დაინტერესებული მათი ამ უსათუძელო ძიების საკითხით. წინააღმდეგ, რუსეთი ცდილობდა ორივესი ერთმანეთზე გადაკიდებით მათ დასუსტებას და შემდეგ ორივესი ხელში ადვილად ჩავდებას.

თავისი ეს მუხანათური პოლიტიკა მეფურმა რუსეთმა ჩქარა გამოამგლაუნა 1774 წელს ოსმალეთთან დადებულ კუჩუკ-კაინარჯის ხელშეკრულებაში. ამ ხელშეკრულებით იმერეთის სამეფო და ოდიშის სამთავრო მან აღიარა ოსმალეთის ქვეშევრდომად და პირობაც დასდო, რომ რუსეთი არ გაერეოდა იმერეთის პოლიტიკურ საქმეებში, მხოლოდ ოსმალეთი ვალდებული იყო ადგილობრივი მმართველობა დაეტოვებინა უცვლელად. ქუთაისის, შოროპნისა და ბაღდადის ციხეები ამ ხელშეკრულებით ისევ ოსმალეთს გადაეცა (Грамоты I, 413).

ამგვარად, რუსეთ-ოსმალეთის ომში ჩარევამ იმერეთის სამეფოსა და ოდიშის სამთავროს ვერ მოუტანა დადებითი პოლიტიკური შედეგები. წინააღმდეგ ამისა კუჩუკ-კაინარჯის ტრაქტატით ოდიში და იმერეთი მათდა უნებურად და დაუკითხავად თვითმპყრობელურმა რუსეთმა ოსმალეთს გადაუბოძა და ამით მისცა მას იმერეთზე და გურია-ოდიშზე გაბატონების იურიდიული სანქცია, ამის შემდეგ რუსეთზე იმედ-გაცრუებული სოლომონ I და კაცია დადიანი იძულებული შეიქმნენ დამორჩილებოდნენ ამ ძალდატანებითი აქტს, რომელზედაც ხელი მოაწერა რუსეთის თვითმპყრობელობამ. რუსეთთან კავშირის გამო ოსმალეთი ახლა ორივეს ეპვიით უცქეროდა და უფრო მტრულად ეკიდებოდა.

ამის გამო სოლომონ I და კაცია დადიანი იძულებული იყვნენ საერთო თავდაცვის მიზნით შეენელებინათ ერთმანეთში მტრული განწყობილება და ეზრუნათ თავიანთი სამშობლოს შენარჩუნებისათვის შიშით უმეტეს, რომ ამ დროს ოსმალეთის წაქეზებით და დახმარებით აფხაზებმა დაიწყეს ოდიშზე თავდასხმა. ამის გამო კაცია და-

დიანი შეჯრიგდა სოლომონ მეფეს, მიიღო მისი მფარველობა და სთხოვა დახმარება. 1780 წელს ზურაბ შერვაშიძე 11.000 კაცით მოადგა მდინარე ვნგურს. კაცობას დასაბმარებლად დიდნი ჯარით წამოვიდა ნეფე სოლომონი. ბრძოლა მოხდა 1781 წელს რუხის ციხესთან, სადაც გაიმარჯვეს მოკავშირეებმა და 11.000 კაცი დიდის ნადავლით დაბრუნდა.

რუხთან გამარჯვებამ შეაჩერა შერვაშიძეების თავდასხმა სამეგრელოზე და ამავე დროს დაამყარა მეგობრული ურთიერთობა დადიანსა და იმერეთის მეფეს შორის. საქირო იყო გაერთიანებული ძალით ოსმალების შემოტევის შეჩერება. ოსმალებმა სოხუში დაიპყრეს, აფხაზეთის მთავრად დასვეს თავიანთი მომხრე ქელაიშ-ბეგ შერვაშიძე, რომელსაც სულთანისაგან დაენიშნა წლიური ჯამაგირი.

1774 წელს ოსმალებმა ქობულეთიც დაიპყრეს და ამგვარად ისინი თანდათანობით უახლოვდებოდნენ იმერეთ-ოდიშის საზღვრებს. ასეთი რთული პოლიტიკური პირობებში ვარდაიცვალა 1781 წელს სოლომონ მეფე და 1788 წ. კაცია დადიანი.

სამეგრელოს მთავრად დაჯდა კაცობას შვილი გრიგოლი (1788-1804 წ.), რომლის წინააღმდეგ იმერეთის მეფეებმა ჯერ დავით II-მ (1784—1789 წ.) და შემდეგ სოლომონ II-მ (1789—1810 წ.) კვლავ განაახლეს ბრძოლა სამეგრელოს სამთავროს დამორჩილებისა და ლეჩხუმის ხელში ჩაგდების მიზნით, მათ განზრახვა ჰქონდათ გადაეგდოთ გრიგოლი და დადიანად დაესვათ ძმა მისი მანუჩარი, რომელიც იმერეთის მეფეს პირდებოდა ერთგულ სამსახურს. ამას მოჰყვა იმერეთის მეფის მიერ ოდიშის დალაშქრვა. დაპარცხებული გრიგოლ დადიანი იძულებული გახდა გახიზნულიყო ლეჩხუმში, საიდანაც იგი ებრძოდა თავის ძმას მანუჩარ და სოლომონ II-ს, რათა დაებრუნებინა თავისი სამთავრო. ბოლოს გრიგოლი გადავიდა ახალციხეში და ოსმალებს დახმარებას სთხოვდა, მაგრამ აქ ის ვერას გახდა¹. მაშინ გრიგოლმა მიმართა ერეკლე II-ს (1744—1798 წ.), რომელმაც იკისრა შეამდგომლობა გრიგოლსა და სოლომონ II-ს შორის, რომ მათ მოესპოთ ერთმანეთში შუღლი და მტრობა და სადაო საქმეები მოეგვარებინათ მშვიდობიანი გზით. მაგრამ სოლომონ II გადაჭრით უარზე იდგა, რომ გრიგოლისათვის დაებრუნებინა სამეგრელოს სამთავრო. ბოლოს გრიგოლმა თავისი ბიძის გიორგი დადიანისა და ლეჩხუმის სარდალ-მოურავის ქაიხოსრო გელოვანის დახმარებით შესძლო გადასულიყო სამეგრელოში, სადაც ის გახაგრდა ნოღას ციხეში. სოლომონ II-მ და მანუ-

¹ Brosset, Hist. de la Géorgie, II, 2 livr, გვ. 275—285.

ჩარ დადიანმა ალყა შემოარტყეს ნოლას ციხეს, მაგრამ ციხის აღება ვერ შესძლეს. მაშინ მეფე იძულებული შეიქმნა საქმე მორიგებით დაეზოლოვებინა. გრიგოლმა მიიღო დადიანობა, მანუჩარს კი მიეცა სალიპარტიანო (1799 წ.). ეს ზავიც არ იყო ხანგრძლივი და ამ დროებითი შერიგების შემდეგაც დადიანსა და სოლომონ II-ს შორის ფარული ბრძოლა ისევ გრძელდებოდა მით უმეტეს, რომ ამ დროს საქართველოს პოლიტიკურ — საზოგადოებრივ ცხოვრებაში აღვილი ჰქონდა ისეთ ფრიად მნიშვნელოვან მოვლენას, როგორც იყო 1801 წლის მანიფესტი ქართლ-კახეთის რუსეთთან შეერთების შესახებ, რამაც რადიკალურად შესცვალა არსებული მდგომარეობა.

აღმოსავლეთი საქართველოს შემოერთების შემდეგ თვითმპყრობე-ლური რუსეთი ახლა შეუდგა დასავლეთ საქართველოს ხელში ჩაგდებას თადარიგს. ეს საქმე მინდობილი ჰქონდა მთავარმართებელ ციციანოვს, რომელიც ენერგიულად შეუდგა ამის განხორციელებას. რუსეთისათვის ამას ეძლეოდა აქტუალური პოლიტიკური მნიშვნელობა, რადგანაც დასავლეთ საქართველოს შემოერთების საკითხი დაკავშირებული იყო შავი ზღვის სანაპიროების ხელში ჩაგდებასთან, რის შემდეგ ოსმალეთის გავლენისა და ბატონობის განდევნაც აღვილი იყო. ამასთანავე კავკასიის დაპყრობის საქმეში ოდიშ-იმერეთის შემოერთებას დიდი სტრატეგიული მნიშვნელობა ეძლეოდა, რადგან ამით შესაძლებელი ხდებოდა რუსეთიდან შავი ზღვით ჯარების გადმოყვანა ამიერკავკასიაში.

შავი ზღვის სანაპიროებს აგრეთვე უაღრესი ეკონომიური და სავაჭრო მნიშვნელობაც ჰქონდა და რუსეთის კანტალაი აქედან ეძებდა გასავალს ხმელთაშუა ზღვაზე და საოკეანო ვაჭრობისაკენ.

მაგრამ იმერეთის დაპყრობას ცდილობდა ოსმალეთიც, რომელიც აჭარა — ქობულეთის გადმოლაზვის შემდეგ პირდაპირ მიიწევდა ოდიშ-იმერეთის ხელში ჩასაგდებად. ეს კი რუსეთს ამიერ-კავკასიაში განსაცდელს უმზადებდა და ენუჭრებოდა მას მდგომარეობის გართულებით. ამიტომ ციციანოვმა დაიწყო სხვადასხვა დიპლომატიური ხერხებით იმერეთ-ოდიშის მეფე-მთავრების გადმობირება. ამისათვის ხელსაყრელი პოლიტიკური პირობებიც იყო შექმნილი იმ ბრძოლისა და ქიზობის გამო, რომელსაც აღვილი ჰქონდა სოლომონ II-სა და გრიგოლ დადიანს შორის. ამ ბრძოლამ მწვავე ხასიათი მიიღო ქართლ-კახეთის რუსეთთან შეერთების შემდეგ, რადგანაც მეფის რუსეთის პოლიტიკური აგენტები ორივე მხარეს რუსეთის დახმარებას პირდებოდნენ და მათ ერთმანეთის წინააღმდეგ აქეზებდნენ.

იმერეთის მეფე სოლომონ II კარგად ხელაგდა იმ საფრთხეს, რომელიც მას მოელოდა რუსეთის გაბატონების შემდეგ ქართლ-კახეთში და ახლა იგი ცდილობდა შინაგანი ძალების შემოტყვივებით თავი დაეცვა ციციანოვის შემოტევებისგან. მხოლოდ გრიგოლ დადიანს სოლომონი II ამ შემთხვევაში უნდობლად უცქეროდა, ეშინოდა გრიგოლის განდგომისა და ახლა იმაზე ფიქრობდა როგორმე გადაეგდო გრიგოლი და ოდიშის მთავრად ისევე დაესვა თავისი ერთგული მანუჩარი. 1802 წელს სოლომონმა გრიგოლი დაამარცხა ლეჩხუმში და დადიანობა უბოძა გრიგოლის მეორე ძმას ტარიელს.

ამის შესახებ თავის 1802 წ. 25 აგვისტოს წერილში სოლომონ II წერდა გენერალ ლაზარევს: „არს მთავარი მეგრელთა და ლეჩხუმისა დადიანი გრიგოლ, რომელიც გვართაგან კეთილშობილთა და მღაბალთა ჩიქუანთაგან სამეფოსა ამათ ჩვენთა ოდიშ-ლეჩხუმთა შინა მთავრობად დაიდგინა და ყმაჲსან სამკვიდროჲსან ტახტისა ჩვენისაჲს მრავალ გზის ინება წინააღმდეგომა ჩვენი; ჩვენ კაცთ-მოყვარებითა მრავალგზის მიუტევეთ და რავდენ გზისცა ფიცითა საშინელითა დაგვარწმუნა მონებად მეფობისა ჩვენისა, ეგოდენ დახსნა ფიცი და დაუდგრომლობითა თვისითა ეძიებდა ღონესა დაცვად წინააღმდეგობისა. ამისთვის უბრძანეთ ჩვენ შეკრებაჲ ლაშქართა და მიუვდით ლეჩხუმს ციხეთა და სიმაგრეთა მისთა ზედა. მხნეთ მოსწრაფებითა ლაშქართათა ავიღეთ შვიდნი ციხენი და სიმაგრენი ლეჩხუმისანი“-ო (Акты, т. II, გვ. 572—573).

გრიგოლმა დახმარება სთხოვა ქელაიშ-ბეგ შერვაშიძეს, რომელმაც ამისათვის მოსთხოვა გრიგოლს ფული და მძევლად უფროსი შვილი ლევანი. გრიგოლი ამაზე დათანხმდა და შერვაშიძე 20.000 კაცით გადმოვიდა ოდიშში და დადგა აბელათს. მაგრამ შერვაშიძემ ვერ გაბედა სოლომონთან შებრძოლება და უკანვე გაბრუნდა¹. სოლომონმა ამით ისარგებლა, შევიდა ოდიშში და იგი დაიპყრო.

ამ გარემოებამ აიძულა გრიგოლ დადიანი დახმარებისათვის მიემართა რუსეთისათვის. ციციანოვსაც მიეცა ხელსაყრელი შემთხვევა, რომ იგი ჩარეულიყო იმერეთის შინაურ საქმეებში და მან გარკვეული პოლიტიკური მოსაზრებით ჯერ დაიწყო მათთან მშვიდობიანი მოლაპარაკება და ორიგეს ურჩევდა ერთმანეთში მორიგებას. მაგრამ სოლომონი უარზე იდგა და იგი კატეგორიულად მოითხოვდა დადიანის მორჩილებას და ლეჩხუმის გადაცემას. გრიგოლ დადიანს ეს არ

¹ Акты кавказской археографической комиссии, т. I, стр. 578—79, т. II стр. 340.

სურდა, იგი სთხოვდა ციციანოვს სოლომონისაგან დაცვას და შზად იყო მიეღო რუსეთის მფარველობა და ქვეშევრდომობა. წინააღმდეგ შემთხვევაში დადიანი იმუქრებოდა, რომ იგი ~~იძულებულ~~ იქნება

უკონსტანტინოპოლში
გაემიგრირება

სურ. 18. ლევან V დადიანი.

მიიღოს ოსმალეთის ქვეშევრდომობა. გრიგოლის ეს წინადადება მეტად ხელსაყრელი იყო რუსის მთავრობისათვის, რომელიც თფალისიდან ეძებდა გასაფაღს შავი ზღვისაკენ. ამიტომ ციციანოვმა გადასწყვიტა მიეღო დადიანის წინადადება, მაგრამ ამ საკითხს უნდოდა შეთანხმება ოსმალეთთან, რომლის პროტექტორატის ქვეშ ნომინალურად ითვლებოდა ოდიში. ამის შესახებ 1803 წელს ციციანოვმა რუსეთის ელჩს კონსტანტინოპოლში დააფილა გამოერკვია, ოსმალეთის

მთავრობა სამეგრელოს შემოერთებას ხომ არ ჩასთვლიდა 1774 წლის ვერუჯ-კაინარჯის ზავის დარღვევადო (Акты, II, 342). ამავე დროს ციციანოვი აწარმოებდა მოლაპარაკებას გრიგოლ დადიანთან რუსეთის ქვეშევრდომობაში შესვლის პირობების შესახებ, თუ რა მნიშვნელობა ექნებოდა რუსეთისათვის სამეგრელოს შემოერთებას, ციციანოვი მოახსენებდა იმპერატორს, რომ სამეგრელოს სანაპიროს ნავსადგურები ჩვენ საშუალებას მოგვცემს თავისუფალი მიმოსვლა ვაწარმოოთ საქართველოსა და რუსეთს შორისო¹. ამ ნავსადგურებში ყველაზე მნიშვნელოვანია ფოთის ნავსადგური, რომელიც მდებარეობს რიონის შესართავზე და ამ ერთი პუნქტის ხელში ჩაგდება უფრო მნიშვნელოვანია, ვიდრე მთელი სამეგრელოს შემოერთებო (Акты, II, № 919).

გრიგოლ დადიანის ამ მოლაპარაკებამ რუსეთის მთავრობასთან შეადიქრიანა იმერეთის მეფე სოლომონ II, რადგანაც მან კარგად იცოდა, რომ სამეგრელოს სამთავროს რუსეთთან შეერთების შემდეგ იმერეთის სამეფოც რუსეთის ხელში მოექცეოდა. ამიტომ ახლა სოლომონიც ცდილობდა განსახლვრულ პირობებში უზრუნველყო თავისი უფლებები იმერეთის სამეფოს ტახტზე. ამ მიზნით 1803 წელს მეფე სოლომონ II-მ პეტერბურგში გაგზავნა სოლომონ ლიონიძე, რომელმაც წარუდგინა იმპერატორ ალექსანდრეს მეფის უშამდგომლობა იმერეთის სამეფოს რუსეთის ქვეშევრდომობაში მიღების შესახებ იმ პირობით, რომ სამეფო ტახტი მეფესა და მის მემკვიდრეებს უნდა დარჩენოდათ და რუსეთს იმერეთის სამეფო დაეცვა შინაური და გარეშე მტრებისაგან. ცალკე ნოტაში სოლომონ ლიონიძემ მოახსენა იმპერატორს, თუ რა ეკონომიურ-პოლიტიკური მნიშვნელობა ეძლეოდა შავი ზღვის სანაპიროების შეერთებას რუსეთისათვის, სახელდობრ აფხაზეთისა და ოდიშის სამთავროებს, რომელთა კანონიერი პატრონი იმერეთის მეფე არისო. ამიტომ იმერეთის რუსეთის ქვეშევრდომობაში შესვლისას ეს მხარეები თქვენს მფლობელობაში მოექცევაო.

ჩქარა ციციანოვმა რუსეთის ელჩისაგან მიიღო ოსმალეთის მთავრობის პასუხიც, რომ ოსმალეთის მთავრობას არაფერი საწინააღმდეგო არა აქვს, რომ რუსეთმა სამეგრელო შეიერთოსო (Акты, II, 462). ასეთ ხელსაყრელ პასუხის მიღების შემდეგ ციციანოვი აჩქარებდა გრიგოლ დადიანს, რომ მას ხელი მოეწერა რუსეთის იმპე-

¹ Потто, Утверждение русского владычества на Кавказе, Тифлис, 1901 г., стр. 118.

რატორისადმი წარდგენილ პირობებზე. ეს პირობა შედგენილი იყო 21 აგვისტოს 1803 წელს და შესდგებოდა რამოდენიმე მუხლისაგან. ამ დოკუმენტში მოცემულია ერთგულების ფიცი და სხვათა შორის ნათქვამია: „რათა წმინდითა და უზაკველითა გარეგნითა ამერიიდან ვიქმნე ერთგული და ტრფიალ მონებით მსახურებდასა მისესია უდიდებულესისა კელმწიფისა, უფალთ-უფლისა ალექსანდრე პავლე კელმწიფის ძისა, — რათა არა უკუ-ვიქცე მონებისაგან მისისა, არამედ უმტკიცესად დავემტკიცო უქვეშ-შევრდომესითა სიყვარულითა მონებასა მისსა ქვეშე, ვითარცა უშინაგანესად მსახურნი თვისნი, და ვიწოდო ყოველთა დღეთა ჩემთა შესაძინელი და სასიამოვნო სიტყვით და საქმით თავთა შორის ჩემთა თვით და ყოველთა გარემოთა ჩემთა, საზღვართა შორის სამთავროთა შინა ჩვენთა და გარეშე საზღვრისა ჩემისა“ და სხვა (Акты, II, 461-462).

1803 წლის 4 დეკემბერს დადიანმა ხელი მოაწერა ამ პირობას, რომლის მიხედვით გრიგოლ დადიანი და მისი მემკვიდრე რჩებოდა სამეგრელოს მთავრად. ყოველ ახალ მთავარს ამტკიცებდა რუსეთის ხელმწიფე და უგზავნიდა მას სამთავროს დროშასა და ხმალს. სამთავროში უნდა მდგარიყო რუსის ჯარი, რომელსაც დადიანი უნდა დაეცვა სოლომონის შემოსევისაგან, ლეჩხუმისა და სვანეთის მადნების დამუშავებისას რუსის მთავრობა ვალდებული იყო მთავრისათვის მიეცა შემოსავლის ერთი ნაწილი. შავი ზღვის პირას აშენებული ქალაქების შემოსავლიდანაც რუსეთის მთავრობას უნდა მოეცა განსაზღვრული პროცენტი. ფიცის მიღებისა და ხელის მოწერის შემდეგ რუსის მთავრობის წარმომადგენელმა დადიანს მიაჩთვა ორდენი წმ. ალექსანდრე ნეველისა.

ამან დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა მთელს დასავლეთ საქართველოში. სოლომონ II უკვე თავის საქმეს წაგებულად სთვლიდა მან ახლა მფარველობისათვის მიმართა ოსმალეთის მთავრობას. დადიანთან ხელშეკრულების დადების შემდეგ რუსეთის მთავრობამ, რომელიც ამ დროს მოლაპარაკებას აწარმოებდა სოლომონ ლიონიძესთან, უკვე ზედმეტად ჩასთვალა მიეღო სოლომონ II პირობები და მასთან ხელშეკრულება დაედვა.

პეტერბურგში უკვე იცოდნენ სოლომონის ოსმალეთისადმი მიმართვის შესახებ და რუსეთის მთავრობამ ლიონიძე უშედეგოდ გამოისტუმრა.

ამავე დროს გრიგოლ დადიანის რუსეთის მფარველობაში შესვლამ გავლენა მოახდინა ოდიშისა და ლეჩხუმის გავლენიან წრეებზე. რომლებიც წინათ თუ სოლომონ II-ს ეხმარებოდნენ, ახლა კი გადა-

ვიდნდენ დადიანის მხარეზე. გრიგოლ დადიანს ჩქარა მიემხრო ლეჩხუმის მოურავი ბერი გელოვანი, რომლის დახმარებით გრიგოლმა შესძლო ოდიშის ციხე-სიმაგრეების ხელში ჩაგდება და 1804 წელს მთელი ოდიში მას დაემორჩილა.

სოლომონი ციციანოვის შიშით ვერ ბედავდა დადიანზე გალაშქრებას, მით უმეტეს ციციანოვს პეტერბურგიდან საიღუმლო ბრძანება მოუვიდა იმერეთის მეფე დაემორჩილებინა ანდა იმერეთი დაეპყრო. ციციანოვი შეეცადა სოლომონს ნებაყოფლობით მიეღო რუსეთის ქვეშევრდომობა. მაგრამ სოლომონი ამისთვის მოითხოვდა გარკვეულ პირობებს და სხვათა შორის თხოულობდა ოდიშის სამთავროსაგან ლეჩხუმის ჩამორთმევას და მისთვის გადაცემას. ამის დაკმაყოფილება ციციანოვს შეუძლებლად მიაჩნდა და მან იმერეთისაკენ რუსის ჯარი დასძრა. სოლომონი იძულებული შეიქმნა 1804 წელს ხელი მოეწერა ციციანოვის მიერ წაყენებულ პირობაზე, რომლის მიხედვით მეფე აღიარებდა რუსეთის იმპერატორის ქვეშევრდომობას და იგი უარს აცხადებდა ოდიშის სამთავროზე და აგრეთვე ლეჩხუმის მისაკუთრებაზე.

ამგვარად რუსეთის მთავრობამ ისარგებლა სოლომონ II-ის და გრიგოლ დადიანის ურთერთშორის კირთებით და შინაური ბრძოლებით და მან ასე იოლად შესძლო ოდიშ-იმერეთის თავის მფარველობისა და პოლიტიკური გავლენის ქვეშ მოქცევა.

1804 წელს გარდაიცვალა გრიგოლ დადიანი მან ანდერძად დასტოვა, რომ „ჩემი ლევანის მეტი ოდიშისა და ლეჩხუმის მემკვიდრე ნურავინ იქნებაო“ (АКТЫ, II, 490). მაგრამ ეს ლევანი, რომელიც 12 წლისა იყო, მძევლად ჰყავდა ქელაიშ-ბეგ შერვაშიძეს.

ამით ისარგებლეს მემკვიდრეებმა და დაიწყო ოდისში დინასტიური ბრძოლა. მაშინ ციციანოვმა შერვაშიძეს მოსთხოვა ლევანის დაბრუნება, შერვაშიძე კი ამისათვის ფულს ითხოვდა. ამ დროს აფხაზეთის წინააღმდეგ აპირებდა გალაშქრებას რუსის ჯარი და ამის გამო შერვაშიძე შეშინდა და გაანთავისუფლა ლევანი, რომელიც ხელმწიფის ბრძანებით დაინიშნა ოდიშის მთავრად ლევან V-ის სახელწოდებით (1804—1840 წ.).

1. მისი საფლავი დაცულია ცაგერის (ლეჩხუმში) ეკლესიაში. საფლავის ქვაზე აწერია: ქ. საფლავსა ამას შინა მდებარე მთავარი კავალერ ლეიტენანტი დადიანი გრიგოლ, რომელმანცა აღმოვიგე სრულად ოდიშ-ლეჩხუმი მოწყალეებითა ხელმწიფისა ჩემისა დიდისა როსიის იმპერატორისა ალექსანდრე პავლესძისა, ვინადგან შევევედრე თავი ჩემი საფარველსა მისსა... შეყვანა მზედრობა როსიისა მცველად ჩემდა და სამთავროთა ჩემთა... და სხვა.

მთავრის მცირეწლოვანობისა გამო ხელმწიფის ბრძანებით სამეგრელოს რეგენტად დაინიშნა დედა მისი დედოფალი ნინო, რომელიც სამთავროს მართავდა ოთხი წევრისაგან შემდგარი საბჭოს დახმარებით (Акты, II, 498—499). საბჭოში მსჯელობდნენ: ნიკოლოზ დადიანის-ძე, „დიდი ნიკოლ“ წოდებული, ჭყონდისძე, ბესარიონი, სახლთ-უხუცესი გიორგი ჩიქვანი და ლეჩხუმის მოურავი ბერი გელოვანი.

დედოფალ ნინოსი და ამ ახლად არჩეულ საბჭოს საზრუნავი საქმე პირველყოვლისა იყო სამთავროს საქმეების მოწესრიგება. ამ მიზნით დედოფალმა იმპერატორ ალექსანდრე I-თან გააგზავნა დეპუტაცია, რომელშიაც შედიოდნენ: ნიკო და ბეჟან დადიანის-ძეები და დეკანოზი იოსელიანი. დეპუტაციას მინდობილი ჰქონდა დაეცვა სამეგრელოს მთავრის უფლება ლეჩხუმზე, რომელსაც ედავებოდა იმერეთის მეფე სოლომონი. ეთხოვათ ხელმწიფისათვის, რომ აფხაზეთის მთავარს ქელაიშ-ბეგს სამეგრელოსათვის დაებრუნებინა ანაკლია. ურჩებისა და ტყვეთა გამყიდველთა ასალავმავად სამეგრელოში გამოგზავნათ რუსის ჯარი; შემოეზიდნათ ყირიმიდან სამეგრელოში ფართალი და სხვა სავაჭრო საქონელი. მიდნების საძიებლად და დასამუშავებლად გამოგზავნათ ამ საქმეში დახელოვნებული პირები და სხვა. დეპუტაციას უნდა გამოეთხოვა აგრეთვე დედოფალ ნინოსათვის ორდენი¹. დეპუტაციამ სამეგრელოდან წაიღო ვლაქერნის ღვთისმშობლის ხატი და იგი საჩუქრად მიართვა ალექსანდრეს.

იმპერატორმა დეპუტაცია კარგად მიიღო და აღუთქვა, რომ შეასრულებს სამეგრელოს დედოფლის ყველა სურვილებს. ალექსანდრემ ვლაქერნის ხატი მდიდრულად შეამკო და 1806 წელს დაუბრუნა მთავრის ოჯახს და თანაც ბრძანა, რომ ოდიშში აეშენებიათ ეკლესია ვლაქერნის ღვთისმშობლის სახელობაზე იქ, სადაც ამას მოისურვებდა დედოფალი და ეს ხატიც მასში უნდა დაესვენებინათ. ამასთანავე ალექსანდრემ სურვილი გამოსთქვა, რომ ის ადგილი, სადაც ეკლესია აშენდება, გადაიქცეს სამეგრელოს მთავართა საცხოვრებელ ადგილად. შემდეგში კი, როდესაც იქ მცხოვრებნი მომრავლდებიან იგი ქალაქად იქცეს და მას ლევანის მამის გრიგოლ დადიანის პატივსაცემად ეწოდოს გრიგორიოპოლი (Акты, т. VIII, 310, 439-440).

პეტერბურგიდან დაბრუნების შემდეგ საბჭო ნიკო დადიანის-ძის მეთაურობით შეუდგა სამთავროს მართვა-გამგეობის საქმეს, მაგრამ

¹ Н. Дубровин, История войны и владычества русских на Кавказе, т. IV, СПб, 1886 г., стр. 410—411.

ჩქარა საბჭოსა და დედოფალს შორის ატყდა უთანხმოება. დედოფალს ყავდა თავისი ჯგუფი, რომელიც მტრულად იყო განწყობილი საბჭოსა და განსაკუთრებით ნიკო დადიანის-ძისადმი. 1809 წ. დიდი ნიკოს ბრძანებით დაიჭირეს დედოფლის ფავორიტი ჯუჯუშვილი და ციხეში ჩასვეს. ამან გამოიწვია დედოფლის კეთილწყობა და პროტესტი, რის შესახებ 1809 წელს გენერალ-სექსტონი ასწერდა გუდოვიჩს, რომ დედოფალი დიდად ნაწყენია ნიკო დადიანის-ძეზე მისი ერთგული აზნაურის გუჯუშვილის დაჭერის გამო (АРХИВ, II, 516).

მაგრამ ნინოს ინტრიგებს ჩქარა ბოლო მოეღო. 1811 წელს მთავარი ლევანი უკვე სრულწლოვანი გახდა და ხელმწიფის ბრძანებით იგი აღიარებულ იქმნა სამეგრელოს კანონიერ მთავრად. ლევანის მთავარ-ვეზირი და მრჩეველი გახდა ნიკო დადიანის-ძე, რომელიც ახლა მთელი თავისი ცოდნითა და ძალ-ღონით ცდილობდა დახმარებოდა ახალგაზრდა მთავარს, რათა მას კეთილად წარემართა სამთავროს საქმეები. როგორც მთავარი ვეზირი, იგი იყო ლევანის მრჩეველი პოლიტიკურ საკითხებში და უწყვეტა მას ხელმძღვანელობას სამთავროს საშინაო და საგარეო საქმიანობაში. ნიკო დადიანს-ძემ მთავრის სახელმძღვანელოდ შეადგინა „სამთავრო წესდებულება და განკარგვა მფლობელობათა, რომელსაც ეწოდება დასტურ-ლამა“¹. ამ საყურადღებო წესდებულებაში აღწერილია ყველა ის უფლება-მოვალეობანი, რომელთა შესრულება ევალებოდა ახალგაზრდა მთავარს. მაგრამ ლევანი ნაკლებ ინტერესს იჩენდა სამთავროს მართვა-გამგეობის საქმეებში, მას უფრო იზიდავდა ნადირობა და გართობა.

ამ შემთხვევაში ლევანზე მისი განსწავლული ვეზირის არც დარიგება სჭრიდა და არც მუქარი და იგი არხეინად განაგრძობდა უღარდელსა და მხიარულ ცხოვრებას.

ლევან V რუსეთის იმპერატორს ერთგულ სამსახურს უწყვეტა და რუსეთის მთავრობამაც ლეჩხუმზე დავის საკითხი ლევანის სასარგებლოდ გადასწყვიტა. ამის გამო ლევანი აქტიურ მონაწილეობას იღებდა რუსის ჯარის მიერ თოთის ალების ბრძოლაში. 1809 წელს ლევანი შეუერთდა რუსის ჯარს და მათ ოსმალები დაამარცხეს ფოთში და განდევნეს. ამით მოიხპო ოსმალეთის ბაზა რიონის შესართავთან.

ასეთივე მონაწილეობას იღებდა ლევანი სოლომონ II-სთან ბრძოლაში. 1810 წ. იმერეთის მეფე სოლომონ II-ს რუსებმა წარუდგინეს კატეგორიული მოთხოვნა, რომ მას მიეღო რუსეთის ქვეშევრდომობა და მორჩილება.

¹ ნიკო დადიანი, დასტურ-ლამა, ტფილისი, 1897 წ.

სოლომონ II უარზე იდგა და მოითხოვდა ლეჩხუმის დაბრუნებას, იმერეთიდან რუსის ჯარის გაყვანას და სხვა. მშვიდობიანი მოლაპარაკებით საქმე ვერ მოგვარდა. მაშინ რუსებმა გამოაქვეყნეს ბრძანება სოლომონის ტახტიდან გადაყენების შესახებ და სოლომონის წინააღმდეგ ახლა დაიდრა რუსის ჯარა, რომელმაც ლეჩხუმი დადიანიც შეუერთდა 4.500 კაცით. სოლომონმა პირველ შეტაკების დროს შესძლო დაემარცხებინა რუს-მეგრელთა ლაშქარი. მაგრამ, როდესაც მოკავშირეებს შეუერთდნენ გურიელისა და იმერეთის ფეოდალების ზურაბ წერეთლისა და წულუკიძის რაზმები, მაშინ სოლომონ II დამარცხდა ხანის წყლის ხეობაში და აქედან იგი გაიქცა ჯერ ახალციხეში და შემდეგ კი ტრაპეზუნტში, სადაც მეფე გარდაიცვალა 1815 წელს. სოლომონის დამარცხებას მოჰყვა იმერეთის შეერთება რუსეთთან და ამის შემდეგ ლევანს ლეჩხუმის დასაკუთრებაში იმერეთის მხრით საფრთხე არ მოელოდა. მხოლოდ სამურზაყანოს გარშემო ისევე წარმოებდა დავა აფხაზეთთან. 1809 წელს ლევანმა ისარგებლა შერვაშიძეებს შორის დინასტიურ შუღლით, შევიდა სამურზაყანოში და ამ მხარის გამგეობა გადასცა თავის სიძეს მანუჩარს შერვაშიძეს. მაგრამ დადიანის მომხრე მანუჩარი ჩქარა მოჰკლა ხუტუნია შერვაშიძემ და ახლა ლევანმა დახმარება სთხოვა რუსეთის მთავრობას და გურიელს. ლევანი ამ რუს-მეგრელ-გურულ ჯარით შეებრძოლა შერვაშიძეს ბედიასთან, სადაც დადიანმა გაიმარჯვა და მან სამურზაყანოს გამგებლად თავისი მოხელეები დააყენა. ამის შემდეგ კიდევ უფრო გამწვავდა სამურზაყანოს გარშემო ურთიერთობა დადიანსა და შერვაშიძეებს შორის. განსაკუთრებით თავგამოდებით იბრძოდა მიხეილ შერვაშიძე, რომელიც სამურზაყანოზე თავისი პრეტენზიებს აცხადებდა.

ამ გარემოებით ისარგებლა რუსეთის მთავრობამ და 1840 წელს დაიწყო მოლაპარაკება დადიანთან, რომ სამურზაყანო მას რუსეთისათვის დაეთმო. ლევანი იძულებული იყო რუსეთის ეს წინადადება მიეღო, ჩამოართვეს მას სამურზაყანო და ლევანს კომპენსაციის სახით მისცეს 25 ათასი მანეთი. სამურზაყანო რუსებმა აქციეს საბოქაულოდ და აქ დააწესეს რუსული მართველობა.

ამგვარად ლევანის დროს სამეგრელოს ხელიდან გამოეცალა ისეთი მნიშვნელოვანი ნაწილი, როგორიც იყო სამურზაყანო. სამეგრელოს სამთავრო თანდათანობით კარგავდა ტერიტორიულ მთლიანობასა და ავტონომიურ უფლებებს. მაგრამ ლევანი ამაზე ნაკლებად ფიქრობდა და, როგორც ზუგდიდის ხატის 1814 წლის წარწერიდან სჩანს, იგი თვით-კმაყოფილებას გრძნობდა ასეთი გაზვიადებული

და ფიქტიური ტიტულის ტარებით: „განმაახლებელი / სატისა ამის, მთავარი და შპყრობელი ოდიშ-აფხაზთა, სვანთ-ლეჩხუმთა, დიდისა რუსეთისა ლენერალ-მაიორი, განსხვაგებული ორდენ-ქავალერია, დადიანი მეორე ლეონ და თანამეცხედრე ჩემი დედოფალი მართა ძისა ჩვენისა დავითის აღსაზრდელად და სულისა ჩვენისა საონად. წელსა ქრისტესით ჩყიდ (= 1814), მაისის ა (1)¹.

რუსეთის ერთგული ლევანი ახლა ცდილობდა თავისი სატახტო ქალაქად გადაექცია ზუგდიდი და აქ თანახმად ალექსანდრე I-ის სურვილისა იგი შეუდგა ვლახერის ლეთისმშობლის ეკლესიის აგებას, რომელიც დამთავრდა 1830 წელს ².

ამის შემდეგ ლევანმა მიმართა რუსეთის მთავრობას და სთხოვა, რომ ზუგდიდი³ ქალაქად ეცნოთ და მისთვის დაერქმიათ გრიგორიოპოლი. ამ თხოვნაზე ნიკოლოზ I-მა თავის ხელით წააწერა: „ეს აღგილი მინახავს და ვეჭვობ აქ როდისმე გაშენდეს ქალაქი, რადგან იქაურობა ნავსსა და ქაობშია. სამეგრელოს მთავარს რომ ვასიამოვნოთ, მარტო იმისთვის თუ შეიძლება ამ აღგილს გრიგორიოპოლი ვუწოდოთ, მაგრამ ქალაქის სახელი მაშინ-ღა უნდა ვუწოდოთ, როცა მართლა ქალაქი გაშენდება“-ო (АКТЫ, VII, 311, 440).

ლევანის დროს სამეგრელოში არსდება პირველი სასწავლებელი. ეს იყო მარტვილის სასულიერო სასწავლებელი, რომელიც გაიხსნა 1830 წელს. ამ სასწავლებელში იზრდებოდნენ სასულიერო პირები. ლევანმა მოისურვა ასეთივე სასწავლებელი გახსნილიყო თავად-აზნაურების შეილები აღსაზრდელად.

1830 წელს იგი ამის შესახებ გენერალ-ადიუტანტს სტრეკალოვს სწერდა: „მსურს რა სამეგრელოს სარგებლობა მოჰქონდეს ხელმწიფე იმპერატორისათვის, რომლის მზრუნველობითაც ამიერ-ქავკასიის მხარე განათლებას ღებულობს, მე ვთხოვ თქვენს აღმატებულებას სამეგრელოს ახალ-მოხარდ თავად-აზნაურთათვის დაგვინიშნოთ მასწავლებელი. ეს ჩვენი საყოველთაო სურვილია. ამისათვის მიუჩენ შესაფერს სახლს, მოსამსახურეს, გაუჩენ საქმელად პურს, ღვინოს, ხორცს და გარდა ამისა 200 მანეთს ვერცხლის ფულს. სასწავლებელს დაგაარსებთ ისეთს აღგილს, სადაც ყველაზე უკეთესი ჰაერია“-ო

¹ M. Brosset, Voyage archéologique en Transcaucasie, Mingrélie — Odich. Kn. I, СПб. 1849 г., გვ. 25.

² იონა მეუნარგია, სამეგრელო დავით დადიანის დროს, ტფილისი, 1939 წ., გვ. 47.

³ ბეგი გამსახურდიას სიტყვით „ზუგი“ ძველს მეგრულში ნიშნავდა სიმაგრეს, ზუგ-დიდი კი დიდ სიმაგრესო.

(АКТЫ, VII, 398). ლევანმა ამასთანავე არჩილ ბატონის შვილის რჩევით სალიპარტიანოს ცენტრში, სალხინოში სასახლე ააგო. აქ იყო ოდიშის განთქმული ლეონის „ოჯალეშის“ სამშობლო და ლევანიც სალხინოში დროს ატარებდა ქეიფსა და ლხინს. რას გამო აღვილსაც სალხანო ეწოდებო (ი. მეუნარგია, გვ. 9).

ლევანის სისუსტიტა და ცუდი მართველობით სარგებლობდნ ფეოდალები და ამის გამო სამეგრელოში მრავალ უწყესობას ჰქონდა აღვილი. მას სხვათა შორის განუდგა კაცია ჩიჩუა, რომელმაც შეიარაღდა სამი ათასი კაცი, გამაგრდა ციხეებში და ებრძოდა ლევანს. ამას დაერთო აგრეთვე მისი ავადმყოფობაც და ლევანმა განიზრახა სამთავრო სიცოცხლეშივე გადაეცა უფროსი შვილზე დავითზე, რომელიც უკვე ასრულებდა სამთავროს მოურავთ-მოურავის თანამდებობას (АКТЫ, VII, 399).

სამეგრელოს იმდროინდელ ვითარებას სამთავროს მემკვიდრე დავითი თავის წერილში ასე ახასიათებს: „ბარტიები მრავალი გაკეთდა ოდიშში საწინაღმდეგოდ ჩვენდა. საქმობა აღარ არის. მამულს და აღვილს (მამა) ბზესავით იცემება. მამაჩვენს ერთი მიწა თავის მდგომარეობაზე ვერ ნახავს ვეღარც სტუმარი, ვეღარც მასპინძელი. შინაურობა ჩვენი ფრიად აღრეულ მდგომარეობაშია. შემოსავალი დატაცებულ, სამართალი დადუმებული, წესი და წყობილება აღრეულ, შე ვეღარ შემძლე მუნ რისაჲ წარმართებისა და სხვა“ (ი. მეუნარგია, დავით დადიანი, გვ. 9).

ლევანის თხოვნის თანახმად 1840 წელს მოვიდა იმპერატორის ბრძანება დავით დადიანის სამეგრელოს მართველად დანიშვნაზე (АКТЫ, IX 180). 1846 წელს გარდაიცვალა ლევან V და იმპერატორმა ნიკოლოზ I მთავრად დაამტკიცა დავით დადიანი (1840 — 1853 წ.). დავითი იყო ევროპიულად აღზრდილი და განათლებული მთავარი, რომელიც კარგად იცნობდა მაშინდელ რუსეთის სახელმწიფო წყობილებას და პოლიტიკურ ცხოვრებას. დავითმა ისიც კარგად იცოდა, რომ იგი იყო ნომინალური მთავარი, ფაქტურად სამეგრელოს განაგებდნ რუსის მოხელეები და სამეგრელოს სამთავროს ჩქარა მოელოდა გაუქმება და რუსეთთან შეერთება. ამის გამო მისი პოლიტიკური მოღვაწეობა და რეფორმები უფრო მიმართული იყო პირადი ქონების შეძენაზე, რომ სამთავროს გაუქმების შემდეგ დარჩენილიყო დიდ მემამულე ფეოდალად.

ამასვე ურჩევდნ დავითს მისი ნათესავ-მეგობრები: ალექსინდრე ჰავჭავაძე, ბარონ ნიკოლაი, ვასილ ბეშუთოვი და სხვა, რომლებიც არწმუნებდნ დავითს, რომ სამეგრელოს სამთავრო დიდხანს არ

დარჩებოდა დამოუკიდებელ სამთავროდ, რომ საბოლოოდ ამას და მის წვილებს მარტო ის დარჩებოდა, რაც ექნებოდა ხელში სამეგრელოს სამთავროს გაუქმების დროსო (ი. შეუნარგია, დავით დადიანი, გვ. 92). ამიტომ დავითმა მამულისა და სხვა ქონების შეძენას მაგრად მოჰკიდა ხელიო.

ევროპისა და რუსეთის მიზიდვით დავითი ცდილობდა სამეგრელოში შემოედო მმართველობის ახალი სისტემა. სამთავროს კარზე გაბატონებული ფეოდალური ეტიკეტი გარდაექმნა ევროპიულ ყაიდაზე. სასახლის კომფორტაბელური მოწყობა და მდიდრული ცხოვ-

სურ. 19. დავით დადიანი

რება მოითხოვდა საკმაო დიდ სახსრებს, რომლის მისაღებად საჭირო იყო მთელი რიგი რეფორმების ჩატარება.

მართვა-გამგეობის მხრივ დავითმა სამთავრო გაპყო რამდენიმე ოლქად და თითოეული ოლქის სათავეში დააყენა მდრეინ-ბეგი, რომელიც განაგებდა სამართლისა და საპოლიციო საქმეებს. ვაიჩინა სამდივნო (კანცელარია), შექმნა მოხელეთა შტატი, რომელიც ვადაყვანილ იქნა ჯამაგირზე. დავითმა მოსპო თანამდებობის შემკვიდრეობა და მოხელეების არჩევა-დანიშვნა მთავრის სურვილის მიხედვით ხდებოდა.

დავითი ამასთანავე ცდილობდა თავისი მეუღლე ეკატერინესთვის შეექმნა ისეთი პირობები, რომ მას სამეგრელოს სამთავროს კარზე თავი ეგრძნო ნამდვილ დედოფლად. ამისათვის საჭირო იყო სასახლის გამშვენიერება და მისი მოწყობა მდიდრულად. ჩქარა სასა-

ხლესთან გაშენდა მშვენიერი ბაღი. დედოფლის გასართობად ჩნდება ახალგაზრდათა ამაღლა, რომელიც ეწეოდა უსაქმურ ცხოვრებას და დროს ატარებდა გართობა-თამაშობაში. ზუგდიდის სასახლეში ხშირად იმართებოდა წვეულება, ბაღები და სხვა. სასახლის მთელი ეს ხარჯები ტვირთად აწევებოდა გალარიბებულ სამეგრელოს მშრომელ მოსახლეობას.

დავითის პოლიტიკით უკმაყოფილო იყო ოდიშის მაღალი არისტოკრატია, მით უმეტეს დავითი ამ წოდების ახალგაზრდობას იშვიათად თუ აძლევდა სწავლის ნებართვას, სწავლის მიღების შემდეგ კი მათ იძულებით აბრუნებდა სამეგრელოში.¹

დავითი სარგებლობდა რა მთავრის უფლებებით, ახლა ცდილობდა არსებულ ბატონ-ყმურ ურთიერთობაშიც შეეტანა თავისი სასარგებლო ცვლილებები, რომ ამით შეეზღუდა მაღალი წოდების საზოგადოებრივ-ეკონომიური უფლებები. ამ მიზნით დავით დადიანმან თავად-აზნაურების ყმურ საქსახურიდან გაანთავისუფლა დაბალი სამღვდელთა, რომელსაც ვალად ედვა მებატონის კარის ეკლესიაში შეესრულებინა მღვდელმსახურება. ამასთანავე დაბალი სამღვდელთა ხშირად მებატონის ყანაზედაც მუშაობდა, უნდა ხლებოდა მებატონეს მოგზაურობაში და სხვა.

1841 წლის 26 იანვარს ამ დაბალ სამღვდელთა განთავისუფლების შესახებ დავითმა სამეგრელოს უზენაეს სასამართლოსადმი გასცა ასეთი განკარგულება: „ღირს პატივის-ცემა სახლისადმი უფლისა და მის გამო დაუფასებელი კეთილობა ვალად სდებენ ჩვენ ზედა, რათამცა სამღვდელთა ვითარცა მსახურნი საკურთხეველისანი, იყვნენ ჩემს სამფლობელოს შინა თავისუფალნი მონებისაგან მებატონეთასა. ამისათვის ყოველნი სამღვდელთა მიიღებენ დღეიდან თავისუფლებას შემდგომთა საფუძველთა ზედა“-ო (ჩამოთვლილია განთავისუფლების მუხლები და პირობები, იხ. ი. მეუნარგია, დავით დადიანი, 142—143). ამან რასაკვირველია, გამოიწვია მაღალ წოდების გულისწყრომა. მაგრამ დავითი ამაზე არ შეჩერებულა. სამთავროს სხვადასხვა ხარჯების დასაფარავად მან შეაწერა 6.000 სააზნაურო და საეკლესიო გლეხებს გადასახადი „საუდიერო“, რომელიც გლეხებს ფულად უნდა გაედო. დავითის პოლიტიკით უკმაყოფილო იყო აგრეთვე მაღალი სამღვდელთაც. სამთავროს შემოსავლის გასადიდებლად საჭირო იყო საეკლესიო უწყების შეზღუდვაც და ახლა დავითის ყურადღება მიიპყრო საქყონდიდლოს საეპისკოპოსო კათედრამ, რომელიც დიდ მამულებს ფლობდა, მისი ყმების რიცხვი

¹ К. А. Бороздин, Закавказския воспоминания; Мингрелия и Сванетия с 1854 по 1861 г. СПб., 1885 г., стр. 100.

აღემატებოდა 3.000 კომლს. ამ საეპისკოპოსოს შემოსავლის ხელში ჩაგდებას მიზნით დაეითმა ურჩია ჭყონდიდელს, რომ მას ნატურის ნაცვლად გლეხებისაგან ბეგარა ფულად აეღო და შეაძლია 12.000 მანეთი იმ პირობით, რომ საეკლესიო გლეხები, სულ შესულიყვნენ მთავრის უწყებაში. ამან საჭკონდიდლოს გლეხებზე გამოიწვია დიდი უკმაყოფილება და დაეითმა ვერ მოახერხა ამის განხორციელება. დაეითს ის განზრახვაც ჰქონდა, რომ საეკლესიო გლეხები სულ ჩამოერთმია სამღვდელთაათვის, მაგრამ მან ეს თავის სიცოცხლეში ვერ მოახერხა (ი. მეუნარგია, დავით დადიანი, 92).

რაც შეეხება დაბალ წოდებას, მისი მდგომარეობა დაეითის დროს უფრო გაუარესდა. წინათ სამთავროს გლეხები სასახლეების აგებაზე მუშაობდნენ სამთავროს ხარჯზე. დაეითმა ახლა ეს ვალდებულება დაარღვია და იძულებით დააკისრა მათ საკუთარი სურსათით შეესრულებინათ ასეთი სამუშაო. სავალდებულო გადასახადების გარდა, როგორც იყო: საური, სახურო, საციხო და სხვა დაეითმა გლეხობას შეაწერა ახალი გადასახადი „საუდიერო“, რომელსაც ერთი მეორეზე შეადგენდნენ: „ერთი ღორი, 10-15 კოკა ღვინო, ერთი — ხუთი ქილა ღობი და ერთი ქათამი“¹.

მაგრამ გლეხებისაგან მზღებულ ამ ნატურალურ გადასახადების არ შეიძლებოდა სამთავროს გაზრდილ მოთხოვნილებების დაკმაყოფილება. სასახლის მდიდრული ცხოვრება მოითხოვდა პირველყოფლისა ფულს, რომლის საშუალებით შეიძლებოდა უცხოეთის საქონლის შეძენა. მით უმეტეს იმ დროს სამეგრელოში შემოქრილი იყო რუსეთისა და უცხოეთის კაპიტალი და ეს გარემოება უკარნახებდა მთავარს შემოსავლის ახალი წყაროს გაჩენის მიზნით ხელი შეეწყობა ვაჭრობისა და წარმოების განვითარებისათვის.

ამ მხრივ დაეითი საკმაო ინტერესს იჩენდა. იგი მფარველობას უწევდა ვაჭრებს, დავით ჭედიის აგზავნიდა სტამბოლში, საიდანაც მოჰქონდა საჭირო საქონელი. სამეგრელოდან უცხოეთში გაჰქონდათ: აბრეშუმი, სელის ქსოვილი, თაფლი, ტყავი და სხვა. ზუგდიდში, სუჯუნაში, ანაკლიაში, ყულეგში და სხვ. იმართებოდა დიდი ბაზრობა. მთავარი ხელს უწყობდა აგრეთვე მეაბრეშუმეობის განვითარებას და მან 1848 წელს ზუგდიდში მოიწვია ფრანგი როზმორდუკი, რომელმაც ზუგდიდში გამართა მეაბრეშუმეობის ქარხანა. აბრეშუმის წარმოება სამთავროს კარგ შემოსავალს აძლევდა. ამის შესახებ მეფის მოადგილე მიხ. ვიარონცოვი თავის მოხსენებაში სწერდა

¹ В. Н. Иваненко, Гражданское управление Закавказья, стр. 438.

ხელმწიფეს: „სამეგრელოს მთავარმა დავით დადიანმა დიდად ხელი შეუწყო ამრეშუმის მრეწველობას იმით, რომ ერთს ბატონულ საფრანგეთის ქვეშევრდომს გრაფ როზმორდუკს სამეგრელოს მთავარ დაბაში, ზუგდიდში, მოაწყობინა სამაგალითო ქარხანა, რისთვისაც როზმორდუკმა გამოიწერა რამდენიმე ფრანგი ქანდიქსი, რომელი წელიწადია ამ მრეწველობას დიდი სარგებლობა მოაქვს“ (АКТЫ, X, 886).

ამ ქარხანამ 1851 წ. დაამუშავა 13 ფუთი ძაფი, რომელიც გაიყიდა ლიონში ფუთი 250 მანეთად (მეუნარგია, დავით დადიანი, 152).

დავითმა მოაწყო აგრეთვე არაყის გამოსახდელი ქარხნები ზუგდიდში და სალხინოში. მაგრამ მიუხედავად დავითის ასეთი მცდელობისა, მან მაინც ვერ შესძლო დაქვეითებულ სამთავროს კულტურულ-ეკონომიური პირობების გაუმჯობესება. მით უმეტეს, რომ მისი ამ მოღვაწეობაში უფრო სჭარბობდა პირადი გამდიდრების ტენდენციები და ამის გამო ყველანი უკმაყოფილონი იყვნენ დავითის პოლიტიკით.

1853 წელს ხანმოკლე ავადმყოფობის შემდეგ დავით დადიანი გარდაიცვალა და მას დარჩა მცირეწლოვანი მემკვიდრე ნიკოლოზი. ამის გამო მეფის მოადგილემ ვორონცოვმა აღძრა შუამდგომლობა ხელმწიფესთან, რომ ნიკოლოზის დასრულწლოვანებაამდის სამეგრელოს მმართველად დაენიშნათ დედოფალი ეკატერინე. ამაზე 1853 წლის 8 ოქტომბერს მოვიდა ხელმწიფის ბრძანება: „რადგან მთავრის მემკვიდრე, უფროსი შვილი მისი, თავ. ნიკოლოზი მცირეწლოვანია განსვენებულის დავით დადიანისა ქერივი დაინიშნოს მზრუნველად შვილისა და სამეგრელოს მართველად, სანამ შვილი 20-ს წლისა გახდებოდეს. დასმარებად და მრჩევლებად მიეცესთ განსვენებულის ძმანი თავ. გრიგოლ დადიანი და თავ. კონსტანტინე დადიანი, აგრეთვე ყოვლად სამღვდელო ქყონდიდელი ზაქარია“ (АКТЫ, X, 262).

ამასთანავე იმპერატორმა კეთილ-განწყობილების ნიშნად ეკატერინე დედოფალს უბოძა წმ. ეკატერინეს კავალერ-ქალის პირველი ხარისხის ორდენი. ამის შემდეგ ეკატერინე შეუდგა სამთავროს საქმეების მოწესრიგებას და თანახმად იმპერატორის ბრძანებისა მისთვის რჩევა და დახმარება უნდა აღმოეჩინათ მისივე მახლებს გრიგოლსა და კონსტანტინე დადიანებს. მაგრამ ამ მართველ წრეში ჩქარა თავი იჩინა უთანხმოებამ და ამ ნიადაგზე დაიწყო მათ შორის ინტრიგა, რაც თანდათანობით იღებდა მწვავე ხასიათს. გრიგოლ დადიანი უკმაყოფილო იყო ეკატერინეზე მთავრის უფლებების გადაცემით. მას თვითონ სურდა მიეღო მთავრის ხელისუფლება.

ამიტომ გრიგოლ დადიანი უგულოდ ეკიდებოდა სამთავროს საქმეებს, ცდილობდა რუსეთის მთავრობისათვის ეჩვენებინა ეკატერინეს სისუსტე და შეუფერებლობა, რომ თვითონვე მოქვეყნებულიყო სამ-

თავროს

სამთავროს

სურ. 20. ეკატერინე დადიანი.

თავროს სათავეში. ეკატერინე ამას კარგად გრძნობდა და მას სძულდა გრიგოლი, რომელსაც დედოფალი უნდოდ ეკიდებოდა. ეკატერინე აგრძელებდა და მტკიცედ ატარებდა თავისი შეუღლის დავითის პოლიტიკას სამთავროში. მან იცოდა, რომ სამეგრელოს სამთავროს რუსეთი ჩქარა გააუქმებდა და ამის გამო ეკატერინეს საზრუნავი საქმე იყო შვილებისათვის მიეცა კარგი აღზრდა და მათთვის შეენარჩუნებინა მეტი მამული და ქონება. მას ნაკლებად აინტერესებდა

სამთავროს საშინაო და საგარეო პოლიტიკური მდგომარეობის საქმეები, რაც ფაქტიურად უკვე რუსეთის მთავრობის ხელში იყო მოქცეული. თავისი უფლებისა და ქონების დაცვის მიზნით ეკატერინემ ამასთანავე დაიხლოვა ჩიქვანები, რომლებმაც ძლიერი გავლენა მოიპოვეს სამთავროს კარზე. ეკატერინე ახლა ცდილობდა, რომ მისი მომხრე ჩიქვანების გრიგოლ დადიანთან დაპირისპირებით გაენადგურებინა მოწინააღმდეგეთა ჯგუფები. ამ ორთან არსებობდა აგრეთვე მესამე პოლიტიკური დაჯგუფება, რომელსაც მეთაურობდა ელიზბარ დადიანი. ამ ჯგუფში შედიოდნენ: მხეიძეები, მიქაძეები, დგებუაძეები და სხვა. ეს ჯგუფი განწყობილი იყო რუსოფილურად და მოითხოვდა სამეგრელოს სამთავროს გაუქმებას და რუსეთთან შეერთებას (Бороздин, 99).

ამგვარი პოლიტიკური დაჯგუფებები და ამასთანავე პირადი შურიანობაზე და სიძულვილებზე აღმოცენებული ინტრიგები იწვევდა სამთავროში შფოთსა და არეგ-დარეგას. ყველაფერი ეს ხელს უწყობდა რუსეთის მთავრობას, რომ ბოლო მოეღო სამეგრელოს სამთავროს დამოუკიდებელი არსებობისათვის.

ასეთ დაძაბულ პირობებში ეკატერინემ განიზრახა პირველყოფლისა სისრულეში მოყვანა თავის მეუღლის დავით დადიანის ანდერძი, რომ სუჯუნიდან გადმოეტანათ მარტვილში სასწაულ-მოშქმედი ხატი, რომელსაც შეეძლო საკმაო დიდი შემოსავალი მიეცა დედოფლის სასახლისათვის. ეკატერინემ ამაზე დაითანხმა ქყონდიდელი თეოფანე. მაგრამ როდესაც დედოფლის ეს განზრახვა ხალხს გამოუცხადეს, სუჯუნის საკათედრო ეკლესიის მრევლმა ამაზე უარი განაცხადა, რადგანაც ხატის გადატანის შემდეგ სუჯუნა კარგავდა მნიშვნელობას, როგორც საქყონდიდლოს რელიგიური ცენტრი და ამასთანავე სამღვდლოებასაც შეუმცირდებოდა ის დიდი შემოსავალი, რომელსაც შემოწირულების სახით ეს ეკლესია იღებდა. სუჯუნის სამღვდლოებამ და თავად-აზნაურობამ ამაზე გამართეს ფარული ბრძოლა, დედოფლის წინააღმდეგ. მათ შესძლეს დაერაზმათ სუჯუნის ეკლესიის მრევლი და როდესაც ხატის წასაღებად გამოცხადნენ დედოფლის კაცები, ხალხი აჯანყდა და მათ გაუწიეს შეიარაღებული წინააღმდეგობა: „ატყდა აჯანყება, შეიქმნა ზარის რეკა და ბუკის ცემა დაუცხრომელი ხალხისაგან; არ იყო დაწყნარება, ისე მოასქდა უმრავლესი ხალხი; ერთხმად შეთქვეს პირი: ან გაწყვეტა და ან ჩვენი ჩვეულების მოშლა არ იქნესო“¹.

¹ მ. კოლხიდელო, გლეხების აჯანყება სამეგრელოში, ტფილისი, 1926 წ. გვ. 16. იხ. ხელშეკრულების მოგონება.

მაშინ ეკატერინემ სუჯუნაში გაგზავნა შეიარაღებული ძალა სა-
ხლთ უხუცესის კონსტანტინე დადიანის მეთაურობით, რომელსაც
დავალებული ჰქონდა ჩაეჭრო ანბობება და ხატი გადაეტანა მარ-
ტვილში. მაგრამ კონსტანტინეს გამოჩენამ ხალხს კიდევ უფრო ააღე-
ლვა და ახლა სუჯუნის მრევლი გადავიდა აშკარა ბრძოლაზე. კონ-
სტანტინეს მხლებლებს სცემეს და იარაღი აყარეს (Акты, XI, 38—39).
ამგვარად ეკატერინემ თავის საწადელს ვერ მიიღწია და ამ შემთხ-
ვევაში იგი სასტიკად დამარცხდა. სუჯუნის ამ ინციდენტში ჩაერია
მეფისნაცვალის მურავიოვი, რომელმაც სუჯუნის საქმის შესახებ
გამართა მიმოწერა ეკატერინესთან და ურჩევდა მას ხელი აეღო თა-
ვის განზრახვაზე და საქმის გამოსარკვევად სუჯუნაში გაეგზავნა კო-
მისია.

გრიგოლ დადიანისა და თეოფანე ეპისკოპოსის შემადგენლობით
დედოფალმა გაგზავნა კომისია, რომელმაც ამ საქმის მთავარ დამნა-
შავედ სცნო დეკანოზი ნიკოლოზ ხოშტარია და იგი სხვა ბრალდებ-
ებულებებთან ერთად გადაასახლეს სუჯუნიდან. სუჯუნის საქმეში და-
მარცხებამ შეიარყია დედოფლის ავტორიტეტი და გავლენა ხალხში
და ამან ფრთები შეასხა დედოფლის მოწინააღმდეგე ჯგუფებს.

შინაურ მდგომარეობის შერყევას ჩქარა მოჰყვა საგარეო საქმეე-
ბის გართულება. ამ დროს წარმოებდა ომი, რომელიც დაიწყო 1853
წელს რუსეთსა და ოსმალეთს შორის. ოსმალეთის მოკავშირეები
იყვნენ ინგლისი და საფრანგეთი და რუსეთს უხდებოდა მათთან ბრძო-
ლა შავი ზღვის სანაპიროების ხელში ჩასაგდებად. ამ ომის ერთ-ერთ
ასპარეზად იქცა აფხაზეთი და სამეგრელო.

1854 წელს ოსმალებმა აიღეს ყულევი და დაიწყეს შეტევა სა-
მეგრელოზე. ოსმალეთის ჯარის მოახლოვების გამო ეკატერინე იძუ-
ლებული იყო დაეტოვებინა ზუგდიდი და იგი თავისი შვილებით
გადავიდა გორდში. 1855 წლის 25 ოქტომბერს ოსმალეთის ჯარი
ომერ-ფაშის მეთაურობით მოადგა მდ. ენგურს და გადალაბა ეს მდი-
ნარე. სოფ. კოკთან მოხდა პირველი შეტაკება რუსის ჯართან.

დიდი ბრძოლის შემდეგ დაიწყო რუსის ჯარის უკან დახევა,
რასაც მოჰყვა ოსმალების გადასვლა შეტევაზე და ომერ-ფაშამ ჩქა-
რა ზუგდიდიც აიღო. რუსის ჯარი განაგრძობდა უკან დახევას ხო-
ნისაკენ და დედოფალი ახლა გადავიდა ლეჩხუმში და აქ თავი შეა-
ფარა მურის ციხეს. ოსმალების გამარჯვებამ და სამეგრელოში ოს-
მალების შემოსვლამ გამოიწვია ხალხში დიდი შიში და პანიკა. მოსახ-
ლეობა გარბოდა სოფლებიდან და ტყეში იხიზნებოდა.

ომერ-ჟაშამ გაზარდა დიპლომატიური მოლაპარაკება ეკატერინესთან, ურჩევდა მას თავისი შემკვიდრით გადმოსულიყო ზუგდიდში, გაეწყვიტა რუსეთთან ქაფშირი, მინდობოდა ოსმალეთს და იგი პირდებოდა სამეგრელოს დამოუკიდებლობის დაცვასა და ხელშეუხლებლობას. აი ერთი მისი წერილთაგანი: *არქივი*

ზუგდიდი, 30—12—1855 წლ.

თქვენო უგანათლებულესობაგ!

„შემოველ რა იმ ქვეყანაში, რომელსაც თქვენი შვილის სახელით თქვენი უგანათლებულესობა ჰმართავს, ჩემს მოვალეობად ვრაცხ გაუწყოთ ზრახვანი ჩემის უავგუსტოესის სულთანისა და დიდთა მის მოკავშირე სახელმწიფოთა.

„დღევანდელი ომი, როგორც ეს თქვენმა უგანათლებულესობამ უწყის, დაწყებულია იმ სამართლიანი განზრახვით, რომ წინააღმდეგობა გაუწიოთ და ბოლო მოუღოთ დაპყრობით წადიერებას რუსეთის იმპერატორისას.

„აი სწორედ ამ მიზნით გახლავართ აქ; თან მყავს იმდენი ჯარი, რომელიც ღვთის შემწეობითა და იმის წყალობით, რომ სამართლიანი საქმისთვის ვაბრძვით, სრულიად საკმაო იქნება განვლევნოთ შტერი ამ ქვეყნიდან, სადაც თქვენი უგანათლებულესობა მეფობს; მაგრამ შემოვედი რა სამეგრელოში, მე ჩემი უავგუსტოესი ხელმწიფისა და მისი მოკავშირე დიდი სახელმწიფოების სახელით მონღობილი მაქვს დაფიქტაციო თქვენს უგანათლებულესობას, რომ მათ სრულებით არ სურთ შეეხონ სამეგრელოს მართვა-გამგეობას ან რაიმე უფლება მოიპოვონ ამ ქვეყანაზე.

„მათი ერთად-ერთი სურვილია, რომ სამეგრელო და მისი მეზობელი ქვეყნები იყვნენ დამოუკიდებელი რუსეთისა და აგრეთვე სხვა სახელმწიფოსაგან და რომ საკუთარი მთავრობანი თავისუფლად მართავდნენ მათ...

„როდესაც ჩემმა ჯარმა, სამეგრელოში შემოვიდა რა, დაინახა, რომ აესურ მკვიდრთა ერთ ნაწილს ხელში იარაღი აუღია, სხვები გაქცეულან და თავი მიუწებებიათ თავიანთ სახლ-კარისა და ქონებისათვის, რაც საერთაშორისო უფლების თანახმად სამხედრო ნადავლად უნდა ჩაითვალოს. სამწუხაროდ დაეინახე, რომ ჯარს სხვა მეზობელი ქვეყნის მკვიდრნი მოჰყვნენ და ადგილობრივ მკვიდრთ რბევა დაუწყეს და აგრძობინეს ომიანობის მთელი საშინელებანი...

„რომ ტანჯვა შემემცირებინა ამ საწყალი ხალხისათვის, მე ვინმარე მთელი ღონისძიება, რათა ეს უცხოელნი თავთავიანთს ქვეყა-

ნაში გამეფებანა, ხოლო ჩემი ჯარისკაცები სასტიკად დაესაჯე და ამით დავაკავე მკვიდრთა რბევა-აწიოკებისაგან. მცხოვრებთა ერთი ნაწილი უკვე დამშვიდებული დაუბრუნდა თავის საბლთ-ფერას. მაგრამ ამ კაცთ მოყვარული საქმის დასასრულებლად, მე ვიწვევე თქვენს უგანათლებულებობას, დაბრუნდეს თავის სასახლეში, განკარგოს თავისი ქვეყნის მართვა-გამგეობა და ამგვარათ დაამშვიდოს ქვეშევრდომნი და ჩააგონოს მათ, თუ რა სწადია ჩემს ხელმწიფეს, განუმარტოს ისიც, თუ რა აზრით არის აქ მოსული ჯარი, სახელდობრ აუხსნას ის, რომ ჯარმა აქ რუსებს უნდა ებრძოლოს და აღადგინოს სრული დამოუკიდებლობა სამეგრელოსი თავისი ძველებური მართვა-გამგეობით..“

„თქვენის უგანათლებულებობის დაბრუნების მოლოდინში მე თქვენს მაგივრად სამეგრელოს მმართველად ვაცხადებ ბატონიშვილ ნიკოს, რომელიც თქვენმა უგანათლებულებობამ ზუგდიდში გამოგზავნეთ. მაგრამ თქვენის შვილის და ქვეშევრდომთა ინტერესებისათვის მე თქვენ ვიხმობთ ჩამობრძანდეთ ზუგდიდში როგორც ეს შესაძლებელი იქნება და თვით ჩაიბაროთ სამეგრელოს მართვა-გამგეობა.“

დაერჩები თქვენის უგანათლებულებობის უაღრესი პატივის მცემელი ოსმალეთის ჯარის მთავარ-სარდალი: ომერი“ (Бороздин, 34—36; კოლხიდელი, 19—20).

ეკატერინემ ეს წერილი მიიღო, მაგრამ რუსის მოხელეების რჩევით იგი მტკიცედ იდგა რუსეთის ერთგულებაზე და პასუხსაც არ აძლევდა ომერ-ფაშას. ჩქარა მურავიოვმა ყარსის ციხე აიღო და ამას მოჰყვა ოსმალების ჯარის უკან დახვევა. ომერ ფაშის განკარგულებით ოსმალებმა გადასწვეს ზუგდიდის სასახლე და ბაღი. ოსმალების ჯარმა აიკლო სოფლები და დაბები და იგი დროებით გამაგრდა ქვალონსა, ყულევსა და ნაბადას შორის. მაგრამ ოსმალები აქაც დამარცხდნენ და 1856 წლის 19 მარტს პარიზის ტრაქტატის თანახმად ოსმალებმა დასცალეს ოდიშისა და აფხაზეთის ტერიტორია (Порт, 489).

ოსმალების შემოსევის შემდეგ სამეგრელოს მოსახლეობა მოექცა უფრო მძიმე პოლიტიკურ-ეკონომიურ პირობებში. სოფლის მეურნეობა დაეცა, აოხრებული სოფლები და ქალაქები მოითხოვდა აღდგენასა და განახლებას. ზუგდიდში დაიწვა სასახლე, გაიძარცვა სავაჭროები, განადგურდა ახალფეხადგმული წარმოებანი და სხვათა შორის როზმორდუკის საქსოვი ქარხანაც დაიწვა.

ომისაგან დაზარალებული სამთავროს მოსახლეობა აბლა მოითხოვდა დიდ მარუნველობას და ეკონომიურად ხელის შეწყობას. ამას-

თანავე საჭირო იყო აფორიაქებული მოსახლეობის დამშვიდება, წესრიგისა და სამართლის დამყარება.

მაგრამ ასეთ მზრუნველობას ვერ იჩენდა სამთავროს ხელისუფლება, რომელიც გართული იყო შინაური კინკლავებით და ინტრიგებით. 1856 წელს ეკატერინე დედოფალი გაემგებნა რუსეთში ალექსანდრე II-ის გვირგვინის კურთხევის ცერემონიაზე, რომელიც დანიშნული იყო ამავე წლის 26 აგვისტოს. ეკატერინეც შეუდგა სამზადისს რუსეთში გასამგზავრებლად და მან თავისი ათხრებული სამთავრო განსაკუთრებული ინსტრუქციით გადააბარა გრიგოლ დადიანს, ხოლო სამთავროს სახლთ-უხუცესობა დავით ჩიქოვანს, რომელსაც მინდობილი ჰქონდა სამთავროს მამულის მეთვალყურეობა და ავრეთვე სალხინოს სასახლის შეკეთება. ეკატერინემ ამ შემთხვევაშიც ვერ გამოიჩინა პოლიტიკური გამჭრიახობა და მან სამთავროს საქმეები მიანდო ორს ერთმანეთის მოწინააღმდეგე პირს, რამაც უფრო ხელი შეუწყო სამთავროს საქმეების არეგ-დარეგას.

დედოფლის პეტერბურგში წასვლის შემდეგ მებატონეები უფრო გათამამდნენ და ომიანობისაგან დაზარალებულმა მებატონეებმა ხელი მიჰყვეს გლეხების უსახლვრო ექსპლოატაციას. ამ მიზნით მებატონეებმა დაიწყეს ისედაც გალატაკებული გლეხობის სხვადასხვა გადასახადებით დაბეგვრა, ხოლო ურჩობისათვის გლეხებს სასტიკად უსწორდებოდნენ. ამ პერიოდში ბატონყმურმა ურთიერთობამ სამეგრელოში მიიღო მეტად მახინჯი სახე, რაც გლეხობაში იწვევდა დიდ უკმაყოფილებას.

გაბატონებულ წოდებას, რომელსაც ეკუთვნოდნენ თავადები, აზნაურები და მიღალი სამღვდელოეობა, ყმურ სამსახურს უწევდა გლეხობა. ამ მხრივ გლეხები იყვნენ: მოჯალაბე ან დელმახორე, მებეგრე და აზატი. მათში ყველაზე დაბალი, დამცირებული და უუფლებო იყო მოჯალაბე, რომელიც შეადგენდა მებატონის სრულ საკუთრებას. მებატონეს შეეძლო მისი გაყიდვა, მზითევში გაყოლება და სხვა. მოჯალაბეს ევალებოდა ღონის ცეხვა, რაც სამეგრელოში ითვლებოდა ყველაზე დამამცირებელ სამუშაოდ¹.

გლეხების მეორე კატეგორიას შეადგენდა მებეგრე, რომელიც უფლებრივად მოჯალაბეზე მაღლი იდგა და მას საბატონო ბეგარის გადახდა ევალებოდა. ბეგარაც ორგვარი იყო: თავ-ბეგარა და დამატე-

¹ Р. Эристов, О крестьянском сословии в Мингрелии, журн. „Кавказская старина“, год I, №4-6, 1883 г., стр. 148—153; კ. ბ. ო. ბ. დ. ი. ბ. ბატონყმობა სამეგრელოში, თ. სახოკიას თარგმანი, ტფილისი, 1927 წ. გვ. 40—50

პით ბეგარა. თავ-ბეგარა შეიცავდა: ერთ ღორს 4—5 მანეთიანს, 1—10 კოკა ღვინოს, 15 ქილა ღომს და ერთ ქათამს. თითოეულ მებეგრე კომლს ეს გადასახადი ყოველწლიურად უნდა მიერთმია თავის ბატონისათვის. ამას გარდა დამატებით გადასახადში¹ მას უნდა ეძლია მებატონისათვის:

1. საურბი—საერობო გადასახადი იყო და ეკუთვნოდა თვით სამეგრელოს მთავარს. ამ გადასახადს ყოველწლიურად იხდიდნენ გლეხები კომლზე ათ შაურს;

2. საუდიეროს—იხდიდნენ ყოველწლიურად: თითო ორ მანეთიან ღორს, 10-დან 15 კოკამდე ღვინოს, 1—5 ქილა ღომს და 1 ქათამს.

3. ოჩამური—ანუ ოჭკომური—ბატონის ცოლ-შვილისათვის გლეხს წელიწადში ერთხელ ან ორჯერ უნდა ექმია კარგი სადილი;

4. ცხენის-ჭმევა—გამოკვება ბატონის ერთი ცხენისა და მეჯინიბესი ერთს ზამთრის თვეში.

5. საბოჭი ქათამი—ხსნილში ბატონი მოითხოვდა თუ არა ქათამს, თითოეულ კომლს თითო ქათამი უნდა მიერთმია.

6. საყველიერო—30 კბილის (კიბუალი) ყველი, 30—40 კვერცხი და თევზი.

7. ოდიდპირური (სადიდმარხვო)—უნდა მიერთმიათ ბატონისათვის სამარხვო საჭმელი.

8. სააღდგომო—კვერცხები და ქათამი.

9. ობატკური—საბატკნო, იხდიდნენ ერთ ან ორ ციკანს.

10. ძღვენი—მოჭონდათ საშობაოდ და სააღდგომოდ: ბატკანი, ციკანი, ან ყვერული, ტიკჭორა ღვინო და კვერცხები;

11. სამასპინძლო—ბატონისა და მისი ოჯახის გამასპინძლება წელიწადში ერთხელ.

12. საპურე-პური ანუ სამახებო—ორი დედო პური, ერთი ტიკჭორა ღვინო, ერთი ქათამი ან ორი სულგუხი.

13. სახურო—ხუროებისათვის ბატონის სახლის აშენების დროს იხდიდნენ.

14. საკურძულო²—ბაზიერ-მეძებართა შესანახავად იხდიდნენ: სამკოთხო ღომს, თითო კოკა ღვინოს და თითო ციკანს წელიწადში.

¹ დადიანს დღევანდელ სოფ. კურხუა მიდამოში ჰყოლია „მეჯოდორეები“ (მეძალღეები), რომლებსაც ევალებოდათ ძრახადირე ძაღლების გაწოთენა და შენახვა. ასეთი ყოფილან: გაბისონია, ფანია და ესართია. ამის გამო მათ უწოდებდნენ „კურხუალ“-ს (ძაღლის მწყემსი) და სოფელსაც დარქვევია კურხუ. ეს სოფელი ტეზურის გეობის სათავეშია და ეკუთვნის მთიან სამეგრელოს. აქ დაცულია გიორგი დადიანის სასახლე „დოხორე“.

15. **სამეჯინიბო**—სამეგრელოს მთავრის მეჯინიბეთა შესანახავად.

16. **საუნადო**—მებატონეს ყანაში სავალდებულო სამუშაო, ხოლო ამ სამუშაოზე ვინც არ გამოყიდოდა იგი დღეში ^{ერთ მუშაობადან} ოთხ აბაზამდე იხდიდა.

17. **საქორწილო**—ჯვარისწერის გადასახადი იყო, კომლზე ერთი ძროხა.

18. **სამარხი**—როცა ვინმე მოკვდებოდა ბატონის ოჯახის წევრთაგანი, გლეხები იხდიდნენ 1—5 მანეთამდის.

19. **საჩექმე**—ქალის გათხოვებისას გლეხი იხდიდა ათ მანეთამდის.

20. **საქვრივო**—როცა გლეხის ქვრივი სხვა მებატონეს კაცს მისთხოვდებოდა, მებატონე ერთს ხარს ახდევინებდა;

21. **საციხო**—ციხეების შესანახად 1 კოკა ღვინო, 1 ქილა ლომი ან ხორბალი და 1 ქათამი.

22. **სამოურაო**—მოურავის შესანახი გადასახადი იყო.

23. **ნედლი აბრეშუმი**—აბრეშუმის ახალ მოსავალზე ყოველი კომლი იხდიდა 1—4 ლანდს (ძაფს).

გარდა ამისა ახდევინებდნენ: ცვილს, თაფლს, კანაფს, სელს, ბრინჯს, ხილს და სხვა.

ამ საბეგრო გადასახადებთან ყმა გლეხს ემართა აგრეთვე ბატონის სამსახურიც და ყოველი მებეგრე უომლი მოვალე იყო ბატონისათვის მიეცა მუდმივი მოსამსახურე—**ფარეში** ანუ **შინაყმა**, რომელიც ბატონის ოჯახში ყველაფერს აკეთებდა, გარდა ლომის ცეხვისა. ფარეშები ბატონის მამულში მუშაობდნენ: ხნაფდენ, მკიდენ, ლობაფდენ, შეშას ეზიდებოდნენ, სუფრაზე ემსახურებოდნენ და სხვა.

მებეგრე გლეხი ვალდებული იყო მებატონესთვის მიეცა მსახური ქალი—**მოახლე**, რომელიც სამუდამოდ ბატონის ოჯახში რჩებოდა მოსამსახურედ. გლეხს ემართა აგრეთვე **ნადობა**—ბატონის ყანაში მუშაობა, ყანის თოხნა და ჭირნახულის აღება. ვინც ამ სამუშაოზე არ გამოცხადდებოდა, იგი იხდიდა **საუნადო** ბეგარას. **ტვირთობა**—გლეხს ვვალდებოდა ბატონის ბარგის გადაზიდვა, როდესაც იგი სადმე მიდიოდა და სხვა.

გლეხების მესამე კატეგორიას შეადგენდნენ **აზატები**, რომლებიც პირადი ყმური სამსახურისაგან თავისუფალნი იყვნენ, მხოლოდ გარკვეულ რაოდენობის გადასახადს აძლევდნენ მებატონეს. აზატს

ორ წელიწადში ერთხელ უნდა მიერთდეს ბატონისათვის: ერთი ძროხა, ერთი ან ორი ქილა ღომი და ორი კოკა ღვინო. ახატი ბატონს ახლდა მეზავრობაში, ინახავდა და უფლიდა მის ცხენს. ახატები უმასპინძლდებოდნენ ბატონსა და მისს ოჯახობას წელიწადში ერთხელ და სხვა.

ამდენი ბეგარა-მოვალეობებით დატვირთული სამეგრელოს გლეხობა გზინავდა ბატონ-ყმური მძიმე უღლის ქვეშ და მცირეოდენ ურჩობისათვის დამნაშავე ყვას მებატონე სასტიკად უსწორდებოდა. ფიხიკური დასჯისათვის გამოყენებული იყო ყოველგვარი საშუალებანი: ხუნდზე დასმა,¹ ხაჯალურით (ჯაჭვი) დაბმა, დილეგში (ორმოში) ჩაგდება, თვალების დაწვა შანთით, გაწკეპლვა² და სხვა.

სამეგრელოს 1860 წლის კამერალურ აღწერის ნუსხის მიხედვით მთელს სამეგრელოში ყოფილა 25.479 კომლი. მათ შორის:

1. შალალი, უხარკო წოდება:

თავადები	303	კომლი.
ახნაურები	2073	"
სასულიერო წოდება	469	"

სულ: 2.855 კომლი.

2. დაბალი, მოხარკე წოდება:

ახატი	575	კომლი
მსახური	3989	"
გლეხი	17.060	"
მოჯალაბე	990	"

სულ: 22.614 ³.

¹ ხუნდი მთლიან ხისაგან იყო გაკეთებული, ხომა და ფორმა მას განსხვავებული ჰქონდა. მაგრამ ჩვეულებრივ ხუნდის სიგრძე 1—2 მეტრამდის აღწევდა. ხუნდში ამოჭრილი იყო ფეხის ჩასადგმელი, რომელშიაც დამნაშავეს ფეხი უნდა ჩაედგა და შემდეგ მას ხის სოლით მაგრა ჩაკეტავდნენ ისე, რომ ტუჩაღს სხვის დაუხმარებლად ფეხის ამოღება არ შეეძლო. ამგვარი ხის ხუნდები ჩვენში დაცულია მესტიისა და ჭუთაისის მუზეუმში.

² ყმებს ამათრახებდნენ წკნელით. გადაწყვეტილი იყო 60 მათრახი და თუ მათრახე წყალობდა დამნაშავეს, იგი მთიტანდა ნედლე წკნელებს, თუ არა და ხმელებს. თითო წკნელს სამჯერ არტყამდნენ ტიტველ ტახზე. თუ პირველი დარტყმისას წკნელი გატყდებოდა, მას მეორე არ დაარტყამდნენ, იგი ითვლებოდა სამჯერ დარტყმულად. ხედლი წკნელი აღვილად ტყდებოდა და სამოციხს ხაცვლად დამნაშავეს ხაკლები მათრახი მონადებოდა.

³ К. Бороздин, Креп. состояние в Мингрелии, 49—50.

ამ ნუსხიდან აშკარად სჩანს, რომ მაღალი წოდება დაბალ წოდებასთან ისეთივე დამოკიდებულებაში იყო, როგორც 1:8, ე. ი. რვა მშრომელს კისერზე აწვა ერთი მებატონე, რომელიც მისი ოფლითა სცხოვრობდა.

ყმების ყიდვა-გაყიდვა, საქონელზე გაცვლა და სხვა ჩვეულებრივ მოვლენად იყო გადაქცეული. ყველაფერს ამას შოთმინებით იტანდა სამეგრელოს გალატაკებული და დაბეჩავებული გლეხობა ჩვენში რუსეთის ბატონობის დამყარებამდე. ამ დროიდან სამეგრელოს პოლიტიკურ-ეკონომიური პირობები არსებითად იცვლება, რასაც მოჰყვა არსებული ბატონ-ყმური ურთიერთობის შერყევა. ამას ხელს უწყობდა პირველყოვლისა რუსეთისა და დასავლეთ ევროპის კაპიტალის შემოჭრა სამეგრელოში შავი ზღვის სანაპიროდან. სამეგრელოში თანდათანობით ვითარდება ვაჭრობა და წარმოება. დავით დადიანის დროს ზუგდიდში არსდება აბრეშუმისა და არყის გამოსახდელი ქარხნები, სადაც უცხოელებთან ერთად მუშაობენ მეგრელებიც. ვაჭრობის განვითარებასთან ნატურალური მეურნეობა გადადის ფულად მეურნეობაზე და ეს გარემოება იწვევდა არსებულ სოციალურ ჯგუფებში ქონებრივ დიფერენციაციას. სამრეწველო საქონელთან ერთად უცხოეთიდან სამეგრელოში შემოდიოდა ახალი იდეები, კულტურა და განათლება. ყველაფერი ეს ხელს უწყობდა სამეგრელოს გლეხობის მოწინავე ჯგუფების გათვითცნობიერებას. ამის შესახებ გენერალი კოლუბიაკინი სწერდა მეფისნაცვალს თავის მოხსენებაში სამეგრელოში გლეხობის ამბოხების გამო: „არ არის საეჭვო, რომ მართელობის ნაკლსა და შინაურ ბოროტ შთავგონებას ზედ დაემატა დასავლეთელების იდეების გავლენა... შემოტანილს-მეტყვიან — ვის მიერ, რა გზით. ვუბასუხებ. წარსული ომით, მოვაჭრე უცხოელების აქ ყოფნით, კონტრბანდისტების მიერ და ბოლოს, თუ შეიძლება ასე ვთქვათ, ზღვიდან ქარით“-ო (Арты, XII, 172—173).

მით უმეტეს სამეგრელოს გლეხობა კარგად ხედავდა, რომ იმერეთში რუსეთის ბატონობის დამყარების შემდეგ ბატონ-ყმური ურთიერთობა საგრძნობლად შეიცვალა და გლეხებიც უფრო ასატან პირობებში ცხოვრობდნენ, ვიდრე სამეგრელოში. ეს გარემოება ამხნევებდა მებატონეებისაგან დაჩაგრულ სამეგრელოს გლეხობას და იგი მზად იყო ამბოხებისათვის, მხოლოდ უცდიდა ხელსაყრელ პირობებს. ეს დროც ჩქარა მოახლოვდა. ეკატერინეს მოსკოვში წასვლის შემდეგ დავით ჩიქოვანი შეუდგა სალხინოს სასახლის შეკეთებას. ამისათვის მორეკეს გლეხები, რომლებსაც უნდა მოეზიდათ საშენი მასალა. გლეხები თავიანთ ხარჯით შეუდგნენ მუშაობას, მხოლოდ სთხოვეს

ჩიქოვანს ნებართვა, რომ სამთავროს წისქვილში უმინდოთ დაეფ-
ქვათ გამოსაკვები კირნახული. სახლთუხუცესმა ჩიქოვანმა გლეხებს
ამაზე უარი უთხრა და ამან გამოიწვია გლეხობის საშინელი გულისწყრო-
მა და პროტესტი. გლეხებმა აირჩიეს დებუტატი და გაგზავნეს ზუგ-
დიდში ეკატერინეს მოადგილე გრიგოლ დადიანთან და სთხოვეს
ბაჟისაგან განთავისუფლება. მაგრამ გრიგოლისაგან გარკვეული პა-
სუხი ვერ მიიღეს. მაშინ გლეხები გაიფიცნენ და წაჩხურის ეკლესიის
გალავანში ერთმანეთს შეფიცეს მებატონეების წინააღმდეგ ებრძო-
ლათ სისხლის უკანასკნელ წვეთამდის. სახლთუხუცესის მოხელეებს
გლეხებმა სცემეს და ჩიქოვანი ახლა გაიქცა გრიგოლ დადიანთან
და სთხოვა მას შეიარაღებული ძალით დახმარება. გრიგოლმა ამაზე
უარი განაცხადა, რადგანაც დედოფლის მიერ მოცემულ ინსტრუქ-
ციაში ამის შესახებ არაფერი წერიაო.

გლეხების აჯანყება თანდათან ფართო ხასიათს იღებდა. ამ მო-
ძრაობას ჩქარა სათავეში ჩაუდგა არალეგალური წრე „სხუნუ“,
რომელიც შესდგებოდა სამ წევრისაგან. მუამბოხე გლეხები დაბანა-
კდნენ სალხინოსა და კიწიას საზღვარზე, სადაც აღმართეს წითელი
დროშა „შილა“ და მეთაურათ აირჩიეს მეჭურჭლე გლეხი უტუთო-
დუა, რომელსაც უწოდებდნენ „მართალ“ თოდუას. მუამბოხე გლეხო-
ბას ახლა მთელი სალიპარტიანო გვერდში ამოუდგა. სალხინო-
დან 4.000 კაცისაგან შენდგარი მუამბოხეთა ლაშქარი „ურდუმი“
უტუთოდუას მეთაურობით გადავიდა წალენჯიხაში, სადაც საერ-
თო ხელმძღვანელად და სარდლად არჩეულ იქმნა მჭედელი უტუ-
მიქავა. ამის შემდეგ მუამბოხეთა რიცხვი უფრო სწრაფად გაიზა-
რდა და მიაღწია 10.000 კაცამდე. უტუთ მიქავა იყო მზნე და გამბე-
დავი პიროვნება და ხალხში დიდი ავტორიტეტით სარგებლობდა.
იგი ამასთანავე იყო მებატონეების შეურიგებელი მტერი. უტუთ მი-
ქავას შემუშავებული პლანდა სახელმძღვანელო გეგმაც:

1. ყველა იმ გლეხებს, რომელნიც ეწინააღმდეგებოდნენ მუამბო-
ხეებს და არ შეუერთდებოდნენ მათ ფიცით, აპარტახებდნენ ქონებ-
რივად და სჯიდნენ ფიზიკურად;

2. ანთავისუფლებდნენ როგორც მოახლეებს, ისე ყოველგვარ მოსა-
მსახურეება თავად-აზნაურების ოჯახებიდან და აქორწინებდნენ მათ;

3. იმ თავადებსა და აზნაურებს, რომელნიც გაუწევდნენ წინააღ-
მდეგობა-ურჩობას ანდა ცნობილი იყვნენ წინად თავიანთი სასტიკი
მოპყრობით ყმებისადმი, ანადგურებდნენ უმთავრესად ქონებრივად;

4. ძალით შეიჭრებოდნენ ეკლესიებში და შეურაცხყოფდნენ აგრე-
თვე ყველა იმ მღვდლებს და საერთოდ საეკლესიო პირებს,

რომელნიც არ თანაუგრძობდენ მათ და თავიანთი ქალებით ცდილობდენ მათი მოძრაობის უარყოფას. შეამბობნენ შეთაურები ხალხში ასეთ პროპაგანდას ეწოდენ: „თავადაზნაურობის წოდება არ უნდა არსებობდეს, რადგან ჩვენ ყველანი ძმები ვართ. ცუფუნება ცოდვია, სავაჭრო მოგება უნდა იქმნას ზომიერად და ამისათვის წესდება ნიხრი ყოველგვარ საქონელზე და სხვა“ (Акты, XII, 107). ცულებითა და კეტებით შეიარაღებულმა გლეხობამ დაიწყო მებატონეების წინააღმდეგ მოქმედება და მათი სახლკარის აოხრება. მთელი ამ მოძრაობის ხელმძღვანელი და მართველი გახდა უტუ შიქავა, რომელსაც ხალხი უწოდებდა „კეისარსა“ და „დადიას“.

უტუს განკარგულებებს ასრულებდნენ მის მიერ განწესებული პირები და მათი მეთაურობით გლეხები ეცემოდნენ მებატონეებს, უზგრევდენ სახლ-კარს, ართმევდნენ ყმებს და სხვა. შეშინებული მებატონეები გარბოდნენ სვანეთში და აფხაზეთში. ამბობება იღებდა საშიშარ ხასიათს და სამთავროს დროებითმა მმართველმა ნიკო დადიანმა და ჭყონდიდელმა თეოდანემ სცადეს შეამბობებთან შორიგება ეკატერინეს პეტერბურგიდან ჩამოსვლაძდე. ამ მიზნით ისინი გაემგზავრნენ შეამბობეთა ბანაკში, სოფ. ოზნომურში, მაგრამ ისინი შეამბობებმა არც კი მიიღეს (Акты, XII, 107).

1857 წლის აპრილში ეკატერინე დაბრუნდა რუსეთიდან თბილისში და მან აქ მიიღო პირველი ინფორმაცია გლეხების ამბობების შესახებ. ეკატერინე ჩქარა შეუდგა საქმის ვითარების გამოძიებას და დავით ჩიქოვანმა მოახსენა მას სალხინოს ისტორია და შეეცადა თავი გაემართლებინა. თავის უმოქმედობას გრიგოლ დადიანი ინსტრუქციით ამართლებდა და ამ ნიადაგზე მათ შორის მოხდა დიდი შეტაკება. ეკატერინე გრიგოლს თავის მტრად სთვლიდა და გლეხთა ამბობებაში მას ბრალსა სდებდა.

ბოლოს ეკატერინემ გადასწყვიტა პირადად ჩარეულიყო ამბობების საქმეში და იგი ეპისკოპოსის თანხლებით გაემგზავრა სალხინოში, სადაც თავი მოეყარა დიდძალ გლეხობას. მებატონეებისაგან განაწამები გლეხობა დედოფლისაგან მოელოდა შველასა და დახმარებას, მაგრამ მათ იმედი გაუცრუვდათ. ეკატერინემ ამ შემთხვევაში ვერ გამოიჩინა პოლიტიკური გამჭრიახობა და აღელვებულ გლეხობას მოსთხოვა სრული დაშორჩილება და ხარალის ანახდაურება. გლეხებმა ამაზე უარი განაცხადეს და მკატკიცედ იდგნენ თავიანთ გადაწყვეტილებაზე, რომ არ წასულიყვნენ რაიმე დათმობაზე. ხალხის წინაშე სასტიკად დამარცხებული დედოფლის დარჩენა სალხინოში

საშიში გახდა, შით უმეტეს მეამბოხეებმა ეკატერინეს ზოგიერთი შინა-ყმები დაატყვევეს და მასაც განსაცდელი მოელოდა ამის გამო ეკატერინე გაიხიზნა ქვაშიხორში და აქედან იგი შეუდგა ამბოხების ჩაქრობის თადარიგს. მან დახმარების აღმოჩენად მიმართა ქუთაისის გუბერნატორს კოლუბაკინს, რომელმაც — სანეგრელოს სამფლობელოს დაბალ ხალხში ატყდა უწყესრიგობა; გლეხები განუდგენ თავიანთ მებატონეებს და ადგილობრივ მმართველობას. ისინი ფიცს სდებენ საერთოდ არ უღალატონ ერემანეთს და ყოველი მდგომარეობის დროს ყველა იყვნენ ერთისთვის. არ ააშკარავენ მეტს არავითარ მიზანს ამ უწყესრიგობისას; ისინი დღითი დღე ცდილობენ სანეგრელოს ყველა გლეხების ერთ მთლიანობაში ფიცით შეერთებას და ამის შემდეგ ღამობენ იმ მიზნის განხორციელებას, რომელიც მხოლოდ და მხოლოდ მათ უწყვიან. უმორჩილესად მოგმართავეთ თქვენ ამის მიღებისთანავე გამოგზავნოთ დაბა სენაკში 300 ან რამდენიც ხელს გეყოლებათ დონის ყაზახები კარგი მოთადარიგე ოფიცრით, რომელთაც უბრძანეთ სისწორით აღასრულონ მხოლოდ ჩემგან საკუთრივ გაცემული ბრძანებები“ (АКТЫ XII, 252—253).

ამ წერილის მიღებისთანავე კოლუბაკინი რუსის ჯარით გადავიდა ქუთაისიდან სამეგრელოში, რომ იქ ჩაექრო გლეხთა ამბოხება. ეკატერინემ პირველ შეხვედრისთანავე შესჩივლა კოლუბაკინს, რომ ამბოხება მოწყობილია მისი მაზლის გრიგოლის მიერ და განაცხადა: „დავუტოვე სამეგრელო ნორმალურ მდგომარეობაში და მან (გრიგოლმა) თავისი მოღალატური მართვა-გამგეობით ააჯანყა გლეხობა. ახლა ჩემი პეტერბურგიდან დაბრუნების შემდეგაც თავისი მაღალი მანერებით ის ხელს მიშლის დავაწყნარო მხარე. ჯერ სანამ დააწყნარებდეთ სამეგრელოს, საჭიროა გრიგოლის გამეგება“-ო (Бороздин, 138—139). კოლუბაკინმა ურჩია გრიგოლს წასულიყო ტფილისში და შემდეგ თავისი რაზმით საჩქაროდ გაემგზავრა შეამბოხეთა ბანაკისაკენ. სოფ. ზხეფის მახლობლად მან შეამჩნია გლეხების დიდი ლაშქარი. როდესაც გენერალი მათთან მივიდა, რუსის ჯარმა მეამბოხეებს ალყა შემოარტყა და კოლუბაკინმა მათ გამოუცხადა:

„თქვენმა დედოფალმა მომიხჷო მე, რათა დაგიმორჩილოთ თქვენ. ნახევარი წელიწადია, რაც თქვენ არ უსმენთ კანონიერ ძალას. დედოფლის ვერავითარმა რჩევამ ვერ გასკოა თქვენ შესაგონებლად. თქვენ თქვენი მებატონეები არამც თუ მიაგდეთ და არ ასრულებთ დაკისრებულ ვალდებულებას, არამედ სასტიკად უმკლავდებით მათ.

ნუ თუ თქვენ ფიქრობთ, რომ ამას ბოლო არ მოვლდება. მე მოვედით თქვენთან ანგარიშის გასასწორებლად და არ წავალ უშინოდ, თუნდაც რომ მომიხდეს ყველას გაწყვეტა"-ო (Бороздин, 142).

მაშინ ხალხის მოთხოვნით გამოვიდა უტუ მიქაევი და ჩვენერალს მოახსენა: „დაახლოებით წლის უკან ჩვენი სამშობლო გარემოცული იყო ოსმალეთის ჯარით; მტერმა გასწყვიტა, დაანგრია ყველაფერი — შველას ჩვენ არსაიდან არ მოველოდით. რუსის ჯარი ჩვენგან წავიდა და ჩვენმა მებატონეებმა კი დახმარების მაგივრად დაიწყეს ბავშვების მოტაცება და ოსმალეთში გაყიდვა: აუარებელი ბავშვი წაათრიეს ოსმალეებმა ოსმალეთში.

მოგვშორდენ ოსმალეები, მაგრამ ჩვენი მებატონეები თვით ოსმალეებზე უფრო სასტიკად მოგვეპყრენ. ზედმეტია ლაპარაკი იმაზე, რომ ჩვენი შრომის ყოველგვარი ნაყოფი მათ სასარგებლოდ შიდას. გლესს, მათი აზრით, არ უნდა გააჩნდეს არაფერი. მათი რწმენით ჩვენ ყოველგვარ პირუტყვზე დაბლა ვდგევართ: მოეწონება ბატონს მეზობლის ქორი და ის სცვლის მასზე გლესის კომლს, მწევარსა და მეძებარ ძაღლებზე კი რამდენიმე კომლს. პირუტყვი უფრო მეტად ფასდება, ვიდრე ჩვენ. იქ კი ცხენისწყლის გაღმა (იბერეთში) არავითარ მზგავს მოვლენას არა აქვს ადგილი. ჩვენ ვიცით, რომ ისინი იქ არ დგანან პირუტყვზე დაბლა, რომ იქ არსებობს მათთვის სამართალი და კანონი. რად ვართ ჩვენ ასე მოძულეებული ღვთისაგან, რომ ჩვენშიაც არ დამყარდა ისეთივე რამ. ბატონისათვის ბეგარის გადახდაში ჩვენ ვესწრაფოდით პატივცემას ადათისადმი, რომელიც დაწესებულია ჩვენი წინაპრების მიერ, მაგრამ ის წმინდა ადათიც დიდი ხანია, რაც მათ შებილწეს და ომიში შემდეგ კი მათმა მძვინვარებამ ყოველს საზღვარს გადააჭარბა. გისაჩივრება? სად? ვის წინაშე? დედოფალი აქედან შორს იყო. მდივანბეგები კი მებატონის მხარეზე იყვნენ; მათგან, გარდა ძალდატანებისა, ჩვენ არაფერი სიკეთე არ გვინახავს; თვით დედოფლის მმართველნი იმ სიმხეცემდე მივიდნენ, რომ საკუთრივ მათმა გლებებმა უარყვეს მათდამი შორჩილება და დედოფლის ჩამოსვლამდე კიდევ ფიცი დასდეს არ გაეცათ ერთმანეთი. ჩვენ მივყევით მათ მაგალითს. ვფიქრობდით, რომ ის მალე დაბრუნდებოდა, მაგრამ განვლო თვეებმა, ჩვენ დავხეტიალობდით კუთხიდან კუთხემდე მებატონეებისაგან თავის დასაფარავად. მხოლოდ როდესაც იმათ ჩვენზე დევნა და ნადირობა დაიწყეს, ჩვენ შევერთდით ამხანაგურად და ძალდატანებას ძალდატანებით ვუბასუხეთ. ბოლოს, ზატხულს ჩამობრძანდა დედოფალი და რა? არამც თუ ჩვენ მისგან რამე მფარველობა მივიღეთ, პირიქით, მან ჩვენი გავო-

ნებაც არ მოისურვა. როგორ თუ გაბედეთო, თქვა მან, შებატონების წინააღმდეგობა—ურჩობა“-ო? ჩვენი წინააღმდეგობა კი მხოლოდ იმაში გამოიხატებოდა, რომ ჩვენ ჩამოვართვით მათ ჯაჭვები და ხაჯალურები, რომლებითაც ჩვენ ისინი მთელს წყლის გვერდებზე ვაძვინებდით მათი სახლებიდან დებრ, ქალის მკვლელები, რომლებსაც ისინი ხასებად იყენებდნენ მოახლის სახელწოდებით და ქრისტიანულად დაეაქორწინეთ. სამშობლო ჩვენი ჩვენთვის მობეზრებულთაა. ჩვენ გადავსწყვიტეთ მოვშორდეთ მას სამუდამოთ და ვიაროთ, საითკენაც თვალნი იხედებიან. ის რა სამშობლოა, სადაც შეუძლებელია თავის შეფარვა, სადაც შენზე, ვით მხეცზე, ნადირობენ. დედოფალმა ყველაფერი ეს უწყოდა ჩვენგან, მაგრამ მას ჩვენი შველა არ უნდოდა. არასოდეს და არაფრით ჩვენ მას არ ვაშინებდით. საშიში ჩვენგან არ იყო რა. ჩვენ ავაზაკები კი არ ვართ, არამედ დაბეჩავებული, უბედური, მხოლოდ სიმართლის მაძიებელი ხალხი ვართ. მოგვეცით ეს, გენერალო, ჩვენ გადაჭრით დაგემორჩილებით თქვენ (АКТЫ, XII, 253-257; Борозди, 144-147).

უტუმ ამასთანავე წარუდგინა გენერალს გლეხების ასეთი მოთხოვნები:

1. კაცის (ბატონის) კაცი არ უნდა არსებობდეს;
2. ნაცვლად ბატონების უანგარიშო მმართველობისა უნდა იქნას ერთი უფლებიანი კანონიერი მმართველი;
3. უნდა მოისპოს ყმების ყიდვა-გაყიდვა;
4. გადასახადს უნდა დაედვას ნორმალური საზღვარი;
5. ყმა უნდა სარგებლობდეს ადამიანური უფლებებით;
6. საკუთრება არ უნდა იყოს დამოკიდებული ბატონის თვითნებობაზე, არამედ უნდა არსებობდეს სავალდებულო ნორმა;
7. უნდა მოისპოს წინანდელი სატანჯი იარაღები და უნდა დაწესდეს სამართალი ბატონსა და ყმას შორის;
8. განმტკიცებულ ადამიანადმი უნდა არსებობდეს პატივისცემა (კოლხიდელი, 47).

უტუმ მოატანიდა და იქვე დაპყარეს ხუნდები, ხაჯალურები და ქანჩები, რომლებიც სტანჯავდნენ გლეხებს ნებატონეები. გენერალმა ურჩია შეამბოხე გლეხებს საქმის გარჩევამდის დაშლილიყვნენ და აღუთქვა საქმის გამოძიება და მოწესრიგება. ამის შემდეგ უტუ მიქავას დახმარებით გენერალმა შესძლო აღელვებული გლეხების დაშოშმინება. ეს კი არ ესაიამოვნა ეკატერინე დედოფალს, რომელიც კოლუბაკინისაგან მოელოდა შეამბოხე გლეხების მიმართ უფრო გადამჭრელ ზომებს, რომ ერთხელ და სამუდამოდ ჩაეხრჩო გლე-

ხების ამბოხების ყოველგვარი ცდა. ამის გამო ეკატერინე მეტად უკმაყოფილო იყო რუსის მოხელეების მოქმედებით და მათ ბრალსაც კი სდებდა მეამბოხეების მიმხრობაში. ამან გამოიწვია რუსეთის ხელისუფლების ჩარევა სამეგრელოს შინაურ საქმეებში ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორი გავარინი ურჩევდა ეკატერინესა და სამეგრელოს თავად-ახნაურებს გამოეჩინათ გლეხებისადმი მეტი ლმობიერება და მკაცრი ფიზიკური სასჯელი გლეხებისა შეეცვალათ უფრო სუბუქი ხომებით. მაგრამ ისინი დათმობაზე არ მიდიოდნენ. გლეხები კი იმედოვნებდნენ, რომ რუსეთის ხელისუფლების ჩარევის შემდეგ არსებული ბატონ-ყმური ურთიერთობა შეიცვლებოდა.

საქმის ვითარების გამოსარკვევად მეფისნაცვალმა ბარიატინსკიმ სამეგრელოში გამოგზავნა თავისი მოხელე იპოლიტე დიკრუასი, რომელიც გაეცნო გლეხების მძიმე ძვგომარეობას, მებატონეების თავგასულობას და სამეგრელოში გაბატონებულ უსამართლობას. იგი ამის შესახებ თავის მოხსენებაში ბარიატინსკის სწერდა: „სამართლე არაფერში არ არის. ადმინისტრაცია ცხოვრობს ბაჟებით. თვით მონაწილეობას ღებულობს ქურდობასა და ცარცვაში. სამართალი აშკარათ იყიდება ფულით. სკოლების ხსენებაც არ არის. დედოფალს სურს მხოლოდ იმეფოს; სასახლენი აშენოს და სრულიად არ ფიქრობს მართვა-გამგეობაზე, მიანდო რა ეს უკანასკნელი ჩიქოვანების თავისუფალ ცარცვა-გლეჯას“-ო (Акты, XII. Бородин, 157 - 158).

დიკრუასის ამ მოხსენებით ისარგებლა ბარიატინსკიმ და რუსეთის მთავრობამ გადასწყვიტა სამეგრელოში დაემყარებინა რუსული მმართველობა. 1857 წ. პირველ აგვისტოს სამეგრელოში შემოდის რუსეთის ჯარი და ამასთან ერთად გამოქვეყნებულ იქმნა ბარიატინსკის ბრძანება, რომ სამეგრელოს სამთავროს არსებული ხელისუფლება შეიცვალოს და დაინიშნოს ახალი საბჭო დიკრუასის თავმჯდომარეობით. ამ საბჭოში სამეგრელოს თავადობიდან უნდა შესულიყო ორი საპატიო პირი. საბჭო სამეგრელოს განაგებდა ვიდრე სამთავროს შემკვიდრე ვახდებოდა სრულწლოვანი (Акты, XII, 264 - 265). ამავე დროს თანახმად ხელმწიფის ბრძანებისა ეკატერინეს წინადადება მიეცა დაეტოვებინა სამეგრელო და ვითომც შეიღების აღსაზრდელად გადასულიყო პეტერბურგში (Акты, XII, 291 - 292). ეკატერინე ამიზე არ თანხმდებოდა, საშინლად ღელავდა, ნერვიულობდა და სიმწარით ამბობდა: „მე ვიცი, რა მომელის. ვადაშასახლებენ სამეგრელოდან და ქონებასაც ჩამომართმევენ. მე და ჩემს შვილებს გადმოგვიკდებენ მცირე პენსიას, მომექცევიან ისე, როგორც ეს მათ ჩაიდინეს საქართველოს ბატონი-

შვილების მიმართ. სამეგრელოს კი დადიანის ნაცვლად ვილაც სალ-
დათის შვილი კოლუბაქინი უნდა განაგებდეს“-ო (Бороздин,
164).

რუსეთის ჯარის შემოსვლამ და სამეგრელოში ახლა მმართვე-
ლობის შემოღებამ დააფრთხო სადადიანოს ხელისუფლებამ თავად-
აზნაურობა, რომლებიც კარგად გრძნობდნენ, რომ რუსული რეჟი-
მის დაპყარებით ბოლო მოეღებოდა სამთავროს დამოუკიდებელ არსე-
ბობას და მათ ბატონობასაც. ამიტომ მათ შეადგინეს გრძელი პე-
ტიცია, რომელზედაც ხელი ეწერა 166 თავადსა და 849 აზნაურს და
იგი გადაუგზავენს მეფის-ნაცვალს ბარიატინსკის, რომ მან ეშუამ-
დგომლა ხელმწიფესთან სამეგრელოს სამთავროსა და მისი დედო-
ფლის უფლებების დასაცავად. ამ მოხსენებაში თავად-აზნაურობა
ხელმწიფეს არწმუნებდა თავის ერთგულებაში, თავს იმართლებდა
სამეგრელოში მომხდარ უწესრიგობაზე და სხვათაშორის მოახსენებ-
დენ: „სამწუხაროდ, დედოფლისა და მცირეწლოვან მთავრის წას-
ვლამ წააქეზა ზოგიერთი უწესო პირები ახლანდელი ამბოხების და-
წყებაში. მათი მისწრაფებანი ღწეს უკვე გამოაშუქარედენ: ოცნებობენ
მოსპონ ჩვენი სამთავრო სახლი და საბაბად გამოყავთ ხალხი, რომ-
ლის მეოათრათ თვით შეიქმნენ. არც მალავენ, და კიდევ ბედავენ
თქმას, რომ ეს არის ვითომდაც უმაღლესი მთავრობის ნება-სურვილი
ჩვენ აქაური გლეხების არეულობის დასაწყისშივე ვიცოდით, რომ
ამბოხება მეტატონეების და უეჭველად არსებული ხელისუფლების
წინააღმდეგ არ შეადგენდა გლეხების მიზანს, ის არ იყო შედეგი
მათი შევიწროებისა.

„რის გამოც უნდა იყოს წარმომდგარი სამეგრელოს თანამედროვე
უწესრიგობანი, მაინცაღამაინც ბრალის დადება დედოფალზე და 10
წლის ყრმაზე ჩვენ ეფ ქრობთ, არაყინ უნდა ჩაიდინოს“-ო და სხვა
(Акты, XII, 241—247). მაგრამ ასეთი მობოღი შეება და თავის მარ-
თლება უკვე გვიან-ლა იყო. რუსეთის ხელისუფლებას მტკიცედ გადა-
წყვეტილი ჰქონდა სამთავროს გაუქმება და იგი ამისათვის ეძებდა
მხოლოდ ხელსაყრელ მომენტს. ასეთი აღმოჩნდა სხვათა შორის
გლეხების აჯანყება, რომლის შემდეგ რუსეთის მთავრობისათვის ეს
საკითხი საბოლოოდ გადაწყვეტილი იყო.

პოლიტიკურად განიარაღებული სამეგრელოს თავად-აზნაურობა
ახლა იმის ცდაში იყო, რომ შეენარჩუნებინა თავის ადგილ-მამული
და ყმები. მაგრამ მათ ასეთ განზობხვას ურჩობას უწევდა გლეხობა,
რომელიც იბრძოდა ბატონ-ყმობის მოსასპობად. ამას მოჰყვა მეტა-
ტონეების წინააღმდეგ გლეხების გამოსვლა საჩიჩუოში და ნაბუნუში,

მაგრამ რუსეთის ჯარმა ასეთი გამოსვლები მაშინვე ალაგმა (АКТЫ, XII, 322—324).

არც ეკატერინე დედოფალი ისვენებდა. რომ აღედგინა თავისი შელახული უფლებები. იგი ჩიქოვანების დახმარებით ახლა აწყობდა ინტრიგებს რუსების წინააღმდეგ. ჩიქოვანებმა ამჟამინათვე მოახერხეს სოფ. კინჩხისა და ზანის გლეხების რუსებზე ამხედრება, მაგრამ რუსის ჯარმა ესეც ალაგმა (Бороздин, 190—198).

დედოფლისა და თავად-აზნაურობის ასეთი საქციელი ხელს უშლიდა რუსული რეჟიმის განმტკიცების საქმეს სამეგრელოში. რომ ბოლო მოღებოდა ყოველგვარ მოსალოდნელ ექსცესებს, საჭირო იყო დედოფლისა და მეამბოხეების შეთაურების სამეგრელოდან გადასახლება.

რუსის მთავრობა ახლა ამ საქმის განხორციელებას შეუდგა. მეფის-ნაცვლის ბარიატინსკის წარდგენით 1857 წლის სექტემბერში ეკატერინემ ხელმწიფისაგან მიიღო უმაღლესი რესკრიპტი, რომ შვილების აღსაზრდელად იგი უნდა გადასულიყო პეტერბურგში (АКТЫ, XII, 316).

ამავე წლის ოქტომბერში ეკატერინე იძულებული იყო თავისი ოჯახით წასულიყო რუსეთში. თავის ქონებისა და მამულის მზრუნველობა მან ჩააბარა დ. ყიფიანს (АКТЫ, XII, 336).

პეტერბურგიდან შემდეგ შვილების აღსაზრდელად ეკატერინე გადავიდა საფრანგეთში და ცხოვრობდა პარიზში.

ამასთანავე რუსის მთავრობა შეუდგა გლეხთა მოძრაობის ლიკვიდაციის თადარიგს. ამ მიზნით დააპატიმრეს გლეხების შეთაურები, რომელთა შორის იყვნენ უტუ მიქავა, კოჩა და უტუ თოდუები და ყველანი გადაასახლეს რუსეთის შორეულ გუბერნიებში¹.

უტუ მიქავა გადასახლებიდან სამეგრელოში დაბრუნდა 1867 წელს, როდესაც სამეგრელოში უქმდებოდა ბატონ-ყმობა. გლეხობაში უტუს ისევე დიდი ავტორიტეტი და გავლენა ჰქონდა და როდესაც 1869 წელს მამასახლისობა დაწესდა, წალენჯიხის საზოგადოებამ ერთხმად მოითხოვა უტუს მამასახლისად დანიშვნა.

უტუ მიქავას გამბედაობა და სიმართლის პირშივე მხილების უნარი თავიდანვე ახასიათებდა. ამის შესახებ ბოროზდინი ასეთ ეპიზოდს გადმოგვცემს: აჯანყების გათავების შემდეგ დედოფალი ეკატერინე ერთხელ მარტვილის მონასტერში მისულა და მისთვის შინა-ყმებს მოუ-

¹ ი. ჰეიშვილი, მასალები სამეგრელოს 1857 წლის აჯანყებაში მონაწილეთა შესახებ (იხ. საისტორიო მოამბე, წ. II, ტფილისი, 1925 წ., გვ. 142—176).

დაეცა სამთავროს მამულები. ამასთანავე ნიკოლოზსა და მის მემკვიდრეებს შიენიჭა უგანათლებულესი თავადის მიგნელსკის სახელწოდება.

ამგვირად 1867 წელს სამეგრელოს სამთავრო გაუქმდა იურიდიულად და დედოფალი ეკატერინე და სამთავროს მემკვიდრე ნიკოლოზი დარჩნენ სამეგრელოს მსხვილ მემამულეებად. ¹

სამეგრელოს რუსეთთან შეერთებას ჩქარა მოჰყვა ბატონ-ყმობის გაუქმება. 1864 წლის 13 ოქტომბერს მთავრობამ შეადგინა მეგრულ ენაზე ბატონ-ყმობისაგან განთავისუფლების წესდება — „არდგილო წესიში დოდვალა ყახახეფიში დაბინეებაშენი, ნამუთი ოხორანანი საპატონო დიხეფს“, რომელიც შესდგებოდა 145 მუხლისაგან. ამას მოჰყვა დამატებითი წესის შედგენა, „გეძინელი წესი 19 ფრევალს 1864 წანას დოდვალირი კანონიში“, რომელიც გამოქვეყნდა 1866 წლის 1 დეკემბერს. მართალია ბატონ-ყმობისაგან ეს განთავისუფლება არსებითად შეეხო გლეხობის პიროვნულ-უფლებებრივ მხარეს, ქონებრივად კი სამეგრელოს გლეხობა ისევე მებატონეების დამოკიდებულებაში რჩებოდა და გლეხი ვალდებული იყო მემამულისათვის მიეცა გადასახადი ფულით თუ ნატურით. მაგრამ მიუხედავად ამისა ბატონ-ყმობის გაუქმებას მაინც დიდი პოლიტიკურ-საზოგადოებრივი მნიშვნელობა ჰქონდა.

ამ დროიდან სამეგრელოს ისტორიაში იწყება ახალი ხანა და სამეგრელოს მშრომელი მოსახლეობა ჩქარა დაადგა ვათვითცნობიერებისა და კულტურულ-ეკონომიურად დაწინაურების გზას.

სამეგრელოს (ოდიშის) მთავართა გენეალოგია.

I. დადიანთა საგვარეულო.

1. გიორგი I	(+ 1323 წ.) ¹
2. მამია I	(+ 1345)
3. გიორგი II	(1345—1384)
4. ვაჰეყ I	(1384—1396)
5. მამია II	(1396—1414)
6. ლიპარიტ I	(1414—1470)
7. შამადავლე	(1470—1474)
8. ვაჰეყ II	(1474—1482)

¹ ეს გიორგი, ოდიშის პირველი მთავარი, შეიღო იყო მანდატურთ-უნუცესი ბედან დადიანისა ორივე მამა-შვილი მოხსენებული იყვნენ წალენჯიხის ხატის წარწერაში (იხ. ექვ. თავაიშვილი, არქეოლ. მოგზაურობა სამეგრელოში, გვ. 227)

9. ლიპარიტ II	(+1512)	ქართული ნაციონალური ბიბლიოთეკა
10. შამია III	(+1532)	
11. ლევან I	(1532—1572)	
12. გიორგი III	(1572—1582)	
13. შამია IV	(+1590)	
14. შანუხარ I	(1590—1611)	
15. ლევან II	(1611—1657)	
16. ლიპარიტ III	(1657—1658)	
17. ვაჟეყ III	(1658—1660)	
18. ლევან III	(1660—1680)	
19. ლევან IV	(1683—1691)	

II ჩიქვანთა საგვარეულო

20. კაცია I	(1704—1710) ¹
21. ბეჟან	(1715—1728)
22. ოტია	(1728—1744)
23. კაცია II	(1745—1788)
24. გრიგოლ	(1788—1804) ²
25. ლევან V	(1804—1840)
26. დავით	(1840—1853)

¹ ეს კაცია იყო ოდიშის პირველი მთავარი ჩიქვანის გვარიდან, იგი იყო შვილი გიორგი ჩიქვანისა და შვილის შვილი კაციასი, ლეჩუმისა და სალიპარტიანოს პატრონისა. კაციას შვილებში დაწინაურდა გიორგი, რომელმაც მიიღო სალიპარტიანო და იწოდებოდა ლიპარტიანად. 1691 წლიდან, როდესაც სტამბოლში გაიწიხნა ოდიშის უკანასკნელი მთავარი დადიანთა გვარიდან ლევან IV, გიორგი ლიპარტიანი შეიჭმნა სამეგრელოს სამთავროს ფაქტიური მმართველი, მაგრამ იგი ვერ შეძალა გამთავრებას. 1704 წელს გიორგი ლიპარტიანმა თავისი უფროსი შვილი კაცია აღიარა ოდიშის მთავრად.

² იმერეთის მეფე სოლომონ II-სთან ბრძოლის პერიოდში გრიგოლს აუშხედრდნენ მისი ძმები შანუხარ და ტარიელი, რომლებიც სოლომონის წაჭეხებით და დაზმარებით უდილობდნენ გრიგოლის გადაგდებას და სამთავროს ხელში ჩაგდებას. შანუხარმა ცოტა ხნით შესილა გამთავრება (1791—1796 წ.), ტარიელი კი დადიანად იჯდა 1802 წელს. შემდეგ გრიგოლმა ის გარდაადგო და ისევ დაიჭირა სამეგრელოს სამთავრო.

ეთნობრაფია

მეგრელები ეროვნებით ქართველები არიან. ისტორიულ წარსულში ეთნოგრაფიულ სამეგრელოში შედიოდა მეგრელების მონათესავე ტომი ჭან-ლაზები¹, რომლებიც მეგრელებთან ერთად დღესაც მეტყველებენ მეგრულ-ჭანურ ან ზანურ ენაზე².

მეგრული ენა, როგორც ცნობილია ეკუთვნის ქართველურ ენათა ჯგუფს³ და მეგრელების მშობლიური და სამწერლობო ენაც

¹ ოსმალებმა კონსტანტინოპოლის აღების შემდეგ (1453 წ.) ჩქარა ხელში ჩაიგდეს ტრაპიზონიც (1461 წ.), რასაც მოჰყვა ოსმალების მიერ ჭან-ლაზების ტერიტორიის თანდათანობით დაპყრობა და მათი გამაჰმადიანება. ამ მიზნით ლაზისტანში მედგარ ლაშქრობას აწარმოებდა სულთანი სელიმი (1512 წ.). ლაზები თავდადებით იბრძოდნენ, რომ შეენარჩუნებინათ თავიანთი ეროვნება და ქრისტიანული რწმენა, მაგრამ ბოლოს შაინც ძღვეული ჭან-ლაზები იძულებული იყვნენ დამორჩილებოდნენ თურქების ბატონობას და მიეღოთ მაჰმადიანობა. ამის შესახებ მისიონერი დუი გრანჟიე (1615 წ.) მოგვითხრობს: „თანდათანობით ისინი (ჭანები) გადადიან მუსლიმანობაში; ჩვეულებრივ ნაწიში შესულნი იმისათვის, რომ აღიარებენ ქრისტიანულ სარწმუნოებას, აუტანელ ჩაგვრას განიცდიან და იმ მიზნით, რომ თავი დაადწიონ მძიმე გადასახადებს, რომლებითაც მათ აწუხებენ, გადადიან თურქების მსარეხე“-თ და სხვა (იხ. Сборник материалов по описанию местностей и племен Кавказа, т. XIV, განკ. III, გვ. 30—52). დღეს ლაზისტანში გარდა მისი მცირე ნაწილისა თურქეთის საზღვარშია მოქცეული. ჭანური ენის შესწავლასთან საჭიროა მათი ყოფა-ცხოვრებისა და ისტორიული წარსულის შესწავლა, რაც ქართული მეცნიერების მთრიგ ამოცანას შეადგენს (Н. Я. Марр Из поездки в турецкий Лазистан, 1, ИИАН, 1910 г; Г. Вешапели Турецкая Грузия, Лазистан, Трапезунд и Чорохский край, М. 1916 г; ზ. ჭიჭინაძე, ლაზისტანი, თბილისი, 1927 წ.).

² Н. Я. Марр, Грамматика чанского (лазского) языка с хрестоматией и словарем.-МЯЯ, II, СПб., 1910 г.; არნ. ჩიქობავა, ჭანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი, თბილისი, 1938 წ.; მისივე, ჭანურის გრამატიკული ანალიზი, თბილისი, 1936 წ.; ს. ულენტი, ჭანური ტექსტები, ტფ. 1938 წ.; პროფ. იოსებ ყიფშიძე, ჭანური ტექსტები, თბილისი, 1939 წ.

³ А. Л. Цагарели, Мингрельские этюды, вып. I: Мингрельские тексты с переводом и объяснениями, вып. II: Опыт фонетики Мингрельского языка. СПб 1880 г., ნიკო მარრი, მეგრული ენა, ცნობის ფურცელი, 1905 წ.,

ქართულია, რომელმაც ხელი შეუწყო სამეგრელოს საზოგადოებრივ-კულტურული ცხოვრების დაწინაურებას, თვით-მპყრობელობით რუსეთის აგენტები, როგორც იყო სხვათა შორის „ზუნჯური“ მეთოდის ცნობილი ავტორი ლევიცი, ებრძოდნენ ქართულ კულტურულ ცხოვრებას და ცდილობდნენ ამ ენის განდევნას სამეგრელოს სკოლებში ამტკიცებდნენ, რომ მეგრელები ქართველები არ არიან და მათ საკუთარი ენა აქვთო¹. მეგრელების გარუსების² მიზნით ლევიცი და მისი ჯგუფი ცდილობდნენ მეგრელებისათვის შეექმნათ საკუთარი დამწერლობა და მოსახლეობა მეგრულიდან რუსულ ენაზე გადაეყვანათ. გარუსების ამ პოლიტიკამ დიდად შეაფერბა სწავლა-განათლების საქმე სამეგრელოში. მოსახლეობა ივიწყებდა ქართულ ენას, სამეგრელოს მოწინავე ინტელიგენცია მოწყდა ქართულ კულტურას და დაადგა გადაგვარების გზას. მაგრამ ოქტომბრის დიდმა რევოლუციამ განადგურა ცარიზმის აგენტების ბოროტი ზრახვები და დღეს სამეგრელოს მოსახლეობას ეძლევა სრული თავისუფლება სწავლა-განათლება მიიღოს მშობლიურ ქართულ ენაზე.

ჩვენ აქ არ შევუდგებით მეგრული ენის წარმოშობისა და მისი ქართულთან ნათესაობის საკითხების განხილვას. ამის შესახებ საქმაო დიდი ლიტერატურა არსებობს. მხოლოდ ამ მეგრული ენის მიხედვით ჩვენ საშუალება გვქვია შემოვხაზოთ ეთნოგრაფიული სამეგრელოს საზღვრები.

ეთნოგრაფიული სამეგრელო, „სამარგალო“ ანუ ოდიში დღეს შეიცავს საქართველოს ს. ს. ს. რესპუბლიკის შემდეგ რაიონებს: აბაშის, გეგეჭკორის (მარტვილის), წალენჯიხის, ჩხოროწყუს, ზუგდიდის, ცხაკაიას (სენაკის), ზობის და ფოთის. ამას უნდა მიემატოს აფხაზეთის ავტ. რესპუბლიკაში, ოჩემჩირისა და ყოფილი სამურზაყანოს, ვალის რაიონის მეგრული მოსახლეობაც. ამგვარად ეთნოგრაფიუ-

№ 2772—73; პ. ჭარაია მეგრული დიალექტის ნათესაობრივი დამოკიდებულება ქართულთან, „მოამბე“ 1895 წ. № 10, 12; 1896 წ., №№ 1, 11;

Н. М а р р, Основные таблицы к грамматике древне-груз. языка с предварительным сообщением о родстве груз. языка с семитическими СПб. 1908 г; И. К и п ш и д з е, Грамматика мингрельского (иверского) языка. с хрестоматией и словарем, СПб. 1914 г.

¹ თ. ცო რ დ ა ნ ი ა, ქართული ენისათვის ბრძოლა სამეგრელოს სამრევლო სკოლებში, ქუთაისი, 1913 წ.; ტრ. ხ უ ნ დ ა ძ ე, ცარიზმის საგანმანათლებლო პოლიტიკა საქართველოში (80-იანი წლები), თბილისი, 1940 წ., გვ. 96—134.

² ი. ს ტ ა ლ ი ნ ი, მარქსიზმი და ნაც-კოლონ. საკითხი, გვ. 95, გამოც. 1934 წ.

ლი სამეგრელო დღეს შეიცავს ათ რაიონს, რომლის მოსახლეობის საერთო რიცხვი უდრის 450.000 სულს¹.

ეთნოგრაფიულად სამეგრელო საინტერესო კუთხეს წარმოადენს და იგი წარსულშიც ამ მხრივ დიდს ყურადღებას იქვეყნა, განსაკუთრებით უცხოელ მოგზაურებისას, რომლებმაც მეგრელების შესახებ დაგვიტოვეს მრავალი ცნობები და აღწერილობანი. XIX საუკუნიდან სამეგრელო დაადგა კულტურულ-ეკონომიური დაწინაურების გზას და იგი ჩქარა იქცა საქართველოს ერთ-ერთი მოწინავე კუთხედ. ამას მოჰყვა ჩვენში ქალაქური კულტურის შემოჭრა და გაძლიერება, რომელმაც თანდათანობით შესცვალა ეთნოგრაფიული სამეგრელოს თავისებურებანი, განსაკუთრებით ნივთიერ კულტურის დარგში; მოისპო ძველი ტანთ-ჩაცმულობა, დგამ-ავეჯი, ჭურჭელი და სხვა. ყველაფერი ეს სწრაფად შესცვალა ფაბრიკულმა ნაწარმოებმა და ამის გამო ძველი ყოფის დამახასიათებელმა ეთნოგრაფიულმა აქსესუარებმა ჩვენამდის ვერ მოაღწია. შედარებით შემოინახა ფოლკლორული მასალა, ნაწილობრივად ადათ-ჩვევები და ცრუ-მორწმუნეობის გადმონაშთები.

7. სოფლის მეურნეობა

საზოგადოებრივ-ეკონომიური პირობების განვითარებასთან იცვლება ადამიანის სამეურნეო ცხოვრების სახე და მისი შრომის პროცესები.

სამეგრელო მრავალ საუკუნოვანი ისტორიის მქონე ქვეყანაა, ამიტომ დროთა ვითარებაში იცვლებოდა მისი სამეურნეო ცხოვრების სხვადასხვა დარგები, საწარმოო იარაღები, და შრომა-საჭმიანობის პროცესები.

უძველესი დროიდან სამეგრელოში ითესებოდა ღომი (*Panicum italicum*), მეგრული „ჩხვერი“ და ფეტვი— „ჭკიდი“ (ლათინური *milium*), რომლებიც მოსახლეობის ბთავარ საკვებ პურეულს შეადგენდა².

¹ თუ ამას მიუმატებთ საქართველოს სხვადასხვა ქალაქებში მცხოვრები მეგრელებს, მაშინ მათი რიცხვი აღემატება 500.000

² არქანჯელო ლამბერტი, მიწად-მოქმედება (იხ. მისი სამეგრელოს აღწერა, გვ. 50—55, ივ. ჯავახიშვილი, ღომი: ცნობები მის შესახებ (იხ. მისი საქართველოს ეკონომიური ისტორია, წ. I, ტფილისი 1930 წ., გვ. 366—371). А. Декапрелевич и А. Каспарян, „К изучению итальянского проса *Setaria italica* P. B. maxima Alf возделываемого в Грузии (Труды по прикладной ботанике, генетике, селекции, т. XIX, вып. 2, Ленинград 1928 г., стр. 533); ი. მუუნარგია, დავით დადიანი, გვ. 96.

ლომისა და ფეტვის მოყვანა დიდ შრომას მოითხოვდა. ამ მარცვლეულს სთესავდნენ გაზაფხულის მიწურულში ხის კვეთის „ოგაფა“-თი მოხზულ მიწაზე და შემდეგ მას პატარა თოხებით სამ-ოთხჯერ მარგლიდნენ. ღომი სამეგრელოში იზრდებოდა მაღალე და შემდეგობაზე, ოქტომბერში, როდესაც მისი თავთავი დაშლილდებოდა შემდეგლით მოშვიდნენ — „გრშუა“, საიდანაც ოქტომბერს „ვიმათუთა“ დაერქვა. ღომის თავთავებს გამოსაშრობად ჩაყრიდნენ ძარში „ნანია“-ში, რომელსაც ძირი ლასტისა ჰქონდა და მაღალ ბოძებზე იყო შემდგარი. ღომის დაბინავების შემდეგ შეუდგებოდნენ ღომის გაცეხვის თადარიგს. ამისათვის ღომის თავთავებს დაჰყრიდნენ მოწნულ „ოლე“-ზე, რომელსაც ძირი ჰქონდა ლასტისა. ამ ოლეს კერის ცეცხლზე ჩამოჰყიდებდნენ, ქვეშ შეუნთებდნენ ნელ ცეცხლს, რომ ღომი ნებისათ გამოშშრალიყო. შემდეგ ღომის თავთავებს ფეხით სრესავდნენ („ჩაჩუა“) და ამორებდნენ მას ჩალასა და ღეროებს, რასაც უწოდებდნენ „გეადუა“-ს.

გარჩეულ ღომის თავთავებს ახლა საცეხველში „ჩამურში“ ჩაჰყრიდნენ ჩამური მთლიან ხისაგან იყო გამოთლილი და ხემო ნაპირი მას ღრმად ჰქონდა ამოჭრილი. ღომის ცეხვა „ჩხვარუა“ სამეგრელოში მძიმე საშუაოდ ითვლებოდა და ამისათვის მიმართავდნენ სხვადასხვა ხერხს.

ჩვეულებრივად ღომის გაცეხვა სწარმოებდა ხელების საშუალებით. სამი ქალი დადგებოდა „ჩამურთან“, რომელშიაც ეყარა ღომის თავთავები, ხელში აიღებდნენ მოკაუჭებულ ხისაგან გამოთლილ საცეხველებს — „კაკუტს“ და რიგით დაჰკრავდნენ ჩამურში მოთავსებულ ღომის თავთავებს. ხელის საცეხვლებით შეიარაღებული ქალები უნდა ყოფილიყო მხოლოდ სამი, გარკვეული ტაქტის მიხედვით სცემდნენ საცეხველს ჩამურში, რომ საცეხველები ერთმანეთს არ შობვედრილიყო. ამის თავიდან ასაცდენად გამოყენებული იყო სხვადასხვა სიტყვები, ხშირად უწმაწურიც. დაიწყებდნენ თვლით: ართი, ეირი, სუმი და შემდეგ მიაყოლებდნენ სიტყვებს რაც პირში მოადგებოდათ. ცდილობდნენ ეთქვათ სახუმარო სიტყვები, რომ ამით შეემსუბუქებინათ თავიანთი მძიმე შუშაობა.

ღომს ცეხავდნენ აგრეთვე ფეხითაც. ამისათვის მცეხვაფი ფეხებით შესდგებოდა გრძელ ტარიან საცეხველზე, რომელსაც თავი ჩადებულ ჰქონდა ოჩამურეში. ორივე ხელს მცეხვაფი მოჰყიდებდა მაღლა გამობმულ თოკებს და იგი ფეხების საშუალებით ამოძრავებდა საცეხველს და ღომიც ანგვარად იცეხებოდა.

გავრცელებული იყო აგრეთვე წყლით მექანიზირებული ჩამურცი, რომელსაც მიმაგრებული პქონდა წყლის საქაჩი და ეს ამუშავებდა საცეხველს.

სურ. 21. ღომის ცეხვა.

გაცეხვილ ღომის მარცვლებს ჩამურციდან ამოყრიდნენ და ჯობებით ანიავებდნენ „მოხინწუა ან ხიოროუა“ და ბურდლიან ნარჩენს („ნოცური“) ქათმებს გადაუყრიდნენ. ღომის გაცეხვა ქალებს ევალებოდა, მამაკაცისათვის ეს სამუშაო, როგორც სადღედაკაცო სამუშაო, დამამცირებლად ითვლებოდა და ამის გამო ქალები მთელი წლის განმავლობაში იძულებული იყვნენ ეს მძიმე სამუშაო თვითონვე შეესრულებინათ.

მებატონეებს კი ყავდათ ღომის მცეხვაეი ყმები, რომლებსაც მოჯალაბეს უწოდებდნენ. მოჯალაბენი სამეგრელოში ეკუთვნოდნენ ყმების ყველაზე დაბალ და დამცირებულ კატეგორიას.

ღომისაგან იხარშებოდა შავარი ფაფა „ლუმუ“, ფეტვისაგან კი ცხეებოდა მჭადი „ქკიდი“, ან ხარშავდნენ პატარა კვერებს.

ღომი და მჭადი ძნელი მოსაყვანი კირნახული იყო, მოითხოვდა მძიმესა და ხანგრძლივ შრომას, მოსავალს კი იძლეოდა მცირეს. ამიტომ მოსახლეობას აქ კირნახული არ ყოფნიდა და ხშირად სიმში-

ლობას განიცდიდა. ასეთ შემთხვევებში მოსახლეობა იკვებებოდა თურმე თხილით და წაბლით. დაფქულ წაბლისაგან ნქარს აცხობდნენ და სჭამდნენ¹.

გლეხების გადმოცემით ძველად სამეგრელოში სამეურნეო იარაღებიც მეტად პრიმიტიული ჰქონიათ. სიმინდის კულტურის შემოსვლამდის აქ რკინის სახნისი არც ყოფილა ხმარებაში. ღომს თესავდნენ და თოხნიდნენ თურმე პატარა თოხით, რომელსაც „ჩენგს“ უწოდებდნენ. ხმარობდნენ იგრეთვე ბხისაგან გაკეთებულ თოხებსო. პირველად სახნისი სამეგრელოში შემოსულა უტუ მიქავას დროს. ხალხის გადმოცემით უტუ მიქავა თვითონ მკედელი იყო, სახნისი მის სხვაგან უნახავს და იგი სამეგრელოში შემოუღიაო.

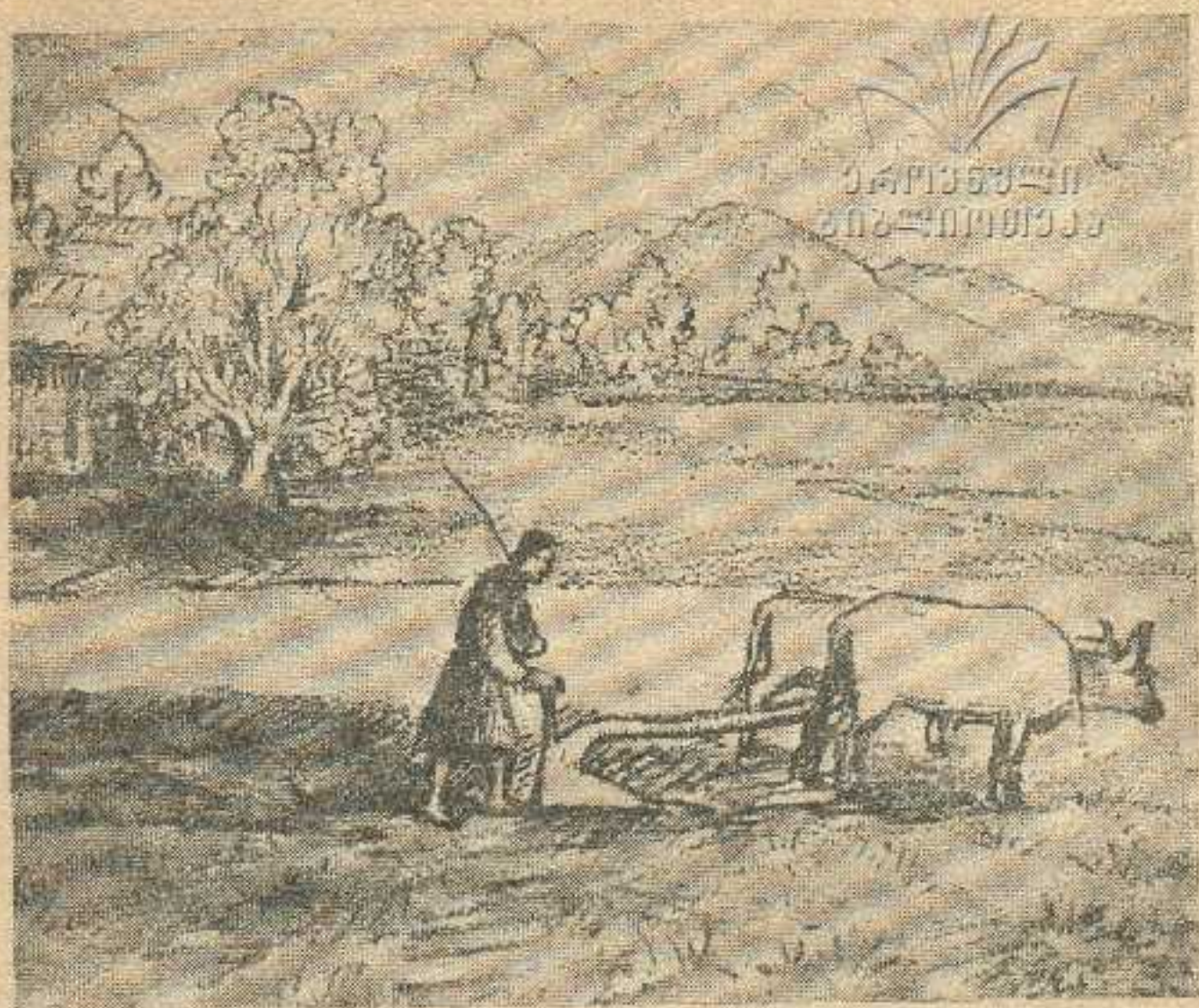
სამეგრელოს ზოგიერთ ადგილებში ძველად ითესებოდა პურიც „პიტაქობალი“, (ორ ფხიანი), „ირქიში“ ან „ირქლი“ (იფქლი) და ქვავი „ჭვე“, რომელსაც მკიდნენ თურმე „შანკით“. აიღებდნენ ორ მოკლე ჯოხს, მასში პურის თავთავს გაუყრიდნენ და ისე გლეჯდნენო.

XVII საუკუნის დასაწყისიდან სამეგრელოში შემოდის სიმინდი,² რომელმაც აქ იპოვა კარგი და ნოყიერი ნიადაგი და მე-XVIII საუკუნიდან სიმინდი იქცა მოსახლეობის მთავარ საკვებ პურეულად. სიმინდმა ჩქარა შესცვალა ღომი და ფეტვი. სიმინდის უხვმა მოსავალმა ამავე დროს ხელი შეუწყო მოსახლეობის მომრავლებას და მისი ეკონომიური პირობების გაუმჯობესებას. მაგრამ სიმინდის მოყვანადამუშავება ჩვენში წარმოებდა პრიმიტიული იარაღებითა და წესებით, რაც მოითხოვდა მძიმე ფიზიკურ შრომას. სიმინდი ითესებოდა პრიმიტიული კავით და მას ხელით თოხნიდნენ. მუშაობა წარმოებდა პრიმიტიული წესებით. გაბატონებული წოდება სრულებით არ ზრუნავდა სიმინდის მეურნეობის ტექნიკურ გაუმჯობესებაზე და მძიმე შრომის შემსუბუქებაზე.

დაბეჩავეებული გლეხი ერთი უღელა ხარითა და კავით მუშაობდა და რასაც სიმინდს მოიყვანდა, ორი მესამედი მემამულისათვის უნდა მიეცა, თვითონ კი ჭირნახული წლის ბოლომდის არ ყოფნიდა და შიმშილობდა.

¹ ამას ადასტურებს, სხვათა შორის, ქსენოფონტეც (V ს. ძ. წ.), რომელიც კოდხეთის აღწერაში ამბობს: „ბედლებში ეწყო მრავალი წაბლი. რომელსაც მთხიიკები ხარშავდნენ და პურის მაგიურ ხმარობდნენ“-ო (იხ. აღქსსადრე ქსონია, ისტორიული ნარკვევი, გვ. 116; Lat. I. 82).

² ა. ლამბერტი, სამეგრელოს აღწერა, გვ. 58; ივ. ჯავახიშვილი, საქარ. ეკონომიური ისტორია, ტ. I, გვ. 362—364.

სურ. 22. მიწის მოხვნა.

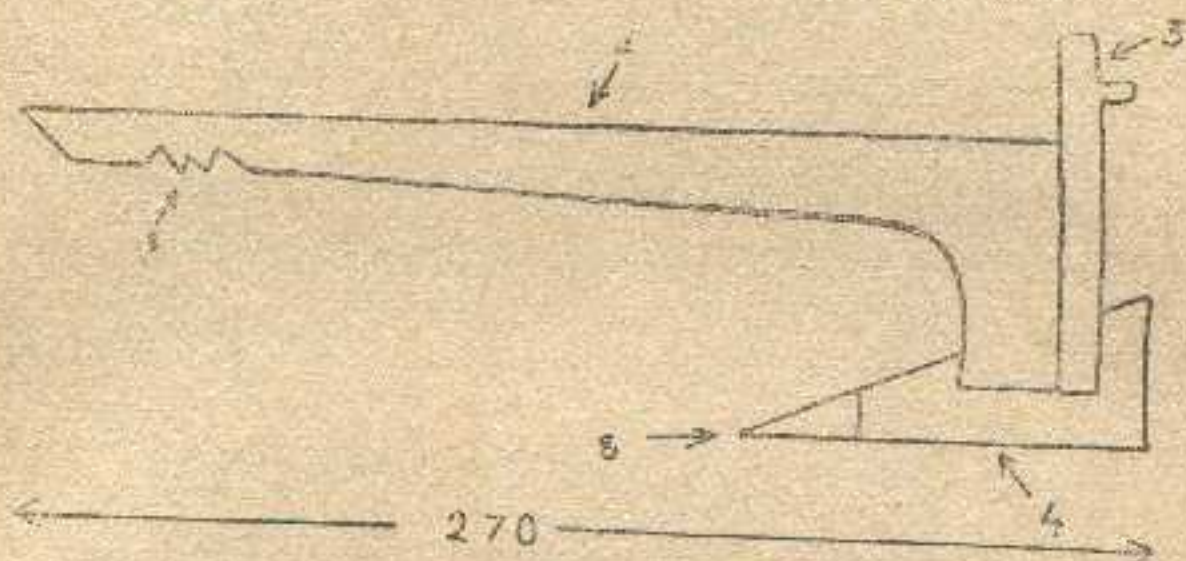
სამეგრელოში ითესებოდა სხვადასხვა გვარის სიმინდი. მთიან ნაწილში ითესებოდა წვრილი სიმინდი „რუხულა“, დაბლობში კი თეთრი, წითელი და „ციციუა“ სიმინდი. საყანე მიწა ვლესს ჯერ უნდა მოესუფთავეზინა, შემდეგ მას მოხნავდა ხის კავით „ოგაფა“, რომელსაც გაკეთებული ჰქონდა რკინის საბნისი. მოხნულ მიწაზე ითესებოდა სიმინდი და შემდეგ მას ფარცხავდნენ. სიმინდს თოხნიდნენ ორჯერ, ხოგან სამჯერაც. მიწა სამეგრელოში ურწყავია და სიმინდის მოსავალიც უმთავრესად ამინდზეა დამოკიდებული. მინდვრის სანუშაოზე იცოდნენ ნადის მიწვევა და ამასთან დაკავშირებული იყო სხვადასხვა ნადური სიმღერები. ხენის დროს მღეროდნენ ხარისას „ხოჯიში გიობირალი“, რომელიც ასე იწყებოდა:

აწო მორთი ხოლოშა,
ღვინ მისხუნუ თხოლოშა,

ოპო პოო, ვოპო პოო.
 მორთი აშო ხოჯ კვალიშა,
 ასე მეუ კვალიშ გალე,
 ოპო პოო, ვოპო პოო

და სხვა.

სურ. 23. მეგრული „ოჯაჟა“.

1. საწირღე, 2. ოჯაჟა, 3. ერჭყანი, 4. ქური, 5. კინახონა (სახნისი).

ყანის გათოხნისას მღეროდენ: ოქონურს, ოღოიადოიას, ხემხვაიოს და სხვა.

სიმიდის ტაროების გარჩევის დროს ნადი მღეროდა „ოჩეშხვე და ხვარეღი“.

გარჩეული სიმიდის ტაროებს არწყავდნენ გოდრებით და ჩაყრიდნენ სასიმიდეში. სიმიდს სელით ფშხენიდნენ ან საჩეჩელში ჩაყრიდნენ და საცეხველით ცეხავდნენ. დაფშხენილ სიმიდს არწყავდნენ საწყაოთი. ყველაზე დიდი იყო ქილა, რომელიც უდრიდა ერთ ფუთს (16 კილოს). ბათმანი იყო ნახევარი ფუთი, კოთხო $1/2$ ფუთისა და ორ გვედელა კი უდრიდა $1/2$ კოთხოს.

ოქტომბრის დიდ რევოლუციამდე სამეგრელოს მოსახლეობის ერთად ერთი საარსებო წყარო სიმიდი იყო. მართალია, ღობიც ითესებოდა, მაგრამ ძალიან მცირე რაოდენობით. სოფლის მეურნე სიმიდს ყიდდა და ამით იკმაყოფილებდა ოჯახის მრავალგვარ მოთხოვნილებებს. სიმიდით იკვებებოდა აგრეთვე შინაური საქონელი და ფრინველი. სიმიდის ეს მოსავალი სამეგრელოში ამინდზე იყო დამოკიდებული. ამასთანავე წინად არ მისდევდნენ მიწის განოყიერებას, თესლის ცვლა არ წარმოებდა, მიწა მუშავდებოდა შბრალთ კავითა და თოხით და გლეხებიც ოფლს უნაყოფოთ ღვრიდნენ. დროთა ვითარებაში სიმიდის გამუდმებული თესვის გამო პატივ-დაუყრელი

შიწა გამოიფიტა და სიმინდის მოსავალმა თანდათანობით იკლო. 1900 წლიდან სამეგრელოს მოსახლეობა განიცდიდა ქრონიკულ დამშევას¹. ამით სარგებლობდნენ ჩარჩი ვაჭრები და დამშეულ გლეხობაზე მალალ ფასებში ყიდდნენ ოსმალეთიდან შემოტანულ სიმინდს.

საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ სამეგრელოში დაიწყო სოფლის მეურნეობის სოციალისტური რეკონსტრუქცია და კოლექტივიზაცია. ამას მოჰყვა მუშაობის შექანიზირება, მეურნეობის რაციონალიზაცია და სიმინდის ნაცვლად სამეგრელოში შებოდის და ვითარდება უფრო რენტაბელური დარგები: ჩაი, რამი, მანდარინი, ტუნგო და სხვა. ყოველწლიურად მცირდება სიმინდის ფართობი, სამაგიეროდ სწრაფად იზრდება სუბტროპიკული პლანტაციები და ახლო მომავალში მოელი ეს მხარე იქცევა ციტრუსოვან კულტურათა ბაღნარად.

სამეგრელოს სუბტროპიკულ რაიონებში დღეს მეურნეობის წამყვანი დარგი ციტრუსია, რომელიც იძლევა უხვ მოსავალს და კოლმეურნეებზე დაინტერესებული არიან ციტრუსოვან კულტურის მოვლა-მოწენებით. ამან ხელი შეუწყო შეძლებულ და მილიონერ კოლმეურნეთა წარმოშობა-გაძლიერებას სამეგრელოს მოწინავე რაიონებში, როგორც არის სხვათა შორის ორსანტიის კოლმეურნეობა ზუგდიდის რაიონში. იგი სამართლიანად ითვლება მოწინავე კოლმეურნეობად, სადაც გატარებულია სოციალისტური შრომის ყველა პირობები.

შევენახეობა. ვაზის კულტურა წინად სამეგრელოში საკმაოდ იყო განვითარებული და ვაზიც აქაურ ბიწობებში კარგად ხარობდა².

სამეგრელოში გავრცელებული იყო ვაზის შემდეგი ჯიშები:

1. **ჩეჩხვალნი**, თეთრი და ტკბილი ყურძენი, მსხვილი მტევნიანი, რომლისაგან დგებოდა საშუალო ღირსების ღვინო;
2. **საქმეხვალნი**, თეთრი და საშუალო ზომის მარცვლოვანი, ღვინო კარგი ღირსების.

¹ პ. კობახიძე, მეგრეთა ქონებრივი მდგომარეობა 1915 წელს და მოსალოდნელი სიმშვილობა, გაზ. „სახლხო გაზეთი“, 1915 წ., №№ 427—437.

² Е. К. Н а к а ш и д з е Очерк виноградарства и виноделия в Грузии и Мингрелии, Сбор. сведен. по виноград. и виноделию на Кавказе, т. IV; А. Э р и с т о в, Сельско-хоз. письма. Как обновить старые виноградники Грузии и Мингрелии, Труды Кав. отд. сельск. хоз., 1889 г., №№ 7, 8; Л а в р о в, Мингрелия в сельско-хоз. отношении, газ. Кавказ, 1912 г., № 102.

ივ. ჯავახიშვილი, სამეგრელოში შერჩენილი ყურძნის ჯიშები (იხ. მისი საქართველოს ეკონომიური ისტორია, წ. II, გვ. 447).

3. კრახუნა — თეთრი და მსხვილი-მარცვალა, ღვინო კარგი;
4. ციცკა — თეთრი და წვრილ-მარცვალა, ღვინო საშუალო;
5. კაპიში — თეთრი, მარცვალი საშუალო, ღვინო კარგი;
6. ზვინილუნი — თეთრი, მარცვალი საშუალო, ღვინო კარგი და
ოქროს ფერი;
7. ჩაპიფაში — თეთრი, მარცვალი საშუალო, ღვინო კარგი;
8. ბრენი — თეთრი და მსხვილი-მარცვლოვანი, ღვინო კარგი;
9. ტორკაუნი — თეთრი, მარცვალი წვრილი, ღვინო კარგი;
10. თხუთხი — თეთრი, მარცვალი წვრილი, ღვინო კარგი;
11. პანეში — მუქი ლურჯი ფერისა, მარცვალი მსხვილი, ღვინო
კარგი.
12. დონდვაბია¹ — (პაპასქირი), შავი და წვრილ-მარცვლიანი,
ღვინო მდარე.
13. დუნდუში — შავი და მსხვილ-მარცვლიანი, ღვინო წითელი
და კარგი;
14. ოჯალეში — შავი და წვრილ-მარცვლოვანი, ღვინო საუკეთესო;
15. ზოტიში — შავი, მარცვალი საშუალო, ღვინო საშუალო და
მღებავი;
16. ცხენიფურკანი — შავი, მარცვალი მოგრძო და მსხვილი, ღვი-
ნო კარგი;
17. უგვარო — შავი, მარცვალი საშუალო, ღვინო მაგარი და
მწლაკე;
18. ხოჯიშთოლი — შავი და მსხვილ-მარცვლოვანი, ღვინო
მდარე;
19. ფონური — შავი, მსხვილ-მარცვალა, ღვინო საშუალო;
20. კაბისონი — შავი, მარცვალი საშუალო, ღვინო საუკეთესო;
21. ხარდანი — შავი და წვრილ-მარცვალა, ღვინო კარგი ღირ-
სების;
22. ოდესა (იზაბელა) — შავი, მარცვალი საშუალო, ღვინო მდარე
და სხვა;

ამ ვაჭებს შორის საუკეთესოდ ითვლებოდა: ოჯალეში, ჭვინილური, ჩეჭიფეში, ხარდანი და კაბისონი. ყველაზე უხვ მოსავალს და საუკეთესო ღვინოს იძლეოდა თურმე „ოჯალეში“,¹ რომელიც იყო სქელი, მაგარი და სააშო დასალევი ღვინო.

¹ გ. ბოროხდინის ცნობით, სამეგრელოში პირველი ადგილი ღირსებით „ოჯალეში“-ს ღვინოს ეჭირა. ამ სიტყვის ეტიმოლოგია შემდეგია: ბა მერულად მხესა ხიშნავს, ოჯალეში საშუალო ადგილს, აქედან წარმოსდგა დამახინჯებული სიტყვა ოჯალეში (იხ. ბატონ-ჯიბა სამეგრელოში, გვ. 6).

ვაზის ეს ჯიშები მაღლარი ყოფილა— „ჯ ა შ ბ ი ნ ე ხ ი“ და ხეებზე გაბმული. ეს ჯიშები სამეგრელოში ფილოქსერამ ვეწვე მოსპო, მათი თითო ოროლა ძირი აქა-იქ თუ არის დარჩენილი. შათ ნაცვლად დღევანდელ სამეგრელოში გავრცელებულია: კოტეჯი, ნამყენი, ცოლიკოური, ნოვა, ფრანგულა და საფრანგულ მსხვერპლად აქ მისდევენ ჩხოროწყუს რაიონის სოფლები, განსაკუთრებით: ახუთი, ფოცხო და უშაფათი.

ვენახის მოვლა-მოშენება და ღვინის დაყენებაც ჯერ კიდევ ძველი წესებით სწარმოებს. ყურძენი სამეგრელოში მწიფდება შემოდგომაზე და იკრიფება ოქტომბრის დამლევს. მაღლარ ვაზს ხეებზე კრეფავენ და მტევნებს ჰყრიან „გიდელში“, ჩამოუშვებენ ხიდან და კლიან გოდრებში. ყურძენით სავსე გოდრებს ეზიდებიან მარანში და იქ საწნახელში ჩაყრიან. საწნახელი მთლიანი ხისაგან არის გათლილი, მიღებულია უფრო ცაცხვის საწნახელი. რომლის სიგრძე დაახლოებით 2,80 მეტრს უდრის. საწნახელში ჩადის 25—30 კალათი ყურძენი. კალათა ყურძენი იწონის ორ ფუთს და მისაგან იწურება ერთი კოკა ღვინო. საწნახელში ყურძენს ფეხებით ჭყლეტენ. თავღვინო რომ გამოიწურება, ნარჩენ ჭაჭას დაასხამენ წყალს, დაახლოებით 25 კოკას და ამ წყალს შეხდევ გაატარებენ ოთხი საწნახელის ჭაჭაში. ამ წყალ-ნარევ ღვინოს ჩაასხამენ ქვევრში. ახალ ღვინოს ჩააყენებენ კასრებში ან ქვევრებში და იგი დაიდუღებს ერთს თვეში. იანვარში, როდესაც ღვინო დაიდუღებს ახალ ჭურჭელში გადაასხამენ, ქვევრებს მიწაში ჩაფლავენ, ნაპირზე ქვევრს ბალის ქერქს დააფარებენ და ხედ მრავალ ქვას ადებენ. კარგად დამზადებული აქაური ღვინო სძლებს ათის წლოებით. ღვინის საწყაოდ იხმარება „ლიტრა“—ლიტრა, რომელიც უდრის ერთ ბოთლს. „კართხა“ ნახევარი ლიტრაა, „ფოხალი“—24 ლიტრა, „სატარელო კოკა“—30 ლიტრაა.

1936 წლიდან პარტიისა და ხელისუფლების მითითებით სამეგრელოში გაცხოველდა ვაზის კულტურის მოშენების ინტერესები. ამ მიზნით აქ მუშაობენ აგრონომები, რომლებიც კოლმეურნეებს აძლევენ რჩევა-დარიგებას ვაზის ჯიშების შერჩევა-მოშენების საქმეში. დღეს სამეგრელოს თითქმის ყველა რაიონებში შეხვდებით საკარმიდამო ფართობებზე ლამაზად ჩამწკრივებულ ნამყენ ვაზის ვენახებს.

მესაქონლეობა. მესაქონლეობას სამეგრელოში ძველადვე მისდევდნენ და მეურნეობის ეს დარგი მნიშვნელოვან როლს თამაშობდა მეგრელების ეკონომიურ ცხოვრებაში. მესაქონლეობას აქ ეწე-

თუნენ უმთავრესად შთიან რაიონებში, ტეხურისა და ხობის-წყლის
 სათავეებში მოსახლე სოფლები: კურხუ, ჯვალი, მუხტურა, ჯვარი და
 ბარდა. ამ სოფლებში მცხოვრებ გვარებს შორის მამა-პაპიდან მეჯო-
 გეობას მისდევდენ: კურხუში — ნაჭყეპია და ჯოჯუა; მუხტურაში — კვარაც-
 ხელია; მუხტურაში — თოლორდა და გაბედა; ჯვარისა და
 სულუხია. ჯოგში უმთავრესად ძროხები ჰყავდათ, ცხვრები და თხე-
 ბი კი მცირე. ცხვარს სამეგრელოში არ სწეელიდნენ. მას მხოლოდ
 მატყლისა და ხორცისათვის ინახავდნენ. თხებს კი სწეელიდნენ და
 ყველსაც აკეთებდნენ. წინათ აქაურ შეძლებულ მეჯოგეთა შორის ცნო-
 ბილი ყოფილა ძიკი კვარაცხელია, რომელსაც ჰყოლია 300—400-
 მდე შეწველი ძროხა. მეჯოგე იყვანდა მწყემსებს ხუთი წლის ვადით.
 მწყემსს ეძლეოდა გასამრჯელო. მწყემსს თუ ძროხების მოწველა არ
 შეეძლო, მას მეჯოგე აძლევდა 3—5 ძროხის ნახევარს და აგრეთვე
 უნაწილებდა მას მათ ნაწველსა და ნამრავლის ნახევარს. ვისაც
 მწყემსობასთან მოწველაც შეეძლო, მას მეჯოგე აძლევდა 5—10 ძრო-
 ხის ნახევარს მათი ნაწველისა და ნამრავლით. იმ შემთხვევაში, რო-
 დესაც მწყემსი ვადაზე ადრე მოისურვებდა წასვლას, მას მეჯოგე
 ასე უსწორებდა ანგარიშს: „ორი წლის ნამსახურს მწყემსს ეძლეოდა
 ოთხი ძროხის ნახევარი მონაგებით; სამი წლის ნამსახურს კი ექვსი
 ძროხის ნახევარი მონაგებით. ხუთი წლის შემდეგ მწყემსი მიდიოდა
 თავისი საქონლით და იგი ხდებოდა დამოუკიდებელი მეჯოგე. საქ-
 მელ-სასმელი, ტანისამოსი და საქონლის ყველა ხარჯებიც მეჯო-
 გისა იყო და მეჯოგიდან წასულ მწყემსს ხშირად გაყავდა 15—20 ძრო-
 ხა. თუ მწყემსი კარგი მომუშავე იყო და მას სურდა მეჯოგესთან
 კიდევ დარჩენა, მეჯოგე მწყემსს, მეორე ხუთ წელში უმატებდა 2—3
 ძროხას.

შეძლებულ მეჯოგეს საკუთარი საზაფხულო ქოხი ჰქონდა, სი-
 დაც ზაფხულის პერიოდში დგებოდა საქონელი და ძროხებსაც სწე-
 ლიდენ. აქ იყო მეხელე, რომელსაც ევალებოდა ყველის გაკეთება
 და საქმლის მომზადება, აგრეთვე ტურქლის დასუფთავება და სხვა.
 აქვე იყო „მეგინე“, რომელიც ხბოებს მწყემსს ავდა. მას გასამრჯე-
 ლო არ ეძლეოდა, მხოლოდ კვება ჰქონდა მუქთი.

აქაური ჯოგი ზაფხულობით შთაშია: დვირში, კემლაკესარში
 და ოცალუეში (ტეხურის სათავეშია აგარაკი ლეზარდეს მახლობ-
 ლად). საქონელი მეგრელებს ზაფხულობით გადაჰავთ აგრეთვე რა-
 ჭაში, ბაღდადში და გურიაში.

შთაში საქონელი რჩება 15 ოქტომბრამდე. შემდეგ კი ჯოგებს
 ბარისაყენ მიერეკებიან და ზამთრობით საქონელი უყენიათ: ქალა-

დიდში, სირიაჩქონში, აჯამეთში, ხორგა-ხეთაში, სადაც საზამთრო ქონებია გამართული ძროხები ადგილობრივი ჯიშისა და „მეგრული ძროხა“, რომელიც იწველის 6—7 თვე.

ჯოგში ძროხებს დილა-საღამოს წველიან. ~~მეგრული ძროხებს~~ ერთად შეყრიან. მწყემსები ხელში აიღებენ რძის ~~ქუჭისაგან~~ „ნგვას“-ს და ძროხების მოწველას შეუდგებიან. გავსებულ ნგვას ხის კასრებში სცლიან. კასრზე გამართულია საწური, რომელშიაც უფენია გვიმრა და რძეც მასში იწურება. რძით გავსილ კასრში ჩაასბამენ ყველის შესადედებელ წამალს, დახურავენ თბილად და ცეცხლთან მისდგამენ. წამალს „ნაწი“ აკეთებენ თხის კუჭისაგან და აგრეთვე ხბოსა და გოქის კუჭისაგანაც ამზადებენ, უკეთესად ითვლება გოქისა. კასრში რძე ნახევარ საათში შედელდება და მას გრძელი ჯოხით „სარსით“ მოურევენ, შემდეგ შედელდებულ ყველს „დელამოწს“ ხელით აგროვებენ და ხელით სწურავენ. შრატს კასრიდან სხვა ჭურჭელში გადაასხამენ და შემდეგ მისაგან ხაჭოს მოადულებენ.

გაივლის ხანი, დაახლოვებით 12 საათი და მეხელე ახლა შეუდგება ჭყინტი ყველისაგან სულგუნის გაკეთებას. ამისათვის დაჭრილ ახალ ყველს ჩაყრიან აშიშინებულ წყალში და მას ჯოხით მოურევენ, როცა ყველი გაწილდება, მაშინ ყველს გადმოიღებენ ხონჩაზე და ხელით ხელავენ. მოხარშული ყველი კარგად რომ გაიზილება, გუნდებს მოსწყვეტენ, დაახლოვებით ნახევარ კილოს ოდენობისას და ამ გუნდას ბურთივით ამრგვალებენ. კარგად გახელილ გუნდას ცოტათი გააბრტყელებენ და შემდეგ ამ სულგუნს „სიჯოგინს“ ხის კალაპოტში ჩასდებენ. კალაპოტი წარმოადგენს ხის კასრს, რომელშიაც ჩადის 5—6 სულგუნი. კალაპოტში სულგუნი რჩება ერთი დღე-ღამე, შემდეგ ამოალაგებენ და ჩააწყობენ მარილიანი წყლის დიდ კასრში ან ქვევრში. კარგად გაკეთებული სულგუნი დაახლოვებით ინახება 6-7 თვე.

სულგუნის გარდა მეგრელები აკეთებენ უბრალო ყველსაც, რომელსაც „კიპუგვალს“ უწოდებენ. ეს ყველი მდარე ღირსებისაა და რაფადაც ფასობს. მეჯოგეებს სულგუნი გუდებით მიაქვთ ბაზარში გასასყიდათ, გუდაში ეტევა 30—50 სულგუნი. მეგრული სულგუნი კარგი ღირსებისაა, ცხიმშიანია და გემრიელი. ყველი აქ კეთდება მოუხდელი. საზოგადოდ სამეგრელოში არ იციან რძისაგან კარაქის გამოხდა. ამიტომ მეჯოგეები არ მისდევენ კარაქ-ერბოს დამზადებას და შათ არც ეხერხებათ კარაქის დამზადების საქმიანობა. ხაჭოსაც მეჯოგეები გემრიელს აკეთებენ.

წინათ აქაურმა მეჯოგეებმა იცოდნენ „აზარა“ ტომანეთის შეწვენა. როდესაც მეჯოგე დაზარალდებოდა, მაშინ იგი აწყობდა აზარას. ამ მიზნით იგი სადილს გამართავდა და დაიწვევდა მეჯოგეებს, რომლებიც აღუთქვამდნენ დაზარალებულს შეწვენას ფულით თუ საქონლით. ჩვეულებრივ შეეწეოდნენ თითო ხმოთი (ქართული ოჩხარი).

ამ მსხვილფეხა საქონლის მოშენებასთან წინათ ჯვარის თემში მოსახლეობა მისდევდა წვრილფეხა საქონლის—ცხვრისა და თხების მოშენებასაც. ჯვარში ცნობილი ყოფილა ჯარნა არქანია, რომელსაც ყოლია 1000 სული ცხვარი და თხა. ზაფხულში ცხვარი ყოლიათ გურჯისტის მთებში, ზამთარში კი სოხუმის დაბლობში. ცხვარს ამრავლებდნენ ხორციისა და მატყლისათვის. სამეგრელოში გავრცელებული ყოფილა სამი ჯიშის ცხვარი: „ნამარგალუ“, შავი ფერისა და საშუალო ტანისა, დუმა აქვს მომცრო, მატყლი საშუალო ღირსებისა; „ნაყარაჩუ“, უმეტესად შავი, ტანი და დუმა მოზრდილი, მატყლი საუკეთესო; „ქურთი“, უმთავრესად შავი, ტანი დიდი, დუმა საშუალო, მატყლი კარგი. „ნაშონური“ („კატა“) უფრო თეთრი ყოფილა, საშუალო ტანისა, დუმა პატარა, მატყლი კარგი.

თხებში ყველას სჯობდა „ნამარგალუ“, რომელიც კარგი შეწველია, ხორციც გემრიელი აქვს და ტანითაც დიდი, ბევრი კი აქვს მოკლე და ღირსებით მდარე.

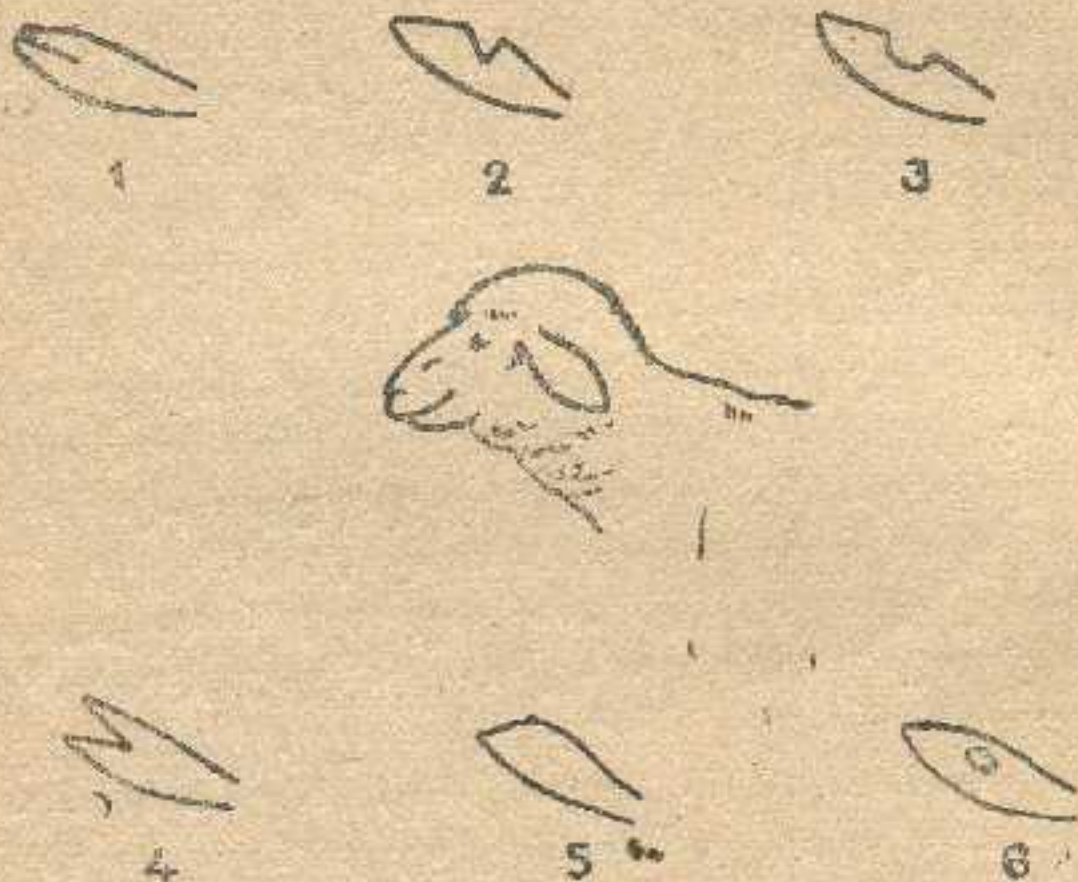
ბევრი ცხვრის პატრონი მოჯამაგირეთ მწყემსს იყვანდა ხუთი წლის ვადით. ახალგაზრდა მწყემსს ეძლეოდა 25 სული თხა-ცხვრის ნახევარი მთიევე ნამრავლით ხუთი წლის განმავლობაში. გამოცდილ მწყემსს აძლევდნენ 60 ცხვარ-თხებს და ხუთი წლის შემდეგ ამ 60 ცხვარ-თხას ნამრავლით შუაზე გაიყოფდნენ მეცხვარე და მწყემსი. თხის ჯოგში იყო მეხელეც, რომელიც თხის რძისაგან ამზადებდა მაწონსა და ყველს. მეცხვარე თავის ფარას უკეთებდა ნიშანს. ამისათვის ცხვარს ყურზე უკეთებდნენ სერს და ყურსაც სხვადასხვა საბით ამოუჭრიდნენ, ზოგს ირიბად, ზოგს გაუხვრეტდნენ და სხვა. ასეთ ნიშანს მეგრელები უწოდებდნენ „ხნწრა“ (სერი). ის იყო მრავალგვარი: ჩხოტი, კაკი, სირი, ხვირი და სხვა.

აქაურ საქონელს სხვადასხვა ავადმყოფობა უჩნდება და წინად გლებობა შინაური წამლობით ცდილობდა დაავადებულ საქონლის განკურნებას. ეს ავადმყოფობანი შემდეგია:

ჭიჭინა. საქონელს უსივდება მკერდი და მხარ-ბეჭი. ეს ითვლება მძიმე ავადმყოფად და საქონელიც იშვიათად რჩება.

ყვავილეთი. უსივდებია თავ-კისერი და მას შეულოცვიტ გკურნალო-
ბენ. წამლად ნაყავენ ბალახს „ყოყე“-ს და მას ავადმყოფ საქონ-
ელს ყელ-კისერზე წაუსვამენ.

გერცემი. საქონელს ასტკივდება ჭაჭები და იგი სიმწარით
ზურგზე გორაობს. მას შეულოცავენ და იტყვიან: „ელუარი შგელუა-
ნი, მგელი გეძელუანი, მოდი, წადი უკ გელსა“ (იტყვიან სამჯერ).
საქონელს ზურგზე დააყრიან თოფის წამალსაც.

სურ. 24. ცხვრის სერი „ხწრა“: 1. „ხხოტი“, 2. კაკი, 3. სირი,
4. კვირთი, 5. წაჭრილი, 6. გახვრეტილი.

ბარუ. ძროხა იბერება და ველარ იცოხნის, მაშინ დაუძახებენ
იმას, ვისაც „ბარუ“ (მსხვილი და ჭრელი მატლია) მოუკლავს და
იგი იმ ფეხს, რომლითაც მას ბარუ მოუკლავს, ძროხას ზურგ-
ზე წაუსვამს და იტყვის — „ბარუ მოვკალიო, ავადმყოფი მორჩესო“.

გელა. შეეყრება ძროხას, ზურგი ასტკივდება, აღდგომა ეზარება
და გორაობს. მას შეულოცავენ, შემდეგ ყურსაც ააჭრიან და სისხლს
გამოუშვებენ.

ფარფალუ. უჩნდება საქონელს ღვიძლსა და ფილტვებში. ეს
საქონლის პეპელაა და საქონელს უჩნდება დაბლობში ბალახი „მოლი“-
საგან.

ფართალუს სწამლობენ ასე შეზავებული წამლით: კვერცხს, და-
ნაკულ წიწაკასა და ქვარტლს გახსნიან მწარე გაგრილისა და მწყანე
შაბის წყალში და დაავადებულ საქონელს შეასხევენ.

მესაქონლეობასთან სამეგრელოში ვისდევენ ცხენებს მძინებას.
ცხენი წინად დიდ როლს თამაშობდა სამეგრელოს ეკონომიკურსა და
საზოგადოებრივ ცხოვრებაში. ცხენი ძველად იყო არა მარტო სახე-
დარი ცხოველი, რომლის საშუალებით ხდებოდა მიმოსვლა და
ტვირთის გადაზიდვა, არამედ ცხენზე ჯდომა და ცხენით ჯირითი
ვაჟკაცობად ითვლებოდა. სამეგრელოში ცხენი მეტად უყვარდათ
და ვაჟკაცობა ცხენის გარეშე წარმოუდგენელი იყო. ნადირობა და
ლაშქრობა უცხენოთ შეუძლებელი იყო, ამიტომ კარგი ცხენის პატ-
რონს თემ-ჯარში თავი დიდად მოქონდა. ამის გამო კარგი და ჯი-
შიანი ცხენის მოშენება-გახედუნას სამეგრელოში ძველთაგანვე ვის-
დევდნენ. ჯიშიან ცხენად აქ ითვლებოდა „ნამარგალუ“ და „ხაინ-
დრავა“.

ნამარგალუს ჯიშის ცხენი ტანით დიდია და მუშაც, მაგრამ ტლან-
ქია და მას თუხმარლობა აკლია. ხაინდრავას ჯიშის ცხენი კი ტანით
უფრო მორჩილია, მაგრამ იგი კობტაა და კარგი თოხარიკიც.

მეცხენეობასთან დაკავშირებით სამეგრელოში გავრცელებული
იყო ცხენის ქურდობაც, რაც ვაჟკაცობად ითვლებოდა. ცხენის
მოპარვა მოითხოვდა გულადობას და დიდ მოხერხებას, რომ ნაქურ-
დალი ცხენი პატრონს ვერ გამოეცნო და ქურდის ეინაობა არ გამო-
შვლავნებულყო, რაც საჭრახისად ითვლებოდა. ამას აღნიშნავენ სა-
მეგრელოში თითქმის ყველა უცხოელი მოგზაურებიც. შარდენის
თქმით, სამეგრელოში მამაკაცები ქურდობაზე არიან აღზრდილნი. ისი-
ნი ქურდობის ხერხებს სწავლობენ და მას თავიანთ პროფესიად ხდიან.
ეს აძლევს მათ სიამოვნებას და სახელს, ქურდობისათვის მათ აქე-
ბენო. ა. ლამბერტის სიტყვით წმ. გიორგის მეგრელები აკუთ-
ვნებენ ქურდის სახელს და ამტკიცებენ, რომ ილარიობას იგი ხარს
იპარავს და ეკლესიაში მიჰყავსო. ამიტომ იმ ლამეს მეგრელები ქურ-
დობენ და თან ამტკიცებენ, რომ თუ წმინდანი იპარავს, ჩვენც მას
უნდა მივბაძოთ და ჩვენც მოვიპაროთო (ა. ლამბერტი, 144)).

მეგრული ხალხური თქმულება მდიდარია ცხენის ქურდობის
ეპიზოდებით. ცხენის ქურდობა სამეგრელოში სასახელოდ ითვლე-
ბოდა და კარგ ქურდს მოწონება ჰქონდა საზოგადოებაში. სადაც
ასეთი სახელოვანი ქურდი იყო, იმ სოფელსა და თემს ქურდობის შიში
არ ჰქონდა, რადგანაც სხვა ქურდი ვერ გაბედავდა იქ შესვლას და
ქურდობის ჩადენას.

ამიტომ ასეთი სახელოვანი ქურდი თემ-საზოგადოებისათვის საჭირო კაცი იყო. ვაჟკაცი რომ ახალ ჩოხას ჩაიცვამდა, ეს მეორე დღეს დახეული უნდა ყოფილიყო, განსაკუთრებით ჩოხის კალთები და სახელოები. ეს იყო ვაჟკაცობის ნიშანი და იტყოდნენ, რომ იგი ცხენის საქურდლად წასულა და ტანისამოსი შემოხვედაო, ამას გამო ზოგიერთი ჩოხის სახელოებს განგებ დახევედა თურმე, რომ ეთქვათ იგი ცხენის ქურდია და ვაჟკაციაო.

ქურდობის წინააღმდეგ საჭირო გამხდარა რაიმე ნიშნის დადება ცხენზე, რომ მეზატრონეს თავისი დაკარგული ცხენი გამოეცნო და უკანვე დაებრუნებინა. ერთ ასეთ საშუალებათ მიღებული იყო ცხენის დადიღვა. სამეგრელოში დღემდის ცხენის მრავალი დაღებია შემონახული, მაგრამ სამწუხაროდ ცხენის ეს დაღები სპეციალური შესწავლისა და გამოკვლევის საგანი ჯერ არ ყოფილა.

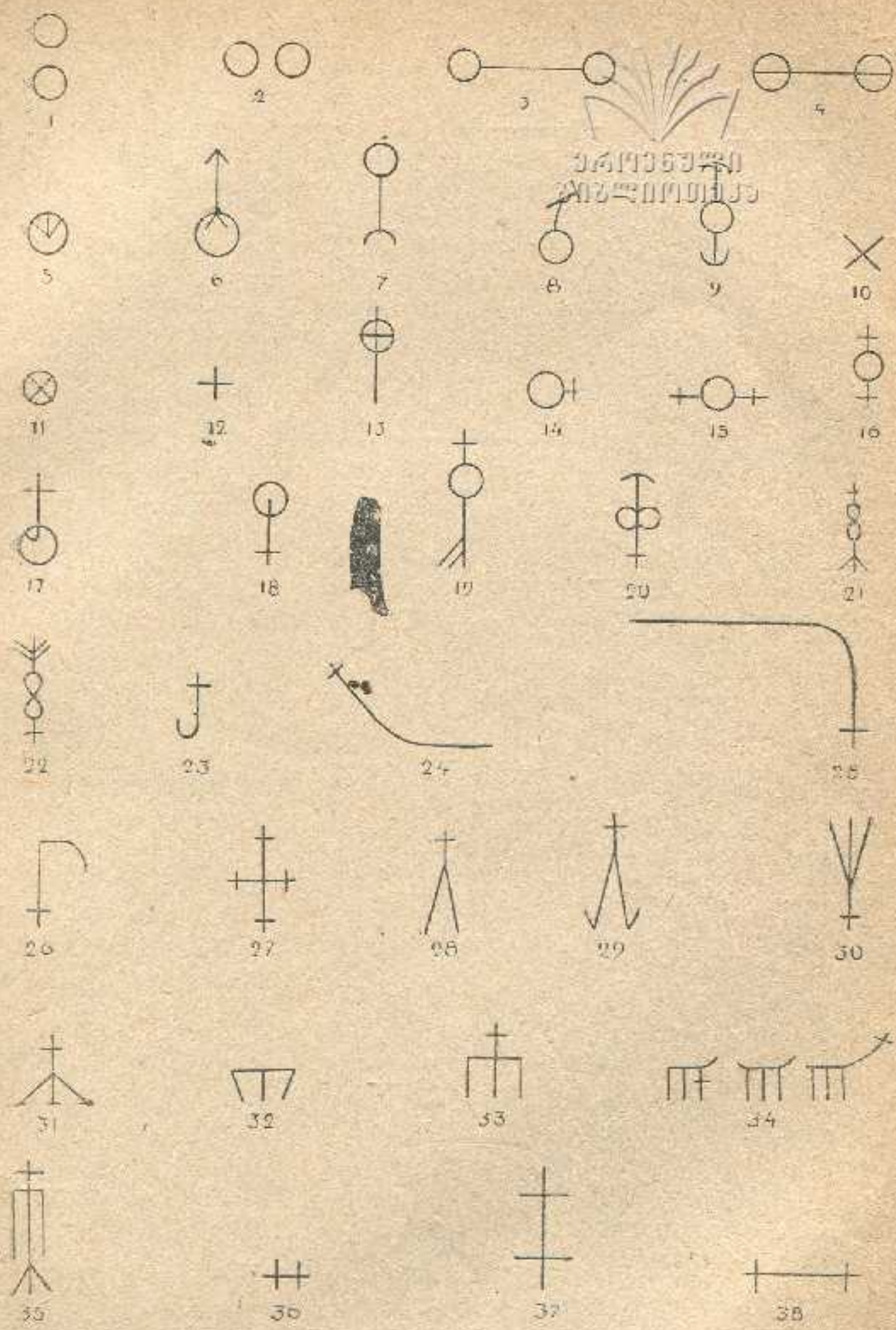
ამავე დროს დაღისა და მისი ნიშნების წარმოშობას საყურადღებო ისტორია აქვს. თავდაპირველად დაღები ჰქონდათ მალალ წოდებას, თავად-აზნაურებს. თითოეულ მეზატრონეს თავისი საკუთარი დაღის ნიშანი ჰქონია. ყმებს ცხენი თუ ეყოლებოდათ მათ მეზატრონის დაღი უნდა გამოეთხოვათ. ამისთვის ყმასა და ვალდებულ გლეხს დაღის ჯარიმა მართებდა და მეზატრონესათვის დაღის გადასახადი უნდა მიერთმია.

ზატონყმობის გადავარდნის შემდეგ შეძლებულმა გლეხებმა დაიწყეს თავიანთი ცხენების დადიღვა თავისივე ნიშნით ან თავისი გვარის პირველი ასოს გამოსახვით, როგორც, მაგალითად, გვასალია „გ“, ჯანაშია „ჯ“ და სხვა.

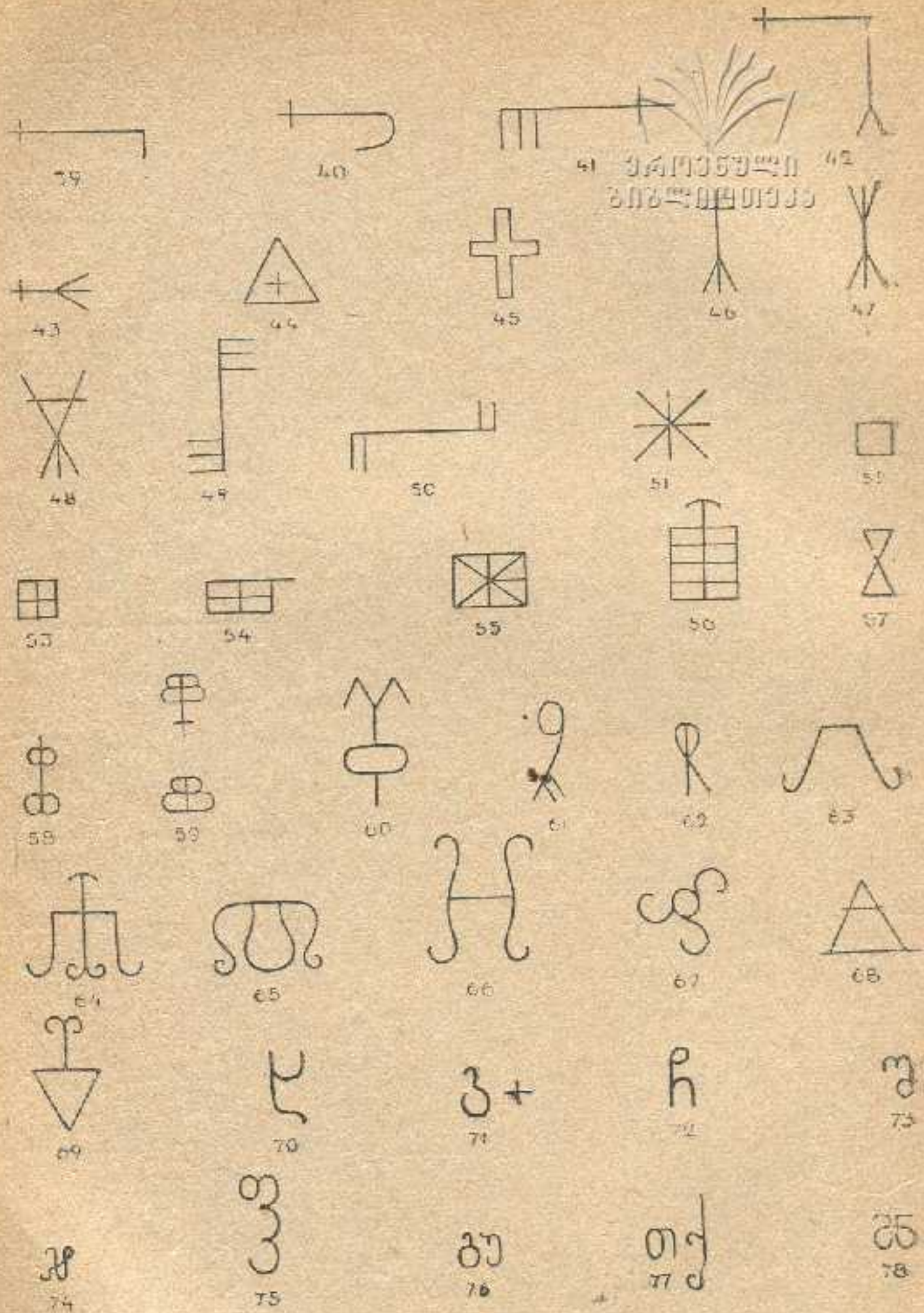
ცხენის დაღებს შორის ყველაზე გავრცელებული და ცნობილია სამეგრელოში ორი დაღი: ხაინდრაგასი და შელიასი.

სურ. 25. ცხენის დაღები: 1. დადიანი, 2. ხაინდრაგა, 3. საცვიშლო.

სურ. 26. ცხენის დასვები.

სურ. 27. ცხენის დანები.

○
 ○
 ○
 ○
 ონნე ჴეხზე
 Ⴕჰჰნე ჴეხზე
 79

+
 —
 ონნე ჴეხზე/ღჰჰნე
 Ⴕჰჰნე ჴეხზე
 83

†
 ○
 +
 Ⴕჰჰნე ჴეხზე
 ონნე ჴეხზე
 80

†
 †
 +
 Ⴕჰჰნე ჴეხზე
 ონნე ჴეხზე
 84

○
 †
 ○
 Ⴕჰჰნე ჴეხზე
 ონნე ჴეხზე
 81

—
 †
 †
 ≡
 Ⴕჰჰნე ჴეხზე
 Ⴕჰჰნე ჴეხზე
 85

Ⴕ
 Ⴕ
 Ⴕ
 Ⴕჰჰნე ჴეხზე
 Ⴕჰჰნე ჴეხზე
 82

†
 †
 †
 †
 Ⴕ
 Ⴕ
 Ⴕ
 Ⴕჰჰნე ჴეხზე
 Ⴕჰჰნე ჴეხზე
 Ⴕჰჰნე ჴეხზე
 86

სურ. 28. ცხენის დაღები.

დაღების მებატრონეთა დასახელება (იხ. სურ. 26, 27, 28).

1. ჭურღულა, გლეხი, სოფ. ყულისკარი.
2. საჯაია, აზნაური.
3. კიხირია, გლეხი, ფიჩორი.
4. ქოთანა, „ რუფი.
5. წულაია, „ სკურდი.
6. ნადარაია, „ ხორგა.
7. კუბაბრია, „ ზუგდიდი.
8. ჩხეტია, აზნაური, კოკი.
9. ეხეია, გლეხი, თტობე.
10. ფაფია, „ ჯვარი.
11. აფშილა, „ ჯვარი.
12. „ჩიბულურის დალი“, სოფ. ჩიბულა.
13. კუბაბრია, გლეხი.
14. ფიჩორია, აზნაური, ნაფიჩხოჟ.
15. მენგელია, გლეხი, ახუთი.
16. დგებია, აზნაური, სალედგებო.
17. შერვაშიძე, თავადი.
18. ფაღავა, აზნაური, ბანძა.
19. ქორთუა, აზნაური, ბეთა.
20. შედანია, გლეხი, კორცხელი.
21. წურწუშია, „ ლეწურწუშმე.
22. ლაშქარია „ ქვალონი.
23. გადილია „ ხეთა.
24. „ქინუში დალი“ სალიპარტიო.
25. გვათუა, აზნაური, ხორში.
26. გაბუნია, აზნაური, ბანძა.
27. ნარება, გლეხი, არასთქმანი.
28. გაბელისა, აზნაური, ქოლა.
29. ჩიტაია, გლეხი, ჩხოროწყუ.
30. კუმულარია, გლეხი, ხუბი.
31. ანჯაფარია, აზნაური, კიწია.
32. შავდია, აზნაური, ჯვარი.
33. ბოზუა, გლეხი, ცაიში.
34. ხაინდრა, აზნაური, ლეშაინდრე.
35. ქირია, გლეხი, ცაიში.
36. შელია, აზნაური, გარანა.
37. ყვანია, გლეხი, ზუგდიდი.
38. სიჭინა, „ ლესიჭინე.
39. პატარაია, „ ფიჩორი.
40. თოფურაძე, აზნაური, აბაშა.
41. ჯაბუა, გლეხი, ზუგდიდი.
42. ხოჭოლა, აზნაური, ქვალონი.
43. აფაქია, „ საბინო.
44. ჩაჩიბაია, „ ალფრტა.
45. ლემონჯა, გლეხი, იზაური.
46. წურწუშია, „ წალენჯინა.
47. კანთარია, „
48. გვალია, „
49. დარსალია, „ ზუგდიდი.
50. ქობალია, „ თდიშა.
51. კანია „ ერკვეტა.
52. „ მარხეულში დალი“.
53. გარინა, გლეხი, თეკლათი.
54. ხორავა, „ თჩხომური.
55. „ ჩერტიშ დალი“, შაქაცარია, გლეხი, ზუგდიდი.
56. გოგოლი, გლეხი, კალადიდი.
57. ტიკალუა, „ ინჩხური.
58. ქობაქია, თავადი, კალადიდი.
59. ჩიჩუა, აზნაური, ზუგდიდი.
60. ჩხოლარია, „ გალი.
61. კობახია, „ ბეთა.
62. ლაღუა, „ ქვალონი.
63. ემუნგარი, თავადი, სამურზაყანო.
64. მამფორია, გლეხი, ფაჩორი.
65. ანჩიბაია, აზნაური, ფაქვეში.
66. რაფავა, აზნაური, კორცხელი.
67. მარლანია, „ სამურზაყანო.
68. „ კუთინდარიში ჩალი“.
69. დადიანი, თავადი.
70. ბენდელთან, გლეხი, მუხური.
71. გვახალია, „ ხარში.
72. ჩხოლარია, აზნაური, მუხური.
73. შარაშია, „
74. ჯანაშია, გლეხი, დიდიჭყონი.
75. სამეშია, „ ლია.
76. გულუა, „ ბაბუმე.
77. თურქია, „ გეჯეთი.
78. ხობის მონასტერი.
79. ჭურღულა, გლეხი, ყულისკარი.
80. მალაზონია, „ , სამურზაყანო.
81. ლურწკაია, „ ახუთი.
82. კუკავა, „ დიდინეძი.
83. რეფია აზნაური, მუწუი.
84. ჩიჭვანი, „ მუხური.
85. აბრაშია, „ ხორგა.
86. ფიჩხია, აზნაური, თქარტე.

ხაინდრავას დალი გავრცელებულია ტენურისა და აბაშის წყლის მიდამოებში (ყოფილი სენაკ. მაზ.), შელიას დალი კი ხობისწყლის მიდამოში (ყოფილ ზუგ. მაზრა).

ხაინდრავას და შელიას გვარი მეცხენეობას მისდევდნენ, მათ ყოლიათ ცხენის ჯოგები და დახელოვნებული ყოფილან ცხენის გახედვნა-წროვნაში და კარგი ჯიშები შერჩევაში.

ცხენს დაღაენდნენ, როდესაც იგი ორი წლისა გახდებოდა. დადაღვის წინ უკეთებდნენ ცხენს შემდეგ ოპერაციას: ამოჭრიდნენ სარსესა და სახოპს. სარსეს ცხვირში ააჭრიან, ის არის ხრტილიანი ძვალი, რომელიც ცხენს ძოვას უშლის თურმე. შემდეგ აჭრიან სახოპს, სასის ქვემო ხედმეტ ღრძილს. კუდის თავზე ააჭრიან ძვარეს, რომელიც ქაილს იწვევს. ძვარეს ძარღვს ამოიღებენ და ცხენს კუდის ქველი მოშორდებაო. ცხენის დადაღვა ჩვეულებრივ ხდება მარტიდან-მაისის დამლევამდის. ცხენს დადავენ მარცხენა მხარეზე, ე. ი. იმ მხარეზე, საიდანაც ცხენზე ჯდებიან. მდაღველიც ამ საქმის სპეციალისტია. ცხენის დადაღვა ყველას არ შეუძლია. ის მოითხოვს ცოდნასა და გავარჯიშებულ ხელს. დასადაღ ცხენზე იმ ადგილას, სადაც დალი უნდა დაუსვან, ჯერ დალის გამოსახულებას ცარციით ან ნახშირით გამოსახავენ, შემდეგ მდაღველი აიღებს გახურებულ შანთს (რკინის ჯობია) და ამით კანს ამოსწვავს.

ზოგი დალის მზა ფორმაც არსებობს. თუ დალის გამოსახულება მარტივია, მაშინ დალის რკინის ფორმას გაახურებენ და პირდაპირ დაადებენ დალის გამოსაყვან ადგილზე. დადაღვის ტკივილებს საშინლად გრძნობს ცხენი, მაგრამ მას ოთხივე თეხი მაგრა აქვს შეკრული და არ შეუძლია წინააღმდეგობის გაწევა. მეორე დღეს დადაღულ ადგილზე ცხენს ძროხის ქონს წაუსვამენ.

მაგრამ ქურდებმა იცოდნენ დალის გადაკეთებაც, რომ დალით პატრონს თავისი ცხენი არ გამოეცნო. არსებულ დალს ქურდი წაუმატებდა რაიმე ნიშანს ან ხაზს და ასეთ დალს ცხენის პატრონი ძნელიდ თუ გამოიცნობდა. ნაგალითად, ადვილი გადასაკეთებელი იყო შენგელიას, ანჯაფარიას და გაბელიას დაღები. ზოგჯერ, თუ დალი მცირე მოხაზულობისა იყო, მას ქურდები ტყაყიანად ამოჭრიდნენ. იცოდნენ აგრეთვე ცხენზე თეთრი ნიშნის „კიაპი“-ს გაკეთებაც. იმ ადგილს, სადაც თეთრი ნიშანი უნდა ყოფილიყო ჯერ ხის ნაქრით ხეხავდნენ, შემდეგ მას ცხელს რძეს წაუსვამდნენ, რომ ბალანი მოშორებულიყო. გაიყლიდა რციოდე დღე და გახეხილ ადგილზე ცხენს თეთრი მალანი ამოუვიდოდა. ზოგჯერ ასეთ ხერხსაც მიმართავდნენ: ცხენს მოსაჭერს მაგრა მოუჭერდნენ და აჭენებდნენ,

სანამ ძალიან არ გაოფლიანდებოდა. შემდეგ მოსაქერს შესწინდნენ, რო-
დესაც ბალანი მოშორდებოდა. ზოგჯერ ქურდები ცხენს ფეხის ტყავს
ვაუქროდნენ და ბერავდნენ. ასეთი ცხენი ადამიანს გასუქებული უჩ-
ვენებოდა და პატრონიც ვერ იცნობდა მას. ბებურ ცხენს/ქურდები
კბილებს ჩაუქლიბავდნენ და ასეთი ცხენის კბილების გასინჯვის დროს
პატრონი შეცდომაში შეყავდათ.

ცხენის პატრონებმა ყველაფერი ეს კარგად იცოდნენ და ცდი-
ლობდნენ ეხმარათ ისეთი დალი, რომლის გადაკეთება საერთოდ ძნე-
ლი იყო. ამგვარ დალად ითვლებოდა: სალიპარტო დალი, ხაინდ-
რავასი, შელიას და ხოჭოლაფას დალი. დაღს ცხენს ჩვეულებრივად
გაფაზე უკეთებდნენ, მაგრამ ქურდებს დალი რომ ვერ გადაეკეთებინათ,
ხშირად ცხენს ორსა და სამს დაღსაც კი უკეთებდნენ. ამ შემთხვე-
ვაში ერთი დალი გაფაზე აქვს ცხენს, მეორე კისერზე ან წინა ფეხზე.
ზოგ შემთხვევაში კი სამივე ადგილზე აქვს ცხენს დალი გამოსახული,
როგორც მაგალითად, ფიჩხაიას დალი, კუკავას დალი, ჩიქოვიანისა და
სხვა (იხ. სურ. 29).

დადაღვასთან მთავარი იყო ცხენის გაბეღნაც და ამასაც თავისი
მცოდნე პირი ჰყავდა. გამბეღნავი ცხენს სიარულში ავარჯიშებდა 2—3
თვეს. ამასაც თავისი სახელები ჰქონდა: „ლა ფ შ უ რ ი“ — არის ჩქარი
ნაბიჯით სიარული, „ძ ა გ ვ ა ლ ი“ — ძუნძულით სიარული და
თოხარიკი (იორლა) — მარდად და კობტად მავალი.

ამათში ყველაზე კარგია თოხარიკი, რომელშიაც გამბეღნავი ცხენს
საგანგებოდ წრთენიდა. თოხარიკში გასაეარჯიშებლად ცხენს ოსტა-
ტი ბარკლებს შეუკრავდა და ისე ატარებდა, რომ ცხენი შეჩვეოდა
მოკლესა და მარდი ნაბიჯის გადადგმას.

ცხენის დაკოდვა ხდება მე-4 წელს, როცა ცხენი ოთხ კბილს
გამოიცივლის.

ცხენის ჯირითი და გათამაშება სამეგრელოში ძალიან გავრცე-
ლებული იყო. ცხენის „მარულა“-ს აწყობდენ წელიწადში რამდენ-
ჯერმე რომელიმე დიდ ღდესასწაულთან დაკავშირებით. მარულა-
ში და ცხენის დოღში გამარჯვებულს ასაჩუქრებდნენ დროშით, ფუ-
ლით და ნივთებით. ასეთი გაბარჯვება სასახელო საქმე იყო და
მეგრელებიც დოღის ცხენებს საგანგებოდ უფლიდნენ და ინახავდნენ.

ცხენის თამაშობებში ცნობილი იყო: „ქართაში ლაქაფი“,
„კიდრობა“, „ისინდუა“ (ცხენოსნები ისროდნენ ხელშუბებს,
რომლებსაც წვეტიანი რკინის წვერები ჰქონდა და იჭერდნენ), თარ-
ჩია — ბაირალის გატაცება და სხვა.

მარულის მოწყობა-ორგანიზაციაში სამეგრელოში ცნობილი იყუ-
ნენ ქვარცხაეები, კვარაცხელიები. ახალია, შენგელია და სხვა. სასო-
ფლო ღღესასწაულზე (ხატობა) ეს გვარები ცხენის დილას (მარულის)
გამართავდნენ. ამისათვის წესაწევარ ფულსაც კი აგროვებდნენ. ვინც
მარულაში პირველი მოვიდოდა, მას წითელი ბაზრის მფლობელი და სა-
ჩუქრად. შემდეგ იგი ბაირალით ხელში ერთს კიდევ გამოიბუნდა, რომ
ხალხს გამარჯვებული ცხენოსანი დაენახა და მისთვის ქება შეესხა.

ცხენის მოშენებას, როგორც ჩვენ აღვნიშნეთ, ხაინდრავები მის-
დევდნენ (ყოფილ სენაკის მაზრაში). ისინი ცნობილი იყვნენ ცხენის
გახედვებაში და ჯიშის შერჩევა-გაუმჯობესებაში. მათი ცხენის დალის
გაკეთებაც ქურდებს უძნელდებოდათ, ამიტომ ეს დალი სამეგრე-
ლოში გავრცელებული იყო. ხაინდრავები ცხოვრობენ სახაინდრაო-
ში, რომელიც მდებარეობს სამეგრელოსა და იმერეთის საზღვარზე
მდინარე ცხენისწყლის ნაპირზე. ამავე სოფელში ცხოვრობენ დანე-
ლიები, ცხენის სახელოვანი ქურდები. უეჭველია, ამ ორ გვარსა აზ-
ნაურ ხაინდრავასა და გლებ დანელიას შორის ცხენის მოშენებასა
და ქურდობაშიაც მჭიდრო კავშირი არსებობდა. ხაინდრავების ხელის-
შეწყობით დანელიები ქურდობას ეწეოდნენ. ამას გარდა ეს სოფელი
გზა იყო, საიდანაც ზატუნობით ცხენები ასხის მთაზე მიჰყავდათ
საძოვრად. აქვე იყვნენ ცხენების მწყემსები, რომლებიც ასხის მთაზე
ცხენებს მეთვალყურეობდნენ. ასხის მთა ცხენების საუკეთესო საძოვ-
რად ითვლებოდა. აქ მეცხენეებს ქონები ქონდათ აგებული და ცხე-
ნის მწყემსი მეპატრონესაგან ზატუნის განმავლობაში ერთს ცხენში
იღებდა 5 მანეთს. მწყემსი პასუხისმეგებელი იყო ჩაბარებული ცხე-
ნის მოვლა-პატრონობაში. ცხენი ოთ უნიშნოდ დაიკარგებოდა,
მწყემსს იგი პატრონისათვის უნდა ეზლო. თუ ცხენი მოკვდებოდა,
მაშინ მწყემსი დალიან ტყავს ააჭრიდა და მას პატრონს წარუდგენდა.
მაგრამ მწყემსს ყველაზე დიდი საფრთხე მოელოდა ქურდებისაგან,
რომლებიც სხვადასხვა ხერხებითა და საშუალებებით ცდილობდნენ
კარგი ცხენების მოპარვას. ცხენის ქურდობას ხელს უწყობდა გაბა-
ტონებული წოდება. თავადები აქურდვინებდნენ აზნაურებს, აზნაური კი
თავიანთ ყმა-გლებებს აქურდებდნენ. ცხენის ქურდობის ეპიზოდები
და თქმულებები დღესაც შემონახულია სამეგრელოში. ჩვენ აქ მო-
ვიყვანთ ორიოდე შემთხვევას.

ერთხელ ხაინდრავა და დანელია სწივრია იმერეთში თავად წე-
რეთელს, რომელსაც ორი ნაქები ცხენი ჰყოლია. წერეთელს პატი-
ვისცემით მიუღია სტუმრები და შემდეგ მათთვის უჩვენებია თავისი
ცხენები. ხაინდრავას დიდად მოსწონებია წერეთლის ცხენის სიმ-

შენიერე და გაწვრთნილობა, დანელიას კი გულში განუხრახავს ამ ცხენის მოპარვა. წერეთლის ეზოს შემოვლებული ჰქონია მალაღი და შაგარი ღობე. მის ყოლია ორი ძაღლი, რომლის შეშედე წერეთლის ეზოს მახლობლად ქურდი ვერ გაიქაჭანებდა. წერეთლის ეზოს მახლობლად

სურ. 29. ცხენის დაღები: 1. ფიჩაიასი, 2. ხოჭოლაგასი, 3. ხეციასი.

თურმე, რომ ჩემი ცხენის მოპარვას ვერავინ გაბედავსო. წერეთელს პატივისცემით გაუსტუმრებია ხაინდრავა და მისი მზღებელი დანელიაც. ვასულა ხანი და დანელიაც შესდგომია წერეთლის ცხენის მოპარვის თადარიგს. დანელიას მოუწნავს ორი გრძელი გოდორი „გიდელი“, შიგ ჩაულაგებია ხორცი და შეღამებისას შეპარულა წერეთლის ეზოში და სანამ ძაღლებს აუშვებდნენ, ის ეზოში მდგარ კაკლის ხეზე აცოცებულა. დაღამებულა. მოჯამაგირეს ძაღლები აუშვია. ცხენი კი უკანა ეზოში ყოფილა დაბმული. წერეთლის ოჯახს რომ დაუძინია, დანელიას ერთი ხორციანი კალათი კაკლიდან ძირს ჩამოუშვია, ხორცის სუნზე კალათს ჯერ ერთი ძაღლი მივარდნია, ჩაუსუნია და ხორცის ამოსაღებად თავი კალათში ჩაუყვია თუ არა, დანელიას კალათი მალლა გაუქანებია. კალათში თავდაღმა ჩავარდნილ ძაღლს შიშისაგან ხმა გაუქმენდია და კალათიც დანელიას ხის მალალ ტოტზე მიუბამს. ახლა დანელიას მეორე ხორციანი კალათი ჩამოუშვია. მეორე ძაღლი კალათს მივარდნია, მასაც შიგ თავი ჩაუყვია თუ არა, დანელიას ეს კალათიც მალლა აუწევია და ხის მეორე ტოტზე მიუბამს. შემდეგ დანელია კაკლიდან ჩამოსულა, წერეთლის ცხენი აუხანია და გაპარულა.

დანელიას მოპარული ცხენი ისეთ ადგილას გადაუმალნია, რომ წერეთელს მისი კვალისათვის ვერსად ვერ მიუძვლევია. გასულა დრო და დანელიას ეს ამბავი ხაინდრავასთვის გაუმხელია და უთქვამს, რომ წერეთელი ტრაბახობდა, ვითომც მისი ცხენი მოპარულია. ვერაფერი შეეძლოს. ის ახლა მაინც დარწმუნდეს, რომ დანელიას ცხენი მოპარულია. ცხენს ყოველთვის მოიპარავსო. ხაინდრავას ეს ამბავი წერეთლისათვის უცნობებია. გახარებულ წერეთელს სადილი გაუმართია და ხაინდრავა და დანელია დაუპატიჟია. იმერეთის მემატონეს დანელია წერეთლის ცხენზე შემჯდარი ხლებია და წერეთელს იგი დაუსაჩუქრებიაო.

არის ასეთი თქმულებაც. ცხენის ქურდს დანელიას მოსთხოვეს თურმე ხატზე დაეფიცა, რომ ცხენი მისი მოპარული არ იყო. დანელია ამაზე დათანხმებულა. იგი ჯერ სახლში გაქცეულა, აკვანზე გადაწოლილა და ცოლისათვის უთქვამს—დამარწიეო. შემდეგ ამდგარა, მისულა ხატთან და დაუფიცავს, რომ რაც მე აკენიდან ამოვედი, მას შემდეგ თუ რამე მომეპაროს—შენი მაღლი გამიწყურესო.

ცხენის ქურდები ხშირად მამასახლისებსაც ქრთამაუდენ და მათგან იღებდენ ცხენის ყალბ მოწმობებს. ქურდს მამასახლისი აძლევდა რომელიმე მიცვალებულის სახელზე შედგენილ მოწმობას, რომლის ძალით ქურდი მოპარულ ცხენს სხვაზე ნახევარ ფასად პყიდდა. მყიდველმაც იცოდა, რომ ცხენი ნაქურდალი იყო, მაგრამ მამასახლისის დახმარებით და ქრთამების მიცემით იგი მაინც ბედავდა ასეთი ცხენის შესყიდვას.

აქაურ ცხენს სხვადასხვა ავადმყოფობაც უჩნდება: ჩამურე—ცხენის სენია და ამით დაავადებულ ცხენს იხველებს. უკა—ცხენს კისერი უსივდება, ზოგჯერ კისერში ბალღამიც ჩაუდგება. წიფრე.—ცხენის სხეულის სიმსივნეს იწვევს. კვერცხი.—ცხენს უჩნდება მუხლზე და ეს სიმსივნე მას მუხლზე კვერცხით აზის. ლაქა.—ცხენს ამ ავადმყოფობის დროს ვაგა ეჭავება, ეჭერცლება და სხვა.

კვება. საზოგადოებრივ-ეკონომიურ დაწინაურებასთან იცვლება და უმჯობესდება ადამიანის კვების პირობები. ადამიანის ჯანმრთელობა, სიცოცხლის ხანგრძლივობა და შრომის ნაყოფიერება უმთავრესად დამოკიდებულია კვების რაციონალიზაციაზე. ამიტომ მშრომელი მოსახლეობის კვების პირობების გაუმჯობესებას დღევანდელ სოციალისტური მშენებლობის პერიოდში განსაკუთრებული პოლიტიკურ-საზოგადოებრივი მნიშვნელობა ეძლევა.

სამეგრელოს მოსახლეობა კვების კულტურის მხრივ დღემდის ჩამორჩენილი იყო და იგი ცუდად იკვებებოდა. ეს, რასაკვირველია, გამოწვეული იყო სამეურნეო ცხოვრების, ჩამორჩენით, როდესაც პრიმიტიული სამუშაო იარაღები და არაორგანიზებული მუშაობა არ იძლეოდა საშუალებას, რომ ადამიანს მიეღო მეტი დოვლათი და ამით გაეუმჯობესებინა თავისი საარსებო საშუალებანი.

ძველად სამეგრელოში იკვებებოდნენ ღომით და ფეტვით. ღომისაგან ხარშავდნენ მაგარ ფაფას, რომელსაც ღომს უწოდებდნენ. ფეტვის ფქვილისაგან კი მჭადს აცხობდნენ. ღომი და მჭადი იყო მოსახლეობის მთავარი საკვები პურეული. განიავებულ ღომის მარცვლებს ჩაჰყრიდნენ ქვაბში, კარვად გარეცხავდნენ და ქვაბს ცეცხლზე ჩამოჰკიდებდნენ. მღუღარე წყალში ღომი ღვივდებოდა, მას „ჩოგანი თ“ მალ-მალე მოურევდნენ, ღომი სქელდებოდა. ერთი საათი ხარშვის შემდეგ ღომი უკვე მზად იყო. მოხარშულ ღომს ამოიღებდნენ ჩოგანით და ტაბაკზე ჩამოარიგებდნენ. ნამაკაცს კერძში ეძლეოდა ორი ჩოგანი ღომი, დედაკაცს კი ერთი ჩოგანი. ფეტვის მჭადს კერაზე აცხობდნენ, მოხელილ ცომს მწვანე ფოთლებში შეახვევდნენ და კერაზე ისე აცხობდნენ.

მჭადი და ღომი ძნელი მოსაყვანი ჭირნახული იყო. მოსაყვანი იცოდა მცირე და ამიტომ მჭადსა და ღომს მოსახლეობა დაზოგვით ხმარობდა და მაძლისად ვერ სჭამდა. ეს გარემოება აბრკოლებდა მოსახლეობის ზრდის ბუნებრივ პროცესს და საფრთხეს უმზადებდა მის ფიზიკურ არსებობასაც. მხოლოდ სიმინდის კულტურის გავრცელებამ მე-XVII საუკუნიდან ხელი შეუწყო სამეგრელოს მოსახლეობის კვების გაუმჯობესებას და სიმინდი გარდაიქცა მთავარ საკვებ პურეულად.

სიმინდის ფქვილისაგან მეგრელები ხარშავდნენ ღომს და აგრეთვე აცხობდნენ მჭადს. სამეგრელოში ღომი უფრო უყვართ, ვიდრე მჭადი. ღომი კეთდება ორგვარი: ღარღილის ღომი და ფქვილის ღომი. მათ შორის განსხვავება ის არის, რომ ღარღილის ღომს აკეთებენ ღარღილისაგან, ე. ი. მსხვილად დაროშვილ სიმინდის ფქვილისაგან. ღარღილს ჯერ გაცრიან, ქატოს მოაშორებენ, შემდეგ ქვაბში ჩაჰყრიან და კარვად გარეცხავენ. ქვაბი რომ ადულდება და ღარღილი გასქელდება, მაშინ ფქვილს მოუკიდებენ და ფაფას ორ-სამჯერ მაგრა მოხელავენ. ფქვილის ღომს კი ღარღილს არ უშვრებიან. ფქვილის ღომისათვის ჯერ წყალს აადულებენ, შემდეგ ფქვილს ჩაყრიან და რამდენჯერმე მოხელავენ. ღარღილის ღომი უფრო გემრიე-

ლია და მარგებელიც. ფქვილის ღომი კი თხელია. ~~ფქვილი~~ და თუ იგი კარგად მოხარშული არ არის, მაწყენარია.

ღომს ცხლად სჭამენ. ცივი ძნელი საჭმელია, განსაკუთრებით ზაშთარში ადამიანს წყენს, ამიტომ მეგრულენდო ~~ფქვილი~~ სჭამენ. ღომი ღღეში ჩვეულებრივ ორჯერ კვადება: სადილად და ვახშმად. მეგრულენს უყვართ ცხელი ღომი, რომელიც აკმაყოფილებს ადამიანის მიერ ცხელი საჭმლის მიღების მოთხოვნილებას. მჭადს აცხობენ უფრო თილის საუზნისათვის. მჭადის ცომს მოხელავენ ხელ-თბილ წყალში და ისე აცხობენ, არ იქიან მჭადის ცომის გაღვივება და საფუარის გაკეთება. მჭადს აქ აცხობენ ქვის კეცებზე. კეცს კერის ცეცხლსზე გაახურებენ, შეიდეგ ვადმოიღებენ და მასზე მჭადის ცომს დააკრავენ. კეცი დახურულია თუნუქით — „თანაქა“-თი, რომელზედაც დაყრიან ნაღვერდალსა და ნაკვერჩხალს. კეცის მჭადი სჭელია და მძიმე მოსანელეაელი. მჭადსაც ცხლად სჭამენ, ცივი მჭადი აქ მიღებული არ არის.

მჭადი და ღომი მეგრულის ყოველდღიური საჭმელია, მაგრამ ღღესასწაულებში და ბედნიერ ღღეებში (ქორწილი, დაბადება და სხვა) აქ პუოსაც ხმარობენ.

პურის ცომისაგან ჩვეულებრივ ხაჭაპურებს აცხობენ. მეგრული ხაჭაპური გემრთელია და ნოყიერი. ხაჭაპურში სდებენ მოუხდელ ჭყინტ ყველს, ფქვილი იწილება რძით, ცომს აღვივებენ და ისე აცხობენ. ზოგჯერ ხაჭაპურის ზედაპირს კვერცხში გათქვეფილი ყველით შეაზავებენ. ავეთებენ ავრეთვე „ჭვიშტარს“ ყველის გულიან მჭადს. ხარშავენ ყველის გულიან კვერებს (სინკალს) და „ხოხო“-ს, რომელიც წარმოადგენს მოგრძო ფორმის კვერს.

სამეგრელოს საჭმელებში ცნობილია „ელარჯი“, რომლითაც აქ უმასპინძლდებიან საბატო სტუმარს, ელარჯს ყველით აკეთებენ. აღუღებულ წყალში გახსნიან სიმინდის ფქვილს და შიგ ჩაატრიან ბლოზად ჭყინტ ყველს. ელარჯს რამდენჯერმე მაგრად მოხელავენ. ფქვილი რომ მოიხარშება, ელარჯი ღომივით გასქელდება. შემდეგ ელარჯს ჩოვანით ამოიღებენ და სჭამენ. ელარჯი ძალიან გემრიელი და მსუყვე საჭმელია და ადამიანი მას ბევრს ვერ შეკამს. ელარჯი მეჯოგეების საყვარელი საჭმელია.

„ჩემხვა“ — სიმინდის ფქვილს რძეში ჩაყრიან, კარგად მოხელავენ, როგორც ფქვილის ღომს და შემდეგ ამოიღებენ ჩოვანით და სჭამენ.

შეკამანდებში აქ ხმარობენ ყველს, ხორცს, ღობიოს, ფხალს და სხვას. რძის ნაწარმოებიდან სამეგრელოში კარგად აკეთებენ სულგუნს,

რომელიც ერბოიანია და გემრიელი. მეგრელის ყოველდღიური საჭმელია ცხელი ღობი და სულგუნი.

ხორცი აქ უფრო შემწვარი უყვართ და მას სჭამენ ტყემლისა და წიწაკისაგან შეზავებული საწებელით (წვენი). ამ მიზნითა და წვანლით შეაზავენ მას და ისე სჭამენ. ძროხის ხორცისაგან აკეთებენ გემრიელ ხარჩოს.

სურ. 30. ღობის მოხელვა

ღობის ხორცი მეგრელებს უყვართ და იშვიათია ოჯახი, რომ წელიწადში ერთი ღობი მაინც არ დაკლას, განსაკუთრებით 'ხამთარში'. მას დაამარილებენ და გამოზოგვით სჭამენ.

ფრინველის ხორცს (ქათამი, ბატა, ინდაური და სხვა) სჭამენ შემწვარს, საწებელით.

კართოფილს და მისგან შეზავებულ ხორცის წვენს (ბორში, სუფი და სხვა) მეგრელები არ ხმარობენ. მეგრელები დღემდის არ აკე-

თებდნენ და არც ხმარობდნენ ერბოსა და კარაქს, რადგან მათი წარ-
მოდგენით ეს არ უხდება ღომსა და მჭადს. ერბო-კვერცხს მოსწავვენ
ღორის ქონში ან დაფშენილ ყველით და ისე სჭამენ.

საზოგადოდ მეგრული კერძი შეზავებულია მარილით, კერძი იციან უწენო, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ საწებელს, მაგრამ ღომი თვითონ თხელია და წყლიანი და ამ მხრივ იგი აკმა-
ყოფილებს ადამიანში წვნიან საჭმლის მოთხოვნილებას. ღომით გამ-
ძლარ ადამიანს ნაკლებათ სწყურდება. მჭადი კი შედარებით უფრო
მშრალია, ადამიანს აწყურებს და ამიტომ მეგრელები მჭადს უფრო
დილით სჭამენ, შუადღისას კი ღომს, რომ ჭის წყალი ნაკლებად და-
ლიონ.

ამასთანავე უნდა აღინიშნოს, რომ ერბო-კარაქით შენელებული
საჭმელები სამეგრელოში დღემდის არ იხმარებოდა, მაგრამ ცხიმო-
ვანობის სინაკლულეს აქ ავსებდა მსუქანი ხორცეული და მოუხდელი
და მალალ ცხიმოვანი სულგუნი.

მეგრულ კერძებში ცნობილია „საკვივი“, რომელსაც ამზადებენ
ინდაურის ხორცისაგან. საჭმელი მეგრელების საყვარელი საჭმელია.
შემწვარ ინდაურის ხორცს ჩაამუყუყებენ ნიგვზიან წვენიში, რომე-
ლიც შეზავებულია სხვადასხვა სურნელით და მას ღომით სჭამენ.

მეგრელები დღეში სამჯერ სჭამენ: საუზმეს „საკაკალო“, სადილს
„ონდღური“ და ვახშამს „ოსორშო“. სუფრაზე იციან კერძის
განაწილება და ყველას ეძლევა თავისი წილი—„თია“.

საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ,
როდესაც დაიწყო ჩვენში საკოლმეურნეო მოძრაობა და სოფლის
მეურნეობის რეკონსტრუქცია, შეიცვალა შრომის პირობებიც და ამას
მოჰყვა მოსახლეობის კვების გაუმჯობესება და გარდაქმნა.

სიმინდით ხანგრძლივ კვებას სამეგრელოში მოჰყვა ავადმყოფობა
„პელაგრა“, რომელმაც მშრომელ მოსახლეობის ჯანმრთელობას საგ-
რძნობი ზიანი მიაყენა. ციტრუსების კულტურის მოშენებასთან სა-
მეგრელოში იწყება მოსახლეობის პურით მომარაგება და ახლო მომა-
ვალში სიმინდი აქ პურმა უნდა შესცვალოს. კვების გაუმჯობესება
ხელს შეუწყობს მოსახლეობის ზრდას, ჯანმრთელობას და შრომის
ნაყოფიერების ამაღლებას.

8. შინამრეწველობა და ხელოსნობა

საბჭოთა ხელისუფლება ყურადღებით ექცევა ჩვენში შინამრეწველობისა და ხელოსნობის განვითარების საქმეს და ხელს უწყობს შინამრეწველთა კოოპერაციულ გაერთიანებას.

შინამრეწველობა და ხელოსნობა დაკავშირებულია ადგილობრივ ბაზრის მოთხოვნასთან და ჩვენი შინამრეწველები ქალაქად თუ სოფლად ამზადებენ იმ საქონელს, რომელიც ესაჭიროება რაიონის მოსახლეობას. სამეგრელოს რაიონების ქალაქებში ჩამოყალიბებულია შინამრეწველთა და ხელოსანთა არტელები, რომელთაც აქვთ თავიანთი წესდება, ჰყავთ გამგეობა და ხელმძღვანელი ორგანოები. შრომა არტელებში ორგანიზირებულია და ტექნიკურადაც გაუმჯობესებული.

ჩვენ აქ მოვიყვანთ სამეგრელოს რაიონებში დღემდის დაცული ზოგიერთი ხელოსნობის ტექნიკური იარაღებისა და შრომა-საქმიანობის აღწერას.

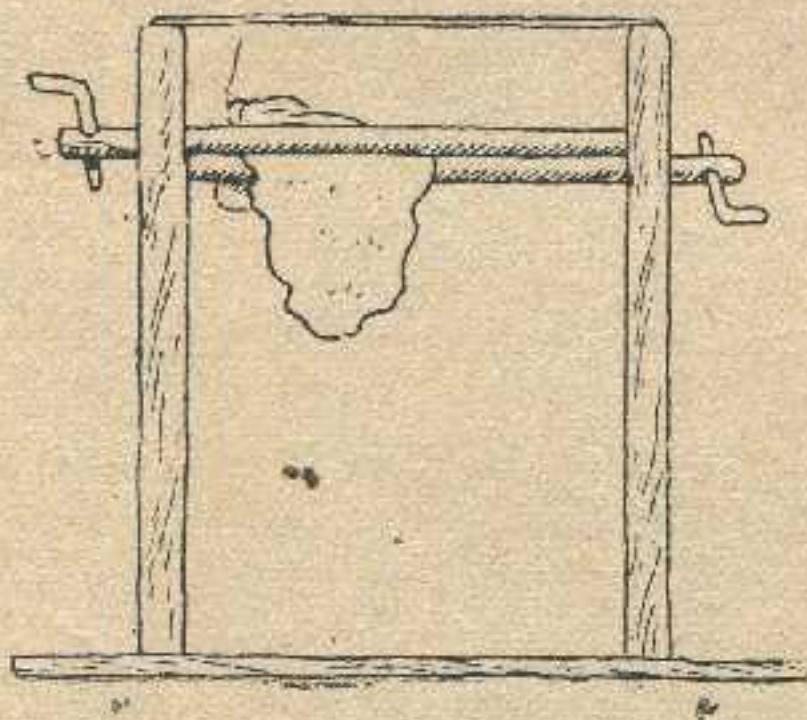
შაიხრობა. წინათ სამეგრელოში ქსოვილებს ოჯახები ამზადებდნენ. ქალები გავარჯიშებული იყვნენ ბამბისა, აბრეშუმისა და შალეულის ქსოვაში და თითქმის ყველა ოჯახში ჰქონდათ საპენტი იარაღები, ჩიხრიხი, საქსოვი დაზვა თავისი მოწყობილობით და სხვ. დღეს, რასაკვირველია, ფაბრიკულმა ქსოვილებმა ყველაფერი ეს შესცვალა. ხალხი უკვე არ იმოსება შინ დამზადებულ ქსოვილებით, რადგანაც ის უფრო ძვირი ჯდება, მოუხეშავია და ფაბრიკულთან შედარებით სინაზესა და სილამაზეს მოკლებული.

მხოლოდ ზოგან ჯერ კიდევ მისდევენ, განსაკუთრებით მთიან ადგილებში, ქსოვილების ოჯახში დამზადებას. ქსოვენ უფრო აბრეშუმს, რადგანაც აქ ამისათვის ნედლეული ბლომად მოიპოვება. შინ მოქსოვილი აბრეშუმი „დარაია“ კარგია და გამძლე. დარაიას იყენებენ საბნის პირებად და აგრეთვე მისგან იკერება ფოჩიანი მანდილი, რომელიც სამეგრელოში გავრცელებულია და მას თითქმის ყველანი ატარებენ.

ბამბისაგან იქსოვება საპირსახოცე, საფენი, საცვალი— „ხამლენი“ და სხვა. ბამბა სამეგრელოში კარგად ხარობს და მას მაღლობსა და ქვიან ადგილას სთესენ.

მთიან ადგილებში, სადაც ცხვარი ჰყავთ, შალეულსაც ქსოვენ. შალისაგან იკერავენ ჩოხას, ყაბალახს და სამუშაო ტანისამოსს (მეჯოვისა და მეცხვარის ტანისამოსს).

ჩიხრიხი — „ჩიჩიხი“. ეს ხის მანქანაა, რომლიც ბამბას კურკას აცლის („ობუწკალი“.) ჩიხრიხი სხვადასხვა ზომისაა, მისი საშუალო ზომა ნახევარ მეტრს უდრის. ჩიხრიხის ორი „ტანი“ ბოძი დამაგრებულია ბრტყელ ფიცარზე, რომელსაც ეწოდებენ „ფეხი“. ბოძებში გაყრილია ორი მრგვალი ჯოხი „კიჯი“, რომელსაც ცხატლოებში გაყრილი აქვს სახელური „ხელი“. „კიჯები“ მოძრაობის დროს ტრიალებენ.

სურ. 31. ჩიხრიხი.

ჩიხრიხზე მუშაობს ორი კაცი — ერთი მარჯვნივ ატრიალებს კიჯს და მეორე კი — მარცხნივ. გასაწმენდად ბამბას კიჯებს შუა უღებენ და ბამბას კურკები ცვივა და იწმინდება. კურკები გროვდება ერთ მხარეზე, სუფთა ბამბა კი მეორე მხარეზე.

გაწმენდილი ბამბა შემდეგ იპენტება ხის შვილდით, რომელსაც „კიტოლით“ (პატარა ჯოხია) ამუშავენ.

შემდეგ იწყებოდა ბამბისა, აბრეშუმისა და მატყლის დართვა თითისტარზე. ძაფის შულოების ასაწონად ხმარობდნენ „ლალანკონს“¹, რომელიც დღემდის არის შემონახული მთიან სამეგრელოში.

ლალანკონი შესდგება მოკლე და მრგვალ ჯოხისაგან, რომელზედაც მიმაგრებულია სასწორი (გირი). ლალანკონის ჯოხზე რამდენიმე ხაზია დაჭდებული. თითოეულ ნაჭდვეის წონადობა გამოანგარიშებუ-

¹ წონის ეს საზომი ძველად ჩვენში გავრცელებული იყო და ეწოდებოდა „ლალარკონი“, რომელსაც ხმარობდნენ სანთლის ასაწონად (ი. ვ. ჯაფარიშვილი, ქართული საფას-საზომთა მცოდნეობა, თბ. 1925 წ. წ. 91 გვ.; საბაობ-ბედიანს აქვს „ლოლარკი“ — ცალსასწორი, (იხ. მისი ქართული ლექსიკონი, თბ. 1884 წ. გვ. 163).

ლია კვერცხებზე. მაგალითად, ლალანკონი უდრის 12 კვერცხის წონას და დაახლოვებით შეიცავს 600 გრ.

სანი არის 4 კვერცხი = 200 გრ.; ერთი კვერცხი = 50 გრ. ანუ სანის $\frac{1}{4}$. ამ სასწორის წონასწორობაში მნიშვნელობა აქვს ლალანკონის ბოლოზე მიმაგრებულ გირს, რომელიც ლალანკონის ჯობზეა წამოცმული. ეს გირი განსაზღვრული წონისაა, იგი ქვისაგან ან ლითონისაგან არის გაკეთებული და აქვს მრგვალი ფორმა.

სურ. 32. სასწორი ლალანკონი.

ასაწონ საგანს ლალანკონს ჩანგალზე ჩამოჰკიდებენ და ისე ასწონიან. ამწონავს ლალანკონი ხელში უჭირავს კანაფით, რომელიც ზედ ლალანკონის ტარზეა შებმული და ამ კანაფის გადაწევ-გადმოწევით ნაქდევზე ამწონავი იგებს საგნის წონითი რაოდენობას. შემდეგ მას იგი გამოიანგარიშებს კვერცხებით.

აწონილ შულოებს შიბავენ, ღებავენ და სხვ. ყველა ამ პროცესების შესრულების შემდეგ ქალები შეუდგებიან ქსოვის თადარიგს.

საქსოვი იხმარებოდა ხისა და ქსელს გააბამდნენ საქსოვის ჩარჩო-
ში. სამეგრელოში გაფრცელებული იყო ოთხკუთხი ფორმის საქსოვი

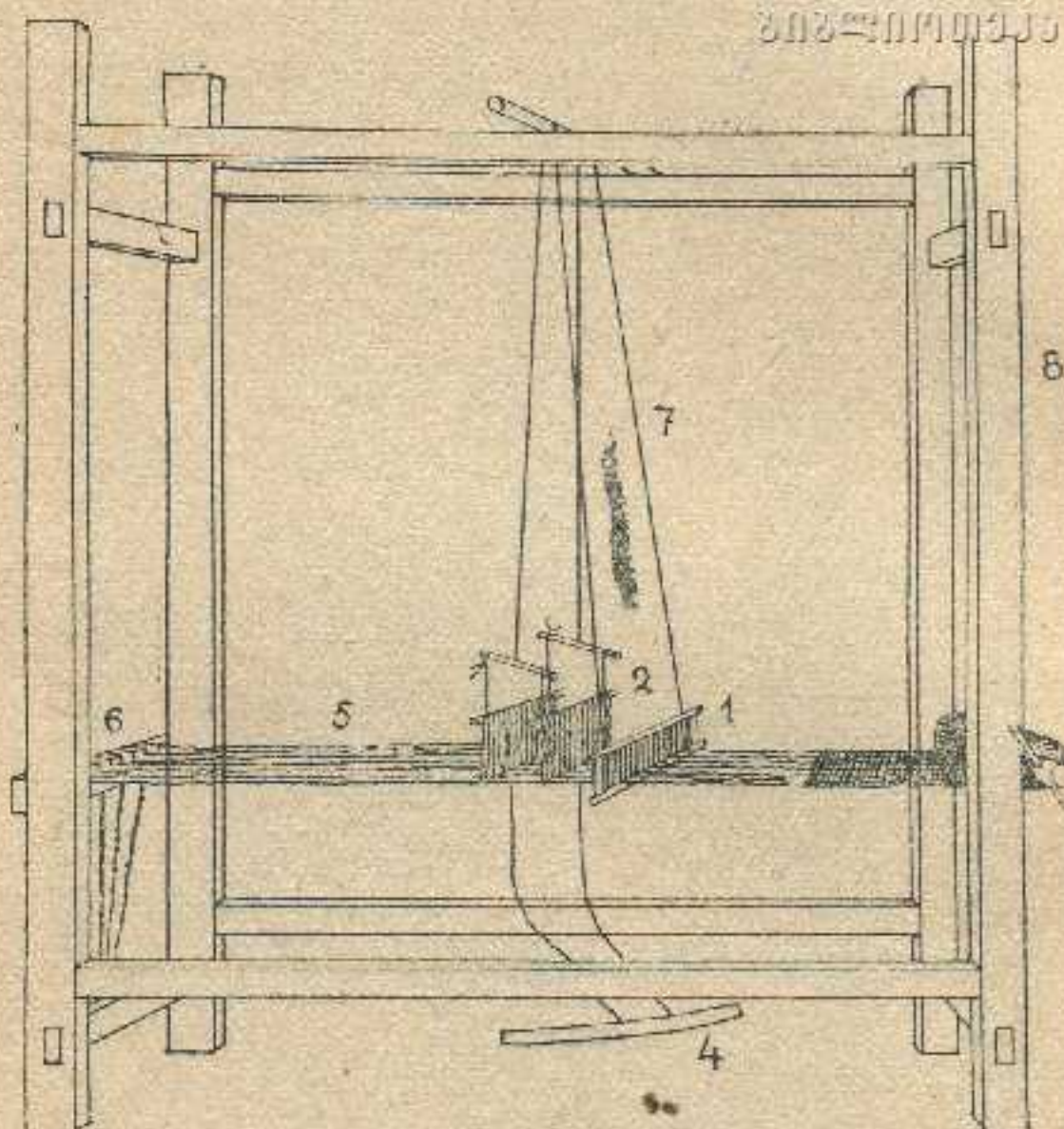

სურ. 33. ძაფის დართვა.

დაზგა, რომელიც შესდგებოდა ოთხი ბოძისაგან. საქსოვზე გამართუ-
ლი იყო ქსელი და საეარცხელი. ამ ქსელში საზედაო ძაფს უყრიდნენ
შაქოთი („მარქვი“) და საეარცხელის მოძრაობით ქსოვდნენ. რაც იქ-
სოვებოდა, მას ახვევდნენ „ლირეზე“, რომელიც მიმაგრებული იყო

საქსოვი დაზგის ბოძებზე. ასეთ საქსოვზე იქსოვებოდა ვიწრო განის ქსოვილი და კარგი მქსოველი-ქალი დღეში მოქსოვდა დაახლოვებით შვიდ მეტრს აბრეშუმს ან შალეულს.

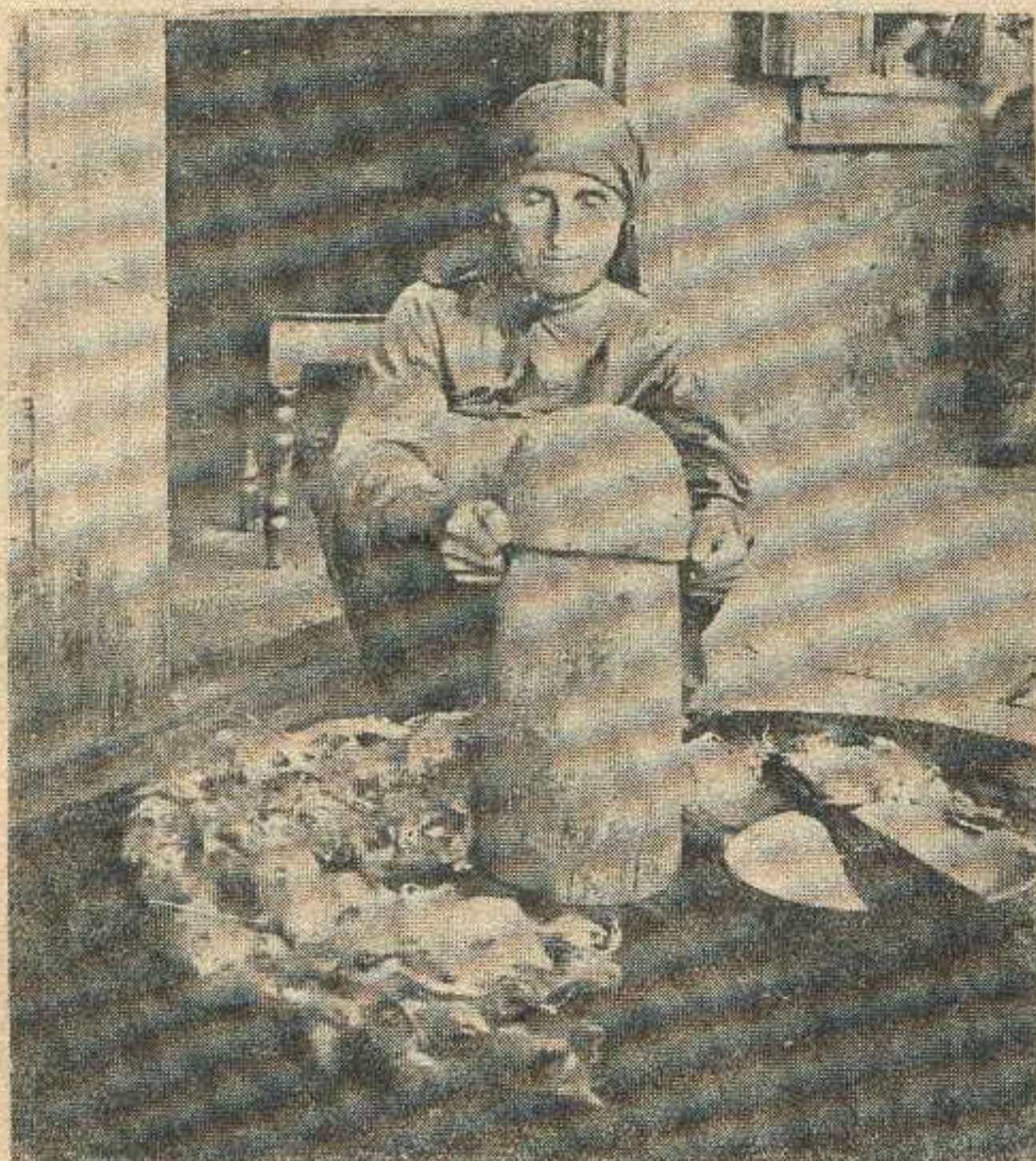
ქსოვის
დაზგის

სურ. 34. საქსოვი დაზგა: 1. სავარცხელი, 2. „ზინგი“, 3. ღირე, 4. საფეხური, 5. ქსელი, 6. „ხვიცელი“, 7. თოვი, 8. ჩარჩო.

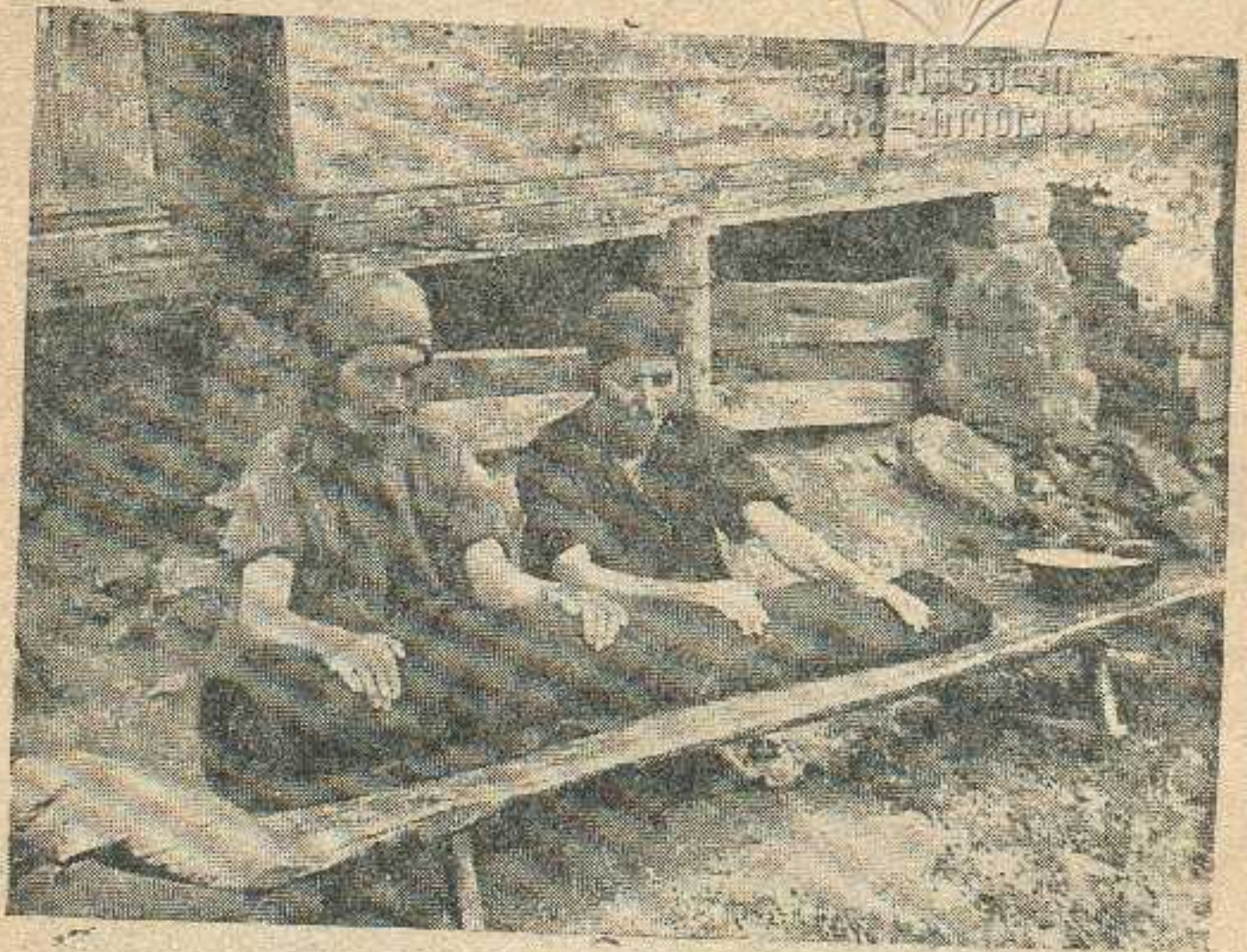
მოქსოვილ შალს მოთელავდნენ, და რეცხვის შემდეგ აშრობდნენ. ახალ მოქსოვილ აბრეშუმს ცხელ წყალში გამოხარშავდნენ და შემდეგ აშრობდნენ.

მთიან სამეგრელოში სოფ. ჯვარში და ბუღონში ქალები აკეთებენ ნაბდებსა და ნაბდის ქუდებს. სანაბდედ არჩევენ შავ მატყლს. თუ მატყლი ფერადია, მას შავად ღებავენ. გარჩეულ მატყლს ჯერ კარგად გარეცხავენ, შემდეგ შავად ღებავენ და ლასტზე ან ფიცარზე ხელით მოთელავენ.

სურ. 35. ნაბღის ქუდის გაკეთება.

საქუდე მატყლს უფრო ნაცრისფრად ღებავენ, შემდეგ მას ხელით მოთელავენ და კალაპოტზე ამრგვალებენ.

სურ. 36. ნაბდის მოთელვა.

ქსოვილის გასაზომად იყენებენ ბუნებრივ საზომებს: გონჯი (გოჯი), ცინდა (ციდა), ტკუ (მტკაველი), ხეშუორი (ხელის დადება), ჭყითა (ერთი მკლავი), ორგია (ერთი მხარი) და სხვა.

მეჭურჭლეობა მეჭურჭლეობას სამეგრელოში ძველადვე მისდევდნენ. განსაკუთრებით აკეთებენ თიხის ჭურჭელს, რასაც ხელს უწყობს საქურჭლე თიხის დიდი მარაგი. მეჭურჭლეობა გავრცელებულია ზუგდიდისა და ცხაკაიას რაიონებში. ამ მხრივ სამეგრელოში ცნობილია სოფ. ნამკოლუ, სადაც კეთდება კარგი ხარისხის თიხის ჭურჭელი. ამ სოფელში თიხის ჭურჭლის გაკეთებას დაახლოებით 200-მდე კომლი მისდევს და ეს ხელოსნობა ოჯახში მემკვიდრეობით გადადიოდა.

მეჭურჭლეებს აქ თავიანთ ეზოებში გამართული აქვთ ჭურჭლის გამოსაწვავი ქურა და სახელოსნო, სადაც მოთავსებულია ჭურჭლის გასაკეთებელი ჩარხი და ხელსაწყო იარაღები. ოჯახში ერთი ან ორი

პირია ამ ხელოსნობაში გაეარჯიშებული და ჭურჭელსაც ისინი აკეთებენ. ჭურჭლის სახელოსნო ჩვეულებრივად სამზარეულო სახლის ერთ რომელიმე კუთხეშია მოწყობილი. ვისაც შეძლება აქვს, მას სახელოსნო ცალკე სადგომში აქვს გამართული. ხედავთ, ჭურჭელს გარედ, ღია ცის ქვეშ ამზადებენ. ჭურჭლის დამზადებაში მთავარია საქურჭლედ ვარგისი თიხა-მიწა და საწვავი მასალის მარაგი.

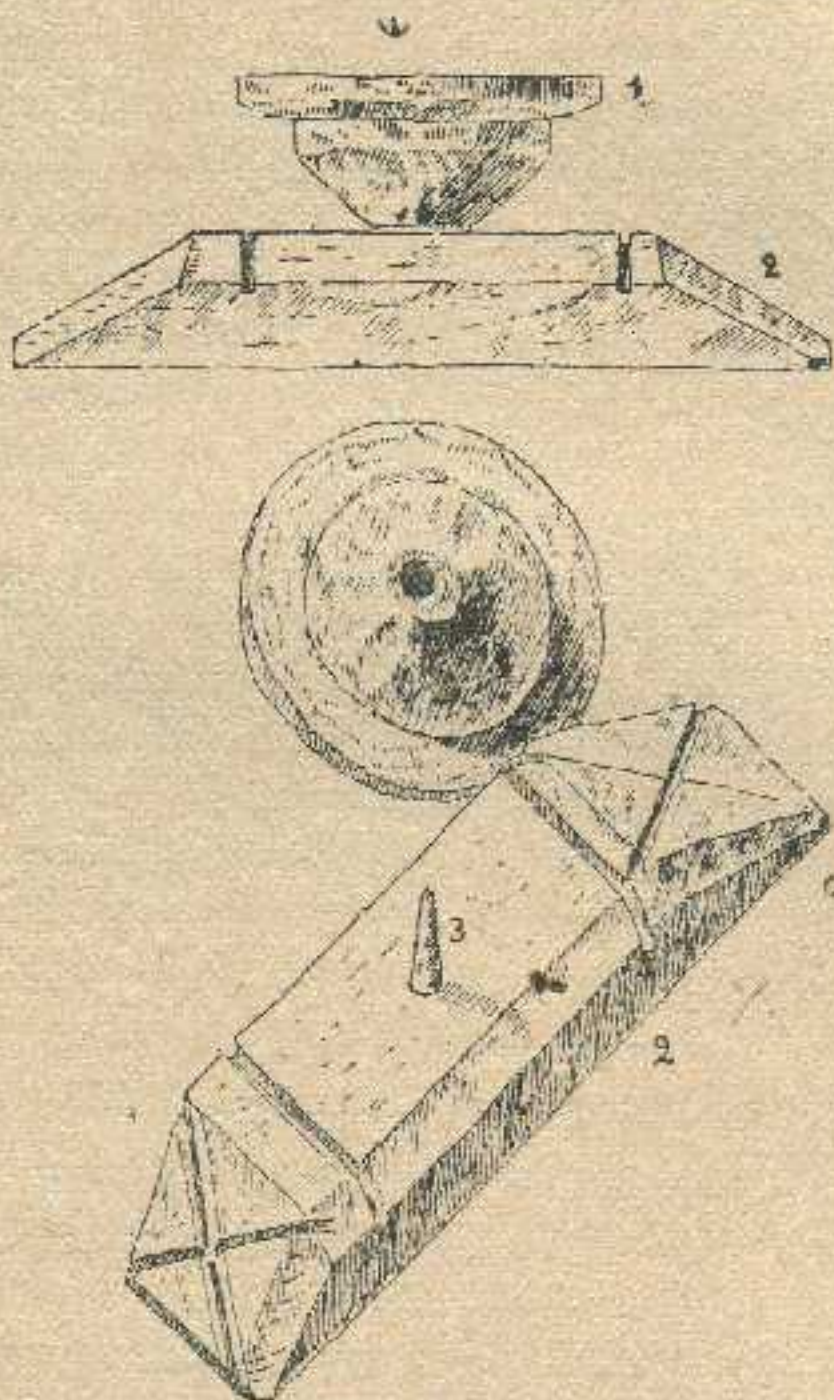
ამ მხრივ ნამკოლუს აქვს ხელშემწყობი პირობები. მიწას ეზიდებიან ადგილ „ენწერიდან“, რომელიც ნამკოლუდან ორი კილომეტრით არის დაშორებული. ენწერი დავაკებული ველია და აქ მეჭურჭლეები მიწას ბარით სთხრიან და ურმებით შინ ეზიდებიან. კარებზე მიტანილ მიწას შემდეგ ზელავენ ფეხით, მაგრამ ჭურჭელი რომ გამოვიდეს მაგარი, თიხას ქვიშასაც ურევენ. ქვიშა გაცრილია. თიხას ურევენ ერთ მუსამედ ქვიშას და მაგრა მოხელავენ. ქვიშის რაოდენობაზეა დამოკიდებული ჭურჭლის სიმაგრე და გამძლეობა. ამიტომ ამისდამიხედვით ურევენ თიხას ქვიშასაც. ერთი ურევი ტალახის (თიხის) დამზადებას მეჭურჭლე ორ დღეს უნდება.

თიხის დამზადების შემდეგ მეჭურჭლე შეუდგება ჭურჭლის გაკეთებას. ამ მიზნით იგი მოუჯდება პრიმიტიული კონსტრუქციის ჩარხს, რომელიც გაკეთებულია ხისაგან და შესდგება ასეთი ნაწილებისაგან: „ბარბაი“ (крыг) ბზრიალას ფორმისაა და მთლიან ხისაგან არის გამოთლილი. მას ზედაპირი აქვს მრგვალი და ბრტყელი. კარგად არის ზედაპირი გასიბული, „ბარბაი“-ს წრე უდრის 1.20 სანტ. „ბარბაი“-ს ძირი აქვს ვიწრო—15 სანტ. და შუაში ამოხვრეტილია. ნახვრეტის მოცულობა უდრის 5×5 სანტ. „ბარბაი“ გამართულია ფიცარზე, რომელსაც ეწოდება „ჩაფულა“. იგი სხვადასხვა ზომისაა, ჩვეულებრივ კი მისი სიგრძე უდრის 60 სანტ., განი კი 20 სანტ.

ამ ფიცარზე დამაგრებულია პატარა მრგვალი სოლი „გუგულე“, რომელიც ბზის ხისაგან მზადდება. გუგულეს სიმაღლე 15 სანტიმეტრია და გუგულეზეა წამოცმული ბარბაი და მას ხელით ატრიალებენ.

მეჭურჭლე მოუჯდება ამ ხელის ჩარხს, ერთ ფეხს „ჩაფულაზე“ დაადგამს და მარცხენა ხელით ჩარხს ატრიალებს, მარჯვენა ხელით თიხას აიღებს, ჩარხზე დასდებს და ჭურჭლის გაკეთებას შეუდგება. თიხას ჩარხზე სდებს, ხელით ასწორებს და იგი თითების საშუალებით თავდაპირველად ჭურჭლის ნაპირს გამოიყავანს 5—10 სანტიმეტრის სიმაღლეზე.

შემდეგ აიღებს მოზრდილ გუნდას, ასორსოლებს მას და მოაბამს თიხის ჭურჭლის ნაპირს. მას ამ დროს ხშირად მეორე პირი შეეშველება, რომ თიხა არ გაწყდეს. დასორსოლებული თიხა ორივე ხელით უჭირავს და ისე ნებისას უმარჯვებს შეჭურჭლეს.

სურ. 37. თიხის ჭურჭლის დასაშხადებელი ხელის ჩარბი:
1. ბარბაი, 2. „ჩაფულა“. 3. „გუგულე“.

თუ რა სახისა და დანიშნულების ჭურჭელი კეთდება, იმისდა მიხედვით ხდება ჭურჭლის ფორმის მიცემა: შეჭურჭლეს ჯერ ამოყავს მუცელი, შემდეგ ჭურჭლის ყელი და ტუჩი. ბოლოს მას ყურსაც მოაბამს.

გათორმებული ჭურჭლის ზედაპირს ასწორებენ სამკუთხედი ფორ-
მის თიქვის საფხეკით, რომლითაც ჭურჭლის გარშემო დარჩენილი
უსწორ-მასწორო ადგილებს ასწორებენ.

გასიპის შემდეგ მეჭურჭლე აიღებს წყლიან ჩვეყრს და ჭურჭელს
წაუსვამს, რომ მისი ზედაპირი გასწორდეს. *სიგ-ლიქიქიქიქი*

შემდეგ გამზადებულ ჭურჭელს ოსტატი ხის დანით ძირს შემოუჭრის
და ჭურჭელსაც ჩარხიდან აიღებს.

სურ. 38. თიხის ჭურჭლის გაკეთება. დაწყებითი პროცესი.

თუ ჭურჭელს ყელი ვიწრო აქვს, როგორც, მაგალითად, ლიტრასა
და სურას, მაშინ ყურის გაკეთების დროს ჩაყოფენ შიგ „კეკვა“-ს
— კომბლის მაგვარ ჯოხს და შიგნიდანვე ასწორებენ გარედან მიბმულ
ყურს. წინათ სკოდნიათ ჭურჭლის სხვადასხვა სახით დაჭრელება:
არშია, ფრჩხილა, კუწუბები, წრეები და სხვა. ოსტატების თქმით
ნაჭრელ ჭურჭელს დრო მეტი მიაქვსო და ფასი კი ერთიაო. ამიტომ
ოსტატები აბლა სადა ჭურჭელს აკეთებენ.

აკეთებენ სხვადასხვა სახისა და დანიშნულების ჭურჭელს: ყარყაი (ყარყარა), კოკური (პატარა კოკა), ცოცო (პატარა ქოთანი), დერგი (ქოცო), ოცუჯელი (დიდი ქოთანი), საწყობოლი (ქარ. დორა), ორკოლი (ლიტრა), თუნგური, ზანკა, ლიავვანი (ქვევრი), გვიმი (ჭაზე დასადგამია) და სხვ.

ჭურჭელი შრება რამდენიმე დღე. ეს ამინდზეა დამოკიდებული. ჯერ ჩრდილოში აშრობენ ჭურჭელს და შემდეგ შემშრალი გადააქვთ ლუმელში (ქურა).

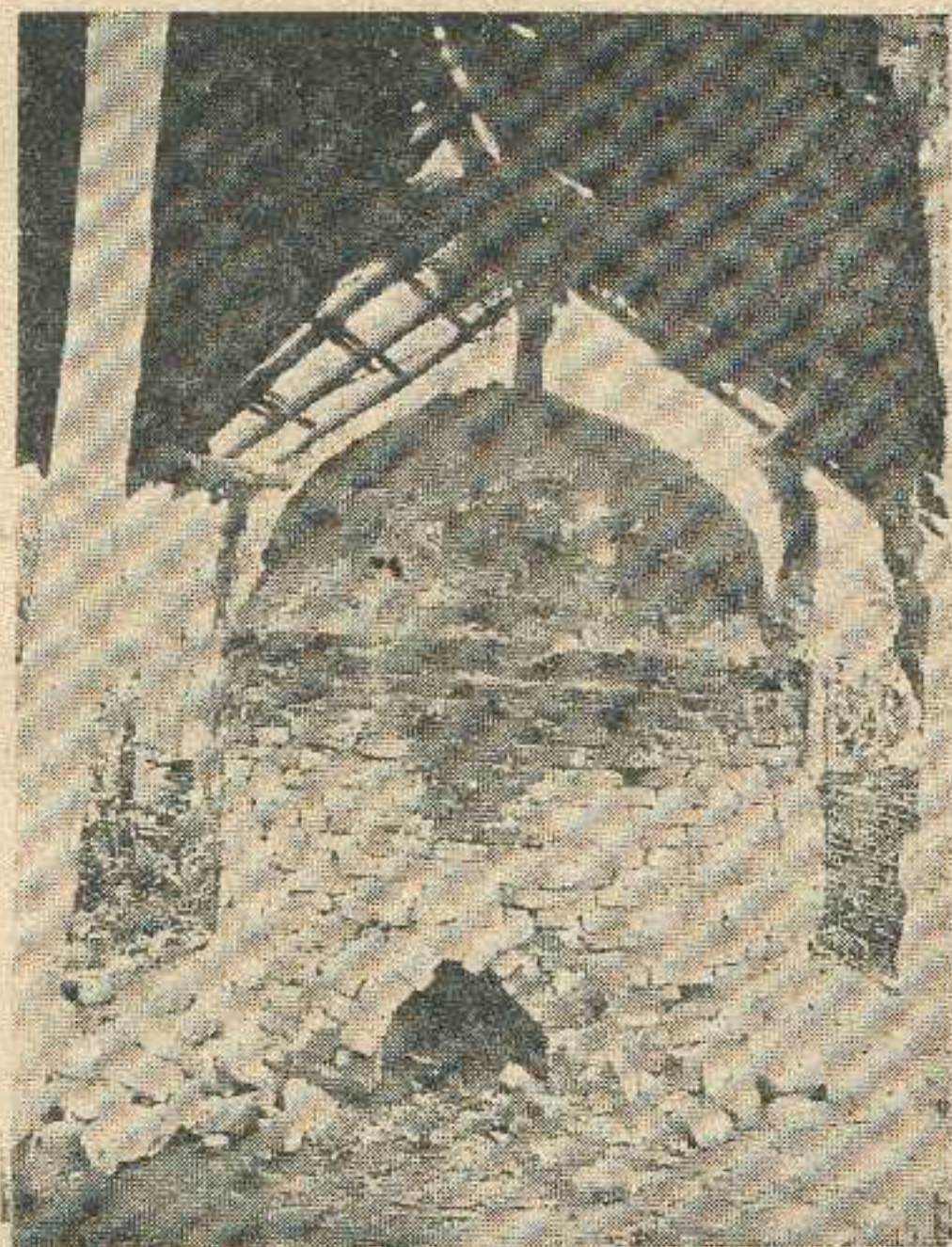
სურ. 39. გაკეთებული ჭურჭლის ჩარხიდან აღება.

ქურას რიყის ქვისაგან აგებენ და გარშემო თიხით არის გალესილი. ქურა სხვადასხვა ზომისაა და თითქმის ყველა მეჭურჭლეს თავისი საკუთარი ლუმელი აქვს ეზოში გამართული. ქვევრების გამო-საწყვავი ლუმელი დიდია, ქოთნებისა კი — მომცრო. ქურის კედლის სისქე უდრის 20 — 25 სანტ., გარშემო დატანებული აქვს მრგვალი თვლები (ჭურჭუტანა), რომ ცეცხლის ალსა და სიმბურვალეს საშუალება ჰქონდეს გარედ გავიდეს. წინააღმდეგ შემთხვევაში დაგუბებული ცხელი ჰაერი მას გახეთქავს.

ლუმელს წინ აქვს გამართული ცეცხლის შესანთები კარი, რომლის მოცულობა უდრის 60×60 სანტ. ლუმელის შიგ გამართულია

ტახტი, რომელზედაც გამოსაწვავ კურჭელს ალაგებენ, ტახტს სიგ-
რძეზე აქვს გამართული ორი ბოძი, ნაგებია თიხისაგან. ბოძებს შუა-
რიყის ქვევებია დალაგებული ისე, რომ მათ შორის ხანი იყოს დატო-
ვებული, საიდანაც ცეცხლის ალი და სიმხურვალე ედგება გამოსაწვავ
კურჭელს.

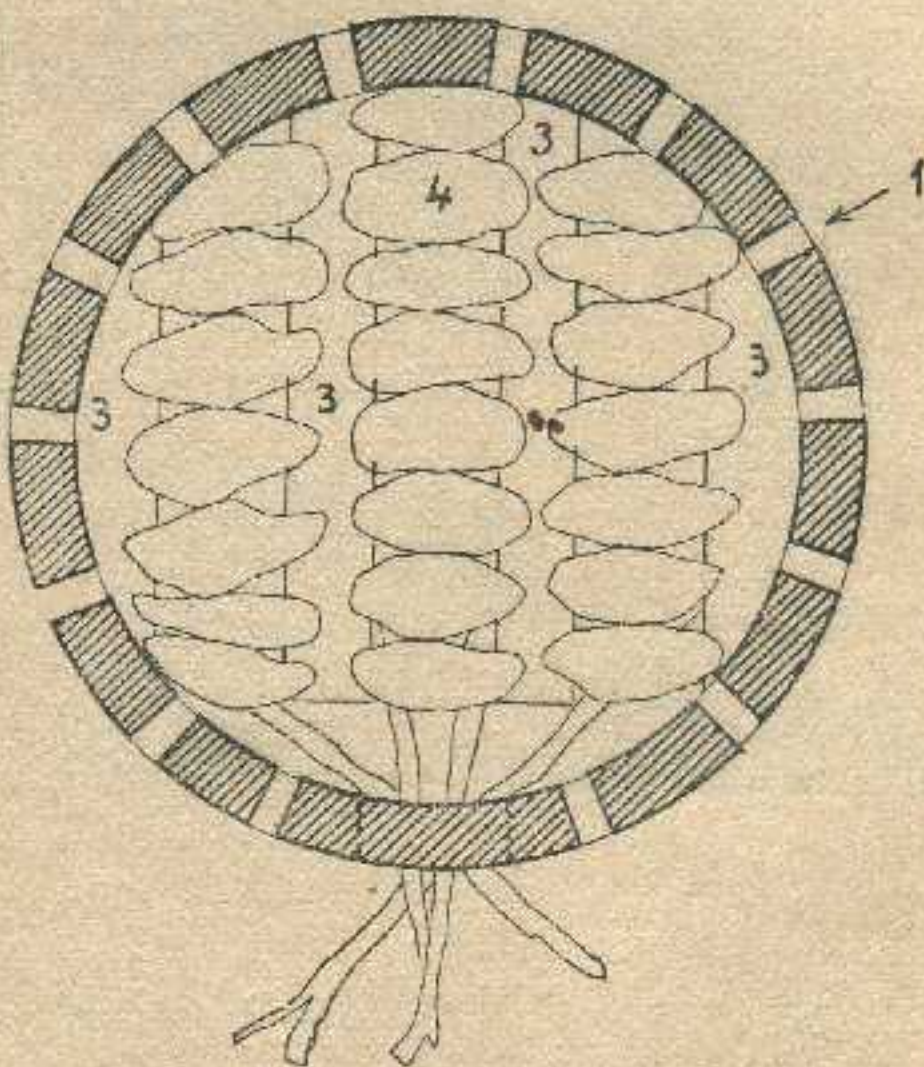
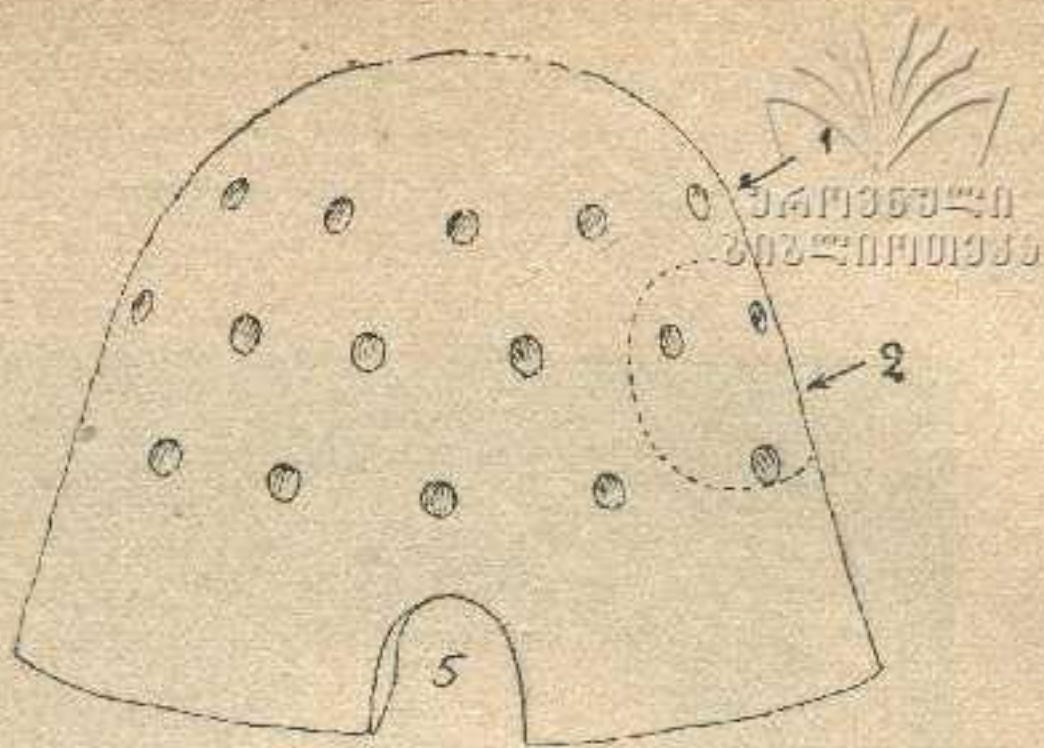
სიგ-რიყის ქვევები

სურ. 40. კურჭლის გამოსაწვავი ქურა.

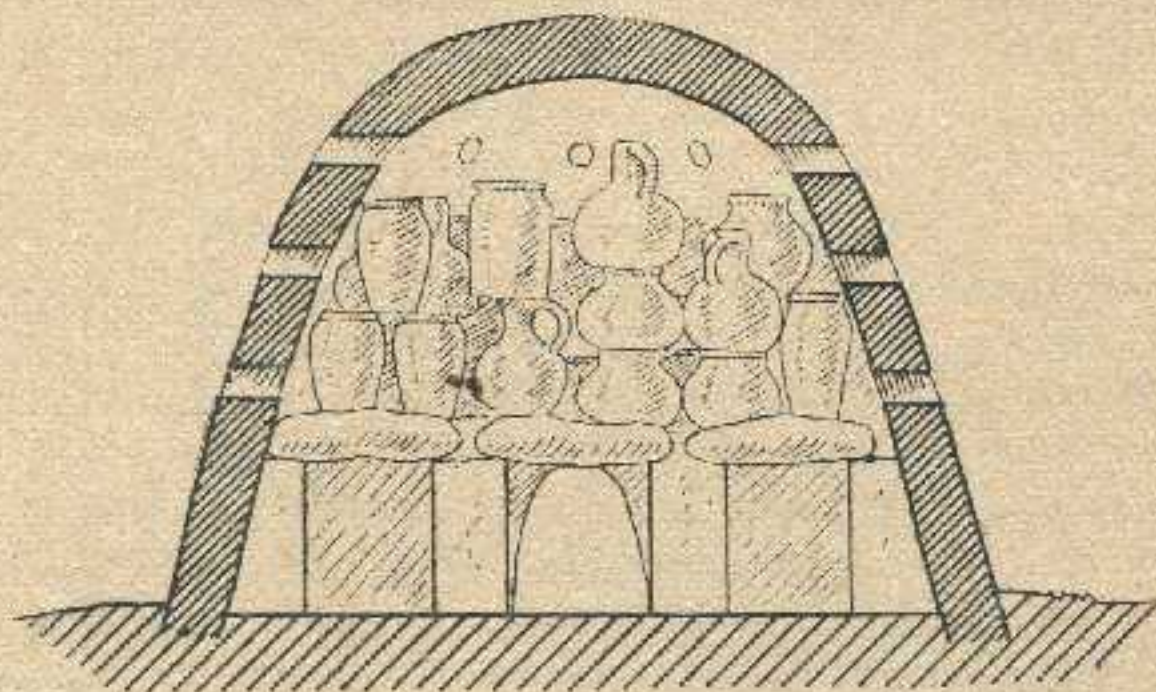
ლუმელს ერთ მხარეზე გამოარღვევენ და იქიდან კურჭელს შიგ-
ჩააწყობენ. ლუმელი გადახურულია ხის ფარდულით.

ერთ ლუმელში ეტევა დაახლოვებით 200—300-მდე კურჭელი. კურ-
ჭელს ალაგებენ მწყობრად და მჭიდროთ.

სურ. 41. ქურის ნაწილები: 1. საპაერთ ხერხელი - „თოლი“, 2. ქურჭლის ჩასაწყობი, 3. ტახტი, 4. რიჯის ქვეები, 5. ლუმელი.

ჭურჭლის ჩალაგების შემდეგ გამოარღვეულ კედელს ისევ ამოაშენებენ და ჭურას ცეცხლს შეუნიებენ. პირველად ნელ ცეცხლს შეუნიებენ, რომ ჭურჭელი ნებისას გამოშრეს და ერთბაშად არ დასკდეს. ასე იწყის ორი დღე და ღამე. მეორე დღეს ძლიერ ცეცხლს შეუნიებენ, რომ ჭურჭელი კარგად და მაგრად გამოიწვას. ჭურჭელი ჯერ გაშავდება, შემდეგ კი მაღალ ტემპერატურაზე გაწითლდება. სამი ღუმელი ჭურჭლის გამოსაწვავად საჭიროა ერთი საფენი შეშა. გამოწვის შემდეგ ჭურჭელს აციებენ, კედელს გამოარღვევენ და გამოშვარ ჭურჭელსაც მწყობრად და ნელად გამოაღაგებენ.

სურ. 42. ჭურის ქრილი და შავ შოთავსებული ჭურჭლის წყობა.

ჭურჭელს გასინჯავენ, გაბზარულები თუ ურევი, გადაარჩევენ. შემდეგ ფორმისა და დანიშნულების მიხედვით დააჯგუფებენ და შეუდგებიან ჭურჭლის ბაზარზე გატანის სამზადისს.

ლასტებიან ურემში ჭურჭელს თვლით ჩალაგებენ, ზედ ჩალას დააყრიან და ბაზარში მიაქვთ გასასყიდათ. აქაური ნაკეთი ჭურჭელი ძლებს დაახლოვებით სამ წელიწადს. ნამკოლუს ჭურჭელს ფართე ბაზარი აქვს მოპოვებული გეგეჭკორისა და აბაშის რაიონში. ნაწილი გააქვთ იმერეთში და უმთავრესად საღებდა ხონში, ჯიხაიშში და ქუთაისში.

ხის ჭურჭლის დამზადება. ხის ჭურჭლის გაკეთება დღეს გავრცელებულია უმთავრესად მთიან სამეგრელოში, იბაშისა და ხობის წყლის სათავეებში, სადაც მდიდარი ტყეებია და საქურჭლე მასალაც ბლომად მოიპოვება. ამ მხრივ მარტვილის რაიონში ცნობილია მეჭურჭლეობით ორი სოფელი: ვახა (სალხინოსთან) და ზარდა (გაჭედითთან). ამ სოფლის მცხოვრებლები ამ ხელოსნობას მისდევენ, მიემგზავრებიან ტეზურას ხეობაში და ზაფხულობით იქ მუშაობენ. ამისათვის ტყეში შესაფერ ხეებს არჩევენ: — თხმელა, თელა და ცაცხვს. ხეს ყიდულობენ, შემდეგ მას მოსკრიან და გათლიან.

სურ. 43. ხის ჭურჭლის გაკეთება.

ხის ჭურჭლის ჩარხი შესდგება ორ-კაპიან ხისაგან, რომლის შუაზე გამართულია თავწვეტიანი ღერძი. ამ ღერძს სახელურებით იტრიალებენ. ღერძის ნემს-კავის შუა მოთავსებულია გასაჩარხი ხის მრგვალი კოპიტი.

საზოგადოდ გასაკეთებელ ჭურჭელს ჯერ ნახევრად გათლიან და დაამრგვალებენ; შემდეგ მას „შუბსა“ და „ძუძუს“ შუა ათავსებენ. ერთი ოსტატი ზედ ორკაპიან ჩარხზე ჯდება, ხელში აიღებს ხვეწნს და ამით ჩარხავს ხის ჭურჭელს. მეორე ოსტატს კი ორივე ხელით უჭირავს ღვედიანი სახელურები და ჩარხის ღერძს

ატრიალებს. ხვეწით საჭურჭლე მორს ჯერ შემოათლიან ვირე ნაპირებს, შემდეგ გადავლენ გულის ამოჭრაზე და ქურჭელიც თანდათანობით იღებს გარკვეულ ფორმასა და სახეს.

აქ ამზადებენ თაბახს, გობს, ჯამებს, როდინებს და კოვზებს. ოსტატები დღეში აკეთებენ 20 ცალ ჯამს, 5 თაბახს და 4 როდინს.

ხის ქურჭელი გასაყიდად გააქვთ ბაზარზე სენაკში, ბანძაში, ხონში, სამტრედიაში, ზუგდიდში და დიდჯიხაიში.

კალათების დამზადება. კალათაზე სამეგრელოში დიდი მოთხოვნილებაა. ოჯახში კალათი საჭიროა სიმინდის ტაროების გადასაზიდად, ღომის შესანახად და სხვა. ამიტომ კალათების გაკეთების ოსტატობა აქ გავრცელებულია, განსაკუთრებით სამეგრელოს მთიან რაიონებში, სადაც საამისოდ საჭირო მასალაც მოიპოვება. კალათს საზოგადოდ წნავენ თხილის ხის წნელისაგან. ამისათვის ტყეში მოსჭრიან თხილის ახალსა და სწორს წნელებს, შემდეგ მას აპობენ ბრტყელ ფენებად და სანამ გაშრება მანამდის უნდა კალათი დაწნან. კალათისათვის ჯერ საჭიროა ბრტყელი სალტები — „ბეტკები“, რომელიც უნდა იყოს მაგარი ხისაგან, ჩვეულებრივ ამისათვის ხმარობენ მუხასა და აკაციას. ამ სალტებისაგან იწნება კალათის ძირი. კედლების ამოსაყვანად ხმარობენ თხილის წნელებს. ნაპირს კარგად და მაგრად გადაუწნავენ, ისე რომ კალათი ხმარებაში დიდხანს არ დაიშალოს.

ერთ კაცს შეუძლია დღეში ერთი გოდრის დამზადება, რომელშიაც ჩადის ორი ფუთი სიმინდი.

კალათები გასაყიდად ბაზარზე გააქვთ, განსაკუთრებით შემოდგომით. როდესაც სიმინდის გარჩევის დრო დადგება, მაშინ გოდრებზე დიდი მოთხოვნილებაა და იგი ბლომდაც სალდება. გოდორკალათები ბევრი იყიდება ბანძაში, მარტვილში, ზუგდიდში, აბაშაში და სხვაგან.

ყავრის დამზადება. საშენ მასალებში ყავარს მთავარი მნიშვნელობა ეძლევა. სამეგრელოში სახლები უმთავრესად ყავრით იხურება. ყავრით გადახურული ოდა მეგრელებს უყვართ და დიდათ მოსწონთ. ამიტომ სამეგრელოში ყავარს ეტანებიან და ცდილობენ სადაც არ უნდა იყოს შეიძინონ ყავარი.

ყავარი სამეგრელოს პირობებში მაინც დიდხანს ვერ სძლებს. ნესტისა და ხშირი წვიმების გამო ყავარი აქ ჩქარა ლბება და დაახლოვებით იგი სძლებს 15 წელიწადს.

საქართველოს
საქართველოს

სურ. 44. კალათის გაკეთება.

მომზად

ყავრის დამზადებას მისდევენ მთიან სამეგრელოს სოფლები, განსაკუთრებით კურჯუსა და სალხინოს მცხოვრებნი, ყავრის აგრეთვე მუხურის თემშიაც ამზადებენ, სახელდობრ ხობის წყლის სათავეში. ყავარი მზადდება ფიჭვისა და ნაძვის ხისაგან. ამიტომ ყავრის დამზადებისათვის მთავარია ფიჭვისა და ნაძვის ტყეების დარჩენი. ასეთი ტყეები დღეს სამეგრელოში მოიპოვება ტეხურასა და ხობის წყლის სათავეებში და ყავრის ოსტატებიც ზაფხულობით იქ მიდიან სამუშაოდ.

ტყეში ჯერ არჩევენ საყავრედ გამოსადეგ ფიჭვისა და ნაძვის ხეებს. უპირატესობა ეძლევა ნაძვს, რომელიც, მართალია, ძნელი გასაპობია, მაგრამ უფრო მეტ ხანსა სძლებს, დაახლოვებით 20 წლამდის. ფიჭვი კი უფრო ადვილი გასაპობია, იგი სძლებს 15 წლამდის.

საყავრე ხეს არჩევენ გამოცდილი ოსტატი. ხე უნდა იყოს სწორი. თუ ხეს ტანი მრუდედა დაგრეხილი აქვს, იგი საყავრედ არ გამოდგება. საყავრე ხეს ქერქის მიხედვით არჩევენ. შემდეგ არჩეულ ხეს მოსჭრიან და გასთლიან. ხეს დასჭრიან 1.15 მეტრ. სიგრძით. ცოტა რომ შეშრება კუნძებს ოთხკუთხედად დააპობენ, რომელსაც „ლარჩვი“ ეწოდება.

ლარჩვი მზადდება ტყეში გაზაფხულ-ზაფხულში. მას ჩაყრიან მდინარე წყალში და როცა წყალი ადიდდება, ლარჩვები მას ბარში ჩააქვს. აქ მეპატრონეები ლარჩვებს წყლიდან ამოზიდავენ და მდინარის ნაპირზე აწყობენ. შემდეგ ურმებით შინ ეზიდებიან და ამ ლარჩვებისაგან ყავარს აპობენ.

წყალში ნაყარი ლარჩვისაგან დამზადებული ყავარი უფრო მდარე ღირსებისად ითვლება, ვიდრე ადგილზე დაპობილი ყავარი. მაგრამ დამზადებული ყავრის მთიდან ჩამოტანა ძნელია და ძვირად ჯდება. მთიდან ყავარს ეზიდებიან ცხენებით და ცხენის ქირაც ყავრის მყიდველს დაეწერება.

ყავრის დასაპობად პირველ ყოვლისა საჭიროა „სუნდი“, რომელიც წარმოადგენს მოგრძო ოთხკუთხედს. იგი მზადდება ხისაგან და მისი ოთხივე ფეხები შეკრულია გვერდის ფიცრებით.

ოსტატი ამ ხუნდში ჩასდგამს „ლარჩვს“ (კუნძს), ხელში იიღებს „დაშნა“-ს, რომელიც წარმოადგენს გრძელსა და ბრტყელ პირიან დანას. დაშნას აქვს მოკლე ტარი. ოსტატი ლარჩვზე დაადებს ამ დაშნას, დაჰკრავს ხის ჩაქუჩს „კვეკვა“-ს და ძარღვის მიხედვით

დაშნას გადასწ-გადმოსწევს, რომ მიიღოს სწორი და მთელი ყავარი-
დაბობილი ყავარს შემდეგ დასთვლიან და დაალოგებენ „ბალუ“-დ,
რომელიც შეიცავს 200 ცალ ყავარს.

ერთს ოთხ-თვალთან სახლს უნდება 5 „ბალუ“ ყავარი (1000 ცალი)
და ერთი კარგი ხისაგან გამოდის 15 ბალუ ყავარი. ოსტატს დღეში
შეუძლია ორი ბალუ ყავრის დამზადება.

დამზადებული ყავარი გასაყიდათ მიაქვთ ურუმებით ბაზარში:
ხონში, ქუთაისში, ბანძაში, აბაშაში და სენაკში.

გავლლობა. სამეგრელოში მჭედლობა ძველადვე ყოფილა გავ-
რცელებული. მჭედლობას აქ თითქმის ყველგან მასდევნენ და დიდ
სოფლებში სამჭედლოებია გამართული. მჭედლები ამზადებენ ცხე-
ნის ნალებს, თოხებს, ცულებს, კარის რაზებსა და ჩანგლებს, სახნისს
და სხვა. სამჭედლოები ჯერ კიდევ პრიმიტიულად და ძველებურად
არის მოწყობილი. შუაში გამართულია ქურა საბერველით, იქვეა
გრდემლი.

წინათ მჭედლებს ყავდათ შეგირდები, რომლებსაც იყვანდნენ ორი
წლით. ჭამა-სმა ხელოსნისა იყო. შეგირდს გასამრჯელო არ ეძ-
ლეოდა. როცა შეგირდი მჭედლობას შეისწავლიდა და მას შეგირ-
დობის ვადაც გაუთავდებოდა, შეგირდს მოყავდა საკლავი. ოსტატი
მას დალოცავდა, შემდეგ საკლავს დაკლავდნენ და სუფრას გაშლიდნენ.
სადილზე დაიწვევდნენ ყველა შეგირდებს და მჭედლებს. აქ ხდებოდა
შეგირდის დალოცვა და მისი ოსტატად აღიარება. ოსტატი შე-
გირდს აძლევდა ხელსაწყო იარაღებს და ახალი მჭედელიც ცალკე
გადიოდა და თავის საკუთარ სამჭედლოს ხსნიდა. მაგრამ შეგირდს
თუ სურდა, შეეძლო ოსტატის ამხანაგად დარჩენილიყო და ორივეს
ერთად ემუშავათ. ამ შემთხვევაში სამჭედლოს მეპატრონე ოსტატი
ანგარიშის გასწორების დროს გამოქვითავდა ბინისა და ხელსაწ-
ყო იარაღების ხარჯებს და რაც წმინდა მოგება დარჩებოდა, იმას
ორივენი თანაბრად იხაწილებდნენ.

მჭედლობასთან დაკავშირებული იყო ზოგიერთი ცრუ-მორწმუნეო-
ბანი და რიტუალური წესები. ასეთი იყო სხვათა შორის „ხეხუ-
ჯის“ სალოცავი.

ახალ-წლის წინა საღამოს მჭედელი შედიოდა სამჭედლოში, გრდემ-
ლის გარშემო იანთებდა სანთლებს, იქვე დააწყობდა ხელსაწყო
სამუშაო იარაღებს და ასე დაილოცებოდა: „სუმოშ სუმონეჩ სუმი
ხელუაშ მორჩინე წმ. სოლომონ, ხე-ხუჯის ქომუჩი ჭყანი დო ღონე“ო.

ახალწელიწადს მეკვლე სამჭედლოსაც უკვლევდა. შევედოდა სამჭედლოში, ფეტვს მოაბნევედა, წყალს მოასხამდა და საახალწლოდ დაილოცებოდა.

მჭედლები აგრეთვე ლოცულობდნენ შაბათ საღამოს მსკვირა დილით. აიღებდნენ სანთლებს და მიაკრავდნენ გრდემლს, მსკვირ დააწკობდნენ ხელსაწყო იარაღებს და შევედრებოდნენ წმ. სოლომონს.

9. მატერიალური კულტურა

სამეგრელო მდიდარია ნივთიერი კულტურის ძეგლებით და აქ თითქმის ყველა რაიონებში დაცულია ძველი ციხე-კოშკები, ეკლესიამონასტრები, ძველი ტიპის სადგომები და სხვა.

მათ შორის შესანიშნავია: მარტვილის მონასტერი, ბედიის ან აკუმ-ედის ტაძარი, ხობისა, ცაიშისა, წალენჯიხისა, ოცინდალისა და სხვა ეკლესიები, რომელთა აღწერა მოეპოვება პროფ. ექვ. თაყაიშვილს თავის არქეოლოგიურ მოგზაურობაში სამეგრელოში¹.

შედარებით ნაკლებად არის ცნობილი და შესწავლილი სამეგრელოში დაცული ციხე-კოშკები და საცხოვრებელი ბინები. ამიტომ ჩვენ აქ შევეცდებით ზოგადად აღვწეროთ მათ შორის უფრო ტიპიური და შედარებით კარგად დაცული ძეგლები.

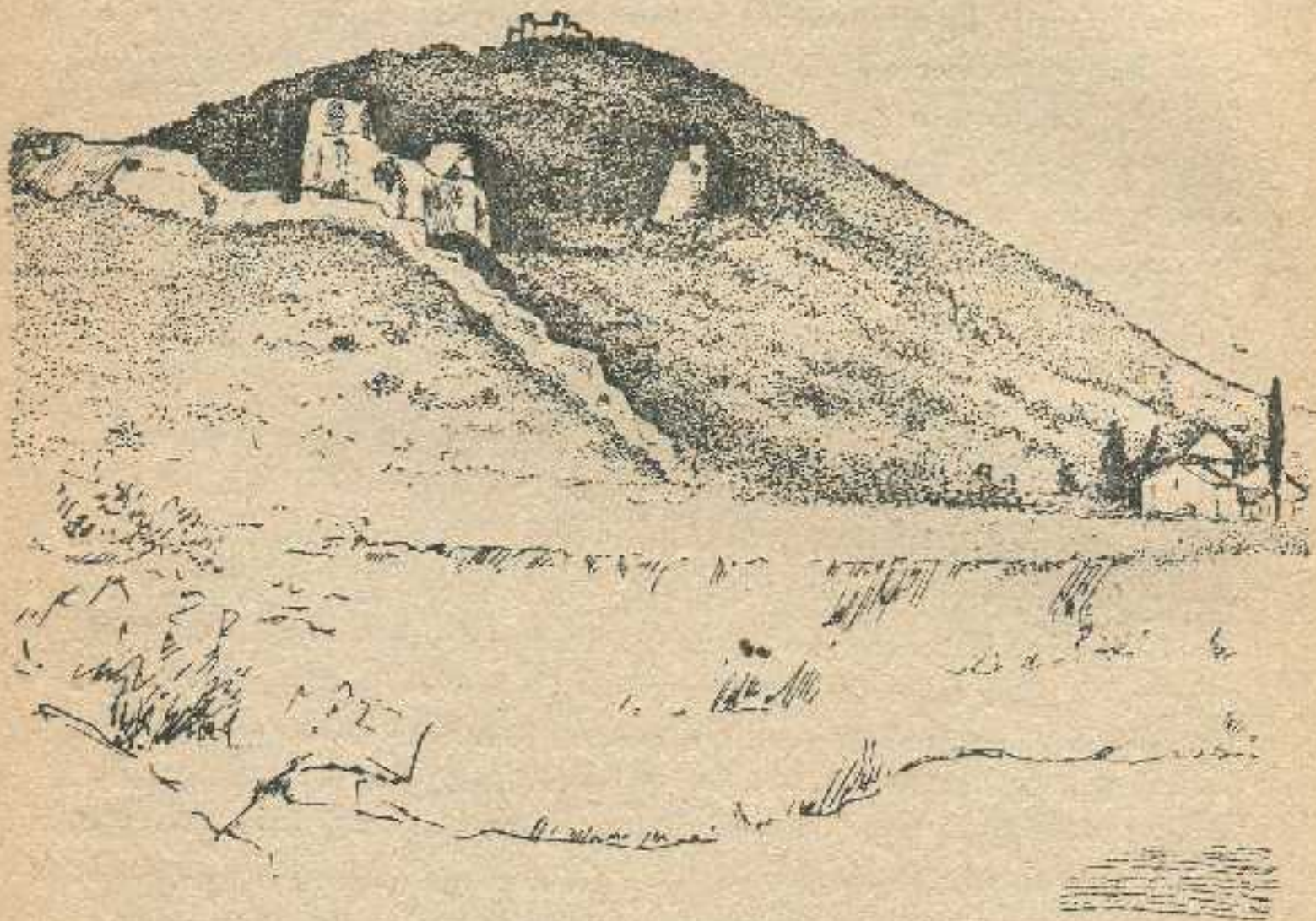
აქაური ციხე-კოშკები აგებულია სტრატეგიულად და გეოგრაფიულად მიშენელოვან პუნქტებში, უმეტეს შემთხვევაში მდინარის პირას, რომლის მიშართებით გადიოდა სამხედრო თუ სავაჭრო მნიშვნელობის გზა. თავიანთ ნაგებობის ტექნიკით და გეგმით ეს ციხესიმაგრენი ეკუთვნიან სხვადასხვა დროს. მათ შორის უძველესად ითვლება ნოქალაქევის ციხე, ძველი არქეოპოლისი², ქართულ საისტორიო წყაროებში ცნობილი ქუჯის³ ციხედ, რომელიც ეკუთვნის V-VI საუკუნეს. მისი ციხე და გალავანი დღეს თითქმის დანგრეულია, მაგრამ ამ ციხის გრანდიოზული ნაგებობანი წარუშლელ შთაბეჭდილებას სტოვებს მნახველზე.

¹ ექვ. თაყაიშვილი, არქეოლოგიური მოგზაურობა სამეგრელოში. ძველი საქართველო, ტ. III, ტფილისი, 1913—1914 წ., გვ. 1—269; Brosset, Voyage arch. Garr. VII, VIII; Бакрадзе, Кавказ в древн. пам. христ.; Кандаков и Бакрадзе, Описание памят. древности; თ. ყორღანიძე, ქრონიკები, II.

² ს. ყაუხჩიშვილი, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, ტ. III, ტფ., 1936 წ., გვ. 318.

³ ვახუშტი, ნაქალაქევის ციხეს ასე აგვიწერს: „აწ სენაკს ზეით, უნაგირას ძირში, არს ნაქალაქევი, ციხე-გოჯად წოდებული. ეს აღაშენა პირველ მეფის ფარნაოზის ჟამს ქუჯიმ, ქალაქი და ციხე, და ამისი საერისთოვე იყო სრულიად რიონის დასავლეთი სვანეთით“—ო (იხ. მისი გეოგრაფია, გვ. 298).

ნოქალაქევის ციხე აგებულია საკმაო მაღალ მთაზე, რომელიც გამიგრებული ყოფილა სამ წყება გალავანით. პირველი გალავანი იწყება ნოქალაქევის ხიდიდან და მისდევს მდ. ტეხურის ნაპირას, შემდეგ იგი მთისაკენ უხვევს და გადასჭრის ნოქალაქე-მარტვილის შარა-გზას. გზის გაყვანის დროს ეს კედელი გამუხუზებულია და დღეს მიმოსვლა სწარმოებს ამ ძველი კედლის თაღებში. კედელი ნაგებია თლისის ქვით, მისი სისქე უდრის ერთ მეტრს, სიმაღლე კი 3—4 მეტრს.

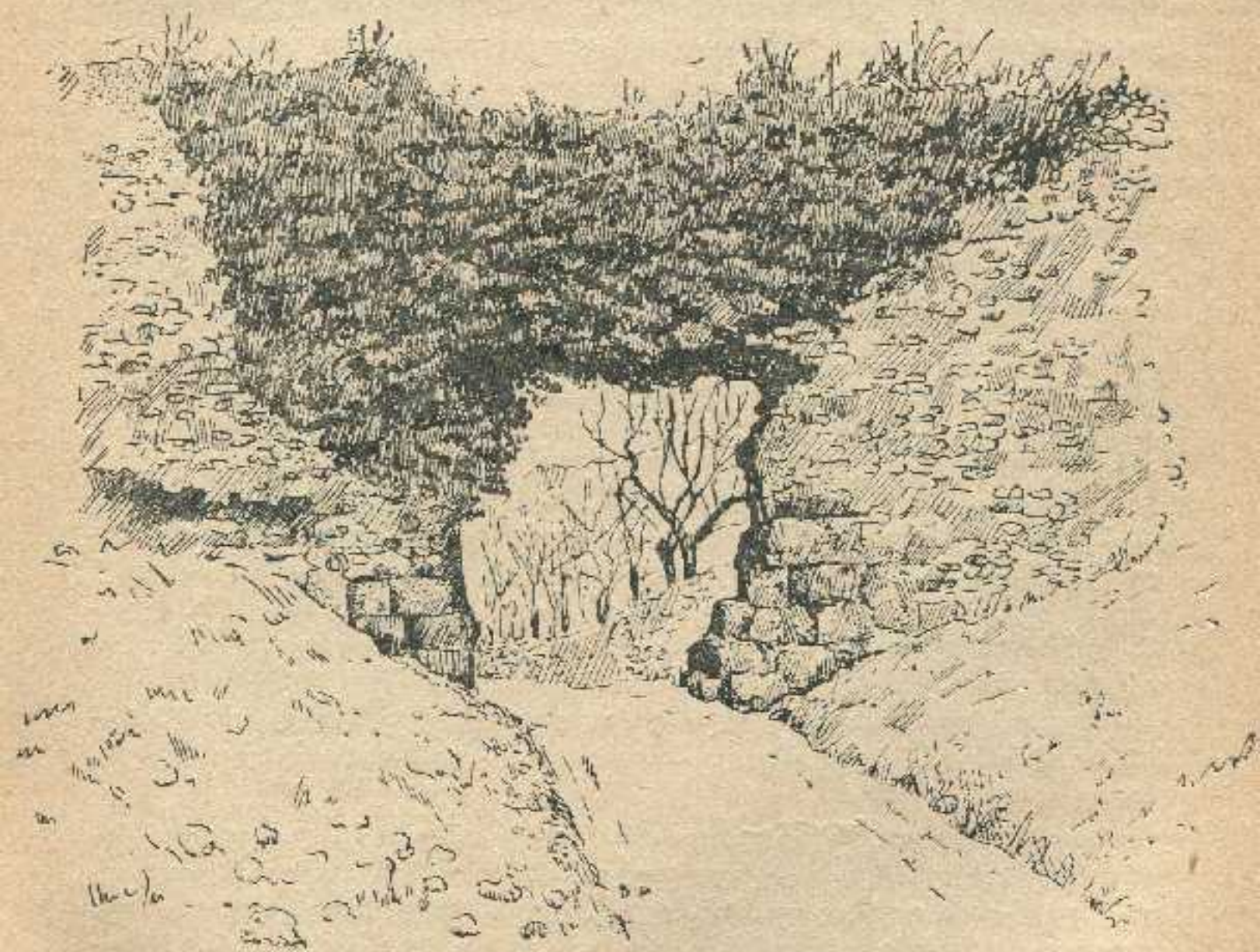

სურ. 45. ნოქალაქევის ციხე.

ამ პირველ გალავანის არეში დასაუღეთის მხარეზე მოთავსებულია გვირაბი, რომელიც პირდაპირ გადის მდინარე ტეხურში, საიდანაც წყალს ეზიდებოდნენ მეციხოვნენი. გვირაბი ქვიტკირით არის ნაგები. ჩასავეალში ქვის კიბეა გამართული. გვირაბს აქვს ლამაზ თაღებიანი შესასვლელი. ამ გვირაბის მხარეზე საყარაულო კოშკია აგებული, რომელიც უკვე ჩამონგრეულა.

მთის შუა წელზე მეორე გალავანი ყოფილა შემოვლებული. ამ გალავანის ნაწილი აქა-იქ არის შერჩენილი. მესამე გალავანი მთის

თხემზეა, სადაც ციხის მთავარი ნაგებობანია დაცული. ციხის მოედ-
ნის ფართობი აღემატება 2.000 კვ. მეტრს. და შთელი ეს ფართო-
ბი შემოზღუდულია ქვიტკირის გალავანით, რომელსაც შესავალი კარი
აქვს სამხრეთის მხარეზე. ციხის გალავნის ეს კარი იკვებოდა ურ-
დულით—კედით. საკედური დაცულია, რომლის სიღრმე უფროს ერთ
მეტრს და ამოგებულია რომაული აგურით. გალავანში დასაუღეთის
მხარეზე ჩაშენებულია ორსართულიანი ქვიტკირის გრძელი შენობა,
რომლის ქვემო სართულში მოთავსებულია ლამაზ თაღებიანი ოთახე-
ბი. ამ შენობას აკრავს სამ სართულიანი ქვიტკირის მაღალი კოშკი.
ასეთივე ტიპის კოშკი მოთავსებულია ციხის აღმოსავლეთის მხარეზე.
ციხის შუა მოედანზე დაცულია თლილი ქვით ნაგები ძველი ტაძარი,
რომელსაც უწოდებენ ჯეგე-მესარონს.

სურ. 46. ნოქალაქევის კედელი.

ნოქალაქევის ციხე ძნელი მისასვლელია. მას გარშემო აკრავს მე-
ტად დაქანებული ფერდობები, რომელიც ტყითა და ჩირგვებით არის

დაფარული. დასავლეთ-სამხრეთით ციხეს მდინარე ტეხური უვლის. ამ ციხის მალლობიდან მოსჩანს ძველი კოლხეთის მთელი მიდამო შავ ზღვამდის.

ნოქალიქევის ციხის მახლობლად არის შხეტრის ციხე, რომელიც მაღალ მთის თხემზეა აგებული და გადასცქერის სამეგრელოს ვაკეს. ეს ციხე ქვიტკირით არის ნაგები და ეკუთვნის XVI საუკუნეს. მას აქვს შიგნით შესავალ კარებთან ასომთავრული წარწერაც: „ქ. კოშკი: ესე: კარის: თუვალი: შედანი: აღაშენა: შეუნდვენეს: ღმერთმანი: ვინცა სთქვა: შეუნდვეს ღმერთმანი“¹.

ერთი ძველი და საყურადღებო კოშკი დაცულია წალენჯიხის რაიონში, აგარაკი სკურის მახლობლად. წალენჯიხიდან სკურამდის 15 კილომეტრია. სკური² წენ-წყლის სათავეშია. ადგილი მთა-გორიანია და აქ გამოდის მინერალური სამკურნალო წყალი, რომელსაც „სკურიში მენჯს“ უწოდებენ. ჯგალიდან სკურის მიმართულებით რამდენიმე გამაგრებული ადგილია წენ-წყლის ხეობაში. გზა აქ ვიწროა, ხეობა ღრმა და ძნელ-გასავლელი. პირველი სიმაგრე, რომელიც ამ გზაზეა აღმართული, არის ადგილ „ლაყორია“-ში და იგი წარმოადგენს საყარაულო კოშკს. გზა გადის ამ კოშკის ქვემო სართულის თალიან

¹ ვაბუშტი შხეტის ან შხეთის ციხეს ასე აღწერს: „ხოლო ტეხურისა და აბაშას შესართავს ზეით, უნაგირას მთის ძირზედ და ტეხურის დასავლის კიდებუდ, არს შხეტს ციხე დიდნაშენი და სასახლე დადიანისა“-ო (იხ. მისი საქარ. გეოგრაფია, გვ. 297).

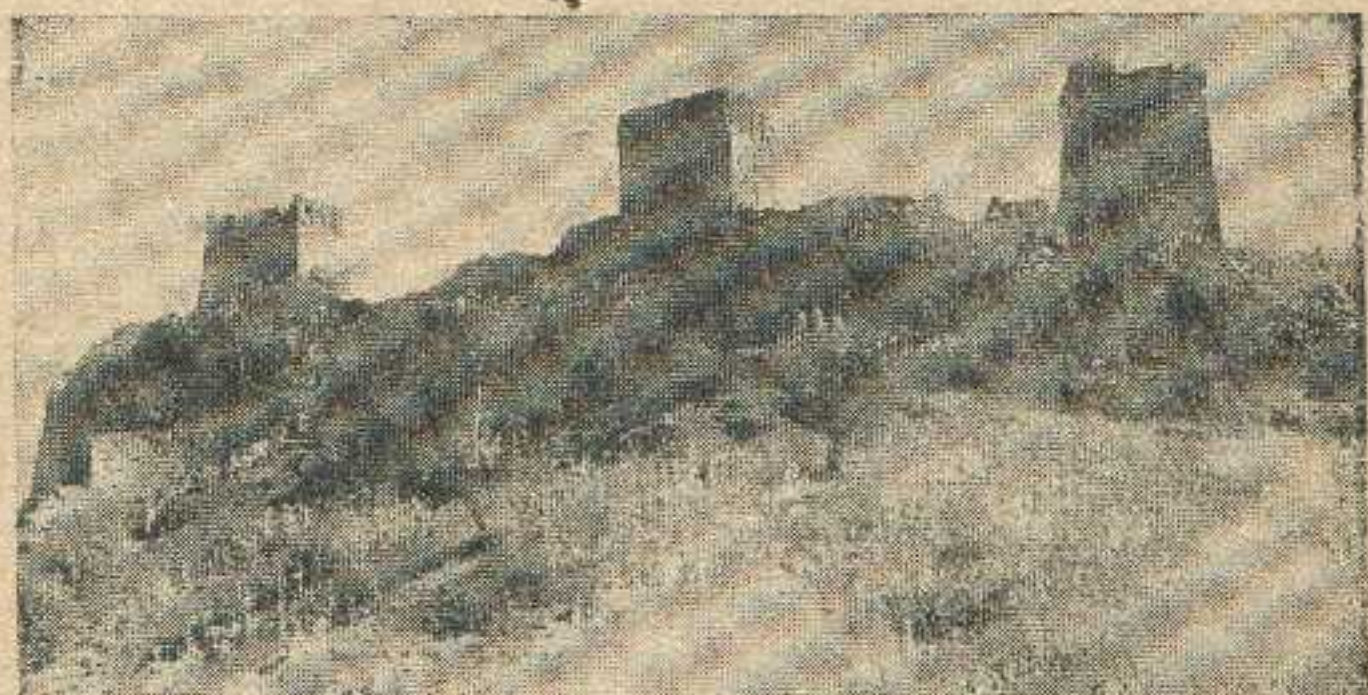
შხეტის ამ ციხეში დაცულადებული იყო მეცნიერწლოვანი ლევან დადიანი გიორგისძე (1572—1582 წ.). ლევანს მტრობდა მისი ბიძა მამია, რომლის ჩაგონებითაც ეს პატარა ლევანი მოიპარა მამია გურიელმა და იგი ჩააგდო შხეტის ციხეში. ლევანმა განიზრახა ციხიდან გადმოხტომა და გაქცევა, მაგრამ გადმოხტომისთანავე იქვე მომკვდარა.

შხეტის ციხეში დაპატიმრებული იყო აგრეთვე იმერეთის მეფე ლევანი (1585—1590 წ.), რომელიც ტყვედ ჩაიგდო მამია დადიანმა და ჩააგდო შხეტის ციხეში, სადაც იგი მოკვდა 1590 წ.

² სკური ადგილია, სადაც გამოდის მინერალური წყალი მენჯი. სკურიდან წარმოებული სახელწოდებანი გავრცელებულია სამეგრელოში: მასკური, ეწოდებოდა მოის ნიავს, ფუსკური, მოის ღელეა სკურის მახლობლად, სკურდილა ადგილია და წყალიც სოფ. ენწერში, გოლასკური, სოფ. ქვალონთან და მდინარე წყალიც. სკურია პატარა ღელეა სორში. სამსკური ხეთასთან ღელეა და სოფელიც. სკური წყალის სახელია მუშურში. სკურია (რუკაზე სკურდა) ღელეა პალიასტომთან გურიის საზღვარზე და სხვა. ამ გეოგრაფიულ სახელწოდებას სკურს უმკველია კავშირი აქვს ძველ კლასიკურ მწერლობის კოლხეთის საგეოგრაფიო სახელებთან, მაგალითად დიოსკურიასთან და სხვა.

კარებში. მისი ორივე მხარე განაგრეობულია: ერთის მხრივ ღრმა ხე-
ვია, მეორეს მხრივ მიშენებული აქვს მაღალი კედელი. ციხე ყოფი-
ლა ორ-სართულიანი, ეხლა დარჩენილია მისი ქვედა სართული. კოშ-
კი ქვიტკირით არის ნაგები, ქვა ნათალია და კედლის სისქე უდრის
5 მეტრს.

ამ საყარაულო კოშკის თაღში რომ გაიფიქროს ^{ქვიტკირის} მიმარ-
თულებით დაახლოებით ორი კილომეტრის მანძილზე არის ადგი-
ლი „ნოჯიხენი“, სადაც აგებულია რვეალი ფორმის სიმაგ-
რე, რომელიც შემოხლულია ქვიტკირის გალავანით. ეს კოშკი ქვი-
ტკირისაა და გარედან შედგრწილია ნათალი დიდი ქვის ფიქალებით,
რომლის ზომა უდრის 80 X 50 სანტ. ამ ნაგებობის ზედა სართული ჩა-
ქვეულია და ეხლა ხეებია ამოსული. დარჩენილია მხოლოდ ქვემო სა-
რთული, რომელსაც აქვს სათოფურები და სარკმელები. მისი სიმაღლე
უდრის 5 მეტრს. ციხე ლამაზად არის ნაგები, თვით შედგრწვის ტე-
ქნიკაც მაღალ ხელოვნებითაა შესრულებული. კოშკი გადასცქერის წენ-
წყლის ხეობას და გზას, რომელიც მას სამხრეთით უვლის.

სურ. 47. კაქვინჯის ციხე.

ეს ციხე დარღვეულია და ძნელია მისი გეგმის დადგენა. ამას-
თან მისი აგების შესახებ ხალხში გადმოცემები არ შემონახულა. ამი-
ტომ ძნელია ასეთი ძეგლის დათარიღებაც. ყოველს შემთხვევაში სა-
თოფურების მიხედვით შეიძლება იგი მიეკუთვნოს XVI საუკუნეს.

ზუგდიდის რაიონში საყურადღებოა კაქვინჯისა და რუ-
ხის ციხე. კაქვინჯის ჯიხა (ციხე) წენ-წყლიდან ორი კილომეტ-
რით არის დაშორებული. წენ-წყალი მას აღმოსავლეთის მხარეზე ჩა-

მოუდის. ეს ციხე ლამაზია და შედარებით კარგად არის დაცული. ციხეს საკმაოდ დიდი ფართობი უჭირავს და იგი აგებულია მაღალ გორაკზე. ციხის ეზო შემოზღუდულია მაღალი გალავნით, რომლის სიმაღლე უდრის 5 მეტრს, კედლის სისქე—1 მეტრს. ჩრდილოეთის მხარეზე გალავანს აქვს ერთი შესასვლელი კარი, სიღრმე 2 მეტრს, 1.50 მ. ციხის კარი თალიანია და შესასვლელი წარმოადგენს მანქანის ოთახს ორი კარით: ერთი კარი შიგ შესასვლელია, მეორე კი გადის ციხის ეზოში. შესასვლელ კარის მარცხნივ დახურული გვირაბია, რომელიც ჩადის ციხიდან მოშორებით ვაკეზე მდგარ კოშკში. ეს კოშკი უნდა ყოფილიყო ციხის საყარაულო. კოშკი უკვე დაშლილია. ციხის შუა ეზოში ერთი დიდი ორმოა, რომელიც ჰა ყოფილა და ამიტომ ციხესაც ჰაქვინჯი (ქის ფსკერი) ეწოდაო. ქის ორმო დღეს უკვე ამოვსებულია. ციხის გალავნის კედლებში დატანებულია სათოფურები და გარშემო კი მიშენებული აქვს მეთოფურეთა მოსათავსებელი კვარცხლბეკი. გალავნის კედლში ჩაშენებულია ოთხი მოზრდილი კოშკი და ორიც პატარა. მათ შორის ორი კოშკი სდარაჯობს ციხის შესასვლელ კარს, დასავლეთისა და აღმოსავლეთის მხარეს კი თითო კოშკი. სამხრეთის მხარეზე მოთავსებულია ორი პატარა კოშკი.

ქინქვინჯის ციხის კოშკები სვანური ტიპისაა, ზემო სართულში აქვს თალიანი სათოფურები. კოშკი სამ-სართულიანია და ქვიტკირით არის ნაგები. კოშკს აქვს ერთი შესასვლელი კარი, სართულებში გამოჭრილია სათოფურები და სარკმელები.

ჰაქვინჯის ციხე ჯერ არ არის სათანადოდ შესწავლილი და გამოკვლეული, მაგრამ მაინც შესაძლებელია მისი დღევანდელი სახით იგი მიეკუთვნოს XVI—XVII საუკუნეს.

რუხის ციხე ზუგდიდიდან 9 კილომეტრით არის დაშორებული და იგი მდებარეობს ენგურის პირას სოფ. რუხში. ციხეს არტყია მაღალი კედელი, რომლის სიმაღლე აღწევს ექვს მეტრამდის. შესავალი კარი ციხეს აქვს აღმოსავლეთის მხარეზე. კედლების სისქე უდრის 3 მეტრს. ციხე და მისი კედლები ნაგებია ენგურიდან ამოზიდული რიყის ქვით, მჭიდროდ და ლამაზად. ციხის კედლებში ჩაშენებულია ოთხი კოშკი, ყველა თავმორღვეულია და ჩაქცეული. პირველი კოშკი სდარაჯობს შესავალ კარებს და ეს კარებიც ამ კოშკის ქვემო სართულშია გამოჭრილი. მეორე კოშკი სდარაჯობს ჩრდილოეთის მხარეს, მესამე დასავლეთის მხარეს, მეოთხე კი აღმოსავლეთის მხარეს. კოშკის ფართობი უდრის 5×5 კვ. მეტრს. გალავანის ჩრდილოეთის მხარეზე რამდენიმე ოთახია მიშენებული. კოშკებსა და ციხის კედლებში დატანებულია სათოფურები და სამზირები.

ციხის მოედანი საკმაო დიდია, დაახლოვებით იქნება ერთი ჰექტარი. იგი იყოფა ორ ნაწილად. პირველი ნაწილი იწყება შესავალ კარებიდან და ის უფრო დიდია. აქედან ასახვლელია მხარე ნაწილში, სადაც საღარაჯო კოშკია ამართული და ეს კოშკი ვასცქერის ენგურის ხეობას და მალალ მთის წვერზე მდებარე ციხეს „სათანჯო“.

ციხის ნიადაგიდან დასავლეთის მხარეზე გამოდის დიდი წყალი „ოძილე“.

რუხის ციხეს ისაკუთრებენ ხვიტიები. ეს ციხე მათ მამულში ყოფილა აშენებული და ციხესაც ხვიტიები ეპატრონებდნენ თურმე.

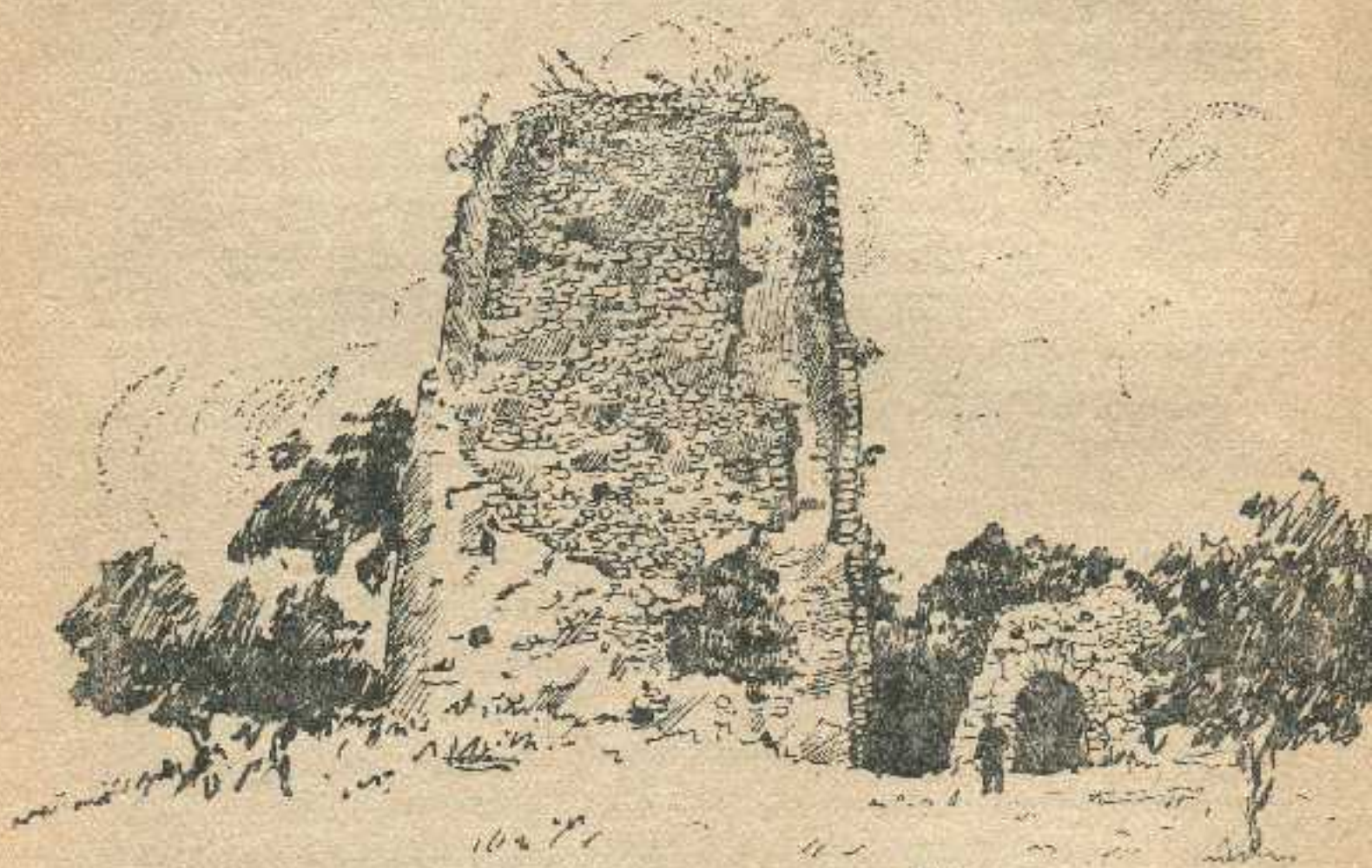
რუხის ციხეს დიდი სტრატეგიული მნიშვნელობა ეძლეოდა საშვეგრელოს სამთავროს თავდაცვის საქმეში. ამ მიზნით რუხი ციხე ქალაქად აქცია ლევან მე-II დადიანმა (1611—1657 წ.), რომელმაც აქ დაასახლა მოვაჭრე ურია და სომხები. რუხის ციხე სღარაჯობდა ოდიშის სამთავროს დასავლეთის საზღვარს. საიდანაც მას საფრთხე მოელოდა ჯერ ოსნალებისა და შემდეგ აფხაზების მხრით. ოსნალებმა რუხის ციხე 1725 წელს საგრძნობლად დააზიანეს. 1780 წელს, როდესაც სამურზაყანოს დაპყრობის მიზნით გამწვავდა ურთიერთობა ოდიშსა და აფხაზეთს შორის, რუხის ციხესთან მოხდა სასტიკი ბრძოლა. ამ ომში დამარცხდა აფხაზეთის მთავარი ხურაბ შერვაშიძე, და გაიმარჯვა ოდიშის მთავარმა კაცია დადიანმა, რომელსაც დარჩა დიდი ნადავლი.

რუხის ციხის პირდაპირ ენგურის გაღმა დიხაზურგა-ჭუბურხინჯის გზაზე მოთავსებულია პატარა ციხე-კოშკი — „ოცარცეში ჯიხა“. ეს კოშკიც რიყის ქვით არის ნაგები. კოშკს დასავლეთის მხარეზე მოშენებული აქვს თალიანი ოთახი. კოშკი სამ-სართულიანია: პირველი სართული ბნელია და დახურული. მას ვიწრო ჩასასვლელი აქვს მეორე სართულის იატაკიდან, საიდანაც გვირაბი გადის ენგურში. მეორე სართულის ჩრდილოეთ-აღმოსავლეთის მხარეზე კოშკს აქვს შესასვლელი კარი. ამ სართულის ჭერი თალიანია და აქვს გასაძრომი ხვრელი „საკომი“ მესამე სართულში. კოშკის კედლებში დატანებულია სათოფურები და ნიშები.

ამავე მხარეზე მალალ მთის ქედზე მოთავსებულია ციხე „სათანჯო“¹. რომელიც მდებარეობს სოფ. დიხაზურგსა და ჭუბურხინჯს

¹ სახელწოდება სათანჯო წარმოშობილია ტერმინი „თანჯიდან“, რომელიც ნიშნავს სამანს, საზღვრის ნიშანს. აქედან არის ნაწარმოები „გაგნუთანჯი“ (გაუზომე), „გიგნოთანჯუ“ (გადაზომა) და სხვა. ირკვევა, რომ სათანჯო არის საზღვრის კოშკი ან სიმაგრე.

შორის. სათანჯო ნაგებია კირქვით, შიგნით და გარეთ შეძერწილი ყოფილა კირქვის ფიქალებით, მაგრამ დროთა ვითარებაში ეს ფიქალები ჩამოცვივნულა. ციხე ოთხ-სართულიანია, მისი სართულები ჩამონგრეულა. სათანჯოს აქვს ფართე ეზო და მაღალი გალავანი, რომელიც უკვე დაშლილია. სათანჯო პირდაპირ სვანეთის რუხის ციხეს. იგი მოსჩანს ძლიერ შორი მანძილიდან და ეს კომპი ასრულებდა საგუშაგოს დანიშნულებას. სათანჯოზე ანთებულ ცეცხლის კოცონი იყო მტრის მოახლოების საგანგაშო ნიშანი ენგურის ხეობაში და რუხისა და მისი მიდამოს მეციხოვნენი მზად უნდა ყოფილიყვნენ მტრის დასახვედრად.

სურ. 48. ოცარცის კომპი.

გეგეჭკორის (მარტვილის) რაიონში საყურადღებოა თამაკონისა და ნოღას ჯიხა. თამაკონის ჯიხა მდებარეობს სალხინოს მახლობლად. აქ იყო სადადიანოს ცენტრი და დარჩენილია რამდენიმე ციხის ნანგრევი. მათ შორის შედარებით კარგად არის დაცული თამაკონის ციხე, რომელსაც მაღალი გალავანი ჰქონია შემორტყმული. ციხე ნაგებია ქვიტკირით, კედლები დარღვეულია და ქერ-

სახურავი ჩაქცეული. სამხრეთის მხარეზე მიშენებული აქვს ოთხ-სართულიანი საყარაულო კოშკი, რომელსაც აქვს სათოფურები და ჩარდახები.

ციხეში ქვევრებია ჩაფლული. ამ ქვევრებში სადადიანო კულუხის ღვინოს ასხამდნენ თურმე.

ციხე მაღალ გორაკზეა აშენებული და გასცქერის შტაბის და ტეხურის ხეობას.

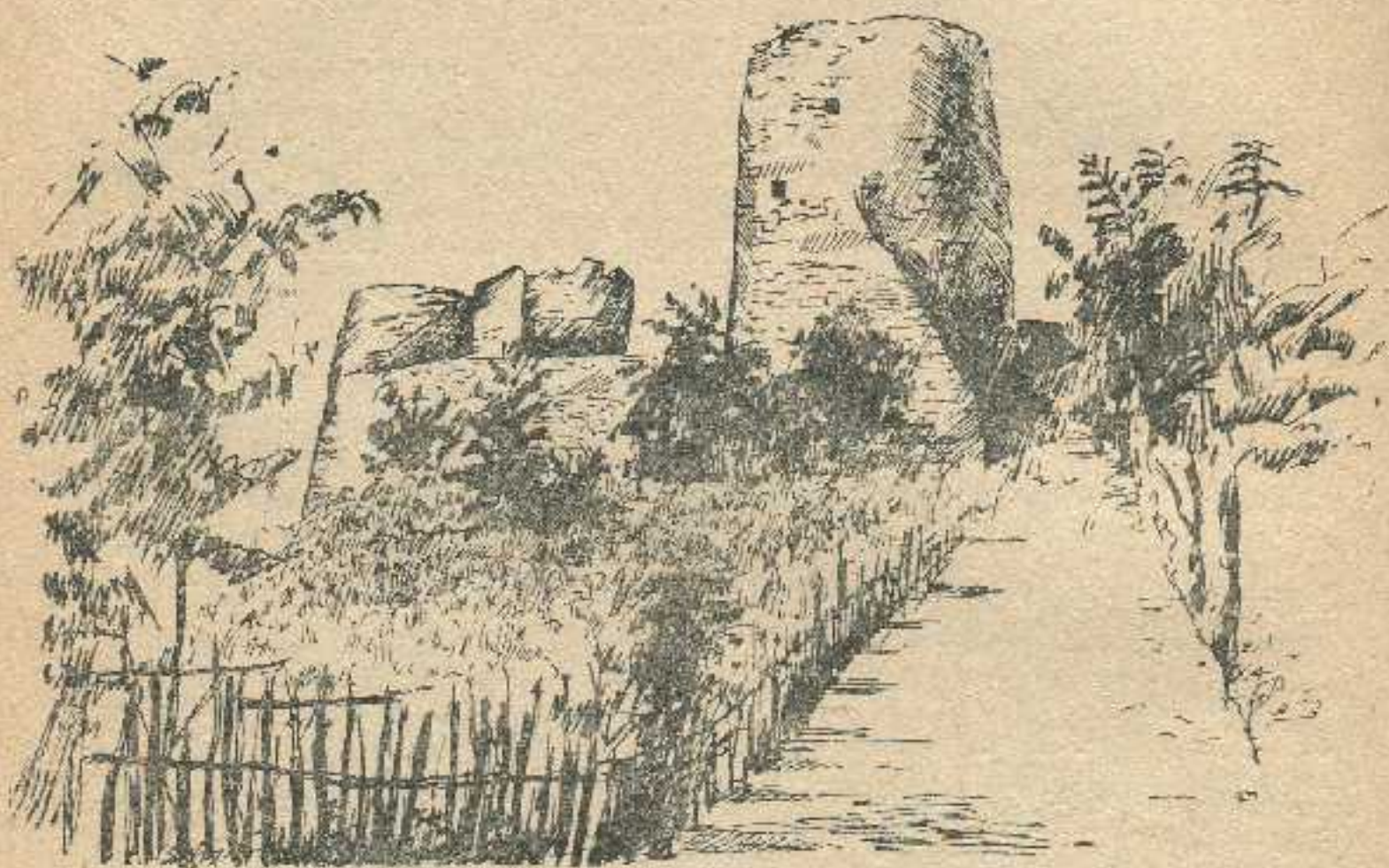
მეორე ციხე მდებარეობს სოფ ნოლაში, ახუთის მახლობლად და მას უწოდებენ „ნოლაში ჯიხა“-ს. ეს ციხეც მაღალ გორაკზეა აგებული, ნაშენია ქვიტკირით და იგი საინტერესოა თავისი ნაგებობის ტექნიკით, ფორმით და გეგმით. ნოლას ციხე მაღალი კედლით არის შემოზღუდული და რგვალი ფორმისაა. მას აქვს ერთი შესასვლელი კარი დასავლეთის მხრიდან, მეორე პატარა კარი გადის აღმოსავლეთის მხარეზე კორიდორით. ციხის კორიდორი დახურულია და მას კარი არა აქვს. ამ კორიდორში დადიანები წართმეულ საქონელს ამწყვდევენ თურმე. ციხის შიგნით მოზრდილი ეზოა. კედლებში მოთავსებულია სულ ოთხი კოშკი: პირველი კოშკი შედარებით დაბალია და იგი იცავდა ციხის შემოსავლელ კარს. ეს კოშკი ყოფილა ორ-სართულიანი და მას ჰქონია ორი კარი — ერთი რკინისა, მეორე მუხისა. კოშკის პირველ სართულში ბუნებრივად გამართული და კედლებში თახჩებია დატანებული. ამ კოშკის ფართობი უდრის 3.40×3.80 კვ. მეტ., სიმაღლე უდრის 7 მეტრს.

მეორე კოშკი არის სამხრეთის მხარეზე. იგი ოთხკუთხედიანია და მას უწოდებენ ჯაიანის ჯიხას. გადმოცემით ეს ჯიხა დადიანს ჯაიანებისათვის წაურთმევია. კოშკის სიმაღლე აღწევს ათ მეტრს, მას აქვს ერთი კარი, რომელიც გამოდის ციხის ეზოში. ციხის სართულები ჩაქცეულია, ოთახები ყოფილა გამართული და კედლებზე დატანებული აქვს სათოფურები და სარკმელები.

მესამე კოშკი აღმოსავლეთის მხარეზეა. იგი რგვალია და სამსართულიანი. პირველს სართულში ყოფილა ეკლესია, მას აქვს ორი კარი და ორივე გამოდის ციხის ეზოში. კოშკის ფართობი 3.80×4 კვ. მეტ. შეიცავს. ეზოს მხარეზე აქვს სამი მოზრდილი ფანჯარა და ნიშები. ამ კოშკის მეორე სართული წარმოადგენს ოთახს, რომელსაც ეზოსკენ აქვს ორი ფანჯარა. მესამე სართული საომარი დანიშნულებისა ყოფილა, სადაც გამართულია სათოფურები.

ჩრდილოეთის მხარეზე მეოთხე კოშკია, იგი რგვალია და ოთხსართულიანი. პირველ ქვედა სართულს „დილეკს“ (სატუსადოს) უწოდებენ. იგი წარმოადგენს ბნელსა და დახურულ სარდაფს.

მეორე სართულში ერთი შესავალი კარია 1 მ. X 1 მ. ამ სართულის ფართობი შეიცავს 4.10 X 4.70 კვ. მ. მას აქვს სამი სათოფური. შესამე სართულში ოთხი სათოფურია და სამი სარკმელი. მეოთხე სართულის გარშემო დატანებულია ექვსი სათოფური, რომელშიც კოშკში ტუსალებს ამწყვდევდნენ თურმე. პირველ სართულში ათავსებდნენ ტყვეებს და ყმებს, მეორეში აზნაურებს და შესამეში თაყალებსო.

სურ. 49. ნოლას ციხე.

ნოლას ეს ციხე იყო სადადიანოს ცენტრში და ამ ციხეში უცხოვრობდა დადიანებს. ბოლო დროს ციხე კუთვნიებია ნიკო დადიანს. სოფ. ნოლას მცხოვრებლებს კარგად ახსოვთ, თუ რამდენი ტანჯვა-წამება განუცდიათ მათ წინაპრებს დადიანებისაგან ამ ნოლას ციხეში. ციხის მახლობლად მცხოვრებმა ასი წლის მოხუცმა ფართხუ ქუჩიას ძე შამათავამ გვიამბო, რომ ნოლას ციხის ეზოში დადიანი ყმებს თურმე ამათრახებდა. გადაწყვეტილი ყოფილა 60 მათრახი. თუ შემათრახე გწყალობდა, სთქვა მან, მაშინ იგი მოიტანდა ნედლ წნელებს, თუ არა და ხმელებსაო. თითო წნელს დაარტყამდნენ დამნაშავეს ტიტველ ზურგზე სამჯერ. თუ პირველ დარ-

ტყვისას წნელი გადატყდებოდა, მაშინ ამ წნელს არ დაარტყამდნენ, რადგანაც იგი ითვლებოდა სამჯერ დარტყმულად. ანის შემდეგ ყმას ჩაავლებდნენ ნოლას ციხის დილეკში (სატუსალოში).

დამნაშავე ყმას მებატონე ზოგჯერ მიუსჯიდა ჯაჭვით დაბმას. მაშინ ყმას კისერზე დაადებდნენ მძიმე ჯაჭვს, რომელსაც „დაბრიალ ური“ ეწოდებოდა. კისერზე დადებულ ჯაჭვის საყელურს ბოქლომით დაკეტავდნენ. ჯაჭვს გაუყრიდნენ ციხის კედელში და შიგნით მიამაგრებდნენ. პატიმარს არ შეეძლო დაკეტილი ბოქლომის გახსნა და არც ციხის კედლიდან ჯაჭვის გაშობრობა. ციხის გალავანიც დაკეტილი იყო და სანამ ბატონის სურვილი არ იქნებოდა, პატიმარს ტანჯვა მოთმინებით უნდა გადაეტანაო.

მესამე გავრცელებული სახე სასჯელისა ყოფილა ხუნდზე და ჯდომა. ხუნდი იყო ოთხ-კუთხად გაჩორკნილი ხის მორი, რომელსაც შუაში ამოჭრილი ჰქონდა ფეხის ჩასადგმელი კალაპოტი¹. დამნაშავეს ამ კალაპოტში ფეხს ჩააყოფინებდნენ და მას ფეხი რომ არ ამოედო, გვერდზე სოლს ჩასვაბდნენ. ამასთანავე დამნაშავეს ორივე ხელებს ხუნდის საზურგეზე მიუკრავდნენ, რომ ხელით მას ხუნდიდან სოლი არ ამოედრო. ხუნდზე სვამდნენ ერთს კაცს, ზოგჯერ გრძელ ხუნდზე ორ თუ სამ კაცს ერთად თურმე დასვამდნენ. ზოგიერთს დანაშაულის მიხედვით ორივე ფეხით დასვამდნენ ხუნდზეო, სოფ. სეფიეთში მცხოვრებმა 95 წლის მოხუცმა ალექსი ოჩიგვიამ გვიამბო, რომ ზურაბ ფაღავა ისეთი სასტიკი ბატონი ყოფილა თურმე, რომ ფრინველსაც კი სვამდა ხუნდზეო. კოდალა ხეებს მიფუჭებსო, უთქვამს მას და კოდალა ამისათვის ხუნდზე დაუსვამსო.

ფართხუ შამათავამ გადმოგვცა, თუ როგორ იტაცებდნენ ადამიანებს და ჰყიდდნენ ოსმალებზე. მებატონეებს ამისათვის ყოლიათ საგანგებო კაცები, რომლებსაც მინდობილი ჰქონდათ ლაშაზი ასაღვარდა ქალ-ვაჟთა მოტაცება. მათ მეგრელები „ყურსალებს“ ეძახდნენო (ხალხური განმარტებით ყურსალი ეწოდებოდა კაცის ქურდს). ოსმალოს გემი „ხაქაბა“ მოადგებოდა თუ არა რიონს მდ. ცივის შესართავთან, მაშინ ყურსალებს იქ მიყავდათ ხელებ შეკრული ტყვეები და ჰყიდდნენ ოსმალებზეო. გაყიდვის დროს ადამიანის სიმაღლეს ზომავდნენ მტკაველით და ამის მიხედვით იყო ადამიანის ფასიც გამოანგარიშებულიო. ყმა რომ ბატონს შეხედებოდა, ყმას ბატონისათვის სალანი უნდა მიეცა ფეხებ გადაჯვარედი-

¹ ასეთი ხუნდი დღეს დაცულია ქუთაისისა და მესტიის (ზემო-სვანეთი) მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში.

ნებულად და გულხელდაკრეფილად, რასაც „ქაჭათ დგომა“ ეწოდებოდაო. ყმა ასე უნდა მდგარიყო, სანამ მას ბატონი არ უბრძანებდაო.

აქაურ დადიანსო, სთქვა მოხუცმა, ასი უღელი ძაღლი ჰყავდა და როდესაც იგი სანადიროთ წავიდოდა, ნოღაში მცხოვრებ ყმებს რიგით უნდა ეზიდათ ძაღლებისათვის საჭმელიო. ნადირობის წინ დადიანის მოურავები ხალხს გამოუცხადებდნენ, რომ საქონელი არ გამოეშვათ. ყველაზე დამცირებულიყოფილა „დოღმახორე“, რომელიც ყოლია აზნაურებს და შეძლებულ პირებს. დოღმახორე იყო ღარიბი და შეუძლო გლეხი, ან ნატყვევარი, ნაყიდი თუ ხიზანი. ის სახლდებოდა შეძლებულის მიწაზე და მას ემსახურებოდა: ხნავდა, თესავდა და სხვა. ასეთ ყმას მებატონე ცოლსაც შერთავდა, ქალი თუ იყო ქმარს მოგვრიდა და თავის მეზობლად დაასახლებდაო.

დოღმახორე ყოლია შეძლებულ გლეხსაც, რომელსაც „ფიოშს“ ეწოდებდნენო. ფიოში დაყვებოდა აზნაურს მგზავრობისა და ლაშქრობის დროს, მაგრამ იგი მებატონის მიწას არ ამუშავებდაო. ფიოშს მებატონე ძალას ვერ დაატანდა, იგი ნებაყოფლობით ეხმარებოდა ბატონს მინდვრის მუშაობაში. ბატონ-ყმობის გაუქმების შემდეგ ფიოშებმა თავი დაიხსნეს თურმე „საფიოშო“ გარდასახადის გაღებით.

დადიანის მოურავებში ყველაზე მკაცრი და შეუბრალებელი ყოფილა ჯოღორია დგებია, რომელიც გლეხებს მოუკლავთ და მასზე ეს ლექსი გამოუთქვამთ:

„ჯოღორია გეგელუ, მუქო ბედიქ დეგელუ,
კოჭოიაშ ტყვიაქ, ხინჯის ქიგოკერკელუ
ასე ხოლო ვაღურიო, ჯოღორქ ქიგობებელუ“¹.

გეგეჭკორის (მარტვილის) რაიონში დაცულია დადიანის სასახლე სოფ. კურბუში და სალხინოში.

სოფ. კურბუ იყო საბატონო და ეკუთვნოდა დადიანებს. ეს სოფელი მოთავსებულია ტეხურის ხეობის სათავეში და იგი მთიან საშეგრელოს უკანასკნელი სოფელია. მოსახლეობა მისდევს მესაქონლეობას. დადიანებს აქ ჰქონია სასახლე, რომელიც დღესაც დაცულია. სასახლე აუშენებია გიორგი დადიანს და ამ „დოღორეში“ მას უცხოვრია ზაფხულობით. ზამთარში კი დადიანი საცხოვრებლად სოფ.

¹ ჯოღორია (სახელია) გეგელუ, ბედი როგორ დაგელია, კოჭოიას (სახელია) ტყვიამ ბოგირთან გადაგაგორაო; ახლა კიდევ არ კვდებიო, ძაღლმა გაგაბინძუროსო.

რეყეში გადადიოდა. სასახლე ერთ სართულიანია და ნაგებია ქვიტ-
კირით. მისი დარბაზები საკმაოდ ფართეა, ჭერი აქვს მაღალი.
სასახლე ნაგებია ევროპიულ ყაიდაზე, გამართულია ქვის ბუხრები,
განიერი ფანჯრები და აივანი. სასახლის უკან შეშენებულია ბნელი
ოთახი, სადაც ეკიდა თურმე ყმების დასაბმელად. ჯაჭვის სახე-
სითაა ¹.

დადიანის ეზოში იდგა ორი დიდი საჩრდილებელი ხე—ერთი ცა-
ცხვი და მეორე უთხოვარი. ცაცხვი დღესაც დგას, უთხოვარი კი
მოუჭრიათ. მთხოვნელები ამ ცაცხვის ძირში იცდიდნენ თურმე და
ელოდნენ ბატონის განკარგულებას, თუ როდის ინებებდა იგი მათ
მიღებას. კურძუში ცხოვრობდნენ აზნაურებიც ალშიბაია და ფინ-
ხაია, რომლებიც ემსახურებოდნენ დადიანს. ალშიბაია ხალხური
თქმულებით მოსულა ალანეთიდან (თუ აფხაზეთიდან) და იგი დადი-
ანის აზნაური გამხდარა. მათი წინაპარი ჭუკი ალშიბაია ცნობილი
ყოფილა ადამიანების მოპარვაში. ის მათ ოსმალებზე ჰყიდდა
თურმე. როდესაც დადიანის აზნაური უმემკვიდრეოდ გარდაიცვლე-
ბოდა, გვიამბო კურზუში მცხოვრებ ალექსი სისოს-ძე ალში-
ბაიამ (85 წლისა), მისი მემკვიდრე იყო დადიანი და მას მიჰქო-
ნდა „ნაუსკუს“-ო. დადიანი მიცვალებულის წილს „ნაუსკუს“ გა-
მოუყოფდა გარდაცვალებულის ძმებს, რომლებსაც შეეძლოთ დადი-
ანისაგან ნაუსკუს ფულით გამოსყიდვაო.

კურძუში მცხოვრები გლეხების ერთი ნაწილი ემსახურებოდნენ
დადიანსო, მეორე ნაწილი კი აზნაურებსო. ალშიბაიას ყმები ყოფი-
ლან ახალაია, ჩიქობავა და პაპავა. ჩიქობავას ვალად ედვა ლომის
ცეხვა, ახალაია და პაპავა კი შინა-მოსამსახურენი ყოფილან. ახალაია
ალშიბაიას „მეხელე“ (მოურავი) ყოფილა.

დადიანს კურძუში ყოლია თავისი „მეჯოლორეები“ (მეძალ-
ლეები), რომლებსაც ვვალებოდათ მონადირე ძაღლების გაწვრთვნა
და შენახვა. მეძალლეები ყოფილან: გაბისონია, ფონია და ესართია,
რომლებსაც „კურზუალ“-ს უწოდებდნენ თურმე (ძაღლების
მწყემსს).

¹ ჯაჭვის სახელი „ნაჯალური“ უნდა იყოს დაკავშირებული ბაჯალიებ-
თან, რომლებიც დადიანისათვის სტედავდნენ ამ ჯაჭვებს. თ. საბოკიას ცნობით,
მას უნახავს ერთი ასეთი ჯაჭვი, რომელიც ინახებოდა სოფ. კურზუში დადიანის
ყოფილ სასახლეში. მისი სიტყვით, დადიანის მემკვიდრეს ამ ჯაჭვისათვის უფრო
პრაქტიკული როლი დაუქისრებია: მთიდან ძეღების ჩამოსათრევად ხმარობდა
შეძდეგ მას დაპატრონებია მღვ. სპ. ბერულავა და ნატის (საკიდელის) მაგივრად
ხმარობდათ (ბატონყმობა სამეგრელოში, გვ. ნ.).

ალექსი ალშიბაიას ახსოვს უტუ მიქავა და გლეხების ამბოხება სამეგრელოში. ის მაშინ ყოფილა 10—12 წლის. კუროზუდან უტუს ჯარში მოქმედებდა ისიდორე ფირცხალავა, ნაფიჩხუდან კი ხუტუია ბერიას. მიქავამ მებატონეებს მსახურები წაართვა, ჩვენი ოჯახიდან, თქვა მან, გააქციეს შინა-მოსამსახურე 10 წლის კოკია გაბისონიაო. ბავშვი უგზო-უკვლოდ დაეხეტებოდა და ამის გამო ალექსის დედას წერილი მიუწერია უტუსათვის და ეს წერილი დედას გაუტანებია ალექსისათვის, რომელიც მისულა დიდ-ჭყონში, სადაც უტუ თავისი ჯარით მდგარა. უტუს წერილი წაუკითხავს და უთქვამს: ეს ბიჭი ჯერ პატარაა და ჩვენ არ გამოგვადგებაო, დროებით დაუბრუნდეს ალშიბაიას და როდესაც ის გაიზრდება, ბატონისაგან თვითონ წავაო.

მებატონეებთან ბრძოლაში ცნობილი ყოფილა აგრეთვე საბაია ოჩიგავა, რომელიც ცხოვრობდა სოფ. სეფიეთში. ერთხელ ბასაიას ელიზბარ დადიანის მოურავები გაურეკია. ელიზბარი ცხოვრობდა შხეფში და იქიდან ღალის ასაკრეფად სეფიეთში გამოუგზავნია თავისი კაცები „მებონდე“-ები, რომლებსაც უნდა წაელოთ მომკილი ღომი. საბაია დასდევნებია ამ მებონდეებს და ღომით დატვირთული ურმები უკანვე გამოუბრუნებია. დადიანს ეს რომ გაუგია, საბაია დაუბარებია თავის სასახლეში. საბაია მისულა შეიარაღებული. კარისკაცებს უთქვამთ — იარაღი აიხსენი და ისე უნდა შეხვიდე ბატონთანო. საბაიას ამაზე უარი უთქვამს და სასახლეში არ შესულა. საბაია დამჯდარა ეზოში მდგარ ცაცხვის ძირში და უცდიდა ბატონის გამოსვლას. ბოლოს დედოფალი გამოსულა სასახლიდან და საბაიასათვის უთხოვია შინ შემოსულიყო. საბაია სასახლეში შესულა და ბატონისათვის საყვედური უთქვამს: ეს ჭირნახული თქვენი დედის ჭაქვაგადის¹ ქალის მზითვის მამულიდან არ იყო აკრეფილიო, ის ჩვენი მიწის მოსავალია და ჩვენ გვეკუთვნისო; შენი მოურავები და მოხელეები გადაშიდგნენ, ისინი ათი კაცი იყვნენ, მე კი ერთიო, მაგრამ ყველანი გაგრეკე მე ერთმა, ჭირნახულიც წავართვი და პატრონებს დაუბრუნეო. დადიანი ვერაფერს გამზდარა საბაიასთან და იგი დასაჩუქრებული გაუსტუმრებია.

ოჩიგავას გვარს ვალად ჰქონია დადებული აზნაურ თოფურჩიძის ხარების გაძლოლი — „გეკინუა“. საბაიას ამაზე უარი უთქვამს და დადიანსაც ღალას არ აძლევდა თურმე. ამის გამო საბაიას ნიკო და-

¹ აქ იგულისხმება დავით დადიანის მეუღლე დედოფალი ვეატროინე (ჭაქვაგადის ასული).

დიანმა მიუსაჯა ცალი ხელით ხეზე ჩამოკიდება. მაგრამ ამან ვერ შეაშინა საბაია და იგი მაინც უარზე იდგა და გაიძახოდა — „ვაგვაკინეჭი“-ა (არ გაუძღვებიო). მაშინ საბაია მიწაზე დაუწვევიათ და 12 წნელი დაურტყამთ. შემდეგ შეეკითხეს, ახლა რას ფიქრობ საბაიო. საბაია ისევ უარს გაიძახოდა. ბოლოს მოიტანეს განუთრებული შანთი, საბაიას ხელის გულზე ქალაღდი დააფარეს და უცხადებდა გადახტე სამჯერ და შანთი გადააგდოო. საბაიამ ესეც შეასრულა და მაინც არ დამორჩილდაო. საბაიამ ვერ გაუძლო ამდენ ტანჯვას, ის გაქცეულა ასხის მთაში და თან გაუტაცია დადიანის 200 სული საქონელი, რომელიც შემდეგ გადაურეკია ანჩიბაიასთან აფხაზეთში. ანჩიბაია დადიანის მტერი ყოფილა და საბაია ოჩიგავას მასთან დროებით თავი შეუფარებია. ბატონ-ყმობის გაუქმების შემდეგ საბაია დაბრუნებულა თავის სამშობლოში¹.

სამეგრელოში სოფლის მოსახლეობა ცხოვრობს გაფანტულად და ამის გამო ერთი კომლი მეორისაგან საკმაო მანძილით არის დაშორებული. თითოეულ სოფელს აქვს თავისი საზღვარი და სახელწოდება. წინათ აქაური სოფლები დასახლებული იყო გვარებად და სოფელიც ამ გვარის სახელწოდებას ატარებდა, როგორც მაგალითად: საჯალაღანიო, ლესიქინე, ლეწურწუმე, ლეხაინდრე, ლეძაძამე, ლესაჯე, ლედარსაღე, ლეგოგუე, საროგა, ლეჯიქე, საჩიჩუო (ჩიჩუა), სახარბედო, საშურღაიო, საცხვიტა (ცხვიტია), საგუგუნო, საჯოლიო, საჭოჭუო და სხვა.

ერთი სოფლისა და გვარის მოსახლეობას ჰქონდა თავისი სალოცავი ხატი — „ჯინჯი ხატი“, რომელსაც მთელი გვარი თაყვანსა სცემდა. შემდეგში საგვარეულო ტიპის ეს სოფლები თანდათანობით დაიშალა უბნებად და დღეს სამეგრელოს სოფლებში თითოეულ გვარს უჭირავს სოფლის ერთი უბანი. საყურადღებოა, რომ სამეგრელოში მოსახლე გვარებმა იციან, თუ საიდან გადმოსახლებულან მათი წინაპრები და სად იმყოფება საგვარეულოს „ჯინჯი ხატი“.

მაგალითად, სოფ. ჯვარში პირველად დასახლებულა ქარდა, რომელიც გადმოსულა სვანეთიდან. ქარდა სამი ძმა ყოფილა. მათ კაცი მოუკლავთ ლატალში და ჯვარში გამოქცეულან. აქ დადიანს ისინი მიუღია და დასახლებულან ჯვარში. მათი გვარის კაცები სვანეთში არიან ქალღაანი, რომლებიც ლატალში ცხოვრობენ. სოფ. ჩხორთწყუში მცხოვრები პაპასჭირის გვარი გადმოსულა ცავერიდან

¹ გვიამბო სოფ. სფიეთში მცხოვრებმა 95 წლის ალექსი ოჩიგავამ.

(ლენინური), სადაც მათ წინაპარს კაცი მოუკლავს. ამ გვარის სალო-
ცავი ხატი ყოფილა ცაგერის მთავარანგელოზი. სკურში და ჯგალ-
ში მოსახლე კვარაცხელიების წინაპარი გადმოსულა სვა-
ნეთიდან. ილორელი ნარმანია მოსულა ოცინდალედან, სადაც
მის წინაპარს კაცი მოუკლავს და გამოქცეულა ილორში. მათი ჯინ-
ჯი ხატი ოცინდალეა (გეგეჭკორის რაიონი).

სეფიეთელ ოჩიგაგების წინაპარი მოსულა ოსმალეთიდან, სა-
დაც იგი ტყვედ ყოფილა გაყიდული. წალენჯიხელი შენგელიების
წინაპარი გადმოსახლებულა ობუჯიდან, სადაც ყოფილა მათი ჯინჯი
ხატი შიქელ-გარით ქიაჩი. სეფიეთელი მაკალათიები გადმოსახ-
ლებულან სუჯუნიდან, რომლის წმ. გიორგი ითვლებოდა ამ გვარის
ჯინჯი ხატიდ. სოფ. ჭოლაში მცხოვრები ცქეიტია გადმოსახლებუ-
ლა ცაგერიდან და ამ გვარის ხატი ყოფილა წმ. გიორგი ლელაშისა
და სხვა.

წინათ სამეგრელოშიაც იყო დიდი ოჯახი, სადაც განუყოფელი
ძმები ერთად ცხოვრობდნენ. ასეთ ოჯახში ყველაფერი საე-
რთო იყო. შრომა-საქმიანობაც ოჯახის წევრთა შორის განაწილებული
ყოფილა. ოჯახის სათავეში იდგა უფროსი მამაკაცი „ბაბუ“ და
დიასახლისი „ბები“. თუ ისინი ღრმა მოხუცები იყვნენ, მაშინ
ოჯახს უფროსი მამული და რძალი განაგებდნენ.

მეგრელი გლეხის კარ-მიდამო ლამაზია და სუფთა. მას უჭირავს
საკმაო დიდი ფართობი. ეზოები შემოღობილია და აქვს ერთი შე-
მოსასვლელი ჭიშკარი. ეზოში მოთავსებულია სხვადასხვა დანიშნულე-
ბის სადგომები, რომლებიც განლაგებულია გარკვეულ გეგმაზე. მიგ-
რამსანამ ჩვენ შეუდგებოდეთ თანამედროვე მეგრული ტიპის კარ-მი-
დამოს და ნაგებობათა აღწერას, საჭიროა მოკლედ შევეხოთ, თუ
როგორ ვითარდებოდა ბინათ-მშენებლობა სამეგრელოს სინამდვი-
ლეში.

საზოგადოებრივი ცხოვრების განვითარებასთან დაკავშირებით
იცვლება ადამიანის საცხოვრებელი ბინის ფორმა და მისი მშენებ-
ლობის ტექნიკა. ბინა წარმოადგენს რთულ სოციალ-ეკონომიურ კომ-
პლექსს, რომელშიაც მოცემულია შრომის საშუალებანი, მშენებ-
ლობის ტექნიკა და იდეოლოგია, მატერიალური შესაძლებლობანი,
მონხარების ფუნქციონალობა და სხვა. ბინის მშენებლობა ამასთანა-
ვე დაკავშირებულია გეოგრაფიულ პირობებთან და საშენ მასალის
მარაგთან. ბინის ფორმა და მისი ნაგებობის ტექნიკა კი საზოგა-
დოების სოციალ-ეკონომიურ პირობებით განისაზღვრება და შეურნე-
ობის ამა თუ იმ დარგთან დაკავშირებით საცხოვრებელი ბინის ტი-

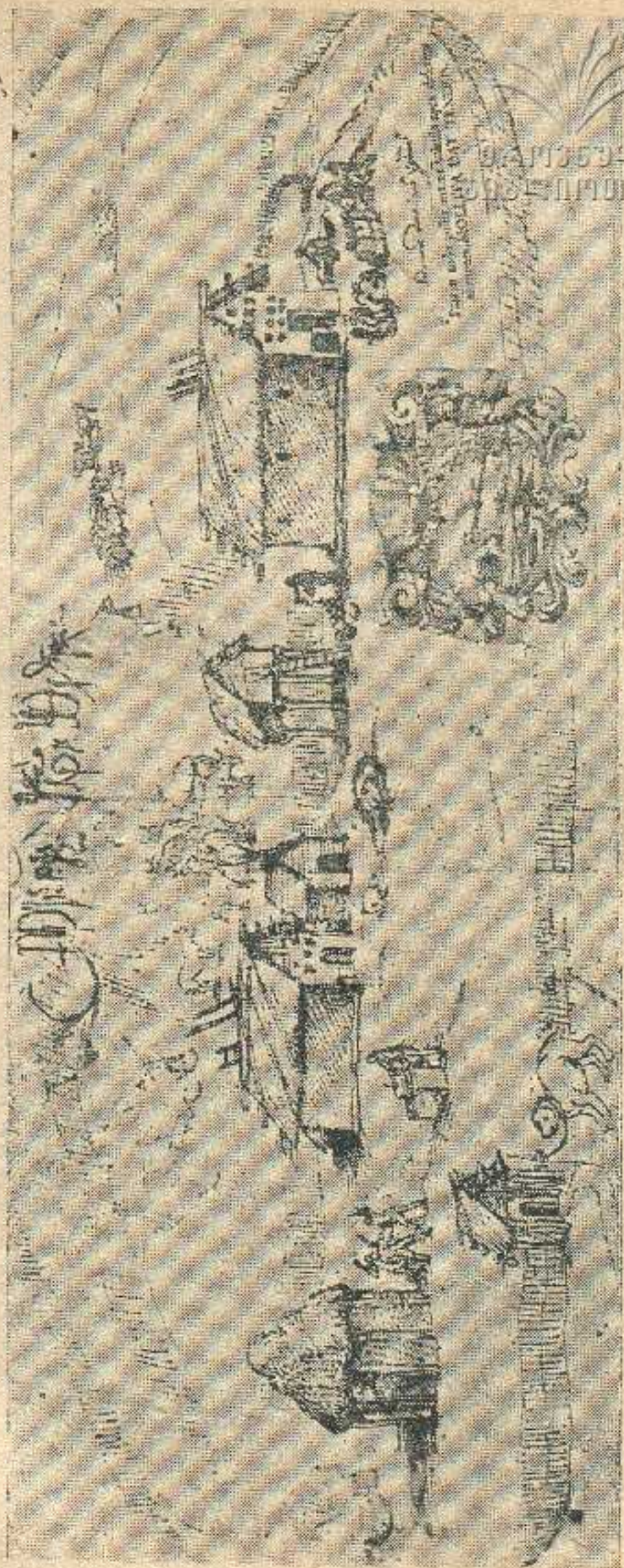
პიც განსხვავებულია. დღევანდელი სოციალისტური მშენებლობის პერიოდში მთავარი ყურადღება ექცევა ბინათ-მშენებლობის ტექნიკური გაუმჯობესებასთან ჰიგიენურ პირობების დაცვას, რომ ბინა აკმაყოფილებდეს ადამიანის ფიზიკურ და ეკონომიურ ცხოვრების მოთხოვნილებებს¹.

წინათ სამეგრელოში გლეხები ცხოვრობდნენ ფაცხებში და მიწურხის სახლებში. მეგრული ფაცხა წარმოადგენდა საცხოვრებელი ბინის პრიმიტიულ სახეს. მისი აგება არ მოითხოვდა ტექნიკის და შრომის რთულ პროცესებს. ფაცხას გლეხი თვითონვე იშენებდა. ამისათვის იგი ჯერ აირჩევდა საფაცხე ადგილს, რომლის ფართობი უდრიდა 3X3 კვ.მ. შემდეგ ჩასვამდნენ სარებს და მას გარშემო წნელით შემოლობაედნენ. ფაცხა იყო ორგვარი: „კუნჭულა“ და „ამხარა“ ფაცხა. მათ შორის ის განსხვავება იყო, რომ „კუნჭულა“ ფაცხას ჰქონდა მრგვალი და წოპიანი სახურავი, ის გადახურული იყო გვირით.

„ამხარა“-ს კი სახურავი უფრო დაბალი ჰქონია, მას ისლითხურავდნენ. ფაცხას შიგნით და გარედან თიხა-ტალახით გალესავდნენ და ასეთ ფარლალა ფაცხაში ცხოვრობდა მებატონეებისაგან შევიწროებული და დაჩაგრული გლეხობა. ფაცხას სარკმელი და ბუხარი არ ჰქონდა, სიბნელისა და კერის ბოლისაგან მობინადრეები იზრჩობოდნენ. ფაცხაშივე ადამიანებთან ერთად ცხოვრობდა საქონელიც, რომლის შარდისა და ნეხვის სუნს ადამიანიც სუნთქავდა. ფაცხა ამასთანავე არც რაიმე მატერიალურ ღირებულებას წარმოადგენდა და მას მყიდველიც არ ჰყავდა. ამიტომ მებატონეებისაგან შევიწროებული გლეხიც ასეთ ფაცხას ადვილად სტოვებდა და თავშესაფარს სხვაგან ეძებდა.

ასეთივე ტიპის სადგომი იყო „ჯარგვალი“ სახლი, რომელიც ფაცხისაგან იმით განსხვავდებოდა, რომ მისი კედლები ნაგები იყო გაჩორკნილი გრძელი მორებით. ჯარგვალს მიწური იყო, ზომით პატარა და ოთკუთხედი ფორმის. ჯარგვალს სახურავი ორ-

¹ კლასობრივი საზოგადოებაში ბინას ეძლევა საექსპლუატაციო ხასიათი და შექმნილი კლასის მიერ ბინა გამოყენებულია შემოსავლის საშუალებად. კაპიტალისტურ საზოგადოებაში გაბატონებული კლასები იაფ-ფასიან და ცუდი ბინების აშენებით და მათზე ფასების აწევით ეწევიან მშრომელი მოსახლეობის ექსპლუატაციას. ამაზე კ. მარქსს თავის „კაპიტალის დაგროვებაში“ აქვს საყურადღებო შენიშვნა: „Дороговизна жилых помещений обратно пропорциональна их качеству“ (К. Маркс, Сочинения, т. I, гл. о всеобщем накоплении, стр. 525).

სურ. 50. მგორული კარმიდამო XVII საუკუნეში. ნაბატი კასტელისა.

ფარდულიანი ჰქონდა და ისლით იყო გადახურული. ჯარგვალის აგება ფაცხასთან შედარებით მოითხოვდა მეტ შრომას, ცოდნასა და საშუალებას.

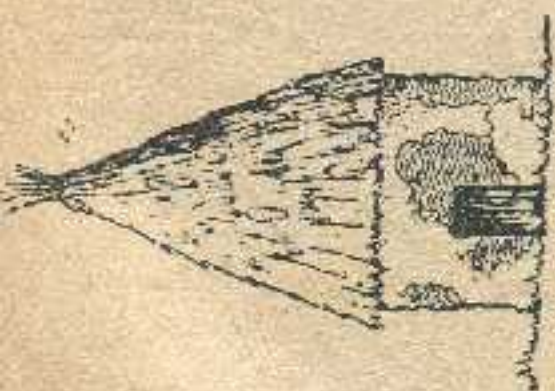
ფაცხა და ჯარგვალი დღეს სამეგრელოში არ არის ხმარებაში და იშვიათად თუ შეხვდება ადამიანი რომელიმე „შორეულ“-სოფელში.

მესამე ტიპის სადგომი, რომელიც ახლაც გავრცელებულია სამეგრელოში ეს არის „გოდორი“ ან „პიტაფიცარი“ სახლი. ასეთ სადგომს კედლები აქვს ნაგები გათლილი და მოკლე ფიცრით. უმეტეს შემთხვევაში მასალა მუხისაა და მწყობრად არის ფიცრები ერთმანეთზე მიყენებული. „გოდორი“ წარმოადგენს ერთს მოზრდილ ოთახს და იგი ჯარგვალთან შედარებით უფრო გაუმჯობესებული ტიპის სადგომია. ამ სახლსაც იატაკი აქვს მიწური, გადახურულია ისლით, ზოგჯერ ყაფრითაც, მაგრამ არა აქვს ბუხარი და ფანჯარა.

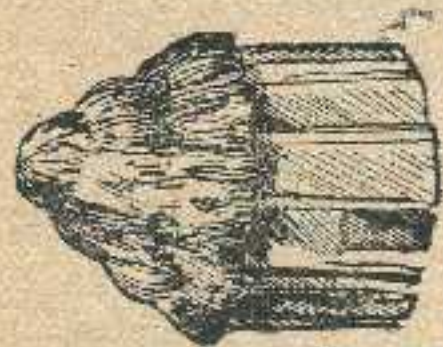
ასეთი ფიცრული სახლის აგება, რასაკვირველია, მოითხოვდა ოსტატს, საშენ ფიცრებს და სხვა ხარჯებს, რაც ლარიბ გლეხისათვის მიუწოდომელი იყო. ამიტომ წინათ ფაცხიდან და ჯარგვალიდან ფიცრულ სახლში გადასვლა მშრომელი გლეხის ოცნებას წარმოადგენდა.

რაც შეეხება ასეთი სახლის შინა-მოწყობილობას, შეიძლება ითქვას, რომ იგი თითქმის ცარიელი იყო. სახლის ერთ კუთხეში გამართული იყო ფიცრის ან ლასტის ტახტი, რომელზედაც ეფარა ქილობი ან ქება. ლოგინი წინათ ყველას არ ჰქონდა, წვებოდნენ ჩალაზე კერის მახლობლად. იქვე იდგა სამფეხა, რომელზედაც ათავსებდნენ ანთებულ „ჭრაქს“.

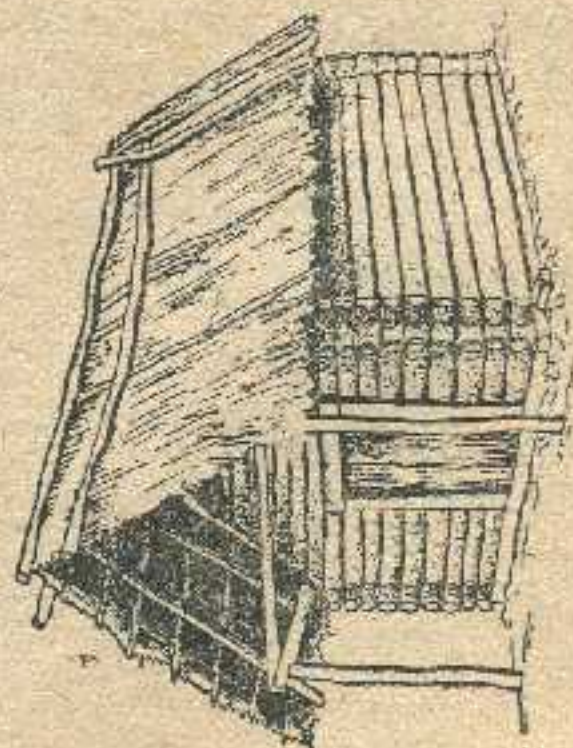
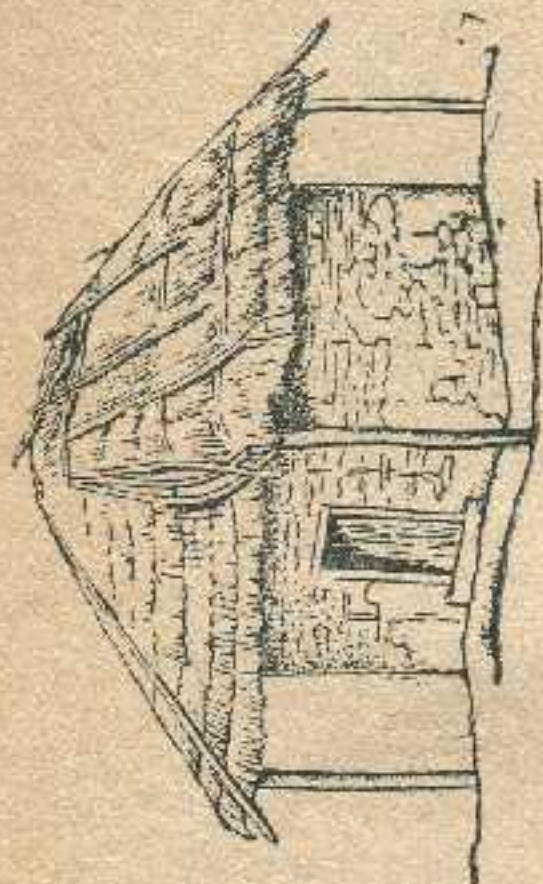
მოსახლეობის შეძლებული ნაწილი კი იშენებდა ო დ ა ს, რომელსაც „საღდარ“-ს უწოდებდნენ. ოდა შესდგებოდა რამდენიმე ოთახისაგან, რომელსაც ჰქონდა გამართული ფიცრული ქერი და იატაკი. ოდას აგება საკმაოდ დიდ ხარჯებს მოითხოვდა. ამისათვის საჭირო იყო კარგი და გამძლე მასალა, დახელოვნებული ოსტატები და სხვა. ოდას ასაშენებლად ხმარობდნენ წაბლის, მუხის, ფიჭვის და თელის ხის ფიცრებს. ხე-ტყით მდიდარი იყო სამეგრელო და საშენ მასალას ეზიდებოდნენ განსაკუთრებით მთიან რაიონებიდან. ფიცარი იხერხებოდა ხელის ხერხით, რაც მოითხოვდა მძიმესა და ხანგრძლივ მუშაობას. ოდას აგებდნენ დახელოვნებული ოსტატები, რომლებსთვის ეს სიძნელეს არ წარმოადგენდა, რადგანაც ოდას გეგმა აქ სტანდარტულია და ოდებიც ერთი ტიპისაა, განსხვავება მხოლოდ ოთახების რაოდენობაშია და გარეგან ნაწილების მორთვა-მოჩუქურთმებაში.

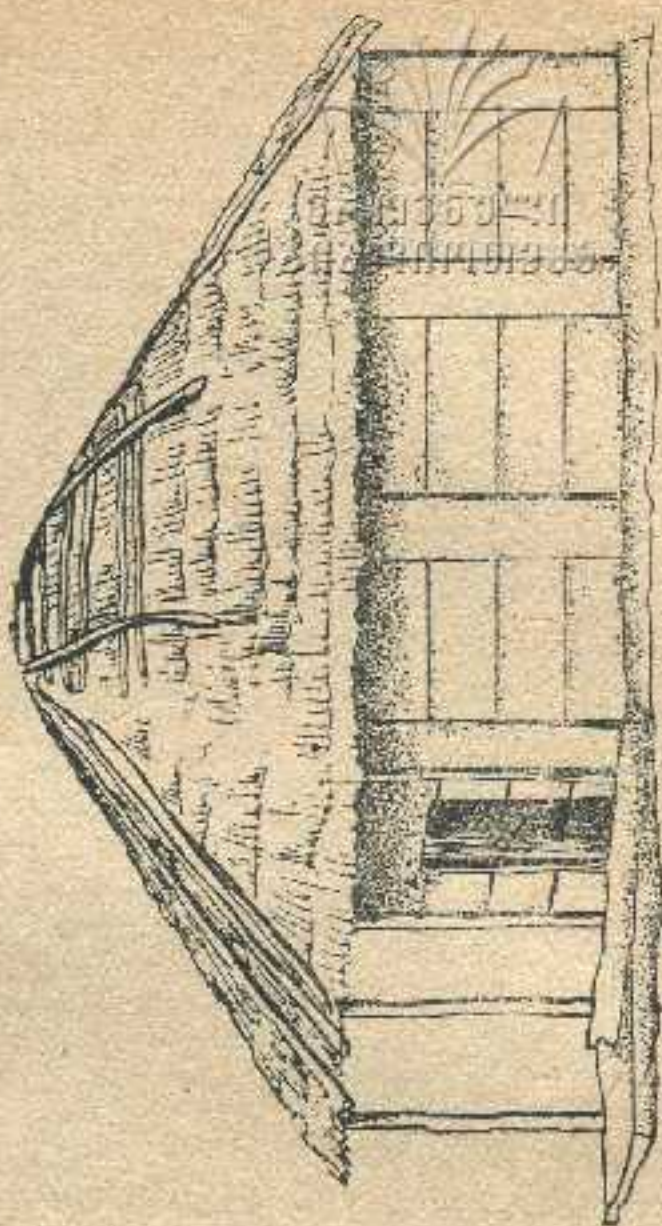
1

2

3

4

სურ. 51—52. ნეკროლი სახლი: 1. „ქუხუღლა“ შაცხა, 2. შაცხა „აშხარა“, 3. ჯარგკელა, 4. „გოდოზა“ ან „კიტაფიკარა“ სახლი.

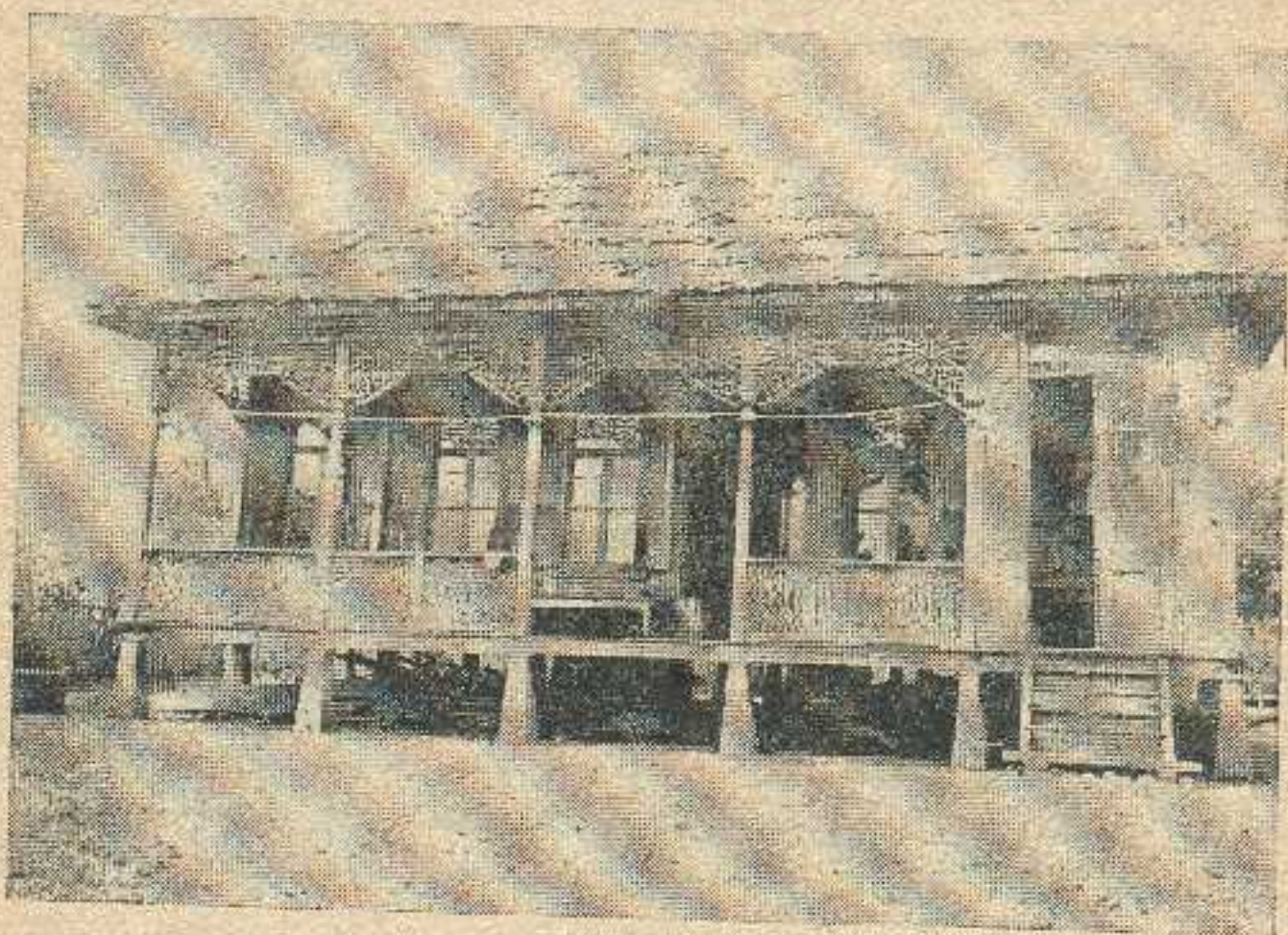
მეგრული ოდა ჩვეულებრივ შესდგება ოთხი ოთახისაგან: დარბაზი (ზალა), სასაღილო და ორიც საშუალო ზომის ოთახი. წინ და უკან ოდას აქვს აივანი, რომლის მოაჯირი და სვეტის თაღები ლამაზად არის მოჩუქურთმებული. ოდის წინა ფასადზე ვარ-ფანჯრებია გამართული. ჩვეულებრივ მეგრული ოდა ერთ სასაღილოა და შემდგარია ბოძებზე, რომელთა სიმაღლე ერთ მეტრამდეა. ხშირია ორსართულიანი ოდებიც, რომლის ქვედა სართულს ეწოდება „პალატი“. შიგ ოდის ოთახებში ბუხრებია გამართული. ოდას სახურავი ოთხ-ფარდულიანია და იგი გადახურულია ყავრით ან კრამიტით.

ოდური სახლი წინათ ძვირად ფასობდა და გლეხს არ შეეძლო მისი შეძენა. გაბატონებულ კლასებისათვის ოდების აგება სიძნელეს არ წარმოადგენდა, რადგანაც მათ ხელში იყო ხე-ტყე, იაფ-ფასიანი მუშახელი და ფულიც. ამიტომ წინათ ოდებით ვაჭრობა კარგ შემოსავალს იძლეოდა. ხშირად ერთი და იგივე ოდა რამდენჯერმე იყიდებოდა. ოდებს არღვევდნენ და ერთი სოფლიდან გადაჰქონდათ მეორეში და იქ ხელმეორედ აგებდნენ. ოდას უკან იდგა საოჯახო დანიშნულების შემდეგი ნაგებობანი: „სამუარხე“ (სამზარეულო), რომელშიაც საჭმელს ამზადებდნენ. აქვე იყო სამზარეულოს ჭურჭელი და დგამი, ენთო კერის ცეცხლი და მოხუცებიც ამ სამზარეულოში წვებოდნენ. საღილო-ვახშამსაც აქ სჭამდნენ ტაბაკზე ან „ბედე“-ზე. ბედე ტაბაკის მსგავსია, მაგრამ მასზე ამოჭრილი იყო ჯამები, რომელშიაც თბილ შეჭამანდს ჩაასხამდნენ, გვერდზე მჭადს ან ლომს დასდებდნენ და ისე სჭამდნენ.

„ბაღ“ ან „ხულა“. ორივე ერთი და იგივე დანიშნულებისაა, განსხვავება მხოლოდ მოცულობაში იყო. ბაღ უფრო დიდია, ხულა კი მომცრო. ორივეში ინახებოდა სურსათ-სანოვარე, დაფქული ჭირნახული და სხვა. ბაღ და ხულა ფიცრული იყო, კარი ჰქონდა მაღლა გამოჭრილი ისე, რომ ადამიანს უკიბედ გაუჭირდებოდა ასვლა და მის ვიწრო კარებში გაძრომა.

მის მახლობლად იდგა მარანი, რომელშიაც საღვინე ქვევრები იყო ჩაფლული. აქვე ინახებოდა საწნახელი და ღვინის დასამზადებელი იარაღები. მარანი ამავე დროს ასრულებდა „ოხვამერი“-ს (სამლოცველოს) დანიშნულებასაც. მარანი ფიცრული შენობა იყო. უკანა ეზოში იდგა „ქუფე“ (ძარი), რომელიც მოწნული იყო და მასში სიძინდს ინახავდნენ. მის მახლობლად იდგა ჩალის შესანახი „ოფურჩე“.

საქართველოს გასაბჭოების შემდეგ გაბატონებულ წოდებას ჩამოერთვა ტყეები და გადაეცა მშრომელ მოსახლეობას და დღეს კოლმეურნეს საშუალება ეძლევა მიწურ სახლიდან გადავიდეს ოდაში, სოფლის მეურნეობის სოციალისტურმა რეკონსტრუქციამ გლახობას საშუალება მისცა იცხოვროს შეძლებულად და კულტურულად მოაწყოს თავისი ბინა და კარმიდამო. ამის შესაძლებლობას სამეგრელოს სუბტროპიკულ რაიონებში ხელს უწყობს ციტრუსების მოშენება, განსაკუთრებით ჩაის კულტურა, რომლის უხვი შემოსავალი კოლმეურნეებს საშუალებას აძლევს მართლაც იცხოვრონ შეძლებულად და კულტურულად.

სურ. 53. მეგრული ოდა.

დღეს კოლმეურნის კარმიდამოში ვერ იპოვნით ძველებურ ფაცხასა და ჯარგვალს. ყველგან ხედავთ ჩამწკრივებულ ლამაზ ოდეებს, გამწვანებულ ფართე ეზოს, რომელსაც შემოვლებული აქვს მწვანე ღობე შუაში განიერი კიშკარით. ეზოში თვალსაჩინო ადგილზე სდვას ოდა. მის გვერდით სამზარეულო სახლია, რომელიც მიწურია და მას არა აქვს ფანჯარა, ჭერ-იატაკი და ბუხარი. სამზარეულო სახლში გამართულია კერა, რომელზედაც ცეცხლი ანთია.

აქ ამზადებენ საჭმელს, ასრულებენ საოჯახო სამუშაოებს, უვლიან აქვე ბაგაზე დაბმულ საქონელს და სხვა.

ეზოს უკან უდგიათ სასიმიინდე. მის მახლობლად სდგას „ხულა“, სადაც ინახება სანოვაგე: ხორცი, ფქვილი, ყველი და სხვა.

ერთი სიტყვით, სამეგრელოში შეძლებული კოლმეურნის ტიპური კარმიდამო დღეს შესდგება ამ ოთხ შენობისაგან, მათ შორის მთავარია ოდა, რომელიც ითვლება სასტუმრო სახლად და მისი შინამოწყობილობა ქალაქურია.

მაგრამ ჩვენ თუ ამ ლამაზ კარმიდამოს პრაქტიკული თვალთ და თანამედროვე საბინაო პირობების მოთხოვნის მიხედვით გავსინჯავთ, მასში ბევრს ნაკლსა და უარყოფითი მხარეებს ვიპოვნით. ჯერ ერთი მეგრულ ტიპის სახლებში რაციონალურად გამოყენებული არ არის საცხოვრებელი ბინის ფართობი. ოდა, რომელიც სამ-ოთხი ოთახისაგან შესდგება, აქვს გამართული ბუხარი და განიერი კარ-ფანჯრები, დღისით, თუ ოჯახში სტუმარი არ არის, დაკეტილია. ოჯახი ფაქტიურად ცხოვრობს სამზარეულო სახლში, სადაც გამართულია კერა და ამზადებენ საჭმელს, აქვე საქმობენ და ვახშმის შემდეგ დასაძინებლად ოდაში შედიან.

აქაური სამზარეულო სახლი უფანჯროა და ბნელი. ამიტომ დღისით მისი კარები ღიაა, რომ სინათლე შემოვიდეს. ეს სახლი ზამთარში ცივია. ამასთანავე აქ ანთია კერა, რომლის გარშემო ოჯახის წევრები სხედან და საქმობენ. ამ კერას ღია კარებიდან მუდამ ნიაფი უბერავს, ადამიანი კერის ბოლით იხრჩობა და იცრემლება. ბოლისაგან ეს სახლი და მისი შინამოწყობილობა შავად გაქვარტლულია.

ეს მიწური სამზარეულო სახლი თავისი პრიმიტიული კერით წარსულის გადმონაშთია და იგი უნდა შეიცვალოს უფრო გაუმჯობესებულ ახალი ტიპის სადგომზე. შუაკერა უნდა მოისპოს. კერის შავნებლობა დღეს ყველასათვის აშკარაა. კერის ბოლი აზიანებს ადამიანის ფილტვებს, თვალებს, აყვითლებს პირის კანს და სხვა.

რაც შეეხება ოდას, არც ის აკმაყოფილებს თანამედროვე საცხოვრებელი ბინის ძირითად მოთხოვნილებას. ოდას აკლია ნაგებობის სიმკვიდრე და სითბო. ოდას კედლები ფიცრულია, იგი შიგ და გარედ არ არის გალესილი და ამიტომ სითბო-სიცივის გამტარია. ზაფხულში ოდაში ცხელა, ზამთარში კი ცივა. კედლებში, კერ-იატაკში ჭუჭრუტანებია, საიდანაც ქარიც უბერავს.

ასეთი სახლების აგება წინათ გამოწვეული იყო ვაჭრული ანგარებით, როდესაც სახლი წარმოადგენდა სავაჭრო საგანს და მისი გაყიდვა ჩვეულებრივი მოვლენა იყო. ამიტომ სახლის აგების დროს

სურ. 54. შეგრული შამაკაცი ნაციონალურ ტანსაცმელში (XIX საუკ.)

ყურადღება არ ექცეოდა ნაგებობის სიმკვიდრეს და საბინაო პირობების ელემენტარულ მოთხოვნილებების დაცვას.

დღეს კი სოციალისტური მშენებლობის პერიოდში სახლი, პირველ ყოვლისა, წარმოადგენს მოთხოვნების საგანს და ეს მეტრული ძველი ტიპის ოდაც ახლო მომავალში უნდა შეიცვალოს სახლზე.

ამ მიმართულებით უკვე დაწყებულია მუშაობა ცხაკაიასა და ზუგდიდის რაიონებში, სადაც საბჭოთა მსხვილ მეურნეობებში და მოწინავე კოლმეურნეობებში შენდება გეგმიანად ახალი კონსტრუქციის სახლები, რომლებიც შესდგება ორ-სამ ოთახისაგან. ნაგებობა მკვიდრია, ბინა ღბილია და ნათელი. ასეთ სახლებში გამართულია ლუმელები, სახლები მოწყობილია ქალაქურად და იგი აკმაყოფილებს ადამიანის ჰიგიენურსა და ესტეტიკურ მოთხოვნებს.

ასეთია, მაგალითად, ქვალონის საბჭოთა მამულის საცხოვრებელი ბინები, ზუგდიდის, დიდ-ჭყონის ჩაის ქარხნის შუშების ბინები, სოფ. ძონძირის, ნოსირის და ნატოჩაოს კოლმეურნეთა ბინები, ამ მხრივ მოწინავედ უნდა ჩაითვალოს ორსანტიის კოლმეურნეობა, სადაც კოლმეურნეები იშენებენ ქალაქური ტიპის ბინებს, სპობენ კერას, რომლის ნაცვლად სამზარეულოებში ბუხრები აქვთ გამართული.

რაც შეეხება სახლის შინა-მოწყობილობას, სამეგრელოს თითქმის ყველა რაიონებში ბინები ქალაქურად აქვთ მოწყობილი. თუ წინათ ფაცხაში და ჯარგვალში გლეხს გარდა ლასტის საწოლისა, ხის ტაბაკისა და ჯირკვის საჯდომისა („კველა“) არაფერი მოეპოვებოდა, დღეს კი კოლმეურნე მეგრელი კულტურულად ცხოვრობს. ყველას უდგია მაგიდები, ვენური სკამები, რკინის საწოლები სუფთა ლოგინით გამართული. კედლის სარკვე, ბუფეტი, ფაიფურის ჭურჭელი მოთხოვნილების საგნად არის გადაქცეული. მსხვილ საკოლმეურნეო ცენტრებში ოთახები განათებულია ელექტრონით. ძველებურ სანათურს „ტრაქს“ ადამიანი აქ ძნელად შეხვდება.

ოღებში ოთახები გაფორმებულია ლამაზად და სუფთად. ფანჯრებზე ჩამოფარებულია ფარდები. კედლებზე გამწკრივებულია სურათები, ნაქარგ-ნაკერები და ხალიჩებზე კი ჩამოკიდებულია სხვადასხვა პორტრეტები. ლაზათიან და სუფთა ჩაცმა-დახურვას სამეგრელოში განსაკუთრებული ყურადღება ექცევა. კარგი ჩაცმა მეგრელ კოლმეურნის კულტურულ მოთხოვნად არის გადაქცეული. დღეს აქ იცვამენ ქალაქურ მოდაზე. წინათ მეგრელი გლეხი ატარებდა შინ მოქსოვილ ბამბის გრძელ პერანგს, რომელსაც ეწოდებოდა „ხამლენი ში ოსარე“. მას წელზე თოკი ჰქონდა შემოჭირებული. დადიოდა ის ფეხ-შიშველი და თავ-შიშველი. გლეხებს სამეგრელოში დღე-

სურ. 55. შვეტრული ქალი ნაციონალურ ტანსაცმელში (მე-XIX საუკ.).

საც ახსოვთ და ხშირად იგონებენ, რომ ძველად გლებებს შარვალი არ ცმიათ თურმე. სოფელში ერთი ბაბბის (ხამელენის) „ძიქუა“ შარვალი ჰქონიათ და როდესაც ვაჟი ქალის გასასინჯათ მიდიოდა, იგი ამ შარვალს ინათხოვრებდა, მას კისერზე გადაჰკიდებდა და ისე წავიდოდა ქალის გასასინჯავადო. როდესაც ის მიუახლოვდებოდა ქალის სახლს, მაშინ ვაჟი ამ შარვალს ჩაიცვამდა, მაგრამ გამობრუნებისას მას ისევ გაიხდიდა, რომ გზაში შარვალი არ გაცვეთილიყო. ეს ამბავი დღეს წარსულის მწარე მოსაგონრად არის დარჩენილი.

რაც შეეხება ძველ წოდებას და მოსახლეობის შეძლებულ ნაწილს, ისინი ატარებდნენ ქართულ ტანისამოსს. ქალები იცვამდნენ სარტყელ-გულისპირიან და ყუთმაჯებიან გრძელ კაბას, თავზე კი შემოხვეული ჰქონდათ ლეჩაქი. მეგრელი მამაკაცები ატარებდნენ გრძელ ჩოხა-ახალუხს, ზედ წამოსხმული ჰქონდათ ნაბადი, თავზე ეხურათ მალაღი ქუდი და ყაბალახი. წელზე იკრავდნენ ქამარ-ხანჯალს და სხვა.

დღეს კოლმეურნეები სამეგრელოში არ ატარებენ ამ ძველებურ ტანისამოსს. ყველას აცვია შალისა და აბრეშუმისაგან შეკერილი ქალაქური მოდის ტანსაცმელი. ამ მხრივ სოციალისტურ ქალაქსა და სოფლის მცხოვრებთა შორის ჩვენში განსხვავება უკვე აღარ არსებობს.

სამეგრელოში შემონახული ნივთიერ კულტურის ნაშთებში საყურადღებოა ერთი უძველესი საკრავი, რომელსაც აქ „ლარქემს“ უწოდებენ. ეს მეგრული ლარქემი თავისი წარმოშობით დაკავშირებულია ეგრედწოდებულ პანის სალამურთან, რომელი საკრავიც გავრცელებული იყო საბერძნეთში და ძველი აღმოსავლეთის სხვადასხვა ქვეყნებში¹.

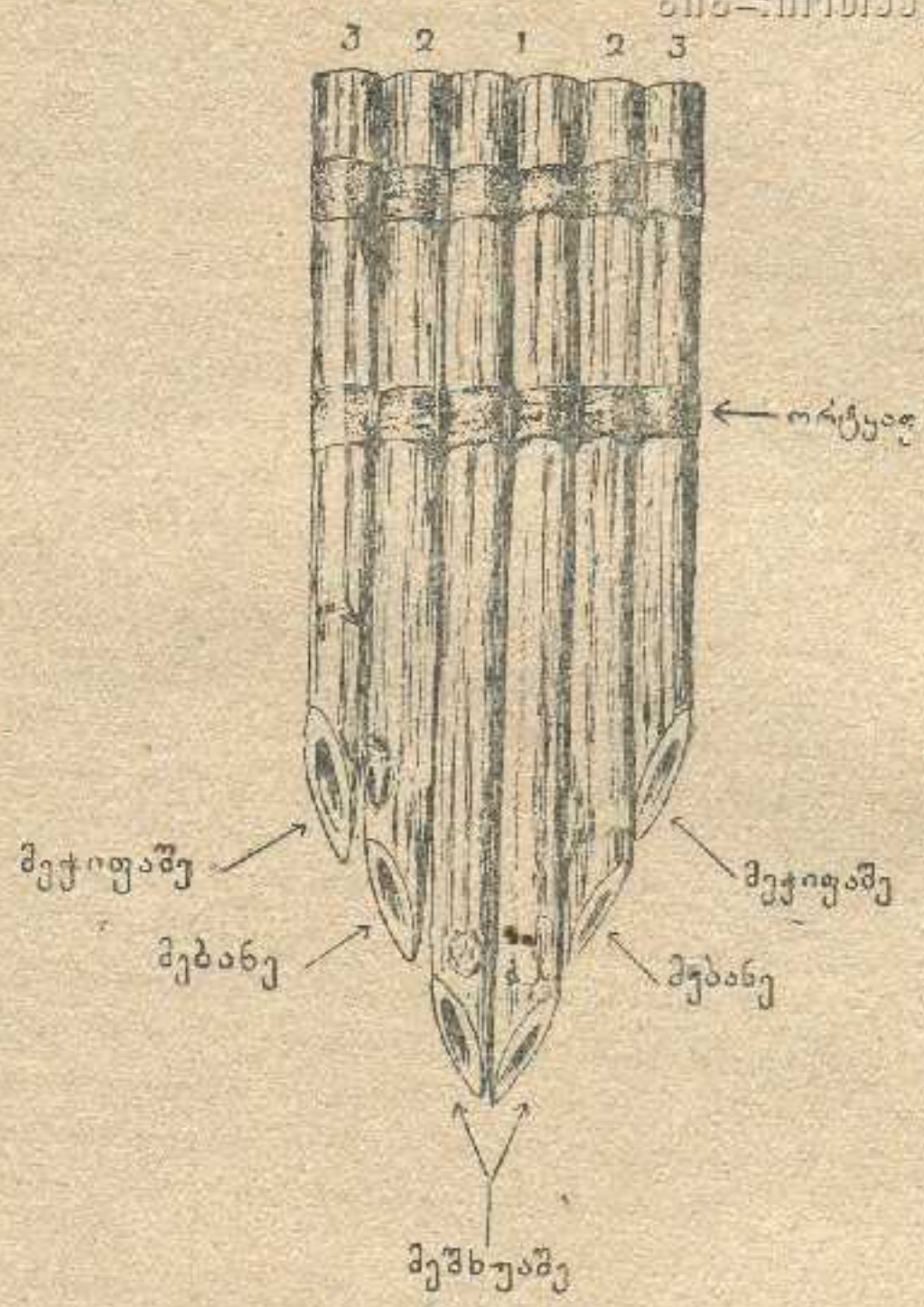
დღეს ეს საკრავი სამეგრელოში მივიწყებულია, ახსოვთ მხოლოდ მოხუცებს განსაკუთრებით ჯვარის მხარეს და ხობის რაიონის მახლობელ სოფლებში.

ჯვარის მახლობლად სოფ. ჩქვალერში ცხოვრობს ორი ცნობილი მელარქემე: ვიცი ჯათუსძე ფიფია 78 წლისა და კოწია

¹ ამ საკრავის შესახებ გამოვიდა სპეციალური გამოკვლევა ვ. კ. სტეშენკო-კუფტინასი (იხ. В. К. Стещенко-Куптина, Флейта пана, Тбилиси, 1936 г., აქვე ქართულ ენაზე რეზიუმე). ამიტომ ჩვენ აქ არ შეუდგებით ამ საკრავის წარმოშობის ისტორიის დადგენას. მხოლოდ უნდა აღვნიშნოთ, რომ სტეშენკო-კუფტინას ამ შრომაში მეგრულ ლარქემის შესახებ მოიპოვება შეცდომები როგორც თვით ამ საკრავის აღწერაში, აგრეთვე ტერმინოლოგიაში, ლარქემის ტიპის დადგენა-გარკვევაში და სხვა.

ქაუსძე ქუხილა 70 წლისა. ვიცი ფიფია ნამწყვდობია და ლარ-
 ჭემს პატარაობიდან უკრავდა თურმე. მისი სიტყვით ლარჭემს საერ-
 თოდ მეჯოგეები უკრავდნენ და ისინი ამით ვრტობოდნენო. ლარ-

გეგ-ლილილილი

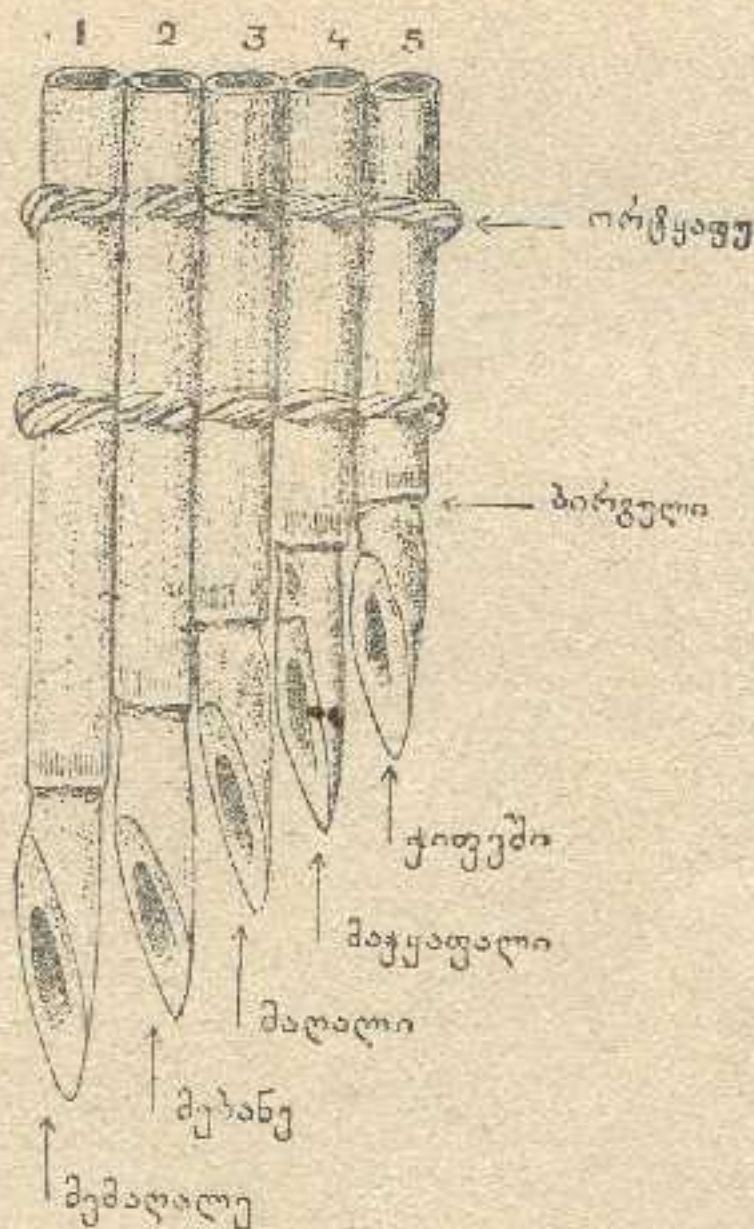

სურ. 56. ეგვსდეროვანი ლარჭემი.

ჭემი მცენარეა, რომელიც მთიან სამეგრელოში იზრდება. იგი წაა-
 გავს ლერწამს, მხოლოდ უფრო სუბუქი და გამძლეა. ლარჭემის მო-
 ჭრა და საკრავის გაკეთება უკეთესია ივლისის ბოლოს, მანამდე იგი
 ნედლია და კარგი ხშიანი საკრავიც გამოდისო. ლარჭემს აკეთებენ
 აგრეთვე კალმისაგან „ჩაღამ-კალამი“-საგან (ლერწამი), მაგრამ
 ასეთ ლარჭემს ხმა არ უფარვა და დასაკრავადაც არ არის სასიამოვნო.

ლარჭემის გაკეთება ყველას არ შეუძლია, მას აკეთებს მხოლოდ ის, ვინც ლარჭემს უკრავს, რადგანაც ამ საკრავს უნდა აწყობა.

სამეგრელოში გავრცელებული ყოფილა ექვსღეროვანი ლარჭემი მთიან რაიონებში, ბარში კი ხობის რაიონში ხუთღეროვანი¹.

სურ. 57. ხუთღეროვანი ლარჭემი.

ლარჭემის გაკეთების დროს მნიშვნელობა ეძლეოდა თვითეულ ღეროს სიგრძე-სიგანეს, ზომას და სხვა, შემდეგ კი ღეროებს ხმის მიხედვით არჩევდნენ.

¹ ვ. ს. ტ. ე. შ. ე. ნ. კ. ა. ვ. უ. ტ. ი. ნ. ა. მ. არ იცის ხუთღეროვანი ლარჭემის არსებობა და იგი ამის შესახებ ამბობს: „მეგრული ლარჭემი, ისე როგორც გურული სოინარი, ყოველთვის ექვსღეროვანია“ (იხ. Флейта пана, გვ. 208).

ამიტომ ოსტატმა ჯერ ხმიანობა უნდა გაუსინჯოს ლერწმის ღეროს და შემდეგ უნდა ისინი შეკრას ლარკემად, რომლის შესაკრავად ჩვეულებრივად ხმარობენ ბალის თხელ ქერქს. ხმა და ბგერები ლარკემს სალამურისა აქვს, მხოლოდ იგი ქრკვეფუბშია და შეწყობილი. ლარკემზე დამკვრელს სიმღერა თუ *ქრკვეფუბი* აქვს სმე-

სურ. 58. ლარკემის დაკვრა.

ნით გადააქვს და ლარკემზე ისე უკრავს. ლარკემს ხშირად ორნი უკრავენ და ერთმანეთს ეჯობრებიან დაკვრაში. ვიცეი ფიფიაშ იცის 38 სხვადასხვა ჰანგზე დაკვრა. წინათ ლარკემს უკრავდნენ ქორწილში, ლამისთევაში, ხატობა-დღეობებში და „გოხარქალაფა“ ღამეს. ზოგჯერ ლარკემს უკრავდნენ და თან ცხვირით ამღერებდნენ. წინათ

ლარქემი იყიდებოდა ხობის ბაზარზე — „ხობალა“-ს, რომელიც იმართებოდა აგვისტოში „მარაშონა“ დღეს ხობის მონასტერთან. იქ თურმე მოჭკონდათ გასასყიდათ ბევრი ლარქემი. განყოფილებები ეკრავდნენ ლარქემს და ამით მუშტარს იზიდავდნენო.

ილხანიშნავია, რომ დღესაც, თუ ვინმე ხობში ^{მისთვის ხელისუფლებით} ეტყვიან: „ლარქემი მოგვიტანეო“.

10. ხალხური ჩვეულებანი

საზოგადოებრივი ცხოვრების განვითარებასთან სამეგრელოს მოსახლეობაში იცვლებოდა არსებული ადათ-ჩვევები. ამის გამო ის წესები, რომელიც ახასიათებდა გვაროვნულსა თუ ფეოდალურ წყობილებას; იცვლებოდა კაპიტალისტურ საზოგადოებაში, როდესაც ახალი ეკონომიური ურთიერთობის დამყარებასთან იჭმნებოდა ახალი ჩვევები და წესები. მაგრამ ძველიც სამუდამოთ არ ისპობოდა და ამ ძველის დამახასიათებელი ზოგიერთი ჩვევები გადმონაშთის სახით არსებობას განაგრძობდა. ამიჯ აიხსნება ის გარემოებაც, რომ ხალხურ ჩვეულებებში დაცულია სხვადასხვა დროისა და სოციალური წყობილების დამახასიათებელი წესები; მეგრული ხალხური ჩვეულებანიც ამ მხრივ საყურადღებო მასალების შენცველია, რაც ჩვენ საშუალებას გვაძლევს გავერკვიოთ სამეგრელოს მოსახლეობის ძველს სოციალ-ეკონომიური ურთიერთობაში და მისი საზოგადოებრივი განვითარების ამა თუ იმ მოვლენებში.

ჩვენ მიერ აქ აღწერილი ადათ-ჩვევები ეკუთვნის ოქტომბრის დიდი რევოლუციის წინა-პერიოდს და იგი არსებითად განსხვავდება დღევანდელისაგან, როდესაც ახალი სოციალისტური წყობილებაში ძველის სამუდამოდ მოსპობასთან იჭმნება ახალ სოციალისტური ურთიერთობაზე აღმოცენებული ახალი ყოფა-ცხოვრება მისი დამახასიათებელი ჩვევებით. მაგრამ იმ ძველი ადათების ზოგიერთი დამახასიათებელი წესები ხალხში ჯერ კიდევ გადმონაშთის სახით ცოცხალია და მათ გაცნობას ჩვენ აქ ვიწყებთ ქორწილის წესების აღწერით.

ნიშნობა და ქორწილი. სამეგრელოში წინათ ქალ-ვაჟის და-ქორწინება მხოლოდ მშობლებს ეკითხებოდა და ვისაც მშობლები აირჩევდნენ, ჯვარსაც იმაზე იწერდნენ. ნიშნობამდის პირველ ყოვლისა უნდა გამოერკვიათ ქალ-ვაჟისა და მათი მშობლების ვინაობა, ოჯახური და ქონებრივი მდგომარეობა და სხვა. ამისათვის ირჩევდნენ შუაკაცებს — „მარებელს“, რომელსაც ევალებოდა ამ საქმის გამო-

რვევია. შუაქაცი ჩვეულებრივ იყო ერთი ქალი და მეორე კაცი. ამ ორ „მარებელზე“ იყო დამოკიდებული საქმის მოგვარება. შუამავლები ამისათვის იყენებდნენ ყოველგვარ ხერხებსა და საშუალებებს, რომ თავიანთ მიზნისათვის მიეღწიათ, საქმე კეთილდღეობით დასრულებინათ, რისთვისაც იღებდნენ გასამრჯელოს. — ნ ა მ ა რ ე ბ უ ს [ქ ა ს] მ უ ლ ა დ. შუამავლების დახმარებით ჯერ იძიებდნენ ქალ-ვაჟს შორის არ ყოფილიყო რაიმე, თუ გინდ შორეული ნათესაური კავშირი, რაც სასტიკად აკრძალული იყო — „ვაშინერს“-ია. ერთი გვარისა და ხატის ქალ-ვაჟის შეუღლება არ შეიძლებოდა, არც დედის გვარის ქალის შერთვა შეიძლებოდა. არ ირთავდნენ აგრეთვე თავის მოგვარე გათხოვილ ქალის შვილსაც. ამასთანავე აკრძალული იყო („ვაშინერსი“) ვამშრდელის, ძიძის — „ძიძე ქაშაშ“ ნათესაისა და გვარის შერთვა და არც ძმად, დად, დედად თუ მამად მოგებულ — „ჩაფილის“ ნათესაისა და მახლობლების შერთვა. არ ირთავდნენ აგრეთვე შეილობის — „სქუალაფირი“-ს გვარისას და ნათესავს. ერთი სოფლისა და ხატის ქალ-ვაჟის შეუღლებასაც გაუბრძოდნენ და უფრო სასურველი და მიღებული იყო ქალი სხვა სოფელში გაეთხოვებინათ. ერთი სიტყვით, ამ წესებს მტკიცედ იცავდნენ და ვინც ამას დაარღვევდა, მას სასტიკად კიცხავდნენ და სდევნიდნენ.

ამასთანავე ოჯახში იცავდნენ საქორწილო ქალისა და ვაჟის უპირატესობას უფროს-უმცროსობის მიხედვით. ჯერ აქორწინებდნენ უფროსებს და შემდეგ რიგის მიხედვით უმცროსებს. ამის დარღვევა ოჯახში დიდი სირცხვილი იყო და უმცროსის დაქორწინების შემთხვევაში უფროსი ხშირად დაუქორწინებელი რჩებოდა, რადგანაც იგი სახელ-გატეხილად ითვლებოდა და მის შერთვას გაუბრძოდნენ. ამიტომ ოჯახის უფროსები საქორწინოდ პირველად დააყენებდნენ უფროს ქალსა და ვაჟსა და დაიწყებოდა შუაქაცების სიარული და ნიშნობაზე ზრუნვა.

ძველად სამეგრელოში ცოდნიათ ქალ-ვაჟის აკვანში დანიშვნა, რასაც „ონ წე შ-ი კო დ გ უ მ ა“-ს უწოდებდნენ¹. ამას აწყობდნენ იმ შემთხვევაში, როდესაც მათ მშობლებს ერთმანეთის ხატრი და სიყვა-

¹ ა. ლამბერტი, სამეგრელოს აღწერა, თბილისი 1938 წ. გვ. 82; ფ. Сахония, По Мингрелии (брачные обряды). Этнографический очерк, Петроградская Ведомости, 1916 г. № 176, 178. აკვანში დანიშვნა ან დაწინდვა წინათ საქართველოში გაგრძელებული იყო (იხ. 1103 წ. ძველის წერა რუის-ურბნისის კრებისა, თ. უორდანიას ქრონიკები, წ. II, თბილისი 1897 წ. გვ. 64, მუხ. ლ; ივ. ჯაყახის შვილი, ქართული სამართლის ისტორია, წ. II, ნაკვეთი II, თბილისი 1929 წ. გვ. 364—366).

რული ჰქონდათ და სურდათ დანათესავენა. მაშინ ვაჟის მშობლები
 ბავშვს მიიყვანდნენ ქალის ოჯახში და აქ ორივე აკვანს ^{ეროპოდ} დას-
 დგამდნენ და იტყოდნენ: „იყავით ბედნიერი ცოლ-ქმარით და ღმერ-
 თმა ერთმანეთს მზე და მთვარესავით შეგაბეჭდოთ“ ^{სწავსასრულს}
გ. ბ. ლ. ი. ი. ი. ი. ი.

სურ. 59. მეგრული ქალი (ტიპი).

ბავშვის მშობლები ერთმანეთს გადაკოცნიდნენ და უსურვებდნენ ახ-
 ლად დანიშნულებს გაზრდასა და ბედნიერებას. ამასთანავე ვაჟის
 პატრონი ქალის აკვანზე ჩამოკიდებდა სანიშნოდ რაიმე სამკაულს
 და ამ დღიდან ქალი ითვლებოდა ვაჟის საცოლედ. როცა ორივე
 გაიზრდებოდნენ და ჰასაკში ჩადგებოდნენ, მაშინ მათ დააქორწინებდნენ.
 პირობის დარღვევა და უარის თქმა არ შეიძლებოდა, ეს გამოიწვევდა
 ამ ორ ოჯახს შორის მტრობასა და შურისძიებას.

სამეგრელოში წინათ გავრცელებული იყო აგრეთვე ქალის მოტაცება. იმ შემთხვევაში, როდესაც ვაჟსა და ძის მშობლებს ქალი მოსწონდათ, მაგრამ ქალის ოჯახი მათ სწუნობდა და ქალს არ აძლევდა, მაშინ ვაჟი ამხანაგების დახმარებით საცოლეს იტაცებდა და მას ერთი წლით სადმე გადაიძლიავდა. მოტაცებულ ქალს საქმროზე უარი რომ არ ეთქვა და იგი მშობლებთან არ გაქცეულიყო, ვაჟი მასთან ძალდატანებით იჭერდა სქესობრივ კავშირს. ერთი წლის შემდეგ მშობლები იგებდნენ ქალის ამბავს, მაგრამ სასიძოს არ ურიგდებოდნენ. ვაჟი და მისი ოჯახი უგზავნიდა შუაქაცვებს ქალის მშობლებს და სთხოვდა შერიგებას. ქალის მომტაცებელს უნდა გადაეხადა ჯარიმა — ხარი, ცხენი, ფული და სხვა, რასაც მიუსჯიდა მას არჩეული კაცები. თუ ქალს შვილი გაუჩნდებოდა, მაშინ მშობლები იძულებული იყვნენ შერიგებოდნენ სასიძოს. მაგრამ ამის შემდეგაც მათ შორის არ იყო კარგი განწყობილება და ქალის მშობლების ოჯახი თავს შეურაცხყოფილად თვლიდა. საზოგადოდ სამეგრელოში ქალის მოტაცება ვაჟისა და მისი ოჯახისათვის სასახლო და საქმბარი საქმე იყო, ქალის ოჯახისათვის კი ეს გარემოება იყო დამამცირებელი და საძარცვინო. ამის გამო ქალის გატაცების დროს იმართებოდა ხელჩართული ბრძოლა და სისხლიც იღვრებოდა. ამ ძალდატანებით მოტაცებასთან იყო შემთხვევები, როდესაც ქალი ვაჟს ნებაყოფლობით მოატაცებებდა თავს, რასაც უწოდებდნენ „გი თოტყ უზ ფა“ ს. ესეც მშობლების სურვილის წინააღმდეგ ხდებოდა და ისინი დიდხანს არ შეურიგდებოდნენ სასიძოს, ვიდრე იგი ჯარიმას არ გადაიხდიდა. ძალით თუ ნებით მოტაცებულ პატარძალს ქმრის ოჯახში თავი ამაყად ეჭირა და ასეთ ქალებსაც სამეგრელოში მეტი პატივი და მოწონებაც ჰქონდათ.

ჩვეულებრივად კი, როდესაც ქალი და ვაჟი ჰასაკში ჩადგებოდა, მშობლები ცდილობდნენ მათთვის მოეძებნათ სასურველი შეუღლე. ამ შერჩევაში გადამწყვეტი ხმა და გავლენა ჰქონდა დედის ძმას (ბიძას) და ქალის უფროს ძმას, რომელთა დაუკითხავად და დისტურის გარეშე ქალ-ვაჟის დანიშვნა ძნელად თუ მოხერხდებოდა. ერთი სიტყვით ქალ-ვაჟის დანიშვნის საქმეში მთავარ როლს თამაშობდნენ მათი დედ-მამა, ბიძა, ძმა და შუამავლები „მარგბელი“. მათი შეთანხმების შემდეგ ეწყობოდა ქალ-ვაჟის მიერ ერთმანეთის გასინჯვა, რასაც ეწოდებოდა „გინ ოძირ აფა“.

გასინჯვა წინათ უფრო დიშე სცოდნიათ, რომ სოფელში ხალხს არ გაეგო ეს ამბავი, რადგანაც დაწუნების შემთხვევაში ქალს სახელი გაუტყდებოდა. ამიტომ ცდილობდნენ ქალის გასინჯვა მოეწყობათ

ოჯახში ფარულად და საიდუმლოდ. ქალის გასასინჯად მიდიოდნენ ქალის ოჯახში და ვაჟს მიყვებოდნენ დედ-მამა და ბიძა. ქალს მორთავდნენ და დასვამდნენ სახლის ერთს კუთხეში, ვაჟი და მისი მხლებლები მას სინჯავდნენ. ქალსა და ვაჟს ააყენებდნენ და გაატარებდნენ ოთახში, უნდა ელაპარაკათ და სხვა, რომ გამთქვამდათ თუ ჰქონდათ მათ რაიმე ფიზიკური ნაკლი. მოწონების შემთხვევაში, სუფრას გაშლიდნენ და სტუმრებს გაუმასპინძლებოდნენ და აქ წყდებოდა მათი დანიშვნის საქმეც, თუ არადა მისი მშობლები მაშინვე უკანვე ბრუნდებოდნენ. მოწონების შემდეგ დაიწყებოდა საუბარი ქალის მზითვეზე — „ოქუდური“ და ნიშნობის დღის დანიშვნაზე. მზითვეის განსახლება დამოკიდებული იყო ქალის მშობლების შეძლებაზე და ვაჟის მოთხოვნაზე. ამ შემთხვევაში საქმეს არიგებდა შუამავალი, რომელსაც ფულადი ქრთამიდან ერგებოდა ერთი მეათედი. იქვე ჩამოსწვრდნენ ქალის მზითვისა და ფულად ქრთამის რაოდენობას და ყველაფერი ეს უკლებლივ უნდა ჩაებარებინათ სასიძოსათვის ჯვრის წერის დამეს. ამასთანავე განსახტვრივდნენ ნიშნობის დღესაც და ვაჟი თავისი მხლებლებით შინ ბრუნდებოდა. შუამავლები კი იმირად დადიოდნენ ორივე ოჯახში და სიტყვა-პასუხი მიქონდ-მოქონდათ.

ნიშნობის დღეს ქალის ოჯახში გაიმართებოდა სადილი და ვაჟი გამოგზავნიდა ბიძისა თუ ძმის ხელით სანიშნო ტანისამოსს და სამკაულებს „შანა“-ს.

ჩვეულებრივ სასიძო გამოუგზავნიდა საპატარძლოს საყურეს, ჯვრის-საწერო თეთრ ტანისამოსს, საყურეს, ბეჭდებს, სამაჯურს და სხვა. ამით შეამკობდნენ საპატარძლოს. რომელიც ამ დღიდან ითვლებოდა დანიშნულად — „შანილად“. დანიშნული ქალი ზოგჯერ წლამდის რჩებოდა მამის სახლში. იკერავდა საქორწილო ტანისამოსს, იმზადებდა მზითვეს და სხვა. ქალის დანიშვნის შემდეგ პირობის დარღვევა არ შეიძლებოდა. თუ ქალის მშობლები პირობას დაარღვევდნენ, მაშინ „შანა“ უკანვე უნდა დაებრუნებინათ ვაჟისათვის. თუ ვაჟი უარს იტყოდა დანიშნულ ქალზე, მას ქალის მშობლები „შანა“-ს არ უბრუნებდნენ. მაგრამ ეს იშვიათი შემთხვევა იყო, რადგანაც ამას მოჰყვებოდა მათ შორის მტრობა და ერთმანერთზე გადაკიდება. ქალის დანიშვნის მიზნით წინათ ვაჟის მამა ან ბიძა ქალს ცეკვის დროს ქუდს ესროდა — „ქუდი შ-ფ აჩ უა“ და იგი მისი დანიშნულად ითვლებოდა. თუ ქალის მშობლები ამაზე უარს იტყოდნენ, მაშინ მათ აჯარიმებდნენ და ეტყოდნენ: „ქუდი მოხვდა და არ მოგვყვებაო“. უარის შემდეგ შეეცდებოდნენ ამ ქალის მოტაცებას. ამისათვის საჭირო იყო ვაჟის ძარივ გულადობა და ვაჟკაცობა, რომ ეს გან-

ზრახვა აესრულებინა, რაც ყველას არ შეეძლო, თუ არა და ასეთი
 ქალი ვერ გათხოვდებოდა, რადგანაც იგი დანიშნულა ითვლებო-
 და და იტყოდენ „ნაქომონჯუენია“ ე. ი. შპირ-ნაყოლიაო.

სურ. 60. მეგრული ქალი (ტიბი).

ქალის ნიშნობას ჩქარა მოჰყვებოდა ჯერისწერა და ქორწილი,
 ამისათვის დღეს ამოირჩევიდნენ, გარდა ორშაბათისა და პირასკევისა,
 რომელ დღეებში ჯერისწერა არ შეიძლებოდა — „ვაშინერსია“.

დანარჩენ დღეებში კი ნებადართული იყო. მაგრამ ჯვარისწერა სასურველი იყო უფრო კვირა დღეს, რომელიც ითვლებოდა ბედნიერ დღედ და ამ დღეს იცოდნენ ჩვეულებრივად ჯვარისწერაც ვაჟის სოფელში. ზოგჯერ ჯვარს ქალის სოფელშიაც დაიწერდნენ. ვაჟის მამა ან ბიძა მაყრით მოვიდოდა ქალის წამოსაყვანად. ქალის ოჯახში გაშლიდნენ სუფრას და მაყარს დაიწვევდნენ, პატარძალი კი ამ დროს დაიმალებოდა და იგი არ ეჩვენებოდა სასიძოს დადეს და მაყარს. ქალები შეუდგებოდნენ „მოჭყუდუს“ — პატარძალის შორთვის, ჩააცმევდნენ მას ჯვარსაწერ ტანისამოს, თავ-პირზე ჩამოაფარებდნენ საბურველს და ისე გამოიყვანდნენ. ასეთი შორთულ პატარძალს უწოდებდნენ „მოჭყუდუს“ ან „ხაცეცს“. პატარძალს მოყვებოდა თავისი დადე და მაყრები. ქალის წაყვანამდის მოითხოვდნენ მზითვისა და ქრთამის ჩაბარებას. ერთს კაცს დასვამდნენ და იგი შეადგენდა მზითვის სიას, მეორე ფულს სთვლიდა და ყველაფერი ეს უნდა ჩაებარებინათ ვაჟის მამისათვის. თუ რაიმე დააკლდებოდა მზითვეს ან ფულს, მაშინვე ასტეხდნენ განგაშსა და ვაჟის მხარე მოითხოვდა მზითვისა და ფულის უკლებლივ მოცემას.

შემდეგ გამოიყვანდნენ ატირებულ პატარძალს, რომელიც ეთხოვებოდა თავისს დედ-მამისა და აზნაზ-მეგობრებს. პატარძალს ცხენზე შესვამდნენ, მას მიჰყვებოდა დადე, ძმა და ბიძა. ყველანი გაემართებოდნენ ვაჟის სოფლისაკენ, სადაც ნეფე-დედოფლისათვის ჯვარი უნდა გადაეწერათ. აქ მას დახვდებოდა ნეფე თავისი აზნაზებით და ნეფე-პატარძალს ეკლესიაში შეიყვანდნენ. სადაც ეკლესია არ იყო ან ძალიან შორს იყო იგი, ნეფე-დედოფალს ჯვარს გადასწერდნენ მარანში, სადაც სალოცავი ქვევრები ჰქონდათ ჩაფლული. მღვდელი მათ ჯვარს დასწერდა საეკლესიო წესით, თავზე დაადგამდა ტოტებიან გვირგვინს, რომელსაც სამეგრელოში „ძაფეძია“-ს უწოდებდნენ. პატარძალს მღვდელი პირს ახდიდა; შეასმევდა სასმისს და შემდეგ ისევ პირბადეს მოახვევდნენ. ჯვარ-დაწერილ ნეფე-დედოფალს ეკლესიიდან გამოიყვანდნენ, კარებში ორი მაყარი დადგებოდა გადაჯვარედინებული ხმლებით, რომლის ქვეშ გაატარებდნენ „სინჯადო მოჭყუდუს“-ს ნეფე-დედოფალს. ამ დროს მაყარი ასტეხავდა სროლას და „კუჩხა ბედნიერა“-ს (ფეს ბედნიერი) სიმღერით ყველანი გაემართებოდნენ ნეფის ოჯახში. წინ გაიქცეოდა მახარობელი, სროლით შევიდოდა ოჯახში და დაიძახებდა: „მოგვეყვს ნეფე-დედოფალი, გამხიარულდი, ოჯახო, კეთილი და ბედნიერი იყოს მისი ფეხიო“ და სხვა. მას უმასპინძლებოდნენ სასმლითა და წვადებით. ჩქარა გამოჩნდებოდა მაყრიონი ნეფე-დედოფლით, რომელსაც სახლის კარებ-

ში დახვდებოდა ვაჟის დედა, დალოცავდა ორივეს და შეაჭმევდა შაქარს ან თაფლს, შეასმევდა აგრეთვე წყალსაც. ნეტე ამ დროს კარებთან დამხობილ თეფშს ფეხის ერთი დარტყმით გატეხავდა, დედოფალი კარებთან მდგარ ჭიქით ღვინოს წყვეტავდა და ნეფე-დედოფალი სახლში შევიდოდნენ. პატარძალს ხელში მისცემდნენ ღვინის მარცვლებით სავსე ჯამს, რომელზედაც იდო ერთი კვერცხიც. ამ ჯამით პატარძალი კერას გარშემო შემოუვლიდა და სთესავდა ღვინის მარცვლებს, მაყარი მას უკან მისდევდა და მღეროდა „კუჩხა-ბედნიერა“-ს. ბოლოს პატარძალი ხელს წაავლებდა საკიდელს და კერიდან გამობრუნდებოდა, დედამთილი მას დალოცავდა „ჯგირი ნერჩი ში ქოყნე დავა“ (კოვი ფუძისა იყავიო). მას დასვამდნენ სკამზე, ხელში ხაჭაპურს მისცემდნენ და კალათაში ვაჟს ჩაუსვამდნენ. ხაჭაპურს მაყარი მოსტაცებდა. აისროდა ძაღლა და ვინც დაიჭერდა ხაჭაპურს ის გაიქცეოდა, სხვები მას გამოუკიდებოდნენ, ხაჭაპურს ამტვრევდნენ და სჭამდნენ. პატარძალი კალთიდან ბავშვს ჩამოსვამდა და მას ასაჩუქრებდა.

გაიმღებოდა ქორწილის სუფრა. თუ დიდი ქორწილი იყო, იმე-ნებდნენ ფარდულს— „სეფა“-ს, სადაც ქალები და კაცები ცალ-ცალ-კე სხდებოდნენ. დადე და მაყრები პირველად შემოიყვანდნენ პატარ-ძალს და სუფრასთან დასვამდნენ. გაიმართებოდა შესაწევარი— „გინ-ოქოთა მია“ და პატარძალს ეწეოდნენ ფულით თუ ნივთებით, ამ მიზ-ნით სუფრიდან ერთი ვინმე მოკეთეთაგანი აღგებოდა, ხელში აიღე-ბდა მწითევი შონაყოლ სინს ან ტაშტს და დაუგებოდა ნეფე-დე-დოფლის პირდაპირ. წვეულები მიღობდნენ და სინზე ჰყრიდნენ შე-საწევარ ფულებს. იტევე მეორე კაციც იდგა, რომელიც ამ ფულებს სთვლიდა, თან ოხუნჯობდა და ამბობდა:

„ეს ოქროს ხუთი მანეთიანი მოგართვათ თუთაშხიამ, რომელმაც შობიბოდიშა მეტის მოტანა მინდოდაო, მაგრამ ჭირნახულის მოუს-ვლელობამ დაგვახარალა და მეორე რძლის მოყვანისას უფრო მეტს მოგართმევო“ და სხვა. ყოველ შესაწევარის მიღების დროს ისეთ სახუმარო სიტყვებს ატანდა და სტუმრებიც ამაზე იცინოდნენ და მხიარულობდნენ. ნეფე-პატარძალს უფლანი ასაჩუქრებდნენ. გარდა ქალის მომყოლ მაყრებისა, რომლებსაც შესაწევარის გაღება არ ევა-ლებოდათ ამის შემდეგ დადე დედოფალს პირბადეს ახდიდა. მაშინ პირველად დაინახავდნენ დედოფალს, სინჯავდნენ მას და სიხარუ-ლის ნიშნად თოფებს ისროდნენ. შემდეგ შემოიყვანდნენ ნეფეს და ახლა იგი გაუმასპინძლდებოდა მაყარს სასმლითა და თაშბაქოთი. ნე-ფე-დედოფალს ერთად დასვამდნენ და დაიწყებოდა მათი დალოცვა.

ნეფე-დედოფალს სუფრაზე უვლიდა დადუ, რომელიც პატარძალს გა-
ატარებდა, ტახისამოს გაუსწორებდა, ცოტა რამეს შეატყობდა, შეას-
მევდა და სხვა. ირჩევდნენ სუფრისა თამადას. ქალისა და ვაჟის მაყ-

ქალიშვილი
შინაშე

სურ. 61. მეგრული კალმეურნე (ტუპი)

რები დასრუდებოდნენ ცალკე და პირისპირ, დაიწყებოდა ღვინის სმა.
გრძელი სადღევრძელოებით. ამას მოჰყვებოდა სიმღერა და ცეკვა-თა-
მაში. მღეროდნენ ორჴეებად და შირობდნენ მხიარული და სააწიკო
ღეჴსებით:

წასვლის წინ ქალის მაყარს ნეფე ასაჩუქრებდა შეძლების მიხედვით 2—3 ცხენით. თუ ქალის პატრონი ქალის წაყვანისას ვაჟის მაყარებს ცხენებით დაასაჩუქრებდა, მაშინ ნეფეს ქალის მაყარისათვის საჩუქრად ზედმეტად 1—2 ცხენი უნდა მიეცა. ქალის პატრონი კასიძოს ასაჩუქრებდა ცხენ-უნაგირით. აძლევდნენ აგრეთვე ნაბადსა და იარაღს. სიძე სიდედრს აძლევდა „ნაძუძურს“ 10—20 მანეთამდის. შუამავალს — „მარებელს“ ეძლეოდა ფულად ქრთამის ერთი მეათედი და საკლავის ტყავ-ფეხები. პატარძალი კი მას საჩუქრად აძლევდა ქისას, პირსახოცს და სხვა.

სურ. 62. ახალგაზრდა კილმეურნეები (ტიპები).

ნეორე ღამეს ნეფე-დედოჯალს ლოგინს გაუმართავდნენ „ხე-მანწყუ“ ცალკე სადგომში, რომელსაც ეწოდებოდა „ამხარა“. „ხემანწყუ“ (ხელის შემწყობი) პატარძალს მიიყვანდა ამხარაში და იქ დააწვეინდა. შემდეგ დადეს ნეფე მიჯივდა, მას ამხარის კარებამდის მიაცილებდა და გამობრუნებისას დამბაჩას გაისროდნენ. ხემანწყუ ამხარის ახლოს ტრიალებდა, ყურს უგდებდა მათ საუბარს და თუ რამე დასკირდებოდათ, შეუტანდა. ნეფე-დედოჯალი იქ რჩებოდა სამი დღე-ღამე. ნეფე ხემანწყუს ფულით ასაჩუქრებდა.

ნეფე-პატარძალი წლის განმავლობაში ხალხში ერთმანეთს ხმას არ გასცემდნენ, რადგანაც სირცხვილად იყო მიჩნეული. ცოლ-ქმარი წინათ სამეგრელოში თავის სიცოცხლეში ერთმანეთს არ ეტყოდნენ ნამდვილ სახელს და ამას უწოდებდნენ „სახე ჭრი მხნე უღუა“-ს (სახელის დამალვას), საშავიეროდ არქმევდნენ პრინციპს სხეს. მაგალითად, ქმარი ცოლს ეძახოდა: შუთარე, თოლი, ვოსი, სახანაგი და სხვა. ცოლი ქმარს: ბოში, ჩქიშთურ-კოჩი, საკო, შური, თოლიგე და სხვა.

პატარძალი დედამთილისა და მამამთილის სახელსაც ვერ იტყოდა, ამბობდა დედა და მამა. მაზლსა და მუღსაც შეცვლილ სახელით იხსენიებდა. მაგალითად, თუ მაზლს ერქვა ნესტორი, რძალი მას არქმევდა თამუჯი, ხარიტონს — ჭიჭიკოს და სხვა. უფროს რძალს თუ მართა ერქვა, უწოდებდა ბედიშს, თამარს — მელანიას და სხვა. საზოგადოდ უფროსს მაზლს პატარძალი იხსენიებდა „ბატონად“, საშუალოს „ბატა“-დ და პატარას კა „ჭიჭე ბოში“. იმ შემთხვევაში, თუ პატარძალი რაიმე საქმის გამო იძულებული იყო ეთქვა მაზლის ნამდვილი სახელი და გვარი, ძაშინ იგი მივიდოდა მეზობლის სახლში, იქიდან წამოიყვანდა ვინმეს და მას ათქმევინებდა მის სახელსა და გვარს. პატარძალს ამასთანავე პატრივი უნდა ეცა უფროსებისათვის, რაც გამოიხატებოდა შათი ფეხების დაბანაში 1—3 წლამდის. ოჯახში სტუმარი რომ მოვიდოდა, უმცროსი ქალი ან რძალი ვალდებული იყო სტუმრისათვის ფეხი დაებანა, შარვალი გაეხალა და დაეწვინა. თუ პატარძალი შვილის გაჩენამდის გარდაიცვლებოდა, მისი მზითევს მშობლები უკანვე წაიღებდნენ. ერთი წლის შემდეგ პატარძალს თავის დედ მამის ოჯახში დააბრუნებდნენ. აქ გაიშართებოდა ლხინი და ნათესავ-მოკეთეები ასაჩუქრებდნენ სიძე-პატარძალს. ამის შემდეგ პატარძლობა თავდებოდა და იგი შეუდგებოდა ოჯახის დიასახლისობას. ახლა პატარძლისაგან შვილის მოლოდინში იყვნენ, რომ იგი გამხდარიყო ოჯახის ნამდვილი და საპატიო წევრი. უწვილობა სამეგრელოში არა სასიამოვნო შემთავად იყო მიჩნეული.

თუ პატარძალი უწვილო გამოდგებოდა ან მას მხოლოდ ქალები უჩინდებოდა, მას პირველად წაიყვანდნენ და ალოცებდნენ თავის გვარის ხატში — „ჯინჯი ხატში“. თუ ეს არ უწველიდა, მაშინ ცოლ-ქმარი წაეიდოდნენ სოფ. წაჩხურში და იქ შეევედრებოდნენ წაჩხურის მთავარ-ანგელოზს შვილის მოცემას და თან შესაწირავად მიიტანდნენ სანთლებსა და აკენის გამოსახულებას. ამის შემდეგაც თუ უწვილოდ დარჩებოდნენ, მაშინ მიმართავდნენ ასეთ სიმულიაციას: წინასწარ შე-

თანხმებით ორსულ ქალისაგან ბავშვს იშვილებდნენ და უშვილო ქალი მუცელზე ბალიშს გაიკეთებდა. ვითომ ორსულად იყავ. როდესაც ორსული ქალი მოიშობიარებდა, უშვილო ქალიც ლოგინად წვებოდა და როგორც მშობიარე კენესოდა. ამ დროს მალულად მოიყვანდნენ ახლად დაბადებულ ბავშვს და მას ლოგინში წაუჭარებდნენ, რასაც ეწოდებოდა „მითორგინაფა“, ან „შითრდგუშა“¹ და ასეთი ბავშვი ითვლებოდა მის ნამდვილ შვილად.

მშობიარობა. ფეხმძიმე ქალი მშობიარობის შემსუბუქების მიზნით სხვადასხვაგვარ ცრუმორწმუნეობას მიჰპართავდა. იგი მუცელზე ჩამოიკიდებდა თევზის წებოს, არ სჭამდა თხილსა და ნიგოზს—ბავშვს თავი და ტანი უსუფთაო ექნებო. საქონლის ტყიბლსაც არ სჭამდა—ბავშვი ტყირბლიანი იქნებო. არც თაფლს შესჭამდა—ბავშვი დორბლიანი იქნებო. ფეხმძიმეს სისხლი არ უნდა გაპოედინა, ბავშვი ბნელიანი იქნებო და სხვა. მშობიარეს მიწაზე დაგებულ ჩალაზე დააწვენდნენ, თავკევემ იმოუღებდნენ მაკრატელს ან ხანჯალს, რომ აგი და მავნე არ მიეკარებო. მელოგინეს თუ გაუჭირდებოდა ბავშვის დაბადება, მაშინ მას მუხლებზე დააყენებდნენ, ხელში მისცემდნენ ცარიელ ბოთლს, რომელშიაც უნდა მაგრა ჩაებერა, რომ ამით ძალა დაეტანებინა მუცლისათვის. მის ახლოს იქვე ჩამოჰკიდებდნენ ბადეს, რომ მას მავნე არ მიეკარებოდა. მძიმე მშობიარობის დროს დამსწრე ქალი ფეხებს მიწაზე წაუსვამდა და იტყოდა: „ჯიხაშ კარი გამილიაო“. ვინც შვეიდოდა, ყველას უნდა შეეხსნა ქამარი და კაბის სალტა და ეთქვა: „ღმერთო, ასე გაანთავისუფლეო“. ეხ-

¹ ეს მეგრული „მითორგინაფა“ წარმოადგენს „კუვადას“ (kouwade) ერთგვარ ნაშთს და ანასიათებდა დედამთავრულ ოჯახიდან მამამთავრულზე გადასვლის პერიოდს. კუვადას წესებში მოცემული იყო ბავშვის ვითომცდა მამაკაცისაგან შობის სიმბოლური ნიშნები. ამგვარი ჩვეულება ჯერ კიდევ აპოლონ როდოსელშია (III საუკ. ძ. წ.) მცირე აზიაში მობინადრე ტიბარენებს შორის აღნიშნა, ის სხვათა შორის სწერდა, რომ „მათში ქალი ბავშვს შობს მამაკაცის დახმარებით, ე. ი. მამაკაცი იქ მშობიარესაგან ლოგინში წვება, კენესის, თავს იბურავს და ბრძანებასაც სცემს, რომ გასაბანი წყალი დაუმზადონ“-თ B. B. Латышев, *Scythica et Caucasica* I, 414).

სტრატონის მოწმობით, ასეთივე წესები მშობიარობის დროს არსებულა დასავლეთის იბერებში, კელტებში და სვეითებში (*Geographica* III 4, 17). თ. სახოკია ამ კუვადას წესებს უკავშირებს მეგრულ „მითორგინაფა“-ს. Ф Сахокия По Мингрелии. Брачные обряды. Петроградские Ведомости 1916 г. № 176). პროფ. ლ. მელნიქსეთ-ბეგსაც მეგრული „მითორგინაფა“ შიანის „კუვადას“ წესის გადმოცხადებად. (Л. Меликсет-Бекон, К вопросу об обычае кувადы на Кавказе, Юбил. сборник XLV в чест акад. Н. Я. Марра, Акад. Наук СССР 1935 г. ст. 732).

ვეწებოდნენ ქალის „ჯინჯი ხატს“, მარიამ ღვთისმშობელს და მას შეუთქვამდნენ „ოდაბადე“—ს (სამშობიაროს) და ამასთანავე შეულოცავდნენ: უჩა გვილას, უჩა წყარი შეურს, უჩა ღვთისმშობელი ხისხერი გვეურს, უძალო ძალიანი, ძელ დამაგრებელიანი, ძროხა შეილი დამაგრებულა ღედა მამის“—ო. მძიმე მშობიარეს გულზე დაადებდნენ ქმრის ქალამნებს, გველ ნაკლავ ცულს მუცელზე სამჯერ შემოუტარებდნენ. თუ ფეხმძიმობის დროს მშობიარე ძაფს მურგვალზე ახვევდა ან თითის ტარზე ართავდა, მაშინ ქალები აიღებდნენ ამ ნართს, დაშლიდნენ და მას ხელმეორედ ამოახვევდნენ, მშობიარეს კი საქსოვის მაქოთი წყალს შეასმევდნენ. მშობიარესთან ფეხმძიმე ქალს არ შეუშვებდნენ, რადგანაც ფეხმძიმის ბავშვი მშობიარეს ბავშვს ეტყვის—მე მოპიცადეო და ამით მშობიარეს ბავშვის დაბადება გაუჭირდებაო.

ბოლოს შემოიტანდნენ „სოლომაქი“-ს თვალს, რომელიც შეინდის ფერი თუ ღვინის ფერის ქვა იყო და ამ სოლომაქის თვლიან ბექედს მშობიარეს გადაავლებდნენ და მათი წარმოდგენით რაც უნდა მძიმედ ყოფილიყო მშობიარე, იგი ჩქარა მორჩებოდა. ამ თვალს ხალხის რწმენით შეედლო ნაყოფის მოშორება და მოსპობაც. ოჯახში შემოტანისთანავე ქათმების კვერცხები დალაცდებოდა, ძროხა ხბოს გააგდებდა და სხვა. ამ თვალს თურმე ინახავდნენ ისეთ ადგილას, სადაც ადამიანს არ შეედლო მიგნება. სოლომაქის გადავლების შემდეგ მშობიარეს ბავშვი უნდა დაებადა. ბავშვს პირველად იყვანდა „დედმანა“—ბებია ქალი, რომელიც ბავშვს ჭიპს მაკრატლით შეაჭრიდა და ბავშვს შეახვევდა. ბავშვის ბუდესა და სისხლიან ჩალას მიწაში ჩაფლავდნენ. ამ დღეს იქ მყოფ ქალებს ბებია ხელში პურის მარცვლებს ჩაუყრიდა — „ხეშ კაკალიში გითოდვაფა“ და ისინი სამჯერ მუჭებში გაატარებდნენ ამ მარცვლებს და დაილოცებოდნენ მშობიარეზე.

შემდეგ მშობიარეს სასიმრთელოდ—„ტანიში სასინთელო“ ბებია დაილოცებოდა გამომცხვარ კვერცხით. ბავშვს პირველად ჩააწვენდნენ ხოჭიჭში—„ტეფიაში“. შემდეგ რამდენიმე კვირისა მას აკვანში გადაიყვანდნენ, მაგრამ ცარიელ აკვანს არ დაარწევდნენ—ბავშვს მუცელი ატკივდებაო. აკვანში მწოლარე ბავშვს თავქვეშ რაიმე რკინეულს ამოუდებდნენ, რომ მას ავი და ეშმაკი არ მიეკაროსო. ავი თვალის საწინააღმდეგოდ აკვანზე ჩამოჰკიდებდნენ: ალის კბილს, თვალის მძივს, გახერეტილ ფულს, ჯვარს, ბუს ფრჩხილს, ავგარონს, გვიმრას ძირს და სხვა. ამასთანავე ახლად დაბადებულ ვაჟს ხელს მოაკიდებინებდნენ თოხზე, სახნისზე ან ნაჯახზე—კარგი მუშა გამოვაო. თუ ქალი იყო, მას ხელში მისცემდნენ თითის ტარს, მაკრატელს და

ფურ. 63. მენონგურე კოლმეურნე ქალი.

სხვა რაიმე ქალის იარაღს—კარგი დიასახლისი იქნებაო. თავადები და აზნაურები კი ბავშვს ხელში მისცემდნენ თოფს ან ხმალს, ცხენის აღვირს, —კარგი მხედარი და მეომარი გამოვაო. ბავშვს აგრეთვე უჩვენებდნენ პირველად გადაკრეჭილ თმას და ეტყობდნენ: „შესია ეს თმაო?“, თუ იგი იტყოდა ადამიანისაო, მაშინ მას სიცოცხლეში ადამიანისაგან პატივისცემა ექნებაო. თუ ცხოველს მიაკუთვნა, საქონელით ბედნიერი იქნებაო. თუ ბავშვს რაიმე ცუდი ზნე დაყვებოდა და ძილში კრთოდა—„გოლაფა“, მაშინ ევედრებოდნენ ალერტის წმ. გიორგის და მას შეუთქვამდნენ შავს ქათამს, აკვანზე ჩამოკიდებდნენ ნათვალავის წამალს, რომელშიაც ურევდნენ შაბს, გოგირდს, ნიორს და ნადირის ბალანს. ბავშვი თუ სამთვარიოს „თუთაშს“ იგრძნობდა, მაშინ შეულოცავდნენ სამთვარიოს და ასმევდნენ წამალს. სამთვარიოთ ან „თუთაშით“ დაავადებული ბავშვი ხალხის წარმოდგენით ავადმყოფობას იგრძნობს ყოველს ახალ მთვარეზეო, ბავშვს ამ დღეს სიცხეს მისცემს და ბოდვას დააწყებინებსო. ზოგჯერ ბავშვს პირიდან დორბლი გადმოდის, კუჭი აეშლება, აუტყდება პირლებინება და გრძობასაც კარგავსო. ავადმყოფობა გრძელდება 3—4 დღე. თუთაშით დაავადებულ ბავშვს მარჯვენა ხელის ნეკიდან სისხლს გამოუშვებენ. ასმევენ „შაქღერი“ ბალანისაგან დამზადებულ წამალს, დღეში 5—6 ჩაის კოვზს. ზოგჯერ ამ წამალში წყლის შავი ხოქოსაც გაურევენ და ისე ასმევენ. როდესაც ბავშვს მეზობლისას პირველად გადაიყვანენ, მას რომ ავითვალთ არ ეცესო, შუბლზე ჯვარულად ნახშირს წაუსვამენ.

ერთი თვე რომ გაივლიდა, წინააღმდეგ მელოგინეს უნდა გადაეხადა „გალენიშიში ორთა“. დაკლავდნენ საკლავს, ვაჟზე მამალ ციკანს, ქალზე კი დედალ ციკანს და დაილოცებოდნენ: „გალენიში ორთა დიდებული და სახელ ხვამილი დიდას ტანსინთელე ქემეჩი, ბალანას ჯგირობუა დო რდუალა“-ო.

შემდეგ წლის ბოლომდის ბებია მელოგინეს შეულოცავდა „შქაში ნერჩი“-ს ან „ლუბაშ—კვერს“. ამისათვის გამოაცხობდნენ ოთხ კვერს და ამ კვერებზე დაადებდნენ მამლის თავს. მელოგინეს ბებია დაბალ სკამზე დასვაბდა, აიღებდა მამლის თავიან კვერს და მელოგინეს მას ლაჯებში სამჯერ გამოუტარებდა და იტყოდა: „ოთხი კვერი, შქაში ნერჩი, მახოდალს ძალი მეჩი, ჩიჩქი ქუკიჯგუა, ცოლე ტურკიჯგუა“-ო. იმ ქალებს, ვინც მშობიარობას შეესწრებოდნენ, ყველას უნდა გაემეორებინა ეს ლოცვა ამავე წესით. ამის არ შესრულება დაუშვებელი იყო. ბებია იტყოდა: „ხელი მექნება შეკრულიო და საიჭიოში დავიტანჯებიო, აქაც ხელ გაუხსნელს არ შემეძლება“.

ბებიაობა გავწიო, რადგანაც ჩემი აყვანილი ბავშვი უნაყოფო (უშვილო) იქნებო. შენ თუ გრცხვენია და არ გსურს ამ წესის შესრულება, ეტყოდა ბებია მელოგინეს, მე მაინც შევასრულებ ამ წესს, მაგრამ შენთვის ცუდი იქნებოა“. ამ დღეს წალენჯიხის რაიონის სოფლებში წინად იცოდნენ დიდი სადილის გამართვა, ჩაქლავსაც დაპკლავდნენ და მეზობლებს დაიწვევდნენ.

ამავე წესს ასრულებდნენ ჩხოროწყუს მხარეში და აქაც ბებია მელოგინეს კვერებს მუხლებში გამოუტარებდა და იტყოდა: „ქინი ღორთონი დო თუდონი ნერჩი მახოდალს ძალი მეჩი, ჩურს სახანთი (წადილი) მეჩი“-ა. შემდეგ მელოგინესთან სხვა ქალები მიდიოდნენ, კვერებს გამოუტარებდნენ მუხლებში და იმავე სიტყვებს გაიმეორებდნენ. ეს კვერები მშობიარეს უნდა შეეჭამა. ვინც ამას არ შეასრულებდა, ხალხის წარმოდგენით მისი ბავშვი უშვილო იქნებოდა. ყოფილა შემთხვევა რომ ბავშვის პატარაობისას მელოგინეს ეს წესი არ შეუსრულებია, შემდეგ კი ეს ბავშვი უშვილო გამომდგარიყო და დედა მისი იძულებულიყო ყოფილა „შკაში ნერჩი“-ს წესი შეესრულებინა შვილის დიდობისას¹.

ბავშვს აკვანში ზრდიდნენ თითქმის წლამდის. თუ ბავშვს რაიმე მიზეზის გამო წლამდის ფეხის ადგმა გაუჭირდებოდა, მაშინ ბავშვს ორჯონში — „ორულაშე“ ჩააყენებდნენ, გამოაცხობდნენ კვერებს და ამ კვერებს მისცემდნენ ბავშვს, რომელიც გაიქცეოდა. მშობლები მიუთითებდნენ გაქცეულ ბავშვზე და ეტყოდნენ: „ისე რომ გარბოდე, ღმერთმა ჩვენს თვალს აჩვენოსო“.

ბავშვი ერთ წლამდის უნდა მოენათლათ საეკლესიო წესით. ნათლიად ხშირად ირჩევდნენ მეჯვარეს, რომელიც ითვლებოდა ოჯახის შეგობარ-მოკეთედ. მას მოჰქონდა ბავშვის ჩასაწვენად კარგი ქსოვი-

¹ „შკაში ნერჩი“-ს ეს წესი საყოფადღებო გადმონაშთია და იგი დაკავშირებულია ფალოსის კულტის რწმენასთან (იხ. ამის შესახებ: ს. მ ა კ ა ლ ა თ ი ა, ფალოსის კულტი საქართველოში, ჟურ. „მომთხილველი“, I ტფილისი, 1926. წ. გვ. 122; ივ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი, ქართველი ერის ისტორია“, წ. I, ტფ. 1928 წ. გვ. 36—37: „განაცოფიერებისა და წვილიერობის ღვთაება კვირია“).

ფალოსის ღვთაება გაუთვითცნობიერებელ ადამიანს წარმოდგენილი ჰქონდა მამაკაცის სქესობრივი ასოს „ფალოსისა“ და დედაკაცის სქესობრივი ასოს „კტეისის“ სახით. იგი მას შესთხოვდა ნაყოფიერებასა და წვილების მოცემა-გამრავლებას. ეს რწმენა მეგრულ „შკაში ნერჩიში“ მთელი მისი პრიმიტიული რეალობით არის მოცემული. ქალის სქესობრივი ასო ამაში წარმოდგენილია „ნერჩი“-ს სახით, ე. ი. ფუძის ან დედამიწის სახით, რომელსაც ანაყოფიერებს მამაკაცის ასო. ლოცვაში ბებია ღმერთს წესთხოვს მამაკაცს მიეცეს გამანაყოფიერებელი ძალა, დედაკაცს კი სქესობრივი განაცოფიერების წადილი.

ლი ნათლიდედისათვის საკაბე. ნათლობის დროს ბავშვს მღვდელი არქმევდა საეკლესიო სახელს, მაგრამ შინაურობაში მას არქმევდნენ მეგრულ სახელს.

მამაკაცის სახელები: არდიანი, აბი, აგრე, ბოშიკა, გურკო-ჩა, ფია, შუკო, მირდია, ბუჭუჭია, სქვამა, გაძინია, ფაცურია, ქუჩუ, ცუტუ, უჩანა, ჯვატალია, შავარდენი, ობიშხელა, ბებე, ფუცხელია, ქერექია, მაძინია, ახალკოჩი, ძაძღალია, ცაკვა, ცექვე, შილი, უჩანა, სქვამგური, პასა, ოქრია, თანაფია, ოთიე, ჯუნი, თუთაშხია, ქუთუ, ქუთარ, შავა, კვირა, მაშურია, ბათაყვა, ბიჯგვა, ხუსენია, თემურყვა, ჯურუშია, უჩარდია, ქისეშია, ნარტია, ქომიხერდა, ქერექია, ჯოლო-რია, ბურდღუია, ძუბღუელა, მაძია, გვატია, ბოშინა, ქუჩუია, გვა-ჩია, ბოშკოჩი, ხუტუია, ბალირია, ტუტუია, ქაქუჩია, გულო, გუტა, გუდულა, მანჩა, მაკოია, კავში, ბეკოთა, საბაია, სისოია, კოჭიე, ბა-კუია, კუჭუ, გოჩა, კოკია, კიკოია, ბაზალა, ჯაკუია, ყაზანა, ქუთუ, კა-ნი, ომერია, ბოშიკელა, კარაბედი, ბერუკია, ბათა, ნატეია, კვიტი, ხახუია, კვიკვინა, გვიჩი, ბახუ, ქუთა, ხახუ, უთუ, მაჯი, საბა, უტუ-ნა, ბეჩუ, მურზა, ფართხუ, გვადა, კინტირია, ბატუ, გახა, ლაფუნია, ქისეღია, ბეკო, დიტოია, კოტატია, პახვია, საჩი, ბათაყვა, კობტაია, ბესია, ჯარუ, ბარდღუ, ყათლარი, ძუკუ, ქენჩი, ათიე, პეხუია, ჩობუ-ია, კალმახი, თამაზი, პეხუ, პაპუნია, ძოკია, ვატაია, გახუნია, ერის-ტუ, ბასაია, გაბი, ფუთულა, შავაზი, კურუია, ხიხი, ბეჟუკია, თა-რალე, ზებე, თარაფონი, ქიშვარდი, ადიღღარი, გულაღია, გუჯმახანი, აფიონი, თარაზხანი, ტაგუ, დუტუ, პახვალა, ბოშინა, შიშონა, ხოზი-კია, შაქარია, მახუია, უჩანა, უჩარდია, ტოტიე, ხარა, შამუ, ვარადე-ბული, მეთოია, ყალმათი, ტაია, ლომკაცი, ჯურუშია, ლომკა, მაცი, ბოჩია, ჯავა, ჯოტი, ბადური, ხოჯგენი, ბურდა, ბურდუკი, გერა, კვიტი, გაჯია, ზუბაია, კიტუ, შუკო, კოჩობა, ბეგოია, ჩათა, გენათი, ალონია, ვალური, ჯურზა, ხაკაია, გვეძე, ახირუ, კვილიკე, ძუკუ, თათა, ჯამლეთი, გურიშია, ჯონდი, ძიკინია, კემია, მუთუნია, შარვანი, კიწი, ჯარმა, ერუე, ქიკო, კიკაჩანა, ძოკია, ისლამური, შაუ, ყარა, მამუკია, კიმოთე, ქვაჩა, სპილი, ფახური, გერიე, კოჭოია, ბათურა, ბადურა, ირემია, კუჭუღია, შავაზია, სისო, ბასა, თურქა, სესია, მედუ, დუნდული, ტოჩიე, ადამური, თამკოჩი, გუგულიკა, ბოშ-მორთი, თასკოჩი, უტუელა, გიორგიტა, ზიყვა, ნოჩო, ბიბულა, ტუშა, მოგელა, შუკოჩია, თანაფია, ძორგოია, გეყვა, ბაზალა, ჭინჭა, საყვა, პეპუ, ვათათია, ქუნჩაია, გოტიო, გუტუ, შახი, ბაბაკოჩი, შამყვა, ნამვორდა, ჭიგვა, ხონელია, ბეკო, ანდიო, ჩიტი, მოსოსია, რუხა, ერი, ცოცორე, მაშურია, ვარდენ, გუჯა, მაკო, ჯაყელი, თათარყანი,

გურიკა, ხოჯია, გურკოჩია, ბანძლი, ქირსეია, შიკვა, კაკუ, სოსრანი, ტიტია, მიქე, ზორყანი, ჯუკილია, უკოჩობა, გიძო, თამუ, მეირდია, ტოტო, კაბე, კოჭი, გერიე, ყამზა, შაუ, ვიცი, მაქი, ჯიგი, დივა, თამუ, კაენა, ბოლოზა, ხიმში, ნაუ, ახრუ, გუდუმი, შემუ, სო-
ულახ, ნარიქ, დუმუ. მეულუდუ, ჯამაია, ბაქია, ~~ბიგერი~~ ხაზალია
ჯამაია, ყალმათი, კაპა, გოჯო, ქურუ, ცექუ, ჯახუ, გეყვია, ბიბუ,
ჯლაკურა, სოსა, გუშარია, გიშინ, ღურჩე, კაქალა, ამლე, კუტურია,
უმარია, ნიჩვი, ვაგა, ჭიტო, ძვადვალა, ქეთია და სხვა.

ქალის სახელები: დარჯან, როდა, მაკა, ელისა, მარიკა, მაია, თათია, ხანტუ, ტატა, გუქიტი, სადა, დოდო, სოსუ, ანუსი, ასა-
ნდა, ცირა, ხვახვა, ქუჭა, ფეჩე, გულქანი, მადა, რუსუ, ციცია, ხანი-
ძე, ჩვავი, ასტანდარ, სკვამცირა, ჩუია, ჩუკა, ხიამზე, ქვეთე, ხვახვა,
ვარდია, თუთუ, ხაჯიხან, ჩუბუ, ჩეცირა, ჩელა, მისო, მაცირია, ეკა-
ია, ბახლხანი, ძინუხან, პიპა, შავაია, სუნთა, მუხია, სუსანა. ეშახან,
ცოცო, ჯოლიკი, კაზირხანი, კეკელა, შუკო, ვასაი, მაია, სასია, რუსუ,
ხვახვა, მარიკა, თუთა, თათია, სუნთა, ხანძე, გაკა, ზეხა, ხელქანი,
მანტილო, ფაჩუია, ჩვათა, სადუ, ფეფია, ციცუნია, სადიკო, თათია,
გუქა, დუდუხანი, ქოჩო, ჩუხუ, კონტია, ხიმური, გუქიტი, ქარ-
ჩია, კალამხანი, ასანდა, მენიკი, ეინე, ედუ, ზენათე, აბი, ელპიტი,
ფუტა, ესა, სუნდუხია, ფაჩუ, მატი, მეტია, ეშახან, მიდიხანი. ძა-
ძუ, ფაქიზო, მინავა, გუხა, თიშონა, თათუ, ანდა, კამა, თათუ-
შა, ხილემხანი, ოქრო, ასათინი, შუქური, თუთაცირა, კარამხანი,
ზედეხანი, სალემხანი, როდა, გუქა, ხელქანი, ჯარამხანი, ვოცირა,
ხვახვია და სხვა.

ბავშვის აღზრდასთან დაკავშირებით სამეგრელოში ძველად გავ-
რცელებული და წესად იყო მიღებული ბავშვის გაძიძავება. ეს წესი
ხელს უწყობდა ღარიბსა და შეუძლო გლეხს დაახლოვებოდა შეძლე-
ბულ ოჯახს, რომელსაც შეეძლო მისთვის გაეწია დახმარება და
მფარველობა.

ამ მიზნით გლეხის ოჯახი სთხოვდა თავადსა, აზნაურსა, შეძლებულ
ვაჭარსა თუ მოხელეს შვილს გასაზრდელად. თუ ძიძა ქალს კარგი
ძუძუ ჰქონდა, შეთანხმებაც ადვილი საქმე იყო და ეს ძიძა „ძიძე“
თავის „მორდილს“ ზრდიდა შვილივით და ხშირად უსასყიდლოთ.
ხოგჯერ ძიძა გადადიოდა ბავშვის მშობლების ოჯახში და
იქ უვლიდა თავის „მორდილს“. მაგრამ უფრო მიღებული იყო ბავ-
შვის ძიძის სახლში წაყვანა, სადაც იგი იზრდებოდა გლეხის ოჯახის
გარემოში. ძიძასთან „მორდილი“ რჩებოდა 5—10 წლამდის და მათ
შორის არსებობდა დედა-შვილური სიყვარული. ძიძის ქმარიც ბავშვს

მამასავით უვლიდა და მას უწოდებდნენ „მორდუ“-ს. ამიტომ „მორდილი“ ძიძასა და მორდუს ძნელად თუ მოშორდებოდა. ძიძასა და მორდუს ბავშვის მშობლები ასაჩუქრებდნენ ერთი ხელი ტანისამოსით, აძლევდნენ ძროხას, ჭაკი ცხენს საშენად და ფულსაც. ბავშვის აღმზრდელებს მებატონესაგან თავის დახსნაც კი შეეძლოთ, თუ აჩუქრებდნენ შვილის აღზრდას. მორდილს თავისი გამზრდელები დედ-მამაზე უფრო უყვარდა, მათთვის ზრუნავდა და როდესაც ისინი დაიხოცებოდნენ, თავისი ხარჯით დამარხავდა. ძიძის შვილებიც მას და-ძმად მიაჩნდა და არ შეეძლო მათი გვარისა და ნათესავის შერთვა. როდესაც ძიძის ქალი გათხოვდებოდა, მორდილი მას მაყრად წაყვებოდა და იგი სიძეს ცხენს აჩუქებდა და სხვა.

ამასთან დაკავშირებით იცოდნენ აგრეთვე ძუძუზე კბილის დადგმა — „ძუძუ დო კობირი ში გედგუმა“. იმ შემთხვევაში, როდესაც უნდოდათ ვინმესთან დედა-შვილურად დანათესაება, მაგრამ სასურველი პირის „მორდილად“ აყვანა არ შეიძლებოდა, რადგანაც იგი ბავშვურ ასაკს გადაცილებული იყო, მაშინ ვაჟი მივიდოდა დედა-ქალთან, საჩუქრად მიიყვანდა ცხენს ან ხარს და მის წინაშე დაიჩოქებდა. დედა-ქალი მარჯვენა ძუძუს ამოიღებდა, ზედ ხელსახოცს გადააფარებდა, ვაჟი ამ ძუძუზე კბილს სამჯერ დაადებდა და იტყოდა: „შენ დედა და მე შვილიო“. შემდეგ დედა-ქალი ადგებოდა, დაჩოქილ ვაჟს სამჯერ შემოუვლიდა და იტყოდა: „მა მოკოქი სი მორდილო, მა დიდადო სი სქუავა“ (მე მსურს შენ იყო ჩემი გაზრდილი, მე დედა და შენ შვილიო). ამ სიტყვებს რომ წარმოთქვამდა, აიყვანდა დაჩოქილ ვაჟს და დედა-შვილური გრძნობით აკოცებდა მას.

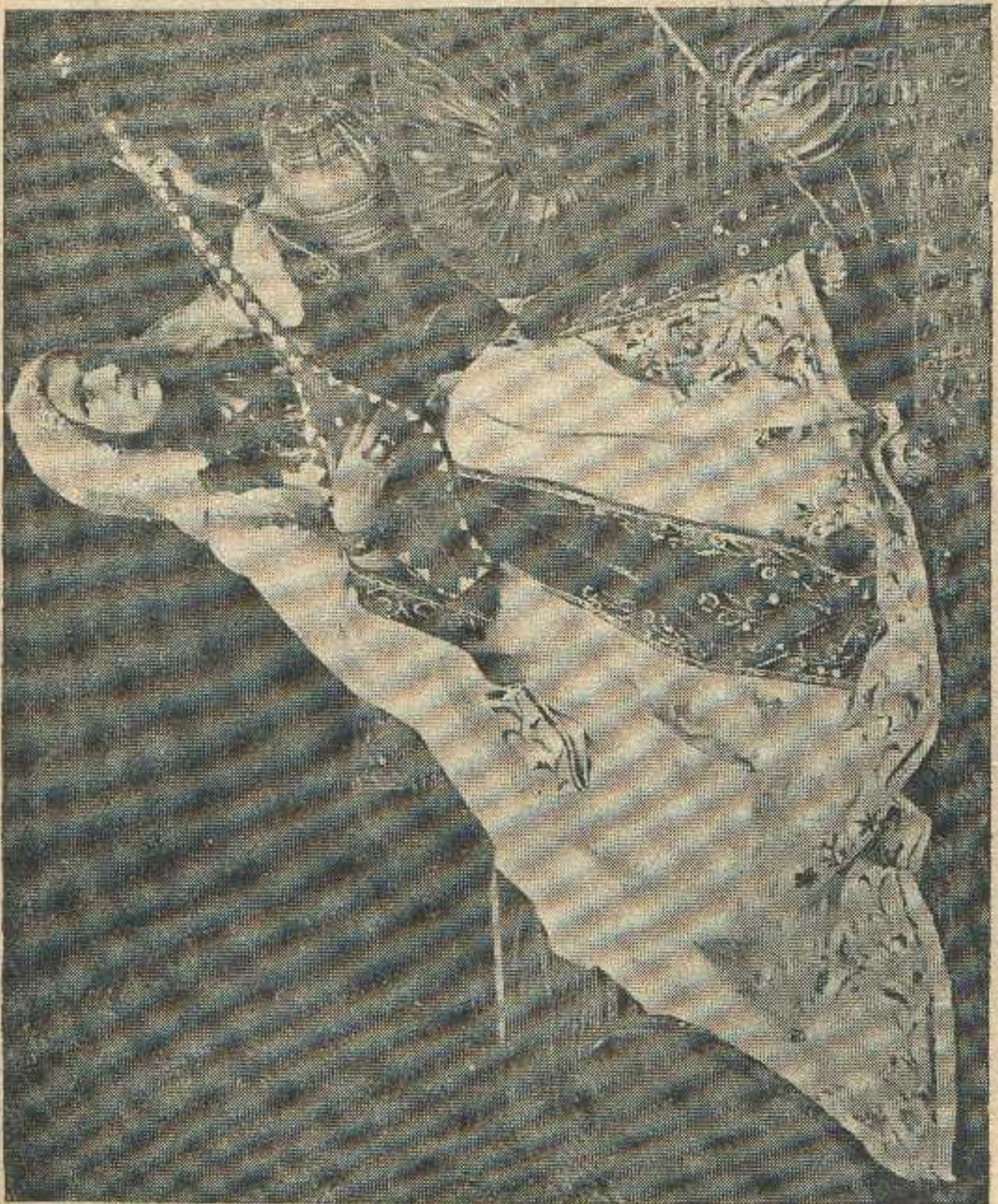
გაკთობა-თამაზობანი. როდესაც ბავშვები წამოიზრდებოდნენ ისინი ერთობოდნენ სხვადასხვა სათამაშოებით:

„სადუა“-ს თამაზობდნენ ოთხი კაკლით. ერთს კაკალს დააყენებდნენ, მეორეს ესროდნენ მას დათუ გაიტანდა მომგები ამ კაკალს წაიღებდა.

„ჭარკენტი“ ან „ჭარკინუა“ გააკეთებდნენ ხის ბურთს, მოთამაშენი ამ ბურთს გაისროდნენ, მოკაუჭებულ ჯოხით (ჩოგნით) სცემდნენ და თითოეული მხარე ცდილობდა ლელო გაეტანა.

„ციხირძინობია“. აკეთებენ ჩაღრმავებულ წრეს. მოთამაშეთა ნახევარი ამ წრეში ჩადგება, მეორე ნახევარი კი დადგება მოშორებით და თვითნებური მათგანი იქიდან გამოიქცევა და ცდილობს ჩაბტეს წრეში, მაგრამ შიგ მდგომნი მათ მედგრათ იგერიებენ. თუ წრეში ჩახტა, მაშინ იგი იკავებს ერთი რომელიმე ადგილს. ზოგ-

ჯერ ორივე მხარე ერთმანეთს ერთბაშად შეუტევეს და გაიმართება ერთი წიოკობა და ბრძოლა.

სურ. 64. ჩონგურზე დაკვრა.

„შინკობაია“. მოთამაშეები მიწაზე დაწვებიან, ვითომც ნეს-
ვებია. ერთი 'მებაღეა და მას ჰყავს ძაღლი. მეორე კი ქურდია და
ცდილობს გაიტყუოს მებაღე და ნესვი მოიპაროს. მებაღე გამოეკი-
დება და თუ დაიჭირა, ქურდი დამარცხებულია.

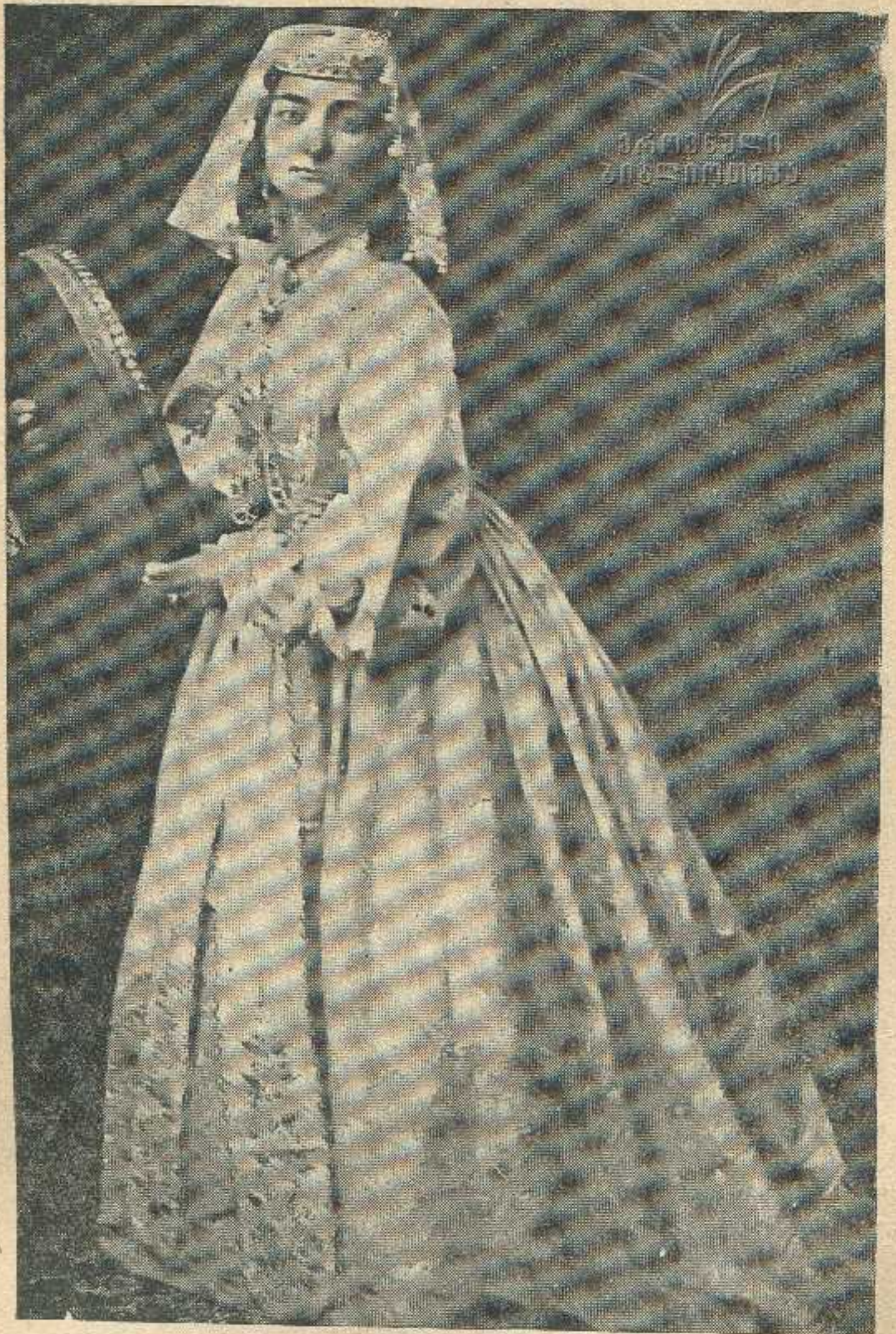
„აჩიბაჩი“. დაჯდება ერთი „დედაბერი“ და მის მუხლზე მო-
თამაშეები სალოკ თითებს დააწყობენ. დედაბერი თითებზე სათი-
თაოდ ხელს არტყამს და იტყვის: „აჩი-ბაჩი ბაჩანაკი, ძუძველი სა-
ტყვაცელი, იწელი ბუწელი ტყობი, კვაჭი გიოდინი, ვიოდური, ვა-
ძირადა აშო მორთი, ქოძირადა ვიშო მეუ“. ტყობი-დაიძალდება, კვა-
ჭი მას ეძებს და თუ ტყობი გამოიქცა და დედაბერს გვერდში მოუჯ-
და, მაშინ კვაჭი მას ხელს ვერ ახლებს და იგი გამარჯვებულია.

„ქადრაკია“. თამაშობენ 24 ჩხირით და ამ ჩხირებს ხელის
გულზე დაიწყობენ და ისვრიან მალლა. ერთი მათგანი ნიშან-დადგ-
ბულია და ის უნდა დაიჭირონ. ვისაც მოუცდება, იგი ჩხირებს მეო-
რეს უთმობს. თამაშობდნენ აგრეთვე „თუთა-ბეა“-ს, „გინოსხა-
პუა“-ს (ზურგზე გადახტომა), „კენჭობაია“-ს, ხუთი კენჭით თამა-
შობდნენ. „ცირკანტია“ ან „ცინდაფა“-ს თამაშობდნენ დანით.
გამოზომავდნენ ერთი ციდა მიწას და დანის სროლით ასრულებდნენ
სხვადასხვა რთულ მანიპულიაციებს. იცოდნენ ბურთის თამაში ფეხით
და ხელით გასროლა—„მოლაკვატაფა“; „შქურდუმი“ (შურ-
დულით ქვის სროლა); „თახვანტია“-ს გასროლა. — გამოღრუნტულ
ხისაგან აკეთებდნენ, მას სტენავდნენ ხის ნაჭრებით და ისროდნენ; „ქაშ-
ქვილი დოქასაგანი (შვილდ-ისრის სროლა); „ქულაია“ (ასკინ-
კილა); — ცალფეხით გაქცევა; „მატყუდია“ — დედოფალას თამაში;
„წიწიკვაკვა“; „როსტოკაქა“ — კაკლის ან თხილის გადამაღვა;
„კიდობანაია“; „გულობაია“ და სხვა.

ცეკვებში მიღებული იყო აფხაზური ლეკური, რომელშიაც მთა-
ვარი იყო ფეხების წვერის ოსტატურთა თამაშება, შემოვლის სიძარ-
დე და მოთამაშე ქალისათვის გზების გადაღობვა და სხვა. ცეკვის
დროს უკრავდნენ ჩონგურს, ლარტემს და აგრეთვე გოგრისაგან გაკეთე-
ბულ კიანურს, რომელზედაც ცხენის ძუა იყო გაბმული. გავრცელე-
ბული იყო აგრეთვე დაირაზე და „გარმონზე“ დაკვრაც. ჯგუფურ
საცეკვავეებში იცოდნენ „ძავრალე“. დადგებოდა ორი ხელ-ხელი
ჩაკიდებული ჯგუფი, თამაშობდნენ ფერხულივით და თან მღეროდნენ
ძავრალე, ძავრალეო და სხვა.

„ხუჯიში ოსხაპური“. ეს იყო ფერხული. აკეთებდნენ წრეს
და ისე უვლიდნენ. მოთამაშეებს ხელები ჰქონდათ ჩაკიდებული და
ფეხის ნელი ნაბიჯებით მოძრაობდნენ.

„ოხოხოა“. მოცეკვავენი ორ ჯგუფად იყოფიან. თითოეული
ჯგუფი ხელჩაკიდულია და ერთი მათგანი შაირობს ლექსით, სხვე-
ბი კი მღერიან. ორი მხარე ერთმანეთს ლექსავენ, ფეხების ათამაშე-

სურ. 65. დაირანე დაკურა

ბით მოპირდაპირენი უახლოვდებიან ერთი მეორეს და იხევე დაშორ-
დებიან. საქმე გაშირებაში ჯობნაზეა, რაც ხშირად ჩნდება და
აყალ-მაყალით თავდება.

მიცვალებულის გასვენება, ტირილი და მკვლელობა

ადამიანის გარდაცვალების მწუხარებას სამეგრელოში გამოსახა-
ვენ კივილითა, თმების გლეჯითა და პირისახის დაკაწრვით, რაც
დამახასიათებელ მოვლენას წარმოადგენს მეგრული ტირილი-
სათვის. მომაკვდავ ადამიანს ხელში მისცემენ ანთებულ სანთელს,
კარ-ფანჯრებს გაალებენ, რომ მიცვალებულის სული დაუბრკოლებ-
ლივ გავიდეს სახლიდან და საიქიოში გაემგზავროსო. ადამიანის
სული მათ წარმოდგენილი აქვთ ჩიტის სახით და იგი თავისუფლად
გადაფრინდება საიქიოშიო. ჭირისუფალი სახლიდან კარში გადის,
აქ დასხდებიან და დაიწყებენ მოთქმით ტირილს. მაგრამ სანამ მო-
მაკვდავი სულს არ განუტევენ, კივილს ვერ ბედავენ, იტყვიან — „ვაში-
ნერსია“. სულთ-მაბრძოლთან რჩება ორი ადამიანი, რომელიც მიც-
ვალებულს თვალებს დაუხუჭავს და პარისახეს გაუსწორებს. გარდა-
იცვლება თუ არა ადამიანი, მაშინვე ჭირისუფალი ასტეხავს საშინელ
კივილს, კაცები კი ხმა მალლა მოსთქვამენ¹. მიცვალებულის ლოგინს
მაშინვე მოარღვევენ და მას სხვაგან გადაასვენებენ. კივილით სო-
ფელი იგებს ადამიანის გარდაცვალებას და ყველანი გამორბიან მი-
ცვალებულის ოჯახში, სტირიან მოთქმით და ხელებს თავ-პირში
იციმენ. ნიშნად დიდი მწუხარებისა დედა და დები ლოყებს დაი-
კაწრავენ და თმებს იგლეჯენ. იმავე დღეს ნათესავ-მოკეთებებში აგ-
ზავნიან „მაგინათალს“, რომელიც აცნობებს მათ გარდაცვალებ-
ის ამბავს. წინად „მაგინათალს“ ზურგზე ტომარა ეკიდა თურმე,
ხელში ეჭირა ჯამი. მივიდოდა ოჯახში და აცნობებდა მიცვალებუ-
ლის ტირილის დღეს და თან ლობიოს წამოიღებდაო. ამბის მიმ-
ტანი — „შემაცხადაფალი“ მარტო არ მივიდოდა ოჯახში, იგი
ვინმეს მიიყვანდა და ამბავს შორიდან მოჰყვებოდა, ბოლოს მიახ-
ვედრებდა მათ, თუ რი უბედურება ეწია ოჯახს. ამის გაგონებაზე
აქაც იტყდებოდა წივილ-კივილი, ტიროდნენ მიცვალებულს. მეზობ-
ლები თავს მოიყრიდნენ და ანუგეშებდნენ მწუხარეებს. მესამე ან მე-

¹ ეს მეგრული კივილი თავისი პრიმიტივობით წარმოადგენს შორეულ წარსუ-
ლის ატავისტურ მოვლენას. იგი ანასიათებდა საზოგადოებრივი განვითარების
იმ დაბალ საფეხურს, როდესაც ადამიანს კივილის გარდა სხვა სასიკვანალო საშუ-
ალება არ მოეპოვებოდა. მით უმეტეს სამეგრელოში, სადაც მოსახლეობა შორი
მანძილზე იყო გაფანტული და მხოლოდ კივილით შეიძლება უბედური შემთ-
ხვევის გადაცემა.

ოთხე დღეს შეუდგებოდნენ მიცვალებულის გასვენების თადარიგს. მსუდრავეები მიცვალებულს დაბანდნენ, ჩაიცვამდნენ მას ახალ ტანისამოსს და კუბოში ჩაასვენებდნენ. შიგ ჩაატანდნენ ყველაფერს, რაც მას სიცოცხლეში უყვარდა: ქამარ-ხანჯალს, ფულს, თამბაქოს, სასმელს ბოთლით ჩაუდგამდნენ, ხილს და სხვა. კუბოს უფრო დასდგამდნენ პატარა მაგიდას, რომელზედაც ენთო სანთელი, ეწყობო პური, მარილი და ღვინო. სანამ მიცვალებული ოჯახში ესვენა, საჭმელს არ ამზადებდნენ და საზოგადოდ არც მუშაობდნენ. მეზობლები უგზავნიდნენ სადილ-ვახშამს არამც თუ ქირისუფალს, არამედ ყველას, ვინც იქ ეხმარებოდა: ზოგი სამკლოვიარო ტანისამოსს კერავდა, ზოგი ეზიდებოდა ქელეხისათვის საჭირო სანოვაგეს: — პურს, ლობიოს, თევზს, სასმელს და სხვა რაც საჭირო იყო ტირილის დღისათვის. თუ დიდი ტირილი ეწყობოდა და ბევრი მოკეთე-ნათესაობა იყო დაწვეული, მაშინ ეზოში აგებდნენ „სეფა“-ს და ამ გრძელსა და განიერ კარავში გამართავდნენ ფიცრის გრძელ მაგიდებსა და სკამებს. ტირილის დღეს მიცვალებულის ეზოს ერთს მხარეში ცეცხლს დაანთებდნენ, შესდგამდნენ ქვაბებს, რომლებშიაც იხარშებოდა: ლობიო, ბრინჯი, ლობი და სხვა სამარხვო საჭმელები. დამხმარე პირთა შორის სამუშაო და მოვალეობანი განაწილებული იყო: ერთი ჯგუფი მზარეულობდა, მეორე ასრულებდა მერიქიფეს მოვალეობას და მას ებარა სასმელი და ჭურჭელი. მესამეს დავალეებული ჰქონდა მოტირალი სტუმრების დახვედრა და მათი პატივისცემა. მეოთხეს სტუმრების ბარგის, ცხენებისა და ხარჭების მეთვალყურეობა და სხვა. ✱

ტირილის დღეს დაიწვევდნენ მოზარეებს, რომელიც შესდგებოდა 4—5 კაცისაგან. ერთი იყო დამწყები, მეორე წვრილი, დანარჩენი კი მებანეები. ტირილის დღეს დილიდანვე დაიწყებოდა ხალხისა და მოტირალთა დენა. ნიშნად მწუხარებისა ქირისუფალი თმას გაიშლიდა და ისე დასტიროდა მიცვალებულს. თმის გაშლის დროს, ვისაც ძმა ცოცხალი ჰყავდა, იგი გაშლილ თმაში გაუშვებდა იმდენ წვრილ ნაწნავს, რამდენიც ძმა ჰყავდა. ეს თმა-გაშლილი ქალები მოუსხდებოდნენ მიცვალებულის კუბოს ორ მწკრივად: პირველ რიგში ისხდნენ: კუბოს თავთან დედა და გამზრდელები, დები, ფებთან ჯდებოდა ცოლი. მეორე რიგში კი ახლობელი ნათესავები ისხდნენ. ეზოში დააყენებდნენ შავად შემოსილ მიცვალებულის ცხენს, თუ მამაკაცისა იყო, დაადგამდნენ მამაკაცის უნაგირს, ქალისას ქალის უნაგირს. ჩვეულებრივ ძიძის შვილებს ეჭირათ ორი ცხენი, ერთი კაცის უნაგირით იყო შეკაზმული და მეორე კი ქალისა. ცხენებზე შავი მიტკალი იყო გადაფარებული. იქვე იდგა

მაგიდა, რომელზედაც ელაგა მიცვალებულის ვერცხლის სამკაულები. შუა დღისას გაიმართებოდა ქელეხი სამარხო საქმელებით. თუ კარგი დარი იყო ხალხს ეზოში დასვამდნენ, სადაც გამართული იყო ფიცრის მაგიდა-სკამები და ყველას ჩამოურიგებდნენ სათითაოდ ნახევარ პურს, ლავაშს, შემდეგ ლობიოს, ფლავს და სხვა სამარხო საქმელებს. მეღვინეები ხელში საღვინე დოქითა და ჭიქებით ყველას ჩამოუვლიდნენ და შეასმევდნენ მიცვალებულის შესანდობარს. ქელეხის გათავებამდის ტირილი არ დაიწყებოდა. თუ მანამდის მოტირალი მოვიდოდა, იგი ცოტა მოშორებით დაიცდიდა, სანამ ქელეხი არ მორჩებოდა. ქელეხში მიღებული იყო შესაწევარი—„გინოფორუა“ (გადაბურვა) ფულით. წინათ შეეწეოდნენ უფრო სურსათით და ჟგზავნიდნენ ლობიოსა და ფქვილს. ქელეხის ნასუფრალს პარკში შეახვევდნენ და შინ მიჰქონდათ.

ქელეხი გათავდებოდა თუ არა, დაიწყებოდა მიცვალებულის დატირება. სახლიდან, სადაც მიცვალებული ესვენა, ყველას გამოიყვანდნენ ეზოში და პირველად ხარით დაატირებდნენ ჭირისუფალს—დედმამას, დას, ძმას და სხვა. ესენი ორ-სამ კაცს შეყავდათ გაკავებული, რადგანაც ნიშნად დიდი მწუხარებისა ისინი იგლეჯდნენ თმებს, იკაწრავდნენ სახეს და თავს მიწაზე ახეთქებდნენ. მათ შემდეგ რიგით ატირებდნენ დანარჩენ ჭირისუფალს. მოხარეები მონოტონური ვა, ვა, ჰო, ჰო შებანებით ჭირისუფალს ატირებდნენ მიცვალებულის კუბოსთან და შემდეგ ისევე გარედ გამოდიოდნენ და ახლა სხვას ატირებდნენ და ეს გრძელდებოდა ბოლომდე. მერმე დაიწყებოდა შორიდან მოსულ ნათესავებისა და სტუმრების დატირება. ისინი მოდიოდნენ ცხენებითა და ურმებით და კარგ მოკეთეს თავისი მოხარეც მოჰყავდა. როცა მიუახლოვდებოდნენ მიცვალებულის ოჯახს, დაიწყებდნენ მოთქმით ტირილს, შემდეგ კვილს და ამით წინასწარ იგებდნენ მოტირალის მოახლოვებას. ყველანი ემზადებოდნენ მათ დასახვედრად.

სატირლად მოსულებს მიეგებებოდნენ ჭიშკართან, სტუმრებს ჩამოართმევდნენ ცხენებსა და ბარგს და დააყენებდნენ შუა ეზოში. მივიდოდნენ მოხარეები და დაიწყებოდა სტუმრების სათითაოდ სატირლად წაყვანა. თმა გაშლილსა და ლოყებ დაკაწრულ ქალებს ილლიაში მამაკაცები ხელს გაუყრიდნენ და ისე მიყავდათ სატირლად. რაც მეტად გაუძალიანდებოდა მოტირალი ქალი მამამაკაცებს, მით დაამტკიცებდა თავისს დიდს მწუხარებას. იყო შემთხვევა, რომ მოტირალ ქალს ხუთი-ექვსი კაცი ძლივს იმაგრებდა, იგი თავ-პირს იგლეჯდა, სახეზე სისხლი სდიოდა და ხელში ბლუჯად ეჭირა დაგლეჯილი თმები. ასეთი სცენა ხალხს ატირებდა მიცვალებულს.

ბულის ამგვარი დატირება თავმოსაწონად ითვლებოდა. ძიძა და მისი შეილები სატირალში ფეხ-შიშველი მოდიოდნენ ტანისამოსს პირუკუღმა იცვამდნენ და მწუხარების ნიშნად პირისახეს იკაწრავდნენ. ძველად მათრახების ტყლაშუნით იცოდნენ, ტირილდა: თურმე. მათრახები ეკიდა სახლის აივანზე და როდესაც მოტრახლბ შემოვიდოდა ის წელს ზემო ტანისამოს გაიხდიდა, შემდეგ მათრახს ჩამოიღებდა და თავ-კისერ-ზურგზე მას იტყლაშუნებდა და ისე სტიროდა. ვინც დიდი მწუხარე იყო, იგი მათრახით ტანს დაისისხლიანებდაო.

სურ. 66. მოხუცები (ტიპები).

მეზარეები სტუმრებს რომ დაატირებდნენ, შემდეგ მათ ქელებზე მიიწვევდნენ. სუფრა გაშლილი იყო სეფაში და სტუმრებს გაუმისპინძლდებოდნენ სამარხვო საკუმელებით. სალამო ჟამს მიცვალებულს სახლიდან გამოასვენებდნენ, მის კუბოს (ფეხებით) სამჯერ კარებს მიაჯახუნებდნენ, რომ ეს იყოს უკანასკნელი მწუხარება ამ ოჯახში და მწუხარება სიხარულით შეეცვალოსო. თან სახლსაც გამოგვიდნენ.

კუბოს ეზოში დაასვენებდნენ. მოტირალი მას წრეს შემოართყამ-
და და აქ უკანასკნელად მოთქმით ერთხელ კიდევ დაიტრებდნენ.
ერთი ჭირისუფალთაგანი დედა ან და მოთქმით დაიტრებდა მიც-
ვალეზულს. სხვები შეუბანებდნენ მას და ქვბთინებდნენ. ხშირად
იცოდნენ გამოპასუხებაც. ვინც ახალი მიცვალეზულს, ხატრთნი იყო,
იგი დაატრებდა თავის მიცვალეზულსაც და სთხოვდა საიქიოში
წაელო ამბავი და გადაეცა იმისათვის მათი უსახლოო ტანჯვა და
მწუხარება. შემდეგ მიცვალეზულს ცხენს შემოუტარებდნენ, ჭირისუ-
ფალიც ტირილითა და მოთქმით შემოუვლიდა მიცვალეზულის კუ-
ბოს. ვისაც სასაფლაოზე წასვლა არ შეეძლო, იგი იქვე გამოეთხოვე-
ბოდა მიცვალეზულს და ამის შემდეგ კუბოს წაასვენებდნენ სასაფლაოზე.
მიცვალეზულის გადასვენებისას იცოდნენ ეზოში ხის მოთხრა, გან-
საკუთრებით როდესაც გარდაიცვლებოდა ოჯახის უფროსი ადამი-
ანი. თუ იგი მანაკაცი იყო მაშინ ამოსთხრიდნენ ვაზიან ხეს, უფროსი
ქალზე კი თუთის ხეს მოგლეჯავდნენ. ამისათვის ეზოში ხეს აარჩევ-
დნენ, ყველანი მიცვივდებოდნენ, ხეს მოსთხრიდნენ ფესვებიანად და
მას მიცვალეზულის კუბოს სამჯერ შემოუტარებდნენ, შემდეგ წაი-
ღებდნენ და საფლაოზე დარგავდნენ. რაც უნდა ცუდი ამინდი ყოფი-
ლიყო ჭირისუფალი მიყვებოდა მიცვალეზულს სასაფლაომდე.

მესაფლავეები გაჭრიდნენ საფლავს სოფლის სასაფლაოზე, სადაც
თითოეულ საგვარეულოს თავისი კუთხე ჰქონდა გამოყოფილი. მე-
საფლავე არ შეიძლება ყოფილიყო მიცვალეზულის ნათესავი, ირ-
ჩევდნენ უფრო შორეულ მოკეთეს ან მეზობლებს. სამარის გაჭრის
დროს მესაფლავეები თუ წააწყდებოდნენ ძველი მიცვალეზულის
ჩონჩხს, ამას ამოიღებდნენ, გარეცხავდნენ და ახალ გაჭრილ საფლა-
ვის ერთს კუნჭულში მიაწყობდნენ. წინათ არც კუბო სცოდნიათ, მიც-
ვალეზულს სუდარში შეახვევდნენ თურმე, დაასვენებდნენ საკაცებზე,
ისე მიიტანდნენ სასაფლაოზე და ჩამარხავდნენ.

მიცვალეზულის კუბოს სამარესთან დაასვენებდნენ და აქ უკანასკ-
ნელად ეთხოვებოდნენ მას ჭირისუფალ-მოკეთეები. შემდეგ კუბოს სა-
მარეში ჩაუშვებდნენ და ყველანი მას თითო მუჟა მიწას მიაყრიდნენ
და შენდობას ეტყოდნენ.

ძმის საფლაოზე მგლოვიარე და ერთს ნაწნავს მოიჭრიდა, მას
ჯოხზე წამოაცმევდა და ამ ჯოხს ძმის საფლაოზე დაარტობდა. ზოგ-
ჯერ ამ მოჭრილ ნაწნავს და ძმის კუბოში ჩაატანდა და ამას უწო-
დებდნენ „ჯიმა შენ თომაშ კვათუა“-ს. კაცები ნიშნად გლო-
ვისა და მწუხარებისა თმა-წვერს მოიბარსავდნენ, ქალები კი კისერ-

თან თმას ორ ადგილას გამოსჭრიდნენ და ამის შემდეგ წლამდის თმასაც და წვერ-ულვაშს იზრდიდნენ და არ მოიკრეჭამდნენ.

სასაფლაოდან დაბრუნებულ ჭირისუფალს ეზოშივე ხელპირს დააბანინებდნენ, რომ კურცხალი—ცრემლი შინ არ შემოყვესო. მგლოვია-რე დედა და ცოლი ზოგჯერ წლამდის შავდაძებში და ფეხ-შიშველი დადიოდა. ლოგინშიაც არ წვებოდნენ, მარხულობდნენ და შიმშილობდნენ.

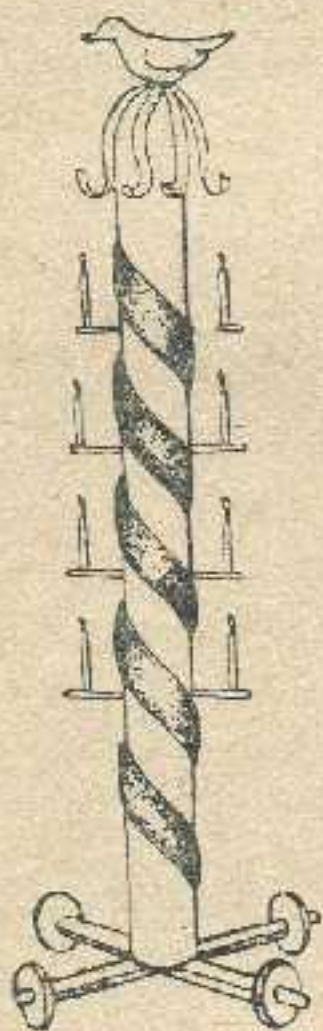
დასაფლავების მეორე დღეს გამართავდნენ მიცვალებულის ნიშანს. სახლის ერთ კუთხეში გააწყობდნენ ტახტზე მიცვალებულის ტანისამოსს და ამ ნიშანთან დაიტირებდნენ მას, როდესაც ვინმე სამძიმარისათვის მოვიდოდა. წლამდის ყოველ შაბათს, მზის გადახრისას მიცვალებულის ნიშანს კარში გაიტანდნენ და დაიტირებდნენ.

მესამე დღეს იცოდნენ „კილეშ გონწყუშა“, რომ სასხნილო ეჭმიათ ჭირისუფლისათვის და ამის შემდეგ მიცვალებულის მოკეთებებსა და მეზობლებს შეეძლოთ ხორცის ჭამა. ამ დღეს დაკლავდნენ გოჭს ან ქათმებს, დაიწვევდნენ მეზობელ-მოკეთეებს და ჭირისუფალს ხორცზე კბილს დაადგმეფინებდნენ. ამის შემდეგ ყველანი პირს გაიხსნილებდნენ. თუ მარხვის დღე იყო, მაშინ თევზითაც შეიძლებოდა. მიცვალებულის ცხენს წლისთავამდის არ ამუშავებდნენ და არც გაყიდნენ, მას საგანგებოდ უვლიდნენ. ცხენი რომ არ დასუსტებულყო და არ მომკვდარიყო მას ყოველ 25 დღის შემდეგ შეულოცავდნენ „გალენი ში“-ს. გამოაცხობდნენ „ხოზოკვარს“, დაკლავდნენ მამალს და „გალენი შის ორთას“-ს ლოცულობდნენ. მიცვალებულის მიერ ნატარები ურმის ხარებს დაუკლავდნენ ციკანს და დაილოცებოდნენ, თორემ ხარები მოკვდებოდა.

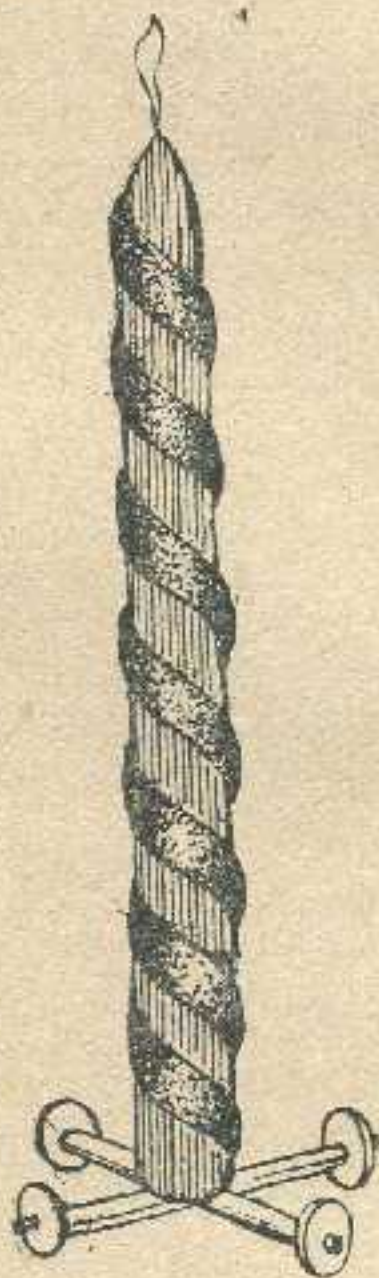
მეორმოცე დღეს, შაბათს გადაიხდიდნენ მიცვალებულის ორმოცს. ამ დღეს დაიწვევდნენ ნათესავ-მოკეთეებს, წაილებდნენ ნიშანს სასაფლაოზე და იქ დაიტირებდნენ. წლამდის მიცვალებულის ოჯახში ტახლა იდგა და მის კერძს აჭმევდნენ ბავშვებს ან მგზავრებს. მიცვალებულის პატრონიც წლისთავამდის შაბათობით არ მუშაობდა.

ამის შემდეგ დაიწყებოდა სამზადისი მიცვალებულის წლისათვის მოსაწყობად, რომელსაც „მოწანუა“-ს უწოდებდნენ და ამ დღეს აწყობდნენ „შაყრა“-ს. წლისთავზე დაიწვევდნენ ნათესავ-მოკეთეებს, დახოცავდნენ საკლავს და იმართებოდა დიდი ქელეხი. მიცვალებულის ნიშნის ტანისამოსს ჩაღით ან ბამბით გატენავდნენ „ნიშანი ში ძგობუა“ და ჩაცმულ-დახურულ ნიშანს, როგორც ცოცხალ ადამიანს დასვამდნენ ტახტზე. გარშემო ჭირისუფალი შემოუსხდებოდა და მას მოთქმით დაიტირებდნენ. შავად შემოსილ მიცვალებულის

ცხენსაც სახლის ბოძზე მიაბამდნენ და დაიწყებოდა „შაყრაზე“ მომ-
სვლელთა დახვედრა-მიღება. მიცვალებულის გამზრდელებს ძიძასა და
მორღუს მოჰქონდათ „კილანტარი“ (კელაპტარი), რომელსაც აკე-
თებდნენ გრძელ ალვის ხისაგან. შეიძლებოდა სხვა სხვც შეეკრდა მუხი-
სა, მხოლოდ რაც შეიძლებოდა გრძელი უნდა ყოფილიყო. ამ გრძელ
ხეს შემოახვევდნენ შავისა და თეთრი ფერის გასანთლულ მიტკალს,

სურ. 67. „კილანტარი“.

სურ. 68. „ჩინფლი“.

ზედ მის წვერზე დააკრავდნენ ხისაგან გამოთლილ იხვის მაგვარი ფრინ-
ველის ქანდაკებას. გარშემო კილანტარს ანთებული სანთლები
ჰქონდა გაკეთებული. ამ კილანტარს ეზოში დადგამდნენ და ერთ
ადგილზე გაამაგრებდნენ. ამასთანავე ძიძასა და გამზრდელებს მოჰ-
ყავდათ შავად შემოსილი ბულები—„სურდილი ხოჯეფი“. იყო
შემთხვევა, რომ გამზრდელებს და მის საგვარეულოს მორდილის შე-
ყრაზე მოჰყავდა ოცამდე ხარი, რომელსაც ზედ შავი ჰქონდა გადა-

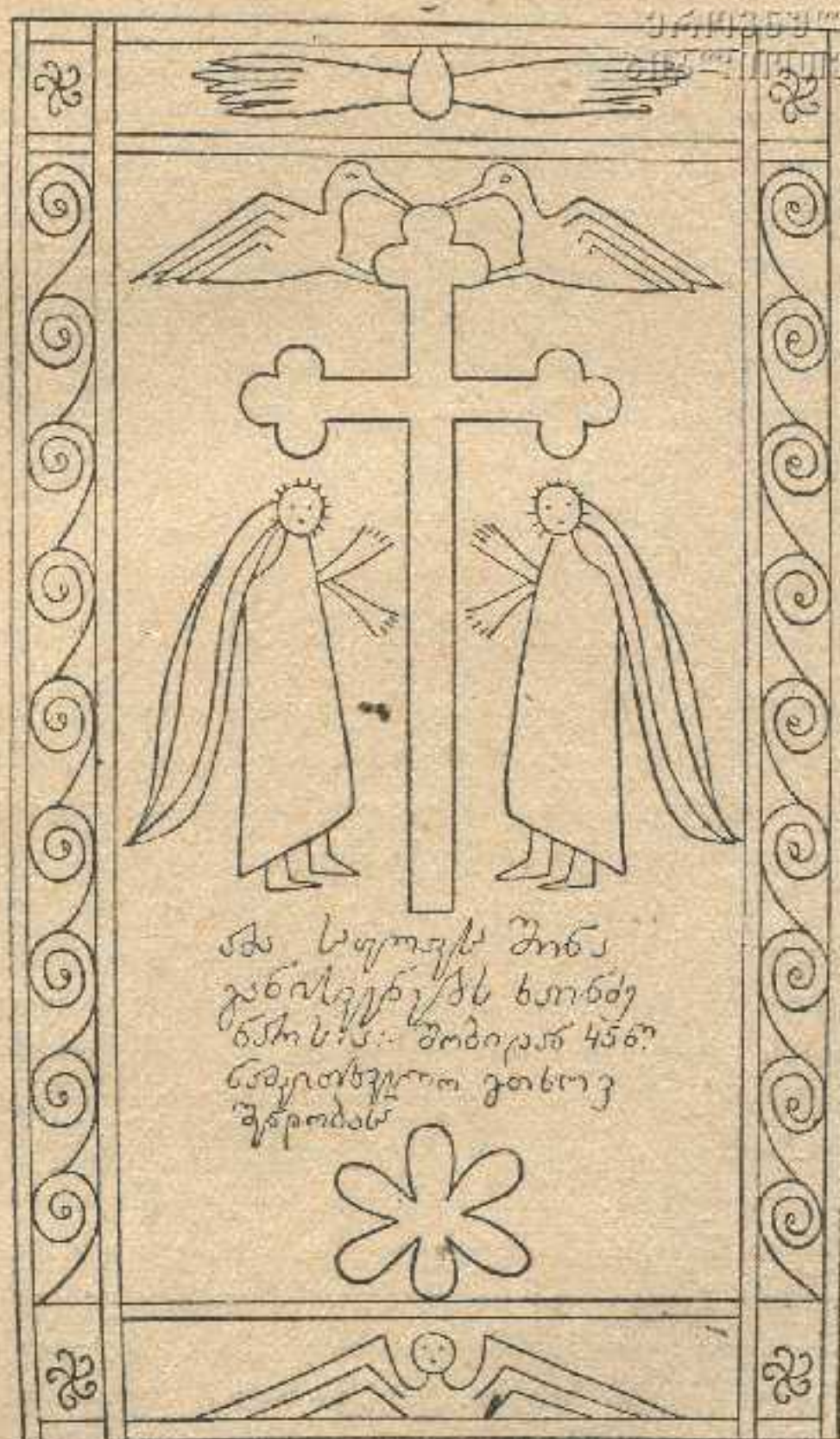
ფარებული, რქებზე ეკეთა ანთებული სანთლები და თავ-კისერზე კი ეკიდა რამდენიმე ასხმა წაბლი. ამ ხარებს ეზოშივე გაუშვებდნენ. ხალხი ხარებს შემოაცლიდა წაბლს. შემდეგ ამ ხარებს დაკლავდნენ და შეყრა-დღეს ხალხს უმასპინძლდებოდნენ. თუ მიცვალებული ქალი იყო, მას შეყრა-დღეს ძროხას დაუკლავდნენ. ნიშანის დატარების შემდეგ მამაკაცის წლის თავზე გაიმართებოდა დოლი, რომელშიც მონაწილეობას იღებდა ყველა, ვისაც სურდა მიცვალებულის პატივისცემა. დოლში მსაჯულად აირჩევდნენ ერთს საპატიო და მართალ პიროვნებას, რომელიც განსაზღვრავდა სადოღე ადგილის მანძილს, დაახლოვებით 10—15 კილომეტრამდის. ცხენოსნები დანიშნულ ადგილას მივიდოდნენ და შემდეგ იქიდან გამოაქენებდნენ ცხენებს. მაგალითად, თუ მიცვალებული იყო სოფ. ჯვარიდან და მისი „ჯინჯა ხატი“ იყო ჯვარში, შემდეგში კი გადმოსახლებული სოფ. ხუმუშკურში, ცხენებს გამოაქცევდნენ ჯვარიდან ხუმუშკურამდის. გამარჯვებულებს ეძლეოდათ „სასყიდელი“ საჩუქარი ფულით, საქონლით, აძლევდნენ ტანისამოსს და სხვა. ასაჩუქრებდნენ მეექვსე ცხენოსნამდე. ყველაზე მეტ საჩუქარს იღებდა პირველი ცხენოსანი, რომლის საჩუქარი ფულად აღემატებოდა ას მანეთს (ოქროთი). შემდეგ გამართავდნენ „ყაბახს“. ამისათვის ეზოში აირჩევდნენ ყველაზე ძალაღ ხეს და ამაზე მიამაგრებდნენ გრძელ ჯოხს, რომელსაც თავი ჰქონდა გახლეჩილი და ნიშნის ამოსაღებად შიგ ჩადებული იყო თეთში ან ფიცარი, ხოგან კი ჯოხზე მიცვალებულის ქისას ჩამოჰკიდებდნენ. ყაბახის სიმაღლე უდრიდა 10—15 მეტრს. ყაბახის მანძილი თოკით იყო შემოფარგლული და მეთოფეებიც ამ თოკის გარშემო გამწკრივდებოდნენ, ისე რომ გულ-შკერდი თოკზე უნდა ჰქონოდათ მიბჯენილი და დაიწყებდნენ თოფების ნიშანზე სროლას. ვინც ნიშანს მოახვედრებდა, მას ეძლეოდა საჩუქარი ფულით, საქონლით ან რაიმე ნივთით. შემდეგ მეთოფენი ესროდნენ „კილანტარის“ ჩიტს და ვინც ჩიტს ჩამოაგდებდა, მას ასაჩუქრებდნენ 15—30 მანეთით. სალამო ეამს ერთი ვინმე მიცვალებულის საყვარელი ადამიანი შეჯდებოდა მიცვალებულის შავად შემოსილ ცხენზე და თარხიას გააკეთებდა, სხვები მას გამოედევნებოდნენ და ცდილობდნენ ცხენისათვის შეეგები შემოეხიათ. ამ ცხენს თუ ოჯახში მომვლელი არ ყავდა, მიცვალებულის მეგობარს აჩუქებდნენ. წლის თავზე ქირისუფალი სამკლოვიაროდ დაყენებულ თმას მოიპარსავდა. მაგრამ ვისაც სურდა მიცვალებულის სანაცვალოდ საყვარელი ადამიანის მოგება, მას თმას შეაკრეჭინებდა, რასაც უწოდებდნენ „თომაში მიკო-

ქთამა“-ს. წლის თავზე ეს არჩეული პირი მაკრატელს აიღებდა და შეაქრიდა თმას მგლოვიარეს და იგი ამ დღიდან ითვლებოდა „ჩაფილად“, ე. ი. მოგებულად. მაგალითად, დიდა-ჩაფილი (დედის მაგიერ ან მონაცვალე), ჯიმა-ჩაფილი (ძმის ანაგმგორი) და-ჩაფილი (დის მაგიერ) და სხვა. ჩაფალი თმას შეაქრიდა მგლოვიარეს ორსამ ადგილას და ამ თმას ჩვარში გამოახვევდა და შეინახავდა. როდესაც „ჩაფილი“ თმას მოქრიდა—„მიკოქთამა“, მკვდარი იტყვის, ჩემი მაგიერი იშოვნესო და ახლა კარგი გული მექნებაო, რადგანაც ხალხის რწმენით, ქირისუფალი როცა შეწუხებულია, მიცვალებულიც შეწუხებულია. ახლად მოგებულ „ჩაფილს“ აძლევდნენ ნახევარს, რაც დარჩებოდა—მიცვალებულს, სამაგიეროდ სკუა-ჩაფილი, თუ ჯიმა-ჩაფილი მას უვლიდა, როგორ ღვიძლი შეილი და ძმა: ერთმანეთში მათ დიდი სიყვარული ჰქონდათ, წყენება ან რაიმე უწყესობების ჩადენა დიდი სირცხვილი იყო. როდესაც და-ჩაფილი გათხოვდებოდა, მას ძმა-ჩაფილი, როგორც ძმა, ქორწილში წაყვებოდა და იქ ძმის მოვალეობას ასრულებდა. ვაჟის ქორწილში კი და-ჩაფილი ასრულებდა დის მოვალეობას. თუ მათ შორის რაიმე სამღურავი ჩამოვარდებოდა, მაშინ შენაკრეტ თმას უკანვე უბრუნებდნენ და ამით ეს წესიც ირღვეოდა. როდესაც „ჩაფილიც“ მოკვდებოდა, მის სანაცვლოდ არავის არ მოიგებდნენ და სამგლოვიარო თმას „ჩაფილზე“ თვითონვე მოიჭრიდნენ და გარდასვდებდნენ.

წლის თავზე მიცვალებულს საფლავზე ქვას დაადებდნენ, რომელსაც ეწოდებოდა „ოდუდალე ქუა“. საფლავის ქვაზე აწერდნენ მიცვალებულის ვინაობას, გარდაცვალების დროსა და რიცხვს. საფლავის ქვა დაქრელებული იყო სხვადასხვა ჩუქურთმიანი ორნამენტებით და სახეებით.

როდესაც ადამიანი სხვაგან შორს გარდაიცვლებოდა და მისი ჩამოსვენება შეუძლებელი იყო, მაშინ გააკეთებდნენ მის ნიშანს და მას დაიტირებდნენ ჩვეულებრივი წესით. ტირილის შემდეგ ამ ნიშანს ეზოდან გადაასვენებდნენ, დაშლიდნენ და ნიშნის ტანისამოსს ნათესავები გაინაწილებდნენ. წყალში დამხვრჩალ ადამიანის სულის მოსაყვანად ასეთ წესს ასრულებდნენ: იქ სადაც ადამიანი დაიხრჩობოდა, წაიღებდნენ ჩონგურს და დაუკრავდნენ. შემდეგ წყალში ციკანს ჩააგდებდნენ, დაახრჩობდნენ და იტყოდნენ: „სული ჩვენი, ანგელოზო, დაგვიხსნია და ეშმაკს ეს ციკანი ყავდესო“. ხალხური რწმენით დამხრჩვალს ეშმაკი დაეპატრონებაო და ამაზე ნათქვამი: „ეშმაკმა სთქვა—ხიდან ჩამოვარდნილი და წყალში დამხვრჩალი ჩემი იყოსო. ხოლო ვინც ხეზე ასვლისას პირჯვარს დაიწერს, იგი ღვთისა იყოს“-ო.

მიცვალებულის ხსოვნას წლისთავის შემდეგაც არ ევიწყებდნენ და ყოველ დიდ დღესასწაულებში—შობას, აღდგომას, აბიღლებას და

სურ. 69. საფლავის ქვა.

სხვა დღეებშიც სასაფლაოზე აგზავნიდნენ საკურობს, დაუნთებდნენ საფლავზე სანთლებს და შენდობას ეტყოდნენ. ამას გარდა მიცვა-

ლებულთა სულების მოსაგონრად განკუთვნილი იყო ერთი დღე, რომელსაც „სუნთაობა“-ს, სულთა კუროთხევის დღეს უწოდებდნენ. ეს მიცვალებულთა დღე იყო, ოჯახებში ამზადებდნენ სადილს და სასაფლაოზე კი აკუროთხევიანებდნენ მიცვალებულის სუტრაზე. ამ დღის სუტრაზე შესვამდნენ მიცვალებულის შესანდობარს და სულების პატრისცემის მიზნით ცდილობდნენ ცუდი რამე არ ეთქვათ და არ გაეკეთებინათ, რომ ამით არ შეებღალათ მიცვალებულის ხსოვნა.

სამეგრელოში გლოვაც ხანგრძლივ იცოდნენ. ზოგიერთი 10—15 წელიწადს გლოვობდა საყვარელ ძმასა და ქმარს. ქერივი ქალის გათხოვება არ იყო მოსაწონი, ამიტომ ქმრის მოსიყვარულე ქალი მეორეჯერ არ თხოვდებოდა. ახალგაზრდა ქერივ ქალს ოჯახში თუ არ ჰყავდა პატრონი, მას შვილებიანიდ წაიყვანდა დედ-მამა ან ძმა თავისი ოჯახში და შვილების გაზრდამდის შეინახავდნენ. შემდეგ კი ქერივი ისევ ბრუნდებოდა ქმრის ოჯახში.

II. სკეპოკნეულობა

ხალხური ცრუმორწმუნეობა გენეტიურად დაკავშირებულია ამითუიმ სარწმუნოებრივ მოძღვრებასთან. ადამიანის რწმენა და მისი რელიგიური შემეცნება დროთა ვითარებაში განიცდიდა ცვლილებებს. ამის გამო ყოველივე სარწმუნოებრივი მოძღვრება თავისი დოგმატიკის შექმნით ცდილობდა ახალ სოციალ-ეკონომიურ პირობებთან შეგუება-შეზრდას. მაგრამ რელიგიის განყენებული დოგმატიკა მდებრივ ხალხისათვის მუდამ გაუგებარი იყო, მხოლოდ მისი გამოსახულების რიტუალი კი უფრო თვალსაჩინო და მისაწვდომი ხდებოდა. ამიტომ ერთხელ შეთვისებულ რიტუალურ წესებს ხალხი ძნელად ივიწყებდა, ახალს იგი ძველთან შეადულებდა და ორივეს ერთად ასრულებდა. ამით იიხსნება ცრუმორწმუნეობისა და მისი რიტუალური წესების ხანგრძლივობა, რომლის ერთგული დარაჯი იყო მდებრივ ხალხი და სასულიერო წოდების განუვითარებელი ნაწილი. მართალია, ცრუმორწმუნეობისა და მისი რიტუალური წესების პირვანდელი გაგება მდებრივ ხალხში მივიწყებულია და გაუგებარი, მაგრამ მანვილ თვალს და განსწავლულ გონებას შეუძლია მათი რაობის ქეშმარიტი გაგება.

საზოგადოებრივი განვითარების სოციალ-ეკონომიური პირობებთან რელიგიური შემეცნების ცვალებადობაზე დიდი გავლენა ჰქონდა აგრეთვე მეზობელ ერებთან კულტურულ-იდეოლოგიურ ურთიერთობასაც. ამ მხრივ მეგრელები, სხვა ქართველ ტომებთან ერთად, უძ-

ველეს დროიდან განიცდიდნენ ასეთ ვავლენას და არ ეყოფილა ისეთი დიდი რელიგიური მოძრაობა, რომელსაც ჩვენში არ დაეტოვებინოს თავისი ბატონობის ძლიერი კვალი. ყველაფერი ეს აღბეჭდილია ცრუმორწმუნეობის იმ მდიდარ მასალაში, რომელიც გარდმონაშთის სახით ხალხს შემოუნახავს. ჩვენ დღეს საშუალება გვეძლევა ამ მასალის შესწავლით გავაშუქოთ მეგრელების სარწმუნოებრივი შემეცნება და დავადგინოთ მისი განვითარების ძირითადი მომენტები.

მეგრული ცრუმორწმუნეობის წესების აღწერისას ჩვენ შევეცდებით დავიცვათ მათი შესრულების კალენდარული თანმიმდევრობა თვისა, რიცხვისა და დღეების აღნუსხვით. ქართული წარმართული წესების შესწავლაში განსაკუთრებული მნიშვნელობა ეძლევა კვირეულის დღეების მეგრულ სახელწოდებას, რომელიც დაკავშირებული იყო მნათობთა თაყვანისცემასთან. ამას პირველად ყურადღება მიაქცია მ. ჯანაშვილმა და მან მეგრულ-ქანურ კვირეულის სახელები შეადარა ბერძნულ-რომაულს და დაადგინა ამ დღეების სახელწოდებათა წარმართული წარმოშობა¹. შემდეგში პროფ. ივ. ჯავახიშვილმა ეს საკითხი უფრო ვრცლად გააშუქა². კვირეულის დღეების მეგრულ სახელწოდებათა მიხედვით მოცემულია მნათობ-ღვთაებათა შვიდეულის ასეთი შემადგენლობა და სახელები:

ქართული	მეგრული
კვირა (მზის დღე)	ქ ა შ ხ ა
ორშაბათი (მთვარისა)	თ უ თ ა შ ხ ა
სამშაბათი (არია-მარსი)	თ ა ხ ა შ ხ ა
ოთხშაბათი (პერმეს-მერკური)	ჯ უ მ ა შ ხ ა
ხუთშაბათი (აფროდიტე-ვენერა)	ც ა შ ხ ა
პარასკევი (ზევსი-იუპიტერი)	ო ბ ი შ ხ ა
შაბათი (კრონოსი)	ს ა ბ ა ტ ო ნ ი

აქედან ირკვევა, რომ წარმართობის დროს თითოეულ ღვთაებას შვიდეულის ერთი რომელიმე დღე ჰქონდა განკუთვნილი და ეს დღეც მის სახელს ატარებდა. მაგალითად, თ ა ხ ა უნდა ყოფილიყო, როგორც რომაული მარსი ბრძოლისა და ომიანობის ღმერთი, ჯ უ-

¹ მ. ჯანაშვილი, ვახუშტი და მისი შრომა, სარწმუნოება, გვ. 38—48 (იხ. მისი რედაქტორობით გამოცემული ვახუშტის საქართველოს გეოგრაფია თბ., 1904 წ.).

² ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, წ. 1, თბ. 1928 წ., „მნათობ-ღვთაებათა შვიდეულის შემადგენლობა და სახელები“, გვ. 115—136.

მა წარმოადგენდა ჰერმესის ან მერკურის მსგავს ღვთაებას, რომელიც ითვლებოდა მწყემსების მფარველად, ცა(შხა) აფროდიტე-ვენერას მსგავსად უნდა ყოფილიყო მშვენიერებისა და სილამაზის ღმერთ-ქალი, ობი, ან ვობი კი, როგორც რომაული იუპიტერი, ქუქისა და ქუნილის ღმერთი და სხვა.

ერთი სიტყვით ამ მეგრულ ზვიდეულში დაცულია წარმართ ღვთაებების სახელები და მათ თაყვანსაცემლად კვირეულის ამათუიმ დღეებში იმართებოდა სადღესასწაულო რიტუალი, რომლის აღწერას ჩვენ ვიწყებთ ახალ-წლის მიგებების წესებით.

ახალ-წლის დღესასწაული საზოგადოდ მზის ღვთაების თაყვანისცემასთან იყო დაკავშირებული. მზე, როგორც სინათლისა და სითბოს მომცემი, ყველა ძველ კულტურულ ერებში უმთავრეს ღვთაებად ითვლებოდა, რომლის დღესასწაული დიდის ზეიმით იმართებოდა და რომელიც იმავე დროს წლის-თავის დასაწყისიც იყო¹.

ძველს საქართველოში, როგორც საზოგადოდ ყველგან წარმართულ ქვეყნებში, ახალ-წლის დღესასწაული დაკავშირებული იყო მზის ღვთაებასთან. ამიტომ მისი შესაფერი რიტუალიც იყო შემუშავებული. მხოლოდ ქრისტიანობის გავრცელებისას წლის-თავი წმ. ბასილი დიდის ხსოვნას დაუკავშირეს და ამიტომ საჭირო შეიქმნა ამ დღის წარმართული წესების გადმოქრისტიანება. მაგრამ ეკლესიამ ეს საფსებით ვერ შესძლო ჩვენში. ამ დღესასწაულს სახე მოჩვენებით გაუქრისტიანდა, მაგრამ რწმენა წარმართული შერჩა. ამის საყუ-

¹ წლისთავის დასაწყისად საქართველოში, როგორც საზოგადოდ ყველგან, სხვადასხვა დრო და რიცხვი იყო მიღებული. მაგალითად, წარმართულ დასავლეთში წლისთავი დაკავშირებული იყო ზამთრის მზის მობრუნებასთან, რომელიც 25 დეკემბრიდან-იანვრის 6-დღე გრძელდებოდა. ხალხის რწმენით, ამ დროის განმავლობაში იბადებოდნენ მზის ღმერთები და ახალ წელიწადსაც მაშინ ეგებებოდნენ. ამ დღეს „ახალი მზის“ დაბადების დღეს უწოდებდნენ. სარწმუნოებრივი ცვალებადობასთან დაკავშირებით საქართველოშიც იცვლებოდა ახალ-წლის შეხვედრის დრო და რიცხვი. წარმართობის პერიოდში ჩვენში ახალწელიწადს ეგებებოდნენ 11 აგვისტოს, VII საუკუნიდან—1 სექტემბერს, შემდეგში კი, დაახლოვებით IX საუკუნიდან საქრისტიანო ქვეყნებში წლის თავის დასაწყისად 1 იანვარი განწესდა. ეს წელთაღრიცხვა, იო ა ნ ე ზ ო ს ი მ ე ს მიერ შედგენილი კალენდარის მიხედვით, საქართველოშიც X საუკუნიდან შემოდებული ყოფილა. ერთი სიტყვით, XI საუკუნიდან ჩვენში მიღებული იყო ორგვარი წელთაღრიცხვა, პირველი სექტემბერი და პირველი იანვარი. ერთი მათგანი განწესებული იყო საეკლესიო წელთ-აღრიცხვისათვის და მეორე სამოქალაქოსათვის. მხოლოდ XVII საუკ. რუსეთის ეკლესიის ზეგავლენით სამოქალაქო და საეკლესიო წელთ-აღრიცხვის დასაწყისად ჩვენში პირველი იანვარი წესდება (ს. მ ა კ ა ლ ა თ ი ა, ახალი წელიწადი საქართველოში, თბილისი, 1927 წ., გვ. 6-8).

რადღებო მასალა მოცემულია მეგრულ ახალწლის მიგებების წესებში, რომელსაც მეგრელები „კალანდა“-ს¹ უწოდებენ.

კალანდას სამეგრელოში ძველად დიდის ზეიზით ეტყებოდნენ და ამ დღისათვის პირველ ყოვლისა ამზადებდნენ „ჩიჩილაკს“ ან „ქუჩუჩს“. ჩიჩილაკისათვის არჩევდნენ თხილის ან ძეძუნი ხეს. ამ ხეს რამდენიმე დღის წინად მოსჭრიდნენ გრძელ ტოტს და შეინახავდნენ. კალანდის წინა დღით ოჯახის უფროსი მამაკაცი შეუდგებოდა ჩიჩილაკის გაკეთებას. საჩიჩილაკე ჯოხს ჯერ ცეცხლზე გარუჯავდნენ, შემდეგ მას გარეკანს, რომ დარბილებულიყო და სათლელად ადვილი ყოფილიყო შემოაცლიდნენ და დაიწყებდნენ გათლას. ჩიჩილაკის ნათალი უნდა ყოფილიყო გრძელი და ხუჭუჭა, რომელსაც „წილამური“ ეწოდებოდა. ჩვეულებრივ ჩიჩილაკს გაკეთებდნენ 1—2 მეტრის სიგრძისას, მაგრამ ზოგან უფრო შეძლებულ ოჯახებში აკეთებდნენ გრძელ ჩიჩილაკს, რომელიც სახლის ქერამდის აღწევდა. ჩიჩილაკის სილამაზე იყო მისი თეთრი და გრძელ-ხუჭუჭა წილამურები, რომელსაც „ბასილა“-ს წვერი ეწოდებოდა. ჩიჩილაკს თავი ოთხად ჰქონდა გახლეჩილი და შიგ გაყრილი იყო ჯვარედინად წვეტიანი ოთხი ჯოხი, რომლის ოთხივე წვეტზე მიკრული იყო ანთებული სანთლები. ჩიჩილაკს ამკობდნენ ხილითა და ტკბილეულით: ვაშლებით, ბროწეულით, ჩამოჰკიდებდნენ ჩურჩხელებს, კანფეტებს და სხვა. ამასთანავე ჩიჩილაკს ამკობდნენ აგრეთვე კაკლიან სუროთი, წითელ ნაყოფიან კურკანტელათი, კუკუროიან თხილისა და დაფნის ტოტებით. ჩიჩილაკს გარშემო შემოახვევდნენ აბრეშუმის ძაფს, ჩამოჰკიდებდნენ ოქრო-ვერცხლის სამკაულებს, ფულებს და სხვა. ასე მოართულ ჩიჩილაკს ოჯახის უფროსი სახლის ერთს კუთხეში მიაყუდებდა.

ღიასახლისი ამ დროს აცხობდა საახალწლო კვერებს. ჯერ გამოაცხობდა ერთს დიდ ქონიან მჭადს, რომელსაც „ბასილა“-ს უწოდებდნენ. აცხობდნენ აგრეთვე ღორის ქონიან პატარა კვერებს და ამ კვერებს ოჯახის უფროსი ჩაალაგებდა გიდელში, მიიტანდა საწნახელთან და იქ ჩამოჰკიდებდა. შემდეგ გამოაცხობდნენ პატარა მოგრძო კვერებს ღორებისათვის და თაბახზე დაალაგებდნენ. ბოლოს ღიასახლისი გამოაცხობდა მოგრძო პურს „ღვეზელს“, რომელშიაც სდებდნენ „დაჯერჯილ“ (გამხმარ) კვერცხის გულს.

ახალწლის წინა ღორსაც დაჰკლავდნენ და მოხარშულ ღორის თავს დასდებდნენ საახალწლო ხონჩაზე, რომელზედაც იყო მოხარშული

¹ სიტყვა „კალანდა“ რომაულია და ეწოდებოდა თვის პირველ რიცხვს. აქედან წარმოსდგა წლის აღმრიცხვი ტერმინი—კალენდარი.

კვერები, საახალწლო „ღვეხელი“, „ბასილა“ და სხვ. ხონჩაზე მიკრული იყო ანთებული სანთლები. ამ ხონჩასაც ჩიჩილაკიდან მისდგამდნენ. როცა ყველაფერი ეს გამზადდებოდა, დიასახლისი შეუდგებოდა სახლის

სურ. 70. მეგრული ჩიჩილაკი.

დაგვა-დასუფთავებდასუდა შემდეგ დაიწყებდნენ კვერებს მტვრევას და ბედ-იღბალზე მარჩიელობას. აიღებდნენ კაკალს, დაათქვამდნენ ვინმეს სახელს რაიმე ნატვრით და თუ გატეხილი კაკალი აღმოჩნდებოდა სავსე და მთლიანი, მაშინ ის სურვილი და ნატვრა იმ პირს შეუსრულდებოდა დამდეგ წელს; თუ არა — რჩებოდა გაცუდებული. დაძინების წინ ოჯახის მეკვლე უფროსი მამაკაცი ჩიჩილაკსა და ხონჩას სახლიდან გაიტანდა მარანში ან სხვა რომელიმე უფრო მოშორებით მდგარ სადგომში და თვითონაც იქ დაიძინებდა. ახალ-წლის დილას გათენებისას მთელს სოფელში ატყდებოდა თოფების სროლა. ოჯახი, სადაც მამაკაცი იყო არ შეიძლებოდა თოფის სროლით არ მღვებებოდა ახალ-წელიწადს. თოფის სროლა ნიშნავდა მტრებზე გამარჯვებას და თოფის ხმაზე ხალხის წარმოდგენით ფრთხებოდნენ ავი და ბოროტი სულები. თოფის ხმაზე გამოიღვიძებდა თუ არა მეკვლე, ის მაშინვე გაეშურებოდა წყაროზე, ხელ-პირს დაიბანდა და წყალსაც პირველად მოიტანდა. შემდეგ მოწიწებით აიღებდა ჩიჩილაკს, სანთლებს აანთებდა და დაილოცებოდა. მეორე ხელში მე-

კვლე დაიპერდა ჯამს, რომელშიაც იყო ლომის მარცვალი და ზედ კვერცხი, როგორც სიცოცხლის სიმბოლო. მეკვლე ხელში ჩიჩილაკითა და ჯამით შემოუვლიდა ეზო-კარმიდამოს და დაილოცებოდა ადა-

შიანისა და საქონლის გამრავლებაზე, კარგ და ბედნიერ ახალწელიწადზე, დოვლათიანობაზე და სხვა. მეკვლე თან ღომის მარცვალსა სთესდა და ამბობდა: „ღმერთო, მრავალი ახალი წელიწადი გაგვიტენე ბედნიერად და დოვლათიანად, მოგვეცი საქონელი მრავალი, კარგი ჭირნახული, ადამიანის გამრავლება, ჯანმრთელობა“ და სხვა. ყველა სადგომებს ასეთი ლოცვით რომ შემოუყვლიდა, მეკვლე ახლა მიადგებოდა საცხოვრებელ სახლს და კარებს სამჯერ დააკაკუნებდა და სამჯერ იტყოდა: „კარი გამიღეო“.

თეთრებში გამოწყობილი დიასახლისი დაკეტილი კარებიდან უპასუხებდა: „ვინა ხარ, რა მოგაქვსო“? მეკვლე სამჯერვე უპასუხებდა: „წმინდა ბასილის წყალობა, ოჯახის მშვიდობა, ოქრო, ვერცხლი, პირუტყვის გამრავლება, აბრეშუმის ტიის ყოფნა“ და სხვა. შემდეგ დიასახლისი მას გაუღებდა კარებს, მიულოცავდნენ ერთმანეთს ახალ-წელიწადს და გადაკოცნიდნენ. მეკვლე ჩიჩილაკით ხელში და ღომის მარცვლის თესვით დაუვლიდა სახლს და დაილოცებოდა. დასასრულს მეკვლე ჩიჩილაკს თაროზე მიაყუდებდა, იქვე ჯამს მიუდგამდა და მოუჯდებოდა საახალწლო სუფრას, რომელზედაც ელაგა ღორის თავი, ბასილა თავისი ხაჭაპურ-კვერებით, ხილი, ტკბილეული და სხვა. ამის შემდეგ ოჯახის წევრებს შეეძლოთ ადგომა და მათ საუხმის წინ მეკვლე ტკბილეულით „დააბერებდა“ და ახალ-წელსაც მიულოცავდა.

ახალ-წელიწად დილას მეკვლე პირველად შევიდოდა მარანში, სადაც ეკიდა გიდელი საახალწლო კვერებით, ჩამოიღებდა ამ გიდელს, საწნახელს მიარტყამდა და დაიძახებდა: „ჩქიმ მა მუღლი ხირგელია, შხვა შ მა მუღს ფურცელია“-ო (ჩემი მამული ჭირნახულით დაზვინული, სხვისი კი აჩაღულია). ზოგან, სადაც ვაზი ხარობდა, იტყოდნენ: „ჩქიმი ცურზენი ტიანია, შხვა შ ცურძენს ფურცელია“-ო (ჩემი ვაზი მტეენიანი, სხვისი მხოლოდ ფოთლიანი). ამის შემდეგ საწნახელს მიადგებოდნენ ბავშვები, ურტყამდნენ მას ჯოხებს და იშეორებდნენ მეკვლეს სიტყვებს. მარნიდან მეკვლე კვერებით მივიდოდა საღორესთან და აქ დაილოცებოდა ღორების გამრავლებაზე. დასასრულს ამ კვერებს მალლა აისროდა, ბავშვები კვერებს აკრეფდნენ და ვინც მეტს გაიტაცებდა, იმ წელიწადს იგი გამარჯვებული იქნებოდა.

ახალ-წელიწადს დილიდანვე დაიწყებოდა ერთმანეთში სიარული და ახალ-წლის მილოცვა. თან მიჰქონდათ თუთის წნელები, რომელსაც ამბორით გადასცემდნენ დიასახლისს. ახალ-წელიწადს ხელცარიელი ერთმანეთთან არ გადავიდოდნენ და თან მიჰქონდათ რაიმე ტკბილეუ-

ლი ან ხილი და ერთმანეთს შეაჭმევდნენ. ახალ წელიწადს იცოდნენ ნათლიების მოკითხვა ძღვნით, რომელსაც შეადგენდა ორი პური „ღვწელი“, ყვერული და ერთი ხელადა ღვინო.

შუადღისას აიღებდნენ ქონიან დიდ მჭადს „აბასოღადა“ დასდებდნენ კერის თავზე და იგი უნდა გაეტეხათ. ოჯახის წევრების მამაკაცი და დედაკაცი კერის ორივე მხარეზე დადგებოდნენ, მჭადს მოჭიდებდნენ ხელს და იტყოდნენ: „ბალ ევშა, მარან ევშა“ (სამჯერ) და მჭადს გასტეხდნენ. რომელი მხარეც მეტს მოსტეხავდა, ის იყო გამარჯვებული. მამაკაცი მეტს მოსტეხავდა, ღვინო იქნება მეტიო, თუ ქალი — სიმინდის მოსავალიო.

ოჯახის ახალგაზრდა ქალ-ვაჟი კერაზე დასდებდნენ თბილის ჯოხს და როცა მას წაეკიდებოდა და შუაზე გადაიწოდა, ჯოხის თითონახევარს ქალი და ვაჟი ხელს დაავლებდნენ, გაიქცეოდნენ კარში და შორს გადაისროდნენ. რომელი მათგანი სახლში წინ შემოვიდოდა, იგი იყო გამარჯვებული. თუ ქალი სჯობნიდა, აბრეშუმში იქნებოდა, თუ ვაჟი — ქირნახულიო.

ახალ-წელიწადს იცოდნენ ადამიანის მოტაცების ინსცენირება. მოიტაცებდნენ განსაკუთრებით სტუმარს, რომლის მოსატაცებლად უბანი მიდიოდა უბანზე. სტუმარს გაიტაცებდნენ, მას პატრონები დაედევნებოდნენ, გაიმართებოდა ერთი წიოკობა, აყალ-მაყალი, სიცილი და ხუმრობა. მოტაცებულ სტუმარს ასაჩუქრებდნენ, პატივსა სცემდნენ და მას მეორე დღემდის არ გაუშვებდნენ. ახალ-წელიწად საღამოს იცოდნენ „ტყაპობა“. ქალ-ვაჟები ოჯახში მივიდოდნენ და ერთმანეთს სიმინდის ცომით თხუპნიდნენ. იმართებოდა მოთხუპნაში ბრძოლა და საქმე იყო გამარჯვებაზე. ვინც მოუთხუპნაფი გადარჩებოდა, ის იმ წელიწადს იქნებოდა გამარჯვებული და ბედნიერი.

ახალ-წლის მეორე დღეს იცოდნენ ფერხაობა, რომელსაც „კუჩხა“-ს უწოდებდნენ და ამ დღეს იყო ქათმების ფერხაობა. კუჩხადილას ოჯახში არაუის არ შემოუშვებდნენ, სანამ მეკვლე არ შემოვიდოდა და არ დაილოცებოდა. „კუჩხა“-დღეს, თუ არ განსაკუთრებულ შემთხვევაში, სხვის ოჯახში არავინ გადავიდოდა, არც რამეს ინათხოვრებდნენ და გასცემდნენ, რომ ოჯახს ცუდი რამე არ დაეკვებოსო. ამ დღეს იწვევდნენ მხოლოდ „მეკუჩხურს“, რომლის ფეხი კარგი დაცდილი ჰქონდათ, როგორც ბედნიერი ოჯახში თუ უბანში.

კუჩხადილას აცხობდნენ ქათმის კვერებს, რომელსაც აქრელებდნენ ქათმის ფრთით და იტყოდნენ: „ბრუშიფე ჩელაია ჩეთ მომიხრიალე ოშ-ათას ჩქიმი თისი, ართი მეზობელიშ თის“. ო (ბრუშიფე თეთრე-

ბო, თეთრები მომგვარე ასი ათასი ჩემს ოჯახშიო, ერთი მეზობლის ოჯახსაო). სახლის ჭერზე ისროდნენ ცომის პატარა გუნდებს, სიმინდის ბევრი მოსაველი იქნებოდა, იქიდან ჩამოვარდნილ ნამცეცხვების მიხედვით ამბობდნენ წიწილები თუ რამდენი გვეყავლენათ... შემდეგ წიწილების ამ კვერებს ლომის მარცვლიან ჯემზე დამატებდნენ, ლომს სახლში სთესდნენ და იმავე სიტყვებს იმეორებდნენ ქათმების გამრავლებაზე. შემდეგ შემოვიდოდა ოჯახის მეკვლე, რომელიც დაილოცებოდა ქათმების გამრავლებაზე, სახლს საძვერ შემოუვლიდა და კრუხივით კრუხუნებდა. მეკვლეს მუჭით ფეტვი ეჭირა, მას უკან ბავშვები მისდევდნენ და წიწილებივით წიოდნენ. ფეტვიან მუჭას მეკვლე წყალში სამჯერ ჩაყოფდა და სინჯავდა, თუ ფეტვი მშრალი იყო წელიწადი ტაროსიანი იქნებოდა, თუ სველი, მაშინ იტყოდნენ ავდრიანი იქნებოდა. წყალ-კურთხევამდის (6 იანვრამდის) ჩიჩილაკს ოჯახში ინახავდნენ, შემდეგ მას შემოაცლიდნენ ტკბილეულს და სამკაულებს, ჯერ ცეცხლს წაუკიდებდნენ და როდესაც თეთრი წვერი დაიწყო, გატრუსულ ჯობს წყალში გარდააგდებდნენ, ან ბოსტანში ჩაფლავდნენ, რომ ბოსტანი ჭია-მატლმა არ გააფუჭოსო. ზოგიერთი ჩიჩილაკის ჯობს სხვის ეზოში გადააგდებდა მალულად და იტყოდა: „შენი ოჯახის ბარაქა და ხვაფი ჩემს ოჯახს შეემატოსო, ჩემი ჭირი და ფათერაკი შენს ოჯახსა“-ო. ამით თავდებოდა ახალ-წლის მიგებების სადღესასწაულო რიტუალი.

ამასთან დაკავშირებით უნდა აღინიშნოს, რომ მეგრული „კალანდა“-ს დამახასიათებელი საგანთაგანი „ჩიჩილაკია“, რომლის გავრცელება დასავლეთ საქართველოს არ სცილდება. შესაძლებელია ვიფიქროთ, რომ ჩიჩილაკი თავისი თეთრი, გრძელი და ხუჭუჭა წვერებით მზის სიმბოლო იყო, რომლის ხელის შეხებით მეგრული მეკვლე დაილოცებოდა ადამიანისა, საქონლისა და ქირნახულის გამრავლებაზე. გარდა ამისა, ჩიჩილაკს თხილის ჯობისაგან აკეთებდნენ და მისივე კუკურიან ტოტებით ამკობდნენ. შეიძლება ამ ხეს მზის თაყვანისცემასთან რაიმე კავშირი ჰქონდეს მით უმეტეს, რომ თხილის ხეს სხვა შემთხვევაშიაც ჩვენში თაყვანსაც სცემდნენ. მაგალითად, აფხაზები მას წმიდა ხეთ სთვლიდნენ და კვერებით ულოცავდნენ¹. შესაძლებელია ამ შემთხვევაში ხის თაყვანისცემასთან გვაქვს საქმე. სამეგრელოში ხომ ცნობილი იყო მუხის თაყვანისცემა².

¹ Н. Джанашия, Религиоз. верования абхазцев, Христианский Восток, т. IV, вып. I, 1915 г., стр. 99.

² ი. გ. ჯავახიშვილი, ქართველთა ერი ისტორია, I, თბილისი 1928 წ., გვ. 87.

საზოგადოდ ხეთა თაყვანისცემა დაკავშირებულია მნათობთა თაყვანისცემასთან და ამიტომ შესაძლებელია ვიფიქროთ, რომ თხილის ხე, როგორც ნაყოფიერი და ნოყიერი ნაყოფის მქონე, მზის ღვთაებისადმი ყოფილიყო შეწირული და ამიტომ ახალ-წელის დღესასწაულზე მისი სიმბოლო-ჩიჩილას თხილის ჯოხისაგან კვეთდნენ, საახალწლო ჩიჩილას სამეგრელოში აგრეთვე ამკობდნენ სუროს, დაფნის, თუთის და რცხილის ტოტებით. ყველა ეს მცენარეები ხალხის რწმენით რომელიმე მნათობ-ღვთაებასთან დაკავშირებული იქნებოდა. ეს ხეები დიდ მუხასთან ერთად, წარმოადგენდნენ წმ. ხეივანს, სადაც მნათობის თაყვანისმცემელი ხალხი ლოცულობდა და მათ ტოტებს მრავალი შესაწირავებით ამკობდა. გარდა ამისა, ჩიჩილას ხილეულით, ძვირფას ნივთებით, აბრეშუმის ძაფით და ტკბილეულით ამკობდნენ. ხილთა შორის ბროწეული ჩიჩილას აუცილებელი სამკაული იყო. ბროწეულით მეგრელები ახალ-წელიწადს ერთმანეთს ულოცავდნენ. ამიტომ შესაძლებელია ვიფიქროთ, რომ ბროწეულის ხეც მზის ღვთაების საკუთრებას შეადგენდა. მართლაც ჩვენ ვიცით, რომ ძველ აღმოსავლეთში, სირია-ელამში, ღვთაება ასტრატს (მზის ღვთაება იყო) ბროწეულს სწირავდნენ, როგორც ნაყოფიერების სიმბოლოს¹.

მეგრული ჩიჩილაკი თავის მორთულობით თვალსაჩინოდ წააგავს ბერძნულ „ირესიონ“-ს, რომელსაც აპოლონ ათინელს, როგორც სინათლის და სითბოს ღვთაებას უძღვნიდნენ. ამგვარად, მეგრულმა ჩიჩილაკმა, როგორც მზის ღვთაების სიმბოლო, თავის სამკაულოთა შორის ჩვენამდე დაიცვა იმ მცენარეთა ტოტები და ხილთა ნაყოფი, რომლებსაც დიდ მუხასთან ერთად ჩვენი წინაპარნი შორეულ წარსულში თაყვანსა სცემდნენ.

ამასთანავე მეგრული კალანდის ტაბლაზე საპატიო ადგილი ეჭირა ღორის თავს. ამ ცხოველის კულტიც დაკავშირებული იყო ახალწლის ღვთაების თაყვანისცემასთან. ცნობილია, რომ წარმართულ სამეგრელოში გავრცელებული იყო მუხის თაყვანისცემა, რომელიც საზოგადოდ მზის ღვთაების სადგომად ითვლებოდა. ამასთანავე წმ. მუხნარს ეტანებოდნენ ღორები, რომლებიც მისი ნაყოფით იკვებებოდნენ. ამიტომ ეს ცხოველიც მორწმუნეთა შემეცნებაში მუხის ღვთაებისადმი შეწირულად ითვლებოდა. ეს გარემოება გვიკარნახებს ვიფიქროთ, რომ წარმართულ სამეგრელოში, სადაც გავრცელებული იყო მუხის თაყვანისცემა, ღორი წმინდა ცხოველად ითვლებოდა და

¹ Е. А. Рагозина, История Ассирии, СПб, 1902 г., стр. 126.

მოწმუნეთა შორის მათი ხელის ხლება და ხორცის ჰამა სასტიკად აკრძალული უნდა ყოფილიყო. მხოლოდ წელიწადში ერთხელ წლისთავზე ღორს მზის ღვთაებას მსხვერპლად სწირავდნენ. რომ ჩვენი წარმართი წინაპარნი ღორებს მუხას სწირავდნენ, ამას, სხვათა შორის, მოწმობს სამეგრელოში დაცული სალოცავები „ქაბუ“ და „მირსობა“, რომელსაც ჩვენ ქვემოთ შევხებით. აქ მხოლოდ უნდა აღვნიშნოთ, რომ ქრისტიანობის გავრცელებისას მრავალი წარმართული წესების შეცვლასთან ერთად ღორზე და სხვა ცხოველებზედაც დადებული აკრძალვა „ტაბუ“ თანდათანობით მოიხპო და მათი ხორცის ჰამაც ქრისტიანებისთვის ნებადართული შეიქმნა. ამას, სხვათა შორის, მოწმობს ჩვენში დარჩენილი ერთი თქმულება ღორისა და წმ. ბასილის შესახებ. ამ თქმულებით ღორს მუცელში ეშმაკი ჰყავდა და იმისი ხორცი არ იჭმეოდაო. წმ. ბასილი მას ხელში ჯვრით გამოეკიდა, კუდზე ღორს ფეხი დააბიჯა, იმავე წანში ეშმაკი ღორიდა გამოხტა და წყალში გადავარდაო. მაშინ ბასილმა ღორი აკურთხა და საჭმელად გაგვიჩინა, ამიტომ ღორს კუდის ბოლო გაბრტყელებული აქვსო“¹.

თებერვალში დიდ-მარხვის დაწყებამდის მეგრელები იხდიდნენ „მირსობა“-ს და ამ დღისთვის საგანგებოდ ასუქებდნენ ღორს, რომელსაც „ომირსე“ ეწოდებოდა. მირსობა დღეს, ხუთშაბათს (მეგრ. ცახშა), ოჯახის უფროსი ამ ღორს კერის გარშემო სამჯერ შემოატარებდა შემდეგი ლოცვით:

დღატი მირსობაში მოზოჯუა!
 მა დო ჩქიმი ჩილი დო სქუას
 ბედი მეჩი, ბედნიერო დაარინე,
 ირი ალიანი და ჩალიანი
 ქგვარაყი, ირი უბადო შარას,
 წყარს სი ქოთხილფე, სქანი
 სახელი ზვამელი.

დღეს, მირსობის მობრძანებავ!
 მე და ჩემს ცოლს და შვილს
 ბედი მიეცი, ბედნიერად ამყოფე.
 ყოველი ალიანი და ჩალიანი (სიავე)
 გაუქარვე, ყოველი ავი გზისაგან,
 წყლისაგან შენ დაიცავი, შენ,
 სახელ-დალოცვილო.

ლოცვის დასასრულს ღორს დაჰკლავდნენ. შემდეგ დიასახლისი ოჯახის თვითნებულ წევრისთვის ორ-ორ მრგვალ კვერს და კვერცხს მოხარშავდა. სადილის წინ ოჯახის წევრები უფროს-უმცროსობით კერასთან მდგარ ტაბაკთან მივიდოდნენ, სათითაოდ აიღებდნენ თა-

¹ ტურნ. „ნაკადული“, 1905 წ., № III, გვ. 135; „მოამბე“, 1897 წ., № I, გვ. 91; ს. შაკალათია, ახალ-წელიწადი საქართველოში, გვ. 42—44.

ვიანთ კვერებსა და კვერცხებს, თვალებზე მიიფარებდნენ, თან ატრია-
ლებდნენ და შემდეგ ლოცვას წარმოსთქვამდნენ:

წმ. მირსა! ამუდლა ვხამულენქი
ჩქიმი თოლიში სასიმთელოთ
კვერცხით დო ხვიანდით, უბადო
თოლიში ჭუა, უბადო თოლიში
ფაცუცუა შორიშა ქგომირაყი.
გოლას ქანჯი მეფურინუნდას
ჩქიმ თოლს ქააძირი; გოლას
ქიჭვიტია მეხოხუნდას, ლორონთი,
ჩქიმ თოლს ქააძირი,
ჩქიმ თოლიში ნაქიმინათი
ჩქიმი გური გაახარი.

წმ. მირსა! დღეს ელოცულობ
ჩემი თვალის ~~სიმართლეს~~ ^{სათვის}
კვერცხით და კვერით. ავი
თვალის ტკივილი, ავი თვალის
დაწირპლვა შორს გამიქარვე.
მთაზე ბუზი მიფრინავდეს,
ჩემს თვალს დაანახვე. მთაზე
ქიანჭველა მიცოცავდეს, ღმერთო,
ჩემს თვალს დაანახვე.
ჩემი თვალის ნაქნარით
ჩემი გული გაახარე.

ლოცვის დასასრულს კვერსა და კვერცხს იქვე შესქამდნენ. მაგ-
რამ მირსობის ეს რიტუალი უფრო კარგად და სრულად დაცული
ყოფილა წინად მთიან სამეგრელოში, ჩხოროწყუს რაიონის სამ სო-
ფელში: გოდოგანში, გარახაში და ჯუშითში. მირსობა დღეს ამ სო-
ფლებში — იმართებოდა ხატობა, რომელსაც „ჯეგე ან ჯგეგე¹ მი-
სარონი“ ეწოდებოდა, დღეობა იმართებოდა თებერვალში ორი
კვირით წინ ყველიერამდის. სალოცავად ბევრი მხვეწარი მიდი-
ოდა თურმე, განსაკუთრებით ის გვარები, რომელთა ფუძის ან გვა-
რის „ჯინჯი“ ხატად ის ითვლებოდა: ფიჩხაია, ბერულავა, ჩარგა-
ზია, მიქაია, გოგუა, ლაშხია, ნაქყებია, შორდია, ფონია, კვაშილავა,
გაბედავა, არაჰამია და სხვა. ჩარგაზია და ნაქყებიას გვარიდან ირჩევ-
დნენ მნათეებს, რომლებიც ხალბს ამწყალობლებდნენ. მირსობა დღეს
გოდოგანში თმირსე ლორს კერის გარშემო სამჯერ შემოატარებდნენ
და ჯეგე-მისარონს (წმ. მირსას) შესთხოვდნენ ოჯახის კეთილდღეო-
ბას, მაგრამ ომირსე ლორის ხორცის ქამა დაღამებამდის არ შეი-
ძლებოდა. დილით კი მოხარული კვერებით და კვერცხებით ჩვეულებ-
რივი წესით თვალის საღობაზე დაილოცებოდნენ და შემდეგ ყველანი
მიდიოდნენ ჯეგე-მისარონის ეკლესიაში, სადაც ასრულებდნენ სხვა-
დასხვა რიტუალს, ლოცვა-ვედრებას, რომელსაც მოჰყვებოდა ცეკ-

¹ ჯეგე, ჯგეგე, ჯგეჰე, გეგე ნიშნავს წმინდანს; ჯგეგე მარიამი (წმ. მარიამი),
ჯგეგე გიორგი და სხვა; ხოგჯერ კი იხმარება წმ. გიორგის მნიშვნელობით.
(И. Кипшидзе, Грамматика мингрельского (иверского) языка, СПБ, 1914 г., გვ. 412. იხ. სიტყვა ჯეგე).

ვათამაში, სიმღერა და სხვა გართობანი. სალამოს მლოცველები სახლში ბრუნდებოდნენ, ოჯახის უფროსი ომირსე ლორით დაილოცებოდა, გაშლიდნენ სუფრას და ღორის ხორცს შესჭამდნენ.

ამ დღეს სალოცავად მიდიოდნენ გათხოვილი ქალები, რომელთა ფუძის სალოცავად „ჯინჯი ხატად“ ჯეგე-მისარონი ითხოვებოდა და მათ მოჰქონდათ სანთელ-შესაწირი და დაკლული ღორები. გვარის მნათეები მათ აქ დალოცავდნენ და შემდეგ მშვილდში გამოატარებდნენ. ვისაც დათქმული ჰქონდა, იგი ჯეგე-მისარონს ღამეს უთევდა. აქ მოჰყავდათ სულით ავადმყოფები და თვალით სწეულნი, რომლებსაც მისარონის ხატის წინ დააწვენდნენ—„ხ ა ტ ი შ ი ი თ ო ნ ჯ ი რ ა ფ ა“, ღამეს უთევდნენ და ჯეგე-მისარონს შესთხოვდნენ ავადმყოფის განკურნებას. თვალით სწეულებს შესაწირად მიჰქონდად ორი სანთელი, ორი კვერი, ორი კვერცხი და თეთრი ფულები. ისინი მუხლმოყრით ეკლესიას სამჯერ შემოუვლიდნენ და ევედრებოდნენ ჯეგე-მისარონს თვალის საღობას.

ასეთივე ხატობა იცოდნენ სოფელ გარახაში, რომელიც მდებარეობს ჩხოროწყუს მახლობლად. თებერვალში მირსობა დღეს აქ გარახას წმ. გიორგის ეკლესიაში იმართებოდა ჯეგე-მისარონის დიდი ხატობა. ამ ხატის ყმებად ითვლებოდნენ: მამფორია და უბირია და მისარონის მნათეებსაც ამ გვარიდან ირჩევდნენ. აქ მოჰყავდათ თვალით სწეულები და სულით ავადმყოფები და გარახის ჯეგე-მისარონს შესთხოვდნენ მათ განკურნებას. შეხვეწილები ხატს სწირავდნენ თვალის სანთლებს, რომლებიც წარმოადგენდნენ თვალის კაკლის ოდენა სანთლის რგოლებს. გარახიდან გათხოვილი ქალები აქ მოდიოდნენ საწირით, მოჰქონდათ დაკლული ღორები და ლოცულობდნენ. შემდეგ მათ მნათეები მშვილდში გამოატარებდნენ.

გარახისა და ჩხოროწყუს მახლობლად მდებარეობს სოფ. ჯუმითი და მირსობას აქაც იცოდნენ ჯუმითის წმ. გიორგის ეკლესიაში დიდი ხატობა. ჯუმითის ჯეგე-მისარონი უბირიების საგვარეულო ხატი იყო და მნათეებსაც ამ გვარიდან ირჩევდნენ. აქ მოჰყავდათ თვალით სწეულები, სულით ავადმყოფები და ბნედიანები, რომლებსაც ალო-

სურ. 71. შეხვეწილის მშვილდში ვატარება.

ცვდნენ ჯუშითის წმ. გიორგის მირსას ხატს და შესთხოვნენ მას შეეღას და განკურნებას. აქ მდგარა ხის ეკლესია, რომელიც ამ სამი წლის წინათ დაუშლიათ. დარჩენილა ერთი დიდი ცაცხვის ხე და მისრობას ამ ხის ძირში ლოცულობენ. ჯუშითის განთხოვილი ქალები მისრობას სალოცავად აქ მოდიოდნენ, მიჰქონდათ საწირ-სანთელი, დაკლული ღორები და მნათეები მათ ამწკალობებდნენ. შემდეგ მშვილდს დააყენებდნენ, წინ ორ ხმალს მიწაში ჩაარჭობდნენ, რომ ბოროტი და მავნე სული არ მიეკაროსო და ქალებს მშვილდნი ისე გაატარებდნენ.

სოფ. ჭაქვინჯთან არის სოფ. ჯიხაშ-კარი, რომელიც ხუგდიდიდან დაშორებულია 7 კილომეტრით და აქ დღესაც დაცულია ერთი მოედანი, რომელსაც უწოდებენ „მისარონ-კარს“. მას უჭირავს საკმაოდ მოზრდილი და გაშლილი ფართობი და დაფარულია ცაცხვისა და მუნის ხეებით. შუა მოედანზე დგას ხის პატარა სამლოცველო და მას აქ ჯეგე-მისარონს უწოდებენ. გადმოცემით წინათ აქ მდგარა ქვიტკირის შენობა, რომელიც თათრებს დაუნგრევიათ, მისარონის ხატი თათრების შიშით მიწაში ჩაუფლავთ და დაკარგულა. მისარონის ეს ხის სამლოცველო შიგ ცარიელია, მხოლოდ მის კედლებზე შერჩენილია წმ. გიორგის ქალაღდის ხატები. ნააღდგომეფს, ახალ კვირის სამშაბათს მისარონ-კარში იმართებოდა ხატობა, სადაც სალოცავად მიდიოდნენ: ხარანდიები, შენგელიები, ჩარგაზიები, რომელთა საგვარეულო ხატად — „ჯიხაშ ხატად“ იგი ითვლებოდა. ხატობა დღეს რიგის მიხედვით ამ საგვარეულოდან ერთ-ერთი ოჯახის უფროსი მისარონ-კარზე მიიყვანდა კერატს, დაილოცებოდა გვარის კეთილდღეობაზე, შემდეგ ღორს იქვე დაჰკლავდა და ხორცს მლოცავებს გაუნაწილებდა. ღორის თავს კი იგი გადაულოცავდა იმ მეკომურის უფროსს, რომელსაც რიგით მეორე წელიწადს ჯეგე-მისარონისათვის კერატი უნდა დაეკლა. ამ საგვარეულოდან გამოთხოვილ ქალებს ხატობა დღეს ჯეგე-მისარონში მიჰქონდათ საწირ-სანთელი, ღორის თავ-ფეხები, კვერცხები და სხვა.

ჯეგე-მისარონის სამლოცველო იყო აგრეთვე სოფ. გუჯეთში, რომელიც ნოქალაქევიდან სამი კილომეტრით არის დაშორებული. აქ დღესაც დაცულია მისარონის აღვილი, სადაც წინათ მდგარა ქვის პატარა შენობა. თებერვალში, მირსობა დღეს სალოცავად მოდიოდნენ გეგენავეები და ალესანიები და აქ ჯეგე-მისარონს შესთხოვდნენ თვალის სისაღეს, ყურის, თავის და წელის ტკივილისაგან განკურნებას. ხატს სწირავდნენ: მძივებს, ფულებს, ნემსებს, ფერად ძაფებს და სხვა.

ხალხური გადმოცემით მისარონის სამლოცველოდან არაფრის წაღება არ შეიძლებოდა, დამნაშავეს მისარონი დაბრმავებდაო.

სურ. 72. ჯეგე-მისარონის სამლოცველო სოფ. ჯიხაშ-კარში.

საყურადღებოა, რომ ძველი ნოქალაქევის (არქეოპოლისის) ციხის ვალაყანში დღესაც დაცულია ეკლესია, რომელსაც ჯეგე-მისარონს უწოდებენ. იგი ნაგებია თლილი ქვით და ეკუთვნის რომაელ-ბერძნების პოლიტიკურ-რელიგიური გაფლენის პერიოდს ძველ ლაზიკაში, დაახლოებით V-VI ს-ნეს. ნოქალაქევის ჯეგე-მისარონს თავის მამულიც ჰქონია, რომელსაც პერტაიას გვარი უწოდებდა. მისარონის მამულზე ვაზი ყოფილა გაშენებული და პერტაიას გვარი ვალდებული იყო ამ ვაზის მოსავლიდან დაეყენებინა ღვინო და ხატობას იგი მიეტანა მისარონის კარზე, სადაც ამით მლოცავებს უმასპინძლებოდნენ.

დღეობა სცოდნიათ შემოდგომაზე და აქ სოფელი დაჰკლავედა საერთო ფულით ნაყიდ ერთ ძროხას. მლოცველებს მიჰქონდათ თითო კონა ღოზის თაფთავეები. ხატის მნათე მლოცავეებს დააჩოქებდა და ჯეგე-მისარონის სახელით დაილოცებოდა. აქ დღესაც უწოდებენ ჯეგე-მისარონის სახელით წყველა და დალოცვა. მაგალითად, მტკიცება „გაგიწყრეს ჯეგე-მისარონი“, ან „ჯეგე-მისარონმა დაგლოცოსო“ და სხვა.

ამასთანავე აღსანიშნავია, რომ სამეგრელოში, თუ ვინმეს რაიმე უბედურება ეწვია, ან ცეცხლისაგან ზიანი მოუხდა, ამას მირსასგან-რისხებას მიაწერს.

ამ მეგრულ წარმართულ მირსას ან მისარონის რწმენას გენეტოური კავშირი აქვს ირანულ-აღმოსავლური „მიჰირ“-თან, რომელიც ითვლებოდა სინათლის ღვთაებად¹. თუ ჩვენ მეგრულ მირსობას და მის რიტუალს შევადარებთ ირანულ-რომაულ მითრას კულტს, მათ შორის საკულისხმიერო მსგავსებას აღმოვაჩენთ. გარდა სახელწოდების მხრივ მსგავსებისა (ირანული მიჰირი, რომაული მიტრა, მეგრ. მირსა) ამ ორ ღვთაებას რამდენიმე შინაგანი მონენტოვანი ახლოვებას ერთმანეთთან.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, სამეგრელოში მირსობა თვალის სალოცავია, რომელიც მუდამ სინათლის ემბლემა იყო. ღვთაება მითრაც აპურა-მაზდას თვალათ იწოდებდა და მითრას ემბლემად თვალის გამოხატულება იყო მიღებული. ძველს სომხეთში მზე და მთვარე მითრას თვალად იწოდებოდა², კვერცხი, რომელსაც მირსობის დღეს თვალეთან ატრიალებენ, სიცოცხლის სიმბოლო იყო. მაგრამ მირსობის რიტუალში საყურადღებოა ღორის მსხვრებად შეწირვა. ღორი ითვლებოდა მითრას ცხოველად³ და თავისი მახვილი ეშვებით იგი შევლოდა მითრას ბოროტი სულების შემუსვრაში. ამიტომ ღორი ითვლებოდა ტოტემად და იგი სხვა ცხოველებთან ერთად გამოსახულია მითრას ბარელიეფებზე⁴. სამეგრელოშიც მირსობა დღეს ღორის ტოტემსაც საპატიო ადგილი ეჭირა და ღორის ხორცის ჭამაც თავდაპირველად აკრძალული უნდა ყოფილიყო — „ვა შინ ერსი“.

¹ ს. შაკალათია, ღვთაება მითრას კულტი საქართველოში (საქართ. მუზეუმის შთამბე, ტ. III, თბ. 1927 წ., გვ. 179—193).

² Н. О. Эмин, Очерк по религии армян: исследования и статьи, Москва, 1896 г., стр. 26—28.

³ Joseph de Hammer, Mithriaca ou Les Mithria, Vol I, Paris, 1833, Atlas, planches III, V; F. Gumont, Textes et monuments figurés, relatifs aux mystères de Mithra, Paris, t. II, 1896 г. Fig. 115, 218.

ამასთანავე აღსანიშნავია, რომ სამეგრელოში მირსობას თებერვალში იხდიდნენ, როგორც ეს აღმოსავლეთის ქვეყნებში იყო მიღებული და ძველი ქართული კალენდარში თებერვალს უწოდებდნენ „თთუე მიჰრაჰანის“ (ანუ მიჰრაჰანი), ე. ი. მიჰრას ანუ მირსას თვე¹.

მეგრელები მირსობას იხდიდნენ ხუთშაბათს. რომელსაც „ცააშხა“ უწოდებდა. ამიტომ საფიქრებელია, რომ ხუთშაბათი ჩვენში მიკუთვნილი ყოფილიყო მითრასადმი, რომელიც ბრწყინვალე ზეცის მეფედ ითვლებოდა და მზის, მთვარისა და ვარსკვლავების დახმარებით ბნელ ძალებს გამუდმებით ებრძოდა.

შემდეგში, ქრისტიანობის პერიოდში, ამ ღვთაება მითრას რწმენა და კულტი თანდათანობით შესცვალა წმ. გიორგიმ და სამეგრელოს სინამდვილეში მან შეინარჩუნა „ჯეგე-მისარონის“ (წმ. გიორგი-მითრას) სახელწოდება².

თებერვლიდან ზამთარი ილევა და ბუნებაც იწყებს გამოღვიძებას. ცრუმორწმუნე მეგრელები ახლა შეუდგებოდნენ საგაზაფხულო რიტუალების შესრულებას, რომ გამოეწვიათ ბუნების განაყოფიერების მეტი პოტენციალობა და მიეღოთ ჭირნახულის დოვლათიანობა, ადამიანისა და საქონლის გამრავლება. ამ მიზნით ყველიერის წინაკვირას, ხუთშაბათ საღამოს სამეგრელოში იხდიდნენ „კაპუნობა“-ს, რომელსაც აგრეთვე უწოდებდნენ „დოდგიმირს“. მას მსხვერპლად სწირავდნენ კერატს, რომელსაც ამ მიზნით ასუქებდნენ და „ოკაპუნე“-ს უწოდებდნენ. ოთხშაბათ საღამოს ოჯახის უფროსი ოკაპუნე ღორს კერის გარშემო სამჯერ შემოატარებდა და დაილოცებოდა: „ღმერთო, შენ სახელ დალოცვილო კაპუნია, ჩემს ოჯახს მრავალი ეს დღე მზიარულად გაუთენე, მოგვეცი საქონლის სიმრავლე, ოჯახის დოვლათიო“ და სხვა. შემდეგ იგი ღორს კერის ბუკზე დაჰკლავდა ისე, რომ მისი სისხლი ზედ კერაზე დაიღვაროს. ოთხშაბათს ღორის ხორცს მოხარშავდნენ, დაკლავდნენ მამალს და გამოაცხობდნენ ყველიან კვერებსაც. ხუთშაბათ დილას ოჯახის უფროსი მამაკაცი გამომცხვარ კვერებს, ღორისა და მამლის თავს, ღორის გულ-ღვიძლს დააღაგებდა ხონჩაზე, გარშემო მას მიაკრავდა ანთებულ სანთლებს და დასდგამდა კერის პირას, შემდეგ იგი დაიჩოქებდა, ხონჩას სამჯერ მარჯვნივ მოაბრუნებდა და დაილოცებოდა:

¹ პ ა ვ ლ ე ი ნ გ ო რ ო ყ ვ ა, ძველი ქართული წარმართული კალენდარი, საქართველოს მუზეუმის მოამბე, თბ. 1931 წ., ტ. VI, გვ. 438.

² ს. მ ა კ ა ლ ა თ ი ა, ჯეგე-მისარონის კულტი ძველს საქართველოში, თბ. 1938 წ., გვ. 19—40.

„ლორთონთი ბატონი ამ დღამს
ცააშნა სი გომიტიბინე, ვხამულე-
ქი დოდგიმირს, სი დამიცვი ირი
უბადოშე ჩიამო დო სკუამო, ბრელ
დოდგომირში ხვამა ქიდმაცალი
გური მხიარულო“.

„ღმერთო ბატონო, დღევანდელი
ხუთშაბათი შენ შეგვირგე, ვლო-
ცულობ დოდგიმირს, შენ დამიცე-
ვი უოველივე ცუდისაგან ცოლი და
შვილი, ბევრს დოდგომირის ლო-
ცვა დამაცადე გულმხიარულადო“.

ლოცვის დასასრულს ოჯახის უფროსი და ოჯახის წევრები სათი-
თაოდ მივიდოდნენ გობთან, დაიჩოქებდნენ, გადაივლებდნენ თავზე
საკმეველს და იტყვე ნაკვერჩხალზე დასწვავდნენ. ლოცვის გათავებამ-
დის ლორის ხორცის ქამა აღკრძალული იყო, შემდეგ სუფრას გაშ-
ლიდნენ და სადილად დასხდებოდნენ. დოდგიმირის ხორცს მარტო
ოჯახში მყოფნი სჭამდნენ, ოჯახის უფროსი კი მხოლოდ ლორის ყიყე-
სა და კვერებს შესჭამდა. გარეშე პირს, თუ გინდ ნათესავიც ყო-
ფილიყო, მის ხორცს არ აჭმევდნენ. გამონაკლისი იყო მხოლოდ შე-
მოსწრებულნი სიძე, რომელსაც ეჭმეოდა დოდგომირის ხორცი. გა-
თხოვილი და ოჯახიდან წასული ქალი მის ხორცს არ სჭამდა. ამ
წესებს სასტიკად იცავდნენ და თუ კაპუნობა დღეს ოჯახს ვინმე უც-
ხო ესტუმრებოდა, მასპინძელი მას ზურგზე იკვიდებდა და ხმის გაუ-
ცემლად (მუნჯად) თავის ეზოს ლობიდან გადასვამდა. ამას გარდა
დოდგიმირის ხორცს ქალები ხშირად ძლომაზე სჭამდნენ, რადგანაც
მათი რწმენით, ვინც მგტს სჭამდა ამ ლორის ხორცს, მას ბევრი
აბრეშუმი მოუვაო. ცდილობდნენ დოდგიმირის ხორცი სამ დღეში
შეეჭამათ, თუ გადარჩებოდათ—ლორს ამარილებდნენ, ხოლო ნარჩენ
ძვლებს ცეცხლში სწვავდნენ ან მიწაში ჩაფლავდნენ, რომ იგი რამემ
არ დასუნოსო.

სალოცავ კაპუნობის ან დოდგიმირის შესახებ ხალხში ასეთი გად-
მოცემა არსებობს: კაპუ ან კაპუნია ყოფილა ღვთაება და ადამიანს
ვალად სდებია მისთვის შეეწირა ადამიანის სული—„კოჩიშა გინოძე,
კოჩიში შური“. ამიტომ ვისაც შეილი ეყოლებოდა, ერთი შეილი
მისთვის უნდა მიეცაო. შემდეგ ხალხს მისგან თავი დაუხსნია და
„კაცის სულის“ სანაცვლოდ მსხვერპლად ლორი გაუჩენიათო.
„კაპუ“ ან „ყვაპუ“ ლორის და საერთოდ შინაურ საქონლის ავად-
მყოფობას ეწოდებოდა. ყვაპუ ლორს რომ შეეყრებოდა მას ყელი
უსივდებოდა და ასე შეულოცავდნენ: „დვრუ ასა, ასა, ასა, უკაპ წინ-
დალსა მარიამ მახანწარსა, ძელსა და ძვლისა გაუშვი ლორსა“-ო.
კაპუს სახელით სამეგრელოში იწყველებიან და იტყვიან: „კაპუ
ქირ დკოლაფუ დასია“ (კაპუ ჩაგივარდეს პირშიო), ე. ი. ყელის

ტკივილმა დაგამუნჯოსო¹. კაბუ შძიმე ავადმყოფობად ითვლება, სა-
ქონელს ყელი უსივდება და ხმის ამოღება არ შეუძლია. კაბუნობას
ეწოდება ავრეთვე დოდგიმირი და ამის შესახებ ხალხში დარჩენი-
ლია ასეთი თქმულება: წარმართობის დროს, როდესაც მეგრელები
„დიდჭყონს“ — დიდ მუხას თაყვანსა სცემდნენ, მას მსხვირალად სწი-
რავდნენ დაკლულ ღორებსო, რომელსაც შიგ მუხაში შესდგამდნენ —
„დოდგუმა“ და ამიტომ ამ სალოცავსაც „დოდგიმირი“ ეწოდაო.
მაგრამ, როდესაც ქრისტიანობა გავრცელდა და ანდრია მოციქულმა ეს
მუხა მოაჭრევინა, მაშინ დოდგიმირის სალოცავი მორწმუნეებმა
ოჯახებში გადაიტანესო. ამიტომ ზოგან სამეგრელოში ამ სალოცავს
ფუძის სალოცავს „ფუძეშოხვაშერს“ უწოდებენ. ზოგიერთი
მოდმეები კაბუნობას ერთად იხდიდნენ და მათში უფროსი დაილო-
ცებოდა პირველად და იგი ღორის თავს ღვინით სავსე სასმისით
გადაულოცავდა მეორე ოჯახის უფროსს, რომელსაც ევალეობდა
შემდეგ წელიწადს გადაეხადა კაბუნობა.

კაბუნობა დღეს მთიან სამეგრელოში (მუხური-ჯვარი) ასეთ წეს-
საც ასრულებდნენ თურმე: დიასახლისი წაკუხული დადგებოდა მო-
შორებით, ქმარი მას ეტყოდა: „იქოზალა ქოზალა“.

ცოლი უპასუხებდა: „აშო მომიტუტუცე“-ო. და სიმბოლიურად
ასრულებდნენ სქესობრივ აქტს, რომ შვილები გაგვიმრავლდესო.

ერთი სიტყვით დოდგიმირის რიტუალში მთავარი იყო ღორის
კულტი, რომელსაც სწირავდნენ ღვთაება კაბუნიას. ეს გარემოება
ადასტურებს ჩვენს მოსაზრებას, რომ წარმართობის ხანაში ღორი
სამეგრელოში უნდა ყოფილიყო ტოტემური ცხოველი, რომელსაც
წმ. მუხასთან დაკავშირებით ხალხი თაყვანსა სცემდა. ამის გამო
ღორი მორწმუნეთა შეხედულებით წარმოადგენდა ერთგვარ „ტაბუ“-ს
და მისი ხორცის ჭამაც თავდაპირველად აკრძალული იყო — „ვაში-
ნერსი“ (ს. მაკალათია, ახალ-წელიწადი საქართველოში, გვ.
42—50).

ყველიერის დასასრულს იცოდნენ „ხოზოკვარი“ ან „ხოზო-
კონი“. ამისათვის დაფქვავდნენ ღომის მარცვლებს, მასში პურის
ფქვილს გაურევდნენ და ცომს მოხელავდნენ. ამ ცომისაგან გააკეთებ-

¹ И. Кобалия, Из мифической Колхиды, Сборн. мат. для опи-
сания мест. и племен Кавказа, т. XXXII, отд. III, стр. 99; И. Кип-
шидзе, კაბუნია, (იხ. მისი Грамматика мингрельского яз., გვ. 252).

დნენ კვერებს, რომელშიაც ყველს ჩასდებდნენ და მოხარშავდნენ. ერთ-ერთ კვერში ჩუმად ჩაიტანდნენ კაკლის ჩხირს და ვისაც ეს კვერი ერგებოდა, ის იქნებოდა იმ წელიწადს ბედნიერი და დღეგრძელი. მოხარშულ კვერებს ხონჩაზე დააღაგებდნენ და ოჯახის უფროსი დაილოცებოდა, თან იტყოდა: „ვისაც ეკლიანი (კაგლას/ჯოჯობიანი) კვერი ერგოს, იგი იყოს ბედნიერი და დღეგრძელიო“. შემდეგ კვერებს შესვამდნენ. ვისაც ეკლიანი კვერი ერგებოდა, მას უნდა წვეულება მოეწყო და ყველას გამასპინძლებოდა. თუ ის ღარიბი იყო, მაშინ გადაიკიდებდა ხურჯინს და შესაწევარს მოაგროვებდა. ყველანი აძლევდნენ ლობიოს, ნიგოზს, ლომს და სხვა სამარხო საწვავებს, რომლისგან იგი სადილს გამართავდა და მათ უმასპინძლდებოდა.

ხაზოკვარის მეორე დღეს, დიდმარხვის პირველ ორშაბათს, ზუგდიდში აწყობდნენ „ყეინობა“-ს¹. ყეინად აირჩევდნენ ხუმარა კაცს, რომელსაც სასაცილოდ მორთავდნენ. მას თავზე დახურავდნენ მაღალსა და წოპწოპა ქუდს, სახეზე ნილაბი ჰქონდა აფარებული გრძელი წვერ-ულვაშით. ყეინს ეცვა გრძელი ტანისამოსი, უკან კუზი ჰქონდა, ხელში ეჭირა გრძელი ჯოხი და მას ვირზე შესვამდნენ. ვირის კუდი ერთ კაცს ეჭირა, ვირის ლაგამი კი მეორეს და ისე დაჰყავდათ ყეინი. გვერდით ყეინს ჰყავდა თავისი დედოფალი „მოქყუდუ“, რომელიც ქალურად იყო გადაცმული და ისიც ვირზე მჯდარა. ორივეს მხლებლები ახლდნენ თურმე ჯოხებითა და ხმლებით შეიარაღებულები. ყეინს ბიჭები აჯაგრებდნენ და ზურგზე მას სცემდნენ, მაგრამ მათ მხლებლები იგერიებდნენ და ვისაც დაიჭერდნენ, ჯარიმას ახდევინებდნენ. დედოფალსაც ეარშიყებოდნენ ბიჭები და მას უწმაწურ სიტყვებით აზიზლიანებდნენ თურმე. დასასრულს ხალხი ყეინს მივარდებოდა და მას ტანისამოსს შემოაგლეჯდა. გაიმართებოდა სიცილი, მხიარულება და ცეკვა-თამაში.

„თერდობა“ (თევდორობა) ცხენის სალოცავია და მას სამეგრელოში დიდ მარხვის პირველ კვირის შაბათ საღამოს იხდიდნენ. ცხენის პატრონი ამ დღეს აცხობდა ცხენის ქანდაკებას მთელი მისი შეკაზმულობით: უნაგირით, უზანგით, აღვირით და სხვა. აცხობდნენ აგრეთვე ცხენის ჩოჩორიკის ფორმის კვერებს იმდენს, რამდენიც ოჯახში სული იყო. საღამოს ცხენის ქანდაკების და კვერებს ხონჩა-

¹ როგორც აღვნიშნეთ გამოკითხვით დადასტურდა, ყეინობას სამეგრელოში მხოლოდ ზუგდიდში ასრულებდნენ, სხვაგან არ იცოდნენ. ეტყობა თბილისის მიბაძვით მას აწყობდნენ ზუგდიდის მოქალაქეები და თავად-აზნაურული არისტოკრატია.

ზე დააღაგებდნენ, იქვე სავსე ჭიქით ღვინოს მოათავსებდნენ და გარშემო ხონჩას ანთებულ სანთლებს მიაკრავდნენ. ხონჩასთან პირველად მივიდოდა ოჯახის უფროსი მამაკაცი და იგი შეევედრებოდა წმ. თედორეს ცხენების გამრავლებას და მათ დაეკვას ქუროდებისა და ნადირისაგან. შემდეგ იგი ზურგზე ხელებ დაკრეფილი, ჭიხვინითა და წიხლების სროლით დაიხრებოდა ცხენის ქანდაკებაზე, მოკბერდა მისი რომელიმე ნაწილს და ჭიხვინითა და წიხლების ცემით უკანვე გამობრუნდებოდა. მას მიჰყვებოდნენ ოჯახის წევრები და უფროს-უმცროსობის მიხედვით მივიდოდნენ ცხენის ქანდაკებასთან და ჭიხვინითა და წიხლების ცემით იგივე მოქმედებას შესრულებდნენ. ბოლოს ვახშამს გამართავდნენ და ცხენის კვერებს ყველას ჩამოუორიგებდნენ. მეორე დღეს ცხენებს სანთელ-საკმეველს გადაავლებდნენ, დაილოცებოდნენ ცხენების გამრავლებაზე და ამ სანთელ-საკმეველს გაგზავნიდნენ წმ. თედორეს სალოცავში (ეკლესიაში) და მას იქ შესწირავდნენ.

თერლობა დღეს ოჯახის უფროსი აიღებდა კაკალს და ყველა ჭირნახულის ცოტაოდენ თესლს, ეზოში გაიტანდა და იქ დათესავდა. შუაში კაკალს მოათავსებდა, გარშემო კი სხვადასხვა ჭირნახულის თესლს და კარგი ჭირნახულის მოსავალზე დაილოცებოდა. „თერლობას“ ამზადებენ სიმინდის ქუმელს— „ქუმუ“-ს, რომელსაც თაფლში მოხელავდნენ და აკეთებდნენ იმდენ ცალს, რანდენიც ოჯახის წევრი იყო. ცხენებს საზიაროდ „საშულოდ“ უგზავნიდნენ მოკეთებებს, რასაც „სათერლობა“-ს უწოდებდნენ.

ცხენი, როგორც სახედარი ცხოველი, სამეგრელოში ითვლებოდა მნიშვნელოვან საწარმოო ძალად და ამიტომ ცრუ-მორწმუნე გლეხი მიბაძვითი მაგიური¹ ხასიათის რიტუალის შესრულებით ცდილობდა ცხენების მომრავლებას. ცხენიც წარმართულ სამეგრელოში ითვლებოდა ტოტემად და მისი ხორცის ჭამაც ალკრძალული იყო— „ვაშინერსი“.

„ტიანობა“-ს ასრულებდნენ დიდმარხვის პირველ კვირას. გამოაცხობდნენ კერაზე ერთ დიდს ოთხკუთხა მჭადს— „ბაღიდ ჭკიდს“ აგრეთვე შვიდ ცალ პაწია, მრგვალი ფორმის „ზნახარს“ შემდეგ ოჯახის უფროსი მივიდოდა კერასთან, „ბაღიდ მჭადს“ ხელით აბრუნებდა, პაწია „ზნახარებს“ ცეცხლში ჩაჰყრიდა, და რომ დაიწოდა, იტყოდა: „შქვით ტიანობაშ მოზოჯუაშახია შქვით წანაშა უბადო შორიშა ქიგომირაქითია, სიშა ზნახარს კერიაშე ვევივლანთია“

¹ Джемс Фрезер. Магия и религия, Золотая ветвь, вып. 1928 г., стр. 37—62.

შქირენა და ყუმენიშე დამიფართია“ (შვიდი ტიანოშის მობრძანებამდის, შვიდ წელიწადს ყოველი ცუდი შორხ-ვაგვიქარგე; სანამ „ხნახარს“—კვერებს კერიდან არ გამოვიღებთ, მანამდის დაგვიფარე შიმშილისა და წყურვილისაგანო).

„გაძლიკობა“. დიდმარხვის მე-24 დღეს, ოთხშაბათს შოაგროვებდნენ გაზაფხულის პირზე პირველად იმოსულ ნორჩს ბალახებს—ჭინჭარს, ბურცხალეს, მაჭარხეიას და სხვას, მოხარშავდნენ და მხალს დაამზადებდნენ. მასვე მიუმატებდნენ მოხარშულ ლობიოს, მხალსა და ქარხლის წნილს, სხვადასხვა ჭირნახულისაგან გამომცხვარ კვერებს და ყველა ამ საჭმელებს დაალაგებდნენ სახლის შემოსასვლელ კარის თაროზე—„ბუძუზე“. შემდეგ დიასახლისი მივიდოდა თაროსთან, აიღებდა პურისა და მჭადის ლუკმას, დააწყობდა ფხალზე და სახლის ოთხივე კედლისაკენ გადაისროდა და იტყოდა: „ესეც გაძლიკიას კერძი იყოსო“. ხალხის წარმოდგენით, ამ დღეს ოჯახს ესტუმრებოდა „გაძლიკია“, რომელიც მივიდოდა სახლის თაროსთან და დაათვალიერებდა თავის სუფრას. გაძლიკიას სუფრა თუ მოეწონებოდა, იტყოდა: „ვისაც აქვს, მას კიდევ მივმატოსო“. თუ არა და, იგი სუფრის პატრონს დასწყევლიდა თურმე და იტყოდა: „ვისაც არი აქვს, ღმერთმა ნუ მისცესო“.

დიასახლისი ამ დღეს სახლს რომ დაგვიდა, ნაგავს სხვის ეზოში ჩუმად გადაყრიდა—რწყილი ჩვენსას არ იქნებაო.

„გოხარქალითა“ ან „მეშურუბუმეა“-ს აწყობდნენ დიდ ხუთშაბათს და ოჯახში ამ მიზნით აირჩევდნენ „მეშურუბუმეს“, რომელიც უნდა ყოფილიყო უმანკო ქალი. იგი განგებ დამუნჯდებოდა და ხმას არავის გასცემდა. ვახშმის შემდეგ არჩეული ქალი აიღებდა თითისტარს და მასზე მატყლს დაართავდა და ამის შემდეგ იგი ითვლებოდა „მეშურუბუმე“-დ, ე. ი. დადუმებულად. რაც არ უნდა მომხდარიყო, მას ხმას არ ამოაღებინებდნენ. მამლის ყივილისას მეშურუბუმე ჩუმად ადგებოდა, ოჯახის წევრებს ფეხზე მატყლის ძატს შეაბამდა, შემდეგ იგი აიღებდა ქვაბს ან ტაშტს, მას ჯოხით სცემდა და ამით ყველას გამოაღვიძებდა. ოჯახის წევრები ადგებოდნენ, მიეხვეოდნენ მეშურუბუმეს და ცდილობდნენ მისთვის ხმა ამოეღებინათ, მაგრამ ამაოდ და მეშურუბუმე სდუმდა. მეშურუბუმეს ხელში სალამურით და ლარქებით შეუერთდებოდნენ მამაკაცები და დაიწყებოდა თამაშობა, დაკვრა, ხმაური და მხიარული სცენები. მეშურუბუმეს მეთაურობით მთელი ეს პროცესია შემოუვლიდა ეზოს, სახლს, მარანს, ბოსელს და სხვას. ბოლოს მეშურუბუმე აიღებდა თოხს და სახლის სხვენზე ავიდოდა. მისი მოპასუხე კი დაჯდებოდა

კერასთან, ხელში საცხველს აიღებდა და მას სცემდა კერაზე. მე-
შურუბუმე ზევიდან დაიძახებდა:

„მი ცხენი დო მი ბერგია, მი წყირი დო მი ცუდეო“ (სად სხ-
ვენი და სად თოხიო, სად რწყილი და სად სახლეო)

მოპასუხე ამაზე იტყოდა: „წყირი დიხაშ ოთხორადიო“ (წყილი
მიწაში დასამარხიო), თან საცხველს კერაზე სცემდა, ვითომც
რწყილს ხოცავდა. ამას სამჯერ გაიმეორებდნენ და ამით თავდებოდა
რწყილის დაჭერის წესი — „წყირი ში კოფუა“. შემდეგ მეშურუ-
ბუმე თავისი მოპასუხესთან ერთად დაუვლიდა ეზოში მდგარ ხეხილებს
და რომელიც მეწლევე იყო და ყოველ წელს არ ისხამდა, მოუღერდა
ცულს და იტყოდა — „უნდა მოვჭრაო“, მოპასუხე მას ხელს დაუჭერდა
და პირობას აძლევდა, რომ იგი ხეხილი მომავალ წელს მოისხამსო.
მეშურუბუმე შემოუვლიდა აგრეთვე მსხმოიარე ხეხილსაც „გ უხარკა-
ლ უანდუ“, რომ სეტყვამ და ელვამ მას ნაყოფი არ დააყრევინოსო.
შემდეგ მას მატყლის ძაფსაც შემოაკრავდა.

მეშურუბუმე წნელს დაარტყამდა ხარს, რომ მას ხარაბუზა „კვა-
მარზია“ არ მიეკარებაო.

მეშურუბუმეს ოჯახში ყველგან ფეხი უნდა შეედგა, რომ მავნე
სულებსა და ქვეწარმავალს იქ არ გაეჭაქანა. ოჯახის დიასახლისი
ამ დღეს კომშის ხეს ძირში თეთრ ქვებს შემოუშვრივებდა, რომ ის
არ გახმესო. სახლის გარშემო შემოხაზავდა ნახშირის წრეს — ეშმაკი
არ გაგვეკარებაო. მეშურუბუმე საქონელს ხელს გადაუსვამდა — ბუზი
არ მიეკარებაო, კაცსაც ხელს წაუსვამდა — რწყილი არ ეყოლებაო.
დასასრულს მეშურუბუმე ამეტყველდებოდა და ყველას დალოცავდა.
ლამე ბიჭები უკრავდნენ „ოცელია“-ს, რომელსაც აკეთებდნენ კაქ-
ლის ქერქისაგან. იმ ღამეს მელას შვილები ეყოლებაო და ამის სა-
წინააღმდეგოდ წავიდოდნენ მახლობელ ტყეში და აყვირებდნენ ოცე-
ლიას, რომ მელიები დაფრთხნენ და შვილები არ დაყარონო. ამ
დღეს მოხვეტილ ნაცარს ინახავდნენ და თუ ბოსტანში ან ბაღში მავ-
ნებლები გაჩნდებოდა, მაშინ ამ ნაცარს — „შურუბუმე-ტუტა“-ს იქ
მოაყრიდნენ.

„ფუძეშ-ოხვამერი დო თუთაშხა ბედნიერი ანუ ოთუ-
თაშხურე“, შემოკლებით „ოთხაშური“. არის ფუძის სალოცა-
ვი. მას მეგრელები დიდმარხვაში ასრულებდნენ, ახალ მთვარის ორშა-
ბათ საღამოს. დღე აუცილებლად ორშაბათი უნდა ყოფილიყო. ორშა-
ბათ დილასვე შეუდგებოდნენ სახლისა და ეზო-კარმიდამოს დასუფთავე-
ბას. შემდეგ ოჯახის დიასახლისი ხელპირს დაიბანდა და სახლის სხვენზე
ავილოდა. აქ იდგა ხის კოლი ანუ ქვევრი, რომელშიაც ამ დღისათვის

შენახული იყო პურის ფქვილი, ლობიო, ხახვი და სხვა სამარხვო საქმელები. სხვენზე დიასახლისი საოთხაშურო კოდს (სამჯერ მარჯვნივ მოაბრუნებდა და ღმერთს შეევედრებოდა ოჯახის გაამრავლებას და კარგა ყოფნას. შემდეგ კოდიდან ამოაღებდნენ სანთვავებს და სხენიდან ჩამოვიდოდა. კარზე ცეცხლს გააჩაღებდნენ და სახლის დიასახლისი შეუდგებოდა კვერების გამოცხობას. რამდენიც ოჯახში წევრი იყო, იმდენს ორ-ორ კვერს აცხობდნენ, ერთი კვერი ცხებოდა მოგრძო ფორმისა, მეორე კი მრგვალი. აცხობდნენ აგრეთვე თხუნელისა და ქორის გამოსახულების ორს კვერს. კერაზე გამოაცხობდნენ ფეტვის ერთ დიდ მქადსაც. სალამო ჟამს ამ კვერებს ჩაალაგებდნენ კალათში და სახლის კერასთან მისდგამდნენ. გამოჩნდებოდა თუ არა ახალი მთვარე და ვარსკვლავები, ოჯახის წევრები კარში გავიდოდნენ. მამასახლისი კი სახლში რჩებოდა, კარებს მიხურავდა, სანთლებს აანთებდა, კერასთან დაიჩოქებდა, კალათას ხელით აბრუნებდა და დაილოცებოდა:

თუთაში ჯღვერი ¹, სქანი ბედნიერი დუდს უხვამანქი ჩქიმი ქომონჯი დო სკუაშ სასინთელოთ, ფუძე-ნერჩი ² ქომითხილე. ირი ჭირიშე, ფათარაკიშე, სინჩხეშე, ჩხურუშე, უბადო შეხვამილაფაშე სიქოვთხილე. თუთაშა ბედნიერი, ჩქიმი სკი გააბრალი, წი მუდა კოჩიდუნი იდა ჟირი კვერით გიხვამანქი, წანას მაჟირა თეზუმა ორდასინითეში გაბრალი ჩქიმი ქუდეს, კოჩი დო ოსური.

მთვარე წინამძლოლო, შენს ბედნიერ თავს ვლოცულომ ჩემი ქმრისა და შვილის სასიმრთელოდ. ფუძე-ნერჩი დამიცავი ყოველი ჭირისაგან, ფათერაკისაგან, სიცხისაგან, სიცვიისაგან, ცუდის შეხვედრისაგან შენ დაგვიცავი. ორშაბათ ბედნიერო, ჩემი ძე (ვაჟი) გაამრავლე, წელს რამდენი კაცი იყო, იმდენი ორი კვერით გილოცავ, ვაისად ორ ამოდენად გაამრავლე ჩემს სახლში კაცი და ქალიო.

ლოცვის დასასრულს დიასახლისი კარს გააღებდა და კარში მყოფ ოჯახის წევრებს დაუძახებდა. თვითეულ მათგანს ხელში ეჭირა ბალახიანი ბელტი და სახლში შემოდგამდა ფეხს თუ არა, მაშინვე ბელტს კედელს ესროდა და დაილოცებოდა:

¹ სიტყვა „ჯღვერი“ ნიშნავს მეთაურს, წინამძლოლს. მაგალითად, იტყვიან ოგაფაში ჯღვერი, ვ. ი. ვინუ წინ მიუძღვის ხარებს ხენის დროს; Н. К и п ш и д з е, Грам. минирельского языка, СПб. 1914 г., გვ. 417

² სიტყვა „ნერჩი“ ეწოდება იმ ადგილს, რომელზედაც სახლი დგას და ნიშნავს ფუძეს. შესაძლებელია ნერჩი ფუძის ანგელოზის სახელიც იყოს (იხ. Н. К и п ш и д з е, იქვე, გვ. 288)

„ღმერთო და თუთაშხა ბედნიერო, ამ ბელტის ბალახის რაოდენობით გაამრავლე ამ ოჯახში ადამიანი და საქონელი“.

ქორის გამოსახულების კვერს უმცროს ვაჟს მისცემდნენ და იგი ამ კვერით სახლს გარშემო შემოურბენდა და გაეძახებოდა: „ღმერთო, დაიცავი ჩვენი ოჯახი ყველა მტაცებელ ფრინველებსგან“¹. ეს კვერი მარტო მას უნდა შეეჭამა.

თხუნელას გამოსახულების კვერს გოგოს მისცემდნენ, ისიც კვერით ხელში ეზოს შემოურბენდა და ვაიძახოდა: „ა ფ უ ლ უ დ ო ფ უ ლ უ წვერი ა უ კ უ და უ კ უ წვერი ო“. ის კვერს იქვე შესჭამდა. დასასრულს ვახშმად დასხდებოდნენ და სათითაოდ ყველას ჩამოურიგებდნენ საოთხშაურს ორ-ორ კვერს. მეორე დღეს, სამშაბათ დილას, ფეტვის მჭადს დასდებდნენ ტაბაკზე. უფროსი მას ატრიალებდა და თან დაილოცებოდა ოჯახის გამრავლება-ბედნიერებაზე. შემდეგ ამ მჭადსაც ოჯახის წევრებს გაუნაწილებდნენ.

საზოგადოდ „თუთაშხა“-ს (ორშაბათს) მეგრელები განსაკუთრებული პატივით იცავენ. ამ დღეს არ შეიძლებოდა („ვაშინერსია“) მოგზაურობა და ოჯახიდან სხვაგან არ წავიდოდნენ. არაფერსაც არ გასცემდნენ, — ხელი გადაყვებოდა. ორშაბათს არ შეიძლებოდა თავის დაბანა, — ძმა მოუკვდებოდა, არც ტირილი და მიცვალებულის დასაფლავება, — ჩქარა ოჯახის სხვა წევრიც მოკვდებოდა. ამ დღეს არ დაიწყებდნენ, რადგანაც ყველა მალე ასრულდებოდა და სხვა.

„ს ა ღ მ თ ო -ს ა ო ხ ო რ ო“¹ სახლის სალოცავია და მას მეგრელები ასრულებდნენ აღდგომა დღეს. ამ სალოცავს თავისი ქვეერი — „ლაგვანი“ ჰქონდა მიჩენილი². ოჯახის უფროსი აღდგომა დღეს ამ ქვეე-

¹ სიტყვა „ს ა ო ხ ო რ ო“ ნიშნავს სამოსახლო ადგილს, მიწას (იხ. Н. К и п-шидзе, Грам. мингрельского яз., გვ. 295)

² „ლაგვანი“ სახედასე ქვეერია, რომელსაც მეგრელები „ოხვამერს“ (სალოცავს) უწოდებდნენ. ეს ქვეერები ჩაფლული იყო მარანში, რომელიც აქ ასრულებდა სამლოცველოს (ეკლესიის) როლს. წინათ, როდესაც სამეგრელოში ეზი მრავლობდა ოხვამერის ამ ქვეერებში ღვინოს ასხამდნენ და ისე ინახავდნენ. სალოცავი ქვეერების მოვლა და მეთვალყურეობა ოჯახის უფროს ევალებოდა. ოჯახის ვაჟის დროს ძველად ოხვამერი ქვეერები ხელუხლებლად რჩებოდა და ძმათა შვილებს შორის საერთო საკუთრებად ითვლებოდა. შემდეგში კი ამ ქვეერებსაც იყოფდნენ, მხოლოდ „საღმთო-საოხრო“-ს ქვეერი მაინც საძმოდ რჩებოდა დღე და ფუძეში, სადაც განაგარი მოძმენი წელიწადში ერთხელ, აღდგომა დღეს, თავს მოიყრიდნენ და საერთო ხარჯით საღმრთოს გადაიხდიდნენ.

რის თავზე დაჰკლავდა ბატკანს ან გოქს. აცხობდნენ ყველისა და კვერცხის პურის კვერებს. ოჯახის უფროსი დილიდანვე მარბულობდა, წყალს არ დაღუვდა და არც თამბაქოს მოწევა. ის ამასთანავე ოჯახში სიმშვიდეს იცავდა და ყოველგვარ უსიამოვნებას გაუბრძოდა. შუადღისას ხონჩაზე დააწყობდნენ ღორის გულ-ღვიძლს, მამლის თავს, კვერებს, საზედაზე ღვინოს და ოჯახის მამასახლისი მას წაიღებდა მარანში, დასდგამდა საღმრთო საოხროს ქვევრის თავზე. იქვე მოიყვანდა ვაჭიშვილებს და ყველანი დაიჩოქებდნენ ქვევრთან. ოჯახის უფროსი ასე დაილოცებოდა:

„ღლაბი ყაშხა ბედნიერი დო შვენიერი, ვიხვამანქ ჩქიმი საკუალეფიში საჯგიროთი, სი დეფარი ტირიმე და ფათარაკიშე. ღორონთი პატონი, ამ დლაშ ხვამა სი გომიტობინე ჩილამო სკუალამო, მონწია ბრელი ქუმიჯონი, საქონედი, გაბრაი, კოჩი გაბედნიერი და ჩქიმი საოხროს ქიგმორჩინე.

ღლის კვირა ბედნიერო და მშვენიერო, ელოცულობ ჩემი შეილების კარგათ ყოფნისათვის, შენ დაიცავი ქირისა და ფათერაკისაგან. ღმერთო ბატონო, დღეის ლოცვა შენ შემარგე ცოლ-შვილიანად, მოსავეალი ბევრი მოიყვანე, საქონელი გაამრავლე. კაცი გაბედნიერე და ჩემს სამოსახლოზე დამაბერეო.

ლოცვის დასასრულს ის ქვევრს თავს მოხდიდა, ღვინო იდგა, ხაბით ამოიღებდა, დაილოცებოდა და შესვამდა, თუ არა და ცარიელ ქვევრში საზედაზედ ღვინოს ქიქით ჩაასხამდა. ერთს კვერსა და მსხვერპლის გულ-ღვიძლს იქვე შესჭამდნენ და ხონჩიანად სახლში დაბრუნდებოდნენ. ზოგან კვერის გულსა და ყველს ერთად დაასორსოლავებდნენ და ამ პატარა გუნდებს ზურგს უკან გადაისროდნენ: „ღმერთო, მას გააყოლე ჩემი ოჯახის ფათერაკი და ჩემ მიერ მისი მოძებნამდე ოჯახს სიავე ააშორეო“.

ბოსლობა სამეგრელოში ნაიდგომევის პირველ კვირის ხუთშაბათს იცოდნენ. ამ დღეს შინაურ საქონელზე ორ-ორი კვერს აცხობდნენ. კვერზე იყო ამა თუ იმ ცხოველის გამოსახულების რაიმე ნიშანი. საღამო ყამს ოჯახის უფროსი ამ გამომცხვარ კვერებს ხონჩაზე დააწყობდა და ბოსელში შევიდოდა. აქ ხონჩას დასდგამდა და ღმერთს შეევედრებოდა საქონლის გამრავლებაზე და იტყოდა — რამდენი ბალანიც ჩემს საქონელს ასხია, იმდენი საქონელი მომეციო. შემდეგ საქონელს სათითაოდ ხელს გადაუსვამდა და კვერსაც შეაჭმევდა.

„საოცოდინარო“ მეტად საპატიო სალოცავად ითვლებოდა. მას ჰქონდა საკუთარი ქვევრი, რომელსაც არჩევენ არ უნდა მიჰკარებოდა. საოცოდინაროს ასრულებდნენ ნააღდგომებს, დღე დარიცხვი მას განსაზღვრული არ ჰქონდა. არჩევანი ოჯახის უფროსი მამაკაცზე იყო დამოკიდებული. საოცოდინაროს ერთ-ერთი წელიწადს გოჭით ან ბატკნით იხდიდნენ, მეორე წელს კი თევზით. ამასთანავე უნდა დაეკლათ მამალი ზედ ქვევრის თავზე ისე, რომ მამლის სისხლი შივ ქვევრში ჩასულიყო. აცხოვდნენ აგრეთვე ყველიან კვერებსაც. დილით ოჯახის უფროსი დიასახლისი გამომცხვარ კვერებს წაიღებდა მუხის ხესთან, დაიჩოქებდა იქ და დაილოცებოდა: „იცი და არ იცი, სძალო მადლო, გთხოვთ, თუ რამე შევცოდე და დავაშავე, ჩემი უცოდინარობით შეგვაძლებიო შენი ლოცვაო“ (ამას ქართულად წარმოსთქვამდა). ლოცვის დასასრულს კვერს იქვე მარტო შესქამდა და იგი სახლში გამობრუნდებოდა. იმავე დღეს, შუადღისას ოჯახის უფროსი მამაკაცი ხონჩაზე დაილაგებდა შემწვარ გოჭს, მამლის თავს, ყველიან კვერებს, საკმეველს, მიაკრავდა ანთებულ სანთლებს და მიიტანდა საოცოდინაროს ქვევრთან. თვითონ იქვე დაიჩოქებდა, ხონჩას მარჯვნივ ატრიალებდა და თან ღმერთს შეევედრებოდა—მიუტეოს მას ყოველი შეცდომანი მისი უვიცობით ჩადენილი და მისი ოჯახი დაიფაროს ყოველგვარი ბოროტებისაგან. შემდეგ ქვევრს ახდიდა და ღვინოს ხაპით ამოიღებდა, დაილოცებოდა და შესვამდა. საკმეველს ნაკვერჩხალზე დასწვავდა, ცოტას დანაყრდებოდა და ხონჩიანად ბრუნდებოდა სახლში, სადაც სუფრას გაშლიდნენ და სადილობდნენ. ხონჩაზე დალაგებულ სანთეაგეს რძლებს არ ატმევდნენ, ოჯახში დაბადებულებს კი შეეძლოთ მისი მირთმევა.

ჯგერაგუნა¹ ფუტკრის სალოცავია და მას ასრულებდნენ ამაღლებას. ამ დღეს დიასახლისი აცხოვდა „ყვარაბინა“ კვერებს, რომლებსაც ამზადებდნენ წმინდა პურისაგან. მჭადის ფქვილის კვერები არ შეიძლებოდა, რადგანაც ხალხის რწმენით ფუტკარი მჭადივით ფიჭას გააკეთებს და თაფლიც ცუდი და უკემური იქნებაო. გამომცხვარ კვერებს კერის თავთან მიიტანდნენ, სანთლებს აანთებდნენ და იტყოდნენ:

¹ ჯგერაგუნა შესდგება ჯგერ-აგუნასაგან, რაიც ნიშნავს წმ. აგუნას. ჯგერ, ჯგვირაგ, გგვე და სხვა ნიშნავს წმინდანს, აგრეთვე გიორგის (იხ. მ ა კ ა ლ ა თ ი ა, ჯგვე-მისარწმუნის კულტი საქართველოში, გვ. 19—20). აგუნა გურულ-ძეგრულ მითოლოგიაში ღვთაების სახელია.

„ჯგერ-ავუგნა სკანი სახელი ხე-
მილი, ჩქიმი სკალეფი გამიშხუნე,
ბრელი ქომიყია, ჯგირ თოფური
გაკეთებაფე, მაენე ალიან-ჩა-
ლიან შორიშა ქომირაყი, თენა
ჩქიმი სისარგებლო ქოყია.

ჯგერ-ავუნა, შენი სახელი დალო-
ცილი, ჩემი სკები გამიმრავლე,
ბერი მომეცი, კარგი თაფლი გაა-
კეთებინე, მაენე ქებურუტე-სია-
ვე შორს გაუტრეფე ეს ჭემო სასა-
რგებლოდ გახადეო.

კვერებს იქვე შესჰამდნენ. ამ დღეს დაკლავდნენ ციკანსაც და მას
შესწირავდნენ ჯგერავუნას და სთხოვდნენ ფუტკრის გამრავლებას
და კარგი თაფლის მოსაგავსს.

„გინორჩქილაფა“ სამეგრელოში იცოდნენ ელიობის წინა დღეს
19 ივლისს (ძვ. სტ.). რამდენიმე ქალი და კაცი ღამე ჩუმად გაიპა-
რებოდნენ საღმე შორს და იქ მალლობ ადგილზე დასხდებოდნენ, ხმა-
სა და კრინტს არ დასძრავდნენ და განაბულები სმენად იყვნენ გადაქ-
ცეულნი. თუ რომელიმე ოჯახიდან მათ შეშის ჭრა მოესმოდათ,
იქ მამაკაცი იმ წლის განმავლობაში უნდა მომკვდარიყო; თუ ლო-
შის ცეხვა მოესმოდათ, მაშინ ქალი მოკვდებოდა, რამდენჯერ დაკ-
რავდა საცეხველას იმდენ წლის შემდეგო.

„ეაობა“-ს ასრულებდნენ „ქეჭეთობის“ მეორე დღეს — 20 მკათათ-
ვეს. ხალხის წარმოდგენით ეს დღე იყო აფსულებისა და კუდიანების დღე-
სასწაული. ამ დღეს კუდიანები იკრიბებოდნენ ტაბაკონას მთაზე
(მარტვილის მიხლობლად მდებარე მალალი მთაა), სადაც ისინი მიემ-
გზავრებოდნენ საწინახელებით, რომელშიც თეთრი მგლები იყო შებ-
მულიო. ზოგი კუდიანი დედაკაცი თეთრ მგელზე შეჯდებოდა თურმე
და ხელში თითის ტარით ტაბაკონასაკენ გაემგზავრებოდაო. ტაბა-
კონაზე ელიობა ღამეს კუდიანები დიდის მოლხენით დროს ატარე-
ბდნენ, აქვე ბჭობდნენ ადამიანების ბედ-იღბალზე და ბოროტ გეგმებს
იმუშაებდნენო. მათგან თავდაცვის მიზნით ოჯახებში აკეთებდნენ თაფ-
ლის სანთლის პაწია ჯვრებს და მას მიაკრავდნენ ოჯახის კურკელს,
საქონელს და ადამიანებს შემდეგი სიტყვებით: „ჯვარი აქა, ჯვარი
აქა, შენი სვი და შენი ქამე, ამას (დაასახელებენ) ჯვარი დაუწერე,
ფუი ურისა“-ო (ამას ქართულად ამბობდნენ). კუდიანების მო-
ჯადოებისაგან ყანებიც რომ დაიფარონ, ასეთივე ჯვარიან ჯოხებს
ყანაში დაარქობდნენ. ნივთებსა და ტანისამოსს ყუთებში ჩაკეტავ-
დნენ, რადგანაც ხალხის რწმენით იმ ღამეს კუდიანები სახლებში შეი-
პარებოდნენ და თუ ვინმეს ტანისამოსს იპოვნიდნენ, მაშინვე ამოჭრი-
დნენ და ამ ნაჭერს პატრონის მოსაჯადოებლად თან წაიღებდნენო.

ამის გამო ოჯახის უფროსები ელიობა ღამეს ფხიზლობდნენ, გაუქრობელი სანთელი ენთო, რომ კუდიანები სახლში არ შესულიყვნენ.

ხალხს ეს კუდიანები წარმოდგენილი ჰყავდათ ხხვადასხვა ცხოველების სახით, უმეტესად კი კატის სახით. თუ ელიობა ღამეს სახლში შავი კატა შემოდგებოდა, მაშინვე დაიჭერდნენ მას, სჭიმდნენ უწყალოდ, ცხვირ-პირს ცეცხლზე შეუტრუსავდნენ და შემდეგ კი კატას კარში გაავლებდნენ. სოფლის ახალგაზრდობა ამ ღამეს არ იძინებდა, ეშინოდათ მოჯადოების, შეიკრიბებოდნენ სოფლის მოედანზე და დროს ცეკვა-თამაშობაში ატარებდნენ. იქვე ანთებდნენ ცეცხლის კოცონს, ზედ ხტებოდნენ და გაიძახოდნენ: „აღული კუდიანებსაო“. ელიობის მეორე დღეს ოჯახში გამოაცხოებდნენ მოზრდილ ხაჭაპურს, ხონჩაზე დასდებდნენ მას და ზედ ანთებულ სანთლებს მიიკრავდნენ. ამ ხაჭაპურიან ხონჩას კერის ცეცხლთან მიიტანდნენ, დიასახლისი ამ ხონჩის ქვეშ ნამგალს სამჯერ გამოატარებდა და იტყოდა:

წმ. ეგია სი ქოვთხილე დაჩხირიშე, წმ. ილია, შენ დაგვიფარე ცეც-
მარცხიშე დო ზიანიშე, სი ნიმეჩა ხლისაგან, მარცხისაგან და ზია-
ათეში იშე დაჩხირს ძალას. ნისაგან. შენ ნუ მიცემ ამასე ზე-
ვით ცეცხლს ძალასო.

„ეინი ში ხეამა“. ეინიშის¹. ლოცულობდნენ ივლისში, კვირა დღეს. დაკლავდნენ ციკანს სადმე სახლიდან მოშორებით და იქვე მოხარშავდნენ. აცხობდნენ კვერებსაც და ეინიშის შეევედრებოდნენ საქონლისა და ადამიანის მფარველობასა და გამრავლებას. ვისაც დათქმული ჰქონდა „ეინიშის ხეამა“, მას წმ. გიორგის ეკლესიაში შესაწირავედ მიჰქონდა რკინის ორი კაპიანი ბოძალი, რომ მის ოჯახს მეხი არ დასცემოდა. ამ ბოძალს შეუკვეთავდნენ მკედელს და სანთელ-საკმეველით მიჰქონდათ წმ. გიორგის ხატში: ილორში, ჯეგეთაში, სოფ. ხეთაში და სხვა ძლიერ წმ. გიორგის ეკლესიაში. თუ ადამიანი ეინიშის მიზეზით „ბრალით“ ავით გახდებოდა, მას წაიყვანდნენ ილორის წმ. გიორგის ხატში. შესაწირში მიჰქონდათ ავადმყოფის სიგრძის სანთელი და ვერცხლის ძაფი (წვრილი მავთული). ეინიშით დაავადებულ ადამიანს ბნედიანის ნიშნები ჰქონდა თურმე, იგი ბორგავდა და ზოგჯერ ადამიანსაც ერჩოდაო. ისეთ ავადმყოფს მიიყვანდნენ ილორში და შესთხოვდნენ „ეინიშს“¹ მის განკურნებას.

„ჯაშქეჩერი“². ამ რიტუალს ასრულებდნენ სამურზაყანოში მარიამობას 15 აგვისტოს, როდესაც ყურძენი და ხილი მწიფდებოდა.

¹ სიტყვა „ეინიში“ ნიშნავს ზემთარეს, ზეციერს.

² ილორში ამბობენ „ჯაშქეჩია“.

აქაური ვაზი საერთოდ მალღარია და რომ ხილისა და ყურძნის მკრეფავი ხიდან არ ჩამოვარდეს, ასრულებდნენ ასეთ წესს: მარიამობა დღეს ოჯახში გამოაცხობდნენ იმდენ კვერს, რამდენიც იყო ოჯახის წევრი. ყველანი აიღებდნენ სათითაოდ თავიანთ კვერებს, მივიდოდნენ დანიშნულ ხესთან, რომელზედაც ვაზი იყო მარჯვენი, მას მარჯვენა ფეხს შიადგამდნენ, ქვეშ კვერს გამოატარებდნენ და დაილოცებოდნენ:

„ღღარ მარაშონაში მოზოჯუა, სქანი ტიბინი ქომუჩი სი, სოთ იშველათი, ხუმელა გამილადირი, ჯეროლ გამგარ, გურ გამგარ, სქან ტიბინი ქომუჩი“.

დღეს მარიობის მობრძანება, შენი წყალობა შომეცი მე. სადაც ავიდე, ხმელი გამინედლე, ნედლი გაამაგრე, ძარღვი გამიმაგრე, გული გამიმაგრე, შენი წყალობა შომეციო“.

დასასრულს კვერს მკერდზე მიიკრავდნენ და შემდეგ იქვე შესჭამდნენ.

„შქვითული“ იცოდნენ ჭირნახულის აღებისა და დაბინაების შემდეგ, ოქტომბრის ბოლო რიცხვებში, ორშაბათ დღეს. ამ დღეს დაპკლავდნენ შვიდ სულ სხვადასხვა ცხოველს და აქედან არის წარმომდგარი მისი სახელწოდება—შქვითულიც, რაიც ნიშნავს შვიდეულს. შქვითულში უნდა დაეკლათ: გოჭი, ბატკანი, ხბო, მიძალი, იხვი, ციკანი და თევზი. აგრეთვე აცხობდნენ პურის, ფეტვის და სიმინდის კვერებს. ოჯახში დაიწვევდნენ მოკეთეებს. სადილის წინ ყველა მაშაქაცები ოჯახის უფროსის წინამძღოლობით მივიდოდნენ შქვითულის ქვევრთან და იქ დაიჩოქებდნენ. იქვე დასდებდნენ ხონჩას, რომელზედაც ელაგა კვერები და დაკლულ ცხოველების გულ-ღვიძლი და თავები. ოჯახის უფროსი ქვევრის თავს შიაკრავდა ანთებულ სანთლებს და სამადლობელო ლოცვას წარმოსთქვამდა კარგი და დოვლათიანი მოსავლისათვის. სთხოვდა ღვთაებას ოჯახის კეთილდღეობას და მფარველობას. იქ დამსწრენი საკმეველს თავზე შემოაგლებდნენ და მას ნაკვერცხალზე დასწვავდნენ. დასასრულს შქვითულის ქვევრს თავს მოხდიდნენ, დანაყრდებოდნენ და ყველანი ბოუნდებოდნენ ოჯახში, სადაც გაიმართებოდა სადილი.

„საჯგეგო“-ს ასრულებდნენ შემოდგომაზე და მას მიუჩენდნენ ერთ ძროხას. როდესაც ეს ძროხა პირველ სახარე-ხბოს მოიგებდა იმის ჯეგეს (წმ. გიორგის) შესწირავდნენ. დანიშნულ დღეს ამ ხბოს დაპკლავდნენ და გამოაცხობდნენ აგრეთვე ყველიან კვერებს. საკლავის თავს და მის გულ-ღვიძლს, ხაჭაპურის კვერებს და ლავაშებს ხონჩაზე დაა-

ლაგებდნენ, გარშემო ხონჩას მიაკრავდნენ ანთებულ სანთლებს და ოჯახის უფროსი ასე დაილოცებოდა: „წმ. გიორგი ჯეგე, სქანი ტიბინი სი ქომუჩი, ჩილი და სკუა გამიბრალი, ქოვთხილე ირი ფათარაკიშე. ჯეგე, ოთალუ სქანი ტიბინი სი ქომუჩი, სქანდა მა დუღ მათონიჭოფუ დო სქანი სახელი ხვამირი“ და სხვა (წმ. გიორგი ჯეგე, შენი წყალობა მომეცი, ცოლი და შვილი გამიბრავლე, დამიფარე ყოველივე ფათარაკისაგან. ჯეგე, მოგვანიჭე მრავალი წყალობა, მეყავ მფარველი და სხვა).

„სან წკელო“-ს იხდიდნენ შემოდგომით. ამ სალოცავს ქვევრი ჰქონდა მარანში ჩათლული. ლოცვის დღეს აცხობდნენ ლავაშის ფორმის პურს, აანთებდნენ სანთლებს. ოჯახის უფროსი ქვევრის თავთან მუხლს მოიყრიდა და ასე დაილოცებოდა: „მარდიან მანცხვარ წკნელ, სქანი ტიბინი სი ქომუჩი მა (იტყვის სახელს), ჩქიმ მოთასი დო გამნაჭყამს“-ო (მადლიანო მაცხოვარო წკნელ, შენი წყალობა მომეცი, მე, ჩემს შვილის შვილს და შთამომავალსო).

„სახეხუჯო“ ხელ-მხარის სალოცავია და მას 31 დეკემბერს ასრულებდნენ.

ამ დღეს ოჯახის თვითეულ წევრზე აცხობდნენ ორ-ორ კვერს და თითო კვერცხს, რომელსაც დაალაგებდნენ ხონჩაზე და კერის პირას დასდგამდნენ.

პირველად კერასთან მიდიოდა ოჯახის უფროსი, ის ხონჩას მარჯვნივ მოატრიალებდა და დაილოცებოდა:

„ხეხუჯი ბედნიერი დო მშვენიერი ჩქიმი ხე დო ხუჯიშ ნაქიბინათ ჩქიმი გური გაახარი, ჩქიმი ხე დო ხუჯიშ ჯგირობუას სი ქიგმორჩინე. ხეში ტახა, ხუჯიშ კუა მა დო ჩქიმ ჩილი დო სკუას შორიშა ქიგომირაყითი“.

„ხელ-მხარი ბედნიერი და მშვენიერი, ჩემი ხელისა და მხარის ნაქნართ ჩემი გული გაახარე, ჩემი ხელი და მხარის ჯანმრთელობით შენ დამაბერე. ხელის ტეხვა, მხარის ტკივილი მე და ჩემ ცოლს და შვილს შორს გაგვიქარვეო“.

უფროსის შემდეგ ოჯახის დანარჩენი წევრები რიგით მივიდოდნენ ხონჩასთან, გაიმეორებდნენ იმავე ლოცვას და თავიანთ კვერსა და კვერცხს იქვე შესჭამდნენ.

ხეხუჯობას განსაკუთრებით ასრულებდნენ მჭედლები და იმ ღამეს მჭედლები იხდიდნენ „ოქკადირეშიშ ოხვაშერს“ (სამჭედლოს ლოცვას). ხეხუჯობას მჭედლის ოჯახში დაჰკლავდნენ გოქს და გამოა-

ცხოვდნენ კვერებს. სალამოს ამას ხონჩიზე დაილაგებდნენ, იქვე დასდებდნენ სამკედლოს იარაღებს: ქურას, კვერს, გაზს და სხვა ხელსაწყო იარაღებს. ამ ხონჩას მკედელი შეიტანდა მარანში, სადღაც სამკედლოს ქვევრი იყო ჩაფლული, თუ არადა სამკედლოზე წაიდებდა. ქვევრთან მას წაყვებოდნენ მხოლოდ მამაკაცები, დედები კი სახლში რჩებოდა და იქ ცალკე ლოცულობდა კვერებითა და სანთლებით. მას იმდენი სანთელი უნდა ჰქონოდა, რამდენიც ოჯახიდან გამოთხოვილი ქალი იყო, თუ ოჯახიდან გამოთხოვილი ქალი ახლოს იყო, იგი თვითონვე გამოგზავნიდა კვერსა და სანთელს, თუ არა და მის წილ სანთელსა და კვერს ოჯახში დაამზადებდნენ.

მკედელი დაიჩოქებდა ქვევრთან და ასე დაილოცებოდა:

„სუმოშ სუმონეჩ სუმ ხელუაშ გორჩქინუ წმ. სოლომონ მარდიანი, სქანი ტიბინი სი ქომურითი ჩქიმ ბაბუშ გიმნარყის, მოთას, სკუას დო ოჯახიშ მედგუმუს. სქან მოხვეწე ვორეთ ამდლა, ჩილაჭირ ვორეთ დო მემიტეთ, წმ. სოლომონ სქანი სახელი ხვამილი, ბედნიერი ხვამა ქომიცი“ და სხვა.

„სამას სამოცდა სამი ხელობის გამჩენო წმ. სოლომონ მადლიანო! შენი წყალობა მოგვეციოთ ჩემ ბაბუის შთამომავალს, შეილსა, შეილის-შეილს და ოჯახის მიმდგომს. შენი მხვეწარი ვართ დღეს, შემცოდარი ვართ და გვაპატიე, წმ. სოლომონ, შენი სახელი დალოცვილი, ბედნიერი ლოცვა მოგვმადლე და სხვა.

ლოცვის დასასრულს ხელის მუკებს შეპკრაფდნენ და ერთმანეთზე დააწყობდნენ. ხედ მკედელი შეკრულ მუკას დაადებდა და შიგ წყალს ან ღვინოს ჩაასხამდნენ. სითხე მუკებში მილივით გავიდოდა ძირს და უფროსი იტყოდა: „წმ. სოლომონქ წყარიშო მიდეჟონას ჩქინი საქმე“-ო (წმ. სოლომონმა წყალივით წაიყვანოს ჩვენი საქმეო). მკედელი ქურაზე კვერს დაპკრავდა და იტყოდა: „შენი წყალობა მოგვეციო, წმ. სოლომონ“.

სამკედლოს ძველ სამეგრელოში ერთგვარის პატივცემით ეკიდებოდნენ. ფიცი და ხატზე გადაცემა იცოდნენ სამკედლოში. როდესაც მკედლის ოჯახში ვაჟი დაიბადებოდა, სამკედლოს სწირავდნენ ციკანს და შესთხოვდნენ ვაჟის გაზრდასა და მკედლობაში დახელოვნებას. ხალხის რწმენით, ვინც ამ წესს არ შეასრულებდა, იმ ოჯახში დაბადებული ბავშვი იქნებოდა ბეჩავი და ავადმყოფი. ასეთ ბავშვს მუცელი ებერებოდა და უფერული იყო. ამიტომ ვაჟი რომ დაიბადებოდა, სამკედლოს სწირავდნენ მამალ ციკანს, ქალის დაბადებისას კი „ხოზო-კვარს“ (ყველიან კვერს). ოჯახიდან გამოთხოვილ ქალს ვაჟი რომ შეეძინებოდა, იმას მამის სახლში უნდა გამოეგზავნა მამალი ციკანი. ქალი თუ ეყოლებოდა, „ხოზო კვარს“ აგზავნიდა.

ასეთი იყო მეგრული წარმართული წესების ძველი კალენდარი. მაგრამ ამასთანავე არსებობდა აგრეთვე ისეთი რიტუალური წესებიც, რომელსაც არ ჰქონდა განსაზღვრული დრო და რიცხვი და ეს წესები სრულდება ამა თუ იმ მოვლენებთან დაკავშირებით: როგორც მაგალითად, ადამიანის ჯანმრთელობა, შინაურის საქონლის გამრავლება, ჭირნახულის დოვლათიანობა და სხვა.

ადამიანის ჯანმრთელობასთან დაკავშირებული იყო „ოდუდია სამგარიო“¹, რომელსაც ოჯახის უფროსი თავის სასიმრთელოდ იხდიდა. ამ სალოცავს ასრულებდნენ ზამთარში დეკემბრის ან იანვრის ერთ რომელიმე დღეს და აცხობდნენ ოთხ ყველიან კვერს, დაჰკლავდნენ აგრეთვე გოჭსა და მამალს. ყველა ამას ხონჩაზე დააღვებდნენ, მიაკრავდნენ ანთებულ სანთლებსაც და ოჯახის უფროსი მამაკაცი თავისი უფროსი ვაჟის თანხლებით ხონჩას „ოდუდია სამგარიოს ლავგანთან“ მიიტანდა. ორივენი იქვე დაიჩოქებდნენ. უფროსი ხონჩას მარჯვნივ სამჯერ მოაბრუნებდა და დაილოცებოდა, რომ ღმერთმა მას მისცეს ჯანსაღობა, დაიფაროს ყოველგვარ სენისა და ცუდი შემთხვევისაგან. შემდეგ ქვევრს თავს ახდიდა და შიგ საზედაშედ ღვინოს ჩაასხამდა. სანთელსა და საკმეველს თავზე შემოივლებდნენ და ნაკვერჩხალზე დასწვავდნენ. ერთს კვერს, მამლის თავსა და გოჭის გულ-ღვიძლს იქვე შესკამდნენ და შემდეგ ხონჩიანად ბრუნდებოდნენ სახლში, სუფრას გაშლიდნენ და ოჯახის უფროსს დალოცავდნენ.

„სადაბადო“ ქალის სალოცავი ქვევრი იყო, რომელიც ცალკე ემარხა მიწაში ოჯახის „ოხვამერი“-ს ცოტათი მოშორებით. სადაბადოს იხდიდა ოჯახის დიასახლისი და ამისათვის ის დააყენებდა ძროხას და როცა სახარე ხბოს მოიგებდა, დაჰკლავდა მას და სადაბადოს ილოცებდა, შესთხოვდა ღმერთს ჯანმრთელობას და ქმარ-შვილების ბედნიერ ცხოვრებას. თუ ძროხა ფურს მოიგებდა, მაშინ იგი სადაბადოს ილოცებდა კვერებით, ფურს კი საძროხედ გაუშვებდა. როდესაც „სადაბადო“ ძროხა დაბერდებოდა, მას დაჰკლავდნენ, სამაგიეროდ მის ფურს დააყენებდნენ „სადაბადოდ“.

„თემიშხეაშა“ იცოდნენ წელიწადში ერთხელ რომელიმე დღესასწაულთან დაკავშირებით. ამ დღეს მოგვარეები საერთო ხარ-

¹ სიტყვა „ოდუდი“ ნიშნავს თავს. „სამგარიო“ კი შემოკლებულია და ნიშნავს სამიქელგაბრიოს, „ოდუდია სამგარიო“ — თავის ჯანსაღობაზე ლოცვას, თუ ვაჟს პატარაობიდან რაიმე ცუდი სენი ანუ ავზნე დაჰყვებოდა, მშობლები მას „ოდუდია სამგარიო“-ს დაუწესებდნენ და ამისათვის „სამგარიო“ ქვევრსაც მიუჩენდნენ.

ჯით დაჰკლავდნენ ზვარაკს და შეიკრიბებოდნენ სოფლის მოედანზე, სადაც ოჯახებს მიჰქონდა სანთელ-საკმეველი. აქ ყველანი დაიჩოქებდნენ, თემის უხუცესი წევრი მათ სანთლებს ჩამოართმევდა და ამ სანთლებს ერთად შეჰკრავდა, ჯობზე დააკრობდა და ისე შემოუტარებდა დაჩოქილს ხალხს. თემის უხუცესი ამასთანავე წარმოსთქვამდა ლოცვას, რომელშიაც ის ღმერთს შესთხოვდა თემის გამრავლებას, მშვიდობიან და კეთილ ცხოვრებას, მტრებზე გამარჯვებას და სხვა. დასასრულს დაკლულ ზვარაკის ხორცს გაინაწილებდნენ, ჯობებზე წამოაცმევდნენ და თავიანთ ოჯახებში ბრუნდებოდნენ.

„ი ე ნ ა ლ ა ტ ა რ ი შ ი“ ან „ს ა ი ა ნ ო შ ო“-ს ასრულებდნენ ჯვარში წელიწადში ერთხელ და ამ სალოცავს რამდენიმე მოძმეები ერთად იხდიდნენ. ზოგიერთი ოჯახი კი თითონ მოაწყობდა მას და მოძმეებს დაიბატიებდა. ამ დღეს დაჰკლავდნენ ღორს, მოხარშავდნენ ყველიანს ან ქონიან კვერს ორ ცალს და დაილოცებოდნენ „გეკულა“ დღეს (ორშაბათს, ხუთშაბათს ან შაბათს). როდესაც მოძმეები თავს მოიყრიდნენ, მათი უფროსი ადგებოდა, ხელში აიღებდა ანთებულ სანთლებს და დაილოცებოდა: „ი ე ნ ა ლ ა ტ ა რ ი შ ი¹ სკანი სახელი ხვამელი დო დიდებული, ქომუჩითი სინთელე დო გომორძგუა ირო ჯგირო დიმორინეთი ჩქინი ჩილამო და სკუალამო“ და სხვა (შენი სახელი დალოცვილი და დიდებული, მოგვეცი სინმრთლე და გამარჯვება, მუდამ კარგად გვაშყოფე ჩვენი ცოლითა და შვილებით).

„ნ ა ფ რ ა“. ვისაც ხელ-ფეხი ეხუთებოდა ან ფეხის ძვლის ტეხვა ჰქონდა, ისინი განკურნებას შესთხოვდნენ „ნ ა ფ უ რ ნ ა ხ ე ს“. ლოცვის წინ დაჰკლავდნენ ბატკანს და რძეში მოხარშავდნენ. რძეშივე მოხარშავდნენ ყველიან ხუთ კვერს, მაგრამ ამ ყველს ღორის წამალა (ყველის შესადედებელი ხსნარი) არ უნდა ჰქონოდა. შემდეგ ავადმყოფს ჩუმად სადმე განმარტოებულ ადგილზე მიიყვანდნენ, რომ იგი არავის დაენახა: ეს ადგილი ღორის ნავალი არ უნდა ყოფილიყო და მათ არც ღორის ნავალი გზით უნდა გაეგლოთ. დანიშნულ ადგილზე ავადმყოფი დაიჩოქებდა და ის პირს დასაფლეთისაკენ იბრუნებდა. მლოცველი შეევედრებოდა:

¹ ეს ზემო-სვანეთშია „ან ლატლიშ“, რომლის ეკლესია ლატალშია სოფ. იენაში და ლოცულობენ იონა ლატალის სახელით. როდესაც ქალებს თვალები ასტკივდებათ, ამ ხატს სწირავენ ფეტვის მკადს. ამ ეკლესიის (იონა წინასწარმეტყველის) ხატ-ჯვრები აღწერილი აქვს უვაროვას (იხ. მისი Mat. no arxeion-Kavkaza, т. X, стр. 179).

„ნაფურნახე¹ დიდებული, სქანი სახელი დიდებული, სქანი ტი-
ბინი სი ქიმეჩი თეში მახვამალს (იტყვიან ავადმყოფის სახელს),
კუჩხიში ჭუა, ძვალისი ტახა შორიშა ქიგურაფი სქანი სახელი ზეამი-
ლი“-ო (ნაფურნახე დიდებული, შენი სახელი დიდებული, შენი წყა-
ლობა მიეცი ამის მოლოცველს, ფეხის ტკივილი, მკვლის ტენევე შორს
გაუქარვე-ო).

დასასრულს კვერებს იქვე შესჰამდნენ, საკმეველის ნაცვლად ავად-
მყოფს თავზე ნახშირს შემოუტარებდნენ და იქვე გადააგდებდნენ. თუ
კვერები ვერ შესჰამეს, ნარჩენს იქვე მიწაში ჩაფლავდნენ. თუ ნაფრას
კვერი სხვამ შესჰამა, იმანაც „ნაფრა“ უნდა გადაიხადოს, თორემ
მას ფეხი ატკივდებოდა.

„დიხა შ-ხვამა“. იმ ადგილას, სადაც სახლი უნდა დაედგათ,
ოჯახის უფროსი მივიდოდა და მიწას ოთხჯერ ამოთხრიდა. ხელში
აიღებდა ოთხ კვერს, რამდენიც კუთხე სახლს ჰქონდა. ოთხ ქვაზე
ოთხ ანთებულ სანთელს მიაკრავდა და ასე დაილოცებოდა: „დიხაში
ნერჩი ბედნიერი ქომიცი თე ადგილი დო ოხორუ, კოჩიში დო ორინ-
ჯიში გამრავლება, ჯგირი ყოფა“ და სხვა (მიწის ნერჩი-ფუძევე, ბედ-
ნიერი იყოს ეს ადგილი და სამოსახლო, ადამიანისა და პირუტყვის
გამრავლება, კარგად ყოფნა და სხვა).

„წყარი შ გოჭოფუა“. თუ წყლიდან რაიმე ავადმყოფობა
ამოყვებოდა (ბანაობის დროს, გაცივება თუ სხვა შემთხვევისა გამო),
ასეთ ავადმყოფს მიიყვანდნენ იმ ადგილას, სადაც მას ავადმყოფობა
შეეყარა. აიღებდნენ ცულს და მისი პირით წყალს ჩაასხამდნენ გოგ-
რის ქერქში და იტყოდნენ: „თე ლახარა თეშ დასქირე, მუჭო თე
წყარი ჭურასია (ეს ავადმყოფობა ისე დააშრე, როგორც ეს წყალი
გოგრაშიო). ამ წყლიან გოგრის ქერქს საკიდელზე ჩამოჰკიდებდნენ და
წყალიც ჩქარა ამოშრებოდა.

„განალინი“. ვისი ხეზე მესი დაეცემოდა, ის ოჯახი ხატი-
საგან ითვლებოდა დამიხეზებული და გაღაბული—„ეყარილი“. ამიტომ ოჯახს უნდა ელოცა—„განალინი“. ეზვეწებოდნენ ილორის
წმ. გიორგის—დაეფარა მათი ოჯახი მესისა და ცეცხლისაგან. შემ-
დეგ ბატკანს ან ციკანს საწირავით წაიყვანდნენ ილორში და იქაც ლო-
ცულობდნენ.

ერთი სიტყვით, ასეთი იყო მეგრული წარმართული ხასიათის სა-
ლოცავეები, რომლებსაც ოჯახის კეთილდღეობისათვის წლის განსაზ-

¹ ნაფურნახე, როგორც ლოცვიდან სწანს, ღვთაების სახელია, მისი დაბო-
ლოება—ხე მოწმობს, რომ იგი ჭალ-ღმერთი უნდა ყოფილიყო.

ღვრულ დროში ასრულებდნენ ოჯახის უფროსები. ამასთანავე საყურადღებოა, რომ ამ სალოცავების უმეტესი ნაწილი დაზავშირებული იყო ოჯახის კერასთან, რომელიც წარმოადგენდა ერთგვარ საკულტო ადგილს, სადაც ოჯახის დიასახლისი ღვთაებრივ ფუნქციონირებას განაგრძობდა.

როგორც ცნობილია, ადამიანს პირველად კერამ აგრძნობინა სიციცხლის სიტკბოება. კერის ცეცხლი მას სადგომს უნათებდა და უთბობდა, მან განუმტკიცა ადამიანს ოჯახის საფუძველი და მშობლიური სიყვარული. კერის უდიდესი მნიშვნელობა ადამიანის სოციალურ ცხოვრებაში ჩვენ შორეულ წინაპართათვის კულტის მიმართულებით გამოიხატებოდა კერისადმი ღვთაებრივ თაყვანისცემაში. კერის კულტი ამის გამო ყველგან გავრცელებული იყო, დღესაც მოიბოვება მისი მრავალი გადმონაშთები¹. კერისადმი რწმენის გამო ქართველი ხალხს ოჯახის სათანადო რიტუალიც შეუქმნია. ახალწელიწადს ჩვენში შეკვლე პირველად კერის ცეცხლს ულოცავდა. მას აჩაღებდა შერჩეული ფიჩხებით და ზედ ხტებოდა. სვანეთში კერის სალოცავი „ქელემხირი“-ც არსებობდა, რომელსაც წელიწადში ერთხელ ოჯახის უფროსი დიასახლისი ასრულებდა. ის გამოაცხობდა კვერებს, რომელსაც კერის ფეხთან ატრიალებდა და თან კერას შესთხოვდა ოჯახის ბარაქას, ადამიანისა და საქონლის გამრავლებას. კერა ჩვენში აგრეთვე ოჯახის უფლებათა მატარებელი იყო და ყოველი მისი წვერი ჯერ კერის წვერი უნდა გამხდარიყო, რისთვისაც მოითხოვდნენ სათანადო სიმბოლური წესების შესრულებას. მით უმეტეს ეს იყო გვიროვნულ ოჯახში, სადაც კერა წინაპართა სულების სადგომად ითვლებოდა და მის წინაშე ყველანი მოკრძალებას განიცდიდნენ. ამით აიხსნება ჩვენში გავრცელებული ჩვეულება—პატარძლის კერის გარშემო სამჯერ შემოტარება და შემდეგ პატარძლის მიერ საკიდელზე ხელის წავლება, რომლის შემდეგ იგი ხდებოდა ოჯახის ფაქტიური წვერი. კერა ჩვენში დიდ სიწმინდედ ითვლებოდა და მტრობის დროს კერის დანგრევა უდიდეს შეურაცხყოფად მიაჩნდათ. ოჯახის უფროსი კერის გარშემო ასრულებდა საოჯახო სალოცავებს, განაგებდა და იცავდა კერის სიწმინდეს და აგრეთვე მოსამართლეობდა. სვანეთში მტრისაგან დევნილი პირი თუ ოჯახში მოასწრობდა შევარდნას და კერის საკიდელზე ხელის წავლებას, მაშინ მტერს არ შეეძ-

¹ ს. მაკალათია „გვიროვნული საზოგადოების შემეცნებისა და რწმენის სამყარო“ (იხ. საზოგადოებრივი ფორმათა განვითარების ისტორია, ტფ. 1928 წ. გვ. 99—114).

ლო მისთვის რაიმე ზიანი მიუყენებინა, რადგანაც ის კერის სიწმინდეში დაიფარაო.

სამეგრელოში კერის ცეცხლზე წყლის დასხმა და ჩაქრობა არ შეიძლებოდა, იტყოდნენ „ვაშინერსია“. მეგრელები კერის ცეცხლზე ფიცულობდნენ და იწყევლებოდნენ. კერის ცეცხლს რწმუნებულებით და ახალწელიწადს ოჯახიდან არ გასცემდნენ, ოჯახს ბარაქა არ ექნებოდა და სხვა. ამგვარად აქ მოტანილ მეგრულ სალოცავების ერთ ნაწილში და განსაკუთრებით „ფუძეშ ოხვამერში“ მოცემულია კერის თაყვანისცემის საყურადღებო წესები.

ამ სალოცავების ნაწილი კი დაკავშირებული იყო „ოხვამერ ლაგვანთან“, როგორც იყო საღმრთო საოხრო, საოცოდინარო, შქვითული, სამგარიო, სადაბადო და სხვა, რომლებსაც უწოდებდნენ საერთოდ „ოხვამერს“. ეს „ოხვამერი“ მოთავსებული იყო მარანში, რომელიც ითვლებოდა სამლოცველო ადგილად, სადაც გარდა ოჯახის უფროს მამაკაცისა არავის შეეძლო შესვლა და სამლოცველო რიტუალის შესრულება. ქალს მარანში არ შეუშვებდნენ და მას არც რაიმე რიტუალის შესრულება შეეძლო მარანში მოთავსებულ ქვევრებთან. სალოცავ ქვევრებს სხვადასხვა დანიშნულება ჰქონდათ: ზოგი მათგანი საერთო საოჯახო იყო, ზოგი კი პიროვნული. მაგალითად „ოდუდია-სამგარიო“ ოჯახის უფროს მამაკაცსა და უფროს ვაჟს ეკუთვნოდა. პიროვნული ქვევრი პატრონის გარდაცვალების შემდეგ ხდებოდა „ბენი“, ე. ი. თავისუფალი და მას ოჯახის უფროს ვაჟს მიუჩენდნენ. თუ ოჯახში ვაჟის შეძენისას თავისუფალი ქვევრი მარანში არ აღმოჩნდებოდა, მაშინ მისთვის ახალ ქვევრს იყიდნენ და მარანში ჩაფლავდნენ. სალოცავი ქვევრების მოვლა-პატრონობა ოჯახის უფროს მამაკაცს ჰქონდა მინდობილი. მისივე განკარგულებაში იყო აგრეთვე სალოცავი ქვევრების გამოსარეცხი იარაღები და ღვინის ამოსაღები ხაპი „ხირკე“, რომელსაც იგი სხვა საჭიროებისათვის არ ხმარობდა და იქვე მარანში ინახავდა. ამას გარდა ოჯახის უფროსის მოვალეობას შეადგენდა ყველა სალოცავების წესების ცოდნა და რიტუალის შესრულება. ლოცვის დასრულებამდის მას გული არ უნდა მოეყვანა და არც არავისთვის ნება მიეცა, რომ ხონჩაზე დაწყობილ სალოცავის სანოვაგიდან თუ გინდ ერთი ნამცეცი პირში ჩაედო, რაც ცოდვად ითვლებოდა და სასტიკად იყო აკრძალული.

მამასახლისის ეს უფლება-მოვალეობანი მეძველდროებით გადადიოდა მის უფროს ვაჟზე. ძმების გაყრის დროს სალოცავი ქვევრები ხშირად მათი საერთო მფლობელობაში რჩებოდა, მაგრამ უმეტეს

შემთხვევაში ძმები ქვევრებსაც იყოფდნენ და მხოლოდ „სალმეთო“-ს სალოცავის ქვევრს საძმოდ „დედა-ფუძეში“ სტოვებდნენ და აქ მთელი საძმო თავს იყრიდა და საერთო ხარჯით „სალმეთო“-ს გარდაიბდიდნენ.

უჩინესანი
გონიერებისა

სურ. 73. მეგრული „ობგამერი“-ს ქვევრები:

1. „სამგარიო“, 2. „სამხეთო-სათხორო“, 3. „საოცოდინარო“, 4. „შქვითულ“,
5. „საწაჩხურე“, 6. „სადაბალო“.

ახლა ჩვენ გადავალთ ადამიანის ეკონომიური ცხოვრებასთან დაკავშირებულ რიტუალის აღწერაზე. გლახური მეურნეობა უმთავრესად დამყარებული იყო მიწათმოქმედებაზე და მესაქონლეობაზე, რაც სოფლის მოსახლეობის საარსებო წყარო იყო. მაგრამ მეურნეობის მცოდნეობაში უფიცსა და ცრუმორწმუნე გლახს სწამდა, რომ მას შეეძლო შელოცვებითა და სხვა ჯადოსნურ ხერხებით საქონლისა და ქირნახულის გამრავლება.

შინაური საქონლის გამრავლების მიზნით მეგრელები ასრულებდნენ: „მობენება“-ს. ძროხა რომ პირველად ხბოს მოიგებდა, მის ნაწველს „დაბენებდნენ“, ე. ი. ერთი კვირის განმავლობაში პირველად მოწველილ რძისაგან გაკეთებულ ყველს არ შესჭამდნენ და ინახავდნენ. შემდეგ ამ ყველს ხონჩაზე დააწყოებდნენ, ძროხასთან მიიტანდნენ, ძროხას რქებზე ანთებულ სანთლებს მიაკრავდნენ და ოჯახის დიასახლისი დაილოცებოდა: „ჟინი ღორონთი ათე ჩხოუს ძუძუ ვუჭყანიერი, სი გაბრაი მუდა თუმა მიკოჩანს თიზუაშე“-ო (მაღალო ღმერთო, ამ ძროხას ძუძუ მიეცი ღონიერი, შენ გაამრავლე იმდენად, რამდენიც მას ბალანი ასხიაო). ამის შემდეგ ძროხის ყველს თავისუფლად სჭამდნენ.

„ჟინი ანთარი“¹. დიდ მარხვაში კერაზე გამოაცხოებდნენ ერთ დიდ მჭადს, რომელსაც ოჯახის უფროსი დასდებდა ტაბაკზე და დაილოცებოდა:

„ჟინი ანთარი, პატგნი გომორდ-გვილი!
ჩქიმი ორინჯი სი ამიშინი; ოშო-შო გეშაფუოფუნდეე დო მუთას მააკორდგდასგნი, უხაფუ დო ხაფილც ვაიშებჩინენდეე თეში.

ზეციერო ანთარო, ბატონო გამარჯვებულო, ჩემი საქონელი შენ გაამრავლე, ასობით ვიჭერდე და არაფერი აკლდებოდეს, უშობელსა და ხბოიანს ვერ ვარჩევდე ისე.

ლოცვის დასასრულს მჭადს დასქრიდნენ და შესჭამდნენ. რაც ნამცეცი დარჩებოდა, მოაგროვებდნენ — ბუხებისა და ყვავების კერძიან და დილა ადრიან მას სახლის ბანზე დაპყრიდნენ, რომ ოჯახი ბუხებმა არ შეაწუხონ და სიმიინდი ყვავებმა არ გააფუჭონო.

„ისკიოდობა“. პირველ მაისიდან საქონლის პატრონი ძროხის ნაწველს „გოჭოფუნდუ“, ე. ი. შეკრავდნენ ერთი კვირით და ამ ხნის განმავლობაში რძის ნაწარმოები არავის ეჭმეოდა. შემდეგ ერთი კვირისა გამოაცხოებდნენ კვერებს, რომელშიაც ამ ყველს ჩასდებდნენ, გამომცხვარ კვერებს ხონჩაზე დაალაგებდნენ, ოჯახის უფროსი ვაჟებს წაიყვანდა და ამ ხონჩას წაიღებდა „ისკიოდაში ჯასთან“ (ხესთან), რომელიც სახლიდან მოშორებით იდგა და ეს ხე იყო მუხაან ცაცხვი. ამ ხესთან ხონჩას დასდგამდნენ, დაიჩოქებდნენ და ოჯახის უფროსი შეევედრებოდა „ტყაშ პატონს“ — ტყის ბატონს, რომ მას

¹ ნიშნავს ზეციერი ანთარი. И. Кипшидзе, Грам. мингрельского языка, из. „ანთარი ჟინი“, გვ. 194—195; ს. შაკალაძე, დეტალები მითრას კულტი საქართველოში, გვ. 184—185.

დაეფარა შინაური პირუტყვი ნადირისაგან. შემდეგ აიღებდნენ სან-
თელს, აანთებდნენ მას და მიაკრავდნენ ხეზე. ძროხის ბალანს ბურ-
თივით დაახვევდნენ, შიგ ლურსმანს გაუყრიდნენ და ხეზე მიაკრავდნენ,
თან იტყოდნენ: „ათაშ კიბირ გურგილე უჭუ-უხაშუში მაჭკომალს“
— ასე კბილი გაუცივე (უძისა) შეუმწვარ-მოუხარმავეს მჭამელსო.
ამის შემდეგ შინ ბრუნდებოდნენ და ყველიან კვერებს წესჭამდნენ.

„გალენიში ორთა“. საქონლის პატრონი, რომ დაეცვა ში-
ნაური პირუტყვი მოარული სენისაგან, „გალენიში ორთა“-ს მიუჩენ-
და კურატს ან ციკანს და სანიშნოდ მას ყურს ააჭრიდა. გაიგლიდა
ერთი ან ორი წელიწადი, ამ საწირავს დაჰკლავდნენ, გამოაცხობდნენ
კვერებს და გააკეთებდნენ „ელარჯს“. შემდეგ დააწყობდნენ ხონჩაზე
კვერებს, ყველს, თეთრ ფულს, ღვინოს, საკლავის გულ-ღვიძლს და
სხვა. დაიწვევდნენ ვისაც კარგი ფეხი ჰქონდა და ის დაილოცებო-
და: „გალენიში ორთა“ დიდებული სკანი სახელი ხვამილი, სი ქოთ-
ხილე უბადო აღიან ჩალიანიშე ჩქიმი ორინჯი, გამიბრალი დო თი-
ში ნაბრალითი ჩქიმი გური გახარია“ (გალენიში ორთა, დიდებუ-
ლი, შენი სახელი დალოცვილი, შენ დაითარე ცუდი შემთხვევისა და
სიავისაგან ჩემი საქონელი, გამიმრავლე და მისი ნამრავლით ჩემი
გული გაახარეო). დასარულს ღვინოს მალლა აასხამდნენ და იტყოდნენ
— ამდენი საქონელი გაგვიმრავლეო.

„ოცაშხურე“ იცოდნენ ყველიერის ხუთშაბათს და ამ დღეს
ლოცულობდნენ საქონლის გამრავლებაზე. აიღებდნენ დიდ ყველს და
გამომცხვარ კვერებს, ოჯახის უფროსი აანთებდა სანთლებს და დაი-
ლოცებოდა: „ცააშხა დიდებული, სი გაბრალი ჩქიმი საქონელი,
ქომითხილე ირი უბადოშე, ლახარა შორიშა ქიგარავი, ჩხოუს ბრელი
ქვალა ქემეჩი, ფუჯით დო ხოჯებით იოფში ჩქიმი სადგიმია“ (ცააშ-
ხა (ხუთშაბათი) დიდებული, შენ გაამრავლე ჩემი საქონელი, დაიცა-
ვი ყოველივე ცუდისაგან, ავადმყოფობა შორს გაუქარვე, ძროხას
კარგი წველა მიეცი, ფურითა და ხარებით აავსე ჩემი ოჯახიო).

სხვადასხვა ხასიათისა იყო ბუნების მოვლენასა და ქირნახულის
მოსავეალთან დაკავშირებული რიტუალი.

„სოფელი ში ხვამა“ იცოდნენ გაზაფხულზე, როდესაც სო-
ფელი ხვნა-თესვას მორჩებოდა. სოფელი საერთო ხარჯით იყიდდა
საკლავს თხას ან ცხვარს, ზოგჯერ კურატსაც. ოჯახების უფროსები
შეიკრიბებოდნენ სოფლის მოედანზე და აქ სოფლის უფროსი დაი-
ლოცებოდა კარგს ამინდზე და ქირნახულის დოვლათიან მოსავეალზე.
შემდეგ საკლავს დაჰკლავდნენ და გაინაწილებდნენ. აქვე დაადგენდნენ,
პარასკეე დღეს არ ემუშავათ, რომ ავდარმა და გვალვამ ქირ-

ნახული არ გააფუქოსო. ვინც ამას დაარღვევდა, სოფელი მას დასწყევლიდა— „გინოჩამა“. ამ დღიდან პარასკეობით არ იმუშაებდნენ.

„ბორია შოხვაშერი“. ამას ასრულებდნენ ქარის წინააღმდეგ სიმინდის დატაროებეს დროს, რომ ქარს ტაროიანე ქვიშენდო არ დაემტვრია. ამისათვის ოჯახის უფროსი შამაკაცი დაჰკლავდა წიწილას და თვითონვე გააკეთებდა, შემდეგ შემწვარ წიწილს სიმინდის ყანაში წაიღებდა და იქ დაილოცებოდა, რომ ქარმა არ გააფუქოს ჩემი ყანაო და წიწილასაც მარტო იქვე შესჭამდა.

„სკიბუ შოხვაშერი“. შობა-კალანდას შუა ერთ რომელიმე დღეს გამოაცხოებდნენ „ქვიშთარს“ (ყველიანი ან ქონიანი მჭადია), მიიტანდნენ მას ხელის საფქვავეთან და უფროსი დაილოცებოდა: „ღმერთო, ამის დაფქული ბუდამ ხვავიანი და გემრიელი იყოსო, ჩემს ოჯახს არას დროს არ დაკლებოდეს ამის ნაფქვაგო და სხვა.

„ლუშუ შოხვაშერი“. როდესაც ღოძი თავთავს იკეთებდა, მაშინ გამოაცხოებდნენ კვერებს და წაიღებდნენ ყანაში, სადაც კვერებს მიწაში ჩაფლავდნენ, ზედ ჯვარს დაასვამდნენ, თან ღმერთს შეეხვეწებოდნენ— ბევრი ღოძი მოგვეციო.

„ყურხენი შიოხვაშერი“. ყურძნის დამწიფების წინ გამოაცხოებდნენ კვერებს, ვენახში წაიღებდნენ და იქ მიწაში ჩაფლავდნენ, თან ღოცულობდნენ, რომ ღმერთმა ყურძნის ბევრი მოსავალი მოგვეცეს, ღვინო კარგი და მაგარიო.

„ძიძავა“. როდესაც დადგებოდა გვალვა, მაშინ სოფლის გოგობი გააკეთებდნენ დედოფალას, რომელსაც ქალურად მორთავდნენ. დედოფალას სოფელში შემოატარებდნენ, შემდეგ მას ქალები დაიტორებდნენ, წყალში გადააგდებდნენ და დაახრჩობდნენ— წვიმა მოვაო. ზოგჯერ სოფელი საკლავსაც დაჰკლავდა და შესთხოვდა ცალკრუბლის უფროსს ნამის მოცემას.

„გორგოთობა“ ნაკრძალი დღე იყო და ამისათვის 13 ივნისს უქმობდნენ. არავინ სოფელში არ მუშაობდა, რომ გვალვამ ნათესები არ გააფუქოსო.

„კოხინჯრობა“—ც ნაკრძალი დღე იყო და 13 მაისს უქმობდნენ. არავინ მუშაობდა, რომ კოხმა და ავდარმა ნათესი არ გააფუქოსო.

„მესეფობა“ იცოდნენ ოქტომბრის დასასრულს და ნოემბრისთვის დასაწყისამდის გრძელდებოდა, ე. ი. 28 ოქტომბრიდან 3 ნოემბრამდის. ხალხის წარმოდგენით, მესეფი იყო წყლის დედა და იგი ამ დროს ზღვიდან ამოდიოდა. მესეფი შეიძლება კაციც და ქალიც ყოფილიყო. თუ ნაბღიანი კაცი მესეფობას ზღვიდან გამოვიდოდა:

მაშინ იმ წელიწადს წვიმა და ავდარი იქნებოდა. თუ ქალი ლეჩაქიანი გამოვიდოდა, ის წელიწადი ტაროსიანი იქნებოდა. ქალს მცველად ფინია ძალლი მისდევდა და მესეფობას მონადირე ვერ წავიდოდა სანადიროდ, — მესეფი დამამიჯნებსო.

ამას გარდა ცრუმორწმუნეობით გაზღენთილი ყველა მამეგრელოს მოსახლეობის ყოფა-ცხოვრებაც და ცრუმორწმუნე ადამიანი ცდილობდა სხვადასხვა სახის მაგიური წესების შესრულებით მოეპოვებინა ჯანმრთელობა და ოჯახის კეთილდღეობა.

როდესაც ადამიანს ჰქონდა „ხურება“ და ამის გამო მას აციებ-აციხლებდა, მაშინ ავადმყოფს საღამოობით სამჯერ „სუმ გეკულას“ — ორშაბათს, ხუთშაბათს და შაბათს — მიიყვანდნენ ერთ დიდ მუხასთან და მას იქ მიაბამდნენ ბამბის ძაფით, ზოგან კი სხვადასხვა ფერად ნაჭრებისაგან დაგრეხილი თოკით. შესამე მისვლისას ავადმყოფს ეს სარტყელი მუხისაგან უნდა მოეგლიჯა და იტყოდან: „გომიტალენქი დო გოიტალე, ვაგომიტალენქო ვაგოიტალე“ (თუ გამიშვებ, გაგიშვებ, არ გამიშვებ და არც მე გაგიშვებო). ამას იტყოდა სამჯერ, სარტყელს გაგლეჯდა და ავადმყოფი გაიქცეოდა. ზოგან მუხას ასე ეტყოდნენ: „შენ იჩემებ — მუხას გაეახმობო, მუხა გაახმე, ციება მუხას შეეყაროსო“. შემდეგ აიღებდნენ ნემსს ან ლურსმანს, მიაკრავდნენ მას მუხას და იტყოდნენ: „ჩემი ხურება და ციებ-ციხლება შენთვის ჩამიბარებია“ — ო.

„კორკოცე“ ბავშვს რომ დაემართება, ბავშვს ახველებს და იგი ცუდად ხდება. მაშინ ავადმყოფ ბავშვს სამჯერ გაატარებენ კაკლის ფესვში და შეევედრებიან კაკლის ანგელოზს კორკოცესაგან ბავშვის განკურნებას.

ადამიანი ხიდან რომ ჩამოვარდება, მაშინვე მას იმ ხის ირგვლივ სამჯერ შემოატარებენ და იტყვიან: „ხე ხმელი და შენ (იტყვიან სახელს) ნედლიო“. შემდეგ იქ, სადაც ადამიანი დაეცა, მიწას ამოსთხრიან, შიგ ნაპოვნ ნახშირს ამოიღებენ, დანაყავენ და წყალში გახსნიან. ამ წყალს ხიდან ჩამოვარდნილს შეასმევენ.

„ბატონები“. მეგრულად მას „პატონეფი“ ეწოდება. ქუნთრუშას, წითელას, ყელჭივრებას, ყბა-ყურას — „ცვაქვირე“ და ყვავილს საერთოდ დიდ ბატონებს ეძახიან. ხალხის წარმოდგენით, ყვავილ-ბატონები ოჯახს სიხმარში ევლინება ახალგაზრდა ქალისა ან ვაჟის სახით. თუ იგი ქალის სახით მოეჩვენათ, სახადი მსუბუქი იქნება, თუ ვაჟისა — მძიმე იქნებაო. ყვავილიან ავადმყოფს არ მკურნალობენ და არც რაიმე წამალს შეასმევენ, — ბატონები გაჯავრდებიანო. მას ართობენ სიმღერით

და ჩონგურზე დაკვირვით, უმღეროიან იაფნანას. ოჯახში არ საქმობენ, ნემსს ხელში არ აიღებენ, არც სიდილს აკეთებენ და ყველაჯერს მეზობლები უგზავნიან. ხმაურობა, ჩხუბი და აყალმაყალი ყვავილიან ავადმყოფთან სასტიკად აკრძალულია. ძღვენში მოჰყავდათ თეთრი ვარიები, რომელსაც თაფი, გული და ფეხები წითლად ჰქონდა შეღებილი. ზოგჯერ თეთრ ვარიას წითელ ნაჭრებით მოითავაზებენ და ავადმყოფს ისე მიგვრიდნენ. ღორს არ დაჰკლავდნენ და არც მის ხორცს სჭამდნენ. რასაც ყვავილიანი ავადმყოფი მოისურვებდა, უნდა შეესრულებინათ, თორემ ბატონები სახადიანს შეაწუხებენო. თუ ავადმყოფი მოითხოვდა მეზობლის ცხვრის ან ხბოს ხორცს, ბატონების შიშით მაშინვე უსრულებდნენ მოთხოვნას. თუ ავადმყოფობა გართულდებოდა, მაშინ მოიხმობდნენ ბატონებ-ნახად სამ კაცს „შეხვეწეს“, რომლებიც დაიჩოქებდნენ ავადმყოფთან, მიწას ჰკოცნიდნენ, ცოტა მიწასაც შესჭამდნენ და ისე ევედრებოდნენ ყვავილ ბატონებს ავადმყოფის განკურნებას. ხატს შეუთქვამდნენ საწირ-საკლავს და ავადმყოფის „ჯინჯი“ ხატში გაგზავნიდნენ. განსაკუთრებით ევედრებოდნენ წმ. ბარბარეს, რომელსაც სთვლიდნენ ბატონების მამიდად და ამ ბარბარეს ეკლესიაში აგზავნიდნენ საწირს, რომელშიაც იყო თეთრი ფულები, იბრეშუმის ძაფი, წითლად შეღებილი კვერცხები და სხვა. განკურნების შემდეგ ავადმყოფს მიიყვანდნენ ბარბარეში ფეხშიშველს და იქ შეახვეწებდნენ მას ბატონების მშვიდობიანად მოხდის შესახებ. ვისაც ყვავილის მოხდის შემდეგ დაჰყვებოდა რაიმე სიმანჯვე—სიბრმავე, დაყრუვება, სიმუნჯე და სხვა, გააკეთებდნენ „ხელ-ძღვენს“—ხაჭაპურს, ქათამს, ზოგი ციკანსაც დაჰკლავდა და ამ ხელძღვენიანად ავადმყოფს მიიყვანდნენ იმ ოჯახში, სადაც ბატონები იყო და იქ შეევედრებოდნენ ბატონებს ავადმყოფის განკურნებას.

ამასთანავე ცრუმორწმუნე ადამიანს სამეგრელოში დაცდილი ჰქონდა ამა თუ იმ მოვლენის ავ-კარგიანობა, რომლის მიხედვით იგი მომავალზე წინასწარმეტყველებდა. ჩვენ აქ მოვიყვანთ ამის რამდენიმე მაგალითს: 23 აპრილს, გიორგობას, გლები კარში გაიტანდა კვამლიან მუგუზალს და უცქეროდა კვამლის მიმართულებას; თუ კვამლს ზღვაური დაუბერავდა—ავდარი იქნებაო, თუ მთის ქარი—გვალვა იქნებაო. „თხორილი შ ბორია“—გურიის ქარი დილით ჰქრის—წვიმაა, საღამოთი—კი ტაროსიაო. ზემოური ქარი—კარგი ამინდია, ჯვარული ქარი—კი ავდარია. იტყოდნენ: „ონჯუამ გურულია, ნოდია ირულია“ (საღამოს გურიის ქარმა თუ დაჰბერა, ნადის მოსაწვევად გაიქეცია). თუ გოჭები თამაშობენ—წვიმა იქნებაო; კატა

თუ დასავლეთით პირს იბანს, წვიმააო, თუ ჩრდილოეთით—ტაროსიო. თუ კატას ბეწვი დაეწვის—თოვლი მოვიაო. თუ ცხენმა დაიფრთხიალა—თოვლი მოვიაო. ჩიტები თუ გროვდებიან და მიწაზე სხდებიან—თოვლი იქნებაო. ბოლოქანქარა თუ სახლის ახლოს დაჯდება, ოჯახში ხმლიანი კაცი შემოვიაო. საკიდელის თუ დაიხმაურებს, სტუმარი მოვიაო. ოფოფის დანახვა და ოჯახში შესვლა არ ვარგა—გლოვას მოასწავებსო. ბუ სადაც დაიკივლებს, იქ ადამიანი მოკვდებაო. მალალურის ეზოში შემოსვლა არ ვარგაო, ის თავის ბარტყებს ეძებს და სტირისო და ოჯახშიც მწუხარება შეაქვსო. მერცხლის ჭიკჭიკი სახლში ვაჟის შეძენას ნიშნავსო. კურდღელი ადამიანს გზაში თუ შეხვდა—არ ვარგაო, უნდა გაბრუნდესო. მამალი თუ კარზე შემოფრინდა და სახლში შემოიყივლა, ეს მწუხარების ნიშანიაო და ვინმე ცუდ ამბავს მოიტანსო. ქათმები თუ სალამოს ხეზე ადრე აღიან, ეს სიმწილის მომასწავებელიაო. თუ მამალმა ადრე დაიწყო ყივილი, სოფელში მავნე კაცი შემოვიაო და სხვა.

ცისარტყელას რომ დაინახავდნენ, პირზე ხელს დაითარებდნენ—კბილებს გააფუჭებსო. ვის სახლსაც ცისარტყელა დაადგება, იქ კაცი მოკვდებაო. ახალ მთვარის დანახვისას იტყოდნენ: „თუთა ახალო, ღორონთ სი გამახარი, სი ჯვეში დო მა ახალი“ (მთვარე ახალი, ღმერთო, შენ გამახარე, შენ ძველი და მე ახალი). სინჯავდნენ ოქროს ნივთს და სარკეში იცქირებოდნენ. კუდიანი ვარსკვლავის გამოჩენა ნიშნავს მეფის ტახტიდან გადმოგდებასა და ომიანობასო.

„ქაცარი ში რჯგინა“. როდესაც თბა ციკანს მოიგებს, სანამ ახალდაბადებული ციკანი დაიკიკინებს, ადამიანმა უნდა დაასწროს მას და სთქვას: „გაჯობე, ჯაჯობე, გაიზარდე ციკანო“. თუ არა და ციკან ნაჯობნ ადამიანს ხშირად წამოცდება საწყენი სიტყვებით. სანამ მერცხალი მოფრინდება და მას პირველად დაინახვენ, ან გაზაფხულზე მის ხმას გაიგონებენ, ყოველ დღეა წყალნარევ ღვინოს შესვამენ. შემდეგ რომ დაინახვენ მერცხალს, დაიძახებენ: „მერცხალო, მერცხალო, გაჯობეო“, თუ არადა მერცხლის ჯობნა ცუდიაო.

გუგულისა და მალალურის ხმას სანამ პირველად გაიგონებდნენ, დილა ადრეიან ცოტათი შენაყრდებოდნენ. მათ ხმას რომ გაიგონებდნენ, დაიძახებდნენ—„გაჯობეო“. ახლად გამოჩეკილ წიწილის დანახვისას უნდა შენაყრდე, თუ არადა ადამიანს გულის დაღვევა მოუვიაო.

ყვავზე გამარჯვების მიზნით ყველიერის დიდ მარხვაში ნასუფრალიდან რაც დარჩებოდა—ცოტა ყველს, ხაჭაპურს, კვერცხს და სხვა ჩადებდნენ კვერცხის ნაჭუჭში და დილა ადრეიან სბვის ყანაში გა-

დაადგებდნენ და დაიძახებდნენ სამჯერ— „ყვავი გაჯობეო“. ამის შემდეგ ყვავი ოჯახს ქათმისა და კირნახულის ზარალს არ მიაყენებსო. ახლად დაბადებულ გოჭთან მივლენ სალორეში, ყურებზე რითებს დაიკობენ და იტყვიან— „გაჯობეო“. თუ გოჭმა დაასწრო და დაიჭყვილა, მაშინ სიარულის დროს ყოველთვის ტალახი მოკვებდაო.

ასოთსამღერელი. თუ ყური გიწივის, კაცი მოკვდებაო; თუ ყური გეჭაფება, ავდარი იქნებაო; თუ ცხვირი გეჭაფება, საწყენი შეხვდებაო; თუ თვალი გეჭაფება, სასიამოვნო სტუმარი მოვაო; თუ ფეხის ტერფი გეჭაფება, ცხენიანი კაცი მოვაო; თუ წამწამი უთამაშებს, უცხო კაცს დაინახავო და სხვა.

„ვაშინერსი“ ნიშნავს აკრძალულს, რისი ხსენება და გაკეთება თუ შესრულება არ შეიძლება. ეს სიტყვა ნაწარმოებია „შინუა“— დან, რაც ნიშნავს ხსენებას, აქედან „ვაშინერსი“— არ სახსენებელი ან უხსენებელი. ამ ვაშინერსის ქვეშ მოქცეულია ყველა ის აკრძალული მოქმედება და საგნები, რომელთა ხსენებას და შესრულებას შეუძლია ადამიანსა და მის ოჯახს უბედურება მიაყენოს. ასეთი შიშის გამო ცრუ-მორწმუნე მეგრელები წინადასტიკად იცავდნენ „ვაშინერსის“ წესებს. ვაშინერსის ანალოგიურ წესებს ადგილი ჰქონდა ყველა კულტურული ერების ცხოვრებაში, საზოგადოებრივი განვითარების განსაზღვრულ პერიოდში და ის ეთნოგრაფიულ ლიტერატურაში ცნობილია „ტაბუ“-ს სახელწოდებით¹. „ტაბუ“-ს მიზანი იყო ცრუმორწმუნე ადამიანი დაეცვა ყოველგვარი მავნე სულებისა და ბოროტი ძალების ზეგავლენა-მოქმედებისაგან.

სამეგრელოში ამ „ტაბუ“-ს ან „ვაშინერსი“-ს გადმონაშთებს დღემდის მოუღწევია. მაგალითად, როდესაც სახლში აბრეშუმის ქია ჰყავთ, რომ ამ ქიას ზარალი არ მიაყენოს თავგმა და ქიანჭველამ, მათი ხსენება არ შეიძლება— „ვაშინერსი“; სახელის ნაცვლად თავგზე იტყვიან „კიბირ მოჰკადირო“ (კბილებ მოჰკედილი). ქიანჭველაზე კი „პუხ ტახირო“ (ზურგ გატეხილი), მელას უწოდებენ „კუდელ ქვაჩალა“ (კუდ ხუჭუჭა), გველს „უსახელო“-ს, მგელს „ნოტყელს“. ამას გარდა აკრძალულია („ვაშინერსი“) ორშაბათობით ოჯახიდან გასვლა და მგზავრობა, არც ფრჩხილების და თმის მოჭრა შეიძლება, იტყვიან ძმა მოუკვდებაო. ივადმყოფთან მიცვალებულის სახელის ხსენება „ვაშინერსი“ და სხვა. (იხ. ხალხური ჩვეულებანი, გვ. 259—290).

წყევლა. ხაჯალურს გიგობუნუანდანი თეში გაყალბებული (ისე გაგიჟდი, რომ ხაჯალურით იყო დასაბმელიო).

¹ Джемс Фрезер, „Табу—запреты“, Золотая ветвь, вып. II, 1928 г.

ჩქიმ მარძგვან კილეზე ძვალ ვეშელანი, თინა სოიშა ვეგნოილუან თეიშა სკანი საშუელი ვემეჩამირი (სანამ ჩემ მარჯვეშა მკლავიდან ძვალი არ ამოილო და იგი არ გადაგავლონ, მანამდის შენი/ხსნა ნუ იქნება).

სკან სკუა დო მოთაშენი ხეჭკურელი დოგინტუნუდასი ^{სკან სკუა დო მოთაშენი ხეჭკურელი დოგინტუნუდასი} შენს ზეილზე და შეილისზე გულზე-დაკრეფილი დაშჯდარიყო).

ჯეგეში ბორზალი გეთხაფილი სკან უჯგუშ ცოროფილს (ჯეგეს ე. ი. წმ. გიორგის ბოძალი დაეცეს შენს საუკეთესო საყვარელს).

თეშ დიგოშინუასი ღორონთქია, ჩქიმი ნათუბა ჩერია ვაგონჭუნდასია (ღმერთმა ისე დაგასიოს, რომ თითისტარზე ჩემი ნართი არ გაგწვდებოდესო).

ჯვარული ჯეგე-მისარონქი გიგაქყორუა დო მეზობელიშ ჩხულეფიში გითანჯირალო გინორთუმედასი სქანი ოჯახი (ჯვარული წმ. გიორგი—მისარონი გაგიწყრეს და მეზობლის ძროხების დასაწოლად იქცეს შენი ოჯახიო).

ჯაშქვინდაქია ჯას-ქიგაკირასია, თეშ ქიგოკირუდასი ირი სიავე თიმ ოჯახისია (როგორც სვია ხეს შემოეხვევა, ისე შემოეხვიოს მის ოჯახს ყოველივე სიავე) და სხვა.

ცრუმოწმუნე ადამიანს ამასთანავე სწამდა არსებობა სხვადასხვა სულებისა, რომლებიც მის წარმოდგენაში იყოფოდნენ კეთილ და ბოროტ არსებად. ეს სულები ბინადრობდნენ ტყე-ველებში და მათ კეთილგანწყობილებაზე იყო დამოკიდებული ადამიანის პირადი ჯანმრთელობა და მისი ოჯახის კეთილდღეობა. ასეთია, სხვათა შორის, მეგრული: „ტყაში-მაფა“, „ოჩოკოჩი“, „ქინკა“, „წყარი შდიდა“, „მაზაკვალი“ და სხვა.

მეგრელების წარმოდგენით „ტყაში-მაფა“ — ტყის დედოფალი ტყეებში ცხოვრობს და ნადირთა პატრონია. ტყაში-მაფა ლამაზი ქალია, რომელსაც აქვს ორი გრძელი და ოქროს ფერი ნაწნავი. მონადირის ბედ-იღბალი მასზე იყო დამოკიდებული. თუ იგი მონადირეს წყალობდა, მონადირის ტყვია ნადირს არ აცდებოდა, თუ გინდ მას თოფი უკუღმა გაესროლა. ტყის დედოფალი ადამიანის შეხვედრასას მას სახელს თურმე დაუძახებდა, მაგრამ ადამიანს მისთვის ხმა არ უნდა გაეცა, თორემ კვუიდან შეშლიდაო. ტყის დედოფალს მამაკაცი თუ მოეწონებოდა, ის მოისურვებდა მასთან სქესობრივ კავშირს რამდენიმე ხნით. მამაკაცს თავისი სურვილი უნდა ენიშნა თითებით, თუ რამდენი თვით ან წლით შეეძლო ტყის დედოფალთან ცხოვრება. ამის შემდეგ ისინი ერთმანეთთან იჭერდნენ სქესობრივ კავშირს და მამაკაცის ოჯახს ამ დღიდან მფარველობას

უწევდა ტყის დედოფალი, რომლის წყალობით ოჯახს მოელოდა ყოველივე სიკეთე, ბედნიერება და დოვლათიანობა. მაგრამ მამაკაცს ყველაფერი ეს დიდ საიდუმლოებად უნდა შეენახა და არავისთვის არ უნდა ეთქვა. წინააღმდეგ შემთხვევაში ტყის დედოფალი მას დასწყევლიდა და მის ოჯახსაც გააუბედურებდაო.

„ოჩოკოჩი“ ხალხის წარმოდგენით მამაკაცი იყო, რომელსაც ცული აქვს მხარზე გადებული და ამით ცდილობს კაცი მოჰკლას. ის ადამიანის მტერია და სჭამს კაცის ნათეს-ნაამაგარსო. ოჩოკოჩი დიდი ტანისააო, მსხვილია და ბალნით შემოსილიო. იგი ბინადრობს ძველ ციხე-კოშკებში და გამოქვაბულებშიო. აქ ოჩოკოჩი მგზავრებს ყარაულობს თურმე და ცდილობს მსხვერპლის ხელში ჩაგდებას. ადამიანს იგი ემტერება, ცულს დაარტყამს და მოჰკლავს, შემდეგ წავა და მის სარჩო-ჭირნახულს შესჭამსო. ოჩოკოჩს მხოლოდ ცეცხლისა ეშინია და ამიტომ ვინც გამოცდილია, ის ლამე ცეცხლს დაანთებს ტყეში ან გამოქვაბულთან, რომ მას არ მიეპაროს ოჩოკოჩი და ცულით არ მოჰკლასო.

„ჭინკა“ ხალხის წარმოდგენაში ბავშვის ტანისაა, ის ტიტველია და აქვს დიდი ყვერები. ჭინკები ტყეში სცხოვრობენო. ადამიანს გზის პირას დახვდებიან და სახელს დაუძახებენ. ჭინკა ადამიანს იმასაც ეტყვის თურმე, თუ იგი სად მიდის, გულში რას ფიქრობს და ჯიბეში რა უდევს. თუ ადამიანი სახლში მარტოხელა დაიგულა, ჭინკა სახლშიაც შევა, მიუჯდება კერას და ადამიანს ესაუბრებაო. მაგრამ ჭინკას ცეცხლისა ეშინია და თუ ვინმემ მუგუზალი მოუქნია, მაშინვე გაიქცევაო. ხალხის რწმენით ჭინკას არც ვნება შეუძლია და არც სარგებლობის მოტანა, მხოლოდ იგი ადამიანს აფრთხობს სახელის დაძახებითო.

„წყარი ში დიდა“ თეთრი ქალიშვილია და სატრფოს ეძებს და თუ ვინმე მამაკაცი დაიჭირა, მოხიბლავს მას და დაიმორჩილებს. ასეთი მამაკაცი ოჯახში უგონოთ და უგულოდ წარის, იგი სახლში ვერ მუშაობს, გარე-გარე დადის და გატაცებულია წყლის დედის სიყვარულითო.

უნდა ითქვას, რომ მეგრელებს ყველაზე საშიშ არსებად მიაჩნდათ ავი და ბოროტი სულელები, რომლებიც წარმოდგენილი ჰყავდათ კუდიანებისა და ეშმაკების სახით. ესენი ადამიანსა და მის ოჯახს მტრობდნენ, ამიტომ გაუთვითცნობიერებელი ადამიანი ცდილობდა სხვა და სხვა მაგიური მანიპულიაციებითა და შელოცვებით მათგან თავდაცვას. წინათ სამეგრელოშიაც სწამდათ ავი თვალის არსებობა, რო-

მელსაც შეეძლო ყველაფრის მოხიბვლა-მოჯადოება და ამის საწი-
ნადღე ვიდრე ვიდრე გამომუშავებული იყო მრავალი შელოცვებიც.

სამეგრელოში შელოცვების უმეტესი ნაწილი ქართულად არის და-
ცული, მათი შინაარსი შემლოცავ დედაკაცებს ეძღვნება ესმით,
მხოლოდ ის კი იციან, რომელი შელოცვა რა ავადმყოფობას რეგებს.
შელოცვათა შორის ყველაზე გავრცელებულია ნათვალავის შელოც-
ვა. ავი თვალის არსებობა ცრუ-მორწმუნეებს სწამთ და ის შემლო-
ცველი დედაკაციც, რომლის შელოცვაც სჭრის, მათში ერთგვარ პა-
ტივში იყო. ერთმა შემლოცავმა დედაკაცმა ჩემს შეკითხვაზე, თუ
როგორ გაითქვა მან სახელი, მიპასუხა, — ხელი მიჭრისო, რასაც შე-
ლოცვით ხელს შევახებ, ის ავი თვალისაგან მიშინვე განიკურნებაო.
მაგრამ სამაგიეროდ ავი სულელები ღამე არ მასვენებენ, მძინარეს ყელ-
ში მიჭერენ და დახრჩობას მიპირებენო. შემლოცავებს ეშინიანთ გან-
საკუთრებით ელიაობა ღამეს, რომელიც ხალხის ცრუ რწმენით კუდი-
ანებისა და ავსულების დღესასწაულად ითვლება. ხალხის წარმოდ-
გენით ავთვალნაკრავ ადამიანს ჭამის მადა ეკარგებოდა, ის უგუ-
ნებო და გულშავიწყი ხდებოდა, ფიზიკურად სუსტებოდა და ფერ-
საც ჰკარგავდა. ასეთ ადამიანს ღამე ცუდად ეძინა, ვერ ისვენებდა
და ხშირად ბოდავდა. ავადმყოფის ავი თვალისაგან განსაკურნავად
მოჰყავდათ შემლოცავი, რომელიც ხელში აიღებდა ნახშირსა და შავ
ტარიან დანას. ნახშირს ის დანით ფხეკავდა, ნახშირის ფხენილს
სულის შებერვით აპნევდა და თან ძალზე ამთქნარებდა. შეულოცავ-
და ჩურჩულით, რომ მისი სიტყვები არავის გაეგონა. ზოგჯერ ისე
ძლიერ ამთქნარებდა, რომ თვალებიდან მოსდიოდა ცრემლები, რომ-
ლის მიხედვით ის იგებდა, თუ როგორი სიძლიერით იყო ავად-
ყოფი ავი თვალისაგან მოხიბლული. ზოგჯერ ნათვალავს შეულოცავ-
ვდნენ საჭმელზე და მას მოხიბლულს შეაჭმევდნენ. გარდა ამისა ნათვა-
ლავის წინააღმდეგ ხმარობდნენ სხვადასხვა თილისმას. აიღებდნენ
სამკუთხედად გამოჭრილი ტყავის პატარა ნაჭერს, რომელშიაც ჩას-
დებდნენ მგლისა ან მელისა პაწაწინა ნალველას, მათ ფრჩხილებს,
გულისა და თვალის ნაწილებს, სამოთხის საკმეველს, დიდ ოთხშა-
ბათის სეფისკვერის ნაწილს, სამკურნალო ბალახს და შემდეგ ამ ტყავს
აბრეშუმის ძაფით შეკრავდნენ. ამ თილისმას გაუყრიდნენ სამ ფერა
ძაფისაგან — წითელი, თეთრი და შავისაგან დაგრეხილ ზონარს და
გულზე დაიკიდებდნენ. სახლ-კარის ავი თვალისაგან დასაცავად ეზოს
ლობეზე ჩამოჰკიდებდნენ ცხენის თავს, სახლის კარებზე კი მიაკრავ-
დნენ ნალს და გახვრეტულ ქვას.

„ნათვალავის შელოცვა“-ს მეგროლები უწოდებდნენ „ნათოლე“-ს. სახელითა ღვთისა, მამისა და სულისა წმინდისა, ლოცვანი ნათოლესი: თვალს ნაცარი, გურს ლახვარი, სამოცი და სამი წმ. გიორგის ბორძალი დაეცეს ამის მოარმეს, ამის მოქიშპეს, ამის (იტყვიან ავადმყოფის სახელს) ავი თოლით და სულისთ შემხედველს. ქალი იყოს მაინც, კაცი იყოს მაინც, დიდი იყოს მაინც, მას შენ გადააყარე უფალო ღმერთო მოწყალეო, ცხელი ლადარი. ამას შენ არგე ლოცვა ჩემი, მლოცველი ნე ვარ, რგებელი შენ ხარ. დედა მარია ქარწული და მიქელ-გაბრიელი ჯდიდა სამოთხის კარსა, მოვიდა მიქელ-გაბრიელი მთავარ ანგელოზი და ჰკითხა, დედა მარია ქალწულო რას ტირი? რას ყივი? რას ყრი ოქრო პირთა ცრემლსა? გაციოდა ვარდსა ვარდისა. ბატონო მიქელ გაბრიელო, მთავარ ანგელოზო, რავა რას ვსტირი, რავა რას ვყივი, შენ რომ უკან საგულავოდ გარბახანდი, მოვიდა ქუთაიდან ერთი გრძნეული ურიის ქალი შავიანი, ოქროს კარზე ყური მომიტება, გახურებული ქვაი გამიხეთქა, ქრისტეს სკამი წამიქცია. ქსელი გვეიდგი საქსოვი, თავშესაქცივი ამიწყვიდა, დამიწყვიდა, მეც დამაყრეია მხარი, რა არის მისი წამალი, შენ უნდა დამასწავლო? რა არის და დედა-მარია ქალწულო, აღუქ ნაკვერჩხალს წყალი დაასხი, ისე დეექცევა ავი თოლისას თოლი. წითელი ქალი და კაცი მოდიოდა, წითელი ფოჩხი მოქონდა, წითელი წყალში ჩოყუო, წითელი გველი ამოიყვანა, გველმა გასკდა მოგისმან გაქკნა, რასაც მელა ვორასა, ვორასა სანსაცილელო, შავი ქალი და კაცი მოდიოდა შავი ფოჩხი მოქონდა, შავ წყალში ჩაყუო, შავი გველი ამოიყვანა, გველმა გასკდა მაგის მან გაქკნა, რასაც ნელო ვორასა სანსაციმელო. უფალ მოწყალო ღმერთო, რავა დედის ნამუშევარი შვილიზა გირგია და შვილის ნამუშევარი დედისა გირგია, ისე არგე ლოცვა ჩემი. რავა მისი ხელის მონაჭერი ცული და წაბლიზა ტარათა გირგია, ისთე არგე ლოცვა ჩემი. მლოცველი ნე ვარ და რგებელი შენ ხარ. წითელი ურია, შავი ურია, ყვითელი ურია, მწვანე ურია, თეთრი ურია, ფუი ასე გააქარვე ამას რა სულიერმა გარდახედოს, მხაკვრობითა, სიხარბითა. სამოცდა სამი წმ. გიორგის ბორძალი დაეცეს ამის მოარმეს, ამის (დაასახელებენ) მოქიშპეს. უფალო მოწყალე ღმერთო, შენ აძგერე თორმეტი გველების მართვები, შენ გადააყარე ცხელი ლადარი. ნაცხოვარო, მოდი დაწერე ჯვარი შენი, გადაავლე თვალი შენი, გადუქნიე ჯვარი შენი, ურგე ლოცვა ჩემი (შეულოცავენ სამჯერ).

მთქმელი ვარ და ყან თჩი გავა, სოფ. სეფიეთი, 1937 წ. (იხ. სურ. 74).

ვისაც ეს შელოცვა არ შეელოდა და ავი თვალისაგან/ძლიერ იყო მოხიბლული, შემლოცველი დედაქაცი ავადმყოფის ტანისამოსის ნაჭრებისაგან შეკერავდა დედოფალას— „მოქყუდი“¹-ს და ორივენი ჩუმად წავიდოდნენ ტყეში. იქერთ აღვილას დაიჩაქებდნენ, მიწას ამოთხრიდნენ და დედოფალას შიგ ჩაფლავდნენ ამ სიტყვებით: „როგორც ეს ადამიანის სახით ვერ აღგება, ადამიანად არ იქცევა, ისე შენ მაგნეს არ ეაროს და არ ეცოცხლოს, შენ (იტყოდნენ ავადმყოფის სახელს) თავისუფალ იყავიო“. შემლოცავი ავადმყოფს ხურგზე ხელს გადაუსვამდა და ხათვალავის წამალსაც ყელზე ჩამოჰკიდებდა.

ამასთანავე ავი თვალით მოხიბლულს¹ ზოგჯერ ასე შეულოცავდნენ სამჯერ: „ელიმთა მექსილნა, მისლუნათ, არნუშ ბარნუშ, საყარნუშ, ოლა პოლა, ანა, ჰია ბელა, ბიო აღიმ ჟიმ“. ეს მიაჩნდათ უებარ საშუალებად, შეულოცავდნენ წყლით, რომელშიაც შემლოცავს ენა უნდა ჩაეყო, ცოტა ნერწყვიც ჩაეშვა და ეს წყალი ავადმყოფს უნდა შეესვა. შემდეგ შელოცვის სიტყვებს ქალაღზე დასწერდნენ, დაუსვამდნენ სამ ჯვარს, გამოკრავდნენ სამკუთხედად რაიმე ჩვარში და ავადმყოფს ყელზე შეაბამდნენ.

„ნათოლეს“ შელოცვები გავრცელებული იყო სამეგრელოში. ჩვენ აქ მოვიყვანთ ამ შელოცვის რამდენიმე ვარიანტს.

„ნათოლე“ სახელითა ღვთისასა მამითა და ძისათა. იჯდა დედა მარია სამოთხესასა, შემოიარა ურია ქეთერამ, შემთვალა, შემყვარა, შემკვრა შემანძრეულა, განადული დედა ქვაბი თვალსა ნაცარი, გულსა ლახვარი. ვაი და უი კვაქალური ასი ბასქარი, სამი კონა მახათი, წმ. გიორგის ბორზალი, წმ. გიორგის ლახვარი რასულმა დაბადებულმა (მოხიბლულის სახელს იტყვიან) ამას ავი თვალით შეხედა, ხაბრების თვალით შეხედა, ავი თვალისათვის, ავი თვალთ დაუსვი, ავი სულისათვის ავი სული ამოახდინე. ამას დასწერე, ქრისტეი, ჯვარი შენი, გადაავლე თვალი შენი. წმ. ბარბარე სულთა მკურნალო, შენ

¹ ავი თვალთ მოხიბლულის დაავადების ნიშანიაო: თავის გამუდმებული ტკივილი, გულის რევა, დაღლილობა, თვლეთა და უმადობა. ღამე ასეთ ავადმყოფს მაჯლაჯუნა აწევბა და ახრჩობსო. ამის სამკურნალოდ ხმარობდნენ შემდეგ ბალახებს: ქრისტეს ბეჭედს, დედა-ბოსტანას, ლაგარტიას, მარწყვის ფოთოლს, წყისეს, შავ ბალახსა და შაქკიდიას. ამ მკენარეებს დანაყავდნენ და წვემს ავადმყოფს შეასმევდნენ.

აკეთებდნენ აგრეთვე გულზე სატარებელ ჯადოს, რომელშიაც ჩაკერებული იყო: მგლის კბილი, წითელი ტყემლის ქვრქი, წითელი ვაშლის ქვრქი, კათის ბალახი, მწვანე შაბი, კაქის ნატები, ნახშირი და ხემო დასახელებული მცენარე თა ფესვებიც.

ორსული ქალისა და მაკე საქონლის შელოცვა:

1. ალე გალე სალენდოლე ეფრემი და ხიდესა დედასა შვილი მისდევდა. შვილმა დედას ძუძუ მოსთხოვა, მისი ცოდვით აინდადგა, ბაინ დადგა, ხე დადგა, ქვა დადგა, დადგა და დამაგრდა შიანკოდა, შეამაგრა, უბე უბესთან ინძრა და არ ჩამოვარდა უკუდგა მისა ბუდესა. დედა ღვთისა შემოთვალა შვილი მისი (იტყვიან ავადმყოფის სახელს) დღემდე შემინახეო¹.

2. ეინძრა ბრეინძრა არსებანი არსევანი, თვარანუდა ხილცვიდა დედა შვილი მოჯენილობა, ქვალანა შენებულია ამ ძროხას მუცელში შვილი დამაგრებულია. ერთ და მერთი დედა შვილობამ თქვა, ვიჯდომია ახსა გახსა კიდობანი. შეკრა ღმერთო, შენ შეუკარ ამ ქალსა ქმელსა მუცელსა შვილია აინძრა, მაინძრა ეწერს მოხდა, ინძრა ამ ქალის მუცელში სული მოიდგაო.

„ნალის“ შელოცვა. ნალი თვალის ავადმყოფობაა, როდესაც ადამიანს თვალის გუგაზე გადაეკვრის თეთრი ბისტა და ხელს უშლის მხედველობას. შელოცვის დროს აიღებენ ცხენის ნალს, რომელსაც გაუყრიან უხმარ ნემსზე აგებულ წითელ ძაფს და ამ ნალის ერთერთს ნაჩვრეტს ავადმყოფმა უნდა უცქიროს, თან შეულოცავენ:

1. შვილიათა მათათა შინა ხელმწიფე ურცხოულად შე და ტარიელ ქორწილი ჰქონდა და შვილო რა ნაირი წამალი; სამი ძირი სამყურა, უხმარი ნემსი და წითელი ძაფი, ურიას ცხენი, ტარიელის ნალი.

2. დად მიშველია დად მიშველია, დლას მის გაგონებუ ზღვას ბოგა გოდგუდუნი, დლას მის გაგონებუ ცას კიბე მდგუდუნი, დლას მის გაგონებუ თოლს ფიცი გეძუდუნი. ფუი, გაბრიელ სი გუნქარი თოლიში ქუა.

(დად მიშველია დად მიშველია თავის დღეში არ გაგონილა ზღვაზე ხიდი გადებულიყო, არას დროს არ გაგონილა ცაზე კიბე მიედგათ. თავის

დღეში არ გაგონილა თვალზე ბეწვი დებულიყოს. ფუი, მიქელ გაბრიელ, შენ გაუქარვე თვალის ტკივილი).

¹ ამას შეულოცავდნენ ორსულ ქალსა და მაკე საქონელს იმ შემთხვევაში, თუ მათ რაიმე მიზეზისა გამო მუცელი უდროოდ ასტკივდებოდათ. შეულოცავდნენ რაიმე საჭმელზე და შემდეგ შენალოცს ავადმყოფს შეაკმევენ.

თვალში რომ რაიმე ნამცეცი ჩაუვარდებათ, მივლენ შემლოცავ-
თან, რომელიც ხელში აიღებს მარილს და იტყვის სამჯერ:

„ღღას მისი გუგონებუ გვერს
ულუ გედგუდუნი დო ეკობონსი
ხონუნდუნი, ცირა ყანჭი მი
გაბარი მუღოლე? მეშიდინუ.
ფუ, თეში მიყოთ თოლს
მუთუნი გეჟუდასი.“

(თავის დღეში არ გაგონილა,
გველს რომ უდგულუ ხდგმუდა და
აღმართი ეხნა? ცხჩჩაქქქქ
ყაჭი მოგაბარე, რა უყავი?
დამეკარგა.
ფუი, ისე დაკარგე, თვალში
თუ რაიმე ძეგსო).

შელოცვის დასასრულს მარილს წყალში ჩააგდებენ.

„შაკიკის შელოცვა“. შაკიკი თავის ტკივილია, ადამიანს ნა-
ხევარი თავი ძლიერ სტეხავს. შემლოცავი ხელში აიღებს ნახშირს და
იტყვის:

1. შაკიკი შემომეყარა საღამოს
და დილასაო, ისე სქამდა სი-
ლასაო, როგორც ხარი თივა-
საო.
გაუწყრეს წმ. გიორგი, გამე-
პარა დილასაო.

2. შაკიკი შემოპარვია
სათიბისა კლდესაო, ასე
სქამდა სილასაო, როგორც
ცხვარი თივასაო. გაწყრო-
მია წმ. გიორგი, გაპარია
დილასაო.

შელოცვის დასასრულს ნახშირს ჯვარულად გადასახავენ და შემ-
დეგ ამ ნახშირს კარის ზღურბლზე ფეხით გასრესვენ.

„უქმური“-ს შელოცვა. უქმურიან ადამიანს შეამცივნებს, შემდეგ
სიცხეს მისცემს და ბოდავს.

„სახელითა მამითა, ძითა, სულითა, წმინდითა. ლოცვა
უქმურისა: სამოცდა ხუთი ჭირის გამჭრობელო, ღმერთო სამაო,
ღმერთო იელო სამებაო სრულიადუ მიუკიებელო, რომელი კრეფუ ყო-
ველსა სენსა, ყოველთა უშლებელთა მოიხილე ვისაცუ წაეკითხოს
ასე მოწყალეთა, თვალთა ტკივილთა და გულთა დაეხსე-
ნი ყოველსა ავისულისა და ავითვალისაგან, ავიპირისაგან, ავი ჩვეუ-
ლებისაგან, ავი სიზმარისაგან და ავი ძილში გათავებისათვის, ავი
სიტყვისაგან, ავი ქარისაგან და ავი შინდისაგან, ავი ცხელებისაგან
და ავი ჭირისაგან და ავი ეშმაკისაგან. მიხსენე ღმერთო, ყოველთა
მამუნებელთა ხორციელთაგან მონა ესე შენი (იტყვიან ავადმყოფის
სახელს).

მთქმელი ზეზა პაპასჭირი, სოფ. ნამკოლუ, 1936 წ.

„მინახვამულაფაში“ შელოცვა. ამას შეულოცავენ ადამიანს, როდესაც მას რაიმე ცუდი ჰაერი დაჰკრავსო. შელოცვის დროს ასრულებენ ერთგვარ რიტუალს, რომელსაც „გიჟოფუნაფა“-ს, ე. ი. გამოდუღებას უწოდებენ. ამისათვის ავადმყოფის სახლის ოთხივე კუთხის მიწას ამოსთხრიან და ამ მიწას თიხის უბზარ ქოთანში ჩადებენ. ქოთანშივე ჩადებენ ერთ კვერცხსა და რამდენიმე ტყვიას. კარის ხეობაზე ავადმყოფს დასვამენ და მას თავზე დაადგამენ წყლიან თაბახს და შეულოცავენ: „მონახლომო დედიანო, მონახლომო მამიანო, ძირი ბარაგანიანო, შენი დედა ტირის, შენი მამა ტირის წაქარეი დოჟკლავენ ტყავი მოუფენიენ. იქა ცეკვაა, იქა თამაში, აქა რა გინდა ქვეშე ფსიასა უთვალავი დედაბრის ნახვეტზე გაგაყოლებენ. ფაცაციას ქალი მოყავს სამი გვარი კაციასო, გოუშე თუ არ გაგიშობ, ორშაბათს ხარ, სამშაბათს ხარ, პარასკევს ხარ, შაბათს ხარ, კვირისა ხარ, კვირა დილისა ხარ; ადგომისა ხარ, დაჯდომისა ხარ, ჭამისა ხარ; სმისა ხარ; სიცილისა ხარ, ღობრისა ხარ, ღობრის კუჭუხურისა ხარ, ტყისა ხარ, ნატყურისა ხარ, ველისა ხარ, მინდორისა ხარ. გადი გამოდი ჩემსა ლოცვასა ამას გეცალე, სხვას შეეყარე, ტარიელ ეირიელ წადი, თუ არა არ გაგიშობ“-ო.

დასასრულს შემლოცავი ქოთანს აიღებს და ავადმყოფს ილიეში გამოუტარებს, ნაწილს ტყვიას ქოთნიდან ამოიღებს, ცეცხლზე გააღნობს და მას თაბახის წყალში ჩააგდებს. წყალში ტყვია გაიშლება შეიკუმშება, გაშავდება, თუ თავის ფერზე დარჩება. ამის მიხედვით მკითხაობენ, თუ სად და როდის შეეყარა ავადმყოფს მონახვედრი და იგი რა სახისააო. ბოლოს კვერცხს ავადმყოფს შეაქმევენ, თაბახის წყალს სახლის სახურავზე შეასხამდნენ.

„მატავარი“-ს შელოცვა. მატავართ დავადებულ ადამიანს ხელ-ფეხი უსივდება და საშინლად ზტუხავს. შემლოცავი ავადმყოფს ხელს წაუსვამს და იტყვის: „მოვიდა მატაური და მატაური და კატაური მობულაოდა მეღავითა, სარსალობდა ქარივითა, მობლაოდა, შემოეყარა მიქელ-გაბრიელ მთავარ ანგელოზი; სადუ მობვალუ შენ მატაურო? სადუ მიბლავი კატავითა? სადუ მიდინაროფუ გველივითა? სადუ მისრილოფუ ქარივითა? გურ ჩვილი ყმაწვილის საკიალებელათ სათქნარებლად, უფურულის ფერის მისაცემადუ, ფეროვანის ფერის წასაღებადუ. არ გაგიშობუ მამაძემ და სულმა წმინდამ ვერც წახვალ ხელთა ჩემთა, ჩაგაგდებ წისქვილის კნილთა დასატანჯველად, გარეთ ცეცხლა შამოგინთებუ გეგენისა ნურცა—ცეცხლსა შამოგინთებუ გეგენისა, სადაც ეს ლოცვა სამჯერ დათავდეს და ხმა თქვენი ისმოდეს, იქ ვარვემუნოთ ამუ ყმაწვილისა მოუხდეს. ღთის ბრძანებითა მასვე ნამუს განვეშორეთუ ამუ ყმაწვილისა“-ო.

„საწერელი“-ს შელოცვა. საწერელი ადამიანს ხელის თით-ზე უჩნდება და გასივებასთან ერთად იწვევს მწარე ტკივილებს. შემლოცავი დანას აიღებს და ისე შეულოცავს: „საწერელო, სად მიხვალ? ადამიანის ტანში მივალ. ადამიანის ტანში რათა მიხვალ? რბილის საქმელად, ძვლის სატკვერად, ტვინის საწურწმუნებლად; არა მამა-ძემა და სულმა წმინდანმა, არ გაგიშვა არც რბილის საქმელად, არც ძვლის სატკვერად, არც ტვინის საწურწმუნებლად. შენი წამალი რა არის? დამასწავლე, თუ არაო; პურისა ხაინი, კვერცხის გული, ძერწისა ცილი, სუს ნახევი საწერ კალამი. ვაი რა მოვიგონეო ჩემი თავისა ჭირიო“.

„ჭვალის შელოცვა“. ემკობილი, შემკობილი ცხრა საყდარი შედგომილი. პეტრემ უთხრა პავლესაო, რატომ არ სჭამ პურსაო? რა მაჭმევს პურსაო, ჭვალვა მასვია გულსაო, დავკარ ცულსაო, გარვაგდებ ნამსაო.

„ანაჰყვედიში შელოცვა“. როდესაც ადამიანს გაუწყდება კისრის ან ზურგის ძარღვი, მაშინ შემლოცავი აიღებს შავ ტარიან დანას, რომელსაც დაადებს იქ, სადაც ტკივილსა გრძნობს და იტყვის: „აბა აბაია, თაბა თაბაია იესო დო ლასარია, მაკო გისხუნუდო, მარიამ ხოჯ-ირემს მურთუმუ, დუუნჯირი, ეუდგინუ, კონ დორთე, ადამიშ შურს ოქიში ჭყვადუ, მეჭიში დო უშველია, ვარდა ფუი თემ განქარია“ (აბა აბაია, თაბა თაბაია იესო და ლასარია, მაკო გირჩევნია, მარიამ ხარ-ირემი მოსულა, დაწოლილა, ამდგარა, დაბრუნებულა, ადამის სულს ზურგი გაწყვეტია, მიუსწარი და უშველე, თუ არა და ფუი ასე გააქარეო).

„ანაჰყვედიში შელოცვა“. ადამიანს ძარღვი რომ გაენასკვნება, მას ასე შეულოცავენ:

„ასამარია, დასამარია,
ჟი დო ჩქიშია,
თუდო მარია.
ჯგეგე, ქრისტექ მოგიჩინ
ადამიში სქუას
ხორცი ჭყვადუ,
ზესხერი ლანდლუ,
მიეხვარებუქ დო ვარია?
მივოჭიშე დო მივოხვარებუქ,
ვარა აკვორღვა მუში
მარდუმეო“

„ასამარია, დასამარია
ზევით და ჩემი,
ქვევით მარია.
ჯგეგე, ქრისტემ შემოგითვალა
ადამის შვილს
ხორცი გასკვნია,
სისხლი ამღვრევია.
მოეხმარები თუ არაო?
თუ მიუსწარი მოვეხმარები,
თუ არა დავშლი მისი
მადლიმეო“

„გველის ნაკბენის შელოცვა“. შელოცვის დროს გოგირდსა და თოფის წამალს წყალში გახსნიან, ნაკბენ იდგის წაუსვამენ და ასე შეულოცავენ:

1. „მამისა, ძისა, სული წმინდისა, ამთე კამთე, შთოფე შთოფარფარა. ლექთასუნი, აზმათა, კბენელი მოკვდეს, ნაკბენი მოორჩეს. მიქელ გაბრიელ შენ უშველე“.

2. „სახელოფე ქვეფე მამისა, ძისა, სულის წმინდისა, კან და ბანდა, ანთა შეანთა, ხელითა ფეშტითა, კბენელი მოკვდეს დაკბენილი მოორჩეს“-ო.

„მორიელის ნაკბენის შელოცვა“. აიღებენ ტყის მსხლის ცხრა სხვადასხვა ჯიშის ფოთლებს, დანაყავენ და მის წვენიში ამოვლებულ ნაჭერს ნაკბენზე დაათარებენ და შეულოცავენ: „მორიალე მოთა გველსა, ნოსა დედა, ნოსა შეილსა, ნოსა აბრალე მკვეა წელსა, ფუ ასე გააქარე მორიალე და მისი შეილი“-ო.

„ქარების შელოცვა“. „ჩვენ ვიყავით სამი ძმანი, სამებისა ძალისანი, ვიარებოდით შთის შთამდი, ქალაქის ქალაქამდე. ვეძებდით წამალს ოჯონისასა, მაჯონისასა, ჯდომისასა, ჯდომ საყმაწვილოსასა, ქარისასა, ქართვეთისასა, ქარისასა, ქარ წითელისასა, ქარისა ქარ შავისასა. არსად დაგანებებ ძვალსა სარებად, არსად დაგანებებ ტანსა სარებად, არსად დაგანებებ პირსა სარებად. ძვალში ხარ, რბილში განოდი, მაძებარია შენი სამასი სამი წმ. გიორგი დაგაწვენს და დაგარწბილებს“-ო.

„მუნაქაშა“. მიწაზე ნაწოლ ადამიანს თუ შეამციენა, მას შეულოცავენ „მუნაქაშა“-ს. შემლოცველი აიღებს „მოქამილი“-ს და ცდილის ქამარს და მუქაში კი დაიჭერს ნაცარს და იტყვის: „ანასაო, ნანასაო, ნანა თემურაზსაო, სი ურია, სი ურჯულო სერით გიბურდლინუქი. დღაშით კოჩი ვარძირუნსი, ფუი თეშ განქარ მოქამოლი“-ა. (ანასაო, ნანასაო, ნანა თემურაზსაო, შე ურია, შე ურჯულო, ღამე დაბურტყუნობ, დღისით კაცი ვერ გიბოვნის, ფუი ასე გააქარე მოქამილი-ო).

დასასრულს შემლოცავი თვალხუჭულა და ზურგ შექცევით მივასახლის კარებთან და ამ ნაცარს კარებს მიაყრის. თუ ნაცარი კარს მოეკიდა, ავადმყოფი მოქამილია, თუ არა და ნაცარი ძირს ჩამოკვივაო. ძალსა ც კარში გაახტუნებენ — „ქამს“ წაიღებსო, ზოგან ამ მიზნით კატას კარში გაავდებდნენ.

„გერცემული“. ამას შეულოცავენ მგლისაგან დაშავებულ საქონელს და შელოცვის დროს მას სცემენ ატმის შოლტს და იტყვიან:

1. „ელივორდა, გელივორდა, მგელი გერცემული ვორდა ასთე უსთური, ურია კალანდარი, ხაშხაშური, უფუ გერცემულს“-ო.

2. ელუანი, გელუანი გელი გეძეძუანი, თურქი და ბერძენი ლახთ გადაწნული უპ, გერცემულს“-ო.

შელოცვა

ღამე კარში დარჩენილი საქონლის შელოცვა: აიღებენ ფილთაქვასა და ციცხვს, შეპკრავენ კანაფით, აგორავენ და შეულოცავენ:

1. „ეკენია, ბეკენია, ბეკეს ხატი ხსომებია, მეფუო შემოკარი ნადირს კბილი შეუკარი. ქრისტე ღმერთმა ჩამოუშვა ხეს ბორკილი რკინისაო, უწვაე უხარშავის მჭამელი შენ ჩაუშვი ხამში, ნუ გაუშვებ გზაში“-ო.

2. „ეკენია, ბეკენია, ბეკეს ხატი სვენებია. მეუფუო, ჩამოყარე ხე ბარკალი რკინისაო, ნადირს კბილი შეუკარი მეკაბრისა ხელ და ფხარი, ჩააგდე ზღვაში ნუ გაუშვებ გზაში“-ო.

„ცუდებაში შელოცვა“. გალახულ მაკე ძროხას შეულოცავენ, ხელში უჭირავთ შელოცვის დროს მარტილი ან სიმინდი: „დედავო, დედავო, დედაშენ მედედავო, ირენისა ხარ ირემისა წყა დადგებისა, კიდობანი ანელი, დანელი შეკლი გიარგი, ღმერთო, შენ შიარგი საქონელს. ცა დეინძრა, მიწამ დეინძრა, ცაც დამდგარა, მიწაც დამდგარა. ღმერთო, შვილი შეუმაგრე ძროხას“-ო. დასასრულს სიმინდს ძროხას შეაქმევენ.

„ყვაბუ“-ს შელოცვა. ღორს კისერი უსივდება, აიღებენ სიმინდს ხელში და ასე შეულოცავენ: „ასა დვუსა, ყვაბუსა, ყვაბუ ძიმელასა, ძელსა ძვალსა შეეხვეწა მარიამსა, გუჯი კარი მითაშქვი ლეჯი, გამოუშვი ღორი“-ო. დასასრულს სიმინდს ღორს შეაქმევენ.

„გველის“ შელოცვა. როცა გველის დაჭერა უნდოდათ, აიღებდნენ თხილის ჯოხს, გველს დაუმიზნებდნენ და იტყოდნენ:

1. ილან, ილან ამირან, დამიდო მირან, ინჯირ დაურან მას ხანა, ურთუ და ურთუკუ სულეიმან, აზან, აზან ჩალა ზეგედურან, აზე-ილან, ზობეილან, გეჯილაი მალარსან“-ო.

2. ილან, ილან ნაფიოს, ველანდურ საფიოს, ქილი ფითონ ქიშქიმ, ბადელადურ საჩალი, ადურ ფადურ, არესა მარესა, საბ დედა სარესა, სათანდელი გველშაპი მის დედა მაქიოს, წყალ იყოს, ღვინ იყოს მემწისა და მემთვარე მის მოციქულ“-ო (იტყვიან სამჯერ).

შელოცვის დასასრულს გველი ჯოხზე აცოცდება და ზედვე ჩამოეკიდება და შემდეგ შეგიძლია, სადაც გსურს იქ წაიყვანო.

12. საკულტო აღზიდები და მათთან დაკავშირებული რიგები

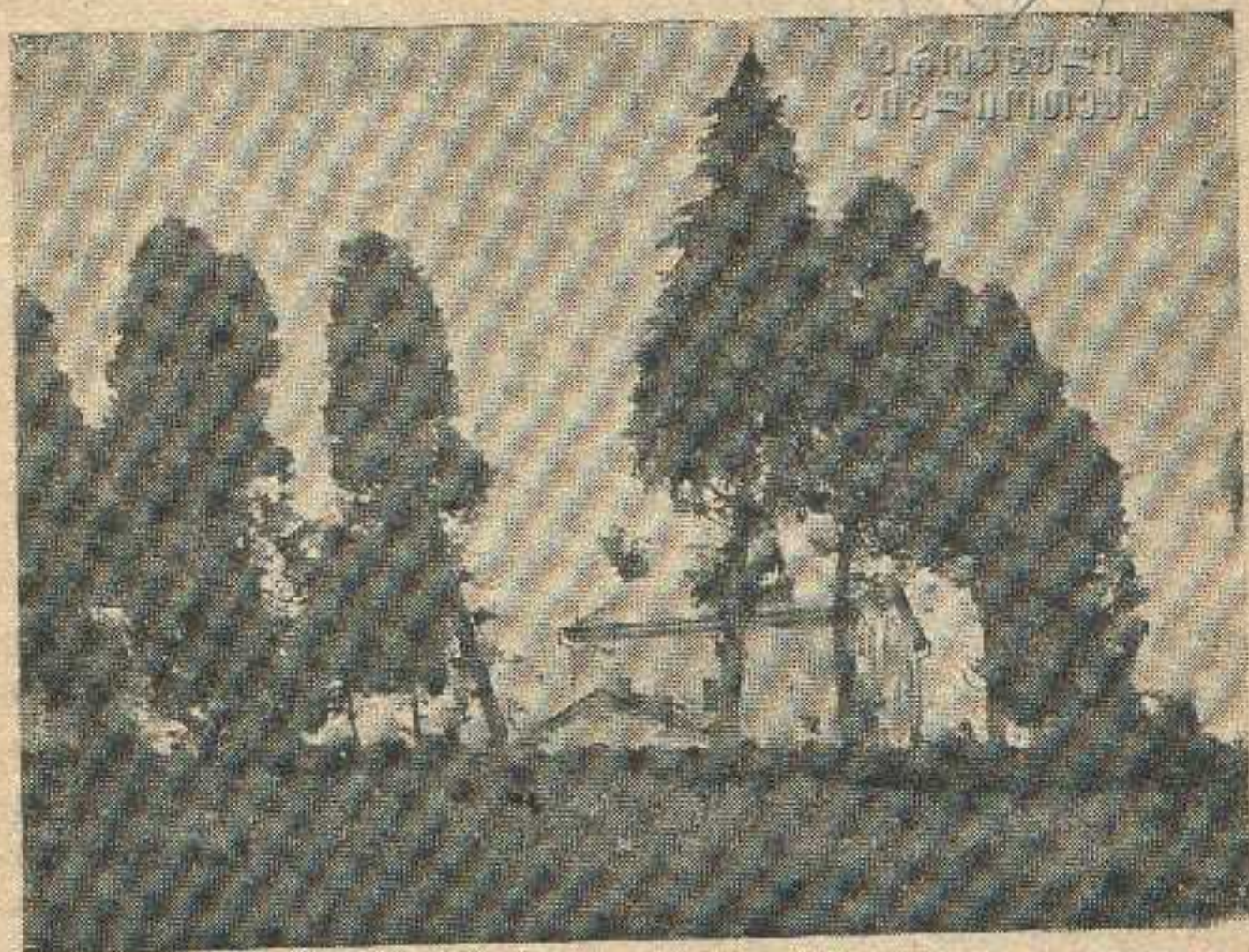

ქრისტიანობის გავრცელების შემდეგ სამეგრელოში დაიწყო ძველი წარმართობის დროის საკულტო ადგილებზე ქრისტიანული ეკლესიების აგება და წარმართული რწმენა და წესებიც სასტიკად იღვევებოდა. ასეთ ბრძოლის შესახებ სამეგრელოში დღემდის დაცულია თქმულება ანდრია მოციქულზე, რომელსაც მარტვილის ძველი მუხა მოუჭრია და ქრისტიანებისათვის აუკრძალავს მუხის თაყვანისცემა. ამ მუხის — „დიდი ქუონის“ ადგილზე აუწენებით მარტვილის ეკლესიაო. ამ ბრძოლის მიუხედავად ქრისტიანობამ მაინც ვერ შესძლო წარმართული რწმენისა და წესების მოსპობა და სამეგრელოს სინამდვილეში მოხდა მათი შეკუება ქრისტიანულ მოძღვრებასთან და სამეგრელოში ქრისტიანულმა ეკლესიებმა შემოინახეს მრავალი წარმართული ხასიათის რიტუალი და წესები.

წინად მთელს სამეგრელოში ყველაზე უფრო ძლიერ ხატ-სამლოცველოდ ითვლებოდა ილორის წმ. გიორგის ეკლესია, რომელიც მდებარეობს სოფ. ილორში. ეს ეკლესია სამი კილომეტრით არის დაშორებული ქალ. ოჩამჩირეს. ილორის ეკლესია ქვიტკირით არის ნაგები და შემოზღუდულია მაღალი გალავანით. ეკლესია უნდა იყოს აშენებული XVII საუკ., გალავანი კი უფრო ძველია. ეკლესიას აქვს პატარა ეზო, ალაყაფის კარი, რომელიც იკეტება ბოქლოპით. სამრეკლოც გალავანშია მოთავსებული და ეზოს შესასვლელი კარები აქვს სამრეკლოდან. ილორის ეკლესია უგუმბათოა, გარედან შეთეთრებულია და აღმოსავლეთის მხარეზე კედელში ჩაშენებულია რამდენიმე ქვა: ერთზე გამოსახულია წმ. გიორგი ცხენზე მჯდომი და გველშაპის გამგმირავი, სამ ქვაზე წარწერებია ხუცურად, იგი მაღლაა და შორიდან ძნელი წასაკითხია. შიგ ეკლესია მოხატულია, ფრესკები ახალია, მხატვრობაც უბრალოა და დაბალი ხელოვნებით შესრულებული. წინათ ილორის ეკლესია მთელს სამეგრელოში განთქმული იყო თავისი ძვირფასი ხატ-ჯვრებით და საეკლესიო განძეულებით. აქ ინახებოდა ძველი ნაქედი ხატები ისტორიული მნიშვნელობის წარწერებით. მათ შორის შესანიშნავი იყო ილორის წმ. გიორგის ხატი, რომელზედაც გამოსახული იყო წმ. გიორგი ხელში შუბითა და ფარით. ეკლესია დღეს უკვე გაუქმებულია.

ილორის ეკლესიაში ინახება წმ. გიორგის მშვილდი „შქვილი“, რომელიც რკინისაა და სიმალლით ერთ მეტრამდის აღწევს. დაცუ-

ლია ავრეთვე საყვირი სპილენძისა „ოყე“ და წმ. გიორგისადმი შე-
წირული „ბორჯალი“.

სურ. 75. ილორის ეკლესია.

წინად ილორში მლოცავი გამოუღვეელი იყო, ყოველდღე დიდ-
ძალი მხვეწარი მოდიოდა შესაწირით და საკლავებით. მოჰქონდათ
ადამიანის სიგრძის ჩამოქნილი სანთლები, ვერცხლის მავთულები,
მოჰყავდათ კურატი ან ცხვარი და ილორის ხატის¹. წინ მხვეწარს მნა-
თე (მეხატული) ამწყალობებდა. ილორში მნათეებად ირჩევდნენ იმ გვა-
რიდან, რომელთა „ჯინჯი ხატა“-დ იგი ითვლებოდა. ასეთი
იყვნენ: მალიშა, სებეკია, მარკელია, ბეანია, მერკულე, ჯივანია, ხა-
სია, ხოჭა და კიტა. ამიტომ მნათეებსაც მორიგეობით ამ გვარებიდან
ირჩევდნენ. მნათეებს ყოველწლიურად ირჩევდნენ ხუთ კაცს. ერთი
უხუცესი მათგანი უფროსი იყო, სხვები კი მისი თანამემწენი. მნა-
თეები მთელი წლის განმავლობაში ეკლესიაში იყვნენ და მას მორი-
გეობით ყარაულობდნენ, მხვეწარს ამწყალობებდნენ და იღებდნენ მათ-

¹ M. Brosset, Voyage archéologique, წიგნი I, გვ. 95—109

გან ხატის შემოწირულებას. მნათე ხატში წმინდობდა და იმ წლის განმავლობაში იგი ქალთან არ წვებოდა. მნათეს ეძღვრება „ხეში გინალუაფარი“ (დასამწყალობელი) ფულად და ეს იყო მისი გასამრჯელოც. ილორში განსაკუთრებულ პატივსა სცემდნენ კუპრას გვარს. ვადმოცემით, როდესაც ილორის ეკლესიას აგებდნენ, მისი კედლები ინგრეოდა და ეკლესია ვერ შენდებოდაო. მაშინ და ძმა კუპრა ჩაუტანებიათ ეკლესიის საძირკველში და ილორის ტაძარიც აშენებულაო. ამის გამო ილორობას ხარი რომ დაიკვლოდა, მას კუპრას გვარის უფროსი კაცი თავის მარჯვენა ხელს დაადებდა და სადაც მოისურვებდა ხორცს იქ ამოუჭრიდნენო.

მნათეები მლოცავენ სხვადასხვა სამსახურს უწევდნენ. ხატისაგან დამიზნებულს მშვილდში გაატარებდნენ. ხატზე გადაცემა, ფიცი და სხვა მნაღეს ეკითხებოდა. ვისაც ილორის წმ. გიორგისთვის რაიმე ავადმყოფობისა გამო დათქმული ჰქონდა მშვილდში გატარება, მას მნათე დააყენებდა ილორის წმ. გიორგის ხატის წინ, აიღებდა რკინის მშვილდს და შეხვეწილს მასში სამჯერ გაატარებდა. თუ შეხვეწილი მოხიბლული იყო ან ავი თვალით მოჯადოებული, მაშინ მას მშვილდში გატარების შემდეგ დააჩოქებდნენ, მნათე აიღებდა საყვირს „ოყეს“, მიუახლოვდებოდა დაჩოქილს და სამჯერ „ოყეს“ დააყვირებდა, რომ ამით ეშმაკები და ავი სულები დაეფრთხო და ავადმყოფობისაგან გაექარვა. მშვილდში გატარებისას იტყოდნენ: „ეშმაკეფს გომიფართხუნსია“ და მნათეც ასე დაილოცებოდა: „უბადო ალიან-ჩალიანი შორიშა დამიფარია. ამ დღარში იშო ალობა ულუდასი, უბადო გური, უბადო თოლი, უბადო შური შორიშა ქიგარაფი“-ა (ცუდი სიავე შორს გაუქარვე; დღეიდან შეგება ჰქონდეს; ცუდი გული, ავი თვალი, ავი სული შორს გაუქარვეო).

ილორის ხატში მიჰყავდათ სულით ავადმყოფებიც, რომლებსაც ხშირად ხელები შეკრული ჰქონდათ ჯაქვი - „ბაჯალურით“. სულით ავადმყოფს დააყენებდნენ ეკლესიის კარებთან, თუ საკლავიც მოჰყავდათ, მაშინ საკლავს ავადმყოფს გარშემო შემოუტარებდნენ და იტყოდნენ: „სქანი გამო ცოფე თენა ლეხი, სქანი ძალაშე ამდღარიში იშო სითავისუფლო სი ქემეჩი“-ა (შენი მიზეზით ყოფილა ეს ავადმყოფი, შენი ძალით დღეიდან მიეცი სითავისუფლო). შემდეგ ავადმყოფს შეიყვანდნენ ეკლესიაში, დააჩოქებდნენ მას ილორის წმ. გიორგის ხატის წინ და ეხვეწებოდნენ ავადმყოფის შეგლასა და განკურნებას. ვისაც დათქმული ჰქონდა, იგი უთევდა ღამეს და ავადმყოფს ხატის წინ დააწვენდნენ — „ხ ა ტ ი შ ი ი თ ო ნ ჯ ი რ ა ფ ა“. ზოგჯერ ერთი კვირით დგებოდნენ ილორში და ღამეს ათევდნენ. თუ ავადმყოფი შეპყრობი-

ლი იყო „ქინიში ლახარათი“ და ბნედა მოსდიოდა, მაშინ მას „ატ-
ლერობა“-ს ათამაშებდნენ. დაუკრავდნენ ტაშს და იტყოდნენ: „ატლე-
რობა თემურ ყვარა, ლორონთქ მეჩას ბუშ მოხვარა გვედირთათი
ქოვსხაპათო აწ მილუნა ჩქი მოხვარა“-ო (ატლერობა თემურ ყვარა,
ღმერთმა მისცეს თავის შველა, ავდგეთ ვიცეკვობა აწ გვექმნება ჩვენ
დახმარებო). ავადმყოფი ამ დროს დახტის, ფეხებს გაუსვამს და თა-
მაშობს.

ვისაც ოჯახში მენისაგან რაიმე ხარალი მოსდიოდა, მას ილორის
წმ. გიორგის დაშიზებებას შიამწერდნენ. მაშინვე მჭედელს შეუკვეთავ-
დნენ სხვადასხვა ზომის „ბოძალს“, რომელიც ორკაპიანი იყო და
ჭკონდა ისრის წვერის ფორმა. ზოგი ბოძალი ერთი მეტრის სიგ-
რძისა იყო და ამ ბოძალს მიიტანდნენ ილორში საკლავ-საწირავით. აქ
შებვეწილებს მნათე დაამწყალობებდა, შესთხოვდა ილორის წმ. გიორ-
გის მეხისაგან დაცვასა და მფარველობას. ილორში სალოცავად მი-
დიოდნენ აგრეთვე უშვილონიც, რომლებიც შესთხოვდნენ მას ვაჟის
მოცემას: „ჩქიმი სკი დო კვეთი ვაშაყოთა, ჩქიმი ორდალო ქომანუ-
ქია“ (ჩემი ძე და წილი არ მოსპოო, ჩემ გასაზრდელად მაჩუქეო).
შეჩვეწილი უშვილო ქალი ზოგჯერ ვერცხლის პატარა აკვანს მიი-
ტანდა, ილორის შესაწირავად და სთხოვდა შვილის მიცემას. ლამე-
საც უთევდნენ. დაწებოდა ხატის წინ და ისე სთხოვდა მოწყალებას
ილორის წმ. გიორგის.

მაგრამ ყველაზე სამძიმო საქმე იყო ილორის ხატზე ადამიანის
გადაცემა — „გინოჩამა“. ხალხის რწმენით, ილორის ხატზე გადაცე-
მულ მტყუანს უეჭველად ილორის წმინდა გიორგი დაამიზებებდა
და ბოლოს მოუღებდა. ამიტომ ილორის ხატზე გადაცემას უკი-
დურეს შემთხვევაში მიმართავდნენ. დაზარალებული ამის შესახებ
წინასწარ გაათრთხილებდა დამნაშავეს და შეუთვლიდა მას, რომ
განზრახვა აქვს გადასცეს იგი ილორის წმ. გიორგის. თუ არ
იცოდნენ ვინ იყო ქურდი ან ბოროტი საქმის ჩანდენი, მაშინ
სასოფლო ყრილობაზე ან ეკლესიაში წირვის შემდეგ გამოაცხა-
დებდნენ, რომ ეს და ეს ადამიანი მიდის ილორში ხატზე დამნაშავეს
გადასაცემადო. დაიცდიდნენ რამდენიმე დღეს და თუ ქურდი არ
გამოჩნდებოდა და ნაქურდალს არ მოიტანდა, მაშინ დაზარალებული
მიდიოდა ილორში. მოიტანდა საწირში სანთელსა და ფულს და
სთხოვდა მნათეს ხატზე გადაცემას. მნათე მას ბიიყვანდა ილორის ხა-
ტთან, დააჩოქებდა, სანთლებს აანთებდნენ და დაზარალებული ხელ-
აპყრობით დაიწყებდა გადაცემას და იტყოდა: დიდებულო, ილო-
რის წმ. გიორგი, ვინც მე ეს და ეს ნივთი ან საქონელი წამართვა

ან მომპარა (თუ იცის ვინ არის, დაასახელებს), ორი კვირის განმავლობაში მოატანინე თავის ხელითაო, თუ არა და გვედრები გამოიჩინე შენი ძალა, გააგაფე და ისე გაამწარე, რომ ის ჩემს სახელს ყვიროდესო“ და სხვა. ვადაცემის დროს დაიწყებოდნენ სხვადასხვა გვარად: „წმ. გიორგი ილორისაო, ამისა ქალისმეტელი გააგიფე და შენს კარზე თმებით დააბიო; ვაჟი კი ხაჯალურით შეკრული მოიყვანე და შენს კარზე დააბიო. ამაზე მნათე იტყოდა: „შეუსრულე ილორის წმ. გიორგი ისე, როგორც გეხვეწებაო“ და დაამთავრებდა სამჯერ „ამენ“-ის თქმით.

წყევლას რომ გაეჭრა, ვადაცემი ილორში ყოველ წელიწადს აგზავნიდა საწირაგ-სანთელს და სთხოვდა ილორის წმ. გიორგის ჩქარა გამოეჩინა თავისი ძალა და რისხვა. თუ ვადაცემულის ოჯახში (როცა იცოდნენ დამნაშავე) ვინმე მოკვდებოდა, იტყოდნენ—წყევლამ გაჭრაო და ვადაცემი მაშინვე ილორში წაიყვანდა ციკანს „განალენს“, ილოცებდა იქ, რომ წყევლა მას არ დაბრუნებოდა.

ამის შიშით რამდენიც ხატზე ვადაცემულის ოჯახში კაცი მოკვდებოდა, ვადაცემს იმდენჯერ ციკანი უნდა მიეყვანა ილორში. ზოგჯერ ხატზე ვადაცემულის შთამომავლობამ არც კი იცოდა, თუ მისი წინაპარი ილორის წმ. გიორგის ხატზე იყო ვადაცემული. ასეთ შემთხვევაში მიმართავდნენ მკითხავს, რომელიც ეტყოდა მათ, რომ თქვენი პაპა თუ პაპის პაპა ამ და ამ კაცის მიერ ვადაცემული ყოფილა ილორშიო და სთხოვე გამოლოცვაო—„გითოხვამუა“. ხატისაგან დამიხეზებული მივიდოდა ვადაცემის ოჯახში და სთხოვდა გამოლოცვას. რადგანაც წყევლა დრო გადასული იყო, ხატის შიშით ორივე მხარე აღვილად თანხმდებოდა შერიგებაზე. ხატზე ვადაცემული თავის ოჯახში დაიწვევდა ვადაცემს, კარგად გაუძასპინძლდებოდა და მისცემდა საწინდრად („გინალუეფი“) რაიმე ნივთს, იარაღი იქნებოდა ეს თუ რაიმე ქურჭელი. საწინდარს ვადაცემი თავის სახლში წაიღებდა და შეინახავდა. შემდეგ მკითხავის მითითებით ორივენი საწირ-საკლავით წავიდოდნენ ილორში და აქ ილორის წმ. გიორგის ხატის წინ გამოილოცებდნენ და ვადაცემი მას საწინდარს დაუბრუნებდა.

ვადაცემის ოჯახი არც ქორწილში და არც ტირილში არ მიდიოდა ვადაცემულის ოჯახში, სანამ ორივე მხარე ცოცხალი იყო. შემდეგ კი მათი შთამომავალნი მიდიოდნენ ერთმანეთში, მაგრამ არაფერს შესჭამდნენ.

ხატზე ვადაცემული ქურდი ზოგჯერ შეშინდებოდა, ნაქურდალს მიიტანდა და ჩაჰყრიდა ილორის ეკლესიის ეზოში, მაგრამ ამის წა-

ქართული
ლიბრარიონი

სურ. 76. ლურსმნის მიგვრით ხატზე გადაცემა ილთარში

ღება პატრონს არ შეეძლო და ყველაფერი ეს ილორის ეკლესიას რჩებოდა. მხოლოდ დაზარალებული ილორის შიშით იმტყობნებოდა იყო წყევლა მოეხსნა, თორემ ხალხის რწმენით ილორი მაწყევარს დაამიხეხებდაო. მაგრამ ზოგი ადამიანი გაქურდავდა თურმე, წყევლას არ მოხსნიდა და იტყოდა: ილორის წმ. გიორგო, სანამ ქურდი ჩემის თვალთ არ ვნახო, ჩემი წყევლა ძალაში დარჩესო. ხალხურ რწმენით, როდესაც წყევლა გაჭრიდა, გადაცემულის ოჯახის რომელიმე წევრი გაგვიღებოდა და ყვიროდა თურმე გადამცემის სახელს. მაშინ, როგორც გადამცემმა დაწყევლა, გიჟს ისე დაბამდნენ ილორის წმ. გიორგის კარზე და იქ გამოილოცებდნენო.

ილორში იცოდნენ ხარის ქურდების გადაცემა. დაზარალებული ილორში მიიტანდა ხარის უღელს, მივიდოდა ილორის დიდ ცაყხვთან, რომელიც დღესაც დგას ილორის ეკლესიის გალავნის მახლობლად, უღელს ცაყხვზე მიაკრავდა და დაიწყებდნენ: „ამ უღელის ხარები ვინც მოიპარა, წმ. გიორგი ილორისაო, მისი ოჯახი დაამხე, ვაჟი გაუგვიყე და აყვირე ჩემი სახელი, ვიდრე ხარს არ მოიყვანს, ეს უღელი არ მოხსნას და უღელში შემბული ხარი ჩემს ოჯახში არ მოიყვანოსო“ და სხვა.

ილორში ხატობა იმართებოდა 23 აპრილს, განსაკუთრებით დიდი ხატობა იცოდნენ 10 ნოემბერს. ამ დღეს აქ თავს იყრიდა მრავალი მლოცავი დასავლეთ საქართველოს თითქმის ყველა კუთხიდან. შეხვეწილებს მოჰყავდათ შესაწირავად ხარები, ცხვრები და ციკნები, იმის მიხედვით, თუ ვის როგორც ჰქონდა დათქმული. ზოგი ილოცებდა და საკლავსაც იქვე დაჰკლავდა და შესჰამდნენ, ზოგი საკლავს ცოცხალს გაუშვებდა. ამ შემოწირულ ზვარაკების მთელი ჯოგი დგებოდა. ამ ჯოგს ეკლესიის მნათები შემდეგ ნახევარ ფასად ჰყიდნენ. ამისთანავე მლოცველებს მიჰქონდათ საწირში აბრეშუმის ქსოვილები, თოფობით ჩითები, სამკაულები, ფული, სანთელ-საკმეველი და სხვა, რომელსაც ეკლესიის მსახურნი ინაწილებდნენ. ილორობას იცოდნენ ღამის თევა და „ხატიში ითონჯირათა“. მოჰყავდათ სნეულები, განსაკუთრებით სულით ავადმყოფები და აქ ალოცებდნენ. ილორის წმ. გიორგი ამასთანავე ითვლებოდა სასწაულთ-მომქმედად და ხალხის რწმენით მას ილორობა ღამეს ხარი მოჰყავდა. ცრუმორწმუნე ხალხის დასაჯერებლად ეკლესიის მსახურნი საღამოს ჟამს ეკლესიის გალავანის კარებს დაკეტავდნენ და ზედ ბოქლომს დაადებდნენ. ხალხი გალავანს გარედ დასადგურდებოდა და ღამეს უთევდა, მაგრამ იმ დროს, როდესაც ილორის წმ. გიორგი ვითომცდა ხარს შემოიყვანდა, ყველას ჩასთვლემდა და არავის შეე-

ძლო ამ სასწაულის დანახვა. გათენებისას მლოცველები აიშლებოდნენ, დაკეტილ გალაყანის კარებს გააღებდნენ და დაინახებდნენ გალაყანაში მწოლარე ხარს. დაიწყებოდა დიდი ვედროება. ლოცვა დასხვადასხვა რიტუალის შესრულება. ხალხური გადმოცემით, წმ. გიორგი ამ ხარს ილორობა ღამეს იპარავდა და ილორის ეკლესიაში მოქცევდა. ამიტომ ის თავის დღეობაში ყველას ნებას აძლევს იქურდოსო. ამის გამო ვინც ილორობა ღამეს ქურდობდა, იმის ხატზე გადაცემა არ შეიძლებოდა, რადგანაც წყველა არ გასჭრიდა—„ვეცილებუნია“ და წვევლა მაწყევვარს დაუბრუნდებოდაო.

ილორობას ილორის მნათეს ერთი თურქი თურმე შეედავა, რომ თუ წმ. გიორგის ხარის მოყვანა შეუძლია, მოიყვანოს ჩემი თეთრი ხარი სტამბოლიდანო. მნათე ამაზე შევედრებია წმ. გიორგის, რომ მას თურქისათვის თავის ძალა ეჩვენებინა. ილორის წმ. გიორგის ეს ხარი სტამბოლიდან, მართლაც, წამოიყვანია. ხარი მას ბუზად უქცევია და ისე გამოუფრენია, ილორში კი ისევ ხარად ქცეულა. ზეორე დილას ილორობას ეს ხარი ეკლესიის ეზოში თურქს თავისთვალით უნახავს და თურქიც ექვე მომკვდარაო.

ამ „სასწაულს“, რასაკვირველია, თვით ეკლესიის მსახურნი აწყობდნენ. ეკლესიის დასავლეთ მხარეზე, გალაყანს ქვეშ თხრილი იყო გაყვანილი, საიდანაც ღამე ჩუბად ხარს შემოაპარებდნენ და ხალხს არწმუნებდნენ, რომ ხარი წმ. გიორგიმ მოიყვანაო.

ილორში იცოდნენ ქადაგად დაცემა. განსაკუთრებით „ეინი შით“ დამიხეზებული ქალები დაეცემოდნენ ქადაგად. ქადაგი ავიდოდა ილორის სამრეკლოში და იქიდან დაიწყებდა ილორის წმ. გიორგის სახელით ქადაგებას. მოუწოდებდა ხალხს თაყვანი ეცათ ილორისათვის, შეენახათ იგი წმინდად და მოწიწებით, წყველიდა ქურდებს, ავაჩაკებს და ავსულ-კუდიანებს. შემდეგ ქადაგი იქვე უსულოთ დაეცემოდა, სამრეკლოს კიბიდან ძირს დაგორდებოდა, აქ იგი ბორჯავდა და ოხრავდა და შემდეგ ისევ დაიწყებდა წმ. გიორგის სახელით ქადაგებასო. ხალხი ქადაგს შემოეხვევოდა, ხელებს გულზე იცემდნენ, სტიროდნენ და ილორის წმ. გიორგის შესთხოვდნენ მის შველასა და ახსნას.

ჩვენ აქ ილორობის დღესასწაულის საილუსტრაციოდ მოვიყვანთ ყველაზე ძველსა და საყურადღებო აღწერას, რომელიც ეკუთვნის არქანჯელო ლამბერტს: „ოც ნოემბერს (ახალი სტილი ე. ი. 10 ნოემბ.) მთავარი ყველა თავის კარის კაცებით, თავად-ახნაურობით და ოდიშის ხალხით მოდის ილორის ეკლესიაში დღესასწაულზე დასასწრებლად და იმის სანახავად, თუ როგორ მოიყვანს წმ. გიორგი ხარს.

მარტო ოდიშელები კი არა, აფხაზებიც და სვანებიც ბლომად მოდიან ამ დღესასწაულზე. ეკლესიას გარს უვლის გალაგანი, რომლის სიმაღლე იქნება თითქმის თხუთმეტი მეტრად. შესავალთან დიდი კარებია, და ამ კარებზე აგებულია მშვენიერი სამრეკლო მრავალის ზარებით. წინა დღით როცა დაბნელდება, მთავარი შოგენ ამ კარებთან დიდის ამალით, რომელშიაც არიან ეპისკოპოსები, თავადები და აზნაურები, კლიტით დააკეტებენ ამ კარებს და გარდა ამისა, კლიტეს დაასვამს თავის ბეჭედს და წავა მოსასვენებლად. მეორე დილას გათენებამდის მთავარი ისევ მოვა იმავე ამალით. რაკი დარწმუნდება მთავარი და შისი მხლებლებიც, რომ ბეჭედი მთელია და ხელი არავის უხლია მისთვის, მოხსნის ბეჭედს და გააღებს კარებს. შიგნით, გალაგანსა და ეკლესიას შუა დაინახავენ ხარს. ამის დანახვაზე მთელი ხალხი დიდის მოწიწებით მადლობას შესწირავს წმ. გიორგის ამისთანა ხარის მოყვანისათვის. მაშინვე შეუდგებიან ზარების რეკას და ყველგან გაიგებენ, რომ ხარი იპოვესო. ყველანი დარწმუნებულნი არიან, რომ ხარი თავისი ხელით იმ ღამეს გამოიყვანა წმ. გიორგიმ. ამბობენ კიდევ, რომ წმ. გიორგი სამჯერ მოიყვანს იმ ხარს ზღვიდან მთამდის და სამჯერ — მთიდან ზღვამდის და ამ გზით ნაკურთხ ხარს ეკლესიის გალაგანში დასტოვებს ხალხის სასარგებლოდ. ხალხში დიდ ლაპარაკს გამოიწვევს ეს ხარი იმისდა მიხედვით, თუ რა სახით ნახავენ მას. თუ დაქერის დროს ხარი არ დანებდება და წიხლებს ისერის, ან რქებით ირჩოლებს, იტყვიან, რომ წელს უსათუოდ ომი იქნებაო. თუ ხარი ზურგზე წამოწოლილი და მეტერში ამოსერილი იპოვეს, იტყვიან, რომ კარგი მოსავალი იქნება ღომისა, ბოსტნეულისა და პურისაო. თუ ხარი ცვრით დანამული იქმნა, კარგი მოსავალი იქნება ღვინისაო. თუ ფერით ქერაა, ადამიანთა და პიურტყვთა ხშირი სიკვდილი იქნებაო და თუ თეთრი და ან ჭრელია, ფრიად კარგი ნიშანიო.

„ხარს გაიყვანდნენ გალაგანის გარედ და დააკვლევინებდნენ იქაურ მცხოვრებს, რომლის ოჯახს ძველიდანვე ეკუთვნის ეს ხელობა. ამ ოჯახშივე ძველიდანვე დარჩენილია ნაჯახი, რომელითაც უნდა დაიკლას ის ხარი და რომელსაც ინახავენ, როგორც საღმრთო ნივთს და სხვაზე არაფერზე არ ხმარობენ. ის კაცი რომ დაკლავს ხარს, გაანაწილებს კიდევ: უმეტესი ნაწილი რქებითურთ ეკუთვნის მთავარს. ამ რქებს მთავარი შეამკობს ოქროთი და ძვირფასი ქვებით და დიდ დღესასწაულებში იმ რქებით ღვინოს დალევს წმ. გიორგის სადიდებლად. სხვადასხვა ძველებურს გვარს ოდიშში თავისი წილი აქვს მიჩენილი. რაც დარჩება, დასჭრიან ძალიან წვრილ-წვრილად

და დაურიგებენ ხალხს. ამ ხორცს გაახმოებენ კვამლზე და დიდის სასოებით შეინახავენ ავადმყოფობის დროს მოსახმარებლად. დარწმუნებულნი არიან, რომ ეს ხორცი საუკეთესო წამალია კოფელგვარ ავადმყოფობის წინააღმდეგ“¹.

ბოლოს ლამბერტი შენიშნავს, რომ წმ. გიორგის ოდიშელე-ბი აკუთვნებენ ქურდის სახელს, რადგანაც ამტკიცებენ, რომ თვით წმინდანი იპარავს ხარს და მოჰყავს ეკლესიაში.

ილოარის წმ. გიორგის ამ სადღესასწაულო რიტუალში მოცემულია წარმართული რწმენის საყურადღებო გადმონაშთები და თუ ჩვენ ილოარობის წესებს შევადარებთ დასავლეთის ძველს ქვეყნებში ცნობილ მითრეის მისტერიებსა და ტავრობოლიებს, ბევრს საინტერესო მსგავსებას აღმოვაჩინებთ. ჯერ ერთი წმ. გიორგი ხარს იპარავდა და ეს მოპარული ხარი მას ღამე მიჰყავდა ილოარის ეკლესიაში და იქ ამწყვდევდა. მითრაც ხარს თვითონვე იჭერდა და თავის სადგომში გამოქვაბულში ამწყვდევდა. ილოარის წმ. გიორგი „ხარიპარია“ (büklopos) იყო². შემდეგ საყურადღებოა ხართან ბრძოლისა და დაკვლის მომენტი, რომლის მიხედვით ილოარში წინასწარმეტყველებდნენ ბოსტნეულისა, პურისა და ღვინის მოსავალზე, აგრეთვე შინაურ საქონლის გამრავლებაზე და სხვა.

ასევე იყო მითრას მისტერიებში ხარის დაკვლის მომენტში. მორწმუნეების წარმოდგენით ამ შემთხვევაში აღილი ჰქონდა უდიდეს სასწაულებრივ მოვლენებს: ხარის სისხლისაგან აღმოცენდებოდა ყურძნის მტევნები, ხერხემალის ტვინისაგან — პურეული, მომაკვდავ ხარის სხეულიდან სასარგებლო მცენარეები, ბალახები³ და სხვა.

რაც შეეხება ილოარობას ხარის ხორცის მორწმუნეთა შორის განაწილებას და მისი სისხლით განათვლის წესებს, აქ ჩვენ სრული ანალოგია ვვაქვს მითრას რომაულ ტავრობოლიებთან, სადაც მითრას მიმდევრებს აპკურებდნენ ხარის სისხლით, ხორცს კი „სადმო“ სუფრაზე შეექცეოდნენ.

¹ არქან ჯელო ლამბერტი, სამეცრელოს აღწერა, ტფ. 1938 წ., გვ. 142—143.

² ს. შავალაძის, ჯგჯგ-მისართნის კულტი ძველ საქართველოში, გვ. 30—35.

³ Проф. И. А. Бричевский, Митраизм и христианство, Лен. 1929 г., стр. 45.

⁴ Н. А. Кун, Предшественники христианства, Москва, 1922 г., гв. 135;

С. Рейнак, Орфей (История религии), Москва, 1919 г. гв. 111—112;

Ф. Gumont, Les mystères de Mithra, Bruxelles, 1902.

ამას გარდა ილორის წმ. გიორგი ცნობილი იყო როგორც აფხნიანებისა და სულთ ავადმყოფების მკურნალი. ვიორგობას ილორში მიჰყავდათ „ხაჯალურებით“ შეკრული ავადმყოფები და ვისაც დათქმული ჰქონდა, სულთ ავადმყოფს ილორის წმ. გიორგის ხატს დაუწევინდა „ხატიში ოთონჯირაფა“, ღამეს უთევდა და გვედრებოდა მის განკურნებას. ასევე მიმართავდნენ მითრას მისი მორწმუნენი და ევედრებოდნენ ავი სულთ შეპყრობილების განკურნებას. მითრაიზმის მოძღვრებით სულთ ავადმყოფი ითვლებოდა ბოროტი სულთ შეპყრობილად და ამიტომ საჭირო იყო მითრასადმი ევედრებით მისი განკურნება.

ერთი სიტყვით, ილორობის ამ წარმართული რწმენისა და რიტუალის შედარებით შესწავლიდან ირკვევა, რომ მას გენეტიური კავშირი ჰქონდა წარმართულ ღვთაება მითრას რწმენასთან, რომლის კულტი მითრაიზმის სახით გავრცელებული იყო ძველი აღმოსავლეთისა და დასავლეთის ქვეყნებში.

ალერტობა იცოდნენ სოფ. ალერტში, რომელიც მდებარეობს გეგეჭკორის რაიონში. ალერტის წმ. გიორგი ითვლებოდა ძლიერ ხატად მთელს სამეგრელოში. ნოემბრის პირველ ხუთშაბათს ოჯახებში იხდიდნენ „საალერტო“-ს, რომელიც დაწესებული იყო სურდოხველისა და სხვა მოართულის წინააღმდეგ. სალოცავ საალერტოსათვის წლის დასაწყისშივე ერთ ვარიას დააყენებდნენ იმ პირობით, რომ მისი ნამრავლი უკლებლივ ალერტის წმ. გიორგისათვის შეეწირათ. ალერტობას ამ ვარიის ნამრავლ ქათმებს დახოცავდნენ, გამოაცხობდნენ კვერებს და ოჯახის უფროსი დიასახლისი ყველა ამას ხონჩაზე დაალაგებდა და კერის ნაპერას მისდგამდა. დიასახლისი კერასთან დაიჩოქებდა, ალერტის წმ. გიორგის შეევედრებოდა, რომ მან მისი ოჯახის წევრები დაიფაროს სურდო-ხველისა და ყოველგვარ მოართულისაგან. ვისაც დათქმული ჰქონდა, იგი საწირ-საკლავით მიდიოდა ალერტში და იქ ალერტობას ღამეს უთევდა და ევედრებოდა ალერტის წმ. გიორგის.

ხალხურ ვადმოცემით ალერტისა და ილორის წმ. გიორგი ძმებიან. ალერტი ითვლებოდა ჩაჩიბაიების სავარეულო ხატად. მათი წინაპარი წამოსულა ბიჭვინტიდან და თან წამოუღია ილორის წმ. გიორგის ნაწილი, რომელიც ჩაჩიბაიას ყელზე შეუბამს. ჩაჩიბაიას იქიდან გამოჰყოლია პერტაიაც და მათ სოფ. ალერტში აუშენებიათ პატარა საჯვარე და ეს ნაწილიც აქ დაუსვენებიათ. ამ საჯვარესთან შემდეგ აუგიათ ხის პატარა ეკლესია. მხოლოდ XIX საუკ. ორმოციან წლებში აქ აუშენებიათ მაღალ-გუმბათიანი ქვის ეკლესია, რომელიც დღესაც დაცულია.

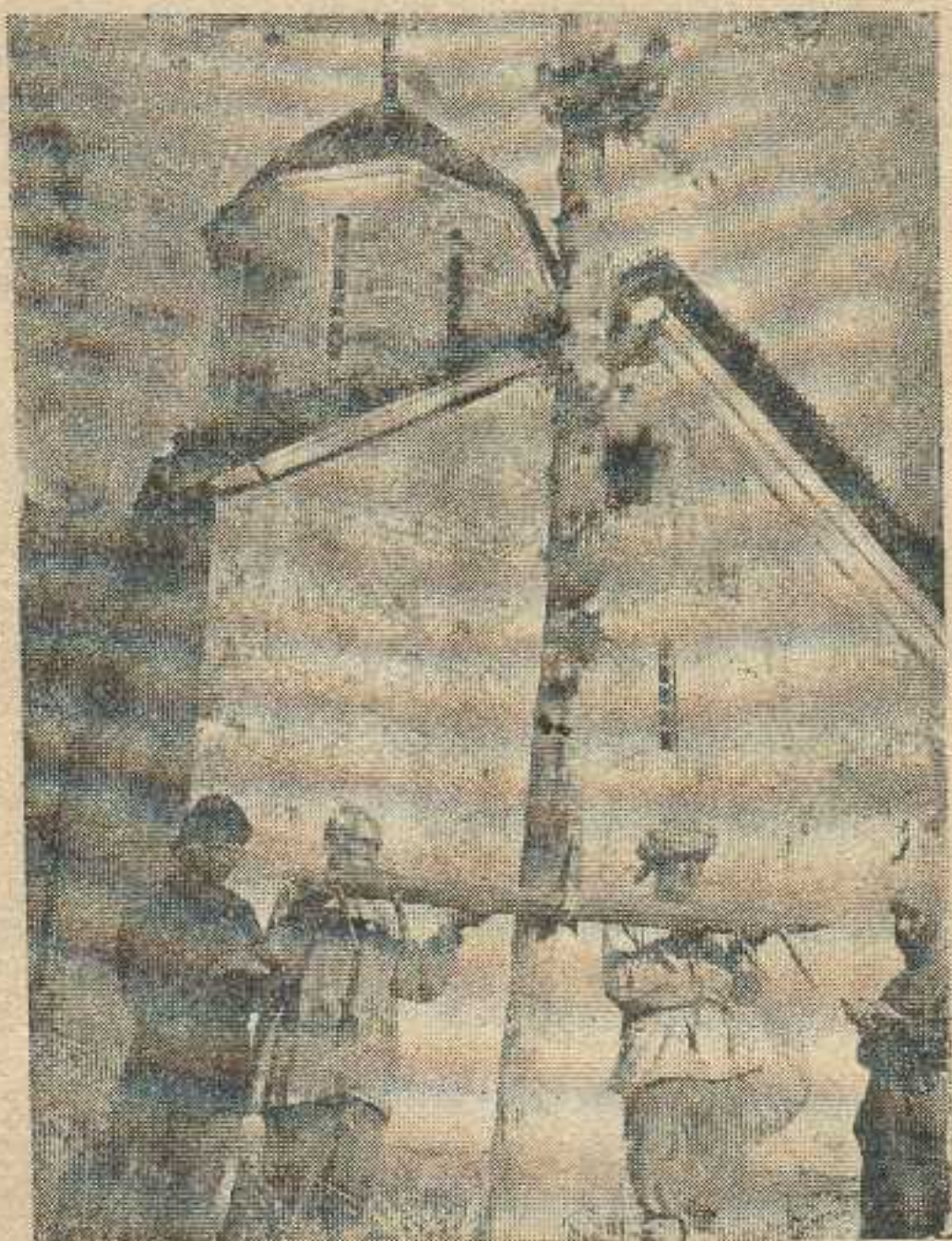
ხატობა აქ იცოდნენ 23 აპრილს და 10 გიორგობისთვის, სალოცავად ხალხი მიდიოდა სამეგრელოს ყველა კუთხიდან და ავრეთვე აფხაზეთიდანაც. ხატის მნათეებს ჩვეულებრივ კენჭის ყრით ირჩევდნენ. პირველად ირჩევდნენ ჩაჩიბაიასა და „გინოჩმა“ გვარებიდან, შემდეგ კი სხვა გვარებიდან, რომლებიც მოსახლეობდნენ სოფ. ალერტში. ალერტობას აქ მოდიოდნენ უმთავრესად ისინი, ვისაც ჰქონდა რაიმე საწყევარი და უნდოდა ვინმეს დაწყევლა და ხატზე გადაცემა — „გინოჩმა“. ალერტის ეკლესიაში დაკულია წმ. გიორგის ეს ხატი, რომელიც ვერცხლით არის ნაჭედნი, ზედ გამოსახულია ცხენოსანი წმ. გიორგი, ხელში მას შუბი უჭირავს და ჰკლავს გველეშაპს. ხატის ზომა 37 X 45 სატ., ხუცუროდ აწერია წმ. გიორგი. ხატი ნაჭედით ამოზურცვილ ხელობით და უნდა ეკუთვნოდეს XV—XVI საუკ. ამ ხატს სურგზე აქვს სანაწილე პატარა კარით, რომლის ქვეშ მოთავსებულია მხედრული წარწერა:

„მთავრობასა მინგრელიასა შა დავით ლეონისძე დადიანისა და მღვდელ მთვრობასა ქუონდიდელისა ანტონი მეორისა დადიანოვისასა ვიგულისმოდგინე შეკრებად მოსურნეთა მიერ კეთილ შემომწირველოაგან ალერტის ეკლესიისათა. მოვაჭედინე და შევაძკობინე ხატი ესე ჩის მთავარ მოწამის გიორგისა ბლალოჩინძან და მღვდელმან ამა ეკლესიისამან ნიკოლოზ ბერიძემ წელსა ჩუნ-სა (1850 წ.).

ალერტის ამ ხატის წინ ალერტობას იმართებოდა „ხატიში ითონჯირაფა“. ავადმყოფს, ვისაც დათქმული ჰქონდა, დააწვევდნენ ხატის წინ, ღამეს უთევდნენ და ალერტის წმ. გიორგის ევედრებოდნენ მის განკურნებას. მკითხავისა და ქადაგის რჩევითა და მითითებით ალერტში გამოსალოცავად მიჰყავდათ სულით ავადმყოფები, ბნედიანები და ავრეთვე ვისაც საშარდე ბუშტის ავადმყოფობა ჰქონდა და შარდს ვერ იკაფებდა. ავადმყოფს მებატული (მნათე) დააყენებდა ალერტის ხატის წინ საწირ-სანთლებით და დაამწყალობებდა. შემდეგ ავადმყოფს ჯაჭვში სამჯერ გამოატარებდნენ, ოცი ხოხვით შემოუფლიდა ეკლესიას და ეამბორებოდა ეკლესიის კედლებს.

ვისაც რამე დაკარგული ჰქონდა, ხოლო ქურდი ან მიმთვისებელი ამაზე არ ტყუდებოდა და დანაკარგს მას არ უბრუნებდა, მაშინ დაზარალებული საწირავ-სანთლებით მივიდოდა ალერტში. მას მებატული ეკლესიაში შეიყვანდა და დააჩოქებდა ალერტის წმ. გიორგის ხატის წინ. მებატული ხელში ხატს დაიჭერდა და დაზარალებული დაიწყევლებოდა: „ალერტის წმ. გიორგი, ვინც ჩემი (დაასახელებდა დანაკარგს) მოიპარა, მისი ოჯახი ძირ-ფესვიანად ამოაგდე. აყვირე ჩემი სახელი, მანამდის არ გატყუება და შენი კარის წინაშე არ მოიტანს

ნაქურდალს-ო. შემდეგ ამავე წყევლას გაიმეორებდა მეხატულიც. ორივენი ხატს ემთხვეოდნენ და ეკლესიის ეზოში გავიდოდნენ. აქ იდგა დიდი ცაცხვი, რომელთანაც მივიდოდა მწყევარი, აიღებდა გრძელ ლურსმანს, მიაკრავდა ხეს და იტყოდა: „სანამ თავის კბილით ეს ლურსმანი ჩემმა დამხარალებელმა არ გამოაძროს, წმ. გიორგი ალერტისაო, ნუ მისცემ მას საშუალებას დედამიწაზე იაროს, დაამხე და გაანადგურე მისი ოჯახი და ცოლშვილიო“.

სურ. 77. ხარის უღელით ხატზე გადაცემა ალერტში.

ხატზე გადაცემის შემდეგ ერთი კვირა რომ გაივლიდა, მწყევარს უნდა გამოელოცა — „გითოხვამი“. ამისთვის დაჰკლავდნენ მამალს, გამოაცხოებდნენ კვერებს და ამას სახედაზე ლვინით წაიღებდნენ ალერტ-

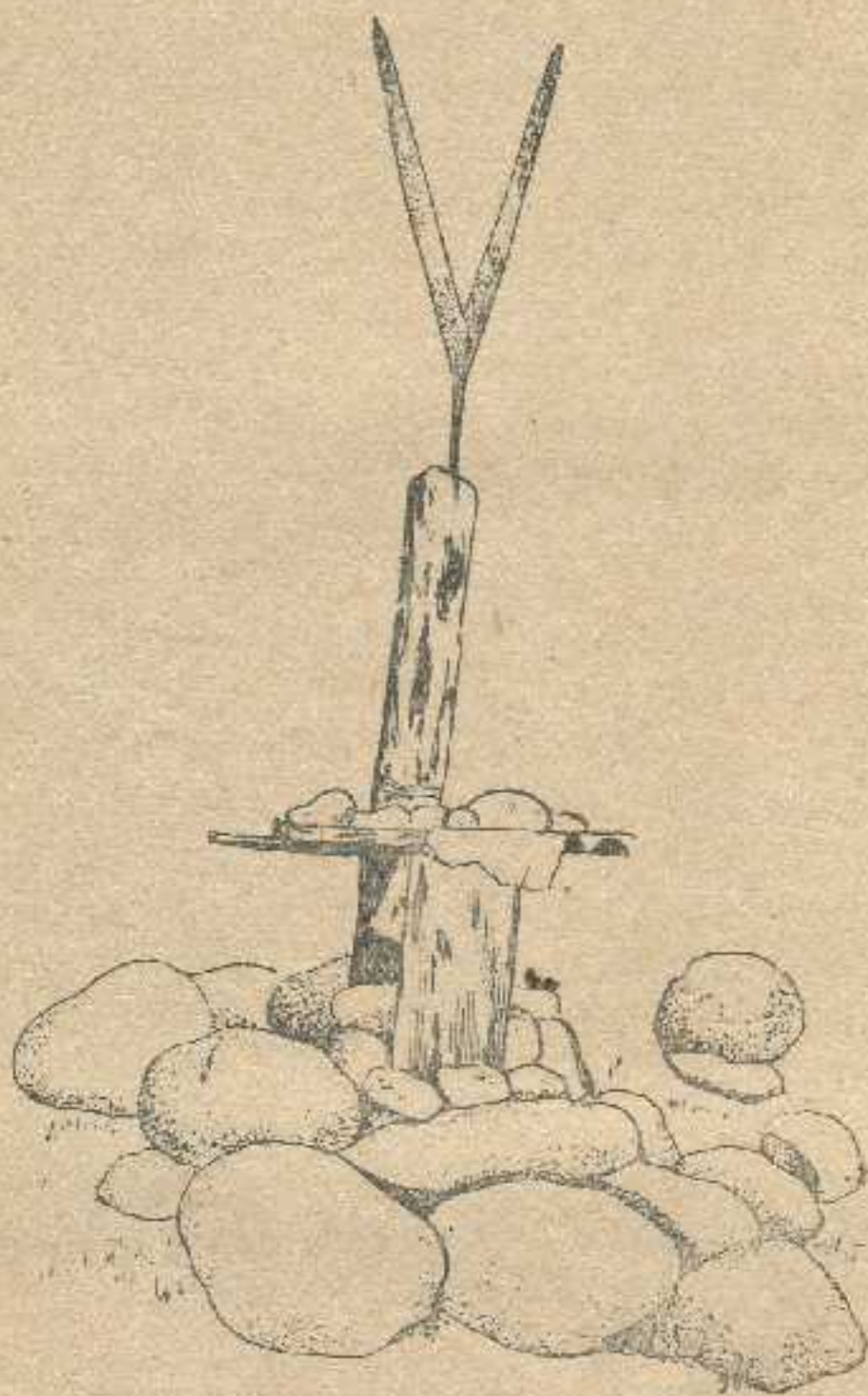
ში და სთხოვდნენ მას — წყევლამ ჩქარა გასჭრას და აენოს გადაცემულს, მაწყევვარს კი მისცეს წყალობა და მშვიდობაო. ასეთი გამოლოცვა საქირო იყო ყოველს მესამე წელიწადს, რომ წყევლას გაეჭრა.

ამის ხატზე გადაცემული რომ გაიგებდა, იმ შემთხვევაში თუ იგი მტყუანი იყო, მაშინვე ძღვნითა და საწირავ-საკლავით წაფიქროდნენ ალერტში მას თან მიჰქონდა დანაკარგიც, რომელიც უნდა გადაეცა დახარალებული სათვის. მეხატული დაუძახებდა მაწყევვარსაც და ყველანი შევიდოდნენ ეკლესიაში. გადაცემული დაიხოქებდა ხატის წინ და მაწყევვარი იტყოდა: „დღეიდან ხარ ახსნილი და ხატის ვნებისაგან განთავისუფლებულიო“. ორივე ხატს ემთხვეოდნენ და იქვე შერიგდებოდნენ. დაბრუნებული დანაკარგის ერთი მესამედი ხატისა და მისი მსახურისა იყო და მაწყევვარს ეს წილი მაშინვე უნდა გადაეცა ხატისათვის. ხალხის რწმენით, თუ გადაცემული დროზე არ გამოილოცებდა და არ დააბრუნებდა დანაკარგს, ის ხატის დამიზეზებისა გამო ამოწყდებოდა. მაშინ მაწყევვარის ოჯახს, რომ წყევლა არ დაბრუნებოდა, საქირო იყო მაწყევვარს გამოელოცა — „გი თო ხ ვ ა მ ა“. ამ მიზნით მაწყევვარი ალერტში მიიტანდა სანთელ საწირავს და სთხოვდა მას წყევლის გაბათილებას.

ალერტობას აქ მოდიოდნენ ქადაგები და ისინი ალერტის წმ. გიორგის სახელით ქადაგებდნენ, მოითხოვდნენ შეესრულებინათ ხატისათვის დანაპირი, დაეცვათ რწმენა, სასოება და სხვა. ქადაგებს აქ მოჰყავდათ ხატისაგან დამიზეზებული ავადმყოფები, ალოცებდნენ მათ, უსრულებდნენ სხვადასხვა წესებს და ამისათვის იღებდნენ ვზის ქირასა და გასამრჯელოს. წინათ მაწყევვარს შეეძლო ალერტის ხატის გამოწვევა თავის სოფელში და აქ გადაეცა ხატზე დამნაშავე. მაგრამ ამისათვის საქირო იყო ხელისუფლების ნებართვა — მოითხოვდნენ მას სახლისის მოწმობას. ნებართვის მიღების შემდეგ ალერტის მეხატული ხატს კისერზე ჩამოიკიდებდა, შეჯდებოდა ცხენზე და ხატს იმ სოფელში მიასვენებდა და ამისათვის მეხატულსაც გასამრჯელო ცალკე ეძლეოდა. ხატს იმ სოფლის ეკლესიის ეზოში შეასვენებდნენ და აქ მოწმეების თანდასწრებით მაწყევვარი საჯაროდ გადასცემდა ხატზე დამნაშავეს და სთხოვდა ხატს მალე გამოეჩინა თავისი ძალა და დაესაჯა დამნაშავის ოჯახი.

ალერტს აქვს თავისი ნიშიც, რომელიც დაცულია სოფ. წალენჯიხაში და მას უწოდებენ „ალერტ-ხარჩილს“. იგი წარმოადგენს ნანგრევს და მოთავსებულია ერთ მაღალ გორაკზე. ალერტ-ხარჩილს დაახლოვებით უჭირავს 3×3 მეტრი ფართობი. დარჩენილია ამ სამლოცველოს პატარა საძირკველი და ქვები. იგი ნაგები ყოფი-

ლა რიყის ქვებით. ამ ნანგრევის შუაში აღმართულია ხის პოძი, რომელზედაც გაკეთებულია რკინის დიდი პოძი, წინ აქვს გამართული პატარა თარო და მასზე ალაგია თეთრი ქვები, თაფლის სანთლის პატრუქები, თეთრი ფულები და სხვა-სხვა მძიმე ავადმყოფის პატრონი იყო, იგი ალერტ-ხარჩილს შეუთქვამდა — თეთრ ქვაზე დავდგები და ავადმყოფი მომიჩინეო. შემდეგ ეს კენჭები იგი მიჰქონდათ და სწირავდნენ ალერტ-ხარჩილს.

სურ. 78. ალერტ-ხარჩილის ნიში.

ვისაც შეილი ავად ჰყავდა, ან შორს გაგზავნლი, ის შეუთქვამდა ალერტ-ხარჩილს, — სანამ ავადმყოფს მომიჩინე ან შორიდან მშვიდო-

ბით დამიბრუნებ, აელზე ხატის უღელი — „ხატიში უღელ“ ვატარო. აღ-
თქმის დადების წინ დედაკაცი შესჯამდა სამ ლუკმა თეთრ/ მიწას.
უღელს შეუკვეთავდა მჭიდელს და კისერზე ატარებდა მას. სანამ ხატი
აღთქმას არ შეუსრულებდა. შემდეგ კი უღელს მჭიდელთან ერთად
და ხატიში და იქ შესწირავდა.

მარიამობას — „მარა შინა“ს წალენჯიხიდან გამოთხოვილი ქალები
მოდითდნენ ალერტ-ხარჩილში სალოცავად — „გითახვამუშა“, მოპ-
ქონდათ საწირავ-სანთლები და სთხოვდნენ მას ჯანმრთელობასა და გამ-
რავლებას.

„ქყონ შიოხვამუ“ სოფ. კორცხელშია, სადაც ეკლესიის მან-
ლობლად გზის ნაპირას იდგა ერთი დიდი მუხა, რომელსაც თაყვან-
სა სცემდნენ. ამ მუხასთან მახვეწარი უფრო შემოდგომით მიდიოდა
და თან მიჰქონდა სანთელ-საწირავი, თეთრი ფულები, სანთლის პატ-
რუქები. აქ ეხვეწებოდნენ მუხის ანგელოზს ადამიანის კარგად
ყოფნას, საქონლის გამრავლებას და სხვა. ეს მუხა 1935 წ. გამ-
ხმარა და 1936 წელს მოუჭრიათ.

„ყულის კარი“ („ყულიშ-კარი“) ზუგდიდიდან დაშორებულია 7
კილომეტრით და აქ დაცულია ყულის-კარის ეკლესია, რომელიც
განთქმული იყო მოელს სამეგრელოში, როგორც ძლიერი ხატ-სამ-
ლოცველო. ეკლესია მალლობზეა აშენებული და აქეს მალალი გუმბა-
თი. იგი ნაგებია თლილი ქვით და შიგ ნონატულია. ფრესკები ახა-
ლია და შესრულებულია XIX საუკ. მეორე ნახევარში. ფრესკები
საყურადღებოა თავისი პრიმიტივობით, ფერების შეხამებით და ტი-
პაჟებით. აშკარად ეტყობა, რომ მხატვრობა შესრულებულია ორი
მხატვრის მიერ და ფერწერის მანერა ძლიერ წააგავს ფიროსმანი-
შვილის სტილს. ყულის-კარის ეს ეკლესია მოუხატავს მაქავარიანს
და მის მოწაფეს არჩილ ანთელას. სუსტი მხატვრობა შესრულებუ-
ლია ანთელას მიერ. ფრესკებზე მხედრული წარწერებია, მოხსენებუ-
ლია დიდებულები და სხვა პირებიც, რომლებსაც საფასური გაუღიათ
ეკლესიის მოხატვაში. მხატვრობა დათარიღებულია „ჩყათ“ (1859)
წლით. ამ ეკლესიაში ინახებოდა „სასწაულთ-მომქმედი“ ჯვარი, რომ-
ელსაც მეგრელები „ყულიშ ხატს“ უწოდებდნენ. ეს ჯვარი გაუსინ-
ჯავს და აღწერილი აქვს ექვ. თაყაიშვილს, რომელიც ამბობს: „ჯვა-
რი სულ უარალო ხელობის არის, ვერცხლით შეჭედილი 29×19 სანტ.
ვერცხლის ფიორფიტებზე გამოსახულია ძლიერ უღანათოდ ოთხი სუ-
რათი წმ. გიორგისა. ქვემოთ წმ. გიორგი ფეხზე მდგომარეა. და-
ნარჩენ სამ ფრთაზე ცხენით არის წარმოდგენილი, ეეშაბს გმირავს,
ხოლო შუაში წელს-ხევით სურათია მთვარ-ანგელოზისა მედალიონ-

ში. ზემო ფრთას ექვსი თვალი უზის, მეორე მხარეს სატა ვერცხლზე უზნო მხედრულით XIX საუკუნისა, აწერია:

„მლ(დელ)მა გაბრიელ როგავამ გავაჭედით ხატი სულის ყულისა“¹ო. ეს ჯვარი მთელს სამეგრელოში ითვლებოდა „სასწაულო-მომქმედად“ და მისზე გადაცემის შიშით იწვიათად ტუ ვინმე გაბედავდა ტყუილის თქმას, ფიცს, ქურდობას და სხვა ბოროტების ჩადენას.

ყულის წმ. გიორგის ეს ჯვარი (ხატი) ხალხური გადმოცემით სვინეთიდან ჩამოუტანია როგას წინაპარს. ამ ხატს სთვლიან ილორის წმ. გიორგის ყურად, ილორის გიორგი კი გულიაო. ყულის-ხატის მეხატულებსა და მღვდლებს ირჩევდნენ როგასა და მაქაცარიების გვარიდან. ხატობა აქ იმართებოდა 10 ნოემბერს და დიდძალი მლოცვა-ვი თურმე მიდიოდა, განსაკუთრებით ისინი, ვისი წინაპარიც ამ ხატზე ყოფილა გადაცემული და ყულის ხატის მიზეზიც გამოუვიდოდა. ამიტომ ვისაც მისი მიზეზი გამოაჩნდებოდა, ის ხატში მიდიოდა და ყულის-კარში მიჰყავდა ზვარაკად ხარი, ცხვარი ან ცხენი „კაცის სულის სამაგიეროდ“ და იქ შესთხოვდა ყულის-კარის ხატს პატიებას. ხატის გადაცემის საქმე მეხატულებს ეკითხებოდათ და მათ იცოდნენ დაწყევლისა თუ გამოლოცვის წესები. ამიტომ ჯერ მიმართავდნენ მეხატულს, რომელიც ორივე მხარეს—მაწყევარსა და გადაცემულს ხატის წინ დააჩოქებდა და შეევედრებოდა ხატს წყევლის გაბათილებას. შემდეგ მათ ორივეს დალოცავდა და შეარიგებდა. ზვარაკს, ხარი იქნებოდა თუ ცხვარი, იქვე ეკლესიის ეზოში მიაბამდნენ. მეხატული გადაცემულს აგრეთვე მშვილდში გაატარებდა. შემოსული შესაწირავიდან ხატს ნახევარი რჩებოდა, მეორე ნახევარს კი მღვდელი და მეხატული იყოფდნენ. მეხატული იღებდა აგრეთვე „ხეშ გინალუაფარს“ ფულად.

ვისაც ხარი დაეკარგებოდა, იგი ყულის-კარის ხატში მიიტანდა ხარის უღელს და აქ ცაცხვის ხეზე ჩამოჰკიდებდა, ხარის ქურდს გადასცემდა და ასე დაიწყევლებოდა: „ყულის წმ. გიორგი, სანამ ქურდი შენ კარზე არ მოვიდეს, ეს უღელი არ ჩამოხსნას და ჩემი ხარი არ შეაბას და ჩემს ოჯახში არ მოიყვანოს, მანამ ჭირში და უბედუროებაში ამყოფინე ქურდის ოჯახიო“. რომ ყულის წმ. გიორგის გამოეჩინა თავისი ძალა და ეგნო გადაცემულისათვის, მაწყევარს ყოველ წესამე, თუ მეოთხე წელიწადს უნდა შეესრულებინა „განალინი“ ან „ხისხირი ში ოწ უმაფ“. ამ მიზნით გადამცემი ყულის-კარში წაიღებდა საკლავის თავსა და მის გულ-ღვიძლს, აგრეთვე საზე-

¹ ექ. თაყაიშვილი, არქეოლოგიური მოგზაურობა სამეგრელოში, ძველი საქართველო, ტ. III, ტფ. 1913—1914 წ. იხ. „ყულის-კარის ჯვარი“, გვ. 199—200

დაშე ლეინოსა და პურს. აქ მეხატულის დახმარებით ~~მაწყვეარი ხა-~~
ტის წინაშე შერისხაუდა გადაცემულს და სთხოვდა ყულის წმ. გიორ-
გის მისი წყველა ჩქარა მოეყვანა სისრულეში.

როდესაც გადაცემულის ოჯახს წყველა აწყველა ~~მაწყვე-~~
რი, რათა წყველა მას არ დაბრუნებოდა, ასრულებდა „არსება“-ს
და ამისათვის ის საკლავით მიდიოდა ყულის-კარში, სადაც მეხატუ-
ლი შესთხოვდა ყულის ხატს მაწყვეარის შებრალებას და წყველის
გაბათილებას.

ზოგჯერ სიშორის გამო მაწყვეარს არ შეეძლო ყულის-კარში მის-
ვლა. მაშინ ბლალაჩინის ნებართვით შეიძლებოდა ხატის გადატანა.
ნებართვის შემდეგ მეხატული ყულის ჯვარს გადაიკიდებდა, შეჯდებ-
ოდა ჯორზე და მიდიოდა იქ, სადაც ის დაბარებული იყო. გზა
და გზა მას ეგებებოდნენ ისინი, ვისაც რაიმე უჭირდა და ასრულებ-
დნენ „ოწონვამა“-ს. ზოგი დაიწყებდებოდა და დაზნაშავეს ხატზე გა-
დასცემდა, ზოგი კი გამოილოცებოდა და სხვა. მეხატულსა და ხატს
ისინი ასაჩუქრებდნენ. მაგრამ ენგურის გაღმა ყულის-ხატს არ გაი-
ყვანდნენ, რადგანაც იქით ილორის საბატონო იყო.

ყულის-კარშია დაცული აგრეთვე „სარკის ეკლესია“, რომ-
ელსაც წმ. გიორგის სახელით ლოცულობდნენ. აქვეა ალერტის წმ.
გიორგის სამლოცველო პატარა ეკლესია. ხალხურ წარმოდგენით
ალერტის და ყულის წმ. გიორგი ძმებიდ ითვლებიან და ამიტომ ვინც
ყულის-ხატს შესაწირს მიუტანდა, იგი ვალდებული იყო მისი ერთი
ნაწილი იქვე ალერტისათვის მიერთებია.

„წაჩხურის მთავარ-ანგელოზი“ მოთავსებულია სოფ.
წაჩხურში, გეგეჭკორის რაიონში და სოფ. ტალერიდან ის სამი კი-
ლომეტრით არის დაშორებული. ეკლესია მაღლობზეა აგებული და
ძნელი მისასვლელია. წაჩხურის ეკლესია არ არის ძველი. ადგილი,
რომელზედაც ტაძარია აგებული ყოფილა ციხე „წაჩხურის ჯიხა“. ამ
ციხის კედლები და გალავანი დაცულია. ციხის გალავანში ძველად
ყოფილა პატარა ეკლესია, რომელიც შემდეგ დაუშლიათ და აუშე-
ნებიათ ახალი და დიდი ეკლესია. აქ იყო დაცული წაჩხურის მთა-
ვარ ანგელოზის ხატი¹, რომელსაც უწოდებდნენ „მოსკე-წაჩხურს“,
ე. ი. ვაჟების მომცემს. აქ სალოცავად მოდიოდნენ სამეგრელოს ყვე-
ლა მხარეებიდან, აგრეთვე სამურზაყანო-აფხაზეთიდან და „სათათ-
რეთიდანაო“ — ლაზისტანიდან. წაჩხურში დიდი ხატობა იმართებოდა
ნაადღვომევის პირველ ხუთშაბათს (ცააშხა დღეს).

¹ ექვ. თაყაიშვილი, არქეოლ. მოგზაურობა სამეგრელოში, გვ. 129—130.

სალოცავად აქ უნთავრესად ისინი მიდიოდნენ, ვისაც შვილი არ ჰყავდა ან ვაჟი არ ებადებოდა. წაჩხურობას ასეთი ცოლ-ქმარნი მიდიოდნენ წაჩხურავში და საწირში მიჰქონდათ: ააფიანთი სიგრძის სანთელი, ვერცხლის ძაფი, სანთელ-საკმეველი, ფუფუნა და სხვანაირს გამოსახულება. აქ ხატის წინ მათ დააჩოქებდა მნათვე და მსხვერპლებდა და ხატს შესთხოვდა მიეცა მათთვის შვილი, სახელდობრ ვაჟი. ზოგი შეხვეწილი წაჩხურის ხატს ლამეს უთევდა, ცოლ-ქმარნი წვებოდნენ ხატის წინ, „ხატიში ითონჯირაფა“ იმ მიზნით, რომ ვაჟი გაჩენოდათ. ამის შემდეგ შეხვეწილებს, თუ ვაჟი ეყოლებოდათ, ისინი მეორე წელიწადს წაჩხურში წაფიდოდნენ გამოსალოცავად და თან მიჰყავდათ სამადლობელი საკლავი, რომელსაც ხატს შესწირავდნენ.

სამეგრელოში ამასთანავე ყველა ოჯახებში იხდიდნენ „საწაჩხურო“-ს, რომელსაც ასრულებდნენ მუცლისა და წელის ტკივილის წინააღმდეგ. მაისის თვის ერთ-ერთ ხუთშაბათ დღეს გამოაცხობდნენ მრგვალ კვერებს, დაჰკლავდნენ გოქსა ან ბატკანს და აგრეთვე მამალს. ყველა ამას საკმეველით და სახედაშე ღვინით დაალაგებდნენ ხონჩაზე, რომელსაც გარშემო მიაკრავდნენ ანთებულ სანთლებს და მიიტანდნენ წაჩხურის ქვევართან. აქ ოჯახი დიასახლისი და მამასახლისი ორივე დაიჩოქებდნენ, ხონჩას სამჯერ მოაბრუნებდნენ და დაილოცებოდნენ:

„წაჩხური ბედნიერი, სი ქოფთხილვე ქორაში დო ოჭიშიში ჭუაშე, უბადო გოლაფაშე სკუალამო დო მოთამო, ამუდლარი ხვამა სი გომიტობინე. სკი გამობრალი, მოსკე წაჩხურო, ჩქინი ნაბრალით, ჩქინი გური გაახარი, სქანი სახელი ხვამილოში წანაში ხვამა სი ქოღმაცალ“.

წაჩხურო ბედნიერო, შენ დაგვიფარე მუცლისა და წელის ტკივილისაგან. მაგნე თრთოლვისაგან შეიღებითა. დღეის ლოცვა შენ შეგვარვე. ჭუაჟი გამიმრავლე, ვაჟიანობის წაჩხურო, ჩვენი ნამრავლით, ჩვენი გული გაახარე, შენ სახელ დალოცვილო. ასი წლის ლოცვა შენ დაგვაცადე“.

ლოცვის დასასრულს წაჩხურის ქვევრს თავს მოხდიდნენ, სახედაშე ღვინოს ქვევრში ჩაასხამდნენ, ანთებულ სანთლებს ქვევრის ნაპირას მიაკრავდნენ და მამლის თავს და გოქის გულ-ღვიძლს ერთი კვერით იქვე შესჭამდნენ. იმ შემთხვევაში, თუ ოჯახში წაჩხურის ქვევრი არ ჰქონდათ, მაშინ აიღებდნენ ვახს, რგოლისებურად დაგრებდნენ და მასზე ლოცულობდნენ. შემდეგ, ვისაც დათქმული ჰქონდა, ის საკლავ-საწირით მიდიოდა წაჩხურში და ლოცულობდა. წაჩხურის ბევრას დადიანიც იხდიდა თურმე და დიდ ხუთშაბათს ის წაჩხურში ავზავნიდა 2 კოკა ღვინოს და ერთი ქილა (ფუთ) ღრმს (ჩხვერს).

სოფელ ჯვარში, რომელიც ენგურის ნაპირას სამეგრელო-სვანეთის საზღვარზეა, არის ხატ-სამლოცველო, ე. წ. *ჯგეგე*. აქ წინათ ყოფილა ძველი ეკლესია, მაგრამ იგი დღეს დაწვრილია და დარჩენილა მისი კედლები. ჯგეგე ითვლებოდა ქვეყნის ტყუად და გადმოცემით ეს ჯგეგე არქანიებს მოუტაცნიათ სტანუთი (ესტრიდან) და დაუსვენებიათ სოფ. ქალეში, სადაც არქანიები მოსახლეობდნენ. იმ ადგილს, სადაც მისი ეკლესია იყო აგებული, ეწოდებოდა „ჯვარხენი“. მისი ხატობა სცოდნიათ 10 გიორგობისთვის და ამ დღეს ჯგეგეში მხვეწარს მიჰქონდა საწირი. იქ მიყავდათ სულით ავადყოფნები — „სანგები“, რომლებსაც მშვილდში სამჯერ გაატარებდნენ. შიდიოდნენ აგრეთვე გამოსალოცაჲად — „ვილახვანუშა“ ვისაც რაიმე დაბრება ჰქონდა.

ჯგეგეს მნათებად იყვნენ: გეთიას და ეფსაიას გვარის უფროსი კაცები და ისინი ამწყალოებდნენ ჯგეგეში მოსულ მლოცველებს. ჯვარიდან გამოთხოვილ ქალებს „საჯინჯხატო“-დ მოჰყავდათ ჯგეგეში ციკანი და საწირში კი მიჰქონდათ „ზინდილ-ვარჩხილი“ (ვერცხლის ძაფი).

მეორე ძლიერი ხატი ჯვარში იყო „ლეშაშუგეს ქირსე-მანცხვარი“. აქ ამალლების მეორე კვირას „ზვარაკუა“ იცოდნენ თურმე. მეორე ხატობა მისი იყო „გიორგობა“ 10 ნოემბერს. ამ დღეს აქ შრავალი მლოცავი მოდიოდა. ვისაც დაბრება ჰქონდა, ის შიდიოდა ფეხშიშველი, მიჰყავდა შესაწირავად ბატკნები, ციკნები და სხვა. აქვე სცოდნიათ ხატზე გადაცემა და დაწყევლა. ვისი წყევლაც გასჭრიდა, წყევლა მაწყევვარს რომ არ დაბრუნებოდა, გადამცენი ასრულებდა „განალინ“-ს და ამ მიზნით იგი დაუკლავდა ხატს საკლავს და შესთხოვდა წყევლის გაბათილებას.

ხალხური რწმენით, ჯგეგეს და ქირსეს წელიწადში ერთხელ გიორგობა დღეს ხარი თურმე მოუვიდოდა. ხარი გიორგობა დღეს თავის ფეხით მიდიოდა, საყდრის კარებთან დადგებოდა, მნათე მას დაიჭერდა და დაკლავდაო. ამ ხარის ხორცს ხალხს აქმევდნენო. ხშირად ჯგეგე და ქირსე გადაცემულ ადამიანს თავის ფეხით მიიყვანდა ეკლესიის კარებთანო. გადაცემულს ხატის კარებთან შიბამდნენ. გადაცემის დროს მაწყევვარი თუ იტყოდა: „ჩემი შავნებელი ჯგეგე და ქირსე ისე ცუდად გახადე, რომ იგა აიძულე შენს კარზე თავისი ფეხით მივიდეს და იქ შიბანო“. ამის გამო გადაცემული ადამიანი თუ ცუდად გახდებოდა, ის მკითხავის რჩევით, მიდიოდა ქირსეს კარებთან და მას იქ დააბამდნენ. მას დაიხსნიდა მისივე მოკეთე, რომელმაც მკითხავის შითითებით იცოდა, თუ რამდენი ფული უნდა

მოეტანა ხატისათვის ავადმყოფის დასახსნელად. ხშირად ადამიანის სანაცვლოდ ცხენს ან ხარს მიაბამდნენ ხატის კარებთან და ამის შემდეგ ავადმყოფი ახსნილად ითვლებოდა და ის იკურნებოდა.

ამ ქირსეს ხატთან დაკავშირებით, სხვათა შორის ასეთი თქმულება არსებობს: ერთი კაცი ყოფილა, სახელად არამხუტუ, რომელსაც ყურსაღები ჰყოლია, ადამიანებს იპარავდა თურმე და ოსმალებზე ჰყიდდა. არამხუტუს მამას რქმევია აღიკება და იგი ჩამომავლობით ყოფილა აფხაზი. ერთხელ არამხუტუ მოსულა ჯვარში და აქ ერთ განაპირა ადგილას უნახავს, რომ დედაშვილი ღომსა მკიდნენ. არამხუტუ მათ მიპარვია და დედისათვის მოუტაცნია ახალგაზრდა გოგონა და გაქცეულა. დედის კვილზე ხალხი შეყრილა და ქარდავებს შეუხვეწნიათ ქირსეს ხატისათვის—არამხუტუს მუხლები მოჰკვეთე და გოგონა პატრონს დაუბრუნეო. ქალის მამა და ქარდავები გამოჰკიდებიან არამხუტუს, რომელსაც ჩქარა უგრძენია მუხლების ტკივილი და დაუწყია მუხლების სრესა. ამის გამო მღევარიც მას ჩქარა დასწევია, ის მოუკლავთ და თავიც მოუჭრიათ. ეს თავი გრძელ ჯოხზე ჩამოუკიდიათ და ქირსეს ეკლესიის კარებზე დაურქვიათ. აქვე მიუყუდებიან მისევე რკინის წვეტიანი ჯოხი „ლაბაშია“, არამხუტას საპირისწამლე კი ჯგევს ეკლესიაში ჩამოუკიდიათ.

„კვირიკე“-ს ხატი მოთავსებულია ჯვარში, ენგურის გაღმა სოფ. ქალეში. კვირიკეს მეხატული ყოფილა შონია და აქ მლოცავი მოდიოდა გამოსალოცავად—„გითახვამუშა“. საკლავის ნაცვლად მიჰქონდათ ფული და სანთლები. 10 ნოემბერს კვირიკეს მეხატულები ამ ხატს წაიღებდნენ ჯვარზენში ჯგევს დღობაზე და მხვეწარს ამწყობლობებდნენ. მესამე დღეს კვირიკეს ხატს უკანვე დააბრუნებდნენ.

„ჯეგეთა“ ან „ჯეგე-მისარი“-ს სამლოცველო მოთავსებულია სოფ. ხეთაში ერთ მაღალ და ტყიან გორაკზე, რომელსაც „ურთა“-ს უწოდებდნენ. ამ ურთას წვერის დავაკებაზე დაცულია ძველი-პატარა „ჯეგეთა“-ს ეკლესია. ნიადაგი კირ-ქვიანია. ეკლესია ნათალი ქვით არის ნაგები და უგუმბათოა. მისი სიგრძე უდრის 6 მეტრს, განიკი 3 მეტრს. ეკლესიას ერთი კარი აქვს დასავლეთის მხარეზე, რომლის კარისბჭებზე დაცულია ვრცელი ხუცური წარწერა, წარწერა ეკუთვნის XVII საუკ. პირვ. ნახევარს, ლევან II დადიანის დროს. წარწერაში მოხსენებულია აფხაზეთის კათალიკოსი და ცაიშელ-ჯუმათელ-ბონელი მთავარეპისკოპოსი გურიელის გიორგის ძე მალაქია, რომელიც მოგვითხრობს დიდი მიწისძვრაზე, ცაიშისა და ურ-

თის ეკლესიების დანგრევაზე და შემდეგ მის მიერ მათი აღდგენა-განახლებაზე. ეკლესია შიგ მოხატული ყოფილა. შერჩენილია ერთ კედელზე მთავარ-ანგელოზის სურათის ზემო ნაწილი.

ეკლესიის დასავლეთ მხარეზე დაცულია ძველგებური „სასანაკო“, სადაც ხატობას ლამის მთველები დგებოდნენ, თუმცა დღე-ნათეობა ლამაზად და მკვიდრად, ოთახები თაღებიანია, ზემო სართული ეტყობა მიწისძვრისაგან დაქცეულა. ჯეგეთაში დიდი ხატობა იმართებოდა 23 აპრილს და აქ ლოცულობდნენ წმ. გიორგი ჯეგე-მისარს. მლოცავი ღამე დგებოდა და ხატს ღამეს უთევდა—„ხატიში ითონჯირა“. ჯეგეთაში შეხვეწილებს მიჰქონდათ ბოძლები. ვისაც რაიმე ავადმყოფის გამო ჯეგე-მისარისათვის შეთქმული ჰქონდა ბოძალის მიტანა, ის მას შეუკვეთავდა მკედელს და შემდეგ ამ ბოძალით მიდიოდა ჯეგეთას ეკლესიაში, სადაც ევედრებოდა ჯეგე-მისარს შეხისაგან დაცვას და აგრეთვე ყოველგვარი ბოროტ და მავნე სულებისაგან მფარველობას. შემდეგ ამ ბოძალს იქვე სტოვებდნენ. ამის გამო აქ დიდძალი სხვადასხვა ზომის ბოძლები ინახებოდა. ამ ბოძლების მიხედვით ხატის მსახურნი წინასწარმეტყველებდნენ ჯეგეთობა დღეს. ჯეგეთაში ბოძლები განსაკუთრებით კუკავას გვარის მლოცველებს მიჰქონდათ. ჯეგეთას ეკლესია მთელი წლის განმავლობაში დაკეტილი ყოფილა და მას მნათეები მხოლოდ ერთხელ 23 აპრილს გააღებდნენ თურმე. ამ დღეს მნათეები გადამალულ ბოძლებს ეკლესიაში შეიტანდნენ. თუ ბოძალი ბევრად იყო, მაშინ იტყოდნენ, რომ კარგი მოსავალი იქნებაო. თუ ცოტას შეიტანდნენ—ცუდიო. ხალხის ცრუ წარმოდგენით, ეს ბოძლები ეკლესიაში ვითომც წმ. გიორგის შეჰქონდა ხატობა დღეს. დღეობის შემდეგ მნათეები ამ ბოძლებს ისევ გადამალავდნენ და ხალხს არწმუნებდნენ, რომ ბოძლები წმ. გიორგიმ ისევე გაიტანაო. ამის მიხედვით ხალხი წინასწარმეტყველებდა და ამბობდა, როცა წვიმიანი ამინდებია, ბოძალი ბევრი იქნებაო, გვალვაში კი ნაკლებიო. როცა ავდარია, წმ. გიორგის ბოძალი ჯეგეთას ეკლესიიდან გააქვს და ამით სცემს გველაშაპს, რაც იწვევს ქუხილსა და მეხსაო.

აქვე ყოფილა დაცული მშვილდი, რომელშიაც მნათეები მხვეწარს გაატარებდნენ. ხეთიდან გამოთხოვილ ქალებს ჯეგეთაში მიჰქონდათ შემწვარი გოჭები, რომლის თავს აძლევდნენ მნათეებს, ხორცს კი თვითონვე სჭამდნენ. ვისაც დათქმული ჰქონდა, აქ მოჰქონდა „ბონი“, რომელიც გრძელი და სწორი ხე იყო, სიგრძით აღწევდა 3—4 მეტრს. ბონისათვის არჩევდნენ იფნის, ცაცხვის ან ფიჭვის სწორსა და ლამაზ ხეს. მას ფერადი საღებავებით აქრელებდნენ, შეამკობდნენ საწირ-სანთლე-

ბით. ბონს ძირი ჰქონდა ზოძალივით წამწვეტებული და მას მიიტანდნენ ეკლესიაში და იქ მიაყუდებდნენ, მეხატული მხვეწარს დაამწყალობებდა წმ. გიორგი ჯეგე-მისარის სახელით. ხეთაშივეა „კვირკველი“-ს სამლოცველო-ეკლესია, რომელიც არჩენდა, ხალხის რწმენით, მუცლის სისუსტით დაავადებულებს.

აქვე იყო „ლარჩვის მთავარ-ანგელოზი მიქანგარი“, რომელსაც შესთხოვდნენ საქონლის გამრავლებას. იქვე არის „მისარონ ფერდი“, რომელიც მოთავსებულია ხამსკურის ლელესთან. ეს მისარონი ითვლებოდა ხეთელ ფარცვანიების „ჯინჯი ხატად“. აქ წინად ყოფილა პატარა ეკლესია ჯეგე მთავარ-ანგელოზ-მისარონის სახელზე. ხალხურ გადმოცემით ეს ეკლესია თათრებს დაუნგრევიათ, ხატები წაუღიათ სათათრეთში (აჭარაში) და აქ განუზრახავთ მისარონის ხატის დამტვრევა, მაგრამ ისინი დაბრმავებულან და მათში თვალის სწეულება გაერცვლებულაო. მაშინ თათრებს გამოუგზავნიათ ერთი უღელი ხარი მისარონში და უთხოვიათ პატიება. ხარი დაუკლავთ და საღმრთო გარდაუხდიათო. ხატობა მისარონის ფერდზე იცოდნენ თებერვალში, დიდ მარხვის წინ. ხატში შესაწირავად მიჰქონდათ მოხარშული კვერები, კვერცხები და აქ მისარონს შესთხოვდნენ თვალის საღობას.

„მიქელგარიო ქიაჩი“ თავისი სიძლიერით ცნობილია წალენჯიხის რაიონში. ეს ხატი მოთავსებული იყო სოფ. ობუჯში და მასზე აფიცებდნენ ქურდებს, ავაზაკებს და მათ მოწმეებს. ხატი წარმოადგენდა ვერცხლის სამწერობელს, ოქროთ დაფერილს. მასზე სხვათა შორის გამოსახული იყო წმ. მიქელ და გაბრიელი. თავისი ნაქედობითა და წარწერებით იგი თარიღდებოდა მე-XIII-XIV საუკ. ობუჯის ქიაჩის ხატი ეკუთვნოდა შენგელაიას გვარს და მნათეებსაც ამ გვარიდან ირჩევდნენ. დღეობა აქ იმართებოდა 15 აგვისტოს და დიდძალი ხალხი მიდიოდა სალოცავად, განსაკუთრებით ისინი, ვისაც უნდოდა ხატზე გადაცემა-დაფიცება, წყევლა და სხვა. აქვე მოჰყავდათ სულით ავადმყოფები და ხატს ახვეწებდნენ მათ განკურნებას.

„ქვენიერობა“ იცოდნენ სოფ. ბანძაში ნაალღკომეეს, ახალკვირის ორშაბათს. ამ დღეს ბანძელები დაიწვევდნენ თავიანთ ოჯახებში ნათესავ-მოკეთეებს და ისინიც ძღვნით მიდიოდნენ ბანძაში, სადაც იმართებოდა დიდი დღესასწაული. ყველა ემზადებოდა სტუმრების დასახვედრად და ვისაც ბევრი სტუმრები მიუვიდოდა, ის ოჯახი უფრო სახელოვანი იყო. ქვენიერობას ბანძაში მიდიოდა ბანძიდან გამოთხოვილი პატარძლები—„მოქყუდუფეფი“, რომლებსაც თან მიჰ-

ქონდათ ძღვენი და თავიანთ ძმებთან ერთად მივიდოდნენ „სადა-
ბადო“ ქვევრის თავთან, დაიხოქებდნენ და ლმერთს შეევედრებოდნენ
და-ძმური სიყვარულის განმტკიცებას, ოჯახის გამრავლებას, ჯანბრ-
თელობასა და სხვა. ყველა ოჯახში იმართებოდა დიდი სადილი,
რომლის შემდეგ შეზარხოშებული ხალხი თავს მოიყრიდა ბანძის ეკ-
ლესიის მოედანზე. აქ გაიმართებოდა ცეკვა-თამაში და სიმღერა, ვიდ-
რე მთელი სოფელი თავიანთი სტუმრებით თავს მოიყრიდა. ნაშუა-
დღევს ერთი უხუცესი გაბუნიას გვარიდან აიღებდა ბურთს და სხვებ-
თან ერთად შემოატარებდა ეკლესიის გარეშემო, სამჯერ დაილოცე-
ბოდა და იტყოდა: „წმ. გიორგი, დღეის ჭვენიერობაში შენ მოგვეცი
გამარჯვება, ძალი და ღონე, იყავი ჩვენი ხალხის მფარველი. გაგვი-
მრავლე ჭირნახული და საქონელი, მტერი დაგვიმარცხე, შენს კარზე
მოსულ სტუმარ-მასპინძლებს აუსრულე ლოცვა-ვედრება“ და სხვ.
შემდეგ ის წითელი ბურთით ხელში მოედანზე გაეიდოდა. იქ ხალ-
ხი გაიყოფოდა ორ მოწინააღმდეგე ჯგუფად და უხუცესი ბურთს
მალლა აისროდა. ვინც ლელოს პირველად გაიტანდა, ის მხარე სიმ-
ღერიტა და ბუკის დაკვრით გაემართებოდა ეკლესიისაკენ. მათ მი-
ჰყვებოდა მეორე მხარე და მთელი ხალხი „კირიელეისონის“ გალო-
ბით ეკლესიას სამჯერ შემოუფლიდა და გაემართებოდა ხის მოსა-
თხრელად — „ჯა ში სო ფუა“. მოსათხრელ ხეს წინასწარ აირჩე-
დნენ ეკლესიის ეზოში, სულერთია რა ხეც არ უნდა ყოფილიყო, მხო-
ლოდ ცდილობდნენ რაც შეიძლება უფრო მსხვილი მოეგლიჯათ. გა-
ბუნია და კეკელიას გვარის კაცების მეთაურობით ხალხი ხეს მის-
ცვივდებოდა, ზოგი ხის წვეროზე მოექცეოდა, ზოგი ტოტებზე შეას-
ხდებოდა, სხვები ხის ტანსა და ფესვებს მოებლაუჭებოდა, ხეს არ-
ყევდნენ, ყოველ მხრივ აწვებოდნენ და ცდილობდნენ სწრაფად მოეგ-
ლიჯათ. ამის გამო ასტყდებოდა დიდი ქვილ-ხვილი, თან გაიძა-
ხოდნენ „კირიელეისონს“ (უფალო შეგვიწყალებ) და ევედრებოდნენ
წმ. გიორგის ხის მალე მოგლეჯას, რაც კარგის მომასწავებელი იყო.
ასეთი რწმენით გატაცებული და შეზარხოშებული ხალხი რაც უნდა
დიდი ხე ყოფილიყო ჩქარა ამოთხრიდა დიდის ზემით, ზარების რე-
კით, ბუკის ყვირილითა და „კირიელეისონის“ გალობით ამ ხეს და
სამჯერ ეკლესიის გარეშემო შემოატარებდნენ. შემდეგ ააყუდებდნენ ხეს
და მასზე ავიდოდა კეკელიას ან გაბუნიას გვარის უხუცესი კაცი, გადა-
ისახავდა პირჯვარს, ხალხს დალოცავდა წმ. გიორგის სახელით და
იტყოდა: „ყოვლად ძლიერო წმ. გიორგი, შენ მიეცი ბანძელებს მშვი-
დობა, დღეგრძელობა და მტერზე გამარჯვება, დაასწარი მრავალს
ჭვენიერობას ჩვენი სტუმრებითა და მოკეთებებით“. ხალხი დაიძახებ-
და „აამენ“.

შემდეგ ის დაწყევლიდა ქურდ-ავაზაკებს: „ვინც დღევანდელ დღეს იქურდოს და რაიმე მოჰპაროს სტუმარ-მასპინძლებს და ნაქურდალი არ გამოაჩინოს, წმ. გიორგი ძლიერო, დაჰკარე მას შენი ბოძალი და ოჯახიანად გაანადგურეო“. ხალხი დაიძახებდა: „ამენ“.

ამის შემდეგ ხალხი მისცვივდებოდა ხეს, მოსტეხავდნენ პატარა ტოტებს და შინ მიჰქონდათ, როგორც წმ. ნაწილი, მოთხრილ ხეს ეკლესიის მახლობლად ააყუდებდნენ და ერთი წლის შემდეგ მას დასსწავადნენ.

ხის აყუდების შემდეგ გაიმართებოდა ბურთაობა, ცხენების ჯირითი და ცეკვა-თამაში. მთელი სოფელი სტუმრებიანად გაიყოფოდა ორ მოწინააღმდეგე მხარედ: ერთ მხარეს მეთაურობდა ფალავა და მეორეს გაბუნია. გამოიტანდნენ წითელ მეშისაგან შეკერილ დიდ ბურთს, რომელსაც ჰაერში აისროდა ეკლესიის მნათე და გაიმართებოდა ბურთაობა, რომელი მხარეც ლელოს გაიტანდა, ის იქნებოდა იმ წელიწადს გამარჯვებული და „ქვენიერობა“-ც მას შეეწეოდაო.

„სუჯუნის წმ. გიორგი“ ძველს სამეგრელოში ძლიერ ხატად ითვლებოდა. სუჯუნა ოთხი კილომეტრით არის დაშორებული სადგ. აბაშიდან. სუჯუნა ჭყონდიდლების საზამთრო სადგური იყო და მას მარტვილის შემდეგ პირველი ადგილი ეჭირა. სუჯუნის ეკლესიამდიდარი იყო, ჰყავდა მრავალი ყმები და შემოსავალიც დიდი ჰქონდა. სუჯუნის ეკლესიაში დაცული ყოფილა ძვირფასი ხატ-ჯვრები¹. აქ ესვენა „სასწაულთმოქმედი“ სუჯუნის წმ. გიორგის ხატი, რომლის ხატობა იმართებოდა 23 აპრილს. ამ დღეს იქ დიდ-ძალი მლოცველები მიდიოდნენ. ვისაც შეპირებული ჰქონდა ის ლამეს ათევდა, საკლავებს ხოცავდნენ, მუხლის მოყრით ეკლესიას გარშემო უვლიდნენ და სხვა. სუჯუნის წმ. გიორგი ითვლებოდა სულით ავადმყოფების მკურნალად. ისინი ხატობა დღეს იქ მიჰყავდათ და ალოცებდნენ. სუჯუნაში იცოდნენ ხატზე გადაცემაც. მაწყევარი დადგებოდა სუჯუნის წმ. გიორგის ხატის წინ, სანთლებს აანთებდა და შესთხოვდა მას გამოეჩინა ძალი და გაენადგურებინა მისი მტერი და მათნებელი.

სუჯუნაში იცოდნენ ქადაგად დაცემაც. აირჩევდნენ ერთ მოხუცს, რომელიც ხალხში ითვლებოდა კეთილ და სათნოიან ადამიანად (ასეთი პირი ხშირად მნათეს მოვალეობასაც ასრულებდა) და მას გიორგობა ლამეს ეკლესიაში დაამწყვდევდნენ. ის, იმ ლამეს ლოცვაში იტარებდა. ხალხური გადმოცემით, მას გამოეცხადებოდა სუ-

¹ ეჭ. თაყაი შვილი, არქეოლოგიური მოგზაურობა სამეგრელოში, გვ. 22—31.

ჯუნიის წმ. გიორგი. მეორე დილას მოხუცი ავიდოდა სამრეკლოზე და ქადაგად დაეცემოდა. ის ხალხს მოუწოდებდა მტკიცედ დაეცვათ სუჯუნიის წმ. გიორგის რწმენა და ეკლესიის სიწმიდე დასწყევლილია ქურდსა, მავნესა და ყველა იმას, ვინც უფლისე მოქმედებით ზიანს აყენებდა ხატსა და მორწმუნეებს. ამასთანავე ქადაგი წინასწარმეტყველებდა მომავალზე, ჭირნახულის მოსავალზე, ამინდის შესახებ, ლაშქრობა-ომიანობაზე და სხვა. სუჯუნიის ქადაგს დიდი საზოგადოებრივი გავლენაც ჰქონია და სამეგრელოს მთავრები დადიანებიც ანგარიშს უწევდნენ მის წინასწარმეტყველებასო. ამ ქადაგის შიშითა და მითითებით მთავრები ამკობდნენ ოქრო-ვერცხლით სუჯუნიის ხატებს და ვერ ბედავდნენ სუჯუნიის ხატი სხვაგან გადაეტანათ. ასეთ ცდას აღგილი ჰქონდა დავით დადიანის დროს, მაგრამ როგორც, ცნობილია, ეკატერინე დედოფალი ვერაფერს გახდა და იძულებული იყო თავის ასეთ განზრახვაზე ხელი აეღო.

„თ ე რ დ ო ბ ა“ — თ ე ვ დ ო რ ო ბ ა იცოდნენ სოფ. ორქაში, რომელიც ბანძიდან ექვსი კილომეტრით არის დაშორებული. წინათ აქ ყოფილა ძველი სამლოცველო წმ. თევდორეს სახელობის. ნააღვრამევეს ახალ ორშაბათს იქ მიდიოდნენ მლოცველები შესაწირავებით და შესთხოვდნენ წმ. თევდორეს ცხენების გამრავლებას. თან მიჰქონდათ ცხენის ბალანი ან კუდის ბოლოს მონაჭერი. მნათე მლოცავს დაამწყალოებდა და იტყოდა — რამდენი ცალი ბალანია, იმდენი ასობით ცხენები გაგიმრავლდესო. თევდორობას ორქაში სალოცავად მოდიოდნენ აფხაზეთიდან, სვანეთიდან და გურია-იმერეთიდანაცო. აქვე სცოდნიათ ცხენის ქურდების თევდორეს ხატზე გადაცემა. დაწყევლის დროს ხეზე ლურსმანს მიაკრავდნენ და სხვათა შორის იტყოდნენ: „სანამ ჩემი ცხენი არ მოიყვანოს და ეს ლურსმანი თავისი კბილით არ ამოაძროს, წმ. თევდორევე, მას საშველი არ მისცევო“.

ბიბლიოგრაფია

სამეგრელოს შესახებ საკმაო ლიტერატურა მოიპოვება. მაგრამ ჩვენ აქ ვათავსებთ მხოლოდ იმ შრომებსა და ნარკვევებს, რომლებსაც თავიანთი შინაარსისა და მასალის მხრივ სამეგრელოს შესწავლისათვის მნიშვნელობა დღემდის არ დაუკარგავთ. რაც შეეხება სამეგრელოზე პერიოდულ გამოცემებში მოთავსებულ წერილებსა და კორესპონდენციებს, მკითხველს შეუძლია მათი მოძებნა ქართულსა და რუსულ საბიბლიოგრაფიო კრებულებში (იხ. ქართული ბიბლიოგრაფია, პეტროგრადი 1916 წ. გვ. 136, მეგრელები; ქართული ჟურნალებისა და კრებულების ანალიტიკური ბიბლიოგრაფია, ნაკვ. I (1852—1877), თბ. 1940 წ. გვ. 257, სამეგრელო; Д. Д. Пагирев, Перечень некоторых книг, статей и заметок о Кавказе, Зап. Кав. отд. РГО, кн. XXX, Тифлис 1913 г. стр. 520, Мингрелия и мингрельцы.

ართმელაძე, ტ. წაბურვიანი ტირილი გურია-სამეგრელოში. ცნობის ფურცელი (1899 წ. № 872, 873, 874).

Акты — Кавказской Археографической комиссии т. I, II, VII, VIII, XI, XII.

Бакрадзе, Д. З. Очерк Мингрелии, Самурзакани и Абхазии. Газ. Кавказ 1860 г. № 48, 49.

ბარნაბიშვილი, დავითი. ერთი წარმართული დღესასწაული სამეგრელოში. დროება, 1870 წ. № 20.

Bergé, A. Voyage en Mingrélie exécuté en 1862. (Revue de l'Orient de l'Algérie et des colonies 1864, VII, VIII.

Белокуров, Д. Посольство дьяка Оедота Илича и священника Павла Захарьева в Дадиановскую Землю (1639—1640 г). См. чтения в общ. истории и древностей Российских при москов. универ. 1887 г. кн. 2, Моск. 1887 г.

Бороздин, К. А. Закавказския воспоминания. Мингрелия и Сванетия с 1854 по 1861 г. СПб 1885. (წიგნის

ქართული თარგმანი ეკუთვნის თ. სახოკიას, სამეგრელო, ტფ. 1937 წ.).

Бороздин, К. А. Крепостное состояние в Мингрелии Зап. Кав. Отд. Рус. Геогр. О-ва, VII (ამის ქართული თარგმანი მოთავსებულია თ. სახოკიას „ბატონ-ყმობა სამეგრელოში“, ტფ. 1927 წ.).

Brosset, M. Voyage Archéologique, Rapports I, 1842, Mingrèlie, — Odich.

Броссе, М. Переписка на иностранных языках Грузинских царей с Российскими государями от 1639—1770 г. СПб, 1861.

ვახუშტი, საქართველოს ცხოვრება 1460—1800 წ. თბ. 1913 წ.

ვახუშტი, საქართველოს გეოგრაფია, თბილისი 1904 წ. („ალწერა ეგრისის ქვეყნისა“, გვ. 255—317 მ. ჯანაშვილის რედაქციით გამოცემული).

Ган, К. Известия древних греческих и римских писателей о Кавказе, II. Лазика и Иберия. Сбор. мат для описания мест. и племен Кавказа, вып. IX Тиф. 1890 г.

გვასალია, კ. შობა სამეგრელოში. ივერია 1898 წ. № 277.

Грен, А. Н. Мингрельские Легенды. Кавказ, 1887 г. № 41.

Гроздов, Х. Мингрельские народ. песни. Сб. мат. д. опис. мест. и пл. Кавказа т. XVIII.

დადიანი, ნ. დასტურ-ლაბა, ტფილისი 1897 წ.

Дубровин, Н. История войны и владычества русских на Кавказе, т. IV СПб. 1886.

Дюбуа-де-Монпере. Путешествие вокруг Кавказа, Абхазии и Мингрелии. (Библиотека для чтения 1839 г. № 35, 36).

თაყაიშვილი, ექვ. არქეოლოგიური მოგზაურობა სამეგრელოში. (ძველი საქართველო. ტ. III. ტფ. 1913 წ.).

თაყაიშვილი, ექვ. ნიმუშები სამეგრელოს სიგელ-გუჯრებისა. ივერია, 1891 წ. № 213, 224, 225.

ქაკაბაძე, ს. საქართველოს ისტორია, ახალი საუკუნეების ეპოქა, ტფ. 1920 წ.

კალანდარიშვილი, ტრ. ახალწლის მიგებება და ფერხაობა სამეგრელოში. ივერია, 1890 წ. № 3.

- Кипшидзе, И. Грамматика Мингрельского (Иверского) языка с хрестоматиею и словарем, СПб. 1914.
- ლამბერტი, არქანჯელო — სამეგრელოს აღწერა (ა. კუობიას თარგმანი, ტფ. 1938 წ.).
- Латышев, В. Известия Греческих и Римских писателей о Скифии и Кавказе, т. I и II.
- Lussa (de) Relation de tatares, percopites et nogais, des circassiens, mingreliens etc. (Relacions des divers voyages curieux The' venoi. 1864.
- Ломинадзе, Ш. К. Мингрельские сказки (Сб. мат. вып. XVIII).
- Машурко, М. Г. Мингрельская сказка (Сб. мат. XXXIII).
- მარტი, ბ. მეგრული ენა. ცნობის ფურც. 1905 წ. № 2781-73.
- Мачавариани, К. Д. Археологич. изыскания по Мингрелии, Древности, т. XV, 2.
- Мегрелидзе, И. В. Лазский и Мегрельский слои в Гурийском, Ленинград 1938 г.
- მეუბარგია, იონა. სამეგრელოს სამთავროს უკანასკნელი პერიოდი და დავით დიდიანი, თბილისი 1939 წ.
- მოსიძე, ი. ლაზიკა (კოლხიდა) და დიდი ბრძოლა იუსტიანიანესა და ყეენის კახრეს შორის, ცისკარი, 1864 წ. № 6, 7, 8.
- კოლხიდელი, მ. გლეხების აჯანყება სამეგრელოში თბ. 1926 წ.
- Кобалия, И. Из Мифической Колхиды, Сб. мат. для опис мест. и плем. Кав, вып. XXXII, отд. III, стр. 99—110.
- Колюбакин, Н. П. По случаю крестьянского вопроса в Имеретии, Гурии и Мингрелии (Чтения в имп.-ве ист. и древностей России при москов. университете).
- Кордзахия, М. Д. Встреча и празднование Нового года у мингрельцев. Сбор. мат. вып. XXXII.
- Курнали, Н. Хозяйство Мингрельцев, Кавказское Сельское хозяйство, 1897 г. № 183.
- Klaproth, M. Détails sur le dialecte géorgien usité en Mingrèlie — Journal asiatique, Férrier, pp. 156—161; 18, 54.
- Лаврентьев, А. И. Военно-статистич. описание Кут, генерал-губ. Мингрелии, Абхазии и Сванетии СПб. 1858 г.

- Лавров, Е. Мингрелия в сельскохоз. отношении. Кавказ, 1912 г. № 102.
- Muriet, J. La Mingrèlie (ancienne Colchide). Odessa, 1884.
- Накашидзе, Е. К. Очерк виноградарства и виноделия в Гурии и Мингрелии (Сбор. свед. по виноградар. и винод. на Кавказе, т. 4).
- Пантюхов, И. И. Заметки по антропол. Кавказа (мингрельцев и гурийцев). Протокол рус. антропол. о-ва 1890 г.
- Петров, И. Мингрельские тексты. Сб. мат. XXXII.
- Потто, Утверждение русского владычества на Кавказе, Тиф. 1901 г.
- Радде, Г. И. Путешествие в мингрельск. алпах и в трех их верхн. продольн. долинах (Рион, Цхенис-цкали и Ингур). Зап. Кав. отд. РГ о-ва, вып. VII.
- Rosen, G. Ossetische Sprachlehre nebst Abhandlung über die mingrelische, swanetische und abhasische. Detmold, 1846.
- სახოკია, თ. ახალწელიწადი სამეგრელოში. (კალანდობა) მოამბე, 1897 წ. № 1.
- სახოკია, თ. მეგრული ანდაზები. მოამბე 1997 წ. № 19.
- Сахокия, Ф. По Мингрелии (Брачные обряды) Этнографический очерк. „Петроградские Ведомости“ 1916 г. № 176, 178, 181, 191).
- Serepa, C. Mingrèlie. Tou de monde 1881.
- Степанов, И. С. Из мингрельских преданий. Сбор. мат. вып. XXIV.
- Степанов, И. С. Народн. приметы, разн. способы гадания и некотор. поверья мингрельцев. Сбор. мат. XXXII.
- Тепцов, В. Я. Из быта и верований мингрельцев. Сб. мат. вып. X.
- Услар, П. К. Древнейш. сказания о Кавказе. Зап. КОРГ О-ва, вып. XII.
- ყაუხჩიშვილი, ს. „გეორგია“—ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქარ. შესახებ. წ. II თბილ. 1934 წ. ტ. III, თბილ. 1936 წ.

- Шарден, Ж. Путешествие по Закавказью в 1672—1673 г. перев. Д. П. Носовича.
- Шафранов, Н. Из путев. Заметок по Мингрелии. Сбор. сведен. о Кут. губ. т. I.
- ჩიქობავა, არნ. ჭანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი. თბ. 1939. წ.
- ჩხეტია, შ. გლეხების აჯანყება 1863 წელს სამეგრელოში „ენ-მიკი“-ს მოამბე ტ. III. თბ. 1938 წ.
- Цагарели, А. А. Мингрельск. этюды, СПб. 1830 г.
- Цагарели, А. А. Поездка в Мингрелию. Изв. Кав. отд. РГО вып. V.
- ცაიშელი, მ. მეგრელების ჩვეულებანი (ქორწილი, ქელები) ივერია 1894 წ. № 1894 წ. № 156.
- ჭარაია, პ. მეგრული დიალექტიკის ნათესაობრივი დამოკიდებულება ქართულთან, მოამბე 1895 წ. № X, XII; 1696 წ. № I, II,
- ხუბუა, მ. მეგრული ტექსტები, თბ. 1937 წ.
- Хаханов, А. С. Старин. обычай (проклинания чудотвор. иконам в Мингрелии). Этнограф. обоз. 1901 г. № 1.
- ჯავახიშვილი, ივ. ქართველი ერის ისტორია. წ. I, 1927 წ.
- Эристов, Р. О крестьянском сословии в Мингрелии. „Кавказская Старина“ № 1.
- Эристов, Р. О привилегированных сословиях в Мингрелии „Кав. старина“, № 1, 6.
- Эристов, Путевыя Заметки по Мингрелии „Кавказская старина“ 1873 г. № 3.

სუკათაბის სია

№№	გვ.
1. კაყის იარაღები	10
2. კაყის იარაღები	12
3. ბრინჯაოს იარაღები	13
4. არისტარხის ფული	20
5. თიხის ქოთანის აღმოჩენილია სოფ. რეკაში	24
6. ბრინჯაოს შუბისწვერი აღმოჩენილია სოფ. რეკაში	25
7. კოლხური ფულები	30
8. ალექსანდრე მაკედონელის ოქროს ფული	32
9. რომაული ფულები სოფ. სეფიეთში აღმოჩენილი	33
10. ვამეყ დადიანის ფული	91
11. ლევანი II დადიანი. წალენჯიხის ტაძრის კედლის მხატვრობა	103
12. ლევან II დადიანი. ნახატი კასტელისა (XVII საუკ.)	105
13. ლევან II-ის მეუღლე შერვაშიძის ასული	106
14. ვამეყ III დადიანი	111
15. კაცია ჩიქვანი	115
16. გლენი ქალი. ნახატი კასტელისა	125
17. გიორგი ლიპარტიანი	133
18. ლევან V დადიანი	146
19. დავით დადიანი	155
20. ეკატერინე დადიანი	159
21. ლომის ცეხვა	184
22. მიწის მოხვნა	186
23. მეგრული „ოგაფა“	187
24. ცხვრის სერი	194
25.)	
26.)	
27.) ცხენის დღეები	196—199
28.)	

29. ცხენის დაღები	204
30. ლომის მოზელვა	208
31. ჩიბრიხი	211
32. სასწორი ლალანკონი	212
33. ძაფის დართვა	113
34. საქსოვი დაზგა	214
35. ნაბდის ქუდის გაკეთება	215
36. ნაბდის მოთელვა	216
37. თიხის ქურჭლის გასაკეთებელი ხელის ჩარხი	218
38. თიხის ქურჭლის გაკეთება	219
39. გაკეთებულ ქურჭლის ჩარხიდან აღება	220
40. ქურჭლის გამოსაწვავი ქურა	221
41. ქურჭლის ქურის ნაწილები	222
42. ქურის კრილი და შიგ მოთავსებული ქურჭლის წყობა	223
43. ხის ქურჭლის გაკეთება	224
44. კალათის გაკეთება	226
45. ნოქალაქევის ციხე	230
46. ნოქალაქევის კედელი	231
47. ჰაქვინჯის ციხე	233
48. ოცარცის კოშკი	236
49. ნოლას ციხე	238
50. მეგრული კარმიდამო XVII საუკ.	246
51—52 მეგრული სახლები	248
53. მეგრული ოდა	250
54. მეგრული მამაკაცი ნაციონალურ ტანსაცმელში	252
55. მეგრული ქალი ნაციონალურ ტანსაცმელში	254
56. ექვსდეროვანი ლარჭემი	256
57. ხუთდეროვანი ლარჭემი	257
58. ლარჭემის დაკვრა	258
59. მეგრული ქალი (ტიპი)	261
60. მეგრული ქალი (ტიპი)	264
61. მეგრული კოლმეურნე	267
62. ახალგაზრდა კოლმეურნეები (ტიპები)	269
63. მეჩონგურე კოლმეურნე ქალი	273
64. ჩონგურზე დაკვრა	279
65. დაირაზე დაკვრა	281

66. მოხუცი (ტიპები)	285
67. კილანტარი	288
68. უინჯლი	288
69. სათლავის ქვა	291
70. მეგრული ჩიჩილაკი	296
71. შეხვეწილის შვილდში გატარება	303
72. ჯეგე-მისარონის სამლოცველო სოფ. ჯიხაშ-კარში	305
73. მეგრული „ოხვამერი“-ს ქვევრები	328
74. ნათვალავის შემლოცავი	341
75. ილორის ეკლესია	349
76. ლურსმნის მიკვრით ხატზე გადაცემა ილორში	353
77. ხარის უღლით ხატზე გადაცემა ილორში	360
78. ალერტ-ხარჩილის ნიში	362

ს ა რ ჩ ე ვ ი

83

წინასიტყვაობა	3
1. ძველი-კოლხეთი	6
2. ღაზიკა-ევრისი	34
3. ევრისის სამეფოს დაშლა და აფხაზეთის საერისთავოს დაარსება	65
4. ქართული ფეოდალური მონარქიის გაძლიერება, მისი დაცემა და ოდიშის სამთავროს წარმოქმნა	79
5. ოდიშის სამთავროს სოციალ-ეკონომიური და კულტურ- ული ვითარება განვლილ პერიოდში	116
6. სამეგრელოს სამთავროს არსებობის უკანასკნელი პერი- ოდი და მისი რუსეთთან შეერთება	131
7. ენოგრაფია.	
სოფლის მეურნეობა	180
მევენახეობა	188
მესაქონლეობა	190
კვება	205
8. შინამრეწველობა და ხელოსნობა	
ფეიქრობა	210
მეკურჭლეობა	216
კალათების დამზადება	225
ყავრის დამზადება	225
მჭედლობა	228
9. მატერიალური კულტურა	
ციხე-კოშკები	229
მეგრული სახლები	245
ტანთჩაცმულობა	253
საკრავები	255

10. ხალხური ჩვეულებანი

ნიშნობა და ქორწილი	259
მშობიარობა	271
გართობა-თამაშობანი	278
მიცვალებულის გასვენება, ტირილი და გლოვა	282

11. ცრუმორწმუნეობა

კალანდა	294
ჯეგე-მისარონი	301
სალოცავეები „ოხვამერი“	307
ასოთსამღერელი	335
„ვაშინერსი“	335
შელოცვები	339

12. საკულტო ადგილები და მათთან დაკავშირებული რიტუალი

ილორობა	348
ალერტობა	358
ყულის-კარი	353
წაჩხური	365
ქვენიერობა	370
თერდობა	373

13. სურათების სია 389

14. რუკები: I, II, ეთნოგრაფიული რუკა ქართველურ ტომების მოსახლეობისა მე-IV—III საუკ. ძვ. წ. კიპერთისა; პტოლომეისა II საუკ. ახ. წ.
 III ეგრისის ეთნოგრაფიული რუკა მე-VIII—IX საუკ.
 IV სამეგრელოს საშთაფროს რუკა მე-XIX საუკ. პირველ ნახევარში.

შეამჩნეული შეცდომები

დაბეჭდილია

23. 5 ალექსანდრე	ალექსანდრე
15 რომელიც	რომელიც
17 პოლიტიკური	პოლიტიკური
29 უმთავრესად	უმთავრესად
32 ტაგელონი	თაგელონი
35 იმპერატორ	იმპერატორი
40 ზღის	ზღვის
40 აგონაეტები	არგონაეტები
42 ამასთავე	ამასთანავე
47 ნებადართული	ნებადართული
54 უმაიყოფილებამ	უკმაყოფილებამ
67 6687—18 წ.	668—718 წ.
75 სიტყვებით	სიტყვებით
97 იმერეთის	იმერეთის
100 საზოგადოებრივი	საზოგადოებრივი
120 რაგანაც	რადგანაც
143 რუნთან ბრძოლა 1770	1780
170 მტკიცედ	მტკიცედ
178 მიგრელსკის	მიგრელსკის
178 ამას მოაყვამ დამატებითი წესის შედგენა „გეძინელი წესი 16 ფრეველს 1864 წანას დოდვალური კანონიში“.	ამას მოაყვამ 13 ოქტომბრის 1864 წლის დამატებითი წესის შედგენა „გეძინელი წესი 19 ფრეველს 1861 წანას დოდვალური კანონიში“
200 დალი 33, ბოხუა, გლეხი ცაიში	დალი საცაიშლო
203 კავში	კავშირი
210 ხელოსობის	ხელოსნობის
232 სამსკური	ხამუსკური
307 ბუკზე	„ბუკზე“ (კერის თავზე),
331 „ძიძავა“	„ძიძავა“
335 ცრუმორწმუნე	ცრუმორწმუნე
356 პიურტყვთა	პირუტყვთა

პ/მგ. რედაქტორი—ს. კაკაბაძე

ტირაჟი 2.000. ხელმოწ. დასაბ. 25/III-41 წ.
 უფ. 11540 ანაწყ. ზომა 6×10=39.680.
 სასტამბო ფორმ. რაოდ. 24.
 საავტორო ფორმა 24.
 სტ. შეკვეთა № 1486.

სავსკაქლს სავთავრლს
 ნუკა
 18-19 სსუ. ვიხვს ნუკუკა
 КАРТА
 МЕГРЕЛЬСКОГО КНЯЖЕСТВА
 В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ XIX СТ.

სავსკაქლს მასშტაბი
 1:100,000

0 5 10 20 30 კმ.